

List z Neapolu

I

Bo to wielkie dla mnie wytchnienie – i pisać do Ciebie, i czytać, coś napisać.

z listu Stanisława Reszki do Krzysztofa Warszawskiego¹

II

Pytasz, co porabiam? Czy żyję, czytając i pisząc, czy też nie, i czy życie tu, gdzie jestem, uważam za wartość życia? Powiadam Ci, nie znajdzie się taka kraina ani takie okoliczności, które odwoływałyby mnie od czytania i pisania. W nich właśnie upatruję tego, co w życiu najważniejsze; życie bez nich to, jak powiada ów autor, pogrzebanie się za życia.

z listu Stanisława Reszki do Stanisława Sokołowskiego²

III

Do listów każdego rodzaju, jeśli tylko temat pozwala, powinniśmy dołączyć żart. [...] Stosownie użyty, większą częstokroć ma wartość niż poważna jakaś wypowiedź.

Erasm z Rotterdamu, *O pisaniu listów*³

IV

I naszego Szymonowica w imieniu wszystkich Charyt, Gracji, Nimf i Syren zaprosz do Neapolu. Bo moja osoba tyle dla niego znaczy, że i do Jędrzejowa by nie przyjechał.

z listu Stanisława Reszki do Stanisława Sokołowskiego⁴

List Stanisława Reszki zapraszający Szymona Szymonowica do Neapolu, gdzie dawny sekretarz kardynała Hozjusza przebywał w latach 1592-1600 jako poseł Zygmunta III Wazy, po raz pierwszy ukazał się drukiem jeszcze za życia autora, w zbiorze jego korespondencji (*Epistolarum liber unus*) wydanym, w Neapolu właśnie, w roku 1594.⁵ Nazwisko Szymonowica znalazło się tam w znakomitym otoczeniu: ze swej bogatej korespondencji Reszka wybrał przeszło pół setki listów (z lat 1572-1594) mających zaświadczyć zarówno o jego kontaktach z osobistościami Kościoła katolickiego, mężami stanu, uczonymi i ludźmi pióra, jak też o znajomościach zawiązywanych i podtrzymywanych nie dla prestiżu, lecz dla autentycznej przyjaźni. Do tego właśnie grona – obok Stanisława Suchorzewskiego, kanonika krakowskiego i plenipotenta Reszki; teologa, retora i kaznodziei Stanisława Sokołowskiego; historyka i pisarza politycznego Krzysztofa Warszawskiego, a także włoskiego jezuity Francesca Benciego, który rekomendował Polaka Justusowi Lipsjuszowi – należał poeta Symonides.

Nie wiadomo, w jakich okolicznościach poznał Reszka młodszego o 14 lat Szymonowica. W ich wzajemnych kontaktach pośredniczył Stanisław Sokołowski, z którym obaj utrzymywali bliskie stosunki.⁶ Próbę sprowadzenia poety do Neapolu Reszka podejmował kilkakrotnie, pomocy w tej sprawie szukając również u Sokołowskiego.⁷ List datowany 1 IV 1594 r. jest przykładem takich starań.

¹ „Valde enim acquiesco et scribens ad te, et legens tua” (*Stanisłai Rescii «Epistolarum liber unus»*, Neapoli 1594, s. 245 – „Christophoro Varsevicio. Epistola XXIV” [8 IV 1586]). Por. *CIC.Att.* 7,11,5; 7,12,3; 13,13,3.

² „Quid agam quaeris? Utrum in litteris an sine litteris vivam et an isto, quo sum, loco vitam vitalem putem? Narro tibi, nullam provinciam, nullam vitae condicionem fore talem, quae me a litteris abstrahat; in quibus solis vitae summam statuo, sine illis porro vivere, vivi puto, ut ait ille, hominis sepulturam” (ibidem, s. 418 – „Stanisłao Sokolovio. Epistola XLV” [13 VIII 1592]). Por. *CIC.Fam.* 9,26,1; *Lael.* 22; *SEN.MI. Epist.* 82,3.

³ „In unoquoque epistolarum genere, quoties res patitur, iocum admiscere debemus. [...] Qui si apte adhibebitur, plus saepenumero habet momenti quam oratio quamlibet seria” (*«De conscribendis epistolis» D[esiderii] Erasmi Roterodami «Opus», iam denuo ab autore [sic!] multis locis et auctum et recognitum*, Argentorati: 1529, impensis... P. Gaetz excudebat Ch. Aegenolphuss, s. 202).

⁴ „Et Simonidem nostrum omnium Charitum, Gratiarum, Nympharum Syrenarumque nomine Neapolim invitabis. Nostrum enim nomen vix apud illum tanti, qui ne Andreoviam quidem” (*Stanisłai Rescii «Epistolarum liber unus»*, s. 434 – „Stanisłao Sokolovio. Epistola XLV [13 VIII 1592]”).

⁵ Informacje o życiu i działalności Stanisława Reszki gromadzi biogram opracowany przez Jadwigę Ambroję Kalinowską [w:] PSB, t. XXXI, s. 129-133, a także inne publikacje tejże autorki (tam obszerniejsza literatura przedmiotu, spośród której warto wyróżnić artykuł Ja na Władysława Wosia *Stanisłao Reszka, segretario del Card. S. Hozjusz e ambasciatore del re di Polonia a Roma e a Napoli (n. 1544 – m. post 1600)*, „Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa” 8(1978), s. 187-202), min.: *Listy Stanisława Reszki do Marcina Kromera (1568-1588)*, opracowała i wydała..., „Studia Warmińskie” 20(1983; wyd. 1991), s. 247-574; *Korespondencja Stanisława Reszki z Marcinem Kromerem w latach 1568-1588*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 33(1988), s. 187-197; *Stanisław Reszka – dziariusz podróży i korespondencja z lat 1583-89*, „Studia Warmińskie” 26(1989; wyd. 1994), s. 195-201; *Stanisław Reszka (1544-1600) jako humanista i pisarz*, „Studia Warmińskie” 27(1990; wyd. 1995); *Z dworu Stanisława Hozjusza. Listy Stanisława Reszki do Marcina Kromera 1568-1582*, wstęp, przekład i komentarze..., Olsztyn 1992; S. Reszka, *Żywot księdza Stanisława Hozjusza [Polaka], kardynała świętego Kościoła rzymskiego, penitencjarza wielkiego i biskupa warmińskiego, wydany [po łacinie] najpierw w Rzymie w 1587 roku i ponownie opublikowany w drukarni klasztoru Świętego Zakonu Cystersów w Oliwie roku 1690*, wstęp, przekład z wydania w Oliwie 1690 r. i komentarze..., Olsztyn 2009.

⁶ Por. *Stanisłai Rescii «Epistolarum liber unus»*, s. 365 – „Simoni Simonidae, poetae laureato. Epistola XXXI” [28 III 1590].

⁷ Por. wyżej, motto IV.

„Notae sunt Pythagorae peregrinationes, Platonis navigationes...”. Do przedsięwzięcia podróży mają zachęcić Szymonowica wędrowki Pitagorasa i Platona oraz Odyszeusza – Reszka przypomina w ten sposób, że podróż to jedyne w swoim rodzaju źródło wiedzy i doświadczenia. Następnie wytycza trasę, którą przemierzy poeta: zza Alp przez miasta północnej i środkowej Italii – od Wenecji po Rzym – wiedząc ku Kampanii i Neapolowi. Italię, a Kampanię i okolice Neapolu w szczególności, ukazuje jako przestrzeń, której zalety krajobrazowe i klimatyczne sprzęgły się trwale z jej wartością kulturową i której nawiedzenie dostarcza estetycznej przyjemności, a dla poety jest obowiązkiem. Pobyt tu daje człowiekowi poczucie więzi, fizycznego wręcz obcowania z wielkimi duchami przeszłości, sprawia, że naszym doświadczeniem staje się „stąpienie po śladach” i podążanie – już nie tylko metaforyczne – „tymi samymi ścieżkami”. Reszka proponuje Szymonowicowi, i w tym zawiera się główny koncept listu, także rozmowy ze starożytnymi. Absurdalność tych rozmów, błahość ich tematów, inspirowanych dziwacznymi informacjami, jakich nie mało w pismach antycznych autorów, kwestionując wyrażone na początku przekonanie o poznawczej funkcji podróży, przesadzają o żartobliwym charakterze całego tekstu.

List nie popadł w zapomnienie przede wszystkim za przyczyną osoby adresata, wydawany był bowiem wraz z jego dziełami: przez Angela Marię Duriniego w roku 1772 oraz w 1875 przez Augusta Bielowskiego. W związku z Szymonowicem był też wzmiankowany i omawiany, m.in. w kontekście takich zagadnień jak uwieńczenie poety laurem poetyckim, jego domniemywany pobyt we Włoszech czy związku z Mazowszem. Powoływali się na ten list i cytowali w polskim przekładzie m.in.: Hieronim Juszyński⁸ oraz Władysław Syrokomla⁹; tłumaczenie obszernych fragmentów zamieścił Michał Wiszniewski w *Historii literatury polskiej*¹⁰. List budził również zainteresowanie jako świadectwo żywionej przez mieszkańców Rzeczypospolitej fascynacji Italią. W pierwszej połowie XIX w. przytaczał go – właśnie jako przykład polskiej „stima della Italia” – Sebastiano Ciampi¹¹; sto lat później powoływał się nań m.in. Henryk Barycz w studium *Podróże polskie do Neapolu w XV–XVIII wieku*, nazywając list „jedną z pierwszych polskich pochwał Neapolu”¹². W końcu lat 80. XX w. przypomniał go Bronisław Biliński, przekonując, że pomysł „imaginacyjnych wywiadów” jest wariantem toposu rozmowy ze zmarłymi, z kolei dominująca w tekście „atmosfera ironii i półśmiechu” bierze się stąd, iż Reszka czyta dzieła starożytne już w duchu potrydenckim, a więc z dystansem, kpiąc przy okazji z jałowej erudycji zarówno antycznych, jak i renesansowych uczonych.¹³

Przykład Pitagorasa i Platona, którzy opuścili ojczyznę w poszukiwaniu wiedzy, wskazywany jako impuls do podjęcia podróży, Reszka zaczerpnął ze słynnego listu Lipsjusza do Filipa de Lannoy (1578, druk: 1592), jakkolwiek znał go z pewnością z pism Cyserona i Petrarke, a być może również z dwóch dzieł współczesnych: Hieronima Turlera *De peregrinatione et Agro Neapolitano* (1574) oraz *Methodus apodemica* Theodora Zwingera (1577), stojących – obok listu Lipsjusza – u początków piśmiennictwa poświęconego podróżowaniu, które w drugiej połowie wieku XVI zaczęło intensywnie się rozwijać. Ale to Lipsjuszowych fraz użył i na początku swojej argumentacji, i w zakończeniu, za Lipsjuszem powtórzył też myśl w liście do Szymonowica kluczową: dokądkolwiek w Italii się skierujesz, będziesz kroczył po śladach wielkiej przeszłości.¹⁴ U Belga jest ona metaforą, przeszłość – przeszłością historyczną (dlatego Lipsjusz prowadzi Filipa nad Jezioro Trazyemeńskie, którego widok „zawsze będzie budził żalność”, i pod Kanny – „wieczystą ranę rzymskiego imperium”), obcowanie z pamiętkami po czasie minionym sprawia przyjemność, ale przede wszystkim – uczy, zresztą celem każdej podróży jest i *voluptas*, i *utilitas*. Lipsjusz ani na chwilę nie traci powagi, a w zaleceniach, które kieruje do Filipa, odzwierciedla się cała dwuznaczność jego własnego stosunku do Italii. Jak Erazma czy Józefa Scaligera, interesowała go przede wszystkim *Italia prisca*, w Rzymie wielbił chrześcijańską świętość, nie zaś antyczną potęgę, i tęsknił do wielkich humanistów XV stulecia; o współczesnych mu mieszkańcach Italii myślał bardzo krytycznie i dlatego w kontaktach z nimi zalecał Filipowi zyczliwe oblicze, lecz powściągliwy język i zamknięty umysł. Zarazem nie miał wątpliwości co do tego, że podróż do Włoch i studiowanie tam są dla młodych ludzi ze wszech miar pożądane.¹⁵

⁸ H. Juszyński, *Dykcjonarz poetów polskich*, t. 2, Kraków 1820, s. 239, 242.

⁹ L. Kondratowicz (W. Syrokomla), *Dzieje literatury w Polsce od pierwiastkowych czasów do XVII wieku opowiedział...*, wydanie drugie dopełnione przypiskami, t. III, Warszawa 1875, s. 41.

¹⁰ M. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. VI, Kraków 1844, rozdz. III: „Historia poezji polsko-lacińskiej od Pawła z Krosna do Sarbiewskiego. Szymonowicz”, s. 279-282.

¹¹ S. Ciampi, *Alcune notizie di Stanislao Rescio polacco*, „Giornale Arcadico di Scienze, Lettere ed Arti” (1818), s. 175-176.

¹² H. Barycz, *Spojrzenia w przeszłość polsko-włoską*, Wrocław 1965, s. 99-100 (pierwotnie w: „Przegląd Współczesny” 1938, t. 67).

¹³ Zob. B. Biliński, *Dwa epizody: rzymski (1586) i neapolitański (1594) w „Listach” Stanisława Reszki*, s. 206-214 (zwłaszcza 206-207). Ostatnio pisał o liście Roman Krzywy (*Wędrowki z Mnemozyny. Studia o topicie dawnego podróżopisarstwa*, Warszawa 2013, s. 36-38), traktując go jako uczoną *laus Italiae*, kreślącą obraz nie tyle ówczesnych Włoch, ile przestrzeni, którą wypełniają zdarzenia i postaci dobrze znane humanistycznemu erudycie z dzieł antycznej literatury.

¹⁴ Ta inspiracja jest oczywista, Reszka przywołał sformułowania Lipsjusza niemal dosłownie. Trzeba też wspomnieć, że świeżo wydane listy uczonego oraz rozprawy *De constantia* i *Politica* poseł królewski miał ze sobą w podróży z Polski do Neapolu w 1592 r. Te właśnie książki, jak pisze w liście do Stanisława Sokołowskiego, pozwoliły mu znieść wszelkie uciążliwości: błoto, którym służyły trakty, szwankujące zdrowie, niewygodne gospody. Reszka nie tylko czytał, ale też robił w drodze notatki; por. *Stanisłai Rescii «Epistolarum liber unus»*, s. 420 – „Stanislao Socolovio. Epistola XLV” [13 VIII 1592].

¹⁵ Por. J. Papy, „*Italiam vestram amo supra omnes terras!*” Lipsius’ attitude towards Italian humanism of late 16th century, „Humanistica Lovaniensia” 47(1998), s. 245-277.

Musiła spodobać się Reszce Lipsjuszowa wizja stąpania po śladach wielkich mężów przeszłości, kontemplowania – w bezpośrednim, fizycznym jakby kontakcie – ich chwały i doskonalenia osobistej cnoty, ale w jego własnym liście stała się ona sygnałem do żartu, literacko-filologicznej zabawy. Zarazem był Reszka jak najdalej od zamykania oczu na uroki współczesnej mu Italii i w przeciwieństwie do Lipsjusza nie odczuwał dysonansu między jej antyczną świetnością i skarlałym dniem dzisiejszym, wręcz przeciwnie: próbował skłonić Szymonowica do przyjazdu, nie tylko opisując zaludnioną duchami przeszłości Kampanię, ale i wymieniając cuda Wenecji czy pożytki, jakie oferuje swym mieszkańcom Siena. O tej pierwszej mówił zresztą słowami Lipsjusza, lecz nie powtarzał jego myśli, Belg bowiem chwali wprawdzie urodę i bogactwo miasta, gani jednak to, iż sprzyja ono Merkuremu, a nie Minerwie, Reszka natomiast nazwał Wenecję „rynkiem Merkurego”, w żadnym wypadku nie traktując tego określenia jako przygany.

Z jego punktu widzenia, tak istotny w liście do Filipa de Lannoy, wątek moralnych zagrożeń, które niesie ze sobą podróż, i konieczności intelektualnego do niej przygotowania był naturalnie całkowicie bezużyteczny. O włoskich miastach – z jednym wyjątkiem: Padwy oskarżonej o to, że z nauczycielki młodzieży stała się gorszycielką – mówił Reszka tonem entuzjastycznym; o Rzymie – także podniosłym, dokonując, jak się wydaje, bardzo skondensowanego powtórzenia tej charakterystyki miasta-stolicy chrześcijańskiego świata, którą dał Petrarca we wspomnianym wyżej liście do Filipa de Vitry (zresztą nawiązań i do tego listu, pochwały podróżowania, i do *Itinerarium* znajduje się u Reszki znacznie więcej), charakterystyki idealizującej, gdy tymczasem Lipsjusz, zachęcając młodego de Lannoy do odwiedzenia Rzymu, odradza mu dłuższe przebywanie w tym mieście i przestrzega tak przed nieczystym powietrzem, jak i przed nieczystymi obyczajami Rzymian.¹⁶

Okolice Neapolu Reszka chwalił i opisywał już wcześniej, w tym samym liście do Stanisława Sokołowskiego, w którym relacjonował, jak lektura pism Lipsjusza pomogła mu przetrwać trudy podróży do Włoch. Pochwała bierze się tu z podziwu dla cechującej tę ziemię obfitości i różnorodności – wszystkiego: gatunków owoców i ich przetworów, rodzajów ryb, typów ogrodów, a nawet targowisk, których nazwy zostają skrupulatnie wymienione. Opiszem rzadzi zasada enumeracji, a w opisywanej rzeczywistości obfitość jest już niemal pełnią. Na tę rzeczywistość autor nakłada siatkę antycznych skojarzeń: jak figi, to Platon, jak kasza – Seneka, a jak geśi, to i Rzymianie; Enarię wymienia w parze z Tyfonem, Kapreje z Tyberiuszem, a Kapuę z Hannibalem, Baję przywodzą mu pod pióro Lukullusa. Fizycznej topografii Kampanii nie sposób oddzielić od jej wyjątkowo bogatej topografii mitologicznej, literackiej czy historycznej.

Niektóre spośród tych skojarzeń powtarzają się w liście do Szymonowica, powtarzają się również frazy, odniesienia do autorów, a nawet tematy, lecz głównym powodem, dla którego miały poeta odwiedzić Kampanię, nie jest bujna uroda tej ziemi ani dostatnie i dobre życie jej mieszkańców. Reszka kusi Symonidesa możliwością ujrzenia *in situ* i jakby zweryfikowania tego obrazu starożytności, podsuwanego przez antyczną literaturę, w którym mit i poetycka fantazja, anegdota biograficzna i relacja historyka połączyły się w nierozdzielalną całość i który obrósł przez wieki w interpretacje i komentarze też wymagające weryfikacji. Naturalnie propozycja taka jest żartem: absurd i sprzeczności owego obrazu nie zasługują na wyjaśnienia i demaskują się same. Katalog osobliwych zagadnień wynotowanych z antycznej literatury to łagodna kpina z jej autorów. Wizja rozmów mogących przynieść spraw tych rozstrzygnięcie bierze się być może z żartobliwej interpretacji postawy, jaką uosabia piszący do Cyserona Petrarca; oczywiście rozmowa z Arpinatą proponowana Szymonowicowi przez Reszkę nie będzie przypominała tej, którą prowadził włoski poeta, tak jak wycieczka na wzgórze Pauzylipum w poszukiwaniu Wergiliusza niewiele ma wspólnego z podróżą pod Kanny, którą zalecał Lipsjusz.

Reszka pozwala sobie na tego rodzaju żarty przede wszystkim ze względu na osobę adresata, tyleż poety, co filologa, są to wszakże żarty d l a Szymonowica, nie zaś z Szymonowica, bo jego, w obu wcieleniach, kompetencja i warsztat były wysokiej próby – fascynujące tego świadectwo przynoszą uwagi poety widniejące na marginesach książek, które miał w swojej bibliotece¹⁷ – i nie mogły stanowić inspiracji ani ostatecznego celu ironii nadawcy listu. Zarazem literacko-filologiczna zabawa Reszki ujawnia pewne cechy jego własnej pisarskiej (a może i nie tylko pisarskiej) formacji. Tekst roi się od odniesień – cytatów, parafraz, napomknien, mniej lub bardziej zakamuflowanych aluzji – głównie do literatury antycznej: Homer, Plutarch, Kasjusz Dion, Plaut, Cyseron, Wergiliusz, Seneka, Pliniusz, Marcjalis, Swetoniusz, by wymienić autorów przywoływanych najczęściej, ale są tu również pisarze późniejsi, jak Albert Wielki, Jan z Salisburys, Petrarca czy Erazm, oraz Reszce współczesni, jak przede wszystkim Lipsjusz. Czasem są to przywołania bezpośrednie, czasem *via* inne dzieła. Identyfikując je, musimy pamiętać, że i autor listu, i nadawca swobodnie poruszali się w szerokiej przestrzeni ich filiacji i kontekstów. Horyzont erudycji – a może bezpieczniej byłoby powiedzieć: odczytania – autora robi wrażenie dość rozległego, ale czy jest głęboki? I jaki właściwie użytek robi autor ze swoich lektur? Bronisław Biliński nazwał erudycję Reszki „zakamarkową”, ale czy o tej „zakamarkowości” nie przesądza fakt, iż jest to erudycja notatki i ekscerptu, w dodatku często wykorzystywana bardziej w funkcji retorycznej niż dyskursywnej?

¹⁶ O niebezpieczeństwach, jakie czyhają w Italii na młodych zwłaszcza podróżników, pisze Reszka w liście do Gabriela i Andrzeja Tęczyńskich, datowanym w Neapolu 1 X 1598 r. Zarazem jednak ukazuje Italię jako przykład wierności katolicyzmowi, poszanowania prawa i rządzących, wreszcie – wstrzeźliwości i oszczędności w sposobie życia; tego wszystkiego, jak twierdzi, brakuje w Polsce; por. *Stanisław Reszka «Epistolarum pars posterior»*, Neapoli 1598, s. 326-327.

¹⁷ Por. W. Szwarcońska, *Biblioteka Szymona Szymonowica*, Lublin 1989, zwłaszcza s. 29-45, 51-105.

Reszka żył w kulturze, w której czytanie służyło pisaniu, pośredniczyło zaś między nimi notowanie i była to czynność równie ważna jak dwie pozostałe, miała też swoją metodologię. Na sporządzaniu odpowiednio pogrupowanych notatek i wyciągów polegała jego szkolna edukacja, kiedy to uczył się mówić i pisać po łacinie; lekturę, notowanie i ekscerpowanie przedstawia w biografii Hozjusza jako te zajęcia, przy których kardynał całymi dniami zatrudniał swych domowników.¹⁸ Żył w czasach, kiedy rozwój *ars excerptandi* nabrał niebywalego przyspieszenia,¹⁹ dla Lipsjusza zaś, który sztuce sporządzania oraz używania wypisów nadał zupełnie nowy wymiar, żywił najwyższy podziw. W słowie do czytelnika zamieszczonym na końcu dzieła *De phalarismis et atheismis* wspomina o zbiorach notatek czy *loci* oraz „niezbędnikach” (*adversaria et primae curae*), których brak bardzo utrudniał mu pracę; o tym, że robił zapiski, czytając Lipsjusza w drodze do Włoch, była już mowa. Powtarzające się w pismach Reszki, a obecne też w liście do Symonidesa, błędy o charakterze „erudycyjnym”, np. zniekształcone nazwy własne, mogą pochodzić z tego samego, nieuważnie sporządzonego wypisu. Swoje żartobliwe zaproszenie pisał Reszka obłożony źródłami i były to naturalnie nie tylko notatki, ale i książki, co dostrzegamy, analizując występowanie odniesień w poszczególnych akapitach: wątki – niekiedy bardzo odmienne – sąsiadujące ze sobą u Reszki, są też nieodległe na kartach jego źródeł. Widzimy, jak powraca do miejsca cytowanego wcześniej i przytacza ciąg dalszy: sięgnął oto do książki, która, otwarta na tej samej stronie, wciąż leżała na pulpicie.

Stylistyczna strategia Reszki podporządkowana była amplifikacji, a do jego ulubionych figur retorycznych należała z pewnością *accumulatio*: enumeracje miały pracować na wizerunek autora-erudyty, ale też nadawały jego wypowiedziom potoczność i oratorski rozmach. Ta egzageracyjna maniera – być może nie zawsze zgodnie z autorską intencją – uwydatnia cechy, które należały nie tylko do kreowanego przezeń autoportretu, ale były po prostu rysami jego osobowości: poczucie humoru, skłonność do żartu i zabawy słowem, ironiczny dystans wobec samego siebie, wyrozumiałość aprobatę dla ludzi i świata. Jeśli na podstawie korespondencji Reszki mielibyśmy wskazać tę dyspozycję psychiczną, która określałaby go i jako autora, i jako człowieka, byłby to właśnie humor.

O zaproszeniu do Neapolu, które posłał Szymonowicowi, powiada Reszka, że to „list pełen wesołości”.²⁰ I ta formuła istotę listu – istotę tekstu, który list stanowi: żartu, zabawy, mrugnięcia okiem – ujmuje najlepiej.

W zbiorach Bayerische Staatsbibliothek w Monachium znajduje się egzemplarz *Epistolae*, należący niegdyś do prawnika Johanna Baptisty Ficklera, tłumacza Reszkowej biografii Hozjusza na język niemiecki. Na karcie tytułowej widnieje własnoręczna dedykacja autora, na marginesach zaś – jego liczne poprawki, przy czym zawierają one zarówno erratę zamieszczoną na końcu książki, jak też inne zmiany, w tym o charakterze stylistycznym. „Korekta autorska” listu do Szymonowica oprócz not na marginesach obejmuje także zapiski na dwóch niewielkich kawałkach papieru włożonych między karty książki. Są to uzupełnienia zbyt obszerne, by zmieściły się na wąskim marginesie.²¹ Stosunkowo liczne błędy, mające zresztą różny mechanizm, świadczą o pośpiechu piszącego. Fickler nie jest jedyną osobą, która otrzymała od Reszki taki niezwykle prezent: w *Dzienniku podróży do Włoch* Montaigne wspomina, że spotkany przezeń w Rzymie „najlepszy przyjaciel kardynała Hozjusza” podarował mu dwa egzemplarze swojej książeczki (chodzi o *Epistola de transitu et dormitione illustrissimi et reverendissimi domini Stanislai Hosii, Romae* 1580), na których znajdowały się odręczne poprawki autora („les corrigea de sa mein”).²²

Tomik listów, który dostał Fickler, to – podobnie jak broszury ofiarowane Montaigne’owi – egzemplarz „specjalnego przeznaczenia”. Do tego, by opatrzyć go korektą, mogła skłonić Reszkę zarówno akrybia doświadczonego sekretarza, jak i chęć okazania czytelnikowi, wyjątkowemu czytelnikowi, szacunku i przyjaźni. Ale zanotowane na osobnych kartkach uzupełnienia warte są uwagi również dlatego, że ukazują metodę pracy Reszki, o której była tu już mowa. Oba zawierają tak ulubione przez pisarza wyliczenia: nazw starożytnych tańców i nazw starożytnych ciastek; nie naruszają wprawdzie poetyki tekstu, wydają się jednak redundantne. Nie są te wyliczenia wymysłem Reszki, potrafimy wskazać jego źródła: dwóch autorów starożytnych oraz wykorzystujący ich teksty autor renesansowy. Ten ostatni jest źródłem pewnym – to w jego pracy tańce i ciastka pojawiają się w bliskim sąsiedztwie; o tym, że zaglądał Reszka także do pisarzy starożytnych, można by wnioskować na podstawie błędnych form znajdujących się i na kartkach z uzupełnieniami, i we współczesnych mu edycjach dzieł antycznych. Najwidoczniej, przygotowując egzemplarz dla Ficklera, czytał Stefana Negriego, a może też Polluksa i Atenajosa, i stąd ten popis „zakamarkowej” erudycji.

Skrócona wersja opracowania, w formie tradycyjnej książki, ukaże się niebawem w serii „Biblioteka Literatury Popularnej i Okolicznościowej” Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego jako tom XV.

¹⁸ Por. *«D[omini] Stanislai Hosii... vita», auctore Stanislao Rescio, Romae 1587, s. 44-45.*

¹⁹ Por. obszerny i wnikliwie omówiony materiał [w:] W. Pawlak, „*De eruditione comparanda in humanioribus*”. *Studia z dziejów erudycji humanistycznej w XVII wieku*, Lublin 2012, zwłaszcza s. 354-375, 387-401.

²⁰ „epistolam hanc hilaritatis plenam” (*Stanislai Rescii «Epistolarum liber unus», s. 509 – „Simoni Simonidae, poetae laureato. Epistola LV” [1 IV 1594]*). Na te słowa zwraca też uwagę Bronisław Biliński (*Dwa epizody...*, s. 212).

²¹ Por. na stronie dział „Mapy i reprodukcje”.

²² Pisze o tym Jan Czubek we wprowadzeniu [do:] S. Rescius, *Diarium 1583-1589*, edidit I. Czubek, Kraków 1915, s. VIII; por także J.A. Kalinowska, *Stanisław Reszka (1544-1600) jako humanista i pisarz*, s. 238.

*

Dziękujemy:

Profesorowi Mikołajowi Szymańskiemu, pierwszemu czytelnikowi tej edycji, który był i krytycznym komentatorem, i przewodnikiem nieomylnie wskazującym ścieżki, na jakie nikt oprócz niego nie mógłby nas skierować (za dokładne ustalenie, co ile lat odbywa się *quinquennale certamen*; za przepijanie u Terencjusza; za precyzyjną liczbę wersów u Homera i Wergiliusza; za Ficharda z Frankfurtu i jego dziewiętnastowiecznego potomka; za „szklane” piaski między Kumami a Liternum; za „żelazny brak litości”; Lernę nieszczęść; „nieposzlakowany głód” *etc., etc., etc.*); Profesorowi Romanowi Krzywemu (za asumpt *alias* pochop, tj. decyzję, by edycja i tłumaczenie listu Reszki do Szymonowica przestały być wyłącznie postulatem historyków literatury, za co najmniej dwie *virtutes cardinales* oraz za Scytów, którzy są Tatarami); Annie Endzel (za pomocną dłoń i wsparcie na bibliologicznych manowcach); Mistrzowi Jerzemu Mańkowskiemu (za WSZYSTKO); Profesorowi Benedetto Bravo (za pomoc natychmiastową i niezawodną oraz brak dogmatyzmu); Profesorowi Radosławowi Grześkowiakowi (za *viscera Philologiae*); Doktor Annie Skolimowskiej (za bezcenne uwagi na temat rękopisów i za zasady); Profesorowi Gościwitowi Malinowskiemu (za przydech); Profesorowi Mirosławowi Lenartowi (za kanał Piòvego); Doktorowi Robertowi Wiśniewskiemu (za wyznawców); Doktorowi Lechowi Trzcionkowskiemu (za Jowisza Kapitońskiego); Profesorowi Jerzemu Wojtczakowi-Szyszkowskiemu (za *horae antelucanae*); Zbigniewowi Nowakowi (za figę); Małgorzacie Wysockiej-Mielczarskiej (za to, że nie utknęliśmy w pięćsetstronicowym rękopisie BN 1393); Justynie Mańkowskiej (za wielkie serce i nieomylne oko); Marii Kotowskiej-Kachel (za końcówkę); tłumaczom: Joannie Skwarze, Mirosławowi Bielewiczowi i Tomaszowi Sapocie (za zgodę na wykorzystanie niepublikowanych przekładów); Barbarze Wierzbickiej, skrzętnej a hojnej szafarce książek w Bibliotece Instytutu Filologii Klasycznej; Josepho Voll, de Bayerische Staatsbibliothek Monacensi, qui de chartis Rescii manu scriptis mentionem nobis fecit; wszystkim Przyjaciołom, którzy przez ostatnie dwa lata na dźwięk nazwiska Reszki pobłażliwie się uśmiechali, zrećźnie skrywając zniecierpliwienie; Ariadnie – wbrew wszystkiemu, Kasi – mimo wszystko.

Jakkolwiek każde zagadnienie analizowaliśmy wspólnie, jednak gwoli ścisłości należy odnotować, iż wstęp i przekład jest dziełem przede wszystkim Katarzyny Tomaszuk, natomiast opis źródła, zasady transkrypcji, zasady wydania, aparat krytyczny, wykaz skrótów, indeks miejsc cytowanych oraz indeks ogólny – Ariadny Masłowskiej-Nowak; w objaśnieniach fragmenty ze starych druków wybierała zwykle A.M.-N., K.T. zaś przetłumaczyła wszystkie te passusy, których przekłady nie istniały. Oczywiście, za wszelkie błędy i niedociągnięcia ponosimy jednakową i wyłączną odpowiedzialność.

Wykaz skrótów²³**Biblia**

Rdz – Księga Rodzaju
 Ps – Księga Psalmów
 Iz – Księga Izajasza
 Dn – Księga Daniela
 Am – Księga Amosa
 Ha – Księga Habakuka
 Łk – Ewangelia według św. Łukasza
 J – Ewangelia według św. Jana
 Dz – Dzieje apostołskie
 Rz – List do Rzymian
 1P – Pierwszy List św. Piotra Apostoła

Przekład za tzw. Biblią Leopoldy: *Biblia, to jest Księgi Starego i Nowego Zakonu na polski język według łacińskiej Biblii... na wielu miejscach z pilnością poprawiona i figurami ozdobiona...*, Kraków: M. Szarffenberger, 1577.

Autorzy antyczni i dzieła antyczne

AEL. – *Claudius Aelianus* (ok. 170-230; Klaudiusz Elian, *Klaúdios Ailianós*)

VH – *Varia historia* (Opowiadki rozmaite, *Poikile historia*)

AESCHYL. – *Aeschylus* (525-456 p.n.e.; Ajschylos, *Aischýlos*); numeracja frg. za wydaniem: ²*TGrF*, s. 1-128 [Szymonowicz miał w swoim księgozbiornie grecko-języczne wydanie genewskie tragedii Ajschylosa przygotowane przez Stefanusa w 1557 r.; por. Szwarcówna, s. 54, C: nr 2]

Prom. – *Prometheus vincetus* (*Prometeusz skowany, Prometheus desmótes*); przekład: Ajschylos, *Prometeusz w okowach*, [w:] idem, *Tragedie*, przełożył i opracował S. Srebrny, Warszawa 1954, s. 166-212

[1559] – *Aeschyli «Prometheus»*,²⁴ *cum interpretatione Mathiae Garbitii Illyrici, Graecae linguae et moralis philosophiae professoris ordinarii in Academia Tubingensi...*, Basileae: I. Oporinus, II 1559

AESOP. – *Aesopus* (ok. VI w. p.n.e.; Ezop, *Aísopos*); numeracja za wydaniem: *Corpus fabularum Aesopicarum*, vol. I: *Fabulae Aesopicae soluta oratione conscriptae*, ed. A. Hausrath, fasc. 1, editionem alteram curavit H. Hunger, Leipzig 1970 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”)

Fabulae (Bajki, *Mýthoi*)

ANAXIL. – *Anaxilas* (IV w. p.n.e.; Anaksilas, *Anaksílas*); numeracja frg. za wydaniem: (Kassel-Austin) – *Poetae Comici Graeci*, vol. II, ed. R. Kassel, C. Austin, Berlini–Novi Eboraci 1991

ANTIOCH.SYR. – *Antiochus Syracusanus* (fl. 420 p.n.e.; Antioch z Syrakuz, *Antíochos Syrakoúsios*); numeracja frg. za wydaniem: *FGrHist* 555 (t. IIIB, s. 543-551)

AP²⁵ – *Anthologia Palatina* (ok. 980; Antologia Palatyńska); przekład: T. Sinko, [w:] idem, *Literatura grecka*, t. I, cz. 1: *Literatura archaiczna* (w. IX-VI), Kraków 1931, s. 31

[1566] – ANΘΟΛΟΓΙΑ ΔΙΑφόρων ἐπιγραμμάτων παλαιῶν εἰς ἐπτὰ βιβλία διηρημένη. *Florilegium diversorum epigrammatum veterum in septem libros divisum, magno epigrammatum numero et duobus indicibus auctum, Henr[ici] Steph[ani] de hac sua editione distichon...*, [Genève]: H. Stephanus, 1566

APOLL.RHOD. – *Apollonius Rhodius* (III w. p.n.e.; Apollonios Rodyjski, *Apollónios Rhódios*); przekład: Apollonios z Rodos, *Wyprawa Argonautów po złote runo* (*Argonautiká*), przełożyła, wstępem i przypisami opatrzyła E. Żybert-Pruchnicka, Wrocław 2012 („Biblioteka Antyczna”, t. 43)

Argonautica (Opowieść o wyprawie po złote runo / Argonautyki, *Argonautiká*)

[1546] – ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ ΤΟΥ ΡΟΔΙΟΥ «ΑΡΓΟΝΑΥΤΙΚΑ», *META ΤΩΝ παλαιῶν τε καὶ πανν ὠφελίμων σχολίων. Apollonii Rhodii «Argonautica», antiquis una et optimis cum commentariis*, Francoforti: officina P. Brubacchii, 1546, k. 9r-115v

[1550] – *Apollonii Rhodii «Argonauticorum libri quattuor», nunc primum Latinitate donati atque in lucem editi Ioanne Hartungo interprete, accessit locuples rerum et verborum memorabilium index...*, Basileae: (officina Ioannis Oporini, 1550)

zob. SCHOL.APOLL.RHOD.

APOLLOD. zob. Ps.-APOLLOD.

APP. – *Appianus Alexandrinus* (ok. 100-180; Appian z Aleksandrii, *Appianós Aleksandreús*)

Hist.Rom. – *Historia Romana* (Historia rzymska, *Rhomaiká*)

Civ. – *Bella civilia* (Wojny domowe, *Emphýlia*; księgi XIII-XVII, numerowane też oddzielnie jako I-V)

APUL. – *Lucius Apuleius Madaurensis* (ok. 125 – po 170 (?); Apulejusz z Madaury, *Loukios Apouléios*)

Met. – *Metamorphoses* (*Metamorfozy / Przemiany*); przekład: Apulejusz, *Metamorfozy albo Złoty osioł*, przełożył E. Jędrkiewicz, *Apologia, czyli W obronie własnej księgi o magii*, przełożył J. Sękowski, rzecz o Apulejuszu napisał J. Parandowski, przypisy opracował J. Ciechanowicz, Warszawa 1999, s. 25-227 („Biblioteka Antyczna”)

ARIST. – *Aristoteles* (384-322 p.n.e.; Arystoteles, *Aristotéles*); numeracja frg. za wydaniem: 1) (Rose) – *Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta*, collegit V. Rose, Lipsiae ³1886; 2) (Gigon) – *Aristotelis Opera*, ex recensione I. Bekkeri editit Academia Regia Borussia, editio altera, quam curavit O. Gigon, vol. 3: *Librorum deperditorum fragmenta*, collegit et annotationibus instruxit O. Gigon, Berlini–Novi Eboraci 1987

[1590] – ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΤΟΥ ΣΤΑΓΕΙΡΙΤΟΥ ΤΑ ΣΩΖΟΜΕΝΑ. «*Operum Aristotelis Stagiritae...nova editio Graecae et Latinae; Graecus contextus quam emendatissime praeter omnes omnium editiones est editus adscriptis ad oram libri et interpretum veterum recentiorumque et aliorum doctorum virorum emendationibus, in quibus plurimae nunc primum in lucem prodeunt ex bibliotheca Isaaci Casauboni, Latinae interpretationes adiectae sunt, quae Graeco contextui melius responderent, partim recentiorum, partim veterum interpretum, in quibus et ipsi multa nunc emendatius quam antehac eduntur. Accesserunt ex libris Aristotelis, qui hodie desiderantur, fragmenta quaedam. Adiecti sunt etiam indices duo perutiles... necnon alius index rerum omnium locupletissimus*», Lugduni: G. Laemarius, 1590

Gener.anim. – *De generatione animalium* (O rodzeniu się zwierząt, *Peri zóon genéseos*); przekład: Arystoteles, *O rodzeniu się zwierząt*, przełożył, wstępem, komentarzem i skorowidzem opatrzył P. Siwek, [w:] idem, *Dzieła wszystkie*, t. 4, Warszawa 1993, s. 77-247

[1590] – s. 640-702: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΠΕΡΙ ΖΩΩΝ ΓΕΝΕΣΕΩΣ... *Aristotelis «De generatione animalium»... Theodoro Gaza interprete*

Hist.anim. – *Historia animalium* (Zoologia, *Hai peri tá zóa historíai*); przekład: Arystoteles, *Zoologia (Historia animalium)*, przełożył, wstępem, komentarzem i skorowidzem opatrzył P. Siwek, [w:] idem, *Dzieła wszystkie*, t. 3, Warszawa 1992, s. 323-614

[1590] – s. 470-592: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΠΕΡΙ ΖΩΩΝ ΙΣΤΟΡΙΑΣ... *Aristotelis «De historia animalium»... Theodoro Gaza interprete*

Polit. – *Politica* (Polityka, *Politiká*)

²³ Podajemy tylko te wydania starych druków, z których zacytowano cytaty wykorzystane w niniejszym opracowaniu. Podobnie w wykazie znalazły się opisy jedynie tych tłumaczeń, które przytoczono w objaśnieniach. Przy zapisach bibliograficznych dotyczących starych druków adres wydawniczy ujęty w nawiasy okrągłe oznacza, że informacje pochodzą z kolofonu, natomiast w nawiasach kwadratowych podawane są ustalenia przejęte z opracowań.

²⁴ Wszystkie cudzysłowy katowe, w wyróżniające zasadniczy tytuł dzieła, pochodzą od edytorów.

²⁵ Numerację według AP podajemy dla ułatwienia, ponieważ Reszka mógł znać wyłącznie jedną z edycji Antologii Planudejskiej (XIII/XIV w.), począwszy od florenckiej *editio princeps* Janusa Lascarisza z 1494 r. (nosiła tytuł *Anthologia Graeca*), poprzez trzy edycje weneckie Aldusa Manutiusa (1503, 1521, 1551), wydanie paryskie Badiusa Ascensiusa (1531), bazylijskie Joannesa Brodaeusza (1549), ponownie weneckie Petrusa i Johanna Sabbienses (1550), a na poniżej wymienionym kończąc, jako że *Codex Palatinus 23* z Biblioteki Uniwersyteckiej w Heidelbergu Claudius Salmasius odkrył dopiero w 1606 r.

- ARISTOPH. – *Aristophanes* (ok. 446-386 p.n.e.; Arystofanes, *Aristophánes*)
Nub. – *Nubes* (Chmury, *Nephéelai*)
 [1542] – *Aristophanis... «Comoediae undecim» e Graeco in Latinum ad verbum translatae Andrea Divo Iustinopolitano interprete, quarum nomina sequens indicabit pagina*, Basileae: haeredes [A.] Cratandri, III 1542, s. 52-105
- ATHEN. – *Athenaeus Naucratis / Naucratis* (III w.; Atenajos, *Athénaios Naukratites*)
Deipnosophistae (Sofiści przy uczcie / Uczta mędrców; *Deipnosophistai*); wydanie współczesne:²⁶ Athenaei Naucratis *Dipnosophistarum libri XV*, recensuit G. Kaibel, vol. III: *Libri XI-XV et indices*, Lipsiae 1890; przekład: Atenajos, *Uczta mędrców*, przełożyli, wstępem i komentarzem opatrzyli K. Bartol (księgi I-II, VI-VII, XI-XII, XIV, XV 665a-686c) i J. Danielewicz (księgi III-V, VIII-X, XIII, XV 686d-702c), Poznań 2010
 [1514] – (*editio princeps*) Athenaeus. *Ἀθηναίου «Δειπνοσοφιστοῦ» τὴν πολυμαθεστάτην πραγματείαν νῦν ἔξεστί σοι, φιλολόγε... Τῶν δὲ βιβλίων πεντεκαίδεκα τὸν ἀριθμὸν ὄντων, τὰ μὲν τρισκαίδεκα ἀλοσχερῆ· τὸ δὲ τοι πρῶτον καὶ δευτέρον ἐπιτετμημένα σοι παρέχομεν... Ἀνδρῶν οὖν ἔστων εὐγνωμόνων τὸ ταυτί τὰ συγγράμματ' ἀναλεγόμενους μάλιστα μὲν τοῖς περὶ τὸν Ἄλδον τὸν πολυάθλον τε καὶ πολυγύμματον εὐχαριστεῖν· οὐχ ἦκιστα δὲ καὶ Μουσούρω τῷ διδασκάλῳ, τῷ εἰ καὶ μὴ παντάπασιν ἰασημένῳ τάντι γράφον τῶνδε τῶν τύπων ἀνηκέστοις ἔλκεισι πολλαχθ' διεφθόροις...* (Venetiis: apud Aldum et Andream socerum, VIII 1514). [wydanie greckojęzyczne]
 [1556] – *Athenaei «Dipnosophistarum, sive Coenae sapientum libri XV», Natale de Comitibus Veneto nunc primum e Graeca in Latinam linguam vertente, compluribus ex manuscriptis antiquissimis exemplaribus additis, quae in Graece hactenus impressis voluminibus non reperiebantur...*, Venetiis: apud A. Arrivabenum, 1556. [wydanie łacińskojęzyczne] [Szymonowicz miał w swoim księgozbiore egzemplarz tego wydania dzieła; por. Szwarcówna, s. 55, C: nr 9]
 [1583] – *Athenaei Naucratis... «Deipnosophistarum libri quindecim», variis omnium ferme rerum narrationibus iucundissimi lecturae dignissimi, quanta maxima fieri potuit cura, diligentia, fide in Latinum sermonem versi a Iacobo Dalechampio Cado-mensi...*, Lugduni: A. de Harsy, 1583. [wydanie łacińskojęzyczne]
- AUG. – *Aurelius Augustinus* (354-430; św. Augustyn)
Civ. – *De civitate Dei* (O państwie Bożym) (= PL 41,13-804); przekład: Święty Augustyn, *O państwie Bożym, przeciw poganom ksiąg XXII*, przełożył i opracował W. Kornatowski, t. I-II, Warszawa 1977
Enarr. in Ps – *Enarrationes in Psalmos* (Objaśnienia Psalmów) (= PL 36,67-1027 [Ps 1-79])
Immort. anim. – *De immortalitate animae* (O nieśmiertelności duszy) (= PL 32,1021-1034); przekład: Święty Augustyn, *O nieśmiertelności duszy*, przełożył M. Tomaszewski, [w:] idem, *Dialogi filozoficzne*, [tłumacze różni], Warszawa 1953, s. 78-104 („Święty Augustyn. Pisma Filozoficzne”, t. II)
Trin. – *De Trinitate* (O Trójcy Świętej) (= PL 42,819-1098)
 zob. ALCHERUS → Autorzy poantycyjni i dzieła poantyczne
- AUSON. – *Decimus Magnus Ausonius* (ok. 310 – po 393; Auzoniusz)
Griph.ter.num. – *Griphus ternarii numeri* (Zagadka cyfry „trzy”)
Lud.sept.sap. – *Ludus septem sapientum* (Zabawa siedmiu mędrców)
- BATRACH. – zob. HOM.
- CALP.PISO – *Lucius Calpurnius Piso Censorius Frugi* (połowa II w. p.n.e., *cos.* 133; Kalpurniusz Pizon); numeracja frg. za wydaniem: *HRR* I 120-138
- CASS.DIO – *Cassius Dio Cocceianus* (ok. 155-235; Kasjusz Dion, *Dion Kássios Kokkeianós*)
Historia Romana (Historia rzymska, *Rhomaiké historia*); numeracja frg. i tekst współczesny za wydaniem: ΔΙΩΝΟΣ ΚΑΣΣΙΟΥ ΚΟΚΚΙΑΝΟΥ ΡΩΜΑΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ. *Dionis Casii Cocceiani Historia Romana*, cum annotationibus L. Dindorfii, vol. I, Lipsiae 1863, s. 1-157 [Szymonowicz miał w swoim księgozbiore greckojęzyczne wydanie paryskie Stefanusa z 1548 r.; por. Szwarcówna, s. 58, C: nr 25]
 [1527] – *Ex recognitione Des[iderii] Erasmi Roterodami G[aius] Suetonius Tranquillus [SUET.]²⁷, Dion Cassius Nicaeus,²⁸ Aelius Spartianus,²⁹ Iulius Capitolinus [HA],³⁰ Aelius Lampridius,³¹ Vulcatius Gallicanus V[ir] C[larissimus],³² Trebellius Pollio [HA],³³ Flavius Vopiscus Syracusius [HA],³⁴ quibus adiuncti sunt: Sex[tus] Aurelius Victor,³⁵ Eutropius,³⁶ Paulus Diaconus,³⁷ Ammianus Marcellinus,³⁸ Pomponius Laetus Ro[manus],³⁹ Io[annes] Bap[tista] Egnatius Venetus,⁴⁰ Coloniae: E. Cervicornus, 1527, s. 131-147. [wydanie łacińskojęzyczne]
 [1559] – *Dionis Cassii Nicaei «Romanae historiae libri (tot enim hodie extant) XXV», nimirum a XXXVI ad LXI, quibus exponuntur res gestae a bello Cretico usque ad mortem Claudii Caesaris, quae est historia annorum circiter CXX, Gulielmo Xylandro Augustano interprete, his accesserunt eiusdem «Annotationes», in quibus auctoris huius quam plurima aut restituantur corrupta, aut explicantur obscura loca, additum est Ioannis Xiphilini e Dione «Compendium», Gulielmo Blanco Albiensi interprete ab eodem Xylandro diligenter castigatum*, Lugduni: G. Rovillius, 1559. [wydanie łacińskojęzyczne]
 [1592] – *ΕΚ ΤΩΝ ΔΙΩΝΟΣ «ΕΚΛΟΓΑΙ» ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΕΙΦΙΛΙΝΟΥ. Ε Δione «Excerptae historiae» ab Ioanne Xiphilino, ex interpretatione Gulielmi Blanci a Gulielmo Xylandro recognita...*, [Genève]: H. Stephanus, 1592. [wydanie dwujęzyczne]*
- CATO MA. – *Marcus Porcius Cato, Censor / Maior* (234-149 p.n.e.; Katon Starszy)
Agr. – *De agri cultura* (O gospodarstwie wiejskim); wydanie współczesne: M. Porci Catonis *De agri cultura*, ad fidem Florentini codicis deperditis iteratis curis editit A. Mazzarino, adiectae sunt duodecim tabulae, Leipzig 1982 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”); przekłady: 1) Marcus Porcius Cato, *O gospodarstwie wiejskim*, przełożył i opracował S. Łoś, Wrocław 1956 („Biblioteka Narodowa”, Seria II, nr 103); 2) Marek Porcjusz Katon, *O gospodarstwie rolnym*, z języka łacińskiego przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył I. Mikołajczyk, Toruń 2009
 [1543] – *Libri de re rustica: M[arci] Catonis lib[er] I, M[arci] Terentii Varronis lib[er] III, per Petrum Victorium ad veterum exemplarium fidem suae integritati restituti*, Parisiis: officina R. Stephani, 1543, k. 7v-42r
- CATULL. – *Gaius Valerius Catullus* (ok. 84-54 p.n.e.; Katullus); przekłady: 1) Katullus, *Poezje*, przełożyła A. Świderkówna, opracowała J. Krókowski, Wrocław 1956 („Biblioteka Narodowa”, Seria II, nr 105); 2) Katullus, *Poezje wszystkie*, przekład G. Franczak, A. Kłęczar, wstęp A. Kłęczar, indeksy metryczne K. Woś, Kraków 2013
Catulli Veronensis liber (Księga Katullusa z Werony)
- CERTAMEN – *Certamen Homeri et Hesiodi* (II w.; O Homerze i Hezjodzie, o ich pochodzeniu i współzawodnictwie, *Peri Homérou kai Hesiódou kai tou génonos kai agónos autón*); numeracja za wydaniem: *Homeric Hymns, Homeric Apocrypha. Lives of Homer*, edited and translated by M.L. West, Cambridge, Mass.–London 2003, s. 318-353 („The Loeb Classical Library” 496). [zob. także niżej, „Inne skróty”: „*Homeriká*”]
 [1573] – «ΟΜΗΡΟΥ ΚΑΙ ΗΣΙΟΔΟΥ ΑΓΩΝ». «*Homeri et Hesiodi certamen*», nunc primum in luce donatum, *Matronis et aliorum parodiae ex Homeri versibus parva immutatione lepide detortis consutae, Homericorum heroum epitaphia, cum duplici interpretatione Latina*, [Genève (?): H. Stephanus, 1573. [wydanie greckojęzyczne]

²⁶ Podajemy dokładny adres tylko wówczas, gdy tekst w edycji dzisiejszej różni się od brzmienia tekstu w starym druku; różnice dotyczące grafii pominięto.

²⁷ *XII Caesares*. Tu i dalej przy tym druku podajemy tytuły w brzmieniu z wnętrza starego druku albo skrócony przegląd treści.

²⁸ Żywoty Nerty, Trajana i Hadriana. *Conflagratio Vesevi montis ex Dione* – Georg[io] Merula Alexandrino interprete.

²⁹ Żywoty Hadriana, Werusa, Didusa Juliana, Aleksandra Sewera, Pescennina Nigra, Karakalli i Antonina Gety.

³⁰ Żywoty Antonina Piusa, Marka Aureliusza, Werusa, Pertinaksy, Makryna, Klodiusza Albina, dwóch Maksyminów, trzech Gordianów, Ma ksymina i Balbina.

³¹ Żywoty Kommodusa, Heliogabala, Diadumena, Aleksandra Sewera.

³² Żywot Awidiusza Kassjusza.

³³ Żywoty ojca i syna Walerianów, dwóch Gallienów, Salonina, Trzydziestu Tyranów, Klaudiusza.

³⁴ Żywoty Aureliana, Tacyta, Floriana, Probusa, Saturnina, Bonosusa, Karusa, Numeriana, Karyna. Dalej: *Oratio Heliogabali... habita in concione ad meretrices, quam a Leonardo Aretino compositam plerique credunt*.

³⁵ *De vita et moribus imperatorum Ro[manorum]*.

³⁶ *De gestis Romanorum*.

³⁷ *De gestis Romanorum* (libri XI-XVIII).

³⁸ *Res gestae* (libri XIV-XXVI).

³⁹ *Romanae historiae compendium...*

⁴⁰ *Romanorum principum* [libri I-III], ...in *Aelium Spartianum Lampridium et caeteros «Annotationes»*.

- CHRYSIPP. – *Chrysippus Tyaneus* (ok. 280-204 p.n.e.; Chrysippos z Tyany, *Chrysippus Tyaneus*); numeracja frg. za wydanie m: C. García Lázaro, *Medici Graeci apud Athenaeum tantum servati*, Madrid 1982
- Artocopicum / Panificium / Opificium* (Wypiek ciasta, *Artokopikón*)
- CIC. – *Marcus Tullius Cicero* (106-43 p.n.e.; Ciceron); numeracja frg. za wydaniem: *Fragmenta Poetarum Latinorum*, post W. Morel et K. Büchner edidit J. B. Blänsdorf, Berlin–New York 2011, s. 153 sqq. („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”) [Szymonowicz miał w swoim księgozbiore cztery tomy edycji pism Cicerona autorstwa Denysa Lambina wydane w Lyonie w 1585 r.; por. Szwarcówna, s. 57, C: nr 19]
- Ac. I – Academicorum libri quattuor / Academici libri / Academica = Academica posteriora* (Księgi / Badania / Rozprawy akademickie)
- Brut.* – *Brutus, sive de claris oratoribus* (Brutus, czyli O sławnych mówcach); przekład: *Brutus, czyli O sławnych mówcach*, przełożyła, wstępem i przypisami opatrzyła M. Nowak, Warszawa 2008 („Biblioteka Antyczna”)
- Cat.* – *In Lucium Catilinam orationes* (Mowy przeciw Lucjuszowi Katylinie / Katylińskie)
- De orat.* – *De oratore* (O mówcy); przekład: Marek Tulliusz Ciceron, *O mówcy*, przełożył, wstępem i komentarzami opatrzył B. Awianowicz, Kęty 2010 („Seria Dwujęzyczna. Ad Fontes”, t. XIX)
- Div.* – *De divinatione* (O wieszczarstwie)
- Epistulae* (Listy); przekłady: 1) *Listów* Marka Tulliusza Cicerona *ksiąg ośmiorną*, przełożył E. Rykaczewski, t. I: *Księga pierwsza – Księga szósta*; t. II: *Księga siódma – Księga ósma*, Poznań 1873; 2) Marek Tulliusz Ciceron, *Wybór listów*, przełożyła G. Pianko, opracował M. Plezia, Wrocław 1962 („Biblioteka Narodowa”, Seria II, nr 130)
- [1554] – *M[arci] Tullii Ciceronis «Epistolae ad Atticum, ad M[arcum] Brutum, ad Quintum fratrem», cum correctionibus Pauli Manutii*, Venetiis: P. Manutius, 1554 (1555)
- Att.* – *Epistulae ad Atticum* (Listy do Attyka); wydanie współczesne: M. Tullii Ciceronis *Epistulae*, vol. I: *Epistulae ad Atticum. Pars prior: Libri I-VIII*, recognovit brevique adnotatione critica instruit W.S. Watt, Oxonii 1965; vol. II: *Epistulae ad Atticum. Pars posterior: Libri IX-XVI*, recognovit brevique adnotatione critica instruit D.R. Shackleton Bailey, Oxonii 1961 („Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis”)
- [1554] – k. 1r-267v
- Fam.* – *Epistulae ad familiares* (Listy do znajomych); wydanie współczesne: M. Tullii Ciceronis *Epistulae*, vol. I: *Epistulae ad familiares*, recognovit brevique adnotatione critica instruit L.C. Purser, Oxonii 1901 (reprint 1964) („Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis”)
- [1562] – *«Epistolae familiares» M[arci] Tullii Ciceronis, nunc primum optimis quibusque exemplaribus collatis emendatae... ex castigatione Ioannis Boulierii*, Lugduni: I. Frellonius, 1562
- [1581] – *«Epistolarum» M[arci] Tullii Ciceronis «ad familiares libri XVI», eiusdem «Epistolarum ad M[arcum] Brutum liber singularis», eiusdem epistolarum, quae non extant, fragmenta, ex Dionysii Lambini emendatione*, Argentorati: impensis I. Rihelii et I. Dupuy, 1581, k. 2r-266v
- Q.fr.* – *ad Quintum fratrem* (Listy do brata Kwintusa)
- [1554] – k. 292v-331v
- Fin.* – *De finibus malorum et bonorum* (O najwyższym stopniu dobra i zła); przekład: Ciceron, *O najwyższym dobru i złu*, [w:] idem, *Pisma filozoficzne*, t. III, przełożył W. Kornałow, *Rozmowy tuskulańskie* przełożył J. Śmigaj, komentarzem opatrzył K. Leśniak, Warszawa 1961, s. 155-442 („Biblioteka Kasyków Filozofii”)
- Inv.* – *De inventione* (O wynajdywaniu treści); przekład: *Pisma filozoficzne* Marka Tulliusza Cicerona, cz. II, przełożył E. Rykaczewski, Poznań 1879, s. 395-573; *O wynalezieniu retorycznym* („Dzieła M.T. Cicerona”, t. VIII)
- Lael.* – *Laelius de amicitia* (Lelisz o przyjaźni)
- Lig.* – *Pro Quinto Ligario oratio* (Mowa w obronie Kwintusa Ligariusza); przekład: *Mowa za Kwintem Ligariuszem*, [w:] *Mowy* Marka Tulliusza Cicerona, przełożone przez E. Rykaczewskiego, t. III, Paryż 1871, s. 303-315
- Nat.deor.* – *De natura deorum* (O naturze bogów); przekład: *O naturze bogów*, [w:] *Pisma filozoficzne* Marka Tulliusza Cicerona, przełożył E. Rykaczewski, cz. I, Poznań 1874, s. 481-630 („Dzieła M.T. Cicerona”, t. VII)
- Pis.* – *In Lucium Pisonem oratio* (Mowa przeciw Lucjuszowi Kalpurniuszowi Pizonowi); przekład: *Mowa przeciw L. Kalpurniuszowi Pizonowi*, [w:] *Mowy* Marka Tulliusza Cicerona, *op.cit.*, t. III, s. 129-171
- Rosc.Q.* – *Pro Quinto Roscio comoedo* (Mowa w obronie aktora Kwintusa Roscjusza)
- Sest.* – *Pro Publio Sestio oratio* (Mowa w obronie Publiusza Sestiusza)
- Sull.* – *Pro Publio Sulla oratio* (Mowa w obronie Publiusza Sulli)
- Tusc.* – *Tusculanae disputationes* (Rozmowy tuskulańskie); przekład: *Rozmowy tuskulańskie*, przełożył J. Śmigaj, komentarzem opatrzył K. Leśniak, [w:] idem, *Pisma filozoficzne*, t. III, *op.cit.*, s. 475-743
- [1561] – *M[arci] Tullii Ciceronis «Tusculanarum quaestionum lib[ri] V», ad vetustis[sima] exemplaria manu scripta nunc summa diligentia correcti et emendati ac commentariis clariss[imorum] virorum: Philippi Beroaldi et Ioachimi Camerarii, deinde Erasmi Roterodami, Pauli Manutii et Petri Victorii variis lectionibus et annotationibus illustrati... Parisiis: Th. Richardus, 1561*
- Vatin.* – *In Publium Vatiniun testem interrogatio* (Przepytanie Publiusza Watyniusza jako świadka [oskarżenia w sprawie Publiusza Sestiusza])
- Verr.* – *In Verrem actiones* (Mowy przeciwko Gajuszowi Werresowi / Werryński); przekład: *Pierwsza mowa przeciw Werresowi, Druga mowa przeciw Werresowi*, [w:] *Mowy* Marka Tulliusza Cicerona, przełożone przez E. Rykaczewskiego, t. I, Paryż 1870, s. 139-516
- CLAUD. – *Claudius Claudianus* († po 404; Klaudian)
- Carm.* – *Carmina* (Pieśni, tj. różne dzieła poetyckie)
- 17: *Paneg.cons.Manl.Theod.* – *Panegyricus de consulatu Manlii Theodori* (Panegyryk na konsulat Manliusza Teodora)
- Proserp.* – *De raptu Proserpinae* (Porwanie Prozerpiny)
- CLEM.ALEX. – *Titus Flavius Clemens Alexandrinus* (ok. 140-215; Klemens Aleksandryjski, *Titos Phlaouios Klémens Aleksandréus*)
- Strom.* – *Stromata* (Kobierce, *Stromateis*); wydanie współczesne: Clemens Alexandrinus, II Band: *Stromata Buch I-VI*, herausgegeben von O. Stählin, neu herausgegeben von L. Früchtel, 4. Auflage mit nachträge von U. Treu, Berlin 1985 („Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der Ersten Jahrhunderte”)
- [1550] – *ΚΑΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ «ΤΑ ΕΥΡΥΣΚΟΜΕΝΑ ἀπαντα», ex Bibliotheca Medicea*, (Florentiae: L. Torrentinus, 1550), s. 93-338: „ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ ΛΟΓΟΙ ΟΚΤΩ” [wydanie greckojęzyczne]
- [1566] – *Clementis Alexandrini... «Omnia, quae quidem extant opera», a paucis iam annis inventa et nunc denuo accuratius excusa, Gentiano Herveto Aureliano interprete... Parisiis: G. Iulianus, 1566, s. 312-871. [wydanie łacińskojęzyczne]*
- COLUM. – *Lucius Iunius Moderatus Columella* (I w.; Kolumella)
- De re rustica* (O gospodarstwie)
- CURT. – *Quintus Curtius Rufus* (I w. p.n.e. / I w.; Kurcjusz Rufus)
- Historiarum Alexandri Magni libri decem* (Dzieł Wielkiego Aleksandra Wielkiego ksiąg dziesięć)
- DAR.PHRYG. – *Dares Phrygius* (??) [według HOM.II. 5.9. 27 – kapłan Hefajstosa w Troi, według AEL.VH 11,2 – autor starszej od Homerowej *Iliady* frygijskiej]; *Dares Frygijski, Dáres Frýks*; wydanie współczesne: Daretis Phrygii *De excidio Troiae historia*, ad librorum fidem recensuit et adnotationibus instruit A. Dederich, Bonnae 1835
- De excidio Troiae historia* (V/VI w.; Opowieść o upadku Troi)
- [1578] – *Diodori Siculi «Bibliothecae historicae libri XV», hoc est, quotquot Graece extant de quadraginta, quorum quinque nunc primum Latine... eduntur. Interiecta vero est Dictys Cretensis et Daretis Phrygii «De bello Troiano historia» et Tryphiodori Aegyptii «Ilii excidium», Gulielmo Xylandro interprete ad supplendam lacunam quinque librorum, qui inter quintum et undecimum desiderantur... Basileae: (H. Petri, 1578), s. 209-223*
- DICT.CRET. – *Dictys Cretensis* (I w. (?); Diktys Kreteńczyk, *Diktys Krés*); wydanie współczesne: Dictys Cretensis, *Ephemeridos belli Troiani libri a Lucio Septimio ex Graeco in Latinum sermonem translati*, accedunt papiri Dictys Graeci in Aegypto inventae, ed. W. Eisenhut, Leipzig 1973 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”)
- Ephemeridos belli Troiani libri a Lucio Septimio ex Graeco in Latinum sermonem translati* (IV w.; Księgi dziennika wojny trojańskiej przetłumaczone z języka greckiego na łacinę przez Lucjusza Septymiusza; tytuł zaginionego oryginału greckiego: *Efēmeris tou Troikou polémou* – Dziennik wojny trojańskiej)

- [1578] – *Diodori Siculi «Bibliothecae historicae libri XV»...*, op.cit. [DAR.PHRYG.], s. 164-209
- DIOG.LAERT. – *Diogenes Laertius* (III/IV w.; Diogenes Laertios, *Diogénes Laértios*)
De vita et moribus philosophorum (Żywoty i poglądy słynnych filozofów, *Philosóphon bíon kaí dogmáton synagogé*); przekład: Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, przekład I. Krońska, K. Leśniak, W. Olszewski, B. Kupis, opracowanie przekładu, przypisy i skróty I. Krońska, wstęp K. Leśniak, Warszawa ¹1968 („Biblioteka Klasyków Filozofii”), ²1982, ³1984, ⁴1988
- [1566] – *Laertii Diogenis «De vita et moribus philosophorum libri X»...*, opera Ioannis Sambuci..., Antverpiae: Ch. Plantinus, 1566 [przekład na łacinę: Ambrosius]
- DIONYS.HALIC. – *Dionysius Halicarnassensis* (ok. 60 – po 7 p.n.e.; Dionizjusz z Halikarnassu, *Dionýsios Halikarnasseús*)
Antiquit.Rom. – Antiquitates Romanae (Starożytność rzymska, *Romaiké archaiologia*)
 [1561] – *Dionysii Halicarnassei «Antiquitatum, sive Originum Romanarum libri decem»*, Sigismundo Gelenio interprete, adiecimus undecimus ex versione Lapi ac indicem rerum notatu dignarum locupletissimum, Lugduni: A. Vincentius, 1561
- DONAT. – *Aelius Donatus* (ok. 320-380; Eliusz Donat)
Comm.Ter. – Commentum Terentii (Komentarz do Terencjusza)
 [1538] – *Habes hic... P[ublii] Terentii «Comoedias» cum «Scholiis» ex Donati, asperi et cornuti commentariis decerptis, multo quam antehac umquam prodierunt emendatiores...*, indicata sunt diligentius carminum genera et in his incidentes difficultates, correctae quaedam et consulum nomina idque studio et opera Des[iderii] Erasmi Roterodami, non sine praesidio veterum exemplariorum, ad haec accessit index accuratus vocum a commentatoribus declaratarum, Basileae: officina Frobeniana, 1538
- EM – *Etymologicum Magnum* (ok. 1150; Wielki słownik etymologiczny [języka greckiego], *Etymologikón Méga*)
- ENN. – *Quintus Ennius* (239-169 p.n.e.; Ennius); numeracja frg. za wydaniami: 1) (Vahlen) – *Ennianae poesis reliquiae*, iteratis curis recensuit J. Vahlen, Lipsiae 1903; 2) (Jocelyn) – *The Tragedies of Ennius*, the Fragments edited with an Introduction and Commentary by H.D. Jocelyn, Cambridge 1967
- Sc. – *Scaenica* (Dzieła sceniczne)
- EURIP. – *Euripides* (ok. 485-406 p.n.e.; Eurypides, *Euripides*); numeracja frg. za wydaniem: ²TGrF, s. 361-716 [Szymonowicz miał w swoim księgozbiornie łacińskie wydanie bazylejskie tragedii Eurypidesa z 1541 r.; por. Szwarcówna, s. 59, C: nr 30]
Herc.fur. – Hercules furens (Herakles oszalały, *Heraklēs mainómēnos*); przekład: Eurypides, *Oszalały Herakles*, [w:] idem, *Tragedie*, przełożył, wstępem i przypisami opatrzył J. Lanowski, przekład przejrzała J. Ławińska-Tyszkowska, t. II, Warszawa ²2006, s. 67-140 („Biblioteka Antyczna”)
 [1562] – *Euripides... in Latinum sermonem conversus adiecto eregione textu Graeco, cum annotationibus et praefationibus in omnes eius tragoedias, autore Gasparo Stübino, accesserunt Iacobi Micylli «De Euripidis vita» ex diversis autoribus collecta, item «De tragoedia et eius partibus προλεγόμενα quaedam», item Ioannis Brodae Turonensis «Annotationes» doctiss[imae] numquam antea in lucem editae, ad haec rerum et verborum toto opere praecipue memorabilium copiosus index...*, Basileae: I. Oporinus, (1562), s. 597-626. [wydanie dwujęzyczne]
Licymn. – Licymnius (Likymnios, *Likýmnios*)
Med. – Medea (Medea, *Médeia*); przekład: Eurypides, *Medea*, [w:] ibidem, s. 131-195
Philoct. – Philoctetes (Filoktet, *Philoktētes*)
- EUTROP. – *Eutropius* (ok. 320-390/392; Eutropiusz)
Brev.urb.cond. – Breviarium ab Urbe condita (Breviarium od założenia Miasta)
- FAVOR. – *Favorinus Arelatensis* (ok. 85-150; Faworinus, *Phaborínos*); numeracja frg. za wydaniami: 1) (Marres) – *Dissertatio de Favorini Arelatensis vita, studiis, scriptis*, scripsit J.L. Marres, accedunt fragmenta, Traiecti ad Rhenum 1853, s. 99-145; 2) (Barigazzi) – *Favorino di Arelate*, ed. A. Barigazzi, Firenze 1966
- FEST. – *Sextus Pompeius Festus* (2. połowa II w.; Festus)
Verb.sign. – De verborum significatu (O znaczeniu wyrazów); numeracja i tekst współczesny za wydaniem: Sexti Pompei Festi *De verborum significatu, quae supersunt cum Pauli epitome*, Thewrewkianis copiis usus edidit W.M. Lindsay, Lipsiae 1913 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”)
 [1502] – *Nonius Marcellus*⁴¹, *Festus Pompeius, Varro* [VARR.]⁴², (Venetiis: Ch. de Pensis, 15 IX 1502), k. Ir-XXIVv (drugiej foliacji; = k. k₁r-n₆v)
- FLOR. – *Lucius Annaeus Florus* (II w.; Florus)
Epitoma de Tito Livio (Wyciąg z Tytusa Liwiusza); wydanie współczesne: L. Annaei Flori *Quae extant*, H. Malcovati iterum edidit, Romae 1972 („Scriptores Graeci et Latini Consilio Academiae Lyceorum Editi”); przekład: Lucjusz Anneusz Florus, *Zarys dziejów rzymskich*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył I. Lewandowski, Wrocław 1973 („Biblioteka Przekładów z Literatury Antycznej”, t. 21)
 [1567] – [Lucii] Iulii Flori «*De gestis Romanorum historiarum lib[ri] IIII*» et seorsum in eos commentarius Ioannis Stadii..., Antverpiae: Ch. Plantinus, 1567
- GELL. – *Aulus Gellius* (ok. 125 – po 180; Aulus Gelliusz); wydanie współczesne: A. Gellii *Noctium Atticarum libri XX*, vol. I: *Libri I-X*, vol. II: *Libri XI-XX*, recensuit C. Hosius, editio stereotypa editionis prioris (MCMIII), Stutgardiae 1959 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”)
Noctes Atticae (Noce attyckie); przekład (niepublikowany): Mirosław Bielewicz
 [1566] – *Auli Gellii... «Noctes Atticae»*, Lugduni: S. Gryphius, 1566
- HA – *Historia Augusta* (koniec IV w.; Dzieje cesarzy rzymskich); wydanie współczesne: *Scriptores Historiae Augustae*, edidit E. Hohl, vol. I-II, editio stereotypa corrector, addenda et corrigenda adiecerunt Ch. Samberger et W. Seyfarth, Leipzig 1971 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”); przekład: *Historicy cesarstwa rzymskiego. Żywoty cesarzy od Hadriana do Numeriana*, tłumaczyła, przedmową, przypisami i skróty H. Szelest, Warszawa 1966 [Szymonowicz miał w swoim księgozbiornie czterotomowe genueńskie wydanie przygotowane przez Stefana w 1568 r.: *Varii historiae Romanae scriptores* (HA w t. III, paginacja tomów ciągła); por. Szwarcówna, s. 66, C: nr 68]
 [1527] – *Ex recognitione Des[iderii] Erasmi Roterodami G[aius] Suetonius Tranquillus...*, op.cit. [CASS.DIO]
Ant.Pi. – Iulii Capitolini «Antoninus Pius» (Juliusza Kapitolina Antoninus Pius) [III]
 [1527] – s. 158-162
Aurel. – Flavii Vopisci Syracusii «Divus Aurelianus» (Flawiusza Wopiska Boski Aurelian) [XXVI]
 [1527] – s. 297-309
Co – Aelii Lampridii «Commodus Antoninus» (Eliusza Lampridiusza Kommodus Antoninus) [VII]
Gall.duo – Trebelli Pollionis «Gallieni duo» (Trebelliusza Polliona Dwaj Gallienowie) [XXIII]
 [1527] – s. 274-279
- HDT – *Herodotus* (ok. 485-420 p.n.e.; Herodot, *Heródotos*)
Historiae (Dzieje, *Historíai*); przekład: *Dzieje*, z języka greckiego przełożył i opracował S. Hammer, t. 1-2, Warszawa ¹1954, ²1959, ³2002
 [1502] – *ΗΡΟΔΟΤΟΥ «ΛΟΓΟΙ ΕΝΝΕΑ, ΟΙ ΠΕΡ ΕΠΙΚΑΛΟΥΝΤΑΙ ΜΟΥΣΑΙ»*, *Herodoti «Libri novem, quibus Musarum indita sunt nomina»...*, Venetiis: in domo Aldi, 1502. [wydanie greckojęzyczne] [Szymonowicz miał w swoim księgozbiornie egzemplarz tego wydania dzieła; por. Szwarcówna, s. 61, C: nr 42]
- HELLAN.LESB. – *Hellanicus Lesbios* (ok. 485-400 p.n.e.; Hellanikos z Lesbos, *Hellánikos ho Lésbios*); numeracja frg. za wydaniem: *FGHist* 4 (t. IA, s. 104-152)
- HEROD. – *Aelius Herodianus* (ok. 180-250; Eliusz Herodian, *Alios Herodianós*); numeracja za wydaniem: *Grammatici Graeci*, pars III: *Herodiani technici reliquiae*, edidit A. Lentz, vol. I, t. 1: *Praefationem et Herodiani Prosodiam catholicam continens*, Leipzig 1867 (reprint: Hildesheim 1965)
Cath.prosod. – De prosodia catholica (Ogólna nauka o akcencie, *Katholiké prosodía*)
- HES. – *Hesiodus* (VIII/VII w. p.n.e.; Hezjod, *Hesíodos*)
Op. – Opera et dies (Prace i dni, *Érga kaí hemérai*)

⁴¹ De compendiosa doctrina. Ad filium de proprietate sermonum.

⁴² De lingua Latina.

- Theog.* – *Theogonia* (*Theogonia*, *Theogonia*); przekład: *Narodziny bogów (Theogonia)*, *Prace i dni*, *Tarcza*, przełożył, wstępem i przypisami opatrzył J. Lanowski, Warszawa, ¹1999, ²2004, s. 31-58 („Biblioteka Antyczna”)
- HIER. – *Sophronius Eusebius Hieronymus Stridonensis* (ok. 340-420; św. Hieronim)
Epist. – *Epistulae* (Listy) (= PL 22,325-1224); przekład: Św. Hieronim, *Listy*, t. I, przełożył i przedmową zaopatrzył J. Czuj, Warszawa 1952; t. II, przełożył idem, Warszawa 1953; t. III, przetłumaczył i komentarzem zaopatrzył idem, Warszawa 1954
- Iovin.* – *Adversus Iovinianum libri duo* (Przeciw Jowinianowi ksiąg dwoje) (= PL 23,205-384)
- HILAR.PICT. – *Hilarius Pictaviensis* (ok. 315-367; Hilary z Poitiers)
Trin. – *De Trinitate libri duodecim* (O Trójcy ksiąg dwanaście) (= PL 10,25-272A)
- HOM. – *Homerus* (VIII w. p.n.e.; Homer, *Hómeros*)
 [1561] – *Homeri «Opera Graeco-Latina», quae quidem nunc extant omnia, hoc est: «Ilias», «Odyssea», «Batrachomyomachia» et «Hymni», praeterea «Homeri vita» ex Plutarcho cum Latina item interpretatione, locis communibus ubique in margine notatis...*, in haec operam suam contulit Sebastianus Castalio..., Basileae: N. Brylingerus, 1561
- BATRACH. – *Batrachomyomachia* (I w. p.n.e. / I w. (?); Wojna mysio-żabia, *Batrachomyomachia*); przekład: *Wojna mysio-żabia, «Homeriká»*; czyli *Żywoty Homera i poematy przypisywane Poecie*, przełożył, przypisami i komentarzem opatrzył W. Appel, Warszawa 2007, s. 245-257 („Biblioteka Antyczna”)
 [1561] – s. 226-231 (drugiej paginacji)
- Hymn.* – *Hymni Homerici* (VII-VI w. p.n.e.; Hymny homeryckie, *Homerikoi hýmnoi*)
 [1561] – s. 232-265 (drugiej paginacji)
 28: *In Palladem* (Do Ateny, *Eis Athenán*)
- Il.* – *Ilias* (*Iliada*, *Iliás*); wydanie współczesne: *Homeri Ilias*, recensuit, testimonia congesit M.L. West, vol. I: *Rhapsodias I-XII continens*, Stutgardiae et Lipsiae 1998; vol. II: *Rhapsodias XIII-XXIV et indicem nominum continens*, Monachii et Lipsiae 2000 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”); przekład: *Homer, Iliada*, przełożyła K. Jeżewska, wstępem i przypisami opatrzył J. Lanowski, Warszawa ¹⁽³⁾1999, ²⁽³⁾2000, ²⁽³⁾2005 („Biblioteka Antyczna”)
 [1537] – *Homeri... «Ilias», Andrea Divo Iustinopolitano interprete ad verbum translata...*, Venetiis: (D. Iacob), 1537
 [1541] – *Homeri... «Ilias», per Laurentium Vallam Latio donata*, Lugduni: S. Gryphius, 1541
 [1561] – s. 1-292 (pierwszej paginacji)
 [1572] – *ΟΜΗΡΟΥ «ΙΛΙΑΣ» Η ΜΑΛΛΟΝ ἅπαντα τὰ σωζόμενα. Homeri «Ilias», seu potius omnia eius, quae extant, opera, studio et cura Ob[erti] Giphanii...*, Argentorati: Th. Rihelius, [ca. 1572]
- Od.* – *Odyssea* (*Odyseja*, *Odyssēia*); przekład: *Homer, Odyseja*, przełożył i opracował J. Parandowski, Warszawa ¹⁽³⁾1998, ²⁽⁴⁾2000 („Biblioteka Antyczna”)
 [1561] – s. 1-226 (drugiej paginacji)
- HOR. – *Quintus Horatius Flaccus* (65-8 p.n.e.; Horacy); wydanie współczesne: Q. Horatii Flacci *Opera*, edidit S. Borzsák, Leipzig 1984 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”); przekłady: 1) Kwintus Horacjusz Flakkus / Quinti Horatii Flacci, *Dziela wszystkie / Opera omnia*, t. II / vol. II: *Gawędy, Listy, Sztuka poetycka / Sermones, Epistulae, Artem poeticam continens*, tekst łaciński do druku przygotował, wyboru przekładów dokonał, komentarzem opatrzył / imprimendum curavit, variorum interpretationes vernaculas elegit, annotationibus instruxit O. Jurewicz, Wrocław 1988, s. 256 (J. Sękowski); 2) Horacy, *Dziela wszystkie. Pieśni, Pieśni wieku, Jamy, Gawędy, Listy, Sztuka poetycka*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył A. Lam, Warszawa ²1996 („Libri Mundi”)
 [1566] – *Q. Horatii Flacci «Sermorum libri quattuor», seu «Satyrorum libri duo», «Epistolarum libri duo», a Dionysio Lambino Monstroliensi ex fide decem librorum manuscriptorum emendati, ab eodemque commentariis copiosis[imis] illustrati*, Venetiis: P. Manutius, 1566
 zob. LAMBINUS
- Ars* – *De arte poetica epistula ad Pisones* (O sztuce poetyckiej list do Pizonów; *Epist.* 2,3)
Carm. – *Carmina* (Pieśni)
Carm.saec. – *Carmen saeculare* (Pieśń na stulecie)
Epist. – *Epistulae* (Listy)
 [1566] – k. 106r-185r
Epod. – *Epodon liber* (Księga epodów)
Sat. – *Sermones / Satirae* (Satyry / Gawędy) [Szymonowic miał w swoim księgozbiornie rękopis *Satyr*; por. Szwarcówna, s. 52, A: nr 4]
 [1566] – k. 1r-105v
- HSCH. – *Hesychius Alexandrinus* (V lub VI w.; Hesychios z Aleksandrii, *Hesýchios Aleksandreús*)
Lexicon (Leksykon / Słownik; *Onomastikón*)
- HYG. – *Hyginus* (II w.; Hyginus)
Fabulae (Opowieści)
- IAMBlich. – *Iamblichus Chalcidensis* (III/IV w.; Jamblich, *Iámblichos Chalkideús*)
Vit.Pyth. – *De vita Pythagorica* (O życiu pitagorejskim, *Peri tou Pythagorikou biou*); przekład: *Jamblich, O życiu pitagorejskim*, [w:] Porfiriusz, *Jamblich, Anonim, Żywoty Pitagorasa*, przełożyła, wstępem oraz przypisami opatrzyła J. Gajda-Krynicka, Wrocław 1993, s. 25-121
 [1556] – *«Pythagorae vita» ex Iamblichō collecta, per Nicolaum Scutellium Tridentinum ordinis Eremitarum sancti Augustini*, Romae: A. Bladus, 1556. [wydanie łacińskojęzyczne]
- ISID. – *Isidorus Hispalensis* (ok. 560-570 – 636; Izydor z Sewilli)
Etym. – *Etymologiarum, sive Originum libri XX* (Etymologii, czyli Początków ksiąg 20) (= PL 82,73-728) [Szymonowic miał w swoim księgozbiornie rękopis dzieła Izydora; por. Szwarcówna, s. 51, A: nr 1]
 [1577] – *Isidori Hispalensis... «Originum libri viginti» ex antiquitate eruti et Martiani Capellae «De nuptiis Philologiae et Mercurii libri novem», uterque praeter Fulgentium et veteres grammaticos variis lectionibus et scholiis illustratus, opera atque industria Bonaventurae Vulcani Brugensis*, Basileae: P. Perna, [1577], kol. 1-502
- IUST. – *Marcus Iunianus Iustinus* (III w.; Justyn)
Epitoma „Historiarum Philippicarum” Pompei Trogi (Zarys dziejów powszechnych starożytności na podstawie Pompejusza Trogusa)
- IUV. – *Decimus Iunius Iuvenalis* (ok. 60-130; Juwenalis)
Saturae (Satyry); przekład: *Trzej satyrycy rzymscy. Horacy w przekładzie J. Czubka, Persjusz-Juwenalis w przekładzie J. Sękowskiego*, wstęp i komentarz w opracowaniu L. Winniczuk, Warszawa 1958, s. 115-219
- LACT. – *Lucius Caecilius Firmianus Lactantius* (ok. 250-330; Laktancjusz)
Div.inst. – *Divinae institutiones* (Podstawy nauki Bożej) (= PL 6,111-822A)
- LIV. – *Titus Livius* (59 p.n.e. – 17 n.e.; Liwiusz)
Ab urbe condita libri (Dzieje Rzymu od założenia miasta); numeracja frg. za wydaniem: (Weissenborn, Mueller) – *Titii Livi Ab urbe condita libri*, editionem primam curavit G. Weissenborn, editio altera, quam curavit M. Mueller, pars IV: *Libri XLI-CXLII. Fragmenta. Index*, Leipzig 1911 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”); przekład: *Liwiusz, Dzieje Rzymu od założenia miasta*, [t. 1:] *Księgi I-V*, przełożył A. Kościółek, wstęp napisał J. Wolski, opracował M. Brożek, Wrocław 1968 („Biblioteka Przekładów z Literatury Antycznej”, t. 14); [t. 2:] *Księgi VI-X*, przełożył A. Kościółek, *Streszczenia ksiąg XI-XX*, przełożył M. Brożek, komentarz J. Wolski, M. Brożek, opracował M. Brożek, ibidem 1971 (idem, t. 17); [t. 6:] *Księgi XLI-XLV. Periochy (Streszczenia) ksiąg XLVI-CXLII*, przełożył i opracował M. Brożek, ibidem 1982 (idem, t. 25)
per. – *periochae* [gr. *periochai*, łac. także *continentiae* – ‘streszczenia, wyciągi’ ksiąg pochodzące z czasów starożytnych; dosł. ‘zawartości’]
 [1588] – *T[iti]i Livii Patavini... «Libri omnes, quotquot ad nos pervenere», nove editi et recogniti et ad vetustissimorum manu exaratorum codicum Fuldensium, Moguntinensium et Coloniensium fidem emendati a Francisco Modio Brugensi, in eundem Livium observationes, emendationes, animadversiones, annotationes denique variae variorum atque in eis..., ipsius demum Modii in Livium prope universum notae, partim ab eo scriptae..., quibus accessere praeterea, ne quid in hac novissima editione desiderari possit,*

- «*Chronologia*» nova Caroli Sigonii..., cum indice rerum verborumque novo, longe locupletissimo, Francofurti: impensis S. Feyrabendii et sociorum, 1588, s. 1-602 (drugiej paginacji). [Szymonowiec miał w swoim księgozbiorze egzemplarz tego wydania dzieła; por. Szwarcówna, s. 62, C: nr 46]
- LIV.ANDRON. – *Lucius Livius Andronicus* (ok. 284-204 p.n.e.; Liwiusz Andronik); numeracja frg. za wydaniami: 1) (Guenther) – Livii Andronici *Odyssiae reliquiae*, ex recensione O. Guentheri, Ostern 1864 („Friedrich-Wilhelms-Gymnasium zu Greiffenberg in Pommern”, XII); 2) (Lenchantin) – Livii Andronici *Fragmenta*, collegit M. Lenchantin de Gubernatis, Torino 1937 („Corpus Scriptorum Latinorum Paravianum”, N. 63)
- LUCAN. – *Marcus Annaeus Lucanus* (39-65; Lukan)
Pharsalia. Belli civilis libri decem (Farsalia. Dziesięć ksiąg o wojnie domowej); przekład: Marek Anneusz Lukanus, *Wojna domowa*, przełożył i opracował M. Brożek, Kraków 1994 („Biblioteka Przekładów z Literatury Starożytnej”, nr 9)
 [1551] – *M[arci] Annei Lucani Cordubensis «Pharsaliae libri X», scholiis per margines illustrati, quibus et sua singulis argumenta per Sulpitium adiecta sunt, his quoque Henrichi Glareani... non solum in Lucanum ipsum, sed et in eius enarratores annotationes novissime accedunt*, Basileae: H. Petri, (VIII 1551), s. 1-322 (pierwszej paginacji) [współwydane z: *In Lucani «Pharsalam» ac eius enarrationes Henrichi Glareani... annotationes*, Basileae: H. Petri, 1550, s. [1]-140]
- LUCR. – *Titus Lucretius Carus* (ok. 99-55 p.n.e.; Lukrecjusz)
De rerum natura (O naturze wszechrzeczy)
- LUTAT. – *Quintus Lutatius Catulus* (?) (149-87 p.n.e., *cos.* 102; Kwintus Lutacjusz Katulus); numeracja frg. za wydaniem: (Krause) – *Vitae et fragmenta veterum historicorum Romanorum*, compositus A. Krause,⁴³ Berolini 1833, s. 318-321
- MACR. – *Ambrosius Theodosius Macrobius* (IV/V w.; Makrobiusz)
 [1526] – *Macrobii Aurelii Theodosii... «In Somnium Scipionis libri duo» et «septem» eiusdem «Saturnaliorum», nunc denuo recogniti et multis in locis aucti*, Coloniae: E. Cervicornus, 1526
Satur. – *Saturnalia* (Rozmowy w okresie Saturnaliów); wydanie współczesne: Macrobii Ambrosii Theodosii *Saturnalia*, recognovit brevique adnotatione critica instruxit R.A. Kaster, Oxonii 2011 („Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis”); przekład (niepublikowany): Tomasz Sapota
 [1526] – k. 43r-140r
Somm. – *Commentarii in Somnium Scipionis* (Komentarz do Snu Scypiona); przekład (niepublikowany): Tomasz Sapota
 [1526] – k. 1r-42v
- MANIL. – *Marcus Manilius* (I w.; Marek Maniliusz)
Astronomica (O astronomii); wydanie współczesne: M.Manili *Astronomica*, edidit G.P. Gook, Leipzig 1985 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”)
 [1551] – *Marci Manilii, poetae disertissimi, Astronomicon lib[ri] V, [w:] Iulii Firmici Materni... Astronomicon libri VIII, per Nicolaum Prucknerum, astrologum, nuper ab innumeris mendis vindicati..., his accesserunt Claudii Ptolemaei..., ex Arabia et Chaldaeis..., postremo Othonis Brunfelsii... libellus isagogicus*, Basileae: I. Hervagius, IV 1551, s. 144-224 (drugiej paginacji)
- MART. – *Marcus Valerius Martialis* (ok. 40-104; Marcjalis)
Epigr. – *Epigrammaton libri* (Księgi epigramów); wydanie współczesne: M. Valerii Martialis *Epigrammaton libri*, recognovit W. Heraeus, editionem correctiorem curavit I. Borovskij, Leipzig 1982 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”); przekłady: 1) M. Waleryusza Marcyalisa *Epigramów ksiąg XII*, przekład J. Czubek, Kraków 1908; 2) Marcjalis, *Epigramy. Wybór*, tłumaczył i wstępem opatrzył S. Kołodziejczyk, Warszawa 1998
 [1522] – *Marci Valerii Martialis... «Epigram[matum] libri», magna diligentia nuperrime castigati, adiectis doctissimis commentariis illustrium virorum, Domitii Chalderini atque Georgii Merulae, a quibus Graeci auctores passim citantur, additus est ornatissimus atque copiosissimus index..., accedunt his omnibus complura adnotamenta ex Angelo Politiano aliisque praestantissimis viris excerpta ac ipsius auctoris vita ab eruditissimo Petro Crinito fidelissime collecta, habes praeterea... speciosissimas figuras (quas historias vocant)...*, Lugduni: R. Morin (in edibus J. Moylin, alias de Cambray), (1522)
 [1530] – *M[arci] Valerii Martialis «Epigrammaton libri XIII», adiectum quoque est Graecarum dictionum, quibus autor utitur, interpretamentum*, Basileae: H. Petri, VIII 1530
 [1559] – *M[arcus] Val[erius] Martialis, «Epigrammaton libri XIII», ex fide vetustissimorum exemplarium quanta fieri potuit cura vigilantiaque nunc recens emendati*, Lugduni: haeredes S. Gryphii, 1559
 [1588] – *M[arcus] Val[erius] Martialis. «Epigrammaton libri XII», «Xeniorum liber I», «Apophoretorum liber I», Lugd[uni] Bataavorum: officina Plantiniana, F. Raphelengius, 1588*
- MELA – *Pomponius Mela* (I w.; Pomponiusz Mela)
De chorographia (Geografia opisowa / Opis krajów)
- MENAN. – *Menander* (342-293/292 p.n.e.; Menander, *Ménandros*); numeracja frg. za wydaniami: 1) (Körte) – *Menandri quae supersunt*, pars I: *Reliquiae in papyris et membranis vetustissimis servatae*, pars II: *Reliquiae apud veteres scriptores servatae*, ed. A. Körte, opus postumum retractavit, addenda ad utramque partem adiecit A. Thierfelder, Leipzig 1953-1955; 2) (Kaibel) – *Comiconum Graecorum Fragmenta*, ed. G. Kaibel, Berolini 1899; 3) (Arnott) – *Menander*, edited and translated by W.G. Arnott, vol. 2, Cambridge, Mass. – London 1996, s. 49-79, 471-501 („Loeb Classical Library” 459)
Heaut. – *Heauton Timorumenos* (Sam siebie karzący, *Heautón Timorúmenos*)
Perinth. – *Perinthía* (Peryntyjka / Dziewczyna w Perinthos)
Theoph. – *Theoforméne* (Opętana przez bóstwo / Natchniona)
- MENECCR.XANTH. – *Menecrates Xanthius* (IV w. p.n.e.; Menekrates z Ksantos, *Menekrátes Ksánthios*); numeracja frg. za wydaniem: *FGRHist* 769 (t. III C, s. 761-762)
- MINUC.FEL. – *Marcus Minucius Felix* (II/III w.; Minucjusz Feliks)
Oct. – *Octavius* (Oktawiusz; dzieło powstało w latach: 150-270)
 [1560] – *M[arci] Minucii Felicis... «Octavius», in quo agitur veterum christianorum causa, restitutus a Francisco Balduino Iure C[onsulto]*, [Heidelbergae]: officina L. Lucii, 1560
- NAEV. – *Gnaeus Naevius* (ok. 270-201 p.n.e.; Newiusz)
trag. – *tragoediae*; numeracja frg. za wydaniem: *CRR*, s. 5-31
- NONN. – *Nonnus Panopolites* (IV/V w.; Nonnos, *Nónnos*)
Dionys. – *Dionysiaca* (Historia Dionizosa / Opowieści Dionizyjskie, *Dionysiaká*)
 [1569] – *NONNOΥ ΠΑΝΟΠΟΛΙΤΟΥ «ΔΙΟΝΥΣΙΑΚΑ». Nonni Panopolitae «Dionysiaca», nunc primum in lucem edita, ex bibliotheca Ioannis Sambuci Pannonii, cum lectionibus et coniecturis Gerarti Falkenburgii Noviomagi et indice copioso*, Antverpiae: officina Ch. Plantini, 1569. [wydanie greckojęzyczne]
- OGR – *Origo gentis Romanae* (IV w.; Początki narodu rzymskiego [*Corpus Aurelianum*]); wydanie współczesne: Incerti auctoris *Liber de origine gentis Romanae*, [w:] Sexti Aurelii Victoris *Liber de Caesaribus*, praecedunt *Origo gentis Romanae* et *Liber de viris illustribus urbis Romae*, subsequitur *Epitome de Caesaribus*, recensuit Fr. Pichlmayr, editio stereotypa corector editionis primae, addenda et corrigenda iterum collegit et adiecit R. Gruendel, Leipzig 1970, s. 1-22 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”)
 [1579] – *(editio princeps) Aurelii Victoris «Historiae Romanae breviarium», a Iano et Saturno urbeque condita, usque ad consulatum X Constantii Aug[usti] et Iuliani Caes[aris] III, numquam antehac editum, in quo, quid continetur, sequens pag[ina] indicat, ex bibliotheca Andrae Schotti, cuius etiam notae adiectae sunt, Antverpiae: officina Ch. Plantini, 1579, s. 23-43: «Origo gentis Romanae», a Iano et Saturno conditoribus, per succedentes sibimet reges, usque ad consulatum decimum Constantii, digesta ex auctoribus Verrio Flacco Andiate (ut quidem idem Verrius maluit dicere quam Antia),⁴⁴ tum ex «Annalibus Pontificum», dein Gnaeo Egnatio*

⁴³ Wydawca odróżnia Kwintusa Lutacjusza Catulusa, autora *De consulatu et de rebus gestis suis*, od Kwintusa Lutacjusza, autora dzieła *Communes historiae*, któremu przypisuje informację zawartą w wykorzystanym przez nas fragmencie.

⁴⁴ Nie chodzi o gramatyka Marka Werriusza Flakka (ok. 55 p.n.e. – 20 n.e.; *Marcus Verrius Flaccus*), lecz o annalistę Waleriusza Antiasa (I w. p.n.e.; *Valerius Antias*), zresztą niecytowanego w dziele, podobnie jak Warron, również przywoływany w tytule.

- Veratio, Fabio Pictore, Licinio Macro, Varrone, Caesare, Tuberonae atque ex omni priscorum historia, proinde ut quisque neotericorum asseveravit, hoc est et Livius, et Victor Afer*⁴⁵
- OV. – *Publius Ovidius Naso* (43 p.n.e. – 18 (17?) n.e.; Owidiusz)
- |1555| – *P[ubl]ii Ovidii Nasonis Sulmonensis «Heroidum epistolarum liber», adiectis ad singulas heroidum epistolas Guidonis Morillonii argumentis...*, Coloniae Agrippinae, G. Fabricius, 1555
- |1582| – *P[ubl]ii Ovidii Nasonis «Fastorum libr[i] VI», «Tristium libr[i] V», «De Ponto libr[i] IV», «Dirae in Ibin», «Halieuticon fragmentum», ex postrema Iacobi Micylli recognitione et recensione nova Gregorii Bersmani cum eiusdem notationibus*, Lipsiae: [I. Steinman], 1582
- Am.* – *Amores* (Miłostki)
- Ars* – *Ars amatoria* (Sztuka kochania) [Szymonowicz miał w swoim księgozbiornie rękopis tego dzieła; por. Szwarcówna, s. 52, A: nr 4 i 5]
- Fast.* – *Fasti* (Kalendarz)
- |1582| – s. 1-174
- Halieu.* – *Halieutica* (O rybołówstwie) [*sp.*]
- Her.* – *Heroides / Epistulae heroidum* (Heroidy); przekład: Owidiusz, *Heroidy*, przekład, słowo wstępne, komentarz i przypisy W. Markowska, ilustracje D. Leszczyńska-Kluza, Kraków 1986
- |1555| – s. 3-157 (pierwszej paginacji)
- Met.* – *Metamorphoseon libri* (Metamorfozy / Przemiany); przekład: *Metamorfozy*, przełożyli A. Kamińska (ks. I – ks. IX, w. 175), S. Stabryła (ks. IX, w. 176 – ks. XV), opracował S. Stabryła, Wrocław ²1996 („Biblioteka Narodowa”, Seria II, nr 76) [Szymonowicz miał w swoim księgozbiornie rękopis i inkunabul tego dzieła; por. Szwarcówna, s. 51, A: nr 5, oraz s. 54, B: nr 5]
- |1579| – *Pub[li]i Ovidii Nasonis «Metamorphoseon libri XV», nunc recens a mendis repurgati, annotationibusque marginalibus illustrati, in singulas quasque fabulas argumenta doctissima, ex postrema Iacobi Micylli recognitione*, Coloniae Agrippinae: P. Horst, 1579
- Pont.* – *Epistulae ex Ponto* (Listy z Pontu) [Szymonowicz miał w swoim księgozbiornie rękopis tego dzieła; por. Szwarcówna, s. 52, A: nr 5]
- Rem.* – *Remedia amoris* (Lekarstwa na miłość)
- |1555| – s. 157-183: *De remedio amoris* (drugiej paginacji)
- Trist.* – *Tristia* (Żale); przekład: S. Stabryła, *Owidiusz. Świat poetycki*, Wrocław 1989, s. 326
- |1582| – s. 289-426 [odrębna k.tyt.]: *P[ubl]ii Ovidii Nasonis «De tristibus libr[i] V», ex postrema Iacobi Micylli recognitione et recensione nova Gregorii Bersmani cum eiusdem notationibus*, Lipsiae 1581
- PETRON. – *Gaius (?) Petronius Arbitrator* (ok. 27-66; Petroniusz)
- Sat.* – *Satyricon libri* (Satyrykon)
- PHAEDR. – *Phaedrus* (ok. 15 p.n.e. – ok. 50 n.e.; Fedrus); numeracja za wydaniem: *Babrius and Phaedrus*, edited et translated by B.E. Perry, Cambridge, Mass. – London 1990 (¹1965) („Loeb Classical Library” 436); przekład (niepublikowany): Joanna Skwara
- Fabulae Aesopiae* (Bajki Ezopa)
- PIND. – *Pindarus* (ok. 522 (lub 518) – po 446 p.n.e.; Pindar, *Pindaros*); podział wersów i rozbiór metryczny za wydaniem: *Pindari Carmina cum fragmentis*, pars I: *Epinicia*, post B. Snell edidit H. Maehler, Leipzig 1971, pars II: *Fragmenta. Indices*, edidit H. Maehler, Leipzig 1989 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”); przekłady: 1) Pindar, *Wybór poezji*, [tłumacze różni] opracowała A. Szastyska-Siemion, Wrocław 1981 („Biblioteka Narodowa”, Seria II, nr 199); 2) Pindar, *Ody zwycięskie*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył M. Brozek, Kraków 1987
- |1560| – *Pindari «Olympia», «Pythia», «Nemea», «Isthmia», caeterorum octo lyricorum carmina... nonnulla etiam aliorum, omnia Graece et Latine, Pindari interpretatio nova est, eaque ad verbum, caeteri partim ad verbum, partim carmine sunt redditi*, [Genève]: H. Stephanus, 1560
- Ol.* – *Olympionicae* (Ody olimpijskie, *Olympionikai*)
- |1560| – s. 8-25
- Pyth.* – *Pythia* (Ody pytyjskie, *Pythionikai*)
- |1560| – s. 110-235
- PLAT. – *Plato* (428/427-348/347 p.n.e.; Platon, *Pláton*)
- |1578a| – (*operum, quae extant, editio princeps*) [t. I: Πλάτωνος Ἔπαντα τὰ σωζόμενα». *Platonis «Opera, quae extant omnia», ex nova Ioannis Serrani interpretatione, perpetuis eiusdem notis illustrata, quibus et methodus, et doctrinae summa breviter et perspicue indicatur, eiusdem annotationes in quosdam suae illius interpretationis locos, Hen[rici] Stephani de quorundam locorum interpretatione iudicium et multorum contextus Graeci emendatio...*, [Genève (?): H. Stephanus, 1578. [wydanie dwujęzyczne]
- |1578c| – [t. 3: *Platonis... «Omnium, quae extant, operum tomus tertius» Graece et Latine, ex nova Ioannis Serrani interpretatione...*, *perpetuis eiusdem notis illustrata, quibus et methodus, et doctrinae summa breviter et perspicue indicatur, eiusdem annotationes, quibus obscuri quidam loci illustrantur*, [Genève (?): H. Étienne], 1578, s. 135-139: „Index vocabulorum de quorum etymologia vel significatione disserit”. [wydanie dwujęzyczne]
- Cratyl.* – *Cratylus* (Kratylos, *Kratýlos*); przekład: Platon, *Kratylos*, przełożyła Z. Brzostowska, Lublin 1990
- |1578a| – s. 383-447
- Epist.* – *Epistulae* (Listy, *Epistolai*); przekład: Platon, *Listy*, przełożyła, wstępem, komentarzem i skorowidzem opatrzyła M. Maykowska, przekład przejrzała, przedmową opatrzyła i komentarz uzupełniła M. Pąkcińska, Warszawa ²1987 („Biblioteka Klasyków Filozofii”)
- Gorg.* – *Gorgias* (Gorgiasz, *Górgias*); przekład: Platona *Gorgiasz*, przełożył oraz wstępem, objaśnieniami i ilustracjami opatrzył W. Witwicki, Warszawa ²1958
- |1578a| – s. 447-530
- PLAUT. – *Titus Maccius Plautus* (ok. 250-184 p.n.e.; Plaut)
- |1577| – *M. Accius [sic!] Plautus ex fide atque auctoritate complurium librorum manuscriptorum opera Dionys[i] Lambini Monstroliensis emendatus, ab eodemque commentariis explicatus, adiecta sunt Plautina loca ex antiquis grammaticis collecta et ex commentario antiquarum lectionum Iustii Lipsii [LIPSIUS] multorum Plauti locorum illustrationes et emendationes, nunc denuo plurimis, quae in priorem editionem irrepserant, mendis repurgatis multisque in locis in gratiam antiquariorum illustratis, cum gemino indice: priore verborum, locutionum et sententiarum, posteriore eorum, quae commentariis D[i]onysii Lambini continentur*, Coloniae: officina G. Hertman, 1577; wydanie współczesne: T. Macci Plauti *Comoediae*, recognovit brevique adnotatione critica instruxit W.M. Lindsay, t. I, Oxonii ¹1904 (reprint); t. II, Oxonii ¹1905 (reprint) („Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis”) [prawdopodobnie egzemplarz tego wydania – zgadzają się numery stron podawane przez Szwarcównę według egzemplarza Szymonowicza – miał w swoim księgozbiornie Szymonowicz lub edycję lyońską o rok późniejszą; por. Szwarcówna, s. 41 oraz 64, B: nr 59]
- |1581| – *M. Accii Plauti «Comoediae viginti», variae lectiones ac notae ex D. Lambini aliorumque doctissimorum virorum commentariis suo quaeque loco adscriptae*, [Lyon]: P. Santandreaus, 1581
- Amph.* – *Amphitruo* (Amfitrion); przekład: T. Maccius Plautus, *Amfitrion*, [w:] idem, *Komedie*, przełożył, wstępem, streszczeniami opatrzył G. Przychocki, t. I, Kraków 1931, s. 7-91 („PAU. Biblioteka Przekładów z Literatury Starożytnej”, nr 7⁴⁶)
- |1577| – s. 1-59
- Curc.* – *Curculio* (Kurkulion, tj. Wolek zbożowy / Tasiemiec); przekład: *Kurkuljo*, [w:] ibidem, t. IV, Kraków 1937, s. 93-165
- |1577| – s. 185-220
- |1581| – s. 163-190

⁴⁵ Tj. Sekstus Aureliusz Wiktor.

⁴⁶ Wszystkie kolejne tomy noszą ten sam numer w serii.

- Men.* – *Menaechmi* (Bracia / Dwaj Menechmowie); przekład: *Bracia*, [w:] ibidem, t. I, s. 367-462
|1577| – s. 415-460
- Most.* – *Mostellaria* (Strachy / Nawiedzony dom); przekład: *Strachy*, [w:] ibidem, t. II, Kraków 1934, s. 237-340
|1577| – s. 367-415
- Pers.* – *Persa* (Pers / Człowiek z Persji)
- Poen.* – *Poenulus* (Punijczyk / Człowiek z Kartaginy); przekład: *Punijczyk*, [w:] ibidem, t. III, Kraków 1935, s. 7-131
|1577| – s. 588-627
- Rud.* – *Rudens* (Lina); przekład: *Lina*, [w:] ibidem, t. IV, s. 171-293
|1577| – s. 654-695
- Stich.* – *Stichus* (Stychus / Porządasy); przekład: *Stychus*, [w:] ibidem, t. IV, s. 299-366
|1577| – s. 696-718
- Trin.* – *Trinummus* (Dzień trzech groszy / Za trzy miedziaki)
|1577| – s. 719-751
- Truc.* – *Truculentus* (Gbur / Dzikus)
- PLIN.MA. – *Gaius Plinius Secundus Maior* (ok. 23-79; Pliniusz Starszy)
NH – *Naturalis historia* (Historia naturalna); wydanie współczesne: Pliny, *Natural history*, in ten volumes with an english translation [vol. I-V] by H. Rackham, vol. I: *Praefatio, Libri I-II*, Cambridge, Mass. – London 1979 (1938; „The Loeb Classical Library” 330); vol. II: *Libri III-VII*, ibidem 1969 (1942; „LCL” 352); vol. III: *Books VIII-XI*, ibidem 1997 (1940; „LCL” 353); vol. IV: *Libri XII-XVI*, ibidem 1968 (1945; „LCL” 370); vol. V: *Books XVII-XIX*, ibidem 1997 (1950; „LCL” 371); vol. VII: *Books XXIV-XXVII*, with an english translation [vol. VII-VIII] by W.H.S. Jones, ibidem 1992 (1956; „LCL” 393); vol. VIII: *Books 28-32*, ibidem 2000 (1963; „LCL” 418); vol. X: *Books 36-37*, with an english translation by D.E. Eichholz, ibidem 2001 (1962; „LCL” 419); przekład: C. Plinii Secundi *Historiae naturalis libri XXXVII*, ad editionem Joannis Harduini, vol. I-X, Posnaniae 1845 / K. Pliniusza Starszego *Historii naturalnej ksiąg XXXVII*, przełożonej na język polski przez J. Łukaszewicza, t. I-X, Poznań 1845 („Biblioteka Kłasyków Łacińskich na Polski Język Przełożonych Wydana przez Edwarda hr. Raczyńskiego”, t. VII-XVI)
|1554| – G[aii] Plinii Secundi «*Historiae mundi libri XXXVII*», *denuo ad vetustos codices collati et plurimis locis iam iterum post cunctorum editiones emendati, adiunctis Sigismundi Gelenii annotationibus, in calce operis novus index est additus...*, Basileae: (H. Frobenius, N. Episcopus), 1554 (1555)
|1582| – «*Historia mundi naturalis*» G[aii] Plinii Secundi, *hoc est amplissimum... totius universi rerumque naturalium speculum...*, Francoforti ad Moenum: (M. Lechlerus, impensis S. Feyerabendis), 1582
- PLIN.MI. – *Gaius Plinius Caecilius Minor* (ok. 62-113; Pliniusz Młodszy)
Epist. – *Epistulae* (Listy); wydanie współczesne: C. Plini Caecili Secundi *Epistularum libri novem, Epistularum ad Traianum liber, Panegyricus*, recensuit M. Schuster, editionem tertiam curavit R. Hanslik, adiectae sunt duae tabulae, editio stereotypa editionis terciae (MCMXLVIII), Stutgardiae et Lipsiae 1992 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”); przekłady: 1) L. Winniczuk, *Plinius Młodszy w świetle swoich listów i mów*, Warszawa 1987; 2) K. Pliniusza Cecyliusza Sekunda (Młodszego) *Listy*, przełożone na język polski przez R. Ziioleckiego, vol. I / t. I, Vratislaviae / w Wrocławiu 1837 („Biblioteka Kłasyków Łacińskich na Polski Język Przełożonych Wydana przez Edwarda hr. Raczyńskiego”, t. I)
|1514| – G[aii] Plinii Secundi *Novocomensis «Epistularum libri decem», in quibus multae habentur epistolae non ante impressae, tum Graeca correctae et suis locis restituta atque reiectis adulterinis vera reposita, item fragmentatae epistolae integrae factae, in medio etiam epistolae libri octavi de Clitumno fonte, non solum vertici calx additus et calci vertex, sed decem quoque epistolae interpositae ac ex nono libro octavus factus et ex octavo nonus, idque beneficio exemplaris correctissimi et mirae ac potius venerandae vetustatis*, [autor przedmowy: Beatus Rhenanus], [Argentorati: aedes Schurerianae, 1514]
- Panegy.* – *Panegyricus* (Panegiryk [na cześć cesarza Trajana])
- PLUT. – *Plutarchus* (ok. 50-120; Plutarch, *Ploutarchos*)
Moralia (Pisma moralne, *Ethiká*); wydanie współczesne: Plutarchus, *Moralia*, vol. I, recensuerunt et emendaverunt W.R. Paton et I. Wegehaupt, praefationem scr. M. Pohlenz, editionem correctorem curavit H. Gärtner, Leipzig 1974 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”) [Szymonowicz miał w swoim księgozbiorku rękopis przekładu tego dzieła na język polski; por. Szwarcówna, s. 52, A: nr 11]
|1572S| – (editio princeps) ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ ΧΑΙΡΩΝΕΩΣ «τὰ Σωζόμενα συγγράμματα». *Plutarchi Chaeronensis «Quae extant opera», cum Latina interpretatione, ex vetustis codicibus plurima nunc primum emendata sunt, ut ex Henr[ici] Stephani annotationibus intelliges, quibus et suam quorundam libellorum interpretationem adiunxit, Aemilii Probi «De vita excellentium imperatorum liber»*, [Genève]: H. Stephanus, 1572, [t. I]. [wydanie greckojęzyczne]
|1572a| – *Plutarchi Chaeronensis «Moralia», quae usurpantur, sunt autem omnis elegantis doctrinae penus, id est varii libri: morales, historici, physici, mathematici, denique ad politem litteraturam pertinentes et humanitatem, omnes de Graeca in Latinam linguam transscripti [sic!] summo labore, cura ac fide, Guilie[mo] Xylandro Augustano interprete...*, accesserunt his indices locupletissimi..., Basileae: Th. Guarinus, 1572 [= *Ethicorum, sive Moraliū pars I*]. [wydanie łacińskojęzyczne]
|1572b| – *Plutarchi «Ethicorum, sive Moraliū pars II», Guilelmo Xylandro Augustano interprete...*, Basileae: (Th. Guarinus), 1572. [wydanie łacińskojęzyczne]
|1573| – *Plutarchi Chaeronensis «Ethica, sive Moralia opera, quae extant omnia», interprete Hermanno Crusario...*, accesserunt rerum et verborum fidelissimi indices, Basileae: Th. Guarinus, 1573. [wydanie łacińskojęzyczne]
- Alex.fortun.* – *De Alexandri Magni fortuna aut virtute* (O szczęściu czy dzielności Aleksandra, *Peri tés Aleksándrou týches é aretés*); przekład: Plutarch, *O szczęściu czy dzielności Aleksandra*, przekład i opracowanie K. Nawotka, Wrocław 2003 („Acta Universitatis Vratislaviensis”, no 2440)
|1572S| – s. 582-614
|1572b| – s. 425-458
- Coh.ira* – *De cohibenda ira* (O konieczności powściągnięcia gniewu, *Peri aorgesias*)
- Quaest.Rom.* – *Quaestiones Romanae / Aetia Romana* (Zagadnienia rzymskie, *Aitia Romaiaká*)
|1572a| – s. 554-604
- Sept.sap.conv.* – *Septem sapientium convivium* (Uczta siedmiu mędrców, *Tón heptá sophón sympósion*)
|1572S| – s. 253-285
|1572a| – s. 347-380
|1573| – s. 544-556
- Superst.* – *De superstitione* (O zabobonności, *Peri deisidaimonias*)
|1572S| – s. 286-298
|1572a| – s. 380-393
- Tranquil.anim.* – *De tranquillitate animi* (O pogodzie ducha, *Peri euthymias*)
|1572b| – s. 307-331
|1573| – s. 89-99
- Tuend.sanit.* – *De tuenda sanitate praecepta* (Przepisy higieniczne, *Hygieina parangélmata*)
- Vitae parallelae* (Żywoty równoległe, *Bioi parálleloi*)
|1580| – *Plutarchi Chaeronensis... «Parallela, id est vitae illustrium virorum Graecorum et Romanorum», utilissima historia expositae atque inter se comparatae, Guilelmo Xylandro Augustano interprete...*, accesserunt in hac editione argumenta singulis vitis praeposita... et picturae artificiosae..., cum indice rerum et verborum copioso, Francoforti ad Moenum: impensis S. Feyerabendt [sic!] (I. Feyerabendt, impensis S. Feyerabendt), 1580

- Cic.** – Cicero (Cyceron, *Kikéron*)
 [1580] – k. 257r-264v
- Luc.** – *Lucullus* (Lukullus, *Loúkollos*); przekład: Plutarch, *Żywoty równoległe. Kimon / Lukullus i ich porównanie*, z języka greckiego przełożyli, wstępami i komentarzem opatrzyli L. Trzcionkowski i A. Wolicki, Warszawa 2012 („Akme. Źródła Historyczne”, t. 3)
 [1580] – k. 150v-158v
- Mar.** – *Marius* (Mariusz, *Mários*)
Marc. – *Marcellus* (Marcellus, *Márkellos*)
Rom. – *Romulus* (Romulus, *Rhomýlos*)
Sull. – *Sulla* (Sulla, *Sýllas*)
- POLYB.** – *Polybius* (ok. 200–118 p.n.e.; Polibiusz, *Polýbios*)
Historiae (Dzieje, *Historiai*)
 [1549] – (*editio princeps*) ΠΟΛΥΒΙΟΥ ΜΕΓΑΠΟΛΙΤΟΥ «ΙΣΤΟΡΙΩΝ ΒΙΒΛΙΑ Ε΄» ΚΑΙ «ΕΠΙΤΟΜΑΙ ΙΒ΄». *Polybii Megalopolitani «Historiarum libri priores quinque», Nicolao Perotto Sipontino interprete, item «Epitome sequentium librorum usque ad decimumseptimum», Vuolfango Musculo interprete, rerum quoque et verborum in iisdem memorabilium index...*, Basileae: J. Hervagius, (1549). [wydanie greckojęzyczne]
- POLLUX** – *Iulius Pollux* (II w.; Polluks, *Ioúlios Polydeúkes*)
Onomasticon (Słownik, *Onomastikón*)
 [1541] – *Iulii Pullucis «Onomasticon», hoc est instructissimum rerum et synonymorum «Diccionarium», nunc primum Latinitate donatum, Rodolpho Gualthero Tigurino interprete, una cum indice...*, Basileae: R. Winter, 1541
- PROP.** – *Sextus Propertius* (ok. 50 – 15-2 p.n.e.; Propercjusz)
Elegiae (Elegie); numeracja za wydaniem: Sex. Propertii *Elegiarum libri IV*, edidit R. Hanslik, Leipzig 1979 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”), przekład: Propercjusz, *Poezje wybrane*, wyboru dokonał, przełożył i opracował M. Brożek, Warszawa 1986 („Biblioteka Poetów. Exlibris”)
- PRUD.** – *Aurelius Prudentius Clemens* (348 – po 405 lub może w 413 r.; Prudencjusz)
Peristeph. – *Peristephanon liber* (O wieńcach / Księga wieńców / Wieńce męczeńskie); przekłady: 1) *Rzymska elegia miłosna (wybór)*, przełożyła A. Świderekówna, opracowali G. Przychocki, W. Strzelecki, Wrocław 1955, s. 37-88 („Biblioteka Narodowa”, Seria II, nr 90); 2) Aureliusz Prudencjusz Klemens, *Wieńce męczeńskie (Peristephanon) oraz Przedślowie; Epilog*, przekłady M. Brożek oraz inni tłumacze, wstęp i opracowanie M. Starowieyski, Kraków 2006 („Źródła Myśli Teologicznej”, 40)
- 10: *Passio Romani martyris* (Męczeństwo męczennika Romanusa / Słowa świętego męczennika Romana przeciwko poganom)
- Ps.-APOLL.** – *Pseudo-Apollodorus* (I w. (?); Pseudo-Apollodor, *Pseúdo-Apollódoros*)
Bibliotheca (Biblioteka, *Bibliothéke*)
- QUINT.** – *Marcus Fabius Quintilianus* (ok. 35-100; Kwintylijan)
Declam.mi. – *Declamationes minores* (Deklamacje mniejsze)
Inst. – *Institutio oratoria* (Kształcenie mówcy)
- RHET.HERENN.** – *Rhetorica ad Herennium / De ratione dicendi ad Caium Herennium libri quattuor* (86-82 p.n.e.; Retoryka dla Herenniusza / Cztery księgi na temat teorii wymowy do Gajusza Herenniusza)
- SALLUST.** – *Gaius Sallustius Crispus* (86-35 p.n.e.; Sallustiusz)
Hist. – *Historiae* (Dzieje); numeracja frg. za wydaniem: (Maurenbrecher) – B. Maurenbrecher, C. Sallustii Crispi *Historiarum reliquiae*, Leipzig 1891/1893
- SCHOL.APOLL.RHOD.** – *Scholia in Apollonium Rhodium vetera* (Scholia starsze do Apolloniosa z Rodos)
 [1546] – ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ ΤΟΥ ΡΟΔΙΟΥ «ΑΡΤΟΝΑΥΤΙΚΑ», ΜΕΤΑ ΤΩΝ παλαιών τε και πανν ὠφελίμων σχολίων..., *op.cit.* [APOLL. RHOD.], k. 116r sqq
- SELEUC.** – *Seleucus* (I w.; Seleukos, *Séleukos*); numeracja frg. za wydaniem: M. Müller, *De Seleuco Homericis*, Göttingen 1891
Linguae (Glosy, *Glóssai*)
- SEN.MA.** – *Lucius Annaeus Seneca Maior / Rhetor* (ok. 55 p.n.e. – ok. 40 n.e.; Seneka Starszy / Retor)
Suas. – *Suasoriae* (tj. mowy doradcze)
 [1581] – *L[ucii] Annaei Senecae... «Opera, quae extant omnia», post Herculeos insuper C[aelii] S[ecundi] C[urionis] labores Vincencii Pralli H[amburgensis] opera ac studio innumeris in locis emendata ac restituta...*, Parisiis: I. du Puy, 1581, s. 661-677: „Lucii Annaei Senecae oratoris et rhetoris *Suasoriarum liber unus*”
- SEN.MI.** – *Lucius Annaeus Seneca Minor / Philosophus* (ok. 4 p.n.e. – 65 n.e.; Seneka Młodszy / Filozof); numeracja frg. za wydaniem: (Bouillet) – L. Annaei Senecae *Pars prima, sive Opera philosophica*, quae recognovit et selectis tum J. Lipsii, Gronovii, Gruteri, B. Rhenani, Ruhkopffii aliorumque commentariis, tum suis illustravit notis M.N. Bouillet..., vol. IV, Parisiis 1829, s. 385-403: „Fragmenta L.A. Senecae ex veterum libris collecta cum J. Lipsii notis” („Bibliotheca Classica Latina, sive Collectio Auctorum Classicorum Latinorum cum notis et indicibus”)
 [1557] – *L[ucii] Annaei Senecae... «Opera, quae extant omnia» Coelii Secundi Curionis vigilantissima cura castigata et in novam prorsus faciem, nimirum propriam et suam, mutata...*, Basileae: (I. Hervagius, B. Brandus), 1557
 [1581] – *L[ucii] Annaei Senecae... «Opera, quae extant omnia», op.cit.* [SEN.MA.], s. 1-504
 [1593] – *L[ucius] Annaeus Seneca a M[arco] Antonio Mureto correctus et notis illustratus, accedunt seorsim animadversiones, in quibus, praeter omnes passim omnium huius superiorisque aetatis doctorum hominum emendationes interpretationesque, infinita loca supplentur, confirmantur, corriguntur, illustrantur ope m[anu]ss[criptorum], quae in bibliotheca Elect[oris] Palat[ini], Iani Gruteri opera, [Heidelberg:] H. Commelinus, 1593*
- Benef.** – *De beneficiis* (O dobrodziejstwach); przekład: Lucjusz Anneusz Seneka, *O dobrodziejstwach*, [w:] idem, *Pisma filozoficzne*, t. II, przełożył, wstępem poprzedził, komentarzem, układem treści, indeksem opatrzył, ilustracje dobrał L. Joachimowicz, Warszawa 21965, s. 69-449
- Clem.** – *De clementia* (O łagodności); przekład: Lucjusz Anneusz Seneka, *O łagodności*, [w:] ibidem, s. 5-68
 [1581] – s. 334-347
- Dialogorum libri duodecim** (Dialogów ksiąg dwanaście)
Ira – Ad Novatum de ira (Do Nowatusa o gniewie); przekład: Lucjusz Anneusz Seneka, *O gniewie*, [w:] idem, *Dialogi*, przełożył, wstępem poprzedził, komentarzem, układem treści, indeksem opatrzył L. Joachimowicz, Warszawa 1989, s. 229-397
Vit.beat. – *Ad Gallionem de vita beata* (Do Galliona o życiu szczęśliwym); przekład: ibidem, s. 177-228
- Epist.** – *Epistulae morales ad Lucilium* (Listy moralne do Lucyliusza); wydanie współczesne: L. Annaei Senecae *Ad Lucilium Epistulae morales*, recognovit et adnotatione critica instruxit L.D. Reynolds, t. I: *Libri I-XIII*, t. II: *Libri XIV-XX*, Oxonii 1965 („Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis”); przekład: Lucius Annaeus Seneca, *Listy moralne do Lucyliusza*, przełożył W. Kornatowski, wstępem i przypisami opatrzył K. Leśniak, Warszawa 1961 („Biblioteka Klasyków Filozofii”)
 [1557] – s. 84-293
 [1581] – s. 86-286
 [1593] – s. 56-195
- Nat.quaest.** – *Naturales quaestiones* (Problemy przyrody / Zagadnienia przyrodnicze)
 [1593] – s. 297[właśc. 299]-356
- Tragoediae** (Tragedie)
Oed. – *Oedipus* (Król Edyp)
- SEREN.SAMMON.** – *Quintus Serenus Sammonicus* († 212; Sammonikus)
Lib.medical. – *Liber medicinalis* (Księga lekarska); numeracja za wydaniem: *Poetae Latini Minores*, recensuit et emendavit Ae. Baehrens, vol. II, Lipsiae 1880, s. 103-158

- [1528] – Aurelii Cornelii Celsi «*De re medica libri octo eruditissimi*», Q[uinti] Sereni Samonici «*Praecepta medica versibus hexametris*», Q[uinti] Rhenii Fanni Palaemonis «*De ponderibus et mensuris liber rarus et utilissimus*», ad Lectorem: hos libros d[ominus] Ioan[nes] Caesarius... summa cura studioque inenarrabili... castigavit, adiecto perdocto commentario..., adpositis passim Graecis dictionibus..., Haganoae: I. Sec(erius), 1528, s. 1-26 (drugiej paginacji): Q[uinti] Sereni Samonici «*De medicina praecepta saluberrima*», per eundem d[ominum] Caesarium ab omnibus, quibus scatebant, mendis probe ac diligenter emaculata.⁴⁷
- SERV. – Servius Maurus Honoratus (koniec IV w.; Serwiusz)
ad Aen. – *Ad Vergilii «Aeneidem» commentarius* (Komentarz do Eneidy Wergiliusza); wydanie współczesne: Servii grammatici *Qui feruntur in Vergilii carmina Commentarii*, recensuerunt G. Thilo, H. Hagen, vol. I: *Aeneidos librorum I-V Commentarii*, recensuit G. Thilo, Lipsiae et Berolini 1881; vol. II: *Aeneidos librorum VI-XII Commentarii*, recensuit G. Thilo, Lipsiae 1884
- [1561] – P[ubl]ii Vergilii Maronis «*Opera, quae quidem extant omnia, cum veris in «Bucolica», «Georgica» et «Aeneida» commentariis Tib[er]ii Donati et Servii Honorati, summa cura ac fide a Georgio Fabricio Chemnicense emendatis, adiecto etiam ab eodem rerum et verborum locuplete in iisdem memorabilium indice...*», Basileae: H. Petri, (1561), kol. 371-1826. [komentarze rozłożone wokół tekstu Eneidy]
- ad Ecl.* – *Ad Vergilii «Bucolicon» librum commentarius* (Komentarz do Bukolik Wergiliusza); wydanie współczesne: Servii grammatici *Qui feruntur in Vergilii «Bucolica» et «Georgica» Commentarii*, recensuit G. Thilo, Lipsiae 1887
- [1561] – kol. 1-116
- ad Georg.* – *Ad Vergilii «Georgicon» commentarius* (Komentarz do Georgik Wergiliusza)
- [1561] – kol. 117-364
- SIL.ITAL. – Tiberius Catus Asconius Silius Italicus (ok. 26-101; Syliusz Italik)
Punica (Opowieść o wojnie punickiej)
- SOLIN. – Gaius Iulius Solinus (III w.; Solinus)
Collectanea rerum memorabilium (Zbiór rzeczy godnych pamięci); wydanie współczesne: C. Iulii Solini *Collectanea rerum memorabilium*, iterum recensuit Th. Mommsen, editio altera ex editione Anni MDCCCXCV lucis ope expressa, Berolini 1958
- [1572] – G[ai]i Iulii Solini «*Polyhistor*», a Martino Anton[i]o Delrio emendatus, Antverpiae: officina Ch. Plantini, 1572
- SOPH. – Sophocles (496-406 p.n.e.; Sofokles, Sophoklēs); numeracja frg. za wydaniem: ²TGrF, s. 129-360
Tymp. – *Tympanistae* (Grający na bębnach, *Tympanistai*)
- STAT. – Publius Papinius Statius (ok. 45-96; Stacjusz)
Silv. – *Silvae* (Sylwy, tj. Gąszcz); wydanie współczesne: P. Papini Stati *Silvae*, recensuit A. Marastoni, editio stereotypa correctior adiecto fragmento carminis *De bello Germanico*, Leipzig 1970 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”); przekład: Stacjusz (Publius Papinius Statius), *Sylwy*, z języka łacińskiego przełożył i komentarzem opatrzył M. Brożek, Wrocław 1996 („Biblioteka Przekładów z Literatury Antycznej”, t. 32)
- [1502] – *Orthographia et flexus dictionum Graecarum omnium apud Statium cum accentib[us] et generib[us] ex variis utriusque linguae autorib[us]*, Statii «*Sylvarum libri quinque*», «*Thebaidos libri duodecim*», «*Achilleidos duo*», (Venetiis: in aedibus Aldi, 1502), k. a₂r-1₇v (drugiego sygnowania)
Theb. – *Thebais* (Tebaida)
- STEPH.BYZ. – Stephanus Byzantius (VI w.; Stefan z Bizancjum, *Stéphanos Byzántios*); numeracja za wydaniem: Stephan von Byzanz, *Ethnika / Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt*, ed. A. Meineke, Berlin 1849 (reprint: Graz 1958)
Ethnica (Słownik geograficzny / Ludność miejscowa, *Ethniká*)
- [1568] – ΣΤΕΦΑΝΟΣ, «ΠΕΡΙ ΠΟΛΕΩΝ». Stephanus, «*De urbibus*», Guilielmi Xylandri Augustani labore a permultis foedisque mendis repurgata duobusque inventariis (uno auctorum, quorum e scriptis testimonia petuntur, altero rerum et verborum memorabilium) auctus..., idem opus Latine factum insertum eiusdem Xylandri onomastico geographico paulo post in lucem dabitur, Basileae: officina Oporiniana, 1568. [wydanie greckojęzyczne]
- STES. – Stesichorus (ok. 640-555 p.n.e.; Stezychor, *Stesichoros*); numeracja frg. za wydaniem: (Kleine) – Stesichori Himerensis *Fragmenta*, collegit, dissertationem de vita et poesi auctoris praemisit O.F. Kleine..., Berolini 1828, s. 118-133; „G. Fragmenta inceri loci”
- STOB. – Ioannes Stobaeus (V w.; Stobajos, *Iohannes Stobaios*); numeracja za wydaniem: (Hense, Wachsmuth) – Ioannis Stobaei *Anthologium*, ed. O. Hense, C. Wachsmuth, t. I-V, Berolini 1884-1912 (reprint: 1958)
Florilegium (Antologia, *Anthologia*)
- STRAB. – Strabo (ok. 64 p.n.e. – po 21 n.e.; Strabon, *Strábon*)
Geographia (Geografia, *Geographiká*)
- [1587] – ΣΤΡΑΒΩΝΟΣ «ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΙ ΙϚ». Strabonis «*Rerum geographicarum libri XVII*», Isaacus Casaubonus recensuit summoque studio et diligentia ope etiam veterum codicum emendavit ac commentariis illustravit..., adiecta est etiam Guilielmi Xylandri Augustani Latina versio cum necessariis indicibus, [Genève]: E. Vignon, 1587, s. 1-578 (pierwszej paginacji). [wydanie dwujęzyczne]
- SUET. – Gaius Suetonius Tranquillus (ok. 69-122; Swetoniusz)
De vita Caesarum (Żywoty cesarów); wydanie współczesne: C. Suetoni Tranquilli *Opera*, vol. I: *De vita Caesarum libri VIII*, recensuit M. Ihm, editio minor, editio stereotypa editionis prioris (MCMVIII), Stuttgartiae et Lipsiae 1993 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”); przekład: Gaius Suetoniusz Trankwillus, *Żywoty cesarów*, przełożyła, wstępem i komentarzem opatrzyła J. Niemirska-Pliszczyńska, przedmowę napisał J. Wołski, Wrocław ⁶1987
- [1508] – Caii Suetonii Tranquilli «*De vita XII Caesarum*», [editio Caspari Argilensis], Lugduni: [Balthasar da Gabiano], 3 X 1508
- [1527] – *Ex recognitione Des[iderii] Erasmi Roterodami G[aius] Suetonius Tranquillus...*, op.cit. [CASS.DIO], s. 1-130: *XII Caesares*
- [1548] – Caii Suetonii Tranquilli «*Duodecim Caesares*», cum Philippi Beroaldi Bononiensis, Marcique item Antonii Sabellici commentariis et Bapt[istae] Aegnatii aliorumque doctorum virorum annotationibus, Lugduni: I. Frellonius, 1548
- [1574] – G[ai]i Suetonii Tranquilli «*XII. Caesares*», Theod[ori] Pulmanni Craneburgii opera et studio emendati, in eosdem annotationes atque lectionis varietates ex doctissimorum hominum scriptis et ex vetustis vulgatisque libris ab eodem collectae, eiusdem G[ai]i Suetonii Tranquilli «*De illustribus grammaticis et claris rhetoribus lib[ri] II*», cum Achillis Statii Lusitani commentatione, Ioan[nis] Baptistae Egnatii, D[esiderii] Erasmi Roterodami et Henr[ici] Loriti Glareani in Suetonium annotationes, Antverpiae: officina Ch. Plantini, 1574, s. 31-315 (pierwszej paginacji) [współwydane z: G[ai]i Suetonii Tranquilli libri II «*De illustribus grammaticis et claris rhetoribus*», cum Achillis Statii Lusitani commentatione, Antverpiae: officina Ch. Plantini, 1574]
- zob. PULMANNUS
- [1591] – G[ai]i Suetonii Tranquilli «*XII Caesares*» et in eos Laevini Torrentii commentarius auctor et emendator, Antverpiae: officina Plantiniana, apud viduam et I. Moretum, [1591]
- zob. TORRENTIUS
- Aug. – Divus Augustus (Boski August)
Cal. – Gaius Caligula (Gajusz Kaligula)
Claud. – Divus Claudius (Boski Klaudiusz)
Dom. – Domitianus (Domicjan)
Iul. – Divus Iulius (Boski Juliusz)

⁴⁷ Editio princeps przed 1484 r., do roku 1590 ukazało się 14 wydań.

- Nero – (Neron)
 Tib. – Tiberius (Tyberiusz)
 Tit. – Divus Titus (Boski Tytus)
- SYMM. – Quintus Aurelius Symmachus (ok. 345-405, *cos.* 391; Symmach); numeracja frg. za wydaniami: 1) (Baehrens) – *Fragmenta poetarum Romanorum*, collegit et emendavit Aem. Baehrens, Lipsiae 1886, s. 410-411; 2) (Blänsdorf) – *Fragmenta poetarum Latinorum*, post W. Morel et K. Büchner editit J. Blänsdorf, Stuttgartiae et Lipsiae 1995, s. 397-398 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”)
- Epist. – Epistulae (Listy)
- TAC. – Publius Cornelius Tacitus (ok. 55-120; Tacyt)
 Agric. – *De vita et moribus Iulii Agricolae* (Żywot Juliusza Agrykoli)
 Ann. – *Annales* (Roczniki); przekład: Tacyt, *Roczniki*, [w:] idem, *Dzieła*, z języka łacińskiego przełożył S. Hammer, Warszawa 1957 (2004), t. 1, s. 65-498
 Hist. – *Historiae* (Dzieje); przekład: Tacyt, *Dzieje*, [w:] ibidem, t. 2, s. 7-262
- TER. – Publius Terentius Afer (195/185-159 p.n.e.; Terencjusz)
 Eun. – *Eunuchus* (Eunuch); wydanie współczesne: Terence, vol. 1: *The woman of Andros, The Self-Tormentor, The Eunuch*, edited and translated by J. Barsby, Cambridge, Mass. – London 2001 („The Loeb Classical Library” 22); przekład: Terencjusz, *Eunuch*, [w:] idem, *Komedie*, t. 1, przełożyła, wstępem i przypisami opatrzyła E. Skwara, Warszawa 2005, s. 287-421 („Biblioteka Antyczna”)
 [1538] – *Habes hic... P[ubl]ii Terentii «Comoedias» cum scholiis ex Donati... , op.cit.* [DONAT.], s. 70-150
- TERT. – Quintus Septimius Florens Tertulianus (ok. 155-220; Tertulian)
 Pall. – *De pallio* (O płaszczu [filozofa]) (= PL 2,1029-1050B)
- THEOD.HIERAP. – Theodorus Hierapolita (?); Teodor Hierapolita, *Theodoros Hierapolites*; numeracja frg. za wydaniem: FHG IV 513
 De certaminibus (O zawodach, *Peri agónon*)
- THUCYD. – Thucydides (ok. 460-455 – 400-390 p.n.e.; Tukidydes, *Thoukydides*)
 De bello Peloponnesiaco libri VIII (Wojna peloponeska, *Pólemos tón Peloponnesion kai Athenaion / Historiái*)
- TIBULL. – Albius Tibullus (ok. 54-19 p.n.e.; Tibullus)
 Elegia (Elegie); przekład: Tibullus, *Pieśni*, [w:] *Rzymska elegia miłosna (wybór)*, przełożyła A. Świderkówna, opracowali G. Przychocki, W. Strzelecki, Wrocław 1955, s. 3-32 („Biblioteka Narodowa”, Seria II, nr 90)
- TIMAE. – Timaeus Tauromenita (ok. 350-250 p.n.e.; Timajos z Tauromenion, *Tímaios Tauroménites*); numeracja frg. za wydaniem: FG+Hist 566 (t. IIIB, s. 581-658)
- TZETZ. – Ioannes Tzetzes (ok. 1110-1180; Jan Tzetzes, *Ioánnes Tzétzes*)
 Schol.Lycophr. – Scholia in Lycophronem (Scholia do Likofrona, *Scholía eis Lykófrona*)
 [1546] – ΔΥΚΟΦΡΟΝΟΣ «ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ», ΤΟ ΣΚΟΤΕΙΝΟΝ ΠΟΙΗΜΑ ΚΑΙ ΠΟΛΥΜΑ-ΘΕσστων εις αυτό τοῦτο Ἰσακίου τοῦ Τζέττων ἐξήγημα. *Lycophronis Chalcidensis «Alexandra, sive Cassandra», poema quidem obscurum etiam doctis appellatum, sed ita eruditissimis Isaci Tzetzi, grammatici, commentariis (quae et doctissimo cuique vehementer desiderata sunt hactenus, et simul nunc primum in lucem eduntur) illustratum atque explicatum, ut tam historiarum et fabularum, quam aliarum quoque reconditarum scituque dignarum rerum studiosi, horum editioe magno se thesauro ditatos agnoscere merito possint, adiectus quoque est Ioannis Tzetzae «Variarum historiarum liber»... , Basileae: (officina I. Oporini, III 1546), s. 1-180 (pierwszej paginacji). [wydanie greckojęzyczne]*
- VAL.FLACC. – Gaius Valerius Flaccus († ok. 90; Waleriusz Flakkus)
 Argonautica (Wyprawa Argonautów)
- VAL.MAX. – Marcus Valerius Maximus (I. połowa I w.; Waleriusz Maksymus)
 Factorum et dictorum memorabilium libri novem (Czynów i słów godnych pamięci ksiąg dziewięć) [Szymonowicz miał w swoim księgozbiornie rękopis tego dzieła; por. Szwarcówna, s. 52, A: nr 6]
- VARR. – Marcus Terentius Varro Ratinus (116-27 p.n.e.; Marek Terencjusz Warron z Reate)
 [1529] – Marci Terentii Varronis *Quae supersunt ex libro, quem «De lingua Latina» ac verborum origine conscripsit, fragmenta, eiusdem «De analogia libri tres», quos nitori pristino restituendos curavit Michael Bentinus multa veterum codicum collatione, postpositis castigatibus eiusdem ad Varronis intelligentiam apprime conferentibus*, Parisiis: S. Colinaeus, 1529
 [1563] – M[arci] Terentii Varronis *pars librorum quattuor et viginti «De lingua Latina», M[arcus] Vertranus Maurus recensuit, additis indicibus fidissimis et amplissimis*, Lugduni: haeredes S. Gryphii, 1563
 [1564] – «*Fragmenta poetarum veterum Latinorum», quorum opera non extant... , undique a Rob[erto] Stephano summa diligentia olim congesta, nunc autem ab Henrico Stephano, eius filio, digesta...*, [Genève]: H. Stephanus, 1564
 [1568] – Antonii Riccoboni Rhodigini «*De historia commentarius» cum fragmentis ab eodem Antonio summa diligentia collectis... M[arci] Terentii Varronis et scholiis eiusdem Antonii in eadem fragmenta...*, Venetiis: I. Barilettus, 1568, k. 247r-267v: „Ex variis Satyris Menippeis, vel cynicis, et vario poemate”
 [1581] – M[arci] Terentii Varronis «*Opera, quae supersunt, in lib[ros] «De ling[ua] Lat[ina]» coniectanea Iosephi Scaligeri, in lib[ros] «De re rust[ica]» notae eiusdem, alia in eundem scriptorem trium aliorum: [Adriani] Turn[ebi], [Petri] Vict[orii], [Antonii] August[ini], editio tertia recognita et aucta*, [Paris: H. Stephanus], 1581
 [1585] – idem, *editio ultima, recognita et aucta*, Parisiis: I. Gueffier, 1585
 [1591] – *Fragmenta M[arci] Terentii Varronis «Satyrarum menippearum», «Logistoricorum», «Περὶ τοῦ φιλοσοφίας» lib[ri] II, «Promethei» lib[ri] II, «De philosophia» lib[er] I, edente et recensente Ausonio Popma Frisio, eiusdem Ausonii in eadem coniectanea*, Franekeræ: Ae. Radaeus, 1591
- Antiquit.rer.div. – *Antiquitates rerum divinarum* (Starożytności spraw boskich); numeracja frg. za wydaniem: (Merkel) – P. Ovidii *Fastorum libri VI*, edidit R. Merkel, Berolini 1841, s. cvi-ccxlviii
- Ling.Lat. – *De lingua Latina* (O języku łacińskim); numeracja za wydaniem: M. Terenti Varronis *De lingua Latina librorum quae supersunt*, emendata et annotata a C.O. Muellero, Lipsiae 1833
 [1529] – k. 2r-60v
 [1563] – s. 3-170
 [1581] – s. 5-143 (pierwszej paginacji)
 [1585] – s. 5-143 (pierwszej paginacji)
- Rust. – *De re rustica* (O gospodarstwie wiejskim); wydanie współczesne: M. Terenti Varronis *Rerum rusticarum libri tres*, post H. Keil iterum edidit G. Goetz, editio nova correctior, Lipsiae 1929 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”); przekład: Marek Terencjusz Warron, *O gospodarstwie rolnym*, z języka łacińskiego go przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył I. Mikołajczyk, Wrocław 1991 („Biblioteka Przekładów z Literatury Antycznej”, t. 27)
 [1581] – s. 1-129 (czwartej paginacji)
 [1585] – s. 1-128 (czwartej paginacji)
- Sat. – *Saturae Menippeae* (Satyry menippejskie); numeracja frg. za wydaniem: (Riese) – M. Terenti Varronis *Saturarum Menippearum reliquiae*, recensuit, prolegomena scripsit, appendicem adiecit A. Riese, Lipsiae 1865
 [1564] – s. 305-364
 [1568] – k. 247r-267v
 [1591] – s. 1-77
- VELL.PATERC. – Velleius Paterculus (ok. 20 p.n.e. – 30 n.e.; Wellejusz Paterkulus)
 Historia Romana (Historia rzymska); przekład: Wellejusz Paterkulus, *Historia rzymska*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył E. Zwolski, Warszawa 1970 („Biblioteka Przekładów z Literatury Antycznej”, t. 16; Wrocław 2006: „Arcydzieła Kultury Antycznej”)

VERG. – *Publius Vergilius Maro* (70-19 p.n.e.; Wergiliusz)

[1561] – *P[ublii] Vergilii Maronis «Opera, quae quidem extant omnia»...*, *op.cit.* [SERV.]

[1575] – *P[ublius] Vergilius Maro et in eum commentationes et parapomene Germani Valentis Guelli, PP, eiusdem Virgilii «Appendix» cum Iosephi Scaligeri commentariis et castigatibus*, Antverpiae: officina Ch. Plantini, 1575. [Szymonowicz miał w swoim księgozbiore egzemplarz tego wydania dzieła, zawierający liczne greckie i łacińskie marginalia poczynione ręką poety; por. Szwarcówna, s. 68-69, B: nr 82]

Aen. – *Aeneis* (Eneida); wydanie współczesne: P. Vergili Maronis *Opera*, recognovit breuique adnotatione critica instruxit R.A.B. Mynors, Oxonii 1969, s. 103-422 („Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis”); przekład: Wergiliusz (Publius Vergilius Maro), *Eneida. Epopeja w dwunastu księgach*, przełożył, poprzedził wstępem i słownikiem opatrzył I. Wieniewski, objaśnienia sporządził S. Stabryła, Kraków 1978 („Biblioteka Kłasyki Polskiej i Obcej”)

[1561] – kol. 371-1826. [tekst *Eneidy* otoczony komentarzami]

[1575] – s. 154-566

Ecl. – *Eclogae / Bucolica* (Eklogi / Bukoliki)

[1575] – s. 1-47. [Szymonowicz miał w swoim księgozbiore rękopis *Bukolik*; por. Szwarcówna, s. 52, A: nr 4]

Georg. – *Georgica* (Georgiki)

[1575] – s. 48-153

VSD – *Vita Suetonii vulgo Donatiana* (IV w.; Życiorys [autorstwa] Swetoniusza powszechnie [przypisywany] Donatowi)

[1561] – *P[ublii] Vergilii Maronis «Opera, quae quidem extant omnia»...*, *op.cit.* [SERV.], k. α6v-β4r: „Tiberii Claudii Donati ad Tib[erium] Claudium Maximum, Donatianum filium, *De Pub[lii] Vergilii Maronis vita*”

Autorzy poantyczni i dzieła poantyczne

ACIDALIUS – *Valens Acidalius* (1567-1595; Valtin Havekenthal)

Ian. quadr. – *Ianus quadrifrons in hortum Laurentii Scholtzii* (Janus o czterech twarzach na ogród Wawrzyńca Scholtza)

[1594] – *In Laurentii Scholtzii, medici Wratisl[aviensis], hortum epigrammata amicorum*, (Wratislaviae: in officina typographica G. Baumanni.) 1594, k. F2v-H3v: „Valentis Acidalii «Ianus quadrifrons in hortum Laurentii Scholtzii, medici Wratislaviensis»”⁴⁸

AGRIPPA VON NETTESHEIM – *Henricus / Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim* (1486-1535)

Incert. vanit. scient. – *De incertitudine et vanitate scientiarum et artium* (O niepewności oraz marności nauk i sztuk)

[1531] – *Henrici Cornelii Agrippae ab Nettesheim... «De incertitudine et vanitate scientiarum et artium» atque excellentia Verbi Dei declamatio...*, Parisiis: I. Petrus, 1531

Occult. phil. – *De occulta philosophia* (O filozofii tajemnej)

[1533] – *Henrici Cornelii Agrippae ab Nettesheim... «De occulta philosophia libri tres»*, [Köln: J. Soter], (1533)

ALBERT. MAGN. – *Albertus Magnus* (1193/1206-1280; Albert von Bollstadt, św. Albert Wielki)

Philos. paup. – *Philosophia pauperum, sive Isagoge in libros Aristotelis «Physicorum», «De coelo et mundo»*,⁴⁹ *«De generatione et corruptione», «Meteororum» et «De anima»* (Filozofia dla ubogich, czyli Wprowadzenie do ksiąg Arystotelesa: *Fizyka, O niebie i świecie, O powstawaniu i ginięciu, Meteorologia i O duszy*) [*incertus*]

Vegetab. – *De vegetabilibus et plantis* (O roślinach dzikich, tj. rozsiewających się bez udziału człowieka, i roślinach uprawnych); liber V:

„De convenientia et differentia plantarum et de effectibus earum” (O zgodności i różnicach między roślinami uprawnymi i o skutkach tychże), tractatus I: „De convenientia et differentia, sive De comparatione plantarum” (O zgodności i różnicy, czyli O porównywaniu roślin uprawnych); numeracja i tekst za wydaniem: Alberti Magni... *De vegetabilibus libri VII, Historiae naturalis pars XVIII*, editionem criticam ab E. Meyero coeptam absolvit C. Jessen, Berolini 1867

[1517] – [tituli loco hoc argumentum folio primo impressum] *Tabula tractatum «Parvorum naturalium» Alberti Magni, episcopi Ratispon[ensis] de ordine predicatorum...*, (Venetiis: impensa heredum... Octaviani Scoti... ac sociorum, 10 III 1517), k. 122-179: „De vegetabilibus et plantis”

ALCHERUS – *Alcherus Claraevallensis* († 1180; Alcherus de Roya / Aucher de Clairvaux, Alcher z Clairvaux)

Spirit. anim. – *De spiritu et anima* (O duchu i duszy) (= PL 40,779-832) [*Augustini incertus*]

ALCIATUS – *Andreas Alciatus* (1491-1550; Andrea Alciato / Alciati); numeracja za wydaniem: Alciato's Book of Emblems. The memorial Web Edition in Latin and English: <http://www.mun.ca/alciato/index.html> (dostęp: 5 VI 2013)

Aldus zob. MANUTIUS ALDUS IUN.

ARETINUS – *Franciscus Aretinus* (niekiedy utożsamiany z prawnikiem Francisco Accoltim, zwanym Aretino; 1416 – ok. 1488)

Phalar. epist. – *Oratoris Phalaridis epistolae* (Listy mówcy Falarisa)

[1475] – *Francisci Aretini «Oratoris Phalaridis epistolarum» e Graeco in Latinum versio*, Oxonie: (Th. Rood, T. Hunte), 1475

BARTHOLOMAEUS BYDGOTSIENSIS (ok. 1475-1548; Bartłomiej z Bydgoszczy)

Słown. – *Słownik łacińsko-polski*

wydanie współczesne: *Słownik łacińsko-polski Bartłomieja z Bydgoszczy*, podług rękopisu z r. 1532 opracował i wydał dr. B. Erzepki, Poznań 1900 („Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, t. 27, z. 1/2)

BAUDRAND – *Michael Antonius Baudrand* (1633-1700; Michel Antoine Baudrand)

Geogr. – *Geographia ordine litterarum disposita* (Geografia w porządku alfabetycznym)

[1681] – *Michaelis Antonii Baudrand... «Geographia ordine litterarum disposita», tomus secundus*, Parisiis: S. Michalet, 1681

BAUHNUS – *Iohannes Bauhinus* (1541-1613; Johann / Jean Bauhin)

Hist. plant. – *Historia plantarum universalis* (Powszechna historia roślin)

[1650] – *«Historia plantarum universalis nova et absolutissima» cum consensu et dissensu circa eas, auctoribus Ioh[anne] Bauhino, ... archiatro, et Ioh[anne] Hen[rico] Cherlero, philos[ophiae] et med[icinae] doct[ore], Basiliensibus, quam recensuit et auxit Dominicus Chabraeus, med[icinae] doct[or] Genevensis...*, continens descriptiones stirpium exactas, figuras novas, ex ipso prototypo maxima ex parte depictas..., Ebroduni [Yverdon-les-Bains] 1650, t. I

BECICHEMUS – *Marinus Becichemus Scodrensis* (1468-1526; Marino / Marin Becichemi / Becichemo / Becichio / Becikemi / Bezicco)

Plin. praelect. – *In Caium Plinium praelectio* (Objaśnienie [dzieła] Gajusza Pliniusza)

[1519] – *Marini Becichemi... elegans ac docta «In G[aium] Plinium praelectio», eiusdem Plinii «Praefatio» in libros «Historiae naturalis» diligenter ac cum iudicio recognita et in veram ac plane Plinianam lectionem restituta...*, Luteciae (Parisiorum: P. Vidove, impendio et aere C. Resch, 1519)

BRAUNIUS – *Georgius Braunius / Bruin* († 1622; Georg Braun / Brun)

Civit. orb. – *Civitates orbium terrarum* (Miasta świata)

[1575] – [Georg Braun, Franz Hohenberg], *De praecipuis totius universi urbibus liber secundus*, (Coloniae: prostant apud auctores, et Antverpiae: apud Ph. Gallaeum), [data przedmowy: 1575]

⁴⁸ „Praefatio” kończy się słowami (k. F4r): „Datum Vratislaviae 8. Idus Februarias. Anno ab orbe redempto 1594” [6 II 1594].

⁴⁹ W istocie to dwa odrębne pisma.

- CALEPINUS – *Ambrosius Calepinus* (ok. 1440-1510; Ambrogio Calepino)
Dict. – Dictionarium (Słownik)
 [1568] – «*Dictionarium hexaglottum*» *Ambrosii Calepini...*, Basileae: officina Henris-Petrina, (1568)
 [1576] – *Ambrosii Calepini «Dictionarium», quanta maxima fide ac diligentia fieri potuit accurate emendatum multisque partibus cumulatam, adiectae sunt Latinis dictionibus Hebraeae, Graecae, Gallicae, Italicae, Hispanicae et Germanicae...*, Lutetiae: I. Macaeus, 1576
 [1588] – *Ambrosii Calepini «Dictionarium octo linguarum»...*, Parisiis: N. Nivellius, 1588
- Callimachus zob. KALLIMACH
- CHARTARIUS – *Vincentius Chartarius* (ok. 1531-1569; Vincenzo Cartari)
Imag.deor. – Imagines deorum (Wizerunki / Wyobrażenia bogów)
 [1581] – «*Imagines deorum», qui ab antiquis colebantur, in quibus simulacra, ritus, caerimoniae magna ex parte veterum religio explicatur, olim a Vincentio Chartario Rhegiensi ex variis auctoribus in unum collectae atque Italica lingua expositae, nunc vero ad communem omnium utilitatem Latino sermone ab Antonio Verderio... expressae atque in meliorem ordinem digestae*, Lugduni: S. Michael, 1581
- Cnapius zob. KNAPSKI
- Cochanovius zob. KOCHANOWSKI
- Dantiscus zob. DANTYSZEK
- DANTYSZEK – *Ioannes Dantiscus* (1485-1548; Johann(es) von Hoefen, Jan Dantyszek)
Carm. – Carmina (Pieśni)
 XXIV: *Epithalamium reginae Bonaee* (Pieśń weselna królowej Bony)
 XXVIII: *In exercitum Germanicum* (Na wojsko niemieckie)
 XXXV: *De nostrorum temporum calamitatibus silva* (Sylwa o klęskach naszych czasów)
 wydanie współczesne: Ioannis Dantisci... *Carmina*, praefatione instruxit, annotationibus illustravit S. Skimina, Cracoviae 1950
 („Corpus Antiquissimorum Poetarum Poloniae Latinorum usque ad Ioannem Cochanoivium”, vol. 7)
- DOUSA – *Janus Dousa Pater* (1545-1604; Jan van der Does)
Praecid. – Praecidaneorum libri tres (Studiów wstępnych ksiąg troje)
 [1535] – *Iani Dousae Nordovicis pro «Satyrico» Petronii Arbitri, viri consularis, «Praecidaneorum libri tres»*, Parisiis: G. Linoce-rius, 1535 [właściwie: 1585]
- ERASMUS – *Erasmus Desiderius Rotterodamus* (1466-536; Gerrit Gerritszoon)
Adagia – Adagiorum chiliades (Adagia [Kolejny tysiąc przysłów]); numeracja za wydanie m: <http://sites.univ-lyon2.fr/lesmondeshumanistes/wp-content/uploads/2010/09/Adages-tome-1-4.pdf> (dostęp: 10 V 2013)
 [1523] – «*tituli loco folio primo impressum*» Io. Frobenius, *Politoris literaturae cultoribus...* [Erasmus Desiderius Roterodamus, *Adagia – Proverbiorum chiliades quattuor*], Basileae: [aedes J. Frobenii], 1523. [Szymonowicz miał w swoim księgozbiore egzemplarz tego wydania dzieła; por. Szwarcówna, s. 59, B: nr 29]
 [1575] – «*Adagia» quaecumque ad hanc diem exierunt Paulii Manutii studio atque industria, doctissimorum theologorum consilio atque ope, ab omnibus mendis vindicata, quae pium et veritatis catholicae studiosum Lectorem poterant offendere, sublatis etiam falsis interpretationibus et nonnullis, quae nihil ad propositam rem pertinebant, longis inanibusque digressionibus, quem labore a sacrosancto Concilio Tridentini patribus Manutio mandatum Georgius XIII motu proprio ita comprobavit, ut omnes «Adagiorum» libros una excepta editione Manutiana prohibeat atque condemnet, cum plurimis ac locupletissimis indicibus Graecis et Latinis, quorum nonnulli nusquam ante hac impressi fuerunt...*, Florentiae: Iuntae, 1575
Inst.princip.Christ. – Institutio principis Christiani (Wychowanie księcia chrześcijańskiego); przekład: Erazm z Rotterdamu, *Wychowanie księcia chrześcijańskiego*, [w:] idem, *Pisma moralne. Wybór*, przełożyła i opracowała M. Cytowska, Warszawa 1970, s. 137-300
 [1516] – «*Institutio principis Christiani saluberrimis referta praeceptis per Erasmus Roterodamum cum aliis nonnullis eodem pertinentibus, quorum catalogum in proxima reperies pagella*, (Basileae: I. Frobenius, 1516)
- FABER – *Joannes Faber Augustanus* (1470-1530; Johannes Faber)
Orat.funebr.Maxim. – Oratio funebris in depositione caesaris Maximiliani (Mowa pogrzebowa podczas pochówku cesarza Maksymiliana)
 [1519] – ...«*Oratio funebris in depositione gloriosiss[imi] imp[eratoris], caes[aris] Maximiliani aug[ust]i pii foelicis», in oppido Vuels Austriae, praesentibus illustrissimo principe, ... Matthaeo cardinale tituli S[an]cti Angeli, archiepiscopo Saltzpurgeni, ... episcopo Tergestino aliisque praelatis et nobilibus quam plurimis per fratrem Joannem Fabrum Augustanum, theologum ordinis fratrum praedicatorum, habita Anno Christi MDXVIII die XVI Ianuarii, Georgii Sauromani ad Carolum, Hispaniarum regem catholicum, et Ferdinandum, archiducem Austriae, principem etc., divi Maximil[iani] caes[aris] aug[ust]i nepotes, post obitum avi «Oratio», «Threnodia, seu Lamentatio» Petri Aegidii in obitum Max[imiliani] caes[aris] aug[ust]i et in hanc scholia Iacobi Spiegel Selestadiensis, «Epitaphia» eidem caesari aug[usto] inscripta eodem P[etro] Aegidio autore, «Laudes imp[eratoris] caes[aris] Maximi[iani]» testimonio probatissimorum virorum sparsim collectae, «Oratio Germaniae ad Deum opt[imum] max[imum] et principes pro libertate Germaniae», (Augustae Vindelicorum: officina S. Grimm, M. Wirsung, 26 VII 1519), k. a-r-h-r*
- GYRALDUS – *Lilius Gregorius Gyraldus* (1479-1552; Giglio Gregorio Giraldi)
Hist.di.gent. – Historia de diis gentium (O bogach pogan)
 [1565] – «*De deis gentium libri, sive Syntagma XVII*», quibus varia ac multiplex deorum gentium historia, imagines ac cognomina plurimae simul multis hactenus ignota explicantur clarissimeque tractantur, Lilio Gregorio Gyraldo Ferrariensi auctore, postrema editio, qua quae in caeteris vel praetermissa, vel brevius descripta separatim in auctarium congesta fuerant, nunc in locum suum digesta fuere, omnium praeterea, quae toto opere continentur, nominum ac rerum index locupletissimus, Lugduni: haeredes I. Iuntae, 1565
- HESSUS – *Helius Eobanus Hessus* (1488-1540; Eoban Koch)
Gener.ebrios. – De generibus ebriosorum et ebrietate vitanda (O [różnych] rodzajach pijaków i konieczności unikania pijaństwa)
 [1516] – «*De generibus ebriosorum et ebrietate vitanda», questio facietiarum et urbanitatis plena, quam pulcherrimis optimorum scriptorum flosculis referta, in conclusione quodlibeti Erphurdiensis, Anno Christi MDXV, circa autumnale aequinoctium scolastico more explicata*, (Nurnberge: H. Holczel [Höltzel], 1516). [wydanie C⁵⁰]
- HOLSTENIUS – *Lucas Holstenius* (1596-1661; Luc Holste)
Annot.TG Ortelii – Annotationes in «Thesaurum geographicum» Ortelii (Uwagi do Skarbcza geograficznego Orteliusa)
 [1666] – *Lucae Holstenii «Annotationes geographicae»: Annotationes in «Geographiam sacram» Caroli à S[an]cto Paulo, «Italiam antiquam» Chuvverii et «Thesaurum geographicum» Ortelii, quibus accedit «Dissertatio duplex de sacramento confirmationis apud Graecos», Roma: typis I. Dragonelli, 1666, s. 1-208 (trzeciej paginacji): „Annotationes in Thesaurum geographicum Ortelii”
 zob. ORTELIUS*

⁵⁰ Por. *The Poetic Works of Helius Eobanus Hessus*, vol. 3: *King of Poets, 1514-1517*, edited, translated and annotated by H. Vredevelde, Leiden 2012, s. 209 („The Renaissance Society of America. Texts and Studies Series”).

- HUGO A SANCTO VICTORE (ok. 1096-1141; Hugon od św. Wiktora)
Anim. – *De anima libri quattuor* (O duszy książek cztery) (= PL 177,165-190) [*incertus*]
- IOACOBUS VITRIACENSIS – *Iacobus Vitriacensis / de Vitriaco* (1160 lub 1170 – 1240 lub 1244; Jacques de Vitry)
Serm.dominic. – *Sermones in Epistolas et Evangelia dominicalia totius anni* (Kazania na temat Listów i Ewangelii niedzielnych całego roku)
 [1575] – *...Iacobi de Vitriaco... «Sermones in Epistolas et Evangelia dominicalia totius anni», ab ipso authore a trecentis quinque-*
ginta et amplius annis conscripti, nunc autem primum summa diligentia in lucem editi..., Antverpiae: aedes viduae et haeredum
 I. Stelsii (excudebat Th. Lyndanus sumptibus viduae et haeredum I. Stelsii), 1575
Serm.ferial. – *Sermones feriales et communes* (Kazania na dni świąteczne i dni powszednie); numeracja za wydaniem: G. Frenken, *Die Exempla des*
Jacob de Vitry, Munich 1914 („Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters”, vol. V 1)
- Ianicus zob. JANICKI
- IOANNES SARESBERIENSIS (ok. 1115 lub 1120 – 1180; John z Salisburys)
Polycrat. – *Polycraticus, sive De nugis curialium et vestigiis philosophorum* (*Polycraticus* albo O paplaninie dworaków i przekazach
 filozofów⁵¹) (= PL 199,379-822)
 [1513] – *Joannis Saresberiensis «Polycraticus de nugis curialium et vestigiis philosophorum» continens libros octo.*, [Lyon]: (C. Fra-
 din, 1513)
- JANICKI – *Clemens Ianicius* (1516-1643; Klemens Janicki)
Carm. – *Carmina* (Pieśni)
Var.eleg. – *Variarum elegiarum liber* (Księga różnych elegii) [pierwodruk: Cracoviae: vidua F. Unglerii, 1542]
 IX: *Scribit sibi tempus, quo Patavii est, cito labi eiusque rei causa Pietro Bembo Cardinali exponit* (Opisuje, jak szybko mija
 mu czas pobytu w Padwie, i wyjaśnia tego powody kardynałowi Piotrowi Bembo⁵²)
 wydanie współczesne: Klemens Janicki, *Carmina. Dzieła wszystkie*, wydał i wstępem (I) poprzedził J. Krókowski, przeło-
 żył E. Jędrkiewicz, wstęp (II), komentarz, *similia, appendices*, słownik imion własnych i indeks opracowała J. Mosdorf,
 Wrocław 1966, s. 82-135 („Biblioteka Pisarzy Polskich”, Seria B, nr 15)
- KALLIMACH – *Philippus Callimachus Experiens* (1437-1496; Filippo Buonaccorsi de Tebadis Experiens, Filip Kallimach)
Epigr. – *Epigrammata* (Epigramy)
 90: *Ad Philippum* (Do Filipa)
 wydanie współczesne: Philippus Callimachi *Epigrammatum libri duo*, edidit C.F. Kumaniecki, Wratislaviae 1963 („Bibliotheca
 Latinae Medii et Recentioris Aevi”, vol. XI)
- KNAPSKI – *Gregorius Cnapius* (1564-1638; Grzegorz Knapski)
Thesaur. – *Thesaurus Polono-Latino-Graecus, seu Promptuarium linguae Latinae et Graecae* (Tezaurus polsko-lacińsko-grecki, czyli
 Skarbiec języka łacińskiego i greckiego)
 [1621] – *«Thesaurus Polono-Latino-Graecus, seu Promptuarium linguae Latinae et Graecae» Polonorum usui accomodatum, quid*
in eo praestitum sit, in «Prooemio» leges..., opera Gregorii Cnapii e Societate Iesu..., Cracoviae: F. Caesarius, 1621
- KOCHANOWSKI – *Ioannes Cochanovius* (1530-1584; Jan Kochanowski)
Eleg. – *Elegiarum libri quattuor* (Elegii książek cztery) [pierwodruk: Cracoviae: officina Lazari, 1584]
 wydanie współczesne: *Ioann[is] Cochanovii «Elegiarum libri IIII», eiusdem «Foricoenia, sive Epigrammatum libellus»*, [w:] Jana
 Kochanowskiego *Dzieła wszystkie. Wydanie Pomnikowe*, t. 3, tekst ustalił, wstępy i przypiski dodał J. Przyborowski, przekład
 polski T. Krasnosielskiego, Warszawa 1884, k. [1], s. 1-181
Fraszki – *Fraszki* [pierwodruk: Kraków: drukarnia Łazarzowa, 1584]
 wydanie współczesne: Jan Kochanowski, *Dzieła polskie*, opracował J. Krzyżanowski, Warszawa ⁸1976, t. I, s. 129-215
Pieśni – *Pieśni Jana Kochanowskiego księgi dwoje* [pierwodruk: Kraków: Drukarnia Łazarzowa, 1586]
 wydanie współczesne: Jan Kochanowski, *Pieśni*, [w:] idem, *Dzieła wszystkie*, t. IV, opracowały M.R. Mayenowa, K. Wilczewska, przy udziale
 B. Otwinowskiej, oraz M. Cytowska, Wrocław 1991, s. 104-214 („Biblioteka Pisarzy Polskich”, Seria B, nr 26; Wydanie sejmowe)
- LAMBINUS – *Dionysius Lambinus Monstroliensis* (1520-1572; Denis Lambin)
Comm. – *Commentarii copiosissimi ad Horatii «Satyrum libros duo»* (Najobszersze komentarze do *Satyry książek dwóch* Horacego)
 [1566] – *Q[uinti] Horatii Flacci «Sermonum libri quattuor»...*, *op. cit.* [HOR.], k. 1r-105v. [komentarze po każdym utworze Horacego]
- LEANDER – *Leander Bononiensis* (1479-1552; Leandro Alberti)
Descript.Ital. – *Descrizione di tutta l'Italia et isole pertinenti ad essa* (Opis całej Italii i wysp do niej należących)
 [1550] – *«Descrittione di tutta l'Italia di fra] Leandro Alberti Bolognese, nella quale si contiene il sito di essa, l'origine et le si-*
gnorie delle città, et delle castella, co i nomi antichi et moderni, i costumi de popoli, le condizioni de paesi et piu gli huomini
famosi che l'hanno illustrata, i monti, i laghi, i fiumi, le fontane, i bagni, le minere, con tutte l'opere maravigliose in lei dalla
natura prodotte, Bologna: A. Giaccarelli, 1550
- LIPSIUS – *Iustus Lipsius* (1547-1606; Joose / Josse Lips) [Szymonowicz miał w swoim księgozbiornie jego *Opera omnia, quae ad criticam proprie spectant...*, wydanie
 antwerpskie z 1585 r.; por. Szwarcówna, s. 62, C: nr 45]
Epist. – *Epistolarum centuriae duae* (Dwie setki listów)
 [1592] – *Iusti Lipsi «Epistolarum centuriae duae», quarum prior innovata, altera nova, his iuncta est eiusdem «Institutio epistoli-*
ca», Lugduni: Q. Hug (excudebat G. Iullieron), 1592
Saturn.serm. – *Saturnaliu sermonum libri duo* (Dwie księgi rozmów w święto Saturnaliów)
 [1585] – *[Iusti] Lipsi «Saturnaliu sermonum libri duo», qui de gladiatoribus, noviter correcti, aucti et formis aeneis illustrati*, Ant-
 verpiae: Ch. Plantinus, 1585
- LOFFREDO – Ferrante / Ferdinando Loffredo, marchese di Trivico († 1573)
Antich.Pozz. – *Le Antichità di Pozzuolo et luoghi convicini* (Starożytne zabytki Pozzuoli i okolic)
 [1573] – *«Le Antichità di Pozzuolo et luoghi convicini», novamente raccolte dall'... Ferrante Lofredo, marchese di Trevico et del*
Consiglio della guerra di sua Maestà, Napoli: H. Salviani,⁵³ 1580 [inne wydania, np.: Napoli: G. Cacchi, 1570; Napoli: A. Bax,
 1573; Napoli: H. Salviani et C. Cesari, 1585; wielokrotne wznowienia także w wieku XVII]
- Maffei Raphael zob. VOLATERRANUS
- MAFFEUS – *Ioannes Petrus Maffeus* (1533-1603; Giovanni Pietro Maffei)
Hist.Ind. – *Historiae Indicae* (Dzieje Indii)
 [1589] – *Ioan[nis] Petri Maffei... «Historiarum Indicarum libri XVI»...*, *accessit Ignatii Loiolae vita...*, Coloniae Agrippinae: officina
 Birckmannica, sumptibus A. Myllii, 1589
- MANUTIUS ALDUS IUN. – *Aldus Manutius Iunior* (1547-1597; Aldo Manuzio il Giovane, Aldus Manucjusz Młodszy)
Epit.ort. – *Epitome orthographiae* (Zarys ortografii)

⁵¹ Przekład tytułu: M. Kruk; zob. s. 41, przyp. 81.

⁵² Przekład tytułu: E. Jędrkiewicz.

⁵³ Jeden z wydawców listów Reszki.

- [1575] – «*Epitome orthographiae*» Aldi Manutii, Paulli [fili]i, Aldi n[epotis], ex libris antiquis, grammaticis, etymologia, Graeca consuetudine, nummis veteribus, tabulis aereis, lapidibus..., Venetiis: Aldus, 1575
- MANUTIUS PAULUS – Paulus Manutius (1512-1574; Paolo Manuzio)
- Epist. – Epistulae* (Listy)
- [1571] – «*Epistolarum*» Pauli Manutii «libri X», duobus nuper additis, eiusdem quae «*Praefationes*» appellantur, Venetiis: aedes Manutianae, 1571
- MATTHAECIUS – Angelus Matthaecius (1535-1600; Angelo Matteacci)
- Via iur.univ. – De via et ratione artificiosa iuris universi* (O metodzie i bieglym rozumowaniu w zakresie prawa powszechnego)
- [1591] – Angeli Matthaecii... «*De via et ratione artificiosa iuris universi libri duo*», quibus addita sunt summaria indicesque duo, titulorum unus, alter singularum sententiarum, Venetiis: P. Meletus, 1591
- MATTHIOLUS – Petrus Andrea Matthiolus (1501-1577; Pietro Andrea Gregorio Mattioli)
- Comm.Dioscor. – Commentarii in libros sex Pedanii Dioscoridis Anazarbei «De medica materia»* (Komentarze do szczęściu ksiąg *O roślinnych środkach leczniczych* Pedanios Dioskoridesa z Anazarby)
- [1558] – Petri Andreae Matthioli Senensis... «*Commentarii*» secundo aucti in libros sex Pedacii [sic!] Dioscoridis Anazarbei «*De medica materia*», adiectis quam plurimis plantarum et animalium imaginibus, qui in priore editione non habentur, eodem auctore..., Venetiis: officina Erasmiana V. Valgrisi, 1558
- MERCURIALIS – Hieronymus Mercurialis (1530-1606; Girolamo Mercuriale / Geronimo Mercuriali)
- Art.gymn. – De arte gymnastica* (O ćwiczeniach fizycznych)
- [1569] – «*Artis gymnasticae*» apud antiquos celeberrima, nostris temporibus ignoratae, «libri sex», in quibus exercitationum omnium vetustarum genera, loca, modi, facultates et quicquid denique ad corporis humani exercitationes pertinet, diligenter explicatur; opus non modo medicis, verum etiam omnibus antiquarum rerum cognoscendarum et valetudinis conservandae studiosis admodum utile, palaestrae descriptio ex Vitruvio sub litera B. auctore Hieronymo Mercuriali Foroliviensi, medico et philosopho, Venetiis: Iuntae, 1569 („[libri sex] secunda editione aucti et multis figuris ornati” – Parisiis: I. du Puys, 1577)
- MIASKOWSKI – Kasper Malcher Miaskowski (1549-1622)
- Zbiór rytmów* [wydania dawne: 1) *Zbiór rytmów przez Malchra Miaskowskiego spisany*, Kraków: B. Skalski, 1612; 2) *Zbiór rytmów Kaspra Miaskowskiego znowu przez autora poprawionych, rozszerzonych i na dwie części rozdzielonych*, Poznań: J. Rossowski, 1622]
- wydanie współczesne: K. Miaskowski, *Zbiór rytmów*, wydała A. Nowicka-Jeżowa, Warszawa 1995 („Biblioteka Pisarzy Staropolskich”, t. 3)
- MURMELLIUS – Johannes Murellius (ok. 1480-1517; Johann Murmel)
- Dict. – Dictionarius* (Słownik)
- [1528] – «*Dictionarius*» Joannis Murellii variarum rerum, tum pueris, tum adultis utilissimus cum Germanica atque Polonica interpretatione, Cracoviae: H. Vietor, 1528
- NEANDER – Michael Soraviensis Neander (1525-1595; Michael Neumann von Sorau)
- Expositio Tryphiod. – Expositio poematis Tryphiodori «De Ilii excidio»* (Objaśnienie poematu Trifiodora *O zagładzie Troi*)
- [1559] – «*Expositio poematis Tryphiodori De Ilii excidio*» ex optimis quibusque Graecis atque Latinis auctoribus conscripta..., opera et studio Michaelis Neandri Soraviensis, [w:] ΤΡΥΦΙΟΔΩΡΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ ΑΙΓΥΠΤΙΟΥ «ΙΛΙΟΥ ἄλωσις», ἑλληνολατινῶς, id est Tryphiodori, poetae Aegyptii, poema «*De Troiae excidio*», in quo pleraque Troiani belli memorabilia tamquam in brevi summa commemorantur, Graece et Latine conversum et expositum a Michaele Neandro Soraviense, cum locuplete rerum et verborum memorabilium indice, Basileae: I. Oporinus, (1559), s. 79-133 (czwartej paginacji) [współwydane z: *En, Lector, librum datus vere aureum planeque scholasticum, quo continentur haec: «TA ΧΡΥΣΑ» ΚΑΛΟΥΜΕΝΑ ΠΥΘΑΓΟΡΟΥ «ΕΠΗ»...*, id est: Pythagorae «*Carmina aurea*», Phocylidae «*Poema admonitorium*», Theognidis Megarensis... «*Gnomologia*», Coluthi Lycopolitae Thebaei «*Helenaë raptus*», Tryphiodori... «*De Troiae excidio*», omnia Graecolatina conversa simul et exposita a Michaele Neandro Soraviense..., Basileae: I. Oporinus, (1559)]. [wydanie dwujęzyczne]
- NIGER – Stephanus Niger (1475-1540; Stefano Negri)
- Obson.appet. – Opus de nimia obsoniorum appetentia* (Dzieło o nadmiernym pragnieniu rozkoszy)
- [1532] – Stephani Nigri Quae quidem praestare sui nominis ac studiosis utilia noverimus monimenta, nempe translationes: «*Iconum*» Philostrati, «*Aureorum carminum*» Pythagorae, Athenaei collectaneorum, «*Orationis de optimo principe*» Musonii philosophi, «*De regis muneribus*» Isocratis orationis, ad haec opusculorum, quae ipse edidit, horum versa pagella catalogum recenset, Basileae: H. Petrus, (1532), s. 241-376: „Opus de nimia obsoniorum appetentia”
- OLAUS MAGNUS (1490-1557)
- Hist.gent.Septentr. – Historia de gentibus septentrionalibus* (Dzieje ludów północnych)
- [1555] – «*Historia de gentibus septentrionalibus*»..., autore Olao Magno..., Romae: I.M. de Viottis Parmensis, 1555
- Orichovius zob. ORZECZOWSKI
- ORTELIUS – Abraham Ortelius (1527-1598; Abraham Ortels)
- Thesaur.geogr. – Thesaurus geographicus* (Skarbiec geograficzny)
- [1587] – Abrahami Ortelii Antverpiani «*Thesaurus geographicus*»..., Antverpiae: Ch. Plantinus, 1587
- zob. HOLSTENIUS
- ORZECZOWSKI – Stanislaus Orichovius (1513-1556; Stanisław Orzechowski)
- Ann. – Annales Polonici ab excessu divi Sigismundi Primi* (Kroniki polskie od zgonu Zygmunta Pierwszego) [pierwodruk: Dobromili: officina J. Szeligae, 1611]; przekład: *Kroniki* Stanisława Orzechowskiego, tłumaczenie z łacińskiego M.Z.A. Włyńskiego, wydanie K.J. Turowskiego, Sanok 1856
- wydanie współczesne: «*Annales*» Stanisłai Orichovii Okszii, secundum codicem Gymn[asii] R[egii] Thorunensis ed[idi]t T[itius] comes Działyński..., Posnaniae 1854
- PETRARCA – Franciscus Petrarca (1304-1374; Francesco Petrarca); numeracja i tekst współczesny za wydaniem: www.bibliotecaitalia.it [dostęp: 8 VI 2013]
- Africa – Africa, sive De bello Punico libri IX* (Afryka, czyli O wojnie punickiej ksiąg dziewięć)
- [1581c] – Tomus III Francisci Petrarcae Florentini... «*Operum*», in quo quae carmine ab eo Latine scripta sunt, deque laurea poetica ab ipso recepta, quaedam scitu digna, continentur, una cum authoris testamento, quae omnia versa pagella indicabit, (Basileae: S. Henricipetri, 1581), s. 24-76: „Africa, de bello Punico”
- Fam. – Epistolae familiares / Epistolae de rebus familiaribus* (Listy o sprawach bliskich) [editio princeps: Basileae: H. Petri, (1554)]; przekład (*Fam. 5.4*): Francesco Petrarca, „Do Giovanniego Colonny. Opis Baj i pewnej wojowniczej niewiasty z Pozzuoli”, [w:] idem, *Pisma podróżnicze*, przekazał i opracował W. Olszaniec, Warszawa 2009, s. 115-125 („Biblioteka Renesansowa”, t. II)
- [1581b] – Francisci Petrarcae Florentini... «*Opera, quae extant omnia*», in quibus praeter theologica, naturalis moralisque philosophiae praecepta liberalium quoque artium encyclopediam, historiarum thesaurum et poësis divinam quandam vim parum cum sermonis maiestate coniuncta invenies, adiecimus eiusdem authoris, quae Hetrusco sermone scripsit, carmina, sive «*Rythmos*»..., haec quidem omnia nunc iterum summa diligentia a variis mendis, quibus scatebant, repurgata atque innumerabilibus in locis genuinae integritati restituta et in tomos quatuor distincta..., insigniorum atque doctissimorum in re

- literaria virorum de hoc auctore testimonis in praefatione habes*, Basileae: S. Henricpetri, (1581), tomus II (paginacja ciągła z t. I), s. 571-704: „Epistolarum de rebus familiaribus libri VIII”, s. 969-1035: „Variarum epistolarum liber I”
Fam. 1.4: Epistolarum de rebus familiaribus liber I: Epist[ola] III [sic!]. Ad Iohannem de Columa, Romanae Ecclesiae cardinalem, peregrinationis propriae descriptio
Fam. 3.1: Epistolarum de rebus familiaribus liber III: Epist[ola] I. Fran[ciscus] Petrarca Thomae Messanensi s[alutem]. Tule, sive Tyle insula
Fam. 5.4: Epistolarum de rebus familiaribus liber V: Epist[ola] IV. Fran[ciscus] Petrarca Ioanni Columae s[alutem]
Fam. 9.13: Variarum epistolarum liber I: Epist[ola] XLII. Fran[ciscus] Petrarca Philippico de Vitriaco musico s[alutem]
- Invect.* – *Invectiva contra cuiusdam anonimi Galli calumnia / Invectiva contra eum, qui maledixit Italiae* (Inwektywa przeciwko oszczerstwom pewnego anonimowego Francuza / Inwektywa przeciwko temu, który zelzył Italii)
 [1581b] – *Francisci Petrarcae... «Opera, quae extant omnia»...*, *op.cit.* [PETRARCA, *Fam.*], tomus II, s. 1068-1086: „Contra cuiusdam anonimi Galli calumnias ad Ugutionem de Thienis apologia”
- Itiner.sepulcr.* – *Itinerarium ad sepulcrum Domini Nostri Iesu Christi* (Wędrowka do grobu Pana Naszego Jezusa Chrystusa); numeracja i przekład za wydaniem: Francesco Petrarka, „Zaczyna się pomyślnie Wędrowka do Grobu Naszego Pana Jezusa Chrystusa Francesca Petrarki, poety uwieńczonego”, [w:] idem, *Pisma podróżnicze, op.cit.* [PETRARCA, *Fam.*], s. 195-251
 [1581a] – *Francisci Petrarcae... «Opera, quae extant omnia»...*, *op.cit.* [PETRARCA, *Fam.*], [tomus I], s. 557-564: „Itinerarium Syriacum, in quo quicquid per Europam vel Asiam peregrinis Hierosolymitanis memorabili occurrit diligentissime describitur”
- Rer.memor.* – *Rerum memorandarum libri quattuor* (Rzeczy godnych pamięci ksiąg cztery)
 [1581a] – *Francisci Petrarcae... «Opera, quae extant omnia»...*, *op.cit.* [PETRARCA, *Fam.*], [tomus I], s. 392-495: „Rerum memorandarum libri quattuor”
- PETRONIUS REDIVIVUS** – (Petroniusz odświeżony; XII/XIII w.) dzieło anonimowe, za jego autora uchodzi niekiedy Helias Rubeus Tripolanensis (Elias z Thripłow; XIII w.); numeracja za wydaniem: „Petronius Redivivus” et Helias Tripolanensis, id est „Petronius redivivus”, quod Heliae Tripolanensis videtur necnon fragmenta (alia) Heliae Tripolanensis, edidit M.L. Colker, Leiden 2007, s. 57 sqq. („Mittelaltliche Studien und Texte”, v. 35)
- PLATINA** – Bartholomaeus Platina (1421-1481; Bartolomeo Platina / Sacchi)
Honest.volup. – *De honesta voluptate et valetudine* (O szlachetnej przyjemności i o zdrowiu)
 [1541] – *Caelii Apitii... «De re culinaria libri X», recens e tenebris eruti et a mendis vindicati typisque summa diligentia excusi, praeterea <B>[artholomaei]⁵⁴ Platinae Cremonensis... «De tuenda valetudine, natura rerum et popinae scientia libri X» ad imitationem C[aelii] Apitii ad unguem facti, ad haec Pauli Aeginetae «De facultatibus alimentorum tractatus», Albano Torino interprete, cum indice copiosissimo*, Basileae: [J. Herwagen] 1541, s. 139-366
- POLITIANUS** – Angelus Politianus (1454-1494; Angelo Poliziano / Ambrogini)
Epist. – *Epistolae* (Listy)
 [1512] – *Omnium Angeli Politiani «Operum (quae quidem extare novimus)» tomus prior, in quo sunt «Epistolarum libri XII» cum quibusdam additiis [sic!], quae sequenti indicabuntur tabella, «Charmides» Platonis a Politiano Latinitate donatus, opus imperfectum, «Miscellaneorum centuria prima»...* (Parrhisii: aedes I. Badii Ascensii, V 1512), k. IIIr-XCVIv
 [1517] – *«Illustrium virorum epistolae» ab Angelo Politiano collectae et a Francisco Sylvio Ambianate diligenter expositae*, [Paris:] aedes I. Badii Ascensii, (1517)
 [1539] – *Angeli Politiani «Operum tomus primus»: «Epistolarum libros XII» ac «Miscellaneorum centuriam I» complectens*, Lugduni: S. Gryphius, 1539, s. 1-479
 [1553] – *Angeli Politiani «Opera, quae quidem extiteret hactenus omnia», longe emendatius quam usquam antehac expressa, quibus accessit «Historia de coniuratione Pactiana in familiam Medicam» elegantissime conscripta, quorum omnium ordinem post Politiani «Elogia» invenies, addito una indice memorabilium copiosissimo*, Basileae: N. Episcopus Iunior, 1553, s. 1-212
- PONTANUS** – Ioannes Iovianus Pontanus (1426-1503; Giovanni Gioviano Pontano)
Bell.Neap. – *De bello Neapolitano* (O wojnie neapolitańskiej)
 [1509] – *Pontani «De bello Neapolitano» et «De sermones»*, (Neapoli: officina S. Mayr, assistente P. Summontio, V 1509)
Urania – *Urania, seu De stellis libri quinque* (Urania, czyli O gwiazdach ksiąg pięć)
 [1514] – *...Ioannis Ioviani Pontani «Urania, seu De stellis libri quinque», «Meteororum liber unus», «De hortis Hesperidum libri duo», eiusdem pompae septem, quib[us] titulus est «Lepidina», necnon: «Meliseus», «Maeon», «Acon», carmina pastoralia, in calce vero index est eorum, quae in toto opere habeantur*, vol. I, Florentiae: officina Ph. de Giunta, 1514, k. 3r-109v
- PORTA** – Ioannes Baptista Porta (1535 (?) – 1615; Giambattista della Porta / Giovanni Battista Della Porta)
Mag.natur. – *Magia naturalis* (Magia naturalna)
 [1560] – *«Magiae naturalis, sive De miraculis rerum naturalium libri IIII» Io[anne] Baptista Porta Neapolitano auctore*, Antverpiae: officina Ch. Plantini, 1560. [editio princeps: 1558, 5 edycji łacińskich w ciągu 10 lat, przekład włoski – 1560, francuski – 1565, niderlandzki – 1566]
- PRAEFECTUS** – Iacobus Praefectus (fl. 1536 (?))
Vin.gener.nat. – *De diversorum vini generum natura* (O naturze różnych gatunków wina)
 [1559] – *Iacobi Praefecti Netini... «De diversorum vini generum natura liber», cum indice copiosissimo*, Venetiis: officina I. Zileti, 1559
- PRAETORIUS** – Martinus Suidnicensis Silesius Praetorius (1557-1615; Martin Praetorius aus Schweidnitz)
Princip.admin. – *De principatu salutariter administrando* (O korzystnym rządzeniu u księstwem)
 [1594] – *«De principatu salutariter administrando opusculum», cum praeceptis politicis, tum exemplis historicis maxime illustribus et memorabilibus refertum, inque quattuor libros secundum virtutes, uti vocant, cardinales quattuor distributum, autore Martino Praetorio Silesio*, Argentorati: haeredes B. Jobini, 1594
- Pudlovius** zob. PUDŁOWSKI
- PUDŁOWSKI** – Malchiarus Pudlovius (ok. 1539-1588; Melchior / Malcher Pułdowski)
Eleg.Tarn. – *Elegia ob mortem illustris olim et magnifici Domini, D[omini] Ioannis comitis de Tarnow, castellani Cracoviensis, exercituum Regni Poloniae imperatoris etc.* (Elegia na śmierć jasnie oświeconego i wielmożnego Pana, Pana wojewody Jana z Tarnowa, kasztelana krakowskiego, wodza wojsk Królestwa Polskiego itd.)
 wydanie współczesne: *Melchior Pułdowski i jego pisma. Przyczynek do historii literatury polskiej XVI wieku*, przez T. Wierzbowskiego, Warszawa 1898, s. 1-6 (drugiej paginacji); s. 5: „Encomion in funere eiusdem Tarnovii. M[alcher] Pułdowski” (Wiersz pochwalny z okazji pogrzebu tegoż Tarnowskiego) („Biblioteka Zapomnianych Poetów i Prozaików Polskich XVI-XVIII w.”, z. 10)
- PULMANNUS** – Pulmannus Theodorus (1510 – ok. 1580; Theodore Poelman)
Annot. – *In Caii Suetonii Tranquilli «XII Caesares» Annotationes* (Uwagi do [żywotów] Dwunastu cesarzy Gajusza Swetoniusza Trankwilla)
 [1574] – *Theod[ori] Pulmanni Craneburgii «In G[aii] Suetonii Tranquilli XII. Caesares Annotationes» atque lectionis varietates ex doctissimorum hominum scriptis et ex vetustis vulgatisque libris collectae*, [w:] G[aii] Suetonii Tranquilli «XII. Caesares» Theod[ori] Pulmanni Craneburgii opera et studio emendati..., *op.cit.* [SUET.], s. 1-58 (trzeciej paginacji)

⁵⁴ Druk: P.

- RESZKA – *Stanislaus Rescius* (14 IX 1544 – 3 IV 1600; Stanisław Reszka, Στανισλαος Ρέσκιος⁵⁵ [*Stanislaos Rēskios*])⁵⁶
Atheism. – De atheismis et phalarismis evangelicorum (O bezbożnościach i okrucieństwach ewangelików)
 [1596] – *«De atheismis et phalarismis evangelicorum libri duo», quorum prior de fide, posterior tractat de operibus eorum, auctore Stanislao Rescio presbytero*, Neapoli: I.I. Carlinus, A. Pace, 1596
Diar. – Diarium (Dziennik)
 wydanie współczesne: Stanisław Rescii *Diarium 1583–1589*, edidit I. Czubek, Kraków 1915 („Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”, t. XV, cz. 1)⁵⁷
Epist. I – Epistolarum liber unus (Księga listów)
 [1594] – *Stanislai Rescii «Epistolarum liber unus»*, Neapoli: I.I. Carlinus, A. Pax, 1594
Epist. II – Epistolarum pars posterior (Listów część następna)
 [1598] – *Stanislai Rescii «Epistolarum pars posterior»*, Neapoli: I.I. Carlinus, A. Pax, 1598
Hosii vita – Stanislai Hosii vita (Żywot Stanisława Hozjusza)
 [1587] – *«D[omini] Stanislai Hosii... vita», auctore Stanislao Rescio, prothonotario et referendario apostolico*, Romae: impensis I. Tornerii, apud Zannetum et Ruffinellum, 1587; przekład: Stanisław Reszka, protonotariusz i referendarz apostolski, *Żywot księdza Stanisława Hozjusza [Polaka], kardynała świętego Kościoła rzymskiego, penitencjarza wielkiego i biskupa warmińskiego*, wydany [po łacinie] najpierw w Rzymie w 1587 roku i ponownie opublikowany w drukarni klasztoru Świętego Zakonu Cystersów w Oliwie roku 1690, wstęp, przekład z wydania w Oliwie 1690 r. i komentarze s. J.A. Kalinowska OSB, Olsztyn 2009
Ministrom. – Ministromachia (Walka wzajemna przełożonych [Kościółów] ewangelickich)
 [1591] – *«Ministromachia, in qua evangelicorum magistrorum et ministrorum de evangelicis magistris et ministris mutua iudicia, testimonia, convicia, maledicta, irae, dirae, minae, furiae, proscriptiones, condemnationes, execrationes et omnibus seculis inauditum anathematismi recensentur, per Stanislaum Rescium collecta*, Cracoviae: architypographia regia et ecclesiastica Lazari, 1591
Paraen. – Paraenesis ad equites Polonos (Zachęta [skierowana] do szlachty polskiej)
 [1596] – *«Oratio paraenetica ad equites Polonos» Stanislao Rescio presbytero*, Neapoli: J. Carlinus, A. Pax, 1596, s. 1-48
Spongia – Spongia, qua absteruntur convitia et maledicta equitis Poloni contra Iesuitas (Gąbka, która usuwa zniewagi i złorzeczenia szlachcica polskiego rzucane na jezuitów)
 [1590] – *«Spongia, qua absteruntur convitia et maledicta equitis Poloni contra Iesuitas». Anagramma authoris: Sanis recta salus*, Cracoviae: typis A. Petricovii, 1590
- REUSNERUS – *Nicolaus Reusnerus* (1545-1602; Nikolaus von Reusner)
Ital. – De Italia, regione Europae nobilissima (O Italii, najsłynniejszej krainie Europy)
 [1585] – *Nicolai Reusneri Leorini Silesii «De Italia, regione Europae nobilissima, libri duo», quorum primus regionum, alter urbium Italiae descriptiones continet, cum brevi notatione omnium fere Italiae populorum, provinciarum, insularum, urbium, oppidorum, castrorum, montium, promontiorum, silvarum, vallium, marium, sinuum, lacuum, paludum, fluminum, fontium et id genus aliorum locorum, item elogiae in urbes Italiae poetica et oratoria*, Argentinae: B. Iobinus, 1585, liber secundus: s. 1-448 (drugiej paginacji) [współwydane z: *Melissi «Epigrammata in urbes Italiae» cum eiusdem odis ad Romam, pont[ificem] max[imum] et ducem Venetum...», [s.l.n.]*, 1585]
- RHODIGINUS – *Ludovicus Caelius Rhodiginus* (1470-1525; Lodovico Celio Ricchieri)
Lect. antiqu. – Lectiones antiquae (Wykłady o starożytności)
 [1542] – *Lodovici Caelii Rhodigini «Lectionum antiquarum libri XXX»...*, Basileae: (H. Frobenius, N. Episcopius), 1542
- ROYSIUS – *Petrus Roysius Maureus Alcagnicensis* (ok. 1505-1571; Pedro Ruiz de Moros, Piotr Roizjusz)
Carm. – Carmina (Pieśni), I: „Carmina heroica et narratoria” (Pieśni bohaterkie i historyczne)
 1: *Ad virum illustrem Samuelem, episcopum Cracoviensem et supremum in Polonia cancellarium, «Carmen de sancto pontifice caeso, sive Stanislaus»* (Do jaśnie oświeconego Samuela, biskupa krakowskiego i kanclerza wielkiego [Królestwa] Polskiego, *Pieśń o zgladzeniu świętego biskupa, czyli Stanisława*)
 wydanie współczesne: Petrii Royzii Maurei Alcagnicensis *Carmina*, pars I: *Carmina maiora continens, ex libris et typis excusis et manu scriptis edidit, praefatione de vita operibusque Royzii commentariis instructit B. Kruczkiewicz, Cracoviae 1900, s. 1-26* („Corpus Antiquissimorum Poetarum Poloniae Latinorum usque ad Ioannem Cochanovium”, vol. 5)
- SAMBUCUS – *Joannes Sambucus Pannonius* (1531-1584; János Sámbocki / Zsámbocky / Zsámbocki)
Embl. – Emblemata (Emblematy)
 [1564] – *«Emblemata» cum aliquot nummis antiqui operis Ioannis Sambuci Tirnaviensis Pannonii*, Antverpiae: Ch. Plantinus, 1564
- SANNAZARIUS – *Iacobus Sannazarius* (1458-1530; Jacopo Sannazaro)
Epigr. – Epigrammata (Epigramaty)
 [1569] – *Epigrammaton libri tres, [w:] Iacobi Sannazarii «Opera omnia», quorum indicem sequens pagella continet*, Lugduni: A. Gryphius, 1569, s. 141-198
- SCALIGER I.C. – *Iulius Caesar Scaliger* (1484-1558; Giulio Cesare della Scala)
Poet. – Poetice (Poetyka)
 [1561] – *Iulii Caesaris Scaligeri... «Poetices libri septem»...*, [Lyon]: A. Vincentius, 1561
- Simonides zob. SZYMONOWIC
- STAROWOLSKI – *Simon Starovolscius* (1588-1656; Szymon Starowolski)
Script. hekaton. – Scriptorum Polonicorum hekatontas (Setnik pisarzy polskich)
 [1627] – *«Scriptorum Polonicorum EKATONTAS», seu Centum illustrium Poloniae scriptorum elogia et vitae*, Venetiis: haeredes D. Zenarii, 1627
- STEPHANUS – *Robertus Stephanus* (1503-1559; Robert Estienne Starszy)
Thes. ling. Lat. – Thesaurus Linguae Latinae (Skarbiec języka łacińskiego)
 [1740] – *Roberti Stephani... «Thesaurus Linguae Latinae in IV. tomos divisus», cui post novissimam Londinensem editionem... accesserunt nunc primum Henrici Stephani, Rob[erti] filii», «Annotationes autographae»...*, nova cura recensuit... suasque passim animadversiones adiecit Antonius Birrius..., Basileae: E. et J.R. Thurnisii, 1740
- SZYMONOWIC – *Simon Simonides* (1558-1629; Szymon Szymonowicz)
Aelin. – Aelinopaeon (Żalonna pieśń triumfalna)
 [1589] – *«Aelinopaeon» Simonis Simonidae Leopoliensis*, [Lwów: M. Garwolczyk, 1589]
Flag. Livor. – Flagellum Livoris (Bicz na Zawisć)
 [1588] – *[Simon Simonides], «Flagellum Livoris», continens omnia fere metrorum genera, quibus usus est Horatius...*, Cracoviae: officina Lazari, 1588

⁵⁵ Zapis po grecku [za:] *«Piarum meditationum progymnasmata» Stanislai Rescii...*, Neapoli: officina H. Salviani, apud I.I. Carlinum et A. Pacem, 1594, s. 105 („Collegii Neap[olitani] Societatis Iesu ad Illustrissimum Stanislaum Rescium, Polonorum legatum”).

⁵⁶ Przy lokalizacjach dotyczących obu zbiorów listów przed numerem strony podano w nawiasie kwadratowym numer listu, natomiast dokładną datę i adresata można ustalić na podstawie spisu zawartości tomów zamieszczonego na s. 28-29.

⁵⁷ Po numerze strony podano oddzielną przecinkiem datę dzienną, która ułatwia lokalizację na stronie.

- Ioel* – *Ioel propheta* (Prorok Joel)
[1593] – [Simon Simonides], «*Ioel propheta*» ad Clementem VIII Pontificem Maximum, Cracoviae: archityp[ographia] regia et ecclesiastica Lazari, 1593
- TEXTOR – *Ioannes Ravisius Textor* (1480-1524; Jean Tixier de Ravisi)
Offic. – *Officina vel Naturae historia per locos* (Skład, czyli Historia naturalna przedstawiona wedle miejsc u autorów)
[1532] – *Ioan[nis] Ravisii Textoris Nivernensis «Officina», partim historii, partim poeticis referta disciplinis, multo nunc quam prius auctior, additis ab ipso authore, ante quam e vita excederet, rebus prope innumeris cognitu dignissimis, cui etiam accessit index copiosissimus, ut ad manum statim habeas, quicquid in hoc opere requisieris*, [Paris]: imprimebat P. Vidovaeus, impensis R. Chauldiere, 1532
- TORRENTIUS – *Torrentius Laevinus* (1525-1595; Lieven / Liévin van der Beken)
Comm. – *In Caii Suetonii Tranquilli «XII Caesares» Commentarii* (Komentarze do [żywo]tów] *Dwunastu cesarów* Gajusza Swetoniusza Trankwilla)
[1578] – *Laevini Torrentii «In G[aii] Suetonii Tranquilli XII. Caesares Commentarii», Antverpiae: officina Ch. Plantini, 1578*
Praef. – *Praefatio* (Przedmowa)
[1591] – „*Laevinus Torrentius Cornelio Prunio suo*”, [w:] *G[aii] Suetonii Tranquilli «XII Caesares» et in eos Laevini Torrentii «Commentarius» auctior et emendator*, Antverpiae: officina Plantiniana, apud viduam et I. Moretum, [1591], k. A₂r-A₃r
- TURLER – *Hieronymus Turlerus* (ok. 1520-1602; Hieronymus Türler)
Peregr. – *De peregrinatione et agro Neapolitano* (O podróżowaniu po okolicach Neapolu)
[1574] – (*editio princeps*) «*De peregrinatione et agro Neapolitano libri II», scripti ab Hieronymo Turlero, omnibus peregrinantibus utiles ac necessarii ac in eorum gratiam nunc primum editi*, Argentorati: B. Iobinus, 1574
- VECELLIO – *Cesare Vecellio* (1521-1601)
Hab. antich. modern. – *De gli habiti antichi et moderni di diverse parti del mondo libri due* (O ubiorach antycznych i współczesnych z różnych stron świata książk dwie)
[1590] – *De gli habiti antichi et moderni di diverse parti del mondo libri due, fatti da Cesare Vecellio, et con discorsi da lui dichiarati...*, Venetia: D. Zenaro, 1590
- VEGA – *Christophorus a Vega* (1510-1573; Cristóbal de Vega)
Ars meden. – *Liber de arte medendi* (Księga o sztuce leczenia)
[1564] – *Christophori a Vega Complutensis... «Liber de arte medendi», cum indice locupletissimo*, Lugduni: G. Rovillus, 1564
- VIVES – *Ioannes Lodovicus Vives* (1493-1540; Juan Luis Vives / Joan Lluís Vives i March)
Ling. Lat. exercit. – *Linguae Latinae exercitatio* (Nauka języka łacińskiego)
[1541] – «*Linguae Latinae exercitatio*» *Io[annis] Lodo[vici] Vivis Valentini, libellus valde doctus et elegans nuncquam denuo in lucem editus, eiusdem in Vergilii «Bucolica» expositio potissimum allegorica*, (Augustae Vindelicorum: Ph. Ulhardus, 1541)
- VOLATERRANUS – *Maffaeus / Raphael Volaterranus* (1451-1522; Raffaello Maffei / Volaterrano)
Comm. urb. – *Commentaria urbana* (Komentarze na temat miast)
[1559] – «*Commentariorum urbanorum*» *Raphaelis Volaterrani octo et triginta libri accuratius quam antehac excusi, praemissis eorum indicibus secundum tomos ab autore conscripti fuerunt, quibus accessit novus, res ac voces in philologia explicatas demonstrans, quo superiores editiones carebant hactenus, item «Oeconomicus» Xenophontis ab eodem Latio donatus*, Basileae: (Frobenius et Episcopus), 1559. [*editio princeps*: Romae: I. Besicken Alemanus, 1506]
- ZWINGER – *Theodorus Zwingerus Maior* (1533-1588; Theodor Zwingge:)
Theatr. vit. hum. – *Theatrum vitae humanae* (Teatr życia ludzkiego)
[1572] – «*Theatri vitae humanae», hoc est eorum omnium fere, quae in hominem cadere possunt bonorum atque malorum «exempla historica, ethicae philosophiae praeceptis accomodata et in XIX libros digesta» comprehendens, ut non immerito historiae promptuarium vitaeque humanae speculum nuncupari possit, primum a Conrado Lycosthene Rubeaque inchoatum, deinde Theodori Zvinggeri, philosophi et medici Basiliensis, studio et labore eo usque deductum, ut omnium ordinum hominibus ad vitam praeclare instituendam utile et iucundum sit futurum, hac vero editione permultis locis et exemplis auctum et locupletatum, a multis etiam haeresibus et erroribus, quae pio Lectori et vero catholico nauseam movere potuissent, consulto vindicatum et repurgatum, adiecto praeterea indice locupletissimo, cum rerum, tum nominum propriorum, eo studio arteque concinnato, ut omnia hoc opere contenta tamquam per compendium ordine alphabetico digesta Lectori exhibeat*, Parisiis: M. Sonnius, 1572

Alfabetyczny wykaz autorów dzieł współwydanych, tłumaczy, właścicieli rękopisów i edytorów, których nazwiska pojawiają się w tytułach książek odnotowanych w „Wykazie skrótów” i w „Objaśnieniach”⁵⁸

- A**
Aegidius Petrus – Pieter Gillis / Peter Giles (1486-1533)
Aegnatus Baptista – Battista Egnazio / Giambattista Cipelli (1478-1553)
Aelius Lampridius (IV/V w.; Eliusz Lampridiusz), autor biografii cesarzy w *HA*
Aelius Spartianus (IV/V w.; Eliusz Spartianus), autor biografii cesarzy w *HA*
Aemilius Probus (koniec IV w.; Emiliusz Probus), gramatyk, mylnie uznawany za autora *De viris illustribus* Korneliusza Neposa
Ambiana Franciscus Sylvius – Francesco Silvio Ambiano (1. połowa XVI w.)
Ambrosius – Ambrogio Traversari (1386-1439)
Ammianus Marcellinus (ok. 330-395; Ammian Marcellinus), autor dzieła *Rerum gestarum libri* (Dzieje rzymskie)
Annales Pontificum / Annales Maximi (obejmowały lata ok. 400-130 p.n.e.)
Apicius Caelius / Marcus Gavius Apicius (I w.; Apicjusz), autor dzieła *De re culinaria libri X* (IV/V w.; O sztuce kulinarnej książk X)
Aretino Leonardo – Leonardo Bruni / Aretino (1370-1444)
Argilensis Caspar – Gaspare Mazzoli da Bologna / da Argile (profesor retoryki i poetyki na Uniwersytecie w Bolonii w latach 1505-1506)
Ascensius Badius – Josse Bade / Badius // Jodoco del Badia // Jodocus Van Asche Badius (1462-1535)
Augustinus Antonius – Antonio Agustín y Albanell (1516-1586)
Aurelius Victor Sextus (ok. 320-389; Sekstus Aureliusz Wiktor), autor dzieła *Liber de caesaribus* (Księga o cesarzach)
Ausonius Popma Frisius – Aesge Van Popma (1563-1613 lub 1621)
- B**
Balduinus Franciscus – François Baudouin (1520-1573)
Bentinus Michael – Michael Bent(in)ius (ok. 1495-1527)

⁵⁸ O ile osoba taka jest także autorem książki, jej danych należy poszukiwać w wykazie głównym.

Beroaldus Philippus – Filippo Beroaldo Starszy (1453-1505)
Bersmanus Gregorius – Gregor Bersmann (1538-1611)
Birrius Antonius – Anton Birr (1693-1772)
Blancus Guilielmus Albiensis – Guillaume Le Blanc / Leblanc (1551 (?) – 1601)
Boulierius Ioannes – Jean Boulier (XVI w.)
Brodaeus Ioannes Turonensis – Jean Brodeau (XVI w.)
Brunfelsius Otho – Otto Brunfels / Braunfels (1488-1534), niemiecki teolog i botanik

C *Caesar, Lucius Iulius* (cos. 64 p.n.e.; Lucjusz Juliusz Cezar), autor dzieła *Libri auspicium / Libri augurales*
Caesarius Ioannes – Johannes Caesarius (1468-1550)
Camerarius Ioachimus – Joachim Kammermeister Starszy (1500-1574)
Carolus a Sancto Paulo – Charles Vialart († 1644)
Casaubonus Isaacus – Isaac Casaubon (1559-1614)
Castalius Sebastianus – Sébastien Châteillon / Sebastian Castellio (1515-1563)
Chabraeus Dominicus – Dominique Chabrey (1610-1669)
Chalderinus Domitius – Domizio Calderini / de Calderiis (1445-1477)
Cherlerus Iohannes Henricus – Jean-Henri / Johann Heinrich Cherler (1570-1610)
Chuverius Philippus – Philipp Clüver / Cluvier / Klüwer (1580-1622)
Coelius Secundus Curio – Celio Secondo Curione (1503-1569)
Coluthus Lycopolita Thebaeus (fl. V/VI w.; Kollutos, *Kölluthos*), autor dzieła *Raptus Helenae* (Porwanie Heleny, *Harpáge Helènes*)
Comitibus Natale de – Natale Conti (1520-1582)
Crinitius Petrus – Pietro Crinito / Pietro Del Riccio Baldi (1475-1507)
Cruserius Hermannus – Hermann Crüser (1510-1575)
Ctesias Cnidius (po 440 – po 380 p.n.e.; Ktezjasz z Knidos, *Ktesias Knídios*), autor dzieł: *Persiká* (Historia perska), *Indiká* (O Indiach)

D *Dalechampius Iacobus Cadomensis* – Jacques Daléchamp (1513-1588)
Dasypodius Petrus – Peter Hasenfuss (ok. 1495-1559)
Delrius Martinus Antonius – Martín Antonio del Río (1551-1608)
Diodorus Siculus (I w. p.n.e.; Diodor Sycylijski, *Diódoros Sikeliótes*), autor dzieła *Bibliotheca* (Biblioteka, *Bibliothéke*)
Dioscurides Pedanius (ok. 40-90; Dioskorides Pedanius, *Dioskorides Pedánios*), autor dzieła *De materia medica* (O roślinnych środkach leczniczych, *Perí hýles iatrikés*)
Divus Andrea Iustinopolitanus – Andrea Divo di Capodistria (I. połowa XVI w.)
Donatus, Tiberius Claudius (fl. 430; Tyberiusz Klaudiusz Donat), jego *Interpretationes Vergilianae* (Interpretacje wergilijskie) zostały odkryte w 1438 r. i w latach 1488-1599 doczekały się 55 wydań

E*gnatius Ioannes Baptista Venetus* – Egnatius Cipelli (1475-1553)
Egnatius Veratius, Gnaeus (?); Gnejusz Egnatiusz Weratiusz), historyk wspomniany tylko w *OGR*

F *abius Pictor, Quintus* (fl. 200 p.n.e.; Kwintus Fabiusz Piktor), annalista
Fabricius Georgius Chemnicensis – Georg Goldschmidt (1516-1571)
Falkenburgius Gerartus Noviomagus – Gerhard Falkenburg (ok. 1535-1578)
Firmicus Maternus, Iulius (IV w.; Juliusz Firmikus Maternus), astronom i pisarz
Fulgentius, Fabius Planciades (fl. V/VI w.; Fulgencjusz), autor dzieł: *Mitologiarum libri tres* (Trzy księgi mitologii), *Expositio Virgilianae continentiae secundum philosophos morales* (Przedstawienie zawartości Wergiliusza w świetle filozofii moralnej), *De aetatibus mundi et hominis* (Okresy rozwoju świata i człowieka), *Expositio sermonum antiquorum* (Objaśnienie dawnych wyrazów)

G*arbitius Mathias Illyricus* – Matija Grbić / Grbac (†1559)
Gelenius Sigismundus – Zikmund Hrubý z Jeleni (1497-1554)
Giphanius Obertus – Hubert van Giffen (1534-1604)
Glareanus Henricus Loritius – Heinrich Glarean / Loriti / Loris (1488-1563)
Godscalcus Johannes – Jean Godschalk (1507-1571)
Gruterus Ianus – Jan Gruter / Gruytere (1560-1627)
Gualtherus Rodolphus – Rudolf Gwalther / Walther (1519-1586)
Guellius Germanus Valens, Pimpontius – Vaillant de Guellis († 1587)

H*artungus Ioannes* – Johannes Hartung (1505-1579)
Heresbachius Conradus – Konrad Heresbach (1496-1576)
Hervetus Gentianus Aurelianus – Gentian Hervet (1499-1584)

L*apus* – La(m)p(o) Birago da Castiglionchio (ok. 1420-1472)
Licinius Macer Gaius († 66 r. p.n.e.; Gajusz Licyniusz Macer), annalista
Lycosthenes Conradus Rubeaquensis – Conrad Wolffhart z Rouffäch (1518-1561)

M*anutius Aldus Pius Senior* – Aldo Manuzio, Aldus Manucjusz Starszy (1449-1515)
Martianus Minneus Felix Capella (V w.; Martianus Kapella), autor dzieła *De nuptiis Philologiae et Mercurii libri novem* (O zaślubinach Filologii i Merkurego ksiąg dziewięć)
Matron z Pitane (fl. 300 p.n.e.), parodysta Homera
Melissus Schedius Paulus – Paul Melissus / Schede (1539-1602)
Merula Georgius Alexandrinus – Giorgio Merula / Giorgio Merlano di Negro (ok. 1430-1494)
Micyllus Iacobus – Jacob Moltzer (1503-1558)
Modius Franciscus – François de Maulde (1556-1597)
Morillonus Guido – Guy Morillin († 1548)
Muretus Marcus Antonius – Marc Antoine Muret (1526-1585)
Musculus Vuolfgangus – Wolfgang Müslin / Mauslein (1497-1563)
Musurus Marcus – Márkos Musúros / Marco Musuro (ok. 1470-1517)

N*icolini Sabbienses Petrus i Johannes* – Pietro i Giovanni Maria de Nicolini da Sabbio (XVI w.)

Nonius Marcellus (IV lub V w.; Noniusz Marcellus), autor dzieła *De compendiosa doctrina* (Kompendium wiedzy; ks. I-XII poruszają tematykę językoznawczą)

P*alaemon Quintus Remmius* († 76 r.; Kwintus Remmiusz Palemon), gramatyk, niesłusznie przypisano mu w Średniowieczu dzieło *De ponderibus et mensuris liber* (Księga o wagach i miarach)

Paulus Aegineta (625-690 (?); Paweł z Eginy), autor dzieła *De facultatibus alimentorum tractatus / De re medica libri septem* (Traktat o sposobach żywienia / O medycynie ksiąg siedem, *Epitomes iatrikés biblíá hépta*)

Paulus Diaconus (720-799; Paweł Diakon), autor dzieła *Historia Romana* (Historia rzymska)

Perottus Nicolaus – Niccolò Perotti (1429-1480)

Philargyrius Iunius (po 525, także VI lub VII w.)

Phocylides (ok. 560 p.n.e.; Fokylides, *Fokylídes*), autor *Gnómai Phokylídu* (Gnomy Fokylidesa)

Pomponius Laetus Romanus – Giulio Pomponio Leto (1425-1498)

Prallus Vincencius – Vincent Prall (1537-1594)

Prucknerus Nicolaus – Nicolas Pruckner (1. połowa XVI w.)

Ptolomaeus, Claudius (ok. 90-168; Klaudiusz Ptolemeusz, *Klaúdios Ptolemaíos*), matematyk, astronom, geograf, astrolog i pisarz

Pythagoras (ok. 570-495 p.n.e.; Pitagoras, *Pythagóras*), autor *Chrysá épe* (Złote słowa)

R*henanus Beatus* – Beatus Bild (1485-1547)

Riccobonus Antonius – Antonio Riccobono (1541-1599)

S*abellicus Marcus Antonius* – Marcantonio Coccio Sabellico (1436-1506)

Salmasius Claudius – Claude Saumaise (1588-1653)

Samuel, episcopus Cracoviensis – Samuel Maciejowski (1499 (?)-1550)

Sauromannus Georgius – Georg Sauermann (ok. 1492-1527)

Schottus Andrea – André Schott (1552-1629)

Scutellius Nicolaus Tridentinus – Nicolás Scutelli (1490-1542)

Serranus Ioannes – Jean de Serres (1540-1598)

Sigonius Carolus – Carlo Sigonio / Sigone (1524-1584)

Spiegel Iacobus Selestadiensis – Jakob Spiegel (ok. 1483-1547)

Stadius Ioannes – Jan Van Ostaeyen / Jean Stade (1527-1579)

Stadius Achilles – Aquiles Estaço (1524-1581)

Stephanus Henricus – Henri Estienne Młodszy (1528 lub 1531 – 1598)

Stiblinus Gasparus – Caspar Stiblin (ok. 1526-1562)

Sulpitius Verulanus Ioannes – Giovanni Sulpizio da Veroli (*fl.* 1470-1490)

T*heognis Megarensis* (VI w. p.n.e.; Teognis z Megary, *Théognis*), autor zbioru elegii (liczącego obecnie 1400 wersów)

Torinus Albanus – Alban Thorer (1489-1550)

Tryphiodorus (V w.; Tryfiodor, *Tryfiódoros*), autor dzieła *De Ilii / Troiae excidio* (Zdobycie Ilionu / Troi, *Iliou hálosis*)

Tubero, Aelius (I w. p.n.e.; Eliusz Tuberon), annalista

Turnebus Adrianus – Adrien Turnèbe / Tournebeuf (1512-1565)

U*rsinus Fulvius* – Fulvio Orsini (1529-1600)

V*alla Laurentius* – Lorenzo Valla (1407-1457)

Velius Longus (II w.; Weliusz Longus), autor dzieła *De orthographia* (O ortografii)

Verderius Antonius – Antoine du Verdier (1544-1600)

Verepaeus Simon – Simon Verrepaeus / Vereept (1522-1598)

Verranius Maurus Marcus (*fl.* 1558-1563)

Victorius Petrus – Piero Vettori (1499-1585)

Vulcanius Bonaventura Brugensis – Bonaventura De Smet (1538-1614)

Vulcatius Gallicanus (IV/V w.; Wulkacjusz Gallikanus), autor biografii cesarzy w *HA*

X*iphilinus Ioannes* – *Ioánnes Ksiflínos* (2. połowa XI w.)

Xylander Gulielmus Augustanus – Wilhelm Holtzman (1532-1576)

Inne skróty

- ad loc.* – *ad locum* (dotyczący tego miejsca)
annot.edd. – *annotatio editricum* (objaśnienie wydawczyń: A.M.-N. i K.R.-T.)
 bis – hasło pojawia się w paragrafie dwukrotnie
CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum consilio et auctoritate Academiae Litterarum Regiae Borussicae editum*, Berolini 1863-
cos. – *consul [ordinarius / regularis]* (konsul [regularny])
cos.suff. – *consul suffectus* (konsul pomocniczy)
CRR – *Comitorum Romanorum praeter Plautum et Terentium Reliquiae*, rec. O. Ribbeck, Lipsiae ²1873 (¹1855, ³1898; reprint: Hildesheim 1962)
FGHist – *Die Fragmente der griechischen Historiker*, ed. F. Jacoby, Teil I, Leiden ²1957-1962 (Teil I-III: Berlin ¹1923)
FHG – *Fragmenta Historicorum Graecorum*, ed. C. Müller [et al.], t. I-V, Parisiis 1841-1872
fl. – *floruit* ('osiągnął *akmé*', tj. szczyt twórczości bądź działalności, który według starożytnych przypadał na ok. 40 rok życia)
 „*Homeriká*” – „*Homeriká*”, *czyli Żywoty Homera i poematy przypisywane Poecie*, przełożył, przypisami i komentarzem opatrzył W. Appel, Warszawa 2007 („Biblioteka Antyczna”)
HRR – *Historicorum Romanorum Reliquiae*, t. I-II, ed. H. Peter, Lipsiae ³1967 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”)
i.e. – *id est* (to jest)
ILS – H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*, vol. 1, Berlin 1892
incertus – [author] *incertus* (dzieło o autorstwie niepewnym)
 kol. – kolumna [tekstu]
 l. – kolumna lewa
 p. – kolumna prawa
*PIR*² – *Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III.*, t. I: A-B, ediderunt E. Groag, A. Stein, Berolini ²1933-
PL – *Patrologiae cursus completus, seu bibliotheca universalis... omnium ss. Patrum scriptorumque ecclesiarum, sive Latinorum, sive Graecorum. Series Latina*, ed. J.P. Migne, Paris 1857-866
scil. – *scilicet* (czyli)
s.l.n. – *sine loco et nomine* (bez miejsca [wydania] i imienia [drukarza])
sp. – *spurium [opus]* (dzieło nieautentyczne)
sqq. – [paginae] *sequentes* (i strony następne)
s.v. – *sub voce* (pod hasłem)
²*TGrF* – *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, recensuit A. Nauck, Lipsiae ²1889 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”)
- Bielowski – A. Bielowski, *Szymon Szymonowicz*, „Pamiętnik Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydziały: Filologiczny i Historyczno-Filozoficzny” 2(1875), s. 105-213
 Biliński – B. Biliński, *Dwa epizody: rzymski (1586) i neapolitański (1594) w „Listach” Stanisława Reszki*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 33(1988), s. 199-214
 Buechner – *Fragmenta poetarum Latinorum epicorum et lyricorum praeter Ennium et Lucilium*, post W. Morel novis curis adhibitis edidit C. Buechner, Leipzig 1981 („Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana”)
 Durini – *Simonis Simonidae Bendoński Leopolitani, magni Io[annis] Zamoscii a secretioribus consiliis, Pindari Latini, «Opera omnia», quae reperiri poterunt, olim sparsim edita, nunc in unum collecta ac denuo typis consignata... procurante A[n]gelo M[aria] Durini...*, Varsaviae: typographia Mitzleriana, 1772
 Głębicka – E.J. Głębicka, *Szymon Szymonowicz. Poeta Latinus*, Warszawa 2001 („Studia Staropolskie. Series Nova”, t. II(LVIII))
 Heck – K. Heck, *Szymon Szymonowicz (Simon Simonides). Jego żywot i dzieła*, cz. 1, Kraków 1901 („Rozprawy Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. XXXIII, odb.); cz. 2 i 3, Kraków 1903 (ibidem, t. XXXVII, odb.)
 Kalinowska, 1992 – *Z dworu Stanisława Hozjusza. Listy Stanisława Reszki do Marcina Kromera 1568-1582*, wstęp, przekład i komentarze J.A. Kalinowska, Olsztyn 1992 („Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego”, nr 131)
 Kalinowska, 2009 – J.A. Kalinowska, „Wstęp do polskiego przekładu *Vita D. Stanislai Hosii – Żywota księdza Stanisława Hozjusza*”, [w:] S. Reszka..., *Żywot księdza Stanisława Hozjusza...*, op.cit. [RESZKA, Hosii vita], s. 13-29
 Kumaniecki, 1977 – K. Kumaniecki, *Literatura rzymska. Okres cyceroński*, Warszawa 1977
 Kumaniecki, 1989 – K. Kumaniecki, *Cyceron i jego współcześni*, Warszawa 1989
 Paszewski – A. Paszewski, *Albert z Lauingen jako botanik*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria B: Historia Nauk Biologicznych i Medycznych” 14(1968), s. 3-24
 Pawlak, 2009 – W. Pawlak, *Szymon Szymonowicz – poeta nieznan?*, [w:] *Literackie twarze Zamojszczyzny. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Humanistyczny Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Zamościu, Zamość, 15 maja 2008 r.*, pod redakcją H. Dudy, E. Fiały, M. Gorlińskiej, Zamość 2009, s. 13-32 („Monografie i Opracowania – Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Zamościu” nr 2) [pierwodruk [w:] *Szymon Szymonowicz – poeta wciąż aktualny*, redakcja D.R. Kawalko, Zamość 2008, s. 13-35]
 Przyboś, Żelewski – A. Przyboś, R. Żelewski, „Wstęp”, [do:] *Diariusz poselstwa polskiego do Francji po Henryka Walezego w 1573 r.*, opracowali iidem, Wrocław 1963, s. V-LXII („Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie. Materiały Komisji Nauk Historycznych”, nr 8)
 Szwarcówna – W. Szwarcówna, *Biblioteka Szymona Szymonowicza*, Lublin 1989
 Uranowicz – Z. Uranowicz, *Żywot Szymona Szymonowicza Bendońskiego*, Złoczów 1894
 Węclewski – S. Węclewski, „Wiadomość o życiu i pismach Szymona Szymonowicza porządkiem lat spisana”, [w:] idem, *Sielanki i kilka innych pism Szymona Szymonowicza*, Chełmno 1864
 Wiszniewski – M. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. VI, Kraków 1844, s. 279-282: rozdz. III: „Historia poezji polsko-lacińskiej od Pawła z Krosna do Sarbiewskiego. Szymonowicz”

Opis źródła

Podstawą edycji jest egzemplarz: Bayerische Staatsbibliothek (sygn. Epist. 736 m), zamieszczony na stronie: <http://www.mdz-nbn-resolving.de/um/resolver.pl?um=um:nbn:de:bvb:12-bsb10176052-5> [dostęp: 15 IX 2013 r.], oraz skany wybranych kart i dołączonych przez autora karteczek (por. na stronie dział „Mapy i reprodukcje”).

Oprawa: biała skóra, deska, ślepe tłoczenie.

Zawartość druku:

nota proveniencyjna na wyklejce: „Joan[nes] Baptista Ficlerus hunc librum ex Urbe Neapolitana ab Authore missum accepit viii. Id[ibus] Iulii, Anno MDXCV.” (Johannes Baptista Fickler książkę tę, wysłaną z Neapolu przez autora, otrzymał 8 VI 1585 r.);

odpis k.tyt. [x]₁r: [antykwia:] STANISLAI / RESCII / EPISTOLARVM / LIBER VNVS. / [kursywa:] QVIBVS NONNVLLA / eiu[dem] Auctoris. / [antykwia:] PIA EXERCITIA / Pij[s] Lectoribus non indigna Pij quidam Viri / adiungenda putauerunt. / [sygnet drukarski: dwie splecione dłonie, z przegubów zwisają szarfy z napisem – SOCIETAS FIDA] / Ex officina Horatii Saluiani. / [linia pozioma] / [kursywa:] NEAPOLI, Apud Io. Iacobum Carlinum, ☞ / Antonium Pacem. M. D. XCIV. K. 268; sygn.: [x]⁴, A-Z⁸ Aa-Kk⁸; s.nlb. 8, slb. 528 (1-200, 210, 202-415, 614, 417-512, 721, 514-515, 724-725, 518-519, 728-729, 522-523, 732-733, 526-527, [528]);

nota dedykacyjna na k.tyt.: „Joan[ni] Bapt[istae] Ficklerio Bavarico Consiliario Auctor”;⁵⁹ inną ręką nadpisany (może przez bibliotekarza?) nieczytelny wyraz bądź skrót;

k.tyt. verso: czysta; dwie pieczęcie: 1) (kwadratowa): „BIBLIOTHECA REGIA MONACENSIS.”, 2) (owalna): „Bayerische Staatsbibliothek München”;

k. [x]₂₋₃ (przedmowa): „Illust[rissi]mo Principi, Rever[endissi]mo D[omino], D[omino] Ascanio Columnae, S[acrae] R[egiae] E[cclesiae] Cardinali Ioannes Franciscus Lombardus ex animo s[alutem] d[icit]. [...] Neapoli vigilia Sancti Thomae Apostoli MDXCIII” [20 XII 1593];

k. [x]₄ – czysta;

s. 1-[528]: tekst listów (Kk_{8v}: czysta);

s. 527: „Finis epistolarum. [linia pozioma] Imprimatur Ardicinus Biandra, Vic[arius] Gen[eralis] Neap[oliensis]. M[arcus] Cherubinus Ratus Veronen[sis], August[us] Theologus, Archiep[iscopu]s Neap[oliensis] vidit”.

W egzemplarzu znajdują się także dwie luźne kartki: 1) ok. 9 x 11,5 cm, z uwagami odnoszącymi się do s. 506; 2) ok. 8 x 10,5 cm, z uwagami odnoszącymi się do s. 509; opisano je w „Aparacie krytycznym”, s. 54.

Edytowany list Reszki znajduje się na s. 492-509 (k. Hh_{6v}-Ii_{7r}); errata listu na k. H_{3r} (drugiego sygnowania).

Za podstawę edycji przyjęto ten właśnie egzemplarz z Bayerische Staatsbibliothek (Bawarskiej Biblioteki Państwowej) w Monachium: Stanisław Reszka opatrzył go dedykacją dla Johanna Baptisty Ficklera, naniósł odręczne poprawki, m.in. na kartach obejmujących list do Szymonowica, oraz dołączył dwie luźne kartki z uzupełnieniami, jest to zatem ostatnie znane edytorom brzmienie tekstu zgodne z wolą autora. Poprawki, które ponad wszelką wątpliwość są dziełem samego Reszki, zostały wprowadzone na egzemplarzu zarówno na prawym (częściej), jak i na lewym marginesie oraz naniesione bezpośrednio na tekście. Zwykle w druku autor przekreślał błędną literę/literę, a na marginesie dopisywał właściwe, znacznie rzadziej powtarzał na marginesie poprawkę z tekstu, jeden raz wprowadził ją za pomocą znaczka korektorskiego (Ϛ). Wszystkie tego typu zabiegi, choćby dotyczące nieuwzględnianej przez nas interpunkcji czy nieistotnych szczegółów grafii, odnotowano w „Aparacie krytycznym” (s. 53-54), opisując w miarę możliwości ich lokalizację i kształt.

Egzemplarze ze zbiorów polskich:⁶⁰

BJ: Cim. 724/726; Cim. 728/727 (def.);

BPAU: Stare Druki, sygn. PAU 58 St.Dr.;

BŚ: 113631,2 I cim. – k. [x]₃ oprawiona przed k. [x]₄; noty proveniencyjne: k.tyt., [x]_{4r} (wersja krótsza), A_{1r} (nieco obszerniej): „Ex libris Joannis Francisci K(?)orpanski P.(?) B.(?) Senioris Sch[olis] Viel[icensis] m.pro”, na k. [x]_{2v}: „z Biblioteki J(?) Szembeka”;⁶¹ w obrębie stron naszego listu w stosownych miejscach uwagi na marginesach tą samą ręką, np.: „Laus peregrinationis”, „Laus Venetiarum”, „Laus Patavii et aliarum”, „Laus Romae”; na s. 496 [8] przekreślone „Praestitum” i niżej dopisane „Praesulum”,⁶² liczne podkreślenia;

BUW: 28.20.2.1795 BP;

Czart.: XVI.1095 (I (cz. II));

Ossol.: XVI.O.384 (bez *Pia exercitia*), nota proveniencyjna: „Hic liber F. Gordiani Scierski tempore Servitij Bellici male conservatus usui accomodatus” [XVII w.],⁶³ k. [x]₄ usunięta; XVI.O.646, defekt: zniszczona k.tyt., braki kart, m.in. erraty, pod koniec egzemplarza;

PTPN: 32750 adl.; 32751² adl. (II).

Oprócz tych 15 egzemplarzy znajdujących się w bibliotekach polskich udało się zlokalizować jeszcze 18 przechowywanych poza granicami kraju: Włochy (10) – Bolonia, Florencja, Treia (w prowincji Macerata), Mediolan, Modena, Reggio nell’Emilia; Rzym (2) – Siena, Turyn; Niemcy (5) – Monachium, Getynga, Hamburg,

⁵⁹ Znany inne dedykacje wpisane ręką Stanisława Reszki; por. np. na egzemplarzach: *De atheismis et phalarismis evangelicorum* (Neapoli 1596) – BN.XVI.Qu.263 oraz *Universidad Complutense* (Alcalá de Henares), BHI BH DER 65; *Stanislai Hosii vita* (Romae 1587) – BN.XVI.O.6244.

⁶⁰ Na podstawie Katalogu Centralnego BN poloników XVI w. Egzemplarzy zawierających wyłącznie współwydane *Pia exercitia* (tytuł z wewnętrznej k.tyt.: *Piarum meditationum progymnasmata*) nie uwzględniono.

⁶¹ Fryderyk Szembek, ps. Józef Pięknorzecki (1575-1644), jezuita, hagiograf, polemista i tłumacz; por. *Polski Słownik Biograficzny*, t. 48/1 (Kraków 2012), z. 196, s. 54-58 (autor hasła: L. Grzebień). Reszka jako poseł Zygmunta III zajmował się nim w Neapolu w roku 1592 (na życzenie kardynała Jerzego Radziwiłła), najpewniej utrzymywali kontakty również w następnych latach, podczas studiów Szembeka w Kolegium Rzymskim (1594-1597). Prawdopodobnie to on (jako Schembergius) był uczestnikiem uczy karnawałowej wyprawionej przez Reszkę w Neapolu 7 lutego 1595 r.

⁶² Takiej samej poprawki dokonał na egzemplarzu monachijskim Reszka; por. „Aparat krytyczny”, s. 53 [8].

⁶³ Zob. *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Polonica wieku XVI*, z materiałów rejestracyjnych zebranych zespołowo pod kierownictwem K. Zatheya opracowała M. Bohonos, Wrocław 1965, nr 2051.

Augsburg, Drezno; Szwecja (2); Rosja (1; egzemplarz z Sächsische Landesbibliothek-Staats-und Universitätsbibliothek w Dreźnie, obecnie w Rosyjskiej Bibliotece Państwowej w Moskwie).

Wszyscy trzej drukarze, których nazwiska widnieją na k.tyt., byli bardzo aktywni na ówczesnym włoskim rynku wydawniczym. Orazio Salviani (*Horatius Salvianus*), drukarz, księgarz i wydawca, działał w Neapolu (1565-1595), Wenecji (1569) i w Vico Equense w prowincji neapolitańskiej (1593). Drukarze i nakładcy, Giovanni Giacomo Carlino (*Ioannes Iacobus Carlinus*) i Antonio Pace (*Antonius Pax*), pracowali w Neapolu (pierwszy w latach: 1579-1616, drugi: 1590-1604), obaj początkowo w oficynie Salvianiego; od roku 1592 na tamtejszych drukach pojawiała się informacja: „z drukarni Salvianiego u Carlina i Pace”. W 1594 r. drukarnia stała się ich własnością, ale – jak w przypadku wyboru listów Reszki – nazwisko Salvianiego nadal umieszczano na kartach tytułowych. Carlino i Pace w latach 1592-1599 drukowali bogato ilustrowane dzieła naukowe (np. z zakresu botaniki), ale także „autotematyczne” (np. traktat *Delle impresse* Giulia Cesare Capaccia), religijne i historyczne. Byli ponadto wydawcami jezuitów i produkowali druki muzyczne (np. Carla Gesualda da Venosa [1566-1613], włoskiego księcia, kompozytora i lutnisty). Stanisław Reszka, oprócz dwóch tomów korespondencji (tom II ukazał się w 1598 r.), opublikował u nich także: w roku 1594 (współwydane z *Epistolarum liber unus*) *Piarum meditationum progymnasmata*, a w 1596 dzieło o herezjach *De atheismis et phalarismis evangelicorum* oraz *Oratio paraenetica ad equites Polonos*.

W pierwszym tomie korespondencji Reszka zamieścił 57 listów, najwcześniejszy nosi datę 1 VIII 1582, najpóźniejszy: 23 IV 1594; przedmowa datowana jest 20 XII 1593 r. Poniżej przedstawiamy spis zawartości obu tomów (czcionką pogrubioną oznaczono numery listów autorstwa Reszki oraz wyróżniono edytowany niżej list do Szymonowica):

LP.		TYTUŁ LISTU	LOKALIZACJA W TOMIE	DATOWANIE WEDŁUG TEKSTU	DATOWANIE DZISIEJSZE
NUMER KOLEJNY (ARABSKI), W NAWIASIE – BŁĘDNY Z LISTU	NUMERACJA RZYMSKA Z POPRAWKAMI				
<i>Epistolarum liber unus (1594)</i>					
1	I	<i>Stephano, regi Poloniae potentissimo, Stanislaus Rescius. Epistola I</i>	s. 1-4	Dat. Romae XVII. Octob. anni Gregoriani. 1582	17 X 1582
2	II	<i>Stephano, regi Poloniae potentissimo, Stanislaus Rescius. Epistola II</i>	s. 4-11	Datum in agro Tusculano XXI Ianuar. 1584	21 I 1584
		<i>Notae in articulo confederationis, quo Poloniae reges promittunt pacem servare inter dissidentes de religione, nec quemquam propter diversitatem fidei aut mutationem in templis poenis afficere etc.</i>	s. 11-20		
3	III	<i>Martino ab Apilcueta doctori Navarro Stanislaus Rescius. Epistola III</i>	s. 21-45	Datum Cracoviae Kal. Iulii Anno 1583	1 VII 1583
4	IV	<i>Doctor Martinus Navarrus Stanislaeo Rescio. Epistola IIII</i>	s. 45-48	Romae 8. Kal. Octob. 83	25 IX 1583
5	V	<i>Martino Cromero, coadiutori Varmieni. Epistola V</i>	s. 48-52	Datum Sublaci Kal. Augusti 1572	1 VIII 1572
6	VI	<i>Hieronymus Orosius Stanislaeo Rescio. Epistola VI</i>	s. 52-56	Datum Villa Nova Portimaniensi 1573	1573
7	VII	<i>Stanislaeo Socolovio, fortissimi regis Stephani doctissimo theologo. Epistola VII</i>	s. 56-73	Datum Romae Idib. Sept. 1577	13 IX 1577
8	VIII	<i>Andreas Patrius Stanislaeo Rescio. Epistola VIII</i>	s. 73-75	Dat. Varsoviae XII Sept. MDLXXIX	12 IX 1579
9	IX	<i>Andreae Patrii. Epistola IX</i>	s. 75-78	Dat. Romae 20 Novemb. 1579	20 XI 1579
10	X	<i>Andreae Patrii. Epistola X</i>	s. 79-84	Romae 29 April. 1581	29 IV 1581
11	XI	<i>Hieronimo Osorio, Deo dilecto Algarbiorum episcopo. Epistola XI</i>	s. 84-87	Datum Romae 3 Idus Septemb. 1579	11 IX 1579
12	XII	<i>Ioanni Cretzmero, canonico Varmieni. Epistola XII</i>	s. 87-99	Romae Idibus Decemb. 1579	13 XII 1579
		<i>Ode lugubris de obitu magni Hosii, cardinalis Varmienis, Stanislaei Rescii</i>	s. 99-107		
13	XIII	<i>Francisco Lombardo, canonico Neapolitano. Epistola XIII</i>	s. 107-111	Romae Nonis Maii 1580	7 V 1580
14	XIV	<i>Stanislaeo Socolovio S.P. Epistola XIV</i>	s. 112-135	Datum Romae 30 Octobris 1577	30 X 1577
15	XV	<i>Stanislaeo Carnkovic, archiepiscopo Gnesnensi, Regni Poloniae primati primoque principi. Epistola XV</i>	s. 136-147	Datum Romae pridie Calend. Ianuarii 1581	31 XII 1580
16	XVI	<i>Stanislaeo Kamkovic, archiepiscopo Gnesnensi. Epistola XVI</i>	s. 147-153	Datum Romae 15 Iulii 1581	15 VII 1581
17	XVII	<i>Andreae Opalenio, Regni Poloniae magno marsalco. Epistola XVII</i>	s. 153-156	Datum Romae Kal. Ianuarii 1581	1 I 1581
18 (8)	XVIII	<i>Stephano, Poloniae regi potentissimo, Stanislaus Rescius. Epistola VIII</i>	s. 157-210	Datum Romae Calendis Septembr. Anno Domini millesimo quingentesimo octuagesimo secundo	1 IX 1582
19	XIX	<i>M. Antonio Mureto. Epistola XIX</i>	s. 210-213	Dat. Cracoviae Idibus Ianuarii 1582	13 I 1582
20	XX	<i>Christophoro Vvarsevicio, regio secretario. Epistola XX</i>	s. 213-236	Datum Romae 11 Martii 1584	11 III 1584
21	XXI	<i>Martino Cromero, episcopo Varmieni. Epistola XXI</i>	s. 237-238	Datum Cracoviae Kal. Februarii 1586	1 II 1586
22	XXII	<i>Carolo cardinali Boromeo, archiepiscopo Mediolanensi. Epistola XXII</i>	s. 239-242	Datum Romae Kal. Martii 1584	1 III 1584
23	XXIII	<i>Stanislaeo Staszkovio, equiti Polono. Epistola XXIII</i>	s. 242-244	Dat. Romae 28 Iulii 1586	28 VII 1586
24	XXIV	<i>Christophoro Vvarsevicio. Epistola XXIV</i>	s. 245-248	Dat. Posonii in Hungaria 8 Aprilis 1586	8 IV 1586
25	XXV	<i>Andreae cardinali Battoreo, principi illustrissimo. Epistola XXV</i>	s. 248-272	Dat. in Palatio Crestavicensi Idib. Octobr. A.D. 1585	15 X 1585
26	XXVI	<i>Hieronymo Podovio[sic!], canonico Cracovien., regio secretario. Epistola XXVI</i>	s. 273-302	Idibus Octobris 1586	15 X 1586
27	XXVII	<i>Stanislaeo Suchorzewio S.D. Epistola XXVII</i>	s. 302-329	Datum Venetiis Idibus Octob. 1588	15 X 1588
28	XXVIII	<i>Stanislaeo Suchorzewio. Epistola XXVIII</i>	s. 330-334	Romae 24 Decemb. 1588	24 XII 1588
		<i>Oratio Stanislaei Rescii pro praestanda Sixto V Pont. Sigismundi Tertii Poloniae regis nomine obedientia. Scripta sed non recitata. Sigismundus</i>	s. 335-360		
29	XXIX	<i>Stanislaeo Suchorzewio. Epistola XXIX</i>	s. 360-363	Cracoviae Kal. Octob. 1587	1 X 1587
30	XXX	<i>Sylvio Antoniano, sacri cardinum [sic!] collegii secretario. Epistola XXX</i>	s. 363-365	Ex aedibus Cesianis Idib. Ianua. 1587	13 I 1587
31	XXXI	<i>Simoni Simonidae, poetae laureato. Epistola XXXI</i>	s. 365-367	Dat. Romae 28 Martii 1590	28 III 1590
32	XXXII	<i>Stanislaeo Socolovio. Epistola XXXII</i>	s. 368-371	Datum apud Ecclesiam Varmiensem 16 Cal. Octob. 1591	16 IX 1591
33	XXXIII	<i>Stanislaeo Suchorzewio. Epistola XXXIII</i>	s. 371-374	Datum apud Ecclesiam Varmiensem in electriferi prospectu Baltici Calen. Decemb. 1591	1 XII 1591
34	XXXIV	<i>Thomae Tretera, Sanctae Mariae Transtiberinae canonico, regio secretario. Epistola XXXIV</i>	s. 375-384	Datum Andreoviae hilarium diebus 1590	25 III 1590
35	XXXV	<i>Stanislaeo Suchorzewius Stanislaeo Rescio. Epistola XXXV</i>	s. 384-386	Mecoviae 1590	1590
36	XXXVI	<i>Stanislaeo Suchorzewio. Epistola XXXVI</i>	s. 386-388	Ex amaenissimo rure Navaricensi	1588
37	XXXVII	<i>Stanislaeo Carnkovic, archiepiscopo Gnesnensi, Regni Poloniae primati primoque principi. Epistola XXXVII</i>	s. 388-393	Dat. Romae 22 Iulii 1589	22 VII 1589
38	XXXVIII	<i>Foelici Herburto de Fulstin, equiti Polono. Epistola XXXVIII</i>	s. 393-396	Romae 15 Iulii 1589	15 VII 1589
39	XXXIX	<i>Foelici Herburto de Fulstin. Epistola XXXIX</i>	s. 396-400	Romae 8 Idus Ianuarii 1590	6 I 1590
40	XL	<i>Foelici Herburto de Fulstin, equiti Polono. Epistola XXXX</i>	s. 400-402	Romae nonis Augusti 1590	5 VIII 1590
41 (40)	XL(4)	<i>Sixtus PP V Sigismundo III, Poloniae regi. Epistola XL</i>	s. 402-404	Datum Romae in Monte Quirina I sub annulo Piscatoris die 21 Iulii 1590 pontificatus nostri anno sexto	21 VII 1590
42 (41)	XLI(4)	<i>Ioanni Demetrio Soliskovski [sic!], archiepiscopo Leopoliensi. Epistola XLI</i>	s. 404-408	Ad v. kalend. Iulii 1592	27 VI 1592
43	XLIII	<i>Ioanni Baptistae Fielerio, sereniss. Bavariae principis consilario. Epistola XXXXIII</i>	s. 408-412	Datum Venetiis Kalend. Novembris 1588	1 XI 1588

44	XLIV	Ascanio Columnae, cardinali et principi illustrissimo. Epistola XXXVIII	s. 413-418	Datum Cracoviae Cal. Ianuarii 1591	1 I 1591
45	XLV	Stanislaw Socolovio. Epistola XLV	s. 418-434	Neapoli Idib. Augusti 1592	13 VIII 1592
46	XLVI	Laurentio Maggio Societatis Iesu. Epistola XLVI	s. 435-436	Dat. Neapoli Kal. Octob. 1592	1 X 1592
47	XLVII	Francisco Bentio Societatis Iesu. Epistola XLVII	s. 437-441	Neapoli Nonis Novembris 1592	5 XI 1592
48	XLVIII	Thomae Galleto, sacerdoti congregationis oratorii. Epistola XLVIII	s. 441-443	Dat. Neapoli Kal. Maii 1593	1 V 1593
49	XLIX	Iacobo Brzeznico, episcopo Emensi, suffraganeo Posnaniensi. Epistola XLIX	s. 444-470	Neapoli Bachanalibus 1593	16-17 III 1593
50 (49)	↳	Iusto Lipsio, viro doctissimo. Epistola XLIX	s. 470-479	Dat. Neapoli kal. Maii MDXCIII	1 V 1593
51 (50)	↳b	Francisco Bentio Societatis Iesu. Epistola L	s. 480-481	Neapoli Idibus Iunii MDXCIII	13 VI 1593
52 (51)	↳b	Stanislaw Kamkovich, archiepiscopo Gnesnen. Epistola LI	s. 481-486	Datum Neapoli 6. kal. Septemb. 1593	27 VIII 1593
53 (52)	↳b	Francisco Bentio Societatis Iesu. Epistola LIJ	s. 487-488	Neapoli Nonis Decembris 1593	5 XII 1593
54 (53)	↳v	Francisco de Toledo, S.R.E. cardinali. Epistola LIJ	s. 489-492	Datum Neapoli 2 Octob. 1593	2 X 1593
55 (54)	LV	Simoni Simonidae, poetae laureato. Epistola LIJ	s. 492-509	Neapoli Kalend. April. 1594	1 IV 1594
56 (55)	LV↳b	Martino Siskovich, canonico Cracoviensi, regio secretario. Epistola LV	s. 510-516	Datum Neapoli Nonis Aprilis 1594	13 IV 1594
57 (56)	LV↳b	Laurentio Goslicki, episcopo Przemisiensi. Epistola LVI	s. 516-527	Datum Neapoli 9 Kal. Maias 1594	23 IV 1594
Epistolarum pars posterior (1598)					
1	I	Laurentio Gembicki, Regni Poloniae maiori secretario, canonico Cracoviensi. Epistola I	s. 1-24	Calend. Ianuarii MDXCVI	1 I 1596
2	II	Guilelmo S.R.E. cardinali Alano Anglo. Epistola II	s. 25-28	Dat. Neapoli Kalend. Maii 1593	1 V 1593
		Praefatio	s. 28-55		
3	III	Guilelmus cardinalis Alanus Stanislaw Rescio. Epistola III	s. 56-58	Romae raptim, ipso die S. Ioannis Baptistae MDXCIII	24 VI Iub 29 VIII 1593
4	IV	Ascanius, S.R.E. diaconus, cardinalis Columna Stanislaw Rescio. Epist. IIII	s. 59-68	Dat. Prochitae Kal. Octobris MDLXXXXIII	1 X 1594
5	V	Ascanio cardinali Columnae, principi illustrissimo. Epist. V	s. 69-99	Neapoli die dilecti Apostolis Joannis 1594	27 XII 1594
6	VI	Francisco Bentio Societatis Iesu. Epist. VI	s. 100-108	Neapoli Kal. I. Ianuarii 1593	1 I 1593
7	VII	Thomae Bozio, congregationis oratorii presbytero. Epist. VII	s. 109-115	Neapoli die Simonis et Judae 1595	28 X 1595
8	VIII	Cardinalis de Toledo Stanislaw Rescio. Epist. VIII	s. 116-119	Roma xxix Octobris MDLXXXXIII	19 X 1593
9	IX	Octavianus cardinalis Parravicinus Stanislaw Rescio. Epist. IX	s. 119-120	Dat. Romae kal. Martii XCVI	1 III 1596
10	X	Franciscus cardinalis Toleus Stanislaw Rescio. Epist. X	s. 121-122	Roma diei viii Martii MDLXXXXVI	8 III 1596
11	XI	Christophero Varsevito, equiti Polono. Epist. XI	s. 123-127	Neapoli ad 12 kalendas Iunii MDLXXXXV	21 V 1595
12	XII	Gabriel cardinalis Paleotto Stanislaw Rescio. Epist. XII	s. 128-130	Romae die xxv Februarii 1596	25 II 1596
13	XIII	Gerardo Vossio presbytero. Epist. XIII	s. 130-133	Dat. Neapoli Calend. Ian. 96	1 I 1596
14	XIV	Laurentio Gembicki, regio secretario. Epist. XIII	s. 134-137	Neapoli... ad 12 Kal. Maias 1595	20 IV 1595
15	XV	Carolus cardinalis Borromeus Stanislaw Rescio. Epist. XV	s. 138-139	Mediolani	---
16	XVI	Christophero Varsevito, equiti Polono. Epist. XVI	s. 140-143	Dat. Neapoli 28 Maii Anno 1596	28 V 1596
17	XVII	Ioanni Andreae Caligario, episcopo Britonoriensi. Epist. XVII	s. 144-147	Dat. Neapoli 22 April. 1596	22 IV 1596
18	XVIII	Augustinus cardinalis Veronen. Stanislaw Rescio. Epist. XVIII	s. 147-148	Dat. Romae kal. Martii 1596	1 III 1596
19	XIX	Cardinalis Salvianus Stanislaw Rescio. Epist. XIX	s. 149-150	Romae xxi Februarii 1596	21 II 1596
20 (16)	XX	Christophero Varsevito, equiti Polono. Epist. XVI	s. 151-157	Dat. Neapoli Calendis Augusti 1596	1 VIII 1596
21	XXI	Gabrieli cardinali Paleotto. Epist. XXI	s. 157-161	Dat. Neapoli 9 Septembris 1594	9 IX 1594
22	XXII	Gerardo Vossio presbytero. Epist. XXII	s. 162-165	Dat. Neapoli 2 Octob. 1594	2 X 1594
23	XXIII	Thomae Galleto, congregationis oratorii presbytero. Epist. XXIII	s. 166-171	Neapoli 28 Octob. 1594	28 X 1594
24 (23)	XXI↳v	Cynhius cardinalis S. Georgii Aldobrandinus. Epist. XXIII	s. 172-173	Romae xvi Martii 1596	16 III 1596
25	XXV	Stanislaw Suchorevio, equiti Polono. Epist. XXV	s. 174-212	Neapoli Saturnalibus 1595	17 (?) XII 1595
26	XXVI	Clementi VIII, pont. maximo. Epist. XXVI	s. 213-215	Dat. Neapoli Kal. Febru. 1596	1 II 1596
27	XXVII	Caesari Baronio, protonotario apostolico. Epist. XXVII	s. 216-222	Neapoli Calen. Feb. 1596	1 II 1596
28	XXVIII	Caesar Baronius Stanislaw Rescio. Epist. XXVIII	s. 223-226	Romae 3. Nonas Febr. Anno Domini 1596	3 II 1596
29	XXIX	Victorinus Mansus Ord. S. Benedicti, epis. Castelamaranus Stanislaw Rescio. Epist. XXIX	s. 227-228	Ex caenobio S. Severini Neap. xii Kalend. Aprilis 1596	21 III 1596
30	XXX	Polomaeus cardinalis Comensis Stanislaw Rescio. Epist. XXX	s. 229-231	Romae die xxiii Februarii 1596	24 II 1596
31	XXXI	Caesari cardinali Baronio. Epist. XXXI	s. 231-234	Neapoli Magno Basilio sacro die 1596	14 VI 1596
32	XXXII	Caesar cardinalis Baronius Stanislaw Rescio. Epist. XXXII	s. 235-236	Romae xxii Junii MDXCVI	22 VI 1596
33	XXXIII	Gerardo Vossio Belgae, presbytero. Epist. XXXIII	s. 237-250	Dat. Neapoli 21 Februarii 1597	21 II 1597
34	XXXIV	Gabrieli Ianitio, Academiae Cracovien. professori. Epist. XXXIII	s. 250-256	Datum Neapoli 27 Februarii Anno XCVII	27 II 1597
35	XXXV	Georgio cardinali Radzivilo, episcopo Cracoviensi. Epist. XXXV	s. 256-262	Dat. Neapoli 15 Ianuarii 1596	15 I 1596
36	XXXVI	Bernardo Maczievovski, episcopo Vilnensi... Epist. XXXVI	s. 262-268	Dat. Neapoli 18 Septembris 1597	18 IX 1597
37	XXXVII	Ioanni Tamavski, episcopo Posnaniensi, Regni Poloniae vicecancellario. Epist. XXXVII	s. 269-272	Datum Neapoli 28 Octob. Anno 1597	28 X 1597
38	XXXVIII	Christophero Cabrerae, presbytero. Epist. XXXVIII	s. 272-303	Dat. Neapoli die Assumptae in caelum Deiparae Virginis Anno 1595	15 VIII 1595
39	XXXIX	Stanislaw Rescio Christophorus Cabrera, presbyter... Epist. XXXIX	s. 304-312	-----	-----
40	XL	Christophero Cabrerae, presbytero. Epist. XXXX	s. 313-318	Dat. Neapoli 14 Novembris Anno MDXCVII	14 XI 1597
41	XLI	Ascanius S.R.E. cardinalis Columna Stanislaw Rescio S. Epist. XXXXI	s. 318-322	Sublaci die 23 Septembris 1598	23 IX 1598
42	XLII	Gabrieli et Andreae fratribus, comitibus a Tenczin. Epist. XXXXII	s. 323-331	Datum Neapoli Kalend. Octob. 1598	1 X 1598

Numery listów wedle kolejności chronologicznej:

|1594| – 5, 6, 7, 14, 11, 8, 9, 12, 13, 15, 17, 10, 16, 19, 18, 1, 3, 4, 2, 22, 20, 25, 21, 24, 23, 26, 30, 29, 27, 43, 28, 36(?), 38, 37, 39, 34, 41, 40, 35(?), 44, 32, 33, 42, 45, 46, 47, 49, 48 i 50, 51, 52, 54, 53, 55, 56, 57;

|1598| – 6, 2, 3, 8, 21, 4, 22, 23, 5, 14, 11, 38, 7, 25, 1 i 13, 35, 26 i 27, 28, 19, 30, 12, 9 i 18, 10, 24, 29, 17, 16, 31, 32, 20, 33, 34, 36, 37, 40, 41, 42, 39(?).

Inne edycje, tłumaczenia i wzmianki

Wydania:

1) *Simonis Simonidae Bendoński Leopoltani, magni Io[annis] Zamoscii a secretioribus consiliis, Pindari Latini, «Opera omnia, quae reperiri poterunt», olim sparsim edita, nunc in unum collecta ac denuo typis consignata, procurante A[ngelo] M[aria] Durini e Comitibus Modoetiae, patritio Mediolanensi, archiepiscopo Ancyrano, per utramque Poloniam et Mag[num] Lith[uaniae] Ducatum cum facultatibus legati a latere nuntio apostolico...*, Varsaviae: typographia Mitzleriana, 1772, s. 334-344.⁶⁴

2) A. Bielowski, *Szymon Szymonowicz*, „Pamiętnik Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydziały: Filologiczny i Historyczno-Filozoficzny” 2(1875), s. 120-126.⁶⁵

Niektóre przekłady, parafrazy i omówienia listu, ze wskazaniem przytaczanych (w przekładzie na język polski) akapitów (transkrypcja):

1) Sz. Starowolski, *Reformacja obyczajów polskich... przez...*, wydanie K.J. Turowskiego, Kraków 1859 [pierwodruk: Kraków 1650], rozdz. „O sromocie wstydu nieprzynoszącej”, s. 65:

[13] (cytat niedokładny):

[...] potrzeba najbarziej pijaństwa się i bankietów wystrzegać, i nie mówić przy stołach swoich słów, *ad excusandas excusationis in peccatis*, które uczony nasz Reszka opisał, pijaństwo nasze polskie taksując, gdy Włochom przyganiamy, że nam nie chcą pełnić. *Nonne et Romanos bibisse scimus, pateris adhuc non vitris, ab eo dictis, quod latius pateant, ut Varro testis.* [...] *Nonne in orbem a summo ad finem, ut Atheneus testis*.³ [Stanisl. Rescius Epist. 54 [sic!]].

2) F. Bentkowski, *Historija literatury polskiej: wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, Warszawa–Wilno 1814, t. I, s. 441 [wzmianka].

3) H. Juszyński, *Dykcjonarz poetów polskich*, t. 2, Kraków 1820, s. 239, 242:

[2]-[4]; [6]-[8] (frg.); [25]

Pojąc nie mogę, dlaczego tak zajęłeś się domowym gospodarstwem. Prawda to jest: dom przyjaciel, w domu najlepiej. I mnie, gdyby losy dały podobnie się urządzić, szedłbym twoim przykładem.

Ale, mój Szymonowiczu, cóż za stratę mogłaby sprawić w gospodarstwie jednego roku nieobecność? Wszakże i role spoczywają w ugorach i prace rolnicze mają swoje zakresy.

Z podróz niezliczone korzyści. Kiedy się więcej widzi, więcej słyszy, przybywa roztropności, zaostrza się rozsądek, a i najdłuższa droga, do nabycia większych umiejętności wiodąca, krótka się zdawać powinna.

Gdybyś to miał przechodzić albo egipskie puszcze, albo podolskie stopy, sambym cię w domu zamknął, ale zapraszam cię w drogę, którą nasze ziomki utorowały. Przechodzić będziesz Szląsk, Morawę, Austryję, Styryję, te niejako przedmieścia Włoch.

Do których na pierwszym wstępie ujrzyz Wenecyją.

Przyjdiesz do owego siedmiogórnego Rzymu...

Domicyjaną w Attelach [sic!] widzieć będziesz; a jeżeli strzały będzie miał pod ręką, w czym szczególnie się ćwiczył, ojczyntym zwyczajem możesz się z nim zmierzyć, który z was tak strzela, aby chłopcu na celu trzymającemu rękę strzały bez obrazy pomiędzy palce przechodziły albo przyklepioną na czole zapaloną świecę gasiły, z którą zręcznością, wiesz, kiedy to nasze prawowierne Mazury zwyczajnie się popisują.

4) S.C., *Storia scientifico-letterario dello studio di Padova del cav. Francesco Maria Colle ec. Volumi II, pubblicata da Giuseppe Vedova padovano*, Padova 1814, in 4 maggiore, [w:] „Antologia. Giornale di Scienze, Lettere et Arti” 23(1826), 69, s. 152-153: [6]-[8] (frg.).

5) Sebastiano Ciampi, *Notizie di Stanislao Rescio polacco*, [w:] „Giornale Arcadico di Scienze, Lettere et Arti”, 38(Roma 1828), s. 169-176: [6]-[8] (frg.).

6) M. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. VI, Kraków 1844, rozdz. III: „Historia poezji polsko-lacińskiej od Pawła z Krosna do Sarbiewskiego. Szymonowicz”, s. 279-282:

[3]-[12], [16] (frg.), [18] (frg.), [26] (frg.), [29] (frg.), [28] (frg.)

Nie zdaje mi się, mój Szymonowicz, aby jeden rok nieobecności twemu majątkowi jaką klęską zagrażał: i w rolnictwie jest czas do wypoczynku, i rola lubi poleżeć odłogiem. Burza rybakom przynosi wytchnienie. Znasz, prawda, obowiązki dla ojczyzny, dla krewnych, ależ i dla Muz, których tutaj jest siedlisko...

Znasz podróże Pytagorasa i Platona, którzy siedlisko kunsztów, Grecyją, opuściwszy, do Egiptu, Medyi, Persyi i Itali ji jeździli. Platon wyraz *μῦσας* [sic!] wywodzi od *ἀπὸ τοῦ μάα*⁶⁶, iż po wszystkich ścieżkach wszystkiego śledzą i badają. Stąd rodzi się roztropność, to przynosi rozkosz i nauce poloru przydaje. Ja cię, mówił Ulisses do Achillesa, roztropnością zawsze o wiele przewyższając będę, bom się pierwszej urodził i wiele widziałem.

Których to rzeczy gdzież więcej, jak to w tym kraju pod ziemią i na ziemi? Wierzą mi, skały góry, bory, drogi, rzeki, jeziora, mosty, same nawet świątynie, teatru, grobowce, gruzy, ściany przemawiają tu do nas, ucząc i rozkosz sprawując. Widok wielkich rzeczy obudza i – nie wiem jakim sposobem – umysł nasz podnosi; zapalamy się, patrząc i myśląc często o cnocie i sławie drugich, przypominając sobie, do czego tu co chwila pobudka się znajduje, owych wielkich mężów, co tyle zdziałali.

Gdybyś musiał jechać przez wyludnione okolice Egiptu albo pustynię arabską, albo Libyją potworów pełną, albo przez rozległe Ukrainy stopy, na nabiegi Tatarów wystawione, albo przez Scyllę i Charybdę, na wozie Katona albo z Seneką, którego muły chodem tylko przypominały, że jeszcze żyją, sam bym cię może powstrzymał, abyś się dla Muz zachował. Lecz droga do Włoch tak jest dobrze przez nas utorowana, Szląsk, Morawia, Austryja, Styryja, Karyntyja tak są gęsto zabudowane, tak pełne karczem i gospód, iż się niejako przedmieściem wydają krajów włoskich, które natura dla tego tylko wysokimi otoczyła skałami, aby je od srogich północy wiatrów zasłonić.

⁶⁴ Durini korzystał z druku neapolitańskiego; por. Durini, s. 332: „Ex Stanislai Rescii, Stephani Polonorum regis in Aula Romana legati, Epistolarum libro uno, Neapoli apud Jo. Jac. Carlinum et Anton. Pacem anno M.D.XCIV in lucem edito, quae Simonem Simonidem attinent, excerpta”.

⁶⁵ Dziewiętnastowieczny wydawca przy dacie kończącej publikowany list zamieścił przypis (Bielowski, s. 126): „Drukowany również w dziele: *Stanislai Rescii epistolarum liber unus*; i u Duriniego str. 334”.

⁶⁶ Tak Durini.

Wkroczywszy do Włoch, znajdziesz Wenecję, miasto pływające na morzu, do ządności piękną, szczęśliwą, bogatą i wzorem dawnym w tożde chodzącą; gdzie zadziwią cię kościoły i pałace jakby po wodzie pływające, dziwnie piękne, ulice wodne, konie drzewiane; całe miasto między ludźmi i ryby podzielone. Na ulicach mieszkają ryby, muszle i ostrzygi, w domach ludzie, od których by tamci już i gadać się nauczyli, gdyby przeszedłszy przez ludzkie żołądki żyć jeszcze mogli.

Stamtąd popłyniesz do rozległej Padwy, tego siedliska nauk i sztuk, sławnej niegdyś mistrzyni młodzieży, którą dziś pono tylko psuje. Stąd do Modeny⁶⁷ się udasz i otoczonej skrętami rzeki Po Ferrary; stąd do Bononii naukami i polem słynącej; stamtąd do najpolerowniejszej i najwykwintniejszej Florencji; stąd do Sieny, dla zdrowego powietrza dla starców i chorych niegdyś zbudowanej. Potem przybędziesz do Rzymu o siedmiu wzgórkach, do tej pani świata, królowej miast, namiastka Chrystusowego stolicy, przybytku najwyższych dostojników kościelnych, błogosławionego, bo tu apostołowie wiarę Chrystusa opowiadali, bo ją męczennicy krwią swoją zbroczyli, sławną świadectwem wynawców, który wiedzieć, po którym chodzić tylko chrześcijanie mają sobie za błogosławieństwo. Bo stać, gdzie stały nogi Zbawiciela, mówi Hieronim, jest częścią wiary, jako i ów poganin prawdziwie powiedział: *Dignus Roma locus, quo Deus omnis eat*.

Dalej przez szczęśliwą i żyzną Kampanię przybędziesz do Neapolu, sławnego grobem Parthenopy, stolicy Nimf i bogini Rozkoszy, błogiej i słońcem, i ziemią. Powiadam ci, iż dla wesołego położenia, wulkanu, pagórków, morza, kilku wysp i przylądków, to miasto nie ma sobie równego na świecie, a co do kościołów, zamków, pałaców, pięknych głów, sztuk, portów, bogactw, owoców, żyzności – żadnemu nie ustąpi. Przedmieścia zaś zawsze wielcy mężowie, a nawet – jak rozumieć poganie – bogowie lubili, bo żadnego kroku za miastem nie zrobisz, abyś nie stąpił na popioły jakiego półbożka.

Znajdziesz tu Eneasza albo w Mizenum, albo nad jeziorem *Averno*, cienia Anchizesa, swego ojca, szukającego lub rozmawiającego z Sybillą; Scypijona w Linternie; Julijusza Cezara w porcie Bajano; Pompejusza w Herkulanum; Nerona około *fossa Cumana*; Sullę i Tarquiniusza około Puteoli; Maryjusza na przylądku mizeńskim; Oktawijusza Augusta w Oktawijanum albo w samym Neapolu patrzącego na zapasy gimnastyczne; Lukullusa, tego Kserksesa w tożde, w *Eupleas* albo około sadzawek pozylipskich; Annibala w Kapui; Marcellusa w Noli; Fabijusza Maksyma na wzgórkach Kampanii; Pollijusa Wedyjona ludzi na ukąszenie minogów wskazującego.

A gdybyś nie chciał ze śmiertelnymi w raj obcować, samych ci niegdyś bogów pokażę: Saturnusa ukrytego w sąsiednim Lacyum, Minerwę na przylądku Surrentum, Plutona, Prozerpinę, Minosa, Radamanta przy jeziorze *Averno*, Herkulesa około *Vacculo* lub na górze *Baulum* albo w Pompejano bydło paszącego, Nimfy w *Nisita*, Syreny w Kaprei.

Wierzaj mi, sam widok takich śladów podnosi umysł człowieka. A ponieważ ustawicznie badasz, jeśli się jeszcze jaka tajemnica natury wykryć nie dała, możemy się tu poradzić cieniów Plinijusza pod Wezuwijuszem blakających się. Nikt lepiej od niego nie potrafił cię zawiadomić, może nie bez pożytku dla ciebie, twego gospodarstwa i tych, co we Lwowie zatrzymują, jakim sposobem sosny nasze zamienić by się mogły na winną latorośl, które by dobre wydawały wino, ile że Albertus W. utrzymywał, iż to zrobić się może; albo jak zrobić, aby na wierzchołkach drzew jęczmień się rodził, co się zdarzyło w Mezji za Antonina Pijusa; albo dlaczego sosna ravenateńska orzechy rodzi a *jędrzejowska* tylko próżne szyszki; albo w którym to zaalpejskim kraju pszenica po dwóch latach na inną pszenicę zamienia się [przypis tłumacza: „*Siligo convertitur in triticum*”]; albo gdzie chrzan tak wielki jak spore dziecko rośnie i czasem czterdzieści funtów waży.

Jeżeli zechcesz pogadać z twoimi poetami, znajdziesz Homera w Kumach; może nam teraz objawi, w jakim mieście i z jakich rodziców urodził się...

Możesz wreszcie na górze *Posilippo* odwiedzić Wirgilijusza, próżnego trosków i smętku; może nam już teraz wykryje, o czym w czasie potęgi Rzymian zamilczał, kto zdradził Troję, czyli pobożny Eneasza, czy *Simon Sisiphus*...

Jeśli zaś znużysz umysł nauką, oczy patrzeniem, nogi chodzeniem, poślę cię na wypoczynek do spokojnej Kaprei, gdzie będziesz mógł szkaradnego próżniaka Tyberyjusza pozdrowić i zapytać, czyli ma jeszcze w swojej bibliotece *Aselii Sabini Dialogos* [sic!], w których wprowadza rozmawiającą pieczarkę z figojadką i ostrzygę z kwicołem, albo czyli jest jeszcze wiersz Tyberyjusza na śmierć Cezara...

Przyjeżdżaj więc...

Zapewniam cię, iż znajdziesz we mnie gospodarza szczerego i otwartego, na którego czołe przegląda dusza. Dla ciebie większe go dymu z mego komina sąsiedzi nie ujrzą. Przyjeżdżaj więc... Z Neapolu 1594 r.

7) L. Łukaszewicz, *Rys dziejów piśmiennictwa polskiego*, Poznań² 1860, s. 170 [wzmianka].

8) S. Węclewski, „Wiadomość o życiu i pismach Szymona Szymonowicza porządkiem lat spisana”, [w.] tenże, *Sielanki i kilka innych pism Szymona Szymonowicza*, Chełmno 1864, s. 187-188 [oprócz cytatów także omówienie]:

[6] (frg.), [7] (frg.), [29] (frg.)

Gdybyś musiał jechać przez wyludnione okolice Egiptu, puszcze Arabiji, przez potworną Libyję albo rozległe Podola stepy na najazdy Tatarów wystawione, albo przez Scylę, Syrty i Charybde... sam bym cię może powstrzymał, abyś się dla nas i dla Muz zachował i żadnemu nie poddawał niebezpieczeństwu, lecz droga do Włoch tak jest naszymi śladami wytarta i utworzona, Szląsk, Morawy, Austryja, Styryja, Karyntyja tak są gęsto zabudowane, tak pełne karczem i gospód, iż się niejako przedmieściami wydają krajów włoskich...

Wkroczywszy do Włoch, znajdziesz Wenecję, miasto pływające na morzu...

Przyjeżdżaj więc, bo i list tak wesoły dla tego jedynie napisałem, iżbyś już z niego wesołość i przyjemność nieba i kraju tutejszego posmakował.

9) L. Kondratowicz (W. Syrokomla), *Dzieje literatury w Polsce od pierwiastkowych czasów do XVII wieku opowie-dział...*, wydanie drugie dopełnione przypiskami, t. III, Warszawa 1875, s. 41 ([3], [8], [11-12], [18], [26]):

Przyjaciel jego, ks. Stanisław Reszka, bawiący we Włoszech, zaklinał go imieniem Grecyi, Muz i Syren, aby przyjechał poznać włoską krainę. Serdeczny a prześliznym, lekkim stylem pisany list tego rodzaju z Neapoli 1594 roku, przytacza Wiszniewski w VI tomie swej *Historji literatury*. Woła w nim Reszka do Szymonowicza, aby dał sobie folgę w pracy, stara się zachwycić go pomnikami starego Rzymu, przyjemnościami podróży, trafia do jego uczuć chrześcijańskich, maluje Włochy, wzywa pielgrzymą do samych bogów, obiecuje mu pokazać cień Pliniusza, który go rozmaitych potrzebnych we Lwowie sekretów gospodarskich objaśnić nauczy: dla czego sosna raweńska rodzi owoce, a jędrzejowska tylko szyszki, jak to się żyto przeradza w pszenicę, gdzie jest chrzan ważący 40 funtów. Zaprasza go w towarzystwo starorzymskich poetów, Horacego [sic!] i Wirgilijusza, a znużonemu nauką i pracą ofiaruje wypoczynek w spokojnej Kaprei, pamiętnej pobytom Tyberyjusza, którego mają badać, czy ma jeszcze w swej bibliotece *Rozmowy* [sic!] Aseliusza Sabina, wiersz własnego utworu na śmierć Cezara.

10) Z. Uranowicz, *Żywot Szymona Szymonowicza Bendońskiego*, Złoczów 1894, s. 78-79.

11) H. Barycz, *Podróże polskie do Neapolu w wiekach XV-XVIII*, „Przegląd Współczesny” 17(1938), t. 67, nr 10-12, s. 180-181.

12) H. Barycz, *Podróże polskie do Neapolu w wiekach XV-XVIII*, Warszawa 1939, s. 19-20 [przedruk poz. 11].

⁶⁷ Czyta *Modenam*, a nie *munitam*.

13) H. Barycz, *Spojrzenia w przeszłość polsko-włoską*, Wrocław 1965, s. 80 [w przyp. 10 fragment charakterystyki Wenecji [7], bez przekładu na język polski], 99-100 [przedruk poz. 11]:

[9], [10] (fig.), [12] (fig.)

Stąd [tj. z Rzymu – pisał Reszka] podążysz przez szczęśliwą Kampanię, płodniejszą niż wszystkie inne prowincje razem wzięte, do Neapolu, sławnego grobem Partenopy, siedziby Nimf, miejsca Wolupii [bogini rozkoszy], słońcem i glebą swą błogosławionego. Powiadam ci, powabem położenia, przeźrocem morza, wieńcem wzgórz, mnogością wysp, widokiem przylądków górjuje on niepodzielnie nad wszystkimi innymi miastami; zamkami, pałacami, obronnością, zdolnościami mieszkańców, rzemieślnikami, portem, owocami i płodami swej gleby nie ustępuje żadnemu z nich. Przez swe podmiejskie okolice drogie jest wielkim mężom, a nawet, jak mniemało pogaństwo, samym bogom nieśmiertelnym było ulubione. Nie możesz bowiem wprost kroku postąpić za miasto, byś nie natknął się na wielkie cienie jakiegoś półboga.

Eneasza, jeślibyś zapragnął, możesz spotkać oplakującego zgon ojca Anchizesa w Misenum albo rozprawiającego z Sybillą przy Jeziorze Awerneskim; Scipiona w Linternum, Juliusza Cezara w Bajach, Pompejusza w porcie herkulańskim, Nerona nad groblą kumańską, Sullę i Tarkwiniusza w Pozzuoli, Mariusza na szczycie góry miseńskiej, Oktawiana Augusta w Oktawianum lub w samym Neapolu przypatrującego się odbywanym co pięć lat zawodom zapasniczym. [...]

Wierzaj mi – kończył – że samo zwiedzenie tych śladów jest źródłem wielkiej mądrości.

14) *Italia, Venezia e Polonia: tra umanesimo e rinascimento*, a cura di M. Brahmer, Wrocław 1967, s. 284: [7].

15) *Venezia e la Polonia nei secoli XVII al XIX*, a cura di L. Cini, Venezia–Roma 1968 („Civiltà Veneziana. Studi”, 19), s. 353: [7].

16) J. Krzyżanowski, *Dzieje literatury polskiej*, Warszawa 1969, s. 67 [wzmianka].

17) B. Biliński, *Stanisław Reszka-Rescius, umanista polacco del '500, difensore della antichità di Roma*, „Strenna dei Romanisti” 34(1973), s. 40-49.

18) C. Backviš, *Szkie o kulturze staropolskiej*, wybór tekstów i opracowanie A. Biernacki, Warszawa 1975 („Biblioteka Studiów Literackich”), s. 142-151: „Dziennik podróży Polaka po Włoszech i Hiszpanii”, tłumaczenie K. Witwicka ([6] (fig.):

Pod koniec stulecia Reszka-Rescius opowiada przecież o wyboistej i niebezpiecznej drodze z Wiednia przez Alpy Karyntii do Wenecji, to jest w danym wypadku właściwie do Padwy, jako o drodze wydeptanej i przetartej przez niezliczone wędrowniki owych pielgrzymów italianizmu, „ita nostrorum vestigiis detrita, ita pervia facta in Italiam via est”.

s. 687-769: „Jak w XVI w. Polacy widzieli Włochy i Włochów”, tłumaczenie A. Wolicka:

[7] (fig.); [9] (fig.); [12] (fig.) oraz cytaty łacińskie na s. 765 ([8] fig.) [za Baryczem; opustka słowa „lukami”]

[o Wenecji] [...] gdzie świątynie, place i pałace są jakby rozrzucone pośród fal; jest czym się zdumieć, widząc, jak wszystko jest tam cudownie wspaniałe, oglądając te błękitnawe uliczki, te drewniane konie, miasto całe podzielone między ryby i ludzi. [...]

[o Neapolu] Powiadam Ci, powabem położenia, przeźrocem morza, wieńcem wzgórz, mnogością wysp, zamkami, pałacami, obronnością, zdolnościami mieszkańców, rzemieślnikami, lukami, portem, owocami i płodami swej gleby nie ustępuje żadnemu z nich [miastu]... Nie możesz bowiem kroku postąpić za miasto, byś nie natknął się na wielkie cienie jakiegoś półboga...

Wierzaj mi, że samo zwiedzenie tych śladów jest źródłem wielkiej mądrości.

19) A.A. Witusik, *O Zamoyskich, Zamościu i Akademii Zamojskiej*, Lublin 1978, s. 77-78.

20) J.W. Woś, *Stanisław Reszka segretario del. Card. S. Hozjusz e ambasciatore del re di Polonia a Roma e a Napoli (n. 1544 – m. post 1600)*, „Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia”, Serie III 8(1978), s. 198.

21) B. Biliński, *Dwa epizody: rzymski (1586) i neapolitański (1594) w „Listach” Stanisława Reszki*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 33(1988), s. 199-214:⁶⁸ [5] (fig.; przekład M. Wiszniewskiego⁶⁹); autor zacytował obszernie fragmenty po łacinie oraz zreferował i omówił akapity: [7]-[12], [16]⁷⁰-[18], [19] (fig.), [21] (fig.), [22] (fig.), [23] (fig.), [24]-[26], [28] (fig.), [29] (fig.).

22) T. Sinko, *Antyk w literaturze polskiej. Prace komparatystyczne*, wybór i opracowanie T. Bieńkowski, wstęp S. Stabryła, Warszawa 1988, s. 207-208 (fragment szkicu *Refleksy Rzymu w poezji polskiej*; pierwodruk: „Museion” (1913), 4, s. 3-29).

23) J.W. Woś, *In finibus Christianitatis. Figure e momenti di storia della Polonia medioevale e moderna*, Firenze 1988, s. 150 [tu przedruk poz. 21].

24) B. Biliński, „*Laudes Campaniae*” e „*interviste*” agli antichi nella lettera dell' *umanista polacco Stanisław Reszka-Rescio dell'anno 1594*, „Rassegna Storica Salernitana” 8(1991), s. 98-110.

25) B. Biliński, *Viaggiatori polacchi del Cinquecento pellegrini sulla tomba di Virgilio a Napoli*, „Rassegna Storica Salernitana” 10(1993), 1, s. 7 sqq.

26) K. Żaboklicki, *Da Dante a Pirandello: saggi sulle relazioni letterarie italo-polacche*, Varsavia 1994, s. 57 („Conferenze – Accademia Polacca delle Scienze”, 103).

27) B. Biliński, „Maciej Kazimierz Sarbiewski – piewca jeziora Bracciano”, [w:] *Łacińska poezja w dawnej Polsce*, praca zbiorowa pod redakcją T. Michałowskiej, Warszawa 1995, s. 147.

28) E.J. Głębińska, *Szymon Szymonowic. Poeta Latinus*, Warszawa 2001 („Studia Staropolskie. Series Nova”, t. II(LVIII)), s. 54:

[1]: „[...] gdyby prorok Joel chciał użyć wiersza, zastosowałby zaiste twoje słowa i stopy”.

29) M. Wrześniak, *Pod urokiem starożytnego Rzymu. Jan z Ocieszyna Ocieski i Stanisław Reszka – dwaj polscy dyplomaci z XVI wieku w podróży do Italii*, „Saeculum Christianum. Pismo historyczno-społeczne”, 10(2003), 2, s. 195-197.

30) J.W. Woś, *Santa Sede e Corona polacca nella corrispondenza di Annibale di Capua (1586-1591)*, Trento 2004, s. 120 („Labirinti. Università degli Studi di Trento”, 70).

⁶⁸ Jest to najbardziej dotychczas szczegółowy komentarz do listu. Nadal aktualne pozostaje życzenie ogłoszenia drukiem korespondencji Reszki zawartej w obu wydaniach neapolitańskich oraz rozproszonych w kolekcjach archiwalnych i zbiorach rękopiśmiennych. Jedyną edycją krytyczną pozostają *Listy Stanisława Reszki do Marcina Kromera (z lat 1568-1588)*, wydała A.J. Kalinowska, „Studia Warمیńskie” 20(1983; wyd. 1991), cz. III; oraz ich przekład: *Z dworu Stanisława Hozjusza. Listy Stanisława Reszki do Marcina Kromera 1568-1582*, wstęp, przekład i komentarze J.A. Kalinowska, Olsztyn 1992 („Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego”, nr 131).

⁶⁹ Zamiast *umysł nasz jest umyśl naszą*.

⁷⁰ Przekład fragmentu *CERTAMEN*: „Muzo, przypomnij mi to, co nigdy przedtem się nie zdarzyło, i to, co nigdy nie stanie się w przyszłości [...]”.

31) D. Kozińska-Donderi, *Obraz Włoch i motywy włoskie w prozie polskiej 1918-1956*, Wrocław 2003, s. 30 [za Backvi-
sem przytoczony fragment akapitu [7] poświęconego Wenecji] (przedruk: *I viaggi dei polacchi in Italia attraverso i secoli*,
Torino 2006, s. 30; „Biblioteca del Viaggio in Italia”, 75).

32) *La Dalmazia nelle relazioni di viaggiatori e pellegrini da Venezia tra Quattro e Seicento. Atti del convegno, Roma, 22-23 maggio 2007*, a cura di S. Graciotti, Roma 2009, s. 236: [7] (cytat za Bilińskim).

Giulio Cesare Capaccio

Illustrium mulierum et illustrium litteris virorum Elogia et iudicia
Neapoli: I.I. Carlinus, C. Vitalis, 1609, lib. II 9, s. 252-254

Stanislaus Rescius

Stanislaus Rescius. Ex intima Sarmatia neminem umquam huc advenientem doctorem humanioremque Stanislao Rescio, Cracoviensi canonico, serenissimi Stephani regis legato, Neapolis novit. Suus ipsum rex, multis dignitatibus complexus, quanta in eo morum gravitas esset, quam rara vitae integritas, patefecit. Omnium disciplinarum stadia percurrens, virilem demum se in theologicis prae-buit athletam, quippe saniori dogmate cum conterraneis et lutheranis eorum salutis expetitor, luctatus est et pulverem in Eloquentiae curriculo colligens, victor adeo nobilis evasit, ut non statuas aut ceras, sed immortale nomen non modo apud Polonos, sed apud Italos quoque et in orbis capite Roma fuerit consecutus.

Id quod praecipue eius orationes et epistolae ad summos proceres aliosque scriptae indicant. In iis non elegantiam, nec Romanam proprietatem, sed Germanam facundiam celebrant, qua res ita descripsit, ut grandiloquum potius et varium, quam observatorem iudicarent. Sed plenum salibus, dicas, oportet, qui ne verbum quidem proferat, quod non sit aliqua recondita significatione conditum, et obsecret,

----- liberius si
dixero quid, si forte iocosius; haec mihi iuris
cum venia dabis -----

Urbanitate tamen stoica, quam ex optimis libabat disciplinis, ut venustatis subtilitatem humanissimis sermonibus attingeret. Quamobrem et, si mollior interdum ac delicatior videretur, flectebat se nihilominus ad severitatem, qua magistra modestiae, censoria etiam interdum utebatur. Sed Graeca saepe Latinis miscuit, siquidem

----- sermo lingua concinnus utraque
suavior, ut Chio nota si commista Falerni est.

Multa scripsit praeterea, quae in lucem edita, sublimis eius ingenii testimonium faciunt et quae Christianae reipublicae utilitatem allatura Octavius cardinalis Paravicinus praedixit. *Spongia, qua abstergit contumelias Iesuitis sacerdotibus ab haereticis illatas*, piissimi et docti succi plena est. *Oratione paraenetica*, quo Lutheranorum errores patefacit, quot conciliat opiniones? Quae vero adhuc non

Giulio Cesare Capaccio

O znamenitych niewiastach i mężach słynnych ze swej wiedzy i świetnego pióra
– *pochwały i sądy.*

Stanisław Reszka

Nie znał Neapol żadnego z głębi Sarmacji przybysza, co by odznaczał się większą uczonością i ogładą niż Stanisław Reszka, kanonik krakowski, poseł najjaśniejszego króla Stefana. Sam król, obdarowując Reszkę licznymi godnościami, ukazał zacność jego obyczajów i wyjątkową prawość życia. Stawał Reszka do zawodów we wszystkich naukach, aby wreszcie w teologii okazać się mężnym atletą: bił się z braćmi polskimi i z luteranami, pragnąc ich zbawienia i słuszniejszy dogmat mając za oręż, aż – osypawszy pyłem rydwan Wymowy – wyszedł z bitwy jako zwycięzca tak sławny, że nie tylko u Polaków, lecz i pośród mieszkańców Italii oraz w Rzymie, stolicy świata, zdobył nieśmiertelne imię.

Zaświadczać to zwłaszcza jego mowy oraz listy, pisane i do najznakomitszych mężów, i do zwykłych ludzi. W dziełach tych nie rzymska wytworność godna jest pochwały, lecz niemiecka swada, z którą autor tak sprawy przedstawiał, że styl jego uznano raczej za bogaty i urozmaicony aniżeli ściśle przestrzegający reguł. Zarazem, trzeba powiedzieć, jest to styl nadzwyczaj błyskotliwy, nie używa bowiem Reszka żadnego słowa, które by nie zawierało jakiegoś ukrytego znaczenia, prosząc:

----- jeżeli zuchwalej
coś rzekę, jeśli trafem coś powiem żartownie,
daj mi prawo i wybac -----

Jest też pełen stoickiego dowcipu, czerpanego z najlepszych źródeł i nadającego nadzwyczaj przyjemnym mowom wytworny wdzięk. Dlatego też, ilekroć mógłby się Reszka wydawać zbyt łagodny i delikatny, skłaniał się zaraz ku powadze, surowej mistrzyni umiarkowania, i jej używał. Często do słów łacińskich wplatał słowa greckie, jako że

----- ta, w której oba współdzwięczą języki,
mowa jest słodsza, jak falern z chijskim zmieszany winem.

Wiele też dzieł napisał i ogłosił, które dają świadectwo o jego wspaniałym talencie i które – jak powiedział kardynał Ottavio Paravicino – będą służyły chrześcijaństwu. *Gąbka, co usuwa zniewagi jezuitom przez heretyków uczynione* to dzieło wiele pobożne i uczone. A ileż przytoczył Reszka poglądów w mowie, w której ukazał błędy luterskie? Komentarze zaś jego

prodiere commentaria in septem Davidis Psalmos, tanta laude Ascanius cardinalis Columna commendavit, ut suae ornamentum bibliothecae singulare addidisse affirmarit.

Tanta fuit comitate, ut semper in cubiculo, in mensa doctos viros haberet; qua in re cum reprehenderetur (podagrae enim et chiragrae doloribus ita misere afficiebatur, ut cum podagra ad pedes veniret, mortem ad fores esse diceret), respondit: „Mensas legatorum, mensas regum existimari et sacram rem esse mensam socialem, ut aliquid habeat in se vivae voluptatis, cum ad latus amicum videris, non solum, quem desideras, sed qualem desideras”.

Neapoli decessit, doctorum virorum lacrimis deploratus.

do siedmiu psalmów Dawidowych, zanim jeszcze zostały ogłoszone, kardynał Ascanio Colonna wychwalał z zapalem, powiadając, że będą nadzwyczajną ozdobą jego biblioteki.

Był Reszka człowiekiem tak radosnego i przyjaznego usposobienia, że zawsze gościł w jego domu i przy jego stole uczeni mężowie. A kiedy czyniono mu w tej sprawie zarzuty (od podagry i chiragry cierpiał bowiem bóleści tak straszne, że powiadał, iż śmierć staje u drzwi, kiedy podagra do nóg przychodzi), odrzekł: „Ceni się stoły posłów i stoły królewskie, lecz i stół, przy którym zasiadają przyjaciele, jest rzeczą świętą, bo to rozkosz prawdziwie żywa, gdy nie tylko widzisz u swego boku przyjaciela, którego pragniesz, lecz gdy widzisz go takim, jakim chcesz zobaczyć”.

Zmarł w Neapolu. Płakali po nim ludzie uczeni.

Zasady transkrypcji

W edycji listu przyjęto formy preferowane przez *Słownik łacińsko-polski* pod redakcją Mariana Plezi (t. I-V, Warszawa 1959-1979), a także formy zalecane w instrukcji, którą opracowała *Academia Latinitati Fovendae: Normae orthographicae et orthotypicae Latinae* (Romae 1990); zob. „Meander” 47(1992), 9-10, s. 441-457.⁷¹

Oto przykłady głównych zmian w stosunku do podstawy źródłowej (przykłady zaczerpnięte z druku podajemy w transliteracji) zastosowane w edycji listu, w tytułach listów przytoczonych w spisie zawartości obu tomów korespondencji Reszki, w tytułach dawnych wydań zamieszczonych w „Wykazie skrótów” oraz w objaśnieniach, gdzie cytaty z edycji dawnych również podawano w transkrypcji; nie zaznaczamy drobnych różnic w grafii, niemających wpływu na znaczenie słowa lub zwrotu. W uzasadnionych przypadkach zmieniano też transkrypcję i interpunkcję w przytoczeniach ze współczesnych edycji krytycznych.

PODZIAŁ WYRAZÓW, WIELKIE I MAŁE LITERY, INTERPUNKCJA, GRAFIA

- wyrazy łacińskie podzielono zgodnie z zasadami postulowanymi przez instrukcję (druk nie odbiega od normy, poza kilkoma wyjątkami: np. *no-stroorum, ma-gna, ve-stigium, do-ctorum*) [1.4];⁷²
- zastosowano dzisiejsze zasady pisowni wielkich i małych liter w języku łacińskim, przede wszystkim ograniczając dużą frekwencję wielkich liter pojawiających się w druku (np. *Ebrium* → *ebrium*; *Hippoperis* → *hippoperis*; *Mulli, Dactili, Ostreae, Conchylia* → *mulli, dactyli, ostreae, conchylia*; *Nephalia* → *nephalia*; *Patriae* → *patriae*; *Sed* → *sed*; *Senatore* → *senatore*; *Templis, Castris, Palatijs, Praesidijs, Ingenijs, Opificijs, Arcibus, Portubus, Opibus, Frugibus* → *templis, castris, palatiis, praesidiis, ingenius, opificiis, arcibus, portubus, opibus, frugibus*) [2.2]; zgodnie z naszą rodzimą konwencją epistolarną z dużej litery zapisywano zaimkę osobowy 2. osoby (np. *tibi* → *Tibi, vestrum* → *Vestrum*); wiersze rozpoczynane są majuskułą tylko wówczas, gdy wyraz zarazem rozpoczyna zdanie;
- nałożono interpunkcję zgodną z odczytaniem przez edytorke sensu wydawanego tekstu (np. *quas clades possit afferre, rei tuae domesticae, vnius anni absentia* → *quas clades possit afferre rei Tuae domesticae unius anni absentia; & iudicium limant, Longa, bonae menti, ad prudentiam nulla est via* → *et iudicium limant. Longa bonae menti ad prudentiam nulla est via*), także w zakresie pytańników i niektórych nawiasów [3.2];⁷³
- z wyjątkiem fragmentów tytułów starych druków zapisanych po grecku nie zachowywano wersalików oryginału (np. *SYRINGA AUDIEMUS* → *syringa audiemus*, ale *ΟΜΗΡΟΥ «ΙΛΙΑΣ» Η' ΜΑΛΛΟΝ ἀπαντα τὰ σωζόμενα*);
- poprawiono błędy druku polegające na niestarannym odbiciu czcionek, niewłaściwych spacjach lub niepoprawnym podziale wyrazów (np. *Ara / bia* [brak znaku przeniesienia do drugiej linii]; *aut* → *aut* [czcionka słabo odbita]; *dijis ... dabis* [pierwsze litery kapitalikowe] → *diis ... Dabis; fieri ne possit* → *fierine possit; possint*, [niepotrzebna spacja przed przecinkiem] → *possint; sa gittas* → *sagittas; seipso* → *se ipso; ut ut* → *utut*);
- jednoliterowy skrót imienia Gajusz rozwijano do postaci dźwięcznej (*C.* → *G(aius)*), natomiast pełną formę *Gaius*, zapisywaną w starych drukach dwójako: *Caius* i *Gaius*, oddawano w formie *Gaius*;
- zrezygnowano z graficznego oddawania długiego *s* (*f*) (np. *p offit* → *possit; saxa* → *saxa; fola* → *sola; summorum* → *summorum*);

LIGATURY, ABREWIACJE, KRESKOWANIE

- ligaturę & wszędzie oddano przez spójnik *et*, ligatury dyftongów *æ* i *ę* przez *ae*, z jednym wyjątkiem ujętym w „Aparacie krytycznym” (np. *quaerentem* → *quaerentem, repręsentent* → *repraesentem*), a ligaturę *đ* przez *-uod* (np. *qd* → *quod*); rozwijano również ligatury greckie;
- abrewiacje rozwijano bez zaznaczania (*ē* → *-em, -en*: np. *biēnium* → *biennium, dignitatē* → *dignitatem, Herculē* → *Herculem, iuuētutis* → *iuuentutis; ō* → *-on*: np. *nō* → *non, nōne* → *nomne; q;* → *-que*: np. *soloq;* → *soloque, rerumq;* → *rerunque, ubiq;* → *ubique*);
- skróty uzupełniono (*Kalend. April.* → *Kalend(is) April(is), Max:* → *Max(imum), Reipub.* → *reipub(licae)*);⁷⁴
- nie utrzymano kreskowania głosek (np. *à summo* → *a summo; cum* → *cum; è cauea* → *e cauea; ò nos* → *o, nos; œconomiaeq;* → *œconomiaeq; porrò* → *porro; quòd* → *quod*);
- w nawiasach kwadratowych uzupełniono ubytki wynikające z braku miejsca na dopisek (*fle* → *fle[verint]*) lub z mechanicznego uszkodzenia papieru (*is* → *[et h]is, reli* → *reli[quis]*);

⁷¹ Przewodniczący Komitetu Ortograficznego Akademii, Klaus Sallmann, dopuszcza odstępstwa (przedmowa do *Zasad ortografii łacińskiej*, cyt. [za:] *Normae orthographicae...*, *op.cit.*, s. 446-447): „Non opus et commemorare editores textuum antiquorum vel mediaevalium in textu constituendo auctoribus Latinis ipsis librisque manu scriptis obligatos esse. Hac in re scilicet a legibus orthographicis communibus liberi sunt et esse debent” („Nie ma potrzeby dodawać w tym miejscu, że wydawcy łacińskich tekstów starożytnych lub średniowiecznych muszą przy ustalaniu tekstu kierować się względami na wierne oddanie myśli swego autora, co zwalnia ich od stosowania ogólnych zasad ortograficznych”; przekład M. Plezia).

⁷² Numer w nawiasach kwadratowych odsyła do poszczególnych przepisów ortograficznych ujętych w zasadach Akademii.

⁷³ Edytorke są przekonane o prymacie interpunkcji logiczno-składniowej nad retoryczną, a zatem uznają, iż zdanie jest definiowane przez formę osobową czasownika, dlatego też nie stosują się (tylko w zakresie objętym notą: *N.B.*) do punktów [3.3.4] (od czasu publikacji *Zasad ortografii łacińskiej* zmieniły się przyjęte przez Radę Języka Polskiego normy dotyczące oddzielania przecinkiem imiesłowów), [3.3.5] i [3.3.7].

⁷⁴ Ta zasada nie dotyczy „Wykazu skrótów”, gdzie uzupełnienia i rozwiązania skrótów obejmowano nawiasem kwadratowym, a nawias okrągły zawiera informację z kolofonu.

GEMINATY

- uproszczono hiperpoprawne lub błędnie zastosowane gminaty (np. *accipensere* → *acipensere*; *Appioni* → *Apioni*; *Aurelliani* → *Aureliani*; *Baijanas* → *Baianas*; *corruptellam* → *corruptelam*; *Ilyacas* → *Iliacas*; *littore* → *litore*; *millia* → *milia*; *Pausilippi* → *Pausilypi*; *squallore* → *squalore*; *succo* → *suco*; *vicarii* → *vicarii*; *Vittelliani* → *Vitelliani*);
- rozwinęto gminaty w grafii uproszczone (np. *garireque* → *garrireque*; *Iupiter* → *Iuppiter*; *pugilaribus* → *pugillaribus*; *quatuor* → *quattuor*; *Ravenatenses* → *Ravennatenses*; *Surentino* → *Surrentino*);

DYFTONGI

- hiperpoprawnie zastosowane dyftongi uproszczono (np. *caenas* [i pochodne] → *cenas*; *caeterae* → *ceterae*; *infallicem* → *infellicem*; *phaeretra* → *feretra*; *praetium* → *pretium*);
- niewłaściwe uproszczenia dyftongów rozwinęto (np. *Atheneus* → *Athenaeus*; *coedificata* → *coaedificata*; *tedis* → *taedis*; *sepimenta* → *saepimenta*; *poete* → *poetae*; *Thimeo* → *Timaeo*);
- wyrównano zapis dyftongu *ae* do *oe* (np. *amaenitates* [i pochodne] → *amoenitates*; *maenia* → *moenia*; *Maesya* → *Moesia*; *praelia* → *proelia*; *coelum* → *caelum*);

ZMIANY W ZAKRESIE POSZCZEGÓLNYCH GŁOSEK ORAZ ICH POŁĄCZEŃ**C, CH, CI**

- wyrównano do normy dzisiejszej rozchwany zapis głosek *c* i *ch* (*c* → *ch*: np. *Calcyde* → *Chalcide*; *ch* → *c*: *archani* → *arcani*, *charam* → *caram*, *lachrimis* → *lacrimis*, *sepulchra* → *sepulcra*); w przypadku metatezy apiracji owych spółgłosek wybrano formę obowiązującą obecnie (*inchoaverat* → *incohaverat*; *inchoabat* → *incohabat*);
- nie zachowano zapisu grupy *-ci-* w postaci asybilowanej, lecz oddano ją jako *-ti-* (np. *canicies* → *canities*; *ocium* [i pochodne] → *otium*; *precio* → *pretio*);
- słowo *quotidie* (wywodzone w starożytności od *quot diebus* – ‘co dnia’ lub *quoto die* – ‘któregokolwiek [= każdego] dnia’) transkrybowano jako *cottidie* (co wyprowadzano również od *continenti die* – ‘ustawicznie [= przez następujące po sobie dni]’), choć zdania gramatyków rzymskich zarówno na temat etymologii, jak i pisowni były podzielone;

E, EX

- za wydaniami dzisiejszymi preferowano etymologiczną postać wyrazu, nie oddając zwężenia *e* do *i* (*directo* → *derecto* – złożenie z *de-* i *regere*), z kolei pojawiające się w starych drukach formy ze zwężeniem *neglig-* oddano przez *negleg-*;
- nie ujednociono występującego w podstawie listu w bezpośrednim sąsiedztwie rozchwanego zapisu *e / ex* przed spółgłoską (*e cavea perductum / ex cavea emisit*), ponieważ owa niekonsekwencja pojawia się już w tekstach klasycznych;
- zgodnie z normą i przeważającą w zabytkach łaciny tendencją w przypadkach uzasadnionych etymologicznie rozwinęto grupy spółgłoskowe *exp-*, *ext-* do postaci *exsp-*, *exst-* (np. *exequias* → *exsequias*; *expectabis* → *exspectabis*; *extet* → *exstet*; *extinguat* → *exstinguat*) [2.1.6];

GN

- utrzymano grafie nagłosowej grupy *gn-* w postaci dźwięcznej (np. *Gnossiumque*);

H, PRZYDECH MOCNY

- pozostawiono, zgodnie z normą dzisiejszą, nieetymologiczną spółgłoskę *h* w słowach *ahenum* i *ahenus*, jako że pojawia się ona już na inskrypcji z roku 186 p.n.e. (*Senatus consultum de Bacchanalibus*; *CIL* I² 581,26), zrezygnowano natomiast z graficznego rozdzielenia zbiegu dwóch samogłosek w słowie *Iohel* (*Iohel* → *Ioel*);
- zrezygnowano z hiperpoprawnej, nieetymologicznej pisowni *h-* w nagłosie na rzecz *u-* (np. *humidus* → *umidus*; *hubertimque* → *ubertimque*), ale uzupełniono o przydech nagłos *o-* (*olus* → *holus*) oraz *a-* (*Annibalem* → *Hannibalem*; *arenam* → *harenam*);
- nie zachowano nieetymologicznej głoski przydechowej w imieniu historyka (*Thimeo* → *Timaeo*);

I, Y, II

- wyrównano do normy dzisiejszej rozchwany zapis głosek *i*, *y* (*i* → *y*: np. *Architae* → *Archytæ*, *dactili* → *dactyli*, *Lybia* → *Libya*, *Pausilippi* → *Pausilypi*, *Sibilla* → *Sibylla*; *y* → *i*: np. *Carynthia* → *Carinthia*, *Hieronimus* → *Hieronymus*, *Lybia* → *Libya*, *Myneruam* → *Minervam*, *Maesya* → *Moesia*, *Myseno* [i pochodne] → *Miseno*, *Pytecusam* → *Pithecusam*, *Scypionis* → *Scipionis*, *Sisiphius* → *Sisyphius*, *Sybilla* → *Sibylla*, *Sylesia* → *Silesia*, *fyluę* → *silvae*, *Syrenes/Sirenes* → *Sirenes*, *Tyberium* [i pochodne] → *Tiberium*);
- zapis grupy *-ij* oddano jako *-ii* (np. *Iulij* → *Iulii*; *Pij* → *Pii*; *Tyberij* → *Tiberii*);

N, M

- przywrócono klasyczną postać grupy spółgłoskowej *-nqu* jako *-mqu* (np. *nunquam* → *numquam*; *vnquam* → *umquam*; *tanquam* → *tamquam*);
- w złożeniach ze słowem *circum* wyrównano zapis *n / m* do *m* przed spółgłoską (np. *circumdabit*; *circumclusos*; *circumfundebatur* → *circumfundebatur*);

O, U

- zastosowano grafie *participium praesentis* ze zwężeniem *o* do *u* w słowie *adulescens* (od *adulescere* = złożenie z *ad* i *alescere*) w znaczeniu – ‘młody’, a nie *adolescens*, co mogłoby powodować dwuznaczność z *participium praesentis* od *adolescere* (od *adolere*) – ‘zapalający się, płonący’ (np. *adolescentibus* → *adulescentibus*);

— konsekwentnie zapisywane w druku słowo *promontorium* (taka grafia wynika z fałszywej etymologii, nawiązującej do rzeczownika *mons* – ‘góra’, zamiast czasownika *prominere* – ‘wznosić, wystawać, zwiastać’) oddano jako *promunturium*, ponieważ mamy tu do czynienia ze zwężeniem *o* do *u* w tautosylabicznych połączeniach *o* + spółgłoska nosowa + inna spółgłoska oraz ze zwężeniem *o* do *u* przed tautosylabicznym *r* (np. *promontorio* → *promunturio*; *promontorium* → *promunturiorum*);

PH, F

— wyrównano do normy dzisiejszej rozchwyany zapis głosek przydechowych *ph* i *f* (*ph* → *f*: np. *phaeretra* → *feretra*; *f* → *ph*: *rafanum* → *raphanum*);

R

— przywrócono przydechowe *r* (np. *rombo* → *rhombo*);

T, TH

— wyrównano do normy dzisiejszej rozchwyany zapis przydechowego *th* i głoski *t* (*t* → *th*: np. *labyrinthum* → *labyrinthum*, *Pythagorae* → *Pythagorae*, *Pytecusam* → *Pithecusam*, *Rhadamantum* → *Rhadamanthum*; *th* → *t*: *thura* → *tura*);

U, V, Y

— odróżniono zapis niezgłoskotwórczego *u* i zgłoskotwórczego *v* (*u* → *v*: np. *Myneruam* → *Minervam*, *superauero* → *superavero*, *fylyę* → *silvae*; *v* → *u*: np. *vbi* → *ubi*, *vltra* → *ultra*);⁷⁵

— formę *inclyta* transkrybowano jako *incluta*; wyraz ten jest złożeniem z czasownikiem *cluēre* lub *cluēre* – ‘być nazwanym, słysząc’, a wahanie między *u* oraz *i/y* (*y* odzwierciedla zapis na sposób grecki), o nieustalanej dotąd przyczynie, pozostaje w związku z istnieniem *l* welarnego (*-l-u-*) oraz palatalnego (*-l-i/y-*);

INNE

— w wyrazach greckiego pochodzenia, w których samogłoska nie ulegała skróceniu przed samogłoską ani zbieg głosek *ae* czy *oe* nie oznaczał dyftongu, tę pierwszą samogłoskę długą zawsze oznaczano tremą (np. *aerio* → *aërio*);

— pozostawiono, za wydaniami z epoki, formę *acipenser*, zamiast zalecanej jako podstawowa przez słownik *acupenser*, a także formę *culcitra*, zamiast *culcita* (por. [28]);

— nie ujednoczono, dwojako zapisanych w tekście, nazw: wulkanu i imienia rzymskiego epika, a zatem obok formy *Vergilium* mamy *Virgili* (druk: *Virgilij*), a obok *Vesuvii* (druk: *Vejuuij*) – *Vesevum* (w druku: *Vejeuum*);

— nie zmieniano trojakiemu sposobu zapisu liczebników: słowami (*octoaginta sex milia et quadringentos*), symbolem (*HS*) oraz cyframi arabskimi (*3600 passuum*).

Podział na akapity, ich numeracja w obrębie listu oraz wcięcie drugiego wersu dystychu pochodzą od edytek.

Czcionką pogrubioną zaznaczono w objaśnieniach (wyłącznie, by ułatwić lekturę) tzw. *similia*. Podobieństwa odległe (nawet minimalne, dotyczące np. innej liczby bądź stopnia) oraz odpowiedniki jednych i drugich w przekładach wyróżniono podkreśleniami. Ponieważ list jest niezwykle nasycony *similiami*, czasami owe wyróżnienia stają się zrozumiałe dopiero przy lekturze następnego fragmentu tekstu (np. zwrot *nescio quomodo* pojawia się w przypisie 2,5, a w tekście dopiero w akapicie [6]), toteż w nawiasach kwadratowych zamieszczono odnośniki. Odwołania do tego samego źródła (np. 87. listu Seneki) rozproszone w kilku przypisach pozwoli odnaleźć „Indeks miejsc cytowanych”.⁷⁶

Nieliczne cytaty z dawnej literatury polskiej transkrybowano wedle zasad obowiązujących w serii „Biblioteka Pisarzy Staropolskich”.

⁷⁵ Przepisy Akademii [2.1.4 i 5] dopuszczają pozostawienie wyłącznie majuskułowego *V* oraz rozróżnianie minuskułowego *u* od *v* tylko w przypadku dwuznaczności. W niniejszej edycji postępujemy jednak zgodnie z polską tradycją.

⁷⁶ Indeks pokazuje, iż Reszka kilkakrotnie wykorzystał to samo źródło bądź nawet ten sam *passus* w różnych partiach swego listu; por. np. CLEM.ALEX.*Strom.* 6,2 – [2] i [19]; LIPSIUS, *Epist.*, centuria I: XXII – [4], [5], [7], [8], [9] i [28]; PLIN.MA.NH 6,82 – [9] i [20]; SEN.ML.*Epist.* 87 – [6] i [28]. Unaocznia on ponadto „erudycyjne zaplecze” listu, a także – w jakiejś przynajmniej mierze – ujawnia technikę pisarską autora, rzuca światło na ścieżki, którymi podążała jego pamięć, albo odsłania karty książek leżących na pulpicie. Warto zauważyć, że poszczególne fragmenty listu mają swoich „patronów”, i tak: akapit [2] zdominował Erazm, [5] – Lipsjusz, [6] – Seneka Młodszy, [9] – Pliniusz Starszy, [10] i [21] – Wergiliusz, ulubiony poeta Szymonowica, który mawiał o nim „noster Vergilius” (zob. Szwarcówna, s. 32), [12] – Albert Wielki, [24] – Swetoniusz; w całym liście pobrzmiewają frazy Petrarcki.

Zasady wydania

Celem, jaki przyświecał edytorom, była przede wszystkim chęć uniknięcia błędu anachronizmu, czyli narzucenia dzisiaj wypracowanych odczytań tekstów szesnastowiecznemu pisarzowi. Stąd niezwykle skrupulatne odnotowywanie w „Wykazie skrótów” dat życia autorów, zarówno antycznych, jak i nowożytnych, stąd uczy-nienie roku edycji dzieła elementem zapisu skrótu.

Pracami wydanymi po raz pierwszy po roku 1600 (data śmierci Reszki), nie licząc dzisiejszych wydań autorów polskich, posługiwano się tylko w wyjątkowych przypadkach. Po pierwsze, w objaśnieniu terminu *Octavianum*, który nie pojawia się w tekstach klasycznych, a obaj siedemnastowieczni autorzy, z których dzieł korzystamy, powołują się na Pirro Ligoria (ok. 1513-1583), którego pisma pozostają tymczasem w manuskryptach. Opracowanie Cesare Vecellia *Habiti antichi et moderni...* z roku 1590 nie jest dwujęzyczne, dlatego wykorzystaliśmy edycję z 1598 r., a zatem późniejszą niż list, jednak stosowne fragmenty zostały także zlokalizowane w wydaniu wcześniejszym. Wykorzystujemy też dzieło *Historia plantarum* Jeana Bauhina, wprawdzie opublikowane po raz pierwszy w latach 1650-1651, ale autor działał w czasach Reszki. Odwołania do słownika Grzegorza Knapkiego (1621) czy słownika Stephanusa Starszego (1740) wspomagają argumentację edytorów i nie sugerują filiacji z listem Reszki, choć należy podkreślić, że pierwodruk Stephanusowego *Thesaurusa* nosi datę 1532.

Późniejsze od daty edycji pierwszego tomu korespondencji są także trzy inne prace samego Reszki, w tym drugi tom listów, ale zwrócenie uwagi na ponowne wykorzystanie przez autora tych samych wątków, czy wręcz powtarzanie identycznie brzmiących fraz, nie wymaga chyba uzasadnienia. Wiadomo ponadto, iż swoje największe dzieło *De atheismis et phalarismis evangelicorum libri duo*, opublikowane w 1596 r., Reszka tworzył niemal 10 lat. Kontrowersyjne pozostaje przytoczenie frazy Acidaliusa: przedmowa jego druku nosi datę „8. Idus Februarius. Anno ab orbe redempto 1594”, tj. 6 lutego, tymczasem nasz list autor zakończył słowami „Kalend. April. 1594”, tj. 1 kwietnia.

Z żalem musiałyśmy też zrezygnować z pełnego brzmienia filiacji do zwrotu: „Saturnum – in vicino Latio latentem” (akapit [11]) – SERV.ad Aen. 1,6:

Latium autem dictum est, quod illic **Saturnus latuerit**. Saufeius **Latium** dictum ait, quod ibi **latuerant** incolae, qui – quoniam in cavis montium vel occultis caventes sibi a feris beluis, vel a valentioribus, vel a tempestatibus habitaverint – Cascei vocati sunt [...].

Latium [‘Ukrycie’] zwie się tak dlatego, że tutaj **ukrywał się Saturn**. Saufeius⁷⁷ powiada, że **Lacjum** zostało tak nazwane, gdyż **ukrywali się** tam mieszkańcy, którzy – jako że chroniąc się przed dziką zwierzyną lub ludźmi silniejszymi od nich albo i przed złą pogodą, żyli w górskich jaskiniach [cava], czyli kryjówkach – nazwani zostali **Cascei** [‘Jaskiniowcami’] [...].

W wydaniach szesnastowiecznych widnieje tylko owo pierwsze zdanie (np. |1561|, kol. 375C), natomiast tekst wyróżniony kursywą – podobnie jak wiele innych fragmentów komentarzy zachowanych w kodeksach: *Lemovicensis* (teraz Leida: *Vossianus* 80), *Fuldensis* (teraz *Castellanus*) oraz *Floriacensis* (teraz *Bernensis* 172 i *Parisi-nus* 7929) i niepodpisanych nawet imieniem Serwiusza bądź jakiegokolwiek innego antycznego komentatora – został ogłoszony później jako tzw. *Servius auctus*. Po raz pierwszy ukazał się drukiem dopiero w roku 1600 w Paryżu w wydaniu Petrusa Daniela⁷⁸ także fragment dotyczący ustępu Reszki z akapitu [20] na temat różnych nazw wyspy Enarii i Giganta Tyfeusa – SERV.ad Aen. 9,712 ⇔ |1600|, s. 568B:

Sed Narimes [dziś: *Inarime*] nunc **Aenaria** dicitur. Et saepe fulgoribus petitur ob hoc, quod **Typhoeum** premat et quia in eandem [dziś: *faemad*] contumeliam simiae missae sunt, quas *atorum [dziś: *Etruscorum*] lingua narius [dziś: *arimos*] dicunt: ob quam causam **Pithecosam** [dziś: *Pithecosam*] etiam vocitant: licet diversi auctores varie dicant: nam alii hanc insulam **Typhoeum**, alii **Enceladum** tradunt premere.

Teraz Narime nazywa się **Enaria**. Często biją w nią pioruny, a to dlatego, że przygniata ona sobą **Tyfeusza**, a ponieważ [...] posłane zostały małpy, które w języku *atorum noszą nazwę **narius**. Z tej przyczyny zwą też [wyspę] **Pitekuza**. Zresztą różni autorzy mogą podawać różne informacje, jedni bowiem twierdzą, że przygniata ona **Tyfeusza**, inni – że **Enceladusa**.

A zatem edytorzy starały się jak najskrupulatniej odnosić tekst Reszki do brzmienia wydań z epoki, zawsze jednak zaznaczając w cytatach różnice w stosunku do edycji dzisiejszych. Należy podkreślić, że nie wszystkie przywołania tego wymagały, bo w znaczącej liczbie przypadków edycje dawne – w obrębie konkretnego fragmentu – podają taki sam tekst jak wydania nam współczesne. Najwięcej różnic znajdujemy w tekstach poantycznych (np. wydanie Petrarcki, jakie przytaczamy, w takim stopniu różni się od edycji będącej podstawą polskiego przekładu, że ów przekład trzeba było, chcąc nie chąc, modyfikować) oraz w dziełach zachowanych pod imieniem Daresa Frygijczyka i Diktysa z Krety.

⁷⁷ Może Lucius Saufeius, przyjaciel Attyka (?); zob. *HRR* II 217, frg. 1.

⁷⁸ *Pub[li]i Virgilii Maronis «Bucolicorum eclogae X», «Georgicorum libri IV», «Aeneidos libri XII», et in ea Maurii Servii Honorati grammatici «Commentarii» ex antiquiss[imis] exemplaribus longe meliores et auctiores, ex bibliotheca Petri Danielis..., cum certissimo ac copiosissimo indice*, Parisiis: S. Nivellius, 1600.

Wydaje się, że dzięki temu w kilku przypadkach udało się uprawdopodobnić wydanie (a niekiedy tylko wydania), jakie mógł mieć w pamięci lub przed oczyma autor (por. 4,14, 6,2, 14,1, 16,8, 24,10, 26,13). Szesnastowieczne opracowania sprawiły też, że nie dokonano kilku poprawek (por. 26,13 i 15). Dwukrotnie, właśnie pod wpływem edycji z epoki, zrezygnowano z zalecanej przez dzisiejszy słownik, a nawet przez dawnych leksyko-grafów, transkrypcji (akapit [28]: *acipenser* jako *acupenser* oraz *culcitra* jako *culcita*).

Teksty autorów antycznych, które przytaczał albo do których czynił aluzje Reszka, podajemy wedle wydań z epoki, oczywiście nie mając pewności, że właśnie te, a nie inne edycje znajdowały się w jego księgozbiore lub notatkach, dlatego wszystkie bez wyjątku wydania starych druków odsyłające do źródeł starożytnych należy traktować jako przykładowe. Należy też ciągle mieć nadzieję, że staranne przejrzanie listów pozostających w rękopisach mogłoby wzbogacić naszą wiedzę o bibliotece jędrzejowskiego opata.⁷⁹

Jedynie egzemplaryczne są również odwołania do ówczesnych przewodników: cytowany przez nas Hieronymus Turler (1574) obficie korzystał z dzieł poprzedników: manuskryptu Johanna Ficharda (1536/1537) oraz opisu Italii autorstwa Leandro Albertiego (1550), i to nie tylko w passusach dotyczących Cento Camerelle (por. 21,1), ale w całej deskrypcji Włoch. Oprócz Turlera powołujemy się jeszcze tylko na Volaterrana, gdyż bezpośrednich podobieństw do jego pisanych po łacinie *Commentariorum urbanorum libri* jest w Liście Reszki znacznie więcej niż do dzieł w języku włoskim.

Nie chcieliśmy także rozstrzygać, zawężając tym samym granice erudycji autora, czy jego podstawowym źródłem był pisarz antyczny czy już nowożytny, bo nie należy wykluczyć, że impuls dał ten ostatni. Tak jest np. w przypadku listów Petrarke, ale też dzieł Volaterrana czy Turlera – Reszka jakby podąża śladami obu włoskich autorów, kilkakrotnie w opisie Kampanii stosując ich kolejność omawiania poszczególnych miejscowości, Włosi zaś obficie korzystają z przekazów starożytnych (Strabona i Swetoniusza), i tak koło się zamyka. Podobnie stało się z dziełem Stefano Negriego, które streszcza obszerną pracę Atenajosa – Reszka odwołał się do nich w obu uzupełnieniach, które zanotował na karteczkach włożonych do egzemplarza monachijskiego (zob. akapity [23] i [28]).

Jeśli w tekście edytowanego listu Reszka posługuje się greką, to i my w objaśnieniach przytaczamy po grecku cytaty z dzieła antycznego autora (np. Atenajos – 13,24). Jeżeli natomiast mamy filiację wprawdzie z dziełem greckim, ale w liście oddaną po łacinie, wykorzystujemy wydanie dwujęzyczne i przytaczamy fragment w języku łacińskim (tenże sam Atenajos – 14,1). Oczywiście przy drobniejszych zapożyczeniach autor tak dobrze znający grekę nie musiał mieć przed sobą łacińskiego przekładu, ale w wypadku dłuższych passusów zgodność brzmienia nie pozostawia wątpliwości, że znał łaciński przekład greckiego dzieła (por. np. 2,5 i 19,15 – cytaty z Klemensa Aleksandryjskiego, 4,14 – grecki i łaciński cytat z *Iliady*, 16,8 – cytat z łacińskiego przekładu Plutarcha). Zresztą wszystkie frazy greckie Reszka – wzorem Erazma – przetłumaczył na łacinę. Uważamy ponadto, iż w całym tekście edytowanego listu jedno słowo zostało zaczerpnięte z języka polskiego (zob. 19,4).

Reszka wykorzystuje swoje źródła na kilka sposobów:

- stosuje „klasyczne” similia (większość odwołań do literatury antycznej w liście ma taki właśnie charakter);
- przytacza dosłownie lub niemal dosłownie tekst antycznego bądź nowożytnego autora (np. 2,7; 3,4; 8,14; 19,6 8; 19,15);
- streszcza anegdoty (13,4; [23]);
- cytuje przysłowia (2,4 5; 9,2);
- wykorzystuje wiedzę, jaką zaczerpnął z dawnego tekstu (np. 13,17 29; 18,4);
- obficie stosuje łacińskie frazeologizmy (por. w „Indeksie miejsc cytowanych” lokalizacje oznaczone literą f);
- posługuje się podobną grą słów, a nie podobieństwem frazeologii (np. 1,2);
- to samo pojęcie czy zwrot oddaje innym, synonimicznym słownictwem (np. 8,7);
- odwołuje się do ujęć topicznych (np. 4,1);
- czasami nawiązanie jest subtelne, metaforyczne i ledwie zauważalne (np. 4,10; 7,6; 8,12; 9,3);
- komponuje zdanie wypełnione pojedynczymi wyrazami wybranymi z dłuższego passusu antycznego dzieła (20,19);
- wyszukuje fragmenty, w których zaginione dzieło lub autor antyczny zostali wspomniani tylko raz w całej grecko-rzymskiej literaturze (np. 13,4 – Teodor Hierapolita u Atenajosa; 22,1 – Herodian u Stefana z Bizancjum; 26,11 – Azeliusz Sabinus u Swetoniusza);
- na podstawie similiów tworzy własne gotowe zwroty, które wykorzystuje w wielu listach (np. 9,9 – cytat z listu LV<I> z *Epist.* I; 28,3 – cytat wykorzystany później w liście XXXIII z *Epist.* II).

Ponieważ z liczącej ponad 1400 woluminów biblioteki adresata listu odnaleziono dotąd 102 egzemplarze,⁸⁰ to choć nie mamy pewności, że Szymonowicz stał się posiadaczem tych książek przed datą powstania listu, o ile tylko udało się dotrzeć do takiego właśnie wydania, posługiwaliśmy się edycjami, które miał w swej kolekcji poeta, ponieważ opatrywał je grecko-łacińskimi marginaliami, a kilka z podkreślonych czy skomentowanych przez niego fraz znalazło się w liście Reszki (por. 7,11, a zwłaszcza 1,3).

⁷⁹ Niestety, w *Diariuszu* autor nie podaje na ten temat żadnych konkretów; por. RESZKA, *Diar.*, s. 107,1: „His diebus parabam res meas ad iter Romanum, scripturas, libros revidebam, quid accipiendum sit, quis relinquendum” (W tych dniach przygotowywałem swoje rzeczy na drogę do Rzymu, przeglądałem pisma i książki – co należy zabrać, a co zostawić).

⁸⁰ Zob. Szwarcówna, s. 11.

Specyfika opisywanych miejsc (greckie kolonie w Italii) sprawiła, że w objaśnieniach podajemy podwójne (greckie i łacińskie) brzmienie nazw geograficznych, a odwołania do greckich postaci pojawiających się w łacińskojęzycznej literaturze (Milon z Krotony) czy greckich autorów tworzących w czasach cesarstwa (Kassjusz Dion) wymogły podwójną pisownię ich nazwisk.

Problematyczna może się wydać objętość cytatów oraz zamieszczanie ich wersji zarówno grecko-, jak i łacińskojęzycznych. Stanisław Reszka niewątpliwie znał grekę, i to nie na poziomie „retorycznego ozdobnika”, dlatego nie wolno zakładać, że nie czytał greckich oryginałów, które w jego czasach były już dostępne w druku (nierazko też przytaczamy w objaśnieniach wydania dwujęzyczne). Decydując się na obszernie przytoczenia próbujemy bowiem naświetlić kontekst oraz – co nawet ważniejsze – ułatwić lekturę dzisiejszemu Czytelnikowi. Kiedy piszący do Szymonowica Reszka powołuje się na wspomnianego przez Plutarcha Homera, z pewnością pamięta też cytaty z *Iliady*, którego Cheronejczyk w swoim ogólnym odniesieniu nie przytacza, toteż niezamieszczenie przez edytorów owego Homerowego fragmentu (w liście Reszki padają słowa: „Homerus testis”!) byłoby filiacją niepełną, a przez to ułomną (por. 13,27). Jest ponadto oczywiste, że kiedy Reszka wymienia słynnych antycznych podróżników (Pitagorasa i Platona; co ciekawe, pomija Demokryta), nie możemy ograniczyć się do podania jednej czy dwóch lokalizacji, bo i nadawca, i adresat mają w pamięci całe fragmenty Cyserona, Petrarcki i Lipsjusza, a niewykluczone, że i Jamblicha oraz z pewnością Diogenesa Laertiosa, którego *nb.* Petrarca jeszcze nie znał (por. 4,1). Anekdota o cesarzu Gallienie można lepiej zrozumieć, kiedy poznamy je w całości (por. 23,1. 7). Podobnie dopiero szersze okoliczności słynnej sceny wyrzeczenia się gniewu przez Achillesa pozwalają docenić żart Reszki, który umieścił króciutki cytat z *Iliady* w zupełnie innym kontekście (por. 4,15). Prawdopodobnie nabrzmiałe odniesieniami, choć niepozorne, określenie *monstrosa Libya* w ogóle mogłoby umknąć uwagi Czytelnika (por. 6,2). Na podobnej zasadzie przytaczamy i objaśniamy dłuższy fragment listu Petrarcki, wydaje się bowiem, że stosunkowo lapidarne zdanie, w którym Reszka opisuje Rzym, jest inspirowane właśnie ujęciem proponowanym przez włoskiego poetę (por. 8,9). Pytanie, czy to Eneasza czy Sinona zdradzili Troję, bez kontekstu jest całkowicie niejasne, ponieważ Reszka odwołuje się tu do późnej, a dzisiaj mało znanej wersji mitu (por. 18,4).

Filiację bezpośrednią lub najbliższą podawano zawsze, nie zachowując chronologii, na pierwszym miejscu.

Zdecydowano się nie rozdzielać przypisów rzeczowych dotyczących postaci, nazw geograficznych, terminów czy jakichkolwiek realiów od filiacji oraz similiów, zamieszczając wszystkie objaśnienia łącznie; uszeregowano je wedle akapitów, na jakie podzielono list, dodając po przecinku do numeru akapitu kolejne cyfry i liczby arabskie wyodrębniające drobniejsze części w jego obrębie. Zawsze jednak przytaczamy „ślad” zaczerpnięty z listu, co – jak mamy nadzieję – znacznie ułatwi lekturę. Należy przy tym pamiętać, że objaśniamy wyłącznie tekst oryginału, a nie tekst przekładu.

Nie udało się uniknąć powtórzeń w cytatach ze źródeł (por. 5,2 oraz 5,9, 8,6 i 8,12, a zwłaszcza trzykrotne aż przywołanie sformułowania Pliniusza Starszego w 9,1, 11,4, 20,2), choć jeśli to tylko było możliwe, odsyłano do przytoczonego wyżej lub niżej fragmentu. Czasami technikę Reszki widać dopiero po „złożeniu” kilku similiów, np. wariację drugiego zdania z akapitu [3] autor wykorzystał ponownie (*Epist. II* [1598], [XXXIV] s. 255), tym razem dokładniej odwołując się do listu Seneki, choć i w naszym passusie posługuje się w sposób nieuporządkowany poszczególnymi słowami starożytnego autora (por. 3,1 i 3,2), na co staramy się zwrócić uwagę właśnie przez odesłanie (por. także 1,1 oraz 1,2 – zwrot *ne vivam*).

O ile tylko istnieją przekłady cytowanych dzieł, wykorzystywano je⁸¹ (utrzymując nawet, niejednokrotnie odmienne od przyjętych w niniejszej edycji, zasady spolszczeń), choć niektóre są już tak wiekowe, że niemal same wymagają objaśnień trudniejszych zwrotów.⁸² Wielokrotnie też musiałyśmy dostosowywać tekst istniejącego tłumaczenia do wersji tekstu łacińskiego, jaką mógł znać Reszka, stąd uwagi: „przekład... ze zmianą”, nie chodzi tu zatem (wyjątkiem translacja autorstwa Jana Czubka jednego z Marcjalisowych epigramów, gdzie tłumacz zagubił sens) o „poprawianie” wcześniejszych przekładów. O ile brzmienie łacińskiej wersji nie odbiega znacząco od greckiego oryginału, a przekład polski owego greckiego oryginału istnieje, posługiwano się nim, nie

⁸¹ I tu cztery wyjątki. Mimo że przetłumaczono na język polski dzieło Johna z Salisburia *Polycraticus, sive de nugis curialium et vestigiis philosophorum*, wykorzystaliśmy tylko przekład tytułu, ponieważ tłumaczenia dokonano z języka angielskiego; por. John z Salisburia, „*Polycraticus*” albo *O paplaninie dworaków i przekazach filozofów*, opracowanie, wprowadzenie i konsultacja tłumaczenia L. Dubel, z angielskiego przełożyła M. Kruk, Lublin 2008. Nie skorzystałyśmy także: z przekładu listu (*Fam.* 9,13) Petrarcki autorstwa Anny Marii Wasyl (por. Francesco Petrarca, *O niewiedzy własnej i innych. Listy wybrane*, przygotowali do druku W. Olszaniec i A. Gorzkowski, przy współpracy P. Salwy, Gdańsk 2004, s. 193-204 (tekst), 344-350 (przypisy): „Do Filipa de Vitry, muzyka. Ganiąc słabość tych, którzy są tak przywiązani do jednego kawałka ziemi, że uważają za nieszczęście oddalić się [odeń], choćby to przynosiło chlubę”), z tłumaczenia *Kalendarza Owidiusza* (Owidiusz, *Fasti. Kalendarz poetycki*, przełożyła i opracowała E. Wesołowska, Wrocław 2008; „Biblioteka Narodowa”, Seria II, nr 256) i z przekładu Klemensowych *Kobierców* (Klemens Aleksandryjski, *Kobierce zapisków filozoficznych dotyczących prawdziwej wiedzy*, [t.] 1 i 2, z języka greckiego przełożyła, wstępem, komentarzem i indeksami opatrzyła J. Niemirska-Pliszczyńska, Warszawa 1994).

⁸² Dotyczy to zwłaszcza przekładu *Listów* Cyserona autorstwa Józefa Łukaszewicza (1845) i przekładu *Historii naturalnej* Pliniusza autorstwa Edwarda Rykaczewskiego (1873), dlatego nie wykorzystywałyśmy obu tych translacji bezwyjątkowo, gdziekolwiek posługując się tłumaczeniem własnym.

zaznaczając drobnych różnic (zawsze jednak odnotowujemy, jakiego języka dotyczy cytowane tłumaczenie polskie). Wszystkie przekłady cytowane za wydaniem (wymienione zresztą w „Wykazie skrótów”) podajemy w cudzysłowach, przekłady bez cudzysłowów pochodzą od edytek.

W polskim tłumaczeniu nie zastosowano nawiasów kwadratowych obejmujących słowa, których wprowadzenie nie ma w oryginale, ale które wydały się nam niezbędne dla precyzyjnego, a zarazem dobrze brzmiącego oddania tekstu oryginału, uznając, że owe naddatki należy złożyć na karb *licentia translationis*.

Zdecydowałyśmy, że w naszym przekładzie listu z języka łacińskiego⁸³ imiona bogów i bohaterów mitycznych pozostają w formie zlatynizowanej (np. Minerwa, a nie Atena; Jowisz [w cytacie z Pindara pojawia się grecka wersja jego imienia], Herkules, Ulisses, Wulkan, Cerera, Liber, Pluton i Saturn), a imiona greckich autorów i nazw geograficznych o helleńskiej etymologii oddajemy przez kształt dźwiękowy głosek możliwie bliski grece (np. Atenajos, a nie Ateneusz, ale też nie Athenajos; Timajos, a nie Timeus; Euploje, a nie Euplee; Kapreje, a nie Kapree), oczywiście oprócz nazw i imion od dawna spolonizowanych (np. Tyzyfona, a nie Tejsifone). Postanowiłyśmy także udźwignąć międzysamogłoskowe *-s-* (np. Acheruzja, nie Acherusja; Pauzylipum, Pitekuza, Mizenum, Anchizes, Azeliusz i Wezuwiusz). Nie utrzymano ani przydechowego *t* (= *th*) jako znaku głoski odrębnej od *t* (tau), ani *rho* (np. Radamantys, a nie Rhadamanthys, Pitekuza, Partenopa); wyjątkiem cytaty z innych tłumaczeń. W imieniu Hannibala dodano nagłosowe *h-*, którego w oryginale nie ma (druk: *Annibal*), i przeciętnie: w nazwie wyspy je odjęto (stąd Ischia, a nie *Hischia*), wybierając formy bliższe dzisiejszej polszczyźnie. Imiona istot mitycznych zapisano dużą literą (Nimfy, Centaury, Muzy, Gorgony, Harpie). Nazwy znaczące, będące elementem żartobliwego stylu listu, całkowicie spolonizowano (*Centumcellae* → Sto Komnat, *Apraxopolis* → Miasto Bezczynności, *Volupia* → Rozkosz, *Vitulia* → Byczkownia).

W tłumaczeniu wszystkie liczebники oddano cyframi arabskimi.

Duży kłopot sprawił przekład słowa *leucophagum*, którego polski odpowiednik („biała potrawa”) jest wynikiem kompromisu, ponieważ najlepiej pasowałby tu termin „legumina”, ale słowo to w czasach Reszki, a właściwie aż do XIX w. (pierwsze użycie ok. 1853 r., wcześniej jako regionalizm, także *plur.* „leguminy”) oznaczało w polszczyźnie ‘artykuły spożywcze roślinne, zwłaszcza krupy, groch’ (por. łac. *legumen*, *-inis* – ‘jarzyna strączkowa: groch, bób, soczewica’), a nie ‘słodką potrawę z gotowanej piersi drobiowej z dodatkiem kaszy, mąki lub ryżu’; w języku polskim, za sprawą autorów książek kucharskich, przeważała w końcu wąska specjalizacja znaczenia.⁸⁴ W naszym tłumaczeniu odwołałyśmy się do źródłosłowa greckiego: λευκός [*leukós*] – ‘biały’ i φαγεῖν [*fagein*] – ‘jeść, pożerać, skosztować’⁸⁵. Na przykładzie tego terminu najlepiej także ujawniło się niezwykle tempo, w jakim rośnie liczba zdigitalizowanych starych druków udostępnionych w internecie (trzy lata temu można było zlokalizować wyłącznie łaciński synonim: *cibus albus*, a dziś słowo pojawia się zarówno w dziełach leksykograficznych, medycznych, jak i kulinarnych, i to począwszy od stulecia XVI).

Nie zawsze oddajemy w przekładzie miarę wierszową oryginału (np. dwuwiersz w akapicie [19]). Nie tłumaczymy też krótkich cytatów (często z innych listów Reszki) niejako wzmacniających i potwierdzających frekwencję głównego *simile*.

⁸³ Podajemy tylko najważniejsze rozwiązania, nie wchodząc w zagadnienia szczegółowe spolszczeń terminologii klasycznej, nie wyjaśniamy więc np. dlaczego łac. *Sirenes* oddajemy przez polskie „Syreny”.

⁸⁴ Zob. A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 2, Warszawa 2000, s.v. „legumina”.

⁸⁵ Tak w Rdz 2,16 mówi się o skosztowaniu owocu z rajskiego drzewa poznania.

**SIMONI SIMONIDAE,
poetae laureato.
Epistola LV**

[1] Ne vivam, Simonide, si mihi missa abs Te salus salutem non attulit et quae ad eius comitatum adiunxisti Teque materiaque digna poemata: Ioel propheta, si ligatis voluisset, Tuis plane usus verbis pedibusque fuisset; repotia Zamoisciana plus nephalia et horas antelucanas quam Dionysia et cenas Cereales redolent, quo quidem nomine meritas Te gratias a Zamoiscio recepisse non dubito reliquarum rerum omnium praeterquam iniuriarum memore senatore. Utinam huius quoque solique caelique gratae sint Gratiae, sed (utut acciderit) virtutis in virtute, benefacti in benefacto praemium est; nulla iustitiae maior merces quam iustum esse.

[2] Quae porro de rationibus Tuis domesticis oeconomiaeque onere appinxisti, non possum non sapere Te dicere: οἶκος φίλος – οἶκος ἄριστος – „domus amica – domus optima”, οἶκοι μένειν δεῖ τὸν καλῶς εὐδαίμονα – „domi manere oportet belle fortunatum” aut non beatum illum vere dicier. Equidem,

si me fata meis paterentur ducere vitam
auspiciis et sponte mea componere curas,

iisdem, crede mihi, irem itineribus. Mirum, quam suave suo sub tecto πικνᾶς ἀκοῦσαι ψεκᾶδος εὐδούση φρενί – „frequentem audire guttam securo animo”. Beatus, qui procul negotiis paterna bobus colit rura suis.

[3] At ego prorsus non video, Simonide, quas clades possit afferre rei Tuae domesticae unius anni absentia. Habent suas agri quoque ferias, amant et arva intercalares, parit et tempestas piscatoribus otium. Debes quidem patriae, debes parentibus, debes Tibi, sed debes et Musis, quarum hic sedes propriae,

quae Tibi, quod rarum est, vivo sublime dederunt
nomen, ab exsequiis quod dare fama solet.

**DO SZYMONA SZYMONOWICA,
poety uwieńczonego.
List LV**

[1] Niech zginę, Szymonowicu, jeśli nie przyniosły mi zdrowia pozdrowienia, któreś mi posłał, i poematy, które do nich dołączyłeś – i Ciebie godne, i swojej treści! Joel prorok, gdyby wierszem zapragnął przemówić, Twoich z pewnością słów i miar by używał; zamojskie poprawiny przypominają raczej nefalia i modlitwy odmawiane przed świtem niżli Dionizja i Cerealia, za co z pewnością odebrałeś zasłużone podziękowania od Zamoyskiego, senatora, który w pamięci przechowuje wszystko prócz krzywd. Niechaj boginie wdzięku żyjące na tej ziemi i pod tym niebem także będą Ci wdzięczne, lecz – czy tak się zdarzy, czy inaczej – pamiętaj, że nagrodą za cnotę jest cnota, nagrodą za dobrodziejstwo – dobrodziejstwo; nie ma większej zapłaty za sprawiedliwość, niż być sprawiedliwym.

[2] A tego, coś dodał, pisząc o swoich sprawach domowych i ciężących na Tobie obowiązkach gospodarskich, nie mogę rozumieć inaczej, niż gdybyś powiedział: οἶκος φίλος – οἶκος ἄριστος – „dom umiłowany – dom najlepszy”, οἶκοι μένειν δεῖ τὸν καλῶς εὐδαίμονα – „a komu się szczęści, niechaj siedzi w domu”, bo w przeciwnym razie nie będzie można nazwać go szczęśliwym. Zaiste,

gdyby życia własnego los dał mi być panem,
podług własnej mej woli z troskami się mierzyć,

wierz mi, tą samą wędrowałbym drogą. Cóż to za rozkosz pod własnym dachem πικνᾶς ἀκοῦσαι ψεκᾶδος εὐδούση φρενί – „słuchać w spokoju ducha, jak spada kropla za kroplą”. Szczęśliwy, kto od trosk z daleka woły swymi ojcowski orze zagon.

[3] Ale ja, Szymonowicu, całkiem nie pojmuję, jakież to klęski mogłaby sprowadzić na gospodarstwo Twoja jednoroczna nieobecność. Ma ziemia orna czas wytchnienia, i zasiewom miłe odroczenie, i rybakom burza daje odpocząć. Owszem, masz powinności wobec ojczyzny, masz wobec rodziców, masz wobec siebie, masz wszakże i wobec Muz, co tu właśnie obrały sobie siedzibę,

które – a rzadko tak bywa – jeszcze za życia Ci dały
imię wyniosłe, zwykle pośmiertnej sławy to dar.

[4] Notae sunt Pythagorae peregrinationes, Platonis navigationes – relicta penu artium Graecia – ad Aegyptios, ad Magos, Persas, Italos, ut earum gentium ritus, leges, mores, sacra pernoscerent. Quid quod et Μουσας idem Plato dictas putat ἀπὸ τοῦ μῶσθαι, quod omnibus vestigiis omnia ubique scrutentur et inquirent? Inde menti prudentia, inde sensibus recreatio, inde litteris nitor – cum multa videris, multa audieris, quae – vel sola et nuda – et scientiam addunt et iudicium limant. Longa bonae menti ad prudentiam nulla est via. „Ego te – ait Ulysses ad Achillem – prudentia superavero multum, ἐπεὶ πρότερος γενόμεν καὶ πλείονα οἶδα – «quoniam prior natus sum et plura vidi»”.

[5] Quarum rerum copia dubito utrum alibi quam sub hoc sole et in hoc solo maior, ubi difficile est vel oculum flectere, vel ponere vestigium, quin Tibi ipsa, quae calcantur, sola summorum virorum rerumque maximarum memoriam repraesentent. Crede mihi: saxa, montes, silvae, viae, flumina, lacus, pontes, ipsa adeo templa, theatra, sepulcra, rudera, parietinae sua quadam lingua, quod docet quodque delectet, loquuntur. Excitatur animus et – nescio quomodo – maior se ipso fit rerum sublimium aspectu. Inflammata visa cogitataque saepius aliena virtus et gloria incurrentibus in oculos magnis illis magnorum virorum manibus fortibusque fortium ausis.

[6] Si Tibi per Aegypti solitudines aut Arabiae deserta, aut monstrosam Libyam, aut per obnoxios Scytharum excursionibus vastae Podoliae campos, per Scyllas, Syrtes et Charybdes iter faciendum esset, si Catonis cantherio hippoperis impositis, si vehiculo Seneciano insidendum, quod mulae trahentes exossatae ambulando tantum vivere se testabantur, ipse fortasse, ut Te nobis et Musis conservares nec ulli committeres periculo, retinerem. At ita nostrorum vestigiis detrita, ita pervia facta in Italiam via est („Vitulum” rectius dixeris, ἰταλοὶ enim veteri Graecorum lingua – Timaeo et Varrone testibus – „boves” seu „vituli” appellati sunt, quorum hic olim magna copia), ita crebris oppidis, tabernis, hospitibus distincta et coaedificata videtur Silesia, Moravia, Austria, Styria, Carinthia, ut quasi quoddam suburbium Italiae videatur, non ob aliud fortasse a natura tam horridis rupibus interclusae, quam ne vim suam omnem Alpini Boreae in has amoenitates effundant.

[7] In Italiae porro ingressu Venetias videbis – mari supernatantem civitatem, urbium ocellum, Mercurii forum, emporiorum rosam, Adriatici dominam, divae Cypriae officinam, ad invidiam pulchram, felicem, opulentam et aevi prioris instar togatam. In qua templa, fora, palatia in mediis fluctibus quasi seminata stupesces, usque ad miraculum superba, vias caeruleas, equos ligneos. In pisces et homines totam divisam civitatem: vicos et plateas – pisces, mulli, dactyli, ostreae, conchyliia,

[4] Wiemy, że zostawiwszy Grecję, ten skarbiec sztuk, do Egipcjan, Magów, Italów i Persów podróżował Pitagoras i żeglował Platon, by dogłębnie poznać ich obrzędy, prawa, obyczaje i religię. Czy ten sam Platon nie sądzi, że Muzy wzięły swe imię od słowa μῶσθαι, wszelkimi bowiem sposobami wszystko wszędzie badają i starają się poznać? Stąd czerpie rozum mądrość, a zmysły odpoczynek, stąd blask wykształcenia – żeś wiele widział i wiele słyszał; to właśnie – już samo w sobie – przysparza wiedzy i wyostrza osąd. Dla tego, kto ma rozum, żadna droga do mądrości nie bywa długa. „Mądrością – mówił Achillesowi Ulisses – zawsze będę nad Tobą górował, i to niemało, ἐπεὶ πρότερος γενόμεν καὶ πλείονα οἶδα – bom urodził się wcześniej i wiele widziałem”.

[5] A wątpię, czy gdzie indziej jest większa obfitość tego, skąd czerpać można mądrość, niż pod tym niebem i na tej ziemi, bo tu, dokądkolwiek zwrócisz oczy albo krok uczynisz, już sama ziemia, po której się stąpa, przypomina o najświetniejszych mężach i największych sprawach. Wierz mi: skały, góry, lasy, drogi, rzeki, jeziora, mosty, same wreszcie świątynie, teatry, grobowce, ruiny i zwaliska własnym jakby mówią językiem, i ucząc, i dając przyjemność. Umysł ożywia się i w jakiś cudowny sposób przekracza sam siebie na widok tych wspaniałości. Zapala się, gdy często rozmyślamy i przypatrujemy się cnocie i chwale innych, kiedy stają nam przed oczyma owe wielkie cienie wielkich mężów i śmiałe dzieła śmiałych.

[6] Gdyby trzeba Ci było wędrować przez odludne ziemie Egiptu albo pustynie Arabii, przez pełną potworów Libię lub szerokie stępy Podola na zagony Tatarów wystawione, przez Scylle, Syrty i Charybdy, siedząc na objuczonym nad miarę wałachu Katona lub na wozie Seneki ciągniętym przez mulice tak wynędzniałe i slaniające się na nogach, że tylko to, iż wlokły się naprzód, dowodziło, że jeszcze żyją, może i ja powstrzymałbym Ciebie, pragnąc, abyś swą osobę zachował dla nas i dla Muz i nie narażał się na żadne niebezpieczeństwo. Tymczasem droga do Italii (słuszniej mógłbyś nadać jej miano „Byczkowni”, albowiem w języku dawnych Greków – jak poświadczają Timajos i Warron – woły, to jest młode byczki, zwano ἰταλοὶ [italoi], a było ich tu niegdyś bardzo wiele) stopami naszych krajan tak została przetarta, tak jest dostępna, Śląsk zaś, Morawy, Austrię, Styrię i Karyntię tak gęsto zabudowano dobrze rozmieszczonymi miastami, zajazdami i gospodami, że zdają się przedmieściami Italii, którą natura chyba z tego jedynie powodu odgradziła budzącymi grozę skałami, by alpejskie boreasze nie wdzierały się z całą siłą do tych rozkosznych miejsc.

[7] A kiedy już wjedziesz do Italii, ujrzysz unoszącą się na morzu Wenecję – perłę wśród miast, rynek Merkurego, różę pośród portów, panią Adriatyku, przybytek boskiej Cypryjski, do pozazdrożczenia piękną, szczęśliwą, bogatą i wzorem wieków minionych odzianą w togę. Oniemiejesz tam na widok świątyń, placów, pałaców jakby zasianych pośród fal i nad podziw okazałych, wodnych ulic, koni drewnianych. Zobaczysz miasto całe podzielone między ryby i ludzi: ulice i place zamieszkują ryby, barbaty, mięczaki, ostrygi i ślimaki,

domos incolunt homines, a quibus illi iam etiam loqui didicissent, si per cohabitatorum ventres producere vitam licuisset.

[8] Inde vastum Patavium navigabis, illam artium et scientiarum stationem, insignem quondam iuventutis et officii magistram, nunc vereor ne corruptelam; inde – munitam et circumpadanam Ferrariam; inde – studiis et urbanitati{s} amicissimam Bononiam; inde – politissimam et elegantissimam Florentiam; inde – Senas salubres, senibus, ut scis, et valetudinariis olim exaedificatas. Romam deinde pervenies septicollem, illam orbis dominam, illam urbium reginam, Christi vicarii sedem, aream et stationem praesulum ecclesiasticorum, apostolorum praedicatione beatam, martyrum sanguine purpuream, confessorum testimonio gloriosam, quam vidisse, in qua vestigium posuisse, qui se Christianos meminerunt, partem benedictionis reputant. „Stetisse – ait Hieronymus – ubi steterunt pedes Domini, pars fidei est”; vere ut etiam ethnicus ille dixerit:

Dignus Roma locus, quo deus omnis eat.

[9] Inde per felicem Campaniam, plus – ut ille ait – unguenti ferentem, quam ceterae provinciae olei, Neapolim pervenies, Parthenopes tumulo claram Nympharum sedem, Volupiae aream, sole soloque suo beatam. Narro Tibi: situs amoenitate, maris Cratere, collium corona, insularum crebritate, promunturiorum aspectu – plane primam; templis, castris, palatiis, praesidiis, ingeniis, opificiis, arcibus, portibus, opibus, frugibus solique sui fructibus – nemini secundam; locis porro suburbanis et magnis semper viris caram et ipsis etiam – ut gentilitas putabat – diis immortalibus amicam, nullum enim extra civitatem ponere vestigium poteris, quin in magnos alicuius semidei manes incurras.

[10] Aeneam, si voles, vel in Miseno, vel ad lacum Avernum umbram Anchisis, patris sui, quaerentem, vel cum Sibylla colloquentem invenies; Scipionem – Linternis; Iulium Caesarem – in portu Baiano; Pompeium – in Herculeano; Neronem – ad fossam Cumanam; Syllam et Tarquinium – Puteolis; Marium – ad caput Miseni; Octavium Augustum – in Octaviano vel in ipsa Neapoli quinquennale certamen gymnicum spectantem; Lucillum, togatum illum Xerxem – vel ad Euploeas, vel ad Pausilypi piscinas; Hannibalem – Capuae; Marcellum – Nolae; Fabium Max(imum) – in collibus Campanis; Pollium Vedionem, homines ad murenas damnantem – in Pausilypo; alios – alibi.

a w domach żyją ludzie, od których tamte już i nauczyłyby się mówić, gdyby apetyt współmieszkańców pozwolił im żyć dłużej.

[8] Stąd popłyniesz do rozległej Padwy, owej przystani sztuk i nauk, znakomitej niegdyś mistrzyni młodzieży, nauczycielki powinności, dzisiaj, obawiam się, już tylko gorszytelki. Dalej udasz się do otoczonej wodami Padu warownej Ferrary, stamtąd zaś do Bolonii, miasta jakże przyjaznego studiom i sprzyjającego nabieraniu ogłady, następnie do Florencji, najwytworniejszej i najelegantszej, z niej zaś do korzystnej dla zdrowia Sieny, wzniesionej kiedyś, jak wiesz, ku pożytkowi ludzi starych i ozdrowieńców. Potem dotrzesz do Rzymu leżącego na siedmiu wzgórzach, pana świata i króla miast, stolicy Chrystusowego wikariusza, siedziby i przybytku biskupów Kościoła, Rzymu błogosławionego nauczaniem apostołów, purpurowego od krwi męczenników, sławnego świadectwem wyznawców, tego, który ujrzeć i po którym stąpać ci, co mienią się chrześcijanami, poczytują sobie za błogosławieństwo. „Stanąc tam – powiada Hieronim – gdzie stanęły stopy Pana, jest częścią wiary”, słusznie zatem rzekł ów poganin:

Każdemu bogu przystoi do Rzymu wszak iść.

[9] Stąd przez szczęśliwą Kampanię, więcej przynoszącą – jak mówi ów autor – wonnego olejku niż pozostałe prowincje dają oliwy, przybędziesz do Neapolu, słynącej grobem Partenopy siedziby Nimf, krainy Rozkoszy, miasta, któremu błogosławi i niebo, i ziemia. Powiadam Ci, że rozkoszne położenie, morska zatoka zwana Kraterem, wzgórze okalające Neapol niczym wieniec, mnogość wysp i widok z przylądka czynią go wśród miast najpierwszym, a i swymi świątyniami, warowniami, pałacami i strażnicami, talentem obywateli i kunsztem rzemieślników, swymi łukami triumfalnymi i portami, swą potęgą, płodami i owocami ziemi – żadnemu nie ustępuje. Jego okolice i wielkim mężom zawsze były drogie, i – jak uważali poganie – samym bogom nieśmiertelnym miłe, ani kroku bowiem nie postąpisz za miasto, byś nie natrafił na wielkie cienie jakiegoś półboga.

[10] Eneasza, jeśli zechcesz, zobaczysz albo w Mizenum, albo nad Jeziorem Awerneńskim, jak szuka cieni swego ojca, Anchizesa, lub jak rozmawia z Sybillą; Scypiona – w Lintemach; Juliusza Cezara – w porcie w Bajach; Pompejusza – w Herculeanum; Nerona – nad kanałem kumańskim; Sullę i Tarkwiniusza – w Puteolach; Mariusza – na przylądku Mizenum; Oktawiusza Augusta – w Oktawianum lub w samym Neapolu, jak ogląda zawody sportowe, które odbywały się tutaj co cztery lata; Lukullusa, tego Kserksesa w todze, spotkasz albo na Euplojach, albo nad stawami Pauzylipu; Hannibala – w Kapui; Marcellusa – w Noli; Fabiusza Maksymusa – na wzgórzach Kampanii; Polliusza Wediona, który skazywał ludzi na pożarcie przez mureny – w Pauzylipie; innych – gdzie indziej.

[11] Et si infra dignitatem duxeris cum mortalibus in paradiso conversari, ipsos Tibi deos olim vocatos ostendam: Saturnum – in vicin{i}o Latio latentem; Minervam – in Surrentino promunturio; Plutonem, Proserpinam, Minoem, Rhadamanthum – ad lacum Avernum; Herculem – in Vacculo vel ad montem Baulum, vel in Pompeiano armenta pascentem; Nymphas – in Nysita; Sirenes – in Capreis.

[12] Crede mihi, vel sola istiusmodi vestigiorum inspectio – magna prudentiae mater. Et – quia cessator esse non soles – si forte quid abditum in natura libebit adhuc quaerere, Plinii manes in Pomponiano, ad Vesuvii radices, consulemus. Aut is, aut alius nemo nobis aperiet – non sine fructu fortasse eius, quae Te Leopoli et distinet, et detinet, oeconomiae Tuae – quomodo quercus nostrae transformari queant in vites bonum vinum ferentes (quod fieri posse Magnus Albertus putabat); aut quomodo queant arborum culmina hordeum producere, quod in Moesia Antonini Pii tempore factum legimus; aut cur pinus Ravennatenses cum nucleis, Andreovienses conos producant sine nucleis; aut quae sit illa regio ultra Alpes, in qua siligo post biennium convertitur in triticum (o, nos opulentos!); aut ubi raphanum adeo exrescat, ut infantium puerorum magnitudinem superet; aut qua arte curari rapae possint, ut singulae quadraginta libras ponderent.

[13] Licebit et hoc exposulare, cur vitio vertat septemtrionalibus populis, quos barbaros vocat, quod urorum cornibus binas urnas tenentibus bibant, cum apud suos Romanos Milo cadis, Phagus in mensa Vit{t}elliani plenis urceis tantum vini hauserit, quantum cetus marinus vasto non hausisset corpore. Nonne et hoc notissimum Romanos bibisse pateris, ab eo dictis, quod latius pateant? Varro testis. Nonne ter tria pocula multiplicabant? Ausonius testis. Nonne amphora? Suetonius testis. Nonne Graeco more, maioribus scilicet poculis? Cicero testis. Nonne pro salute principum? Dio testis. Nonne in gratiam absentium amicorum? Tibullus testis. Nonne tot cyathos, quot fuissent in amici nomine litterae? Martialis testis. Nonne in orbem a summo ad infimum? Athenaeus testis, qui hoc genus vocat „ἐν κύκλω {ς} πίνειν”. Nonne propinabant? Homerus testis. Nonne cum nive? Martialis testis.

[14] Quin et fidem homini per errorem lapsu faciemus, quod septemtrionales populi cerevisia vel – ut ille vocat – hordeaceo vino temulenti non semper in tergum cadant, quod ille scriptum reliquit, sed in omnem partem: ante, retro, proni, supini, ad dextram, ad laevam – sine discrimine – labantur. O, quantum tanto viro ad eam, quam profitetur, rerum omnium cognitionem defuit:

[11] A gdybyś uznał, że obcowanie w raju ze śmiertelnikami jest Ciebie niegodne, to i tych Ci pokażę, których niegdyś zwano bogami: Satuma, ukrywającego się w pobliskim Lacjum; Minerwę – na Przylądku Surrentyńskim; Plutona, Prozerpinę, Minosa i Radamantysa – nad Jeziorem Awerneńskim; Herkulesa, jak pasie było czy to w Wakkulum, czy na górze Baulus, czy na polu pompejańskim; Nimfy – na Nyzycie; Syreny – na Kaprejach.

[12] Wierz mi, już samo oglądanie ich śladów jest początkiem wielkiej mądrości. A gdybyś zapragnął – bo przecież zwykle nie ustajesz w dociekaniach – zgłębić jeszcze jakąś tajemnicę natury, w Pomponianum, pod Wezuwiuszem, zadamy pytania ceniom Pliniusza. Nikt inny, tylko on wyjawi nam – zapewne nie bez pożytku dla Twojego gospodarstwa, co to i zajmuje Cię, i zatrzymuje we Lwowie – jak zamienić można nasze dęby w winną latorośl, która dawałaby szlachetne wino (że to możliwe, przekonany był Albert Wielki); albo jak sprawić, żeby na wierzchołkach drzew rodził się jęczmień, co – jak czytamy – zdarzyło się w Mezji za czasów Antonina Piusa; albo też dlaczego sosny z okolic Rawenny dają szyszki z orzechami, a nasze jędrzejowskie – bez orzechów; albo w jakim to kraju za Alpami gorsza pszenica po dwóch latach zamienia się w pszenicę lepszą (o, my bogacze!); lub gdzie wyrasta rzodkiew tak okazała, że przewyższa wielkością małego chłopca; lub też jak umiejętnie można by uprawiać rzepę, by pojedyncze sztuki ważyły 40 funtów.

[13] Będzie też wolno zapytać Pliniusza, dlaczego ludom północnym, zwanym barbarzyńskimi, zarzucą, że piją z rogów tura, w których mieszczą się aż dwa wiadra płynu, gdy tymczasem, u jego Rzymian, Milon, wychylając całe baryłki, a pewien Żarłok na uczcie Witelliana – pełne dzbany, wchłonęli tyle wina, ile wieloryb nie wchłonąłby do swego przegromnego cielska. Czyż nie wiadomo powszechnie i tego, że Rzymianie pijali z naczyń zwanych *paterae*, od tego właśnie, że się szeroko otwierały? Poświadcza to Warron. Czyż nie mnożyli trzech kielichów? Poświadcza Ausoniusz. Czyż nie pili całymi amforami? Poświadcza Swetoniusz. Czyż nie na sposób grecki, a więc z większych kielichów? Poświadcza Cycecon. Czyż nie za zdrowie władców? Poświadcza Dion. Czyż nie na cześć nieobecnych przyjaciół? Poświadcza Tibullus. Czyż nie tyle pucharów, ile było liter w imieniu przyjaciela? Poświadcza Marcjalis. Czyż nie w kole, od najgodniejszego miejsca do najniższego? Poświadcza Atenajos, który ten sposób nazywa ἐν κύκλω πίνειν – „piciem w kole”. Czyż nie przepijali do siebie? Poświadcza Homer. Czyż nie pili ze śniegiem? Poświadcza Marcjalis.

[14] Nie uwierzmy też człowiekowi zwiedzionemu przez błąd w tej sprawie, że ludzie pochodzący z północy, upiwszy się piwem, czyli – jak powiada ów autor – winem jęczmiennym, zawsze upadają na plecy (a tak właśnie napisał), albowiem padają oni – bez różnicy – na wszystkie strony: do przodu, do tyłu, wyprostowani, pochyleni, na prawo, na lewo. O, jak bardzo mężowi tak znakomitemu brakowało dogłębnego rozeznania w sprawie, na której temat się wypowiedział:

ebrium cadentem numquam vidit. Habebo et ego, quod cum multiscio philosopho expostulem: cur matutinam urinam calidam pedibus instillatam et infelix appositum lolium prodesse podagricis putavit, cum nobis non prosit, aut – quod nunc, ad Te scribens, in hortulo meo demiror – cur ceterae arbores omnes floeant, sola ficus non floreat ?

[15] Si flos orationis et gemmata verba delectabunt, vel in domo sua Rabiriana, vel in villa Neapolitana, quam Silius Italicus ipso mortuo emerat, vel in Baiis – de quibus Ovidius: „Nullus in orbe locus Baiis praelucet amoenis” – magnum illum Ciceronem disserentem audiemus, ex eoque cognoscemus, somnium Scipionis somniumne fuerit an insomnium, an visio, an oraculum, an phantasma, an geminae portae somni, an earum altera – cornea, „altera – candenti perfecta nitens elephanto”. Licebit et hoc e tanto viro quaerere, cur orationes suas non combusserit potius salutem promittente Antonio, ut se Musis et reipub(licae) conservaret, quam caput praecidendum a se defenso Popilio cum tanto doctorum dolore dederit.

[16] Si Tuis poetis loqui libebit, Homerum in Cumis invenies. Forte hoc saeculo nobis revelabit, qua patria quibusque parentibus natus sit, quod – praeterquam Apioni grammatico – nulli adhuc mortalium revelasse memoratur, ea tamen lege, ne cuiquam secretum sibi creditum patefaceret, septem, quod nosti, de eius nativitate contendentes urbibus. Quis scit, an non et illud enodabit aenigma, quod in Chalcide ad Amphidamantis, poetae celeberrimi, exsequias proposuit:

Musa, mihi memora, quae nam numquam ante fuerunt
postque futura haud sunt...

[17] Quaeremus et hoc, cur immenso risu cum ceteris diis riserit potius, quam doluerit, Iuppiter, videns filiam suam Venerem in amplexu Martis dormientem, prudentis Vulcani vinculis circumfusus risuque deorum propinatos; aut cur ex Iovis cerebro armata nata sit Minerva; aut cur Apollo cum ceteris diis beatissimis non interfuerit in nuptiis Achillis; aut cur mures equestres copias contra ranas non eduxerunt vel cur non comedant raphanos, caules, cucurbitas betasque virides. Causam quoque petemus, cur huic Soli non oculos tantum, sed et aures tribuat, nec tantum intuentem, sed omnia etiam faciat exaudientem.

[18] Vergilium quoque in colle Pausilypo curae maerorisque experte convenire poteris. Forte, quod olim tacuit, ne Romanos, rerum dominos, proditoris gentilicios faceret, hoc tempore nobis aperiet: Aeneasne pius

doprawdy nigdy nie widział, jak upada pijak. Będę i ja miał pytanie, które zadam wiele wiedzącemu filozofowi: dlaczegoż to uznał, że ciepły moczu poranny wylany na stopy i przyłożona do nich płonna życica pomagają podagrykom, skoro nam nie pomagają, albo – co mnie teraz zdumiewa, gdy pisząc do Ciebie, patrzę na swój ogródek – czemu to wszystkie drzewa kwitną i tylko jedna jedyna figa nie kwitnie?

[15] A jeśli przyjemność nam sprawią kwiaty sztuki oratorskiej i słowa niczym klejnoty, to albo w jego własnym domu Rabiriuszowym, albo w willi neapolitańskiej, co to ją Sylliusz Italik kupił po śmierci mówcy, albo w Bajach – o których powiedział Owidiusz: „Żadne miejsce na świecie rozkoszonym nie równa się Bajom” – posłuchamy, jak rozprawia sam wielki Cyceron, i dowiemy się od niego, czy sen Scypiona snem był czy jawą, wizją czy prorocstwem, czy też wyobrażeniem, i czy dwie są bramy snu, jedna z nich zaś rogowa, a druga, „z kości słoniowej, doskonałą lśni bielą”. Wolno będzie i o to męża tak znakomitego zapytać, dlaczego kiedy Antoniusz obiecywał ocalenie, nie spalił raczej swych mów, by uratować się kużytkowi Muz i Rzeczypospolitej, miast położyć głowę, by ściał ją Popiliusz – którego był przecież obrońcą – ku tak wielkiemu bólowi ludzi uczonych.

[16] A jeśli przyjdzie Ci ochota porozmawiać z Twoimi poetami, Homera znajdziesz w Kumach. Może wyjawí nam dzisiaj, w jakich stronach i z jakich rodziców przyszedł na świat, czego dotąd, jak pamiętamy, nie wyjawíł żadnemu śmiertelnikowi oprócz gramatyka Apiona, a i jemu pod tym tylko warunkiem, że nikomu nie odkryje on powierzonej tajemnicy, bo, jak wiesz, siedem miast spierało się o miejsce narodzin Homera. Może objaśni i tę zagadkę, którą zadał w Chalkidzie podczas igrzysk pogrzebowych ku czci znakomitego poety Amfidamasa:

Muzo, opowiedz mi o tym, co nigdy się nie zdarzyło
i co się w przyszłości nie zdarzy...

[17] Zapytamy i o to, dlaczego nie smucił się Jowisz, lecz wraz z innymi bogami śmiał niepowstrzymanym śmiechem, widząc swą córkę Wenus, jak śpi w objęciach Marsa i jak oboje, Mars i Wenus, zostali oplątani siecią biegłego w swej sztuce Wulkana i wystawieni na pośmiewisko bogów; albo dlaczego z głowy Jowisza narodziła się Minerwa, i to w pełnej zbroi; albo dlaczego Apollo wraz z innymi szczęśliwymi bogami nie zjawił się na weselu Achilleasa; lub dlaczego myszy nie poprowadziły przeciw żabom konnicy lub też dlaczego nie jadają rzepy, kapusty, dyni i młodych buraków. Zapytamy także o przyczynę, dla której temu oto Słońcu dał nie tylko oczy, lecz i uszy, sprawiając, że nie tylko widzi ono wszystko, ale i wszystko słyszy.

[18] Także Wergiliusza będziesz mógł spotkać na wolnym od trosk i smutku wzgórzcu Pauzylipum. Może teraz odsłoni przed nami to, co kiedyś przemilczał, by Rzymian, panów świata, nie uczynić rodakami zdrajcy, a mianowicie czy to pobożny Eneas,

an Sinon Sisyphius Troiam infelicem prodidit aut cur Iuno, summi soror Iovis et coniunx, Aeneae, Veneris ex eodem Iove natae filio, ita fuit inimica – an forte ignoravit Romanos ex eius posteritate surrecturos, coniugis et mariti sui tam superstitiosos cultores?

[19] Et si forte extra Heliconem sine stilo et pugillaribus hominem otiosum viderimus, libebit et hoc quaerere: cum et *Bucolica*, quae scripsit, et *Georgica*, et *Eneida* paulo plus ultra octoaginta sex milia et quadringentos pedes contineant, immo et ipsius Homeri tam *Ilias*, quam *Odyssea* vix excedant centum septuaginta pedum milia supra trecentos – fierine possit, ut duo sola heroica carmina decies centena supra quattuor pedum milia contineant? Si tam catus poeta ignorabit, exemplum proponemus sub Alpino Borea natum:

Mille boves pascunt vitulorum milia centum,
musca super vitulum quemlibet una sedet.

Si musica delectabit

monte sub aërio, qui nunc Misenus ab illo
dicitur aeternumque tenet per saecula nomen,

– Misenum, Aeneanum tibicinem, dulci canentem syringa audiemus; si scire futura, sicut Aeneae, sic et nobis Sibylla Cumana, quae venient, revelabit, forte et praeterita, quae scilicet rerum facies fuerit, antequam $\chi\theta\acute{o}\nu\alpha$ $\delta\alpha\tau\acute{\epsilon}\omicron\nu\tau\omicron$ $Z\epsilon\upsilon\varsigma$ $\kappa\alpha\iota$ $\acute{\alpha}\theta\acute{\alpha}\nu\alpha\tau\omicron\iota$ – „terram partiebantur Iuppiter et immortales”. Quid ais? Aut ab ista vate, aut ab alio nemine, cognosces, cur Iuppiter, aurum quod siet adulterinum, signa dedit aperta inter homines,

sed quo queat signo malus cognoscier
insitus nullus character corpori.

[20] Bellica forte studia libebit inspicere? Magnum Tibi certamen Liberi Patris cum Cerere tota Campania ostendam; si et vastos Gigantes et Iliacas patris Aeneae naves – Aenariam (Graecis Pithecusam, nunc Hischiam dictam) navigabimus, Typhoei, centicipitis Gigantis, Iovis icti fulmine, nobilitatam insulam, aut circa Vesevum interdiu et noctu oberrantes videbimus; si et veteris morem Libitinae – Miseni ad Misenum inspiciemus exsequias: pyram pinguem taedis et robore secto, frondes atras, ferales cupressos, arma, ahena, latices, purpuras, feretra, faces aversas, tura, dapes, crateres, olivas, flammas, undas, vina, cineres, ossa, denique et favillas cado tectas ahenos.

czy Sinon, ten krewniak Syzyfa, zdradził nieszczęsną Troję albo dłaczego Junona, siostra i żona Jowisza najwyższego, była tak nieprzyjazna Eneaszowi, synowi Wenus, córy tego samego Jowisza – czyżby nie wiedziała, że Rzymianie zrodzeni z jego, Eneasza, potomków będą gorliwymi aż do przesady czcicielami żony i jej małżonka?

[19] A jeśli gdzieś – już nie na Helikonie – ujrzymy tego męża, jak odpoczywa bez rylca i tabliczek, może przyjdzie nam ochota zapytać go i o to: skoro i *Bukoliki*, które napisał, i *Georgiki*, i *Eneida* liczą nieco ponad 86 400 stóp, a poematy samego Homera, *Iliada* i *Odyseja*, ledwie przekraczają 170 300, czy jest możliwe, aby dwa tylko wiersze heroiczne liczyły stóp więcej niż 1 004 000? Jeżeli tak bystry poeta nie będzie tego wiedział, podamy mu ten oto przykład z Alp:

Tysiąc wołów pasie sto tysięcy byczków,
a nad każdym byczkiem jedna muszka siedzi.

A jeśli przyjdzie ochota na muzykę

pod górą, co niebios dosięga, co dziś Misenus się zowie
i co na wieczność to imię, na zawsze, będzie nosiła,

posłuchamy, jak Misenus, trębacz Eneasza, gra na słodko brzmiącej syringie; gdybyśmy zaś zapragnęli poznać przyszłość, Sybilla Kumańska jak przed Eneaszem, tak i przed nami objawi to, co ma nadejść, a może i to, co minęło, czyli jak wyglądał świat, zanim $\chi\theta\acute{o}\nu\alpha$ $\delta\alpha\tau\acute{\epsilon}\omicron\nu\tau\omicron$ $Z\epsilon\upsilon\varsigma$ $\kappa\alpha\iota$ $\acute{\alpha}\theta\acute{\alpha}\nu\alpha\tau\omicron\iota$ – „Jowisz i bogowie nieśmiertelni między siebie rozdzielili ziemię”. I cóż Ty na to? Tylko od tej wieszczki – i od nikogo innego – dowiesz się, czemu Jowisz dał ludziom znaki, które jasno wskazują, że złoto jest fałszywe,

w ludzkim zaś ciele nie tkwi żaden znak, po którym
niegodziwego mógłbyś łatwo rozpoznać człowieka.

[20] A może zechcesz zająć się sprawami wojskowymi? Jak Kampania długa i szeroka pokażę Ci wielki pojedynek Ojca Libera z Cererą. Jeżeli zaś olbrzymich Gigantów i trojańskie statki ojca Eneasza zapragniesz ujrzeć, poześlujemy na Enarię (przez Greków zwaną niegdyś Pitekużą, a dzisiaj – Ischią), przesławną wyspę Tyfeusa, stugłowego Giganta, którego Jowisz raził piorunem, albo zobaczymy ich, krążąc w nocy i we dnie wokół Wezuwiusza. Gdybyś chciał poznać dawne obrzędy Libitiny, w Misenum zobaczymy uroczysty pogrzeb Mizena: ogromny stos z żywicznej sosny i bierwion dębowych, czarne liście, żałobne cyprysy, oręż, spiżowe naczynia, wody, szaty purpurowe, mary, odwrócone twarze, kadzidła, potrawy ofiarne, dzbany, oliwę, płomienie, strugi, wina, popioły, kości, a wreszcie i tłące się prochy złożone w głębokiej umie ze spiżu.

[21] In reditu, si voles, et labyrinthum, et Daedalum volentem ad Centumcellas, et paludem Acherusiam, et Cerberum tricipitem, et Ditis moenia, et eburneam portam, et auricomam ilices apud Cumas invenies, forte et ferreos Eumenidum thalamos, et Centauros stabulantes, et Scyllas bifformes, et Briareos centumgeminos, et Lernas stridentes, et armatas Chimaeras Gorgonesque Harpyiasque, et illum terribili squalore Charontem, cui plurima mento canities inculta iacet, et succinctam Tisiphonem, forte et Minoem, vitas et crimina discentem, Gnessiumque Rhadamanthem.

[22] Inde Puteolos divertemus, ubi sua scripsit Herodianus *Symposia*. Iuvabit ex eo cognoscere, cur in aedem Herculis nec canes umquam, nec muscae intraverunt vel quomodo Archytae Tarentini lignea columba volaverit, aut cur olim Neapolitani Apollinem imberbem, Liberum Patrem barbata senilique facie tota Campania fingebant, cum idem sit Liber Pater et Apollo. Forte etiam narrabit, quid Sirenes cantare sint solitae aut num veris lacrimis Iulii Caesaris equi necem domini sui fle[verint].

[23] Libebit et hoc quaerere, an per leges gladiatorum, secutorum, venatorum Gallienus imperator donare venatorem corona potuerit, quod taurum ingentem decies in harenam e cavea perductum decies ferire non potuerit, taurum dicens toties non ferire difficile esse; aut – an impostura dici debeat, quod in negotiatorem impostorem ad leones uxoris rogatu damnatum, quod illi gemmas vitreas magno pretio vendidisset, pro leone medio theatro caponem ex cavea emisit, nil aliud rem ridiculam mirantibus respondens quam „imposturam fecit, imposturam passus est”, ac ita impunitum dimisit. Licebit in eodem theatro diversa peregrinaque chorear(um) et saltationum genera inspicere: Cretenses, Ionicas, Laconicas, Doricas, tragicas, comicas, Baeticas, Batavicas, Numidicas, satyricas, Mauritanas, parthenias, comos, tetracomos, Calabrisimos.

[24] Licebit et mare inter Baianas et Puteolanas moles, 3600 passuum ponte – ad Xerxis imitationem, qui Hellespontum, sinu Baiano angustiore, contabulaverat – in Appiae viae formam a Caligula silice stratum, inspicere, quem si – post decursum phalerato equo pontem deiectosque de eo spectatores – aut canticum desaltantem, aut aurigantem, aut reorum defensiones meditantem animo quietiore invenerimus, quaerere securius poterimus,

[21] W drodze powrotnej, jeśli zechcesz, w pobliżu Kum odnajdziesz i labirynt, i Dedala lecącego do Stu Komnat, i bagnistą Acheruzję, i trzygłowego Cerbera, i mury Disa, i bramę z kości słoniowej, i złotolistne dęby, a może i żelazne komnaty Eumenid, i stojące w stajniach Centaury, i dwukszałtne Scylle, i bliźniaczych Briareosów o stu ramionach, i przeraźliwie syczące Hydry lernejskie, i zbrojne ogniem Chimery, i Gorgony, i Harpie, i straszliwie brudnego Charona, z długą siwą brodą, zmierzwioną i gęstą, i Tyzyfonę w długiej sukni, a może nawet Minosa, co bada ludzkie żywoty i rozpoznaje występki, a z nim Radamantysa z Knossos.

[22] Stąd skierujemy się do Puteolów, gdzie Herodian napisał swoje *Biesiady*. Miło będzie się dowiedzieć, dlaczego do świątyni Herkulesa nigdy nie wchodziły psy ani nie wlatywały muchy albo w jaki sposób fruwała drewniana gołębnica Archytasa z Tarentu, lub też dlaczego Neapolitańczycy w całej Kampanii przedstawiali niegdyś Apollina bez brody, a Ojca Libera – z twarzą brodatego starca, skoro Ojciec Liber i Apollin to ta sama postać. Może opowie Herodian i o tym, co zwykle śpiewały Syreny albo czy konie Juliusza Cezara prawdziwymi łzami oplakiwały zabójstwo swego pana.

[23] Zechcesz, to zapytamy, czy wedle przepisów obowiązujących w walkach gladiatorów, gladiatorów ciężkozbrojnych i gladiatorów-myśliwych mógł cesarz Gallienus obdarować wieńcem myśliwego za to, że ten dziesięć razy nie zdołał ugodzić ogromnego byka dziesięciokrotnie wyprowadzanego z podziemnej zagrody na arenę, mówiąc, iż trudną jest sztuką tyle razy nie trafić; albo – czy oszustwem należy nazwać postępek cesarza, kiedy to na handlarza-oszusta, skazanego na pożarcie przez lwy (czego zażądała cesarska małżonka, za wysoką cenę sprzedała jej bowiem szklane klejnoty), zamiast lwa na środek teatru wypuścił z zagrody kapłona, a dziwiącym się jego żartowi odpowiedział tylko, że „ten, który popełnił oszustwo, sam został oszukany”... i uwolnił handlarza bez kary. W tym samym teatrze będzie też można przyjrzeć się różnego rodzaju cudzoziemskim płasom i tańcom: kreteńskim, jońskim, lakońskim, doryckim, tragicznym i komicznym, betyckim, bawarskim, numidyjskim, satyrowym, mauretańskim i dziewiczym, będzie też swawolny korowód, poczwórny swawolny korowód i taniec kalabryjski.

[24] Przypatrzymy się także morzu pomiędzy mołem w Bajach i mołem w Puteolach, które Kaligula – naśladując Kserksesa, co przez Hellespont, węższy przecież od zatoki w Bajach, przerzucił most drewniany – przykrył na podobieństwo Drogi Appijskiej mostem kamiennym liczącym 3600 kroków; a jeśli znajdziemy cesarza – po tym jak, siedząc na koniu w bogatej uprzęży, przejedzie już przez most i kiedy strąci z niego widzów – gdy będzie tańczył przy wtórze śpiewu albo na wyścigach powoził zaprzęgiem, lub też w łagodnym nastroju obmyślał mowy w obronie oskarżonych, już całkiem bezpiecznie będziemy mogli zapytać,

cur Homeri et Virgilii carmina, et Livii historiam voluit abolere aut cur Senecae doctissimi scripta harenam esse sine calce dixerit.

[25] Domitianum ad At{t}ellam videbimus. Licebit cum eo expostulare, cur devictis Sarmatis lauream modo Capitolino Iovi rettulit, cum tamen Sarmatae legionem eius cum legato simul ad interneccionem deleverint, et – si sagittas habebit ad manum, quarum praecipuo studio tenebatur – patriae Tuae more licebit experiri, uter Vestrum melius tantaque arte iacula dirigat, ut palmam dextrae manus pueri procul stantis pro scopulo dispansam non laedat, sed per intervalla digitorum nulla secuta laesione missas sagittas penetrare faciat, aut ardentem candelam ceream, supra frontem stantis pueri applicatam, iacto iaculo exstinguat, quod nostris catholicissimis Masovitis sollemne esse non ignoras illo – quo, scis – tempore.

[26] Si forte animus discendo, oculi spectando, pedes ambulando dolebunt, ad otiosas Te Capreas quietis causa mittam, Apraxopolim ab Augusto vocatas, ubi Tiberium, contemptissimae inertiae principem, salutare garririque omnia poteris, quae solent subrostrarii, rogare praeterea, utrum in eius bibliotheca exstet adhuc Asellii Sabini dialogus, HS ducentis ab eo emptus, in quo boleti et ficedulae, et ostreae, et turdi certamen induxit, aut eiusdem Tiberii lyricum carmen, quod inscripsit *De Iulii Caesaris morte conquestio*; tum et illud, quae causae tam insolitae legis fuerunt, ut ieiuni homines biberent potusque vini cibos antecederet, aut quo praecipue meri genere – Tarentinum enim ut „generosum acetum et nobilem vappam” oderat – in sua delectabatur iuventute, aut cur vitrum solidum et argenti instar flexibile ad lacum Lucrinum trucidato inventore et ipsa etiam dissipata fornace parari vetaverit. Forte causam quoque dicet, cur tonante caelo lauro coronabatur aut in tondendo capite servaret interlunia et hoc etiam, tantundemne nocte illuni, quantum claro die cerneret. Et reliqua istiusmodi multa libere Tibi garrire cum principe ante mortem sepulto licebit aut nullas, aut ineptas, aut luxuriosas, aut ridiculas res in Capreis agente.

[27] Iam, ni fallor, vides, quam multae in Tuo ad nos adventu utilitates, quam praecipua habebis in his oris enucleata paradoxa quamque multarum rerum abditarum efficiemur gnarures. Quo magis operam dabis, ut venias, nec illud amplius putidum nobis occinas: „Mirum est, quam sum occupatus”, aut ego tam invisio verbo lumbos defractos curabo.

dłaczego chciał zniszczyć pieśni Homera i Wergilego i dzieło historyczne Liwiusza albo dlatego mawiał, że pisma Seneki, człowieka wielce uczonego, są jak piasek bez wapna.

[25] Domicjana zobaczymy w Atelli. Wolno będzie domagać się od niego odpowiedzi, dlatego zwyciężywszy Sarmatów, ofiarował Jowiszowi Kapitoliińskiemu tylko wieniec z wawrzynu, choć przecież Sarmaci wycięli w pień jego legion wraz z dowódcą, a jeśli akurat będzie miał pod ręką łuk i strzały, bo strzelanie z łuku nadzwyczaj go przecież zajmowało, sprawdzimy w sposób praktykowany w Twojej ojczyźnie, który z was lepiej i z takim kunsztem wypuści pocisk, że nie zadraśnie służącej za cel rozwartej dłoni prawej ręki chłopca stojącego w oddali, lecz sprawi, że wypuszczona strzała przejdzie między palcami, nie pozostawiając żadnego draśnięcia; albo który z Was, wypuściwszy strzałę, zgasi płonąca woskową świecę, umocowaną nad czołem stojącego chłopca; dobrze wiesz przecież, że mają we zwyczaju tak czynić – i wiesz kiedy – nasi arcyprawowiemni Mazowszanie.

[26] A kiedy już głowa rozboli od nauki, oczy od patrzenia, a nogi od wędrowania, pošę Cię, byś odpoczął, na beztróskie Kapreje, zwane przez Augusta Miastem Bezczynności, gdzie będziesz mógł pozdrowić Tyberiusza (władcę, którego lenistwo zasługuje na najwyższe potępienie) i – jak to zwykle czynią plotkarze z rynku – pogawędzić z nim o wszystkim, a nadto zapytać, czy w jego bibliotece znajduje się jeszcze ów dialog Azeliusza Sabina, zakupiony przezeń za 200 000 sestercjów, w którym tamten przedstawił spór pieczarki, figojadki, ostrzygi i kwiczoła, albo pieśń samego Tyberiusza, zatytułowana *Zale nad śmiercią Juliusza Cezara*. I o to wówczas będziesz mógł zapytać, jakie były przyczyny ogłoszenia tak niezwykłego prawa, nakazującego ludziom pić na czczo, a spożywanie posiłków poprzedzać wypiciem wina, albo jaki gatunek niezmeszanego z wodą wina cesarz upodobał sobie szczególnie w młodości (wszak do tarentyńskiego czuł odrazę, uważając je za „szlachetny ocet i zacy kwas”), a także o to, dlatego zakazał wytwarzania szkła twardego, a zarazem giętkiego jak srebro, zgładziwszy wcześniej nad Jeziorem Lukryńskim jego wynalazcę, a nawet roztrzaskawszy sam piec. Może cesarz wyjaśni też, z jakiego to powodu wieńczono go wawrzynem, gdy niebo grzmiało, a włosy strzyżono mu podczas nowiu, i czy tyle samo widział w noc bezksiężycową, ile za jasnego dnia. I o wielu innych sprawach tego rodzaju wolno Ci będzie swobodnie gawędzić z władcą już za życia pogrzebanym, który na Kaprejach albo niczym się nie zajmował, albo samymi głupstwami, albo rozpustą i błażnictwem.

[27] Rozumiesz już chyba, jeśli się nie mylę, jak wielkie korzyści wynikną z Twojego do nas przyjazdu, jak niezwykle sprzeczności zostaną tu dogłębnie wyjaśnione i jak wiele tajemnych spraw poznamy. Tym większych zatem dołóż starań, by przyjechać, i obyś już więcej nie zanucił w odpowiedzi wiecznie tej samej oklepanej śpiewki: „Doprawdy, trudno sobie wyobrazić, jakże jestem zajęty”, bo w przeciwnym razie będę się musiał postarać, by słowem tym ohydny kark skrócić.

[28] Narro Tibi, hospitem invenies mentis et frontis apertae; scis et in superciliis animi partem habitare. Fumum Tua causa maiorem vicinia non videbit. Mensa Tibi ponetur sobria, frugalis, qualis oblato solet, non invitato, hospiti: postquam non magnae reliquiae, vix et lavandae manus; non ave Phasiana Argiva transportata carina, non rhombo patenti, non bilibri mullo, non acipensere toto empto patrimonio, non cedride suco, non leucophago, non limoniaco pultario, non amygdalina placenta, non strutha, cotonea, [no]n Alexandrina pancrappa, non mustacia sesamata, [non] amorbitae Sicula, non glycina Cretensi, non reli[quis] illis placentis, quorum Chrysippus in *Artocopico* me[mini]t: terentinone, crasianone, sacellione, clustrone [et h]is similibus illecebris, sed maiorum more assa bubala et porcina subrancida instructa. Rapae, holus, pultes cenam claudent et – si integram famem attuleris – ovum apponetur, sed neque lectos exspectabis eburneos – culcitra in terra et Tu in culcitra...

[29] Dabis igitur operam, ut venias, nam et epistolam hanc hilaritatis plenam dare ad Te propterea volui, ut iam etiam caeli huius solique hilaritatem et amoenitatem delibes. Petasumque statim, paenulamque poscas. Te exspecto. Vale!

Neapoli, Kalend(is) April(is) 1594

[28] Powiadam Ci, znajdziesz tu gospodarza, który serce i oblicze ma otwarte; wiesz przecież, że i w brwiach mieszka cząstka duszy. Z Twojego powodu sąsiedzi moi nie ujrzą gęstszego dymu. Stanie przed Tobą stół bez nadmiaru wina i skromny, jaki zwykle szykują dla gościa przygodnego, a nie – zaproszonego: resztek zostanie niewiele i ręce ledwie wystarczy opłukać; nie znajdzie się na nim ani bażant przywieziony na argińskiej łodzi, ani olbrzymia flądra, ani dwufuntowa barbata, ani jesiotr kupiony za cały spadek po ojcu, ani napój cytronowy, ani „biała potrawa”, ani „cytrusowy gamiec”, ani marcepan, ani „wróbelki”, ani pigwy, ani też aleksandryjska pankrapka, ani sezamowe ciasta na winnym moszczu, ani sycylijski amorbitek, ani kreteńska glicynka, ani owe inne ciastka, które wymienia Chryzyp w *Słodkich wypiekach*: terentynek, krazjanek, sacelion, klustron i podobne im pokusy, lecz przygotowane wedle dawnego zwyczaju: pieczeń wołowa i marynowana wieprzowina. Rzepa, jarzyna i polenta zakończą ucztę, a jeśli prawdziwie zgłodniały się zjawisz, to dorzucę i jajo, lecz nie oczekuj sof biesiadnych z kości słoniowej – tylko poduszka na ziemi, a Ty na poduszce...

[29] Dołóż więc starań, by przyjechać, wszak i ten list, tak radosny, dlatego postanowiłem napisać, by już on pozwolił Ci zakosztować rozkosznej radości, jaką dają to niebo i ta ziemia. Proś, niech Ci zaraz podadzą kapelusz i płaszcz podróżny. Czekam na Ciebie. Bądź zdrów!

Z Neapolu, w kalendy kwietnia 1594

Aparat krytyczny

W tekście listu oznaczono nawiasami:

< > kątowymi – literę/litery, których nie ma w druku bądź rękopisie, dodane przez edytorkei;

() okrągłymi – rozwiązanie skrótu;

{ } klamrowymi – literę/litery, które zdaniem edytoerek należy usunąć;

[ ] kwadratowymi – uzupełnienia tekstu, którego brak jest wynikiem zastosowania skrótu bądź mechanicznego uszkodzenia papieru.

Kursywa (w lekcji przytaczanej w aparacie i w objaśnieniach odwrotnie, tj. druk prosty) wyróżnia literę/litery stanowiące element koniektury edytoerek. Skróty (bł.) sygnalizuje lekcję z podstawy wydania (zarówno druku, jak i rękopisu) uznaną przez edytorkei za błędną. Erratę druku i poprawki autora dokonane na egzemplarzu monachijskim (oba wykazy zamieszczone poniżej) uwzględniono bez zaznaczania.

Tytuł: *Epistola LV* – popr. wyd.; (transliteracja) *Epistola LIII* – druk (bł.)

[2]

τὸ <ν> καλῶς – popr. wyd. (za Durinim i Bielowskim); τὸ καλός – druk (bł.) (zob. 2,5)

[4]

Μ<ο>ύσας – popr. wyd. (za Durinim i Bielowskim); μύσας – druk (bł.)

μῶσθαι – popr. wyd. (zob. 4,7); μούσα – druk (bł., diplomologia)

ἐπεὶ – popr. wyd. (za Bielowskim); ἔπη – druk (bł.) (zob. 4,14)

[5]

utrum – popr. wyd.; *utrum* – druk (bł.)

calcantur – popr. wyd.; *calcarunt* – druk (bł.)

[6]

quo<d>dam – popr. wyd.; *quodam* – druk (bł.)

[13]

ἐν κύκλω{ς} – być może błędna forma druku: ἐν κύκλως jest śladem źle odczytanej przez zecera zmiany, jakiej dokonał sam Reszka, zastępując l.mn.: ἐν κύκλοις – l.poj.: ἐν κύκλω

πίνειν – popr. wyd.; πινεῖν – druk (bł.)

[14]

temulenti – popr. wyd. (za Durinim i Bielowskim); *tumulenti* – druk (bł.)

[18]

experte – popr. wyd.; *expertę* [= *expertae*] – druk (bł.)

[19]

ἀθάνατοι – popr. wyd.; ἀθάναθους – druk (bł.) (zob. 19,12)

corpori – popr. wyd. (za Durinim i Bielowskim); *eorpori* – druk (bł.)

[20]

Typhoei – popr. wyd.; *Typhaei* – druk (w greckim imieniu własnym Τυφωεύς [*Tyfoeüs*], oddawanym po łacinie jako *Typhoeus*, w owym czasie błędnie uznawano końcówkę *-oeus* za składającą się z dwugłoski *oe / ae* – obie wymawiane były jako *e* – oraz końcówki rodzaju męskiego II deklinacji *-us*, tymczasem w grece dyftongiem jest *eu*; istotę problemu unaoczniła podział na sylaby: właściwy – *Ty-pho-eus*, błędny – *Ty-phoe(ae)-us*)

[23]

<τ>*ragicas* – popr. wyd.; *Ragicas* – rkps (bł.)

[25]

At{t}ellam – popr. i transkr. wyd. (za Durinim i Bielowskim); *Attallam* – druk (bł.) (zob. 25,1)

quarum – popr. wyd.; *quorum* – druk (bł.)

[26]

tondendo – popr. wyd.; *tontendo* – druk (bł.)

Errata druku (k. H_{3r}):⁸⁶

[1]	492.	ver. 19	pro <i>solisq</i> ; [w tekście listu: <i>solisque</i>]	<i>soliq</i> ;
[2]	493.	ver. 12	pro <i>sua</i>	<i>suo</i>
[2]	ibidem	ver. 14	pro <i>audira</i>	<i>audire</i>
[5]	494	ver. 19	pro <i>utrorum</i>	<i>virorum</i>
[4]	ibidem	ver. 10	pro <i>bona</i>	<i>bonae</i>
[9]	497	ver. 22	pro <i>magnis adde</i>	<i>semper</i>
[11]	498	ver. 14	pro <i>duxeris</i> [w tekście listu: <i>daxeris</i>]	<i>duxeris</i>
[13]	499	ver. 22	pro <i>Milscadis</i>	<i>Milo cadis</i>
[14]	500	ver. pe[nulti]mus]	pro <i>aeternae</i>	<i>caeterae</i>

⁸⁶ Dla ułatwienia tu i niżej dodano numery akapitów.

[14] ibidem	ver. ul[timus]	pro <i>confloreat</i>	<i>non floreat</i>
[19] 504	v. 3	pro <i>partiebatur</i>	<i>partiebatur</i> [pierwsze <i>r</i> odwrócone]
[22] 505	ver. 16	pro <i>Hereulis</i>	<i>Hereulis</i>
[24] 506	ver. 14	pro <i>at</i> [w tekście listu: <i>ab</i>]	<i>ad</i>

Wykaz wszelkich poprawek i uzupełnień naniesionych ręką autora na egzemplarzu monachijskim, wraz z ich dokładnym opisem. Nota „popr. aut.” oznacza odręczną poprawkę Stanisława Reszki wprowadzoną na egzemplarzu przyjętym przez edytorów za podstawę wydania; tłustym drukiem wyróżniono istotne poprawki autorskie nieobjęte erratą druku. W nawiasach, po słowach „druk” lub „rkps”, słowa przytoczono w transliteracji.

- [1] *solique* (druk: *solisque*) – popr. aut. (i errata druku): przekreślenie *s*, powtórzone na marginesie
- [2] *iisdem* (druk: *Ijſdem*) – popr. aut.: przekreślenie majuskułowego nagłosowego *i*, na marginesie dopisane *i*
suo (druk: *sua*) – popr. aut. (i errata druku): przekreślenie *a*, na marginesie dopisane *o*
audire (druk: *audira*) – popr. aut. (i errata druku): na marginesie dopisane *e*
- [4] *penu* (druk: *pena*) – **popr. aut.**: przekreślenie *a*, na marginesie dopisane *u*
bonae (druk: *bona*) – popr. aut. (i errata druku): przekreślenie *a*, na marginesie dopisane *ae*
- [5] *virorum* (druk: *utrorum*) – popr. aut. (i errata druku): przekreślenie *t*, na marginesie dopisane *i*
memoriam (druk: *memorias*) – **popr. aut.**: w tekście listu podkreślenie *s*, na marginesie dopisane *m*, które następnie zostało przekreślone, po czym nad *a* dopisano poziomą kreskę – znak abrewiacji (dzięki poprawce fraza jest wierniejsza tekstom Cycerona i Lipsjusza)
- [6] *Syrtes* – **popr. aut.**; *Scyrtes* – druk (bł.)
- [8] *praesulum* (druk: *praestitum* (*Præstitum*)) – **popr. aut.**: przekreślenie *ti* oraz *t*, na marginesie dopisane *ul* (słowa *praestes* i *praesul* mogą w pewnych kontekstach występować zamiennie, poprawka dokonana przez autora wynika najpewniej z faktu, iż termin *praesul* ma bardziej specjalistyczny charakter i przeważnie oznacza ‘biskupa’; por. także identyczną poprawkę w egz. BŚ 113631,2 I cim.; zob. s. 27)
in qua – popr. aut.: rozdzielenie *in* od *qua* ukośnikiem
po słowach *pars fidei est* (druk: *pars Fidei est.*) przecinek został zastąpiony średnikiem, który autor dopisał także na marginesie w słowie *felicem* pozioma kreska w górnej części litery *f*
- [9] *magnis semper viris* – popr. aut. (i errata druku): w tekście korektorski znak wstawki Ꞥ, na marginesie dopisane *se^or* [= *semper*]
- [11] *duxeris* (druk: *daxeris*) – popr. aut. (i errata druku): przekreślenie *a*, na marginesie dopisane *u*, nad którym nieco wyżej autor umieścił „ptaszek” ∇, oznaczający prawdopodobnie wprowadzenie poprawki
- [13] *Milc cadis* (druk: *Milscadis* (*Milſcadis*)) – błędna popr. aut. (poprawna errata druku: *Milo cadis*): przekreślenie *s*, na marginesie dopisane *c*, zamiast zgodnego z erratą druku *o* (prawdopodobnie pod wpływem następującego *c* rozpoczynającego słowo *cadis*)
- [14] *caeterae* (druk: *aeternae*) – popr. aut. (i errata druku): przekreślenie słowa *aeternae*, na marginesie dopisane *caeterae* (rkps: *cęteræ*)
po słowie *floreat* w tekście dopisany przecinek
floreat (druk: *confloreat*) – niedokończona popr. aut. (poprawna errata druku: *non floreat*): Reszka przekreślił błędny prefiks *con*, nie dopisał natomiast „non”
- [15] po słowie *cognoscemus* w tekście dopisany przecinek, który został powtórzony na marginesie
po słowie *Popilio* w tekście dopisany przecinek
- [16] po słowach *natus sit* w tekście dopisany przecinek, który autor powtórzył na marginesie
- [18] po słowie *pius* w tekście dopisany przecinek, który autor powtórzył na marginesie
po słowie *Aeneae* w tekście dopisany przecinek, który autor powtórzył na marginesie
- [19] po słowach *sex milia* (druk: *ſex millia*) w tekście dopisany przecinek
słowa *Misenum*, *Aeneanum tibicinem*, *dulci canentem syrīga audiemus* (druk: *Myſenum Aeneanum tibicinem dulci canētē / SYRINGA AVDIEMVS*) zostały podkreślone, ponieważ autor – jak się wydaje – chciał w ten sposób wyodrębnić w kursywowanym cytacie słowa nie należące już do cytatu, a omyłkowo złożone pochyloną czcionką
partiebantur (druk: *patiebantur*) – **popr. aut.** (błędna errata druku: *partiebatur*): pomiędzy literami *a* i *t* nadpisane dwa maleńkie znaczki, być może ślad próby nadpisania *r*, na marginesie dopisane *r*
- [20] po słowie *Cerere* w tekście dopisany przecinek, który autor powtórzył na marginesie
po słowie *insulam* (druk: *Inſulam*), przecinek został zastąpiony średnikiem, który autor dopisał także na marginesie
- [21] po słowach *tricipitem* oraz *moenia* (druk: *maenia*) wstawione przecinki, a jeden przecinek dopisany na marginesie
- [22] *Herculis* (druk: *Hereulis*) – popr. aut. (i errata druku): przekreślenie drugiej litery *e*, na marginesie dopisane *c*
w słowie *cum* (druk: *Cum*) przekreślenie majuskułowego *c*, na marginesie dopisane *c* minuskułowe
necem domini sui fleverint – **popr. aut.** i uzupełnienie wyd. (jak się wydaje, to uzupełnienie dopełnia anegdotę, którą przytacza autor listu, uszczegółowiając okoliczności; w wersji druku: „czy konie Juliusza Cezara płakały prawdziwymi łzami”): skreślenie słowa *fleverint* (druk: *fleuerint*) i w ciągu, po kropce dopisane: *necem Domini svi fle*
- [23] [s. 506] po słowie *dimisit* tuż nad kropką kończącą zdanie wstawiony znak Ꞥ, na marginesie pomiędzy linijkami rozpoczynającymi się od słów *ita* oraz *inter* autor napisał: *sit ut folio* (rkps: *ſit vt fo^l*), tj. ‘niech będzie tak jak na kartce’

transliteracja tekstu pierwszej dołączonej kartki (w prawym górnym rogu, inną ręką, prawdopodobnie bibliotekarza: „1”): *fol. 506. ver. 12. post dimisit / Licebit in eodem theatro diuersa peregrinaq' choreas / et saltationū genera inspicere. Crete' / Jes, Jonicas, Laco: / nicas, Doricas, Ragicas, Comicas, Baeticas, Batauicas, Nu: / midicas, Satyricas, Mauritanas, Partenias, Comos, Tetraco: / mos Calabrisimos / Licebit et mare etc. [ligatura]*”

[24]

ad (druk: *ab*) – popr. aut. (i errata druku): przekreślenie *b*, na marginesie dopisane niestaranne *d* po słowie *aurigantem* w tekście dopisany przecinek, który autor powtórzył na marginesie

[25]

po słowie *melius* w tekście dopisany przecinek

[26]

po słowie *vappam* w tekście przekreślony przecinek

[28]

transliteracja tekstu kartki drugiej (w prawym górnym rogu, inną ręką: „2”) [lewy brzeg kartki poszarpany, stąd konieczność uzupełnień]: *fol. 509. ver. 13. post Cotonea / <...>n Alexandrina Pancrapa, no' Mustacia Sesamata, / Amorbitae sicula, non Glycina Crete'si, no reli: / <...> illis place'tis quoru' Chrysippus in Artocopico me: / <...>t Terentinone, Crasianone, Sacellione, Clu Jtrone, / <...>is similibus illecebris, sed maioru' etc. [ligatura]*”

po słowie *bubala* (druk: *Bubala*) w tekście dopisany przecinek

Wykaz błędów w akcentacji greki pojawiających się w druku, które uznano za błędy ortograficzne, a zatem jako takie niemieszczące się w aparacie krytycznym:

[2]

οἴκος (bis) – druk (zamiast: *οἴκος*, tak też Durini i Bielowski)

Οἴκοι- / μένειν – druk (zamiast: *οἴκοι μένειν*, tak też Durini i Bielowski)

δει – druk (zamiast: *δεί*, tak też Durini i Bielowski)

πύκνας – druk (zamiast: *πυκνάς*)

ψεκαδός – druk (zamiast: *ψεκάδος*)

εὔδοῦση – druk (zamiast: *εὐδοῦση*, tak też Durini i Bielowski)

φρένι – druk (zamiast: *φρενί*)

[4]

γένομην – druk (zamiast: *γενόμην*, tak też Durini i Bielowski)

οἶδα – druk (zamiast: *οἶδα*, tak też Bielowski)

Wykaz nieścisłości, odstępstw od źródła lub uzusu językowego oraz błędów rzeczowych autora, które z racji swej natury nie znalazły się w aparacie krytycznym (szczegółowych objaśnień należy poszukiwać w przypisach do stosownych lekcji):

[10]

1) *Iulium Caesarem – in portu Baiano* – kontaminacja dwóch informacji: o willi Juliusza Cezara w pobliżu Baj oraz o budowie Portu Julijskiego za czasów Oktawiana (zob. 10,10)

2) i 3) *Pompeium – in Herculeano* – pomylenie Pompejusza (*Pompeius*) z Pompejami (*Pompeii*) – prawdopodobnie błąd wzrokowy (zob. 10,13) oraz błędny zapis zamiast *Herculaneo* (zob. 10,14)

4) *Neronem – ad fossam Cumanam* – połączenie informacji o dwóch budowlach: kanale Nerona oraz tzw. tunelu Kokcejusza (zob. 10,15)

5) *Tarquinius – Puteolis* – nie mamy żadnej wiedzy na temat związków któregośkolwiek ze znanych Tarkwiniusów z Puteolami (zob. 10,19)

6) *Octaviūm Augustum* – jako element tytułatury imię błędne, zamiast: *Octavianum Augustum* (zob. 10,24)

7) *Pollium Vedionem* – omyłka polegająca na przestawieniu członów imienia (powinno być: *Vedium Pollionem*), co pociągnęło za sobą również zmianę deklinacji (zob. 10,41)

[11]

8) *in Pompeiano* – pominięcie rzeczownika *municipium: in Pompeiano [municipio]* (zob. 11,14)

9) *Nysita* – niedokładność, łacińska nazwa została potraktowana jak rzeczownik I (*Nysita, -ae*), a nie III deklinacji (*Nesis, -idos*) (zob. 11,16)

[12]

10) *in Pomponiano* – błędne potraktowanie imienia własnego jako nazwy nieistniejącej miejscowości – błąd wzrokowy (zob. 12,2. 3)

11) *raphanum* – rodzaj (*neutrum*) rzeczownika nienotowany przez słowniki (zob. 12,17)

[13]

12) *apud suos Romanos Milo* – Reszka niesłusznie zalicza Greka z Krotony do Rzymian (zob. 13,5)

13) i 14) *Phagus* – rzeczownik pospolity Phago potraktowany został przez autora listu jako imię własne, a ponadto Reszka niewłaściwie odmienił go wedle drugiej, a nie trzeciej deklinacji (zob. 13,6)

15) *Vit{jelliani}* – zamiast, zgodnie z przekazem źródłowym, *Aureliani* (zob. 13,7)

16) *cetus marinus* – błędne zrozumienie pojawiającego się w przekazie źródłowym słowa *orca* jako ‘gatunek wieloryba’, zamiast ‘beczka’ (zob. 13,8)

17) *ἐν κύκλω{ς} πίπειν* – polonizacja Reszki, zamiast: *τὸ κύκλω πίπειν* (zob. 13,27)

[15]

18) *in domo sua Rabiriana* – Reszka błędnie traktuje jako własność samego Cyclerona posiadłość Rabiriusza pod Neapollem, której zakup rozważał Attyk (zob. 15,3)

19) *de quibus Ovidius: „Nullus in orbe locus Baiis praelucet amoenis”* – kontaminacja dwóch fragmentów: *HOR.Epist.* 1,1,83 oraz *OV.Fast.* 4,574 (zob. 15,9)

- [16] 20) *Amphidamantis, poetae celeberrimi* – Reszka mógł pobeżnie przeczytać fragment, mówiący o tym, że na pogrzeb króla Amfidamasa przybyli najznakomitsi poeci, tj. Homer i Hezjod – błąd wzrokowy (zob. 16,6)
- [19] 21) „*Eneida*” (druk: *Aeneida*) – ewentualnie (o ile nie jest to słowo polskie, jak uważają edytorzy) błędne użycie akuzatiwu zamiast nominatiwu *Aeneis* (zob. 19,5)
 22) *Ζεὺς καὶ* – niedokładny cytat zmieniający metrum, właściwie powinno być: *Ζεὺς τε καὶ* (zob. 19,13)
- [20] 23 i 24) *Typhoei, centicipitis Gigantis* – pomyłka Reszki, jako że Tyfeus nie był jednym z Gigantów – błąd wzrokowy, oraz błędny zapis imienia potwora (z rzekomym dyftongiem) (zob. 20,10)
- [21] 25) *et succinctam Tisiphonem* – pominięcie rzeczownika *palla*: [*palla*] *succinctam Tisiphonem* (zob. 21,21)
- [23] 26) jeden z tańców otrzymał nazwę *Calabrimus* zamiast *colabrimus* (zob. 28,3)
- [25] 27) *Domitianum ad At{t}ellam videbimus* – błąd rzeczowy Reszki, jako że ulubionym miejscem pobytu Domicjana nie była leżąca w pobliżu Neapolu Atella, lecz łatyńskie Albanum, gdzie miał posiadłość (zob. 23,8)
- [26] 28) *subrostrarii* – forma dopuszczalna, choć niezgodna z przekazami; być może w rękopisie Reszki widniała forma *subrostrani* (zob. 26,9)
 29) *eiusdem Tiberii lyricum carmen, quod inscripsit «De Iulii Caesaris morte conquestio»* – wersja powtórzona za niektórymi dawnymi wydaniem; w istocie Tyberiusz poświęcił swoje dzieło nie Juliuszowi Cezarowi, lecz Lucjuszowi Cezarowi (zob. 26,13)
 30 i 31) *Tarentinum ... ut „... nobilem vappam” oderat* – błędy co do miejsca pochodzenia wina: „tarentyjskie” zamiast, jak podają wydania Pliniusza Starszego, „surrentyńskie” (*Surrentinum*) – błąd wzrokowy, oraz co do faktu, że za „zaczny kwas” (*nobilem vappam*) ten gatunek wina uznawał Kaligula, a nie Tyberiusz (zob. 26,16)
 32) *vetaverit* – błędna odmiana *perfectum* wedle tematu na -v-, zamiast na -u- (zob. 26,17)
- [28] 33) w wyrażeniu *cedride suco* rzeczownik rodzaju męskiego został określony przymiotnikiem występującym tylko w rodzaju żeńskim (zob. 28,16)
 34) *struthea, cotonea* – pominięcie rzeczownika *mala*: [*mala*] *struthea, cotonea* (zob. 28,19)
 35) zapis *pancrapa* zamiast *pancarpia* (zob. 28,20)
 36) sformułowanie *mustacia sesamata* potraktowane jako *fem.sing.Abl.* (zob. 28,21)
 37) *amorbitae Sicula* – pominięcie rzeczownika *placenta*: *amorbitae [placenta] Sicula* (zob. 28,22)
 38) zapis *bubala* zamiast poprawnego *bubula* (zob. 28,25)
 39) zapis *culcitra* zamiast *culcita* (zob. 28,31)

Objaśnienia

Na temat metody konstruowania objaśnień zob. przede wszystkim s. 41.

Tytuł (1): *Simoni Simonidae* – Szymon Szymonowic (*Simon Simonides*; 24 (26?) X 1558 Lwów – 5 V 1629 Czemięcín koło Zamościa) studiował w Akademii Krakowskiej i za granicą, najprawdopodobniej we Francji i Belgii. Nobilitowany w 1590, w tym samym roku otrzymał od Zygmunta III Wazy tytuł *poeta regius* (por. przyp. tytuł (2)). W latach 1593-1605, z inicjatywy Jana Zamoyskiego, był organizatorem Akademii Zamoyskiej oraz biblioteki i drukarni w Zamościu. Po śmierci mecenasa zajmował się wychowaniem jego syna Tomasza. Tworzył zarówno po łacinie: dramaty (*Castus Ioseph*, 1587; *Penthesilea*, 1618), wiersze panegiryczno-okolicznościowe (np. *Flagellum Livoris*, 1588; *Aelinopaeae*, 1589(?); *Repotia Zamosciana* i *Imagines dietae Zamosciana*, 1592; *Trophaeum Stanislai Zolkiewii Scythis caesis, fugatis*, 1606), utwory dydaktyczne (np. *Hercules Prodiceus*, 1602), funeralne (np. *Naenia funbris ad Stanislaum Sokolovium*, 1586; *Funus Sigismundi Solikowski*, 1594) i religijne (*Joel propheta*, 1593; *Divus Stanislaus*, 1604), jak i po polsku (przede wszystkim *Sielanki*, 1614).

(2): *poetae laureato* – wśród zaszczytów, jakimi obdarzono Szymonowica, pewne są tylko: jego nobilitacja (na sejmie 18 IV 1590 r. Zygmunt III na wniosek Jana Zamoyskiego nadał Szymonowicowi tytuł szlachecki i przypuścił do herbu Kościeszka) oraz tytuł „poety królewskiego”, nadany niemal jednocześnie ze szlachectwem (Akta Metryki Koronnej, ks. 133, s. 473 – cyt. [za:] Bielowski, s. 201):

[...] eum ipsum unicum poetam nostrum creamus et declaramus, nomenque et praerogativam Poetae Regii damus [...].

[...] czynimy go i ogłaszamy naszym jedynym poetą oraz nadajemy mu tytuł i przywilej poety królewskiego [...].

jakim – również dzięki staraniom kanclerza – obdarzył Symonidesa król (23 XII 1590 r.); por. Głębička, s. 88 (tu literatura i przywołanie dokumentów). Kwestia formalnego uhonorowania Symonidesa wieńcem laurowym przez papieża lub cesarza pozostaje sporna. Zdaniem jednych, miał Szymonowic odebrać wieńiec od Stefana Batorego (Wiszniewski, s. 279) lub samego Jana Zamoyskiego (Węcławski, s. 177, por. też s. 181). Zdaniem innych, wieńiec przesłał mu papież Klemens VIII w 1593 bądź w 1594 r.; por. STAROWOLSKI, *Script. hekaton*. [1627], s. 222: „XCIX. Simon Simonides. [...] atque paulo post lauream poeticam a Clemente VIII impetraret” (a wkrótce od Klemensa VIII uzyskał laur poetycki); *Vita Simonis Simonidae* (anonimowa biografia z 1630 r.; cyt. [za:] Bielowski, s. 107):

Interea quoque cum *Joëlem prophetam* versu illo admirabili suos entusiasmos pangentem pontifici O[ptimo] M[aximo] Clementi VIII dedicasset, ab eodem laureati poetæ titulo ac insignibus, praeterea vero honorario incluto donatus erat [...].

W tym również czasie, gdy zadedykował papieżowi Klemensowi VIII *Joela proroka*, cudownym wierszem głoszącego swe prorocтва, obdarowany został przez tegoż tytułem oraz insygniami poety uwiecznionego, a także hojną nagrodą [...].

MIASKOWSKI, *Zbiór rytmów*, Część wtóra. XXIX. «*Do Symona Symonidesa*», w. 1-3:

Szczyście mi nie zdarzyło, aby oko moje
wejźrzało na uczoną twarz i czoło twoje
zdobne róższką bobkową, którą on Pan⁸⁷ włożył.

Jeszcze inni uważają (Uranowicz, s. 78), że wręczenie wieńca miało nastąpić między 1598 a 1605 r. Korneli Heck (cz. 1, s. 131(316)) pisze:

Uwieńczył go najlepiej sam Zamojski przez powyższe nadania i przez opasanie włóczni herbowych wieńcem z wawrzynu. Najprędzej jeszcze wieńiec rzeczywisty mógł mu przesłać później po wydaniu *Joëla* papież Klemens VIII [...].

Ostatnio badacze uznają ów tytuł za grzecznościowy, będący „wyrazem uznania dla wysokiej rangi poety w *Respublica Litteraria*” (por. Głębička, s. 88, przyp. 96; autorka powołuje się na ustalenia zamieszczone w pracy: S.K. Kuczyński, *Nobilitacja Szymona Szymonowica*, „Rocznik Lubelski” 25/26(1983-1984), s. 34-43 oraz s. 53 i przyp. 86). Na temat biografii poety i związanych z nią zagadek por. także Pawlak, 2009.

[1]

[1,1] *Ne vivam, Simonide, si mihi* – por. CIC.Att. 12,3,1 ⇔ [1554], k. 186r [nr listu: 2]:

[...] **ne vivam** [por. 1.2 (cytat z listu Reszki)], mi Attice, **si mihi** non modo Tusculanum, ubi ceteroqui sum libenter, sed μακάρον νήσοι [makáron nésōi] tantí sunt, ut sine te sim totos dies.

Niech umre, mój Attyku, **jeżeli moje** Tusculanum, gdzie sobie bardzo podobam, a nawet Wyspy Szczęśliwe dosyćby mi się podobały, gdybym miał tyle dni bez ciebie przepędzić.

(przekład E. Rykaczewski)

⁸⁷ Nie przez wszystkich badaczy „on Pan” jest identyfikowany jako papież; por. Pawlak, 2009, s. 31.

[1,2] *missa abs Te salus salutem non attulit* – por. podobną grę słów, opartą na dwuznaczności słowa *salus* (‘zdrowie, pomyślność’, ale i ‘pozdrowienie’, także w formule używanej w listach: *salutem dico* – ‘pozdrawiam’), *OV.Her.* 4,1-2 ⇒ [1555], s. 18 (Fedra do Hippolita):

Quam nisi tu dederis, caritura est ipsa, **salutem**
mittit Amazonio Cressa puella viro.

Ja, córka Krety, przesyłam synowi Amazonki życzenia szczęścia, któremu pozbawiona dopóty, dopóki Ty mnie nim nie obdarzysz.

(przekład W. Markowska)

Od uprzejmości wykorzystujących ten sam koncept i podobną frazeologię zaczyna się też list Reszki do jezuity Francesca Benciego; por. RESZKA, *Epist. I* [1594], [XLVII] s. 437:

Ne vivam [por. 1,1], si multos ita cupidos, ita nostri studiosos aequae ac te observantes habere me existimo. Ipsa quoque abs te **missa** mihi **salus** non quo explicare, quantum ad me refovendum habere visa est firmitudinis.

Niech zginie, jeśli myślałbym, że wśród tych, którzy mnie poważają, wielu jest takich, co na równi z Tobą darzyliby mnie przychylnością i wsparciem. Samo pozdrowienie, któreś mi posłał, pokrzywdziło mnie tak bardzo, że nie zdołam tego opisać.

[1,3] *Ioel propheta* – autor listu przywołuje tu poemat Szymonowica *Ioel propheta ad Clementem VIII Pontificem Maximum* (Cracoviae: archityp[ographia] regia et ecclesiastica Lazari, 1593), będący parafrazą starotestamentowej księgi Joela. Poeta ofiarował swoje dzieło papieżowi Klemensowi VIII, tj. Ippolitowi Aldobrandiniemu, którego poznał, gdy ów przebywał w Rzeczypospolitej jako legat Sykstusa V. Półtora roku po konklawe, za pośrednictwem Jana Zamoyskiego i nuncjusza Germanika Malaspiny, Szymonowicz przekazał papieżowi ten spóźniony dar z okazji rozpoczęcia pontyfikatu; por. Głębička, s. 44-47.

[1,4] *repotia Zamoisciana* – nawiązanie do wiersza *Repotia Zamoisciana* (Zamojskie poprawiny; formę *Zamoisciana* spotykamy w dawnych wydaniach utworu Szymonowica oraz w edycji opublikowanej przez Bielowskiego, s. 161) ułożonego przez Szymonowicza z okazji przenosin w kilka tygodni po ślubie (14 VI 1592 r.) czwartej małżonki Jana Zamoyskiego, Barbary Tarnowskiej, do Zamościa; kanclerz podjął młodą żonę i teściów wspianą ucztą w bogato ozdobionej sali. *Repotia*, adresowane przede wszystkim do panny młodej witanej na ziemiach Zamoyskiego, ujęte zostały w 201 heksametrów (Leopoli: M. Garvolinus, 1592; edycja: Bielowski, s. 161-163); por. Głębička, s. 114, 120. Utwór dopełniały *Imagines diaetae Zamoiscianae* (Obrazy z sali jadalnej w Zamościu). Dyskusja na temat niewłaściwego przysądzenia tego tytułu innym utworom Szymonowicza [w:] Bielowski, s. 161, przyp. *). Ocena wymowy powyższego fragmentu listu Reszki [w:] Heck, cz. 1, s. 148(333), przyp. 3.

Ponadto RESZKA, *Epist. I* [1594], [XXVII] s. 317: „nuptiis autem et **repotiis**”.

[1,5] *nephalia* – (νηφάλια [nephália]) w starożytności termin ten oznaczał libację, podczas której nie wylewano wina, lecz np. wodę, mleko, miód lub oliwę (por. νηφάλιος [nephálios] – ‘niezmieszany z winem, trzeźwy’); zob. np. PLUT.*Tuend.sanit.* 132E; *Coh.ira* 464C (νηφάλια καὶ μέλισπονδα [nephália kai melispōnda]).

Ponadto RESZKA, *Epist. I* [1594], [XLV] s. 427: „Saepius hic [i.e. Neapolii] **nephalia** quam **Dionysia** celebrantur” (Częściej nefalia tu [tj. w Neapolu] urząda się aniżeli Dionizje).

[1,6] *horas antelucanas* – niewątpliwie Reszka czyni tu aluzję do obowiązującej w Kościele katolickim liturgii godzin sprawowanej wedle brewiarza. W porządku brewiarza sprzed reformy trydenckiej „modlitwa odmawiana przed świtem” to *Matutinum*, czyli Jutrznia, odprawiana około północy lub przed wschodem słońca. *Horae antelucanae* mogły obejmować także *Laudes*, tj. Chwalby, na które gromadzono się o świcie (niejednokrotnie łączono je z Jutrznia – *Matutinum cum Laudibus*).

[1,7] *Dionysia* – stałym elementem obchodzonych w starożytnej Grecji Dionizjów, tj. świąt ku czci Dionizosa, było próbowanie młodego wina.

[1,8] *Cereales* – przymiotnik *cerealis* wywodzi się od imienia Cerery (*Ceres*) (por. 20,4), rzymskiej odpowiedniczki greckiej bogini plonów i urodzaju – Demeter.

[1,9] *Zamoiscio* – Jan Zamoyski (1542-1605), kanclerz i hetman wielki koronny, doskonały mówca, „trybun szlachty”, mecenas; w założonym przez siebie w 1580 r. Zamościu utworzył w 1593 r. Akademię, mającą przygotowywać szlachtę do służby państwowej, oraz drukarnię, która otrzymała specjalne przywileje królewskie. Por. także przyp. tytuł (2). Zob. Przyboś, Żelewski, s. XXIX-XXXVII.

Ewentualne osobiste kontakty Reszki z Zamoyskim wymagają dalszych badań. Odnotujmy tylko, że hetman podczas bezkrólewia opowiedział się za elekcją *viritim* i kandydaturą Henryka Walezego, po czym posłował po niego do Paryża. W 2. połowie 1573 r. do Paryża wyjechał także Stanisław Reszka, by w imieniu kardynała Hozjusza złożyć gratulacje nowo obranemu królowi i polecić mu sprawy Kościoła w Polsce. W przygotowanym przez siebie zbiorze tekstów dokumentujących okoliczności elekcji i koronacji Walezego, *De rebus in electione, profectioe, coronatione Henrici regis in Gallia et in Polonia gestis a...* (Romae: haeredes A. Blasii, 1574, k. 12) Reszka zamieścił niewygodną publicznie mowę Jana Zamoyskiego (odnotowaną także w *Diariuszu poselstwa...* pod datą 13 IX 1573 r.), w której ten ogłaszał wybór Henryka na króla Rzeczypospolitej (16 V 1573); zob. Przyboś, Żelewski, s. 208, przyp. d.

[1,10] *reliquarum rerum omnium praeterquam iniuriarum memore* – por. *CIC.Lig.* 35 (o Juliuszu Cezarze): „qui oblivisci nihil soles nisi iniurias” („który nic nie zapominasz jedno krzywdy”; przekład E. Rykaczewski);

ponadto FABER, *Orat.funobr.Maxim.* [1519], k. d₂v [mowa wygłoszona 16 I 1519 r. i wielokrotnie w wieku XVI oraz później przedrukowywana]:

[...] ut visus sit cum Iulio Caesare **omnium praeterquam iniuriarum memor** [marg.: *Iulius Caesar omnium praeterquam iniuriarum memor. Sic quoque Maxi[milianus] caesar.*]

[...] że wydawało się, iż – jak Juliusz Cezar – pamięta wszystko oprócz krzywd [marg.: *Juliusz Cezar pamiętający wszystko oprócz krzywd. Podobnie cesarz Maksymilian.*]

[1,11] *solique caelique* – frazeologizm łaciński; por. np. PLIN.MA.NH 14,3,10; CURT. 7,3,10; COLUM. 1,7,4; MELA 2,100.

Ponadto [29] oraz RESZKA, *Paraen.* [1596], s. 41 (p.), 47 (p.): „**caelo suo soloque**”; *Epist. II* [1598], [XLII] s. 329: „**caeli solique**”.

[1,12] *gratae sint Gratiae* – por. PLAUT.*Poen.* 133-134 ⇒ [1577], s. 592C (słowa te wypowiada młodzieniec Agorastokles do niewolnika Milfiona):

quibus pro bene factis fateor deberi tibi
et libertatem et multas **grates gratias.**

A teraz bądźcie zdrowi, bądźcie nam życzliwi,
to was także życziwie Pomyślność wspomozę.

(przekład G. Przychocki [w. 138-139])

Ponadto JANICKI, *Carm.Var.eleg.* IX, w. 29: „**Gratia**, Musarum divinis **grata** choreis” („piękno miłe boskim płaśającym muzom”; przekład E. Jędrkiewicz); SZYMONOWIC, *Flag.Livor.* [1588], k. C₁v:

Nam si quid Furiarum vel Livoris habemus,
heu, **Gratiae** statim sumus non **Gratiae.**

Bo gdy tylko Złość nas ogarnie czy Zazdrość,
my, Wdzięki, przestajemy być wdzieczne.

[1,13] *virtutis in virtute, benefacti in benefacto praemium est; nulla iustitiae maior merces quam iustum esse* – por. PLAUT.*Amph.* 648-653 ⇒ [1577], s. 35B (podział na wersy według wydania dawnego):

[...] **Virtus praemium est** optimum;
virtus omnibus rebus anteit profecto:
libertas salus vita res, parentes [dźś: *res et parentes*],
patria et prognati tutantur, servantur,
virtus omnia in sese habet, omnia adsunt bona, quem penes est **virtus.**

mestwo samo jest nagrodą najlepszą i mestwo
jest zaiste więcej nawet niżli wszystko inne:
wolność, całość, życie, mienie, rodzice, ojczyzna
i rodzina w mestwie mają obronę, ochronę;
w mestwie wszystko się zawiera – we wszystko, co dobre,
taki człowiek obfituje, który z mestwa słygnie.

(przekład G. Przychocki [w. 676-681])

SEN.MI.*Epist.* 81,19: „**virtutum omnium pretium in ipsis est**” („nagroda za wszelkie cnoty znajduje się w nich samych”; przekład W. Kornatowski); *Vit.beat.* 9,4: „Quid petam ex **virtute?** Ipsam. Nihil enim habet melius ipsa pretium sui” („Pytasz, czego oczekuję od cnoty? – Samej cnoty. Nie ma w niej nic lepszego, ponieważ sama jest dla siebie nagrodą”; przekład L. Joachimowicz); SIL.ITAL. 13,663: „Ipsa quidem virtus sibimet pulcherrima merces” (Sama dla siebie nagrodą najpiękniejszą jest cnota); CLAUD. (*Carm.* 17) *Paneg.cons.Manl.Theod.* 1: „Ipsa quidem virtus pretium sibi” („Cnota jest sama dla siebie nagrodą”; przekład E.J. Głębińska); ponadto ERASMUS, *Inst.princip.Christ.* [1516], k. d₄r: „**Virtutem ipsam** abunde magnum **sui praemium esse**” („Posiadanie cnoty jest już samo przez się wielką nagrodą”; przekład M. Cytowska [s. 157]); SCALIGER I.C., *Poet.* [1561], lib. III, cap. XII, s. 91A2 [komentarz do: VERG.*Aen.* 5,305]: „ut ostendat **virtutem sibi ipsam et pretium, et praemium esse**”; KOCHANOWSKI, *Pieśni* II 12,13-16:

Cnotą (tak jest bogata) nie może wziąć szkody
Ani się też ogląda na ludzkie nagrody;
Samą ona nagrodą i płacą jest sobie
I króm nabytych przypraw świętna w swój ozdobie.

Szymonowic na swoim egzemplarzu komedii, na s. 35, objął wiersze Plauta linią przerywaną i zanotował na marginesie (cyt. [za:] Szwarcówna, s. 99): „Sententia de virtute egregia” (Sentencja o cnotcie nadzwyczaj celna).

[2]

[2,1] *porro* – por. [7] i [9], oraz np. RESZKA, *Epist. I* [1594], [XX] s. 235; *Atheism.* [1596], k. ¶₈v, s. 4 (l.), s. 447 (p.).

[2,2] *de rationibus Tuis domesticis oeconomiaeque onere* – badacze domyślają się tu starań, jakie podjął poeta na polecenie Zamoyskiego w związku z otwarciem drukarni i Akademii w Zamościu, ale przede wszystkim konieczności opieki nad ojcem, Szymonem z Brzezina († 1595), mieszkającym we Lwowie; por. [3]: „debes parentibus”; oraz rkps BJ 62, *Reverendo... D. Stanislao Rescio...*, [Leopoli, 25 IV 1591] (zob. Bielowski, s. 115); także Heck (cz. 2 i 3, s. 6-8). Niektórzy mówią też o osieroconych w tych latach siostrzeńcach i bratankach, a nadto o złym stanie zdrowia samego Szymonowica, czego dowodzić ma jego list do Zamoyskiego pisany ze Lwowa 11 VI 1594 r.; zob. Bielowski, s. 126:

Acz i sam otuchą tylko i umysłem dobrym nadślabilenia te moje dźwigam [...]. Teraz inszych przypadków po wielkiej części uprzatnęło się, głowy tylko bolenie niezwykle mnie i nieznośniejsze nastąpiło. [...] ociec mój, obiecawszy mię z mieszka swego na dzierżawy tamtej wykupno i zaczenie gospodarstwa tysiącem złotych opatrzyć, potem, widząc choroby

moje, zabronił mi ich i teraz użyć mi się nie daje, rozumiejąc, że zdrowie moje domowego wyszanowania potrzebuje. Ma w tem i insze swe upatrywania, o które ja z nim sporu wieść nie mogę, zwłaszcza nie mając jeszcze swego nic w rękę.

Por. także Węclewski, s. 188; Uranowicz, s. 79-80. W spadku po ojcu przypadła pocie kamienica z ogrodem i szopą oraz większa część gotówki; od Zamoyskiego otrzymał Szymonowic w dzierżawę (w roku 1598) dobra: Czernięcin, Pstrągową Wolę i Dziadkową Wolę; por. Bielowski, s. 183.

[2,3] *non possum non sapere Te dicere* – por. wyrażenie podobne, choć o nieco odmiennym znaczeniu: *CIC.Tusc. 2,19,45*:

Nunc ego **non possum** tantum hominem [*i.e.* Epicurum] **nihil sapere dicere**, sed nos ab eo derideri puto.

Trudno powiedzieć, by tak wielki człowiek [tj. Epikur] był całkiem niemądry, myślę jednak, że sobie z nas żartuje.

(przekład J. Śmiga)

Ponadto RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XXXIV] s. 379:

Non possum Suantum⁸⁸ illum, quid enim a Romanis petamus, cum domestica suppetant exempla, Suetiae Gotiaequae principem **non sapere dicere**, qui nullum salubrius podagrae [por. 14,6] remedium invenit, quam quod – ut Olaus loquitur⁸⁹ – a solatio colloquio optimorum hominum accipiebat.

Nie mogę nie przyznać, że miał rację ów Swante, książę szwedzki i gocki – po cóż bowiem mielibyśmy sięgać po przykłady rzymskie, skoro własnych mamy pod dostatkiem – który nie znalazł skuteczniejszego leku na podagrę niżli to, co – jak powiada Olaus – dawała mu przynosząca pociechę rozmowa ze znakomitymi ludźmi.

[2,4] οἶκος φίλος – οἶκος ἄριστος [oikos filios – oikos aristos] – „domus amica – domus optima” – ERASMUS, *Adagia* 2238 ⇒ |1523|, s. 598 (III III 38: *Domus amica, domus optima*):

Οἶκος φίλος, οἶκος ἄριστος [AESOP. 108 (Haustrath/Hunger)], id est / est grata **domus, domus optima** semper. Nusquam commodius, nusquam liberius, nusquam lautius homini vivere contingit quam domi. Quidam per iocum detorquent ad testudinem, de qua fertur apologus huiusmodi. Iuppiter cum animantium omne genus ad nuptias rogasset venissentque reliqua praeter unam testudinem (nam haec peracto convivio tum demum advenit), Iupiter admirans percunctatus est, quidnam illi fuisset in mora. Atque illa respondit: Οἶκος φίλος, οἶκος ἄριστος. Iratus ille iussit, ut, quocumque iret, domum suam secum circumferret.

„Dom umiłowany, dom najlepszy”, to znaczy: miły jest dom, dom zawsze najlepszy. Nigdzie człowiek nie żyje wygodniej, nigdzie nie cieszy się większą swobodą, nigdzie nie żyje dostatniej niż w domu. Niektórzy żartobliwie odnoszą te słowa do żółwia, o którym opowiada się taką oto bajkę. Kiedy Jowisz sprosił wszystkie zwierzęta na swoje wesele i wszystkie przyszły oprócz jedyne go żółwia (zjawił się on dopiero wówczas, gdy ucza się skończyła), zadziwiony bóg dopytywał się, co było przyczyną jego spóźnienia. Żółw odpowiedział: Οἶκος φίλος, οἶκος ἄριστος. Zagniewany Jowisz nakazał, aby odtąd żółw, gdziekolwiek pójdzie, niósł swój dom ze sobą.

por. także np. CALEPINUS, *Dict. s.v.* „domus”, |1568|, s. 463 (l.); |1576|, s. 400 (p.); |1588|, k. 212v (p.). Zob. 2,5.

Fakt, że Reszka, przytaczając tekst grecki (tu i niżej), zamieszcza również przekład łaciński, świadczyć może zarówno o tym, iż naśladował Erazma, posługującego się w *Adagiach* taką właśnie metodą, jak i o tym, że opublikowane w tomie listy od początku przeznaczył do druku. Adresatowi owe tłumaczenia na pewno nie były potrzebne, ponieważ Szymon Szymonowic doskonale znał grekę; Bartosz Paprocki mówi nawet, że tworzył po grecku, choć żaden taki utwór nie zachował się do naszych czasów. Również Jan Zamoyski wspomina w liście do poety, że otrzymał od niego „epistolam Graecam”, a sam Szymonowic w jednym z polskich wierszy zwierza się, iż wyżej ceni sobie dzieło Teokryta niż Wergilego. Twórczość autora, którego Angelo Maria Durini, wydawca dzieł wszystkich Szymonowica (1772), nazwał „polskim Pindarem” (*Pindarus Polonus*), obfituje we wszelkiego rodzaju metryczne i treściowe odniesienia do ód liryka z Teb; por. Głębińska, s. 17, 20, 166. Na liczącym ok. 500 stron rękopisie BN 1393, zawierającym przekład *Moralio* Plutarcha autorstwa Mikołaja Kochanowskiego (*Plutarchus, autor grecki, przełożony na język polski przez M. Kochanowskiego (Moralia)*), o których wydanie starał się Szymonowic na prośbę Adama, syna Mikołaja, widać naniesione jego ręką poprawki oraz dwie noty własnościowe (m.in. „Ex libris Simonis Simonidis”), a ich charakter dowodzi, że miał przed sobą oryginał grecki lub może wydanie grecko-łacińskie, zresztą wahał się, czy raczej poprawić przekład Kochanowskiego, czy samemu przetłumaczyć *Moralia* (nb. *Plutarchus, autor grecki* to jedyny egzemplarz książki w języku polskim w księgozbiórce Szymonowica). Na marginesach swoich książek, np. tragedii Ajschylosa, Szymonowic wynotowywał similia, wyrażał własny sąd o konkretnym zwrocie, analizował pojedyncze epitety lub wyrażenia; zob. Szwarcówna, s. 18, 21, 31.

[2,5] οἶκοι μένειν δεῖ τὸν καλῶς εὐδαίμονα [oikoí ménéin déi tón kalós eudáimona] – „domi manere oportet belle fortunatum” – por. ERASMUS, *Adagia* 2013 ⇒ |1523|, s. 550-551 (III I 13: *Domi manere oportet belle fortunatum*):

Οἶκοι μένειν δεῖ τὸν καλῶς εὐδαίμονα, id est „**Domi manendum est**, cuncta cui sunt prospera”. Cui suppetit copia facultatum, is, si velit felicem agere vitam, domi vivat. Nusquam enim vivitur commodius, nusquam liberius. Qui eget, peregrinando rem quaerit ac fortunae experiatur aleam. Potest in hunc quoque detorqueri sensum: qui sibi bene conscius est, ne captet ex alienis laudibus gloriam, sed sit suarum virtutum conscientia contentus.

⁸⁸ Svante Nilsson; 1460-1512, regent Szwecji 1504-1512.

⁸⁹ OLAUS MAGNUS, *Hist.gent.Septentr.* 16,53 ⇒ |1555|, lib. XVI, cap. LIII: „De singulari remedio podagrae [por. 14,6] miti gandae”, s. 572.

Οἴκοι μένειν δεῖ τὸν καλῶς εὐδαίμονα, tj. „w domu powinien pozostawać ten, u którego wszystko toczy się pomyślenie”. Ten, komu wystarcza majątku, jeśli chce wieść szczęśliwe życie, niechaj żyje w domu. Nigdzie bowiem nie żyje się wygodniej, nigdzie swobodniej. Ten, komu brakuje majątku, niech podróżuje i go szuka, doświadczając zmienności losu. Można z tego powiedzenia i taką wyciągnąć myśl: kto jest pewien swej wartości, niech nie czerpie sławy z pochwał wypowiadanych przez innych, lecz niechaj będzie zadowolony z tego, że sam wie, ile jest wart.

oraz ibidem, 2238 ⇒ [1523], s. 598 (III III 38) (cytaty fragmentów wcześniejszych: 2,4 oraz nieco niżej):

Cui respondet illud [*i.e.* Aeschyl], alibi a nobis positum: „Οἴκοι μένειν δεῖ τὸν καλῶς εὐδαίμονα”, id est „**Domi manendum est**, fāta cui sunt prospera”. Nam huic demum οἶκος φίλος – οἶκος ἄριστος. Alioqui cui sit uxor rixosa domi et nihil quod edatur, huic domus carcer est.

Temu stwierdzeniu [por. 2,4] odpowiadają [słowa Ajschylosa], które umieściliśmy gdzie indziej: „Οἴκοι μένειν δεῖ τὸν καλῶς εὐδαίμονα”, to znaczy „Ten, komu dobrze się wiedzie, w domu niechaj przebywa”. Albowiem οἶκος φίλος – οἶκος ἄριστος [dom przyjazny jest dla każdego domem najlepszym]. A znowu przeciwnie, dla tego, kto ma w domu kłótliwą żonę i cierpi głód, dom jest więzieniem.

Por. także CLEM.ALEX.*Strom.* 6,2,7,6-8 ⇒ [1550], s. 260:

Ἀκήκοα δὲ Αἰσχύλου [AESCHYL., frg. 628a (²TGrF)] μὲν λέγοντος

οἴκοι μένειν χρεῖ τὸν καλῶς εὐδαίμονα –
καὶ τὸν κακῶς [druk: καλῶς] πρᾶσσοντα καὶ τοῦτον μένειν;

Εὐριπίδου [EURIP.*Philoct.*, frg. 793 (²TGrF) – pierwsza linijka] δὲ τὰ ὅμοια ἐπὶ τῆς σακηνῆς βοῶντος

μακάριος ὅστις εὐτυχῶν οἴκοι μένει;

ἀλλὰ καὶ Μενάνδρου [MENAN.*Heaut.*, frg. 132 (Körte)] ὡδέ πως κωμφοῦντος

οἴκοι μένειν χρεῖ καὶ μένειν ἐλεύθερον,
ἢ μηκέτ' εἶναι τὸν καλῶς εὐδαίμονα.

[1566], s. 687-688:

Audivi autem Aeschylum quidem dicentem:

*Est qui beatus, is maneat domi decet,
rem qui gerit male, is bene est, ut maneat;*

Euripide similiter in scena clamante:

Felix is est, beatus, qui, cum sit, domi manet.

Cum sic dicat etiam Menander in comedia:

*Domi manere oportet et esse liberum
aut non beatum illum esse vere dicier* [por. zaraz niżej oraz 2,6].

Słyszałem powiedzenie Ajschylosa:

Ten, komu dobrze się wiedzie, w domu niechaj przebywa.
niechaj tam pozostanie i ten, komu wiedzie się źle;

podobnie wołał ze sceny Eurypides:

Szczęśliwy ten, kto przebywa w domu, kiedy mu się wiedzie.

Mówi tak nawet Menander w komedii:

[Człowiek] powinien pozostawać w domu i być wolnym,
bo inaczej, doprawdy, nie można go nazwać szczęśliwym.

Zob. także fragmenty znane z późniejszych wydań *Adagiów*; ERASMUS, *Adagia* 2238 (III III 38) ⇒ [1575], kol. 846:

Ad apologum [por. 2,4] allusit M[arcus] Tullius in epist[ola] [CIC.*Att.* 15,16a,1] quadam ad Dolabellam⁹⁰: „Haec loca venusta sunt, abdita certe et, si quid scribere velis, ab arbitris libera, sed nescio quomodo [por. niżej, [6]] οἶκος φίλος. Itaque me referunt pedes in Tusculanum”.

Do tej opowieści nawiązuje Marek Tulliusz w jednym z listów do Dolabelli: „Ta okolica jest bardzo miła, dobrze ukryta i, o ile chce się coś napisać, wolna od nieproszonych gości. Lecz czuję jednak, że dom mi jest najmilszy. Dlatego same nogi ciągną mię do Tusculanum”.

oraz ibidem, 2844 (III IX 44: *Domi manendum*) ⇒ [1575], kol. 990, gdzie autor, po przytoczeniu fragmentu z Homera (HOM.*Od.* 3,313-314) i Hezjoda (HES.*Op.* 365), pisze:

Refertur ex Euripide [EURIP.*Philoct.*, frg. 793 (²TGrF)] carmen hoc:

Μακάριος, ὅς τις εὐτυχῶν οἴκοι μένει,
ἐν γῆ δ' ὁ φόρτος καὶ πάλιν⁹¹ ναυτίλλεται,

⁹⁰ Pomyłka Erazma, jako że Ciceron zaadresował list do Attyka, a nie do Publiusza Korneliusza Dolabelli (70-43 p.n.e.; *cos.stuff.* 44), swego zięcia; Dolabella był adresatem listu CIC.*Fam.* 9,14.

⁹¹ Dzisiejsze wydania fragmentów Eurypidesa proponują w tym miejscu koniekturę, która zmienia sens całości: zamiast πάλιν [*pálin*] (‘znow’) Alfred E. Housmann daje ποδοῖν [*podóin*] (‘na nogach’), czyli „Szczęśliwy, kto w czasie pomyślnym pozostaje w domu, / bo towar [swój] trzyma na ładzie, sam zaś żegluj na nogach”; por. „Proceedings of The Classical Cambridge Society” 25-27(1890), s. 11 = *The Clas-sical Papers of A.E. Housman*, ed. J. Diggle, F.R.D. Goodyear, Cambridge University Press 2004, vol. III: 1915-1936, s. 1254.

id est

Beatus is, qui in prosperis manet domi.
nam sarcina, solo quae tenetur, denuo
potest salo committi.

Z Eurypidesa pochodzą następujące wiersze:

[...]

to znaczy:

Szczęśliwy, kto w czasie pomyślnym pozostaje w domu,
bo towar trzymany na łądzie, z czasem znów może fałom powierzyć.

oraz np. CALEPINUS, loc. cit. (przyp. 2,4). Stobajos przytacza te paremie, przypisując je kolejno Menandrowi, Eurypidesowi (pierwszy wers) i Sofoklesowi (SOPH., frg. 848 (²GrF)), a nie Ajschylosowi (AESCHYL., frg. 628a (²GrF); pierwszy wers); zob. STOB. 3,39,14 (p. 724,10 (Hense, Wachsmuth)): „Οἴκοι μένειν δεῖ τὸν καλῶς εὐδαίμονα”.

Adagium Erazma dowodzi, że powiedzeniu οἶκος φίλος, οἶκος ἄριστος można przypisać dwa znaczenia. W bajce Ezopa (przyp. 2,4) dom jest po prostu – i najogólniej – miejscem najlepszym. Z kolei słowa Ajschylosa (przyp. 2,5) należy – za Erazmem – rozumieć w sposób następujący: dom przyjazny, czyli taki, w którym człowiekowi jest dobrze, w którym wie dzie dostatnie życie, to najlepsze dla niego miejsce. Wydaje nam się, że w liście do Szymonowica Reszka skłania się ku tej drugiej interpretacji.

[2,6] *non beatum illum vere dicier* – por. MENAN.*Heaut.*, frg. 132 (Körte) (= CLEM.ALEX.*Strom.* 6,2,7,8) – cytat: 2,5. Frazeologizm z archaiczną formą bezokolicznika w stronie biernej: „vere dicier”; por. PLAUT.*Curc.* 479.

[2,7] *si me fata meis paterentur ducere vitam / auspiciis et sponte mea componere curas* – VERG.*Aen.* 4,340-341 ⇒ np. [1561], kol. 839/840 // natomiast [1575], s. 271 oraz wydania dzisiejsze: „me si fata”. Słowa te wypowiada Eneas, żegnając się z Dydoną.

[2,8] *iisdem ... irem itineribus* – por. CIC.*Q.fr.* 3,3,4 ⇒ [1554], k. 326v: „patiamur illum **ire nostris itineribus**” („pozwólmy mu więc iść naszą drogą”; przekład E. Rykaczewski).

Ponadto RESZKA, *Epist. I* [1594], [XXXVIII] s. 395: „**iisdem itineribus** ad easdem laudes contendas”, [XLIX] s. 407: „Utinam autem Tuis possemus **ire itineribus**”; [XLIX] s. 459: „ne **iisdem eant itineribus**”; *Epist. II* [1598], [I] s. 1: „qui [...] **iisque ire itineribus** in Republica] didicerunt, quibus ierunt, qui ex parva magnam fecerunt”; [XVI] s. 141: „**iis ire iussisti itineribus**”.

W liście do Szymonowica Reszka używa tych słów żartobliwie, nadając im sens przeciwny: „naśladowałbym ciebie”, czyli „siedziałbym w domu”.

[2,9] *crede mihi* – frazeologizm łaciński; por. np. CIC.*Fam.* 4,5,4; *Att.* 5,10,1; OV.*Am.* 1,8,62; PETRON.*Sat.* 46,8; MART.*Epigr.* 1,3,4; ponadto PETRARCA, *Fam.* 9,13,42 ⇒ [1581b], s. 1031: „**Crede enim mihi**”; MANUTIUS PAULUS, *Epist.* [1571], lib. I, s. 5: „**mihi crede**”. W korespondencji, a także innych pismach Reszki pojawia się wielokrotnie, por. [5], [12] oraz 28,3, oraz RESZKA, *Spongia* [1590], k. B_{4v}, C_{4r}, D_{1v}, D_{4v}, G_{1v}, H_{2v}, I_{1v}, I_{3r}, K_{3r}; *Epist. I* [1594], s. 219, 229, 245, 327, 361, 381, 383, 387, 392, 422, 437, 469, 511; *Atheism.* [1596], k. ¶_{5v}, ¶_{6v}, s. 21 (p.); *Paraen.* [1596], s. 31 (l.), 46 (l.): „**credite mihi**”; *Epist. II* [1598], s. 101, 106, 125, 170, 248 (bis), 255-256, 329: „**credite mihi**”.

[2,10] *sub tecto πυκνᾶς ἀκοῦσαι ψεκᾶδος εὐδούση φρενί* [pyknās akūsai psekados heudūse freni] – „frequentem audire guttam securo animo” – por. CIC.*Att.* 2,7,4 ⇒ [1554], k. 27r:

[...] cupio, ut ait tuus amicus Sophocles [SOPH.*Tymp.*, frg. 636 (²GrF)],

καὶ [dźś: kāv] ὑπὸ στέγῃ

πυκνᾶς ἀκοῦσαι ψεκᾶδος [dźś: πυκνῆς ἀκοῦειν ψεκᾶδος] εὐδούση φρενί.

[...] chciałbym, jak powiada twój przyjaciel Sofokles,

pod dachem

śluchać w spokoju kropli deszczu rzęsitych.

Także APOLL.RHOD.*Arg.* 2,1083-1087:

Jak kiedy z chmur syn Kronosa grady posyła rzęsiste
dół, na miasta i domy, a ludzie, co w nich mieszkają,
słyszają bębienie strug deszczu o dachy swych domostw. w spokoju
siedząc, ponieważż zniecka nie spadła na nich zimowa
pora, lecz wcześniej już stropy wzmocnili i zabezpieczyli.

(przekład E. Żybert-Pruchnicka [2,1092-1096], ze zmianą)

⇒ np. [1546], k. 53v; [1550], s. 96-97.

[2,11] *Beatus, qui procul negotiis paterna bobus colit rura suis* – por. HOR.*Epod.* 2,1-3:

Beatus ille, qui procul negotiis,
ut prisca gens mortalium,
paterna rura bobus exercet suis.

Szczęśliwy ten, kto z dala od pieniężnych trosk,
tak jak pradawny ród śmiertelnych,
ojczyste łany orze własnych wołów trudem.

(przekład A. Lam)

[3]

[3,1] *Habent suas agri quoque ferias, amant et arva intercalares, parit et tempestas piscatoribus otium* – por. RESZKA, *Epist. II* |1598|, [XXXIV] s. 255:

Sed habent tamen et suam sidera quietem, habent **et arva intercalares, et suas piscatores ferias**, quae ubi se obtulerint data Musis de reditu sponsione uno curriculo ad nos advolabis.

A jednak i gwiazdy mają swe postoje, i zasiewy mają odroczenie, i rybacy – odpoczynek; gdy pojawi się ku niemu sposobność, przyrzekłszy Muzom powrót, jednym wozem pomkniesz do nas.

[3,2] *intercalares* – tj. *intercalares [menses]*. Przymiotnik *intercalaris, -e* (od *intercalare* – ‘wtrącić, wstawić, dodać’, przenośnie: ‘odłożyć, odroczyć’) oznaczał miesiąc, który doraźnie wtrącano w latach przestępnych w kalendarzu rzymskim przed reformą juliańską (46 r. p.n.e.; m.in. w Polsce obowiązywał do roku 1582), by zapobiec powstawaniu różnic między rokiem kalendarzowym a astronomicznym.

Por. OV. |1582|, s. 241-251: „*De ratione interkalandi* [sic!] Aldi Manutii, Paulli f[ilii], Aldi n[epotis]”.

[3,3] *parit et tempestas piscatoribus otium* – por. SEN.MI.*Epist.* 55,6: „cum **tempestas piscatoribus dedit ferias**” („gdy burza zmusza rybaków do wypoczynku”; przekład W. Kornatowski).

[3,4] *quae Tibi, quod rarum est, vivo sublime dederunt / nomen, ab exsequiis quod dare fama solet* – Reszka komplementuje Szymonowica słowami pochodzącymi ze słynnej autobiograficznej i autotematycznej elegii Owidiusza; por. OV.*Trist.* 4,10,121-122 ⇔ |1582|, s. 397:

tu [*i.e.* Musa] mihi, **quod rarum est, vivo sublime dedisti nomen, ab exsequiis quod dare fama solet.**

Ty [Muzo, tj. moja poezjo] rozstałaś me imię za życia, co rzadko się zdarza, bo zwykle sława przychodzi po śmierci.

(przekład S. Stabryła)

Także PROP. 3,1,24: „*maius ab exsequiis nomen in ora venit*” („Wielkie imię poety wyrasta z cmentarza”; przekład A. Świderkówna).

[4]

[4,1] *Notae sunt Pythagorae peregrinationes, Platonis navigationes – relictas penu artium Graecia – ad Aegyptios, ad Magos, Persas, Italos* – por. CIC.*Fin.* 5,29,87:

Nisi enim [*i.e.* ratio philosophorum] id faceret [*i.e.* beatam vitam compararet], cur **Plato Aegyptum** peragravit, ut a sacerdotibus barbaris numeros et caelestia acciperet? Cur post Tarentum ad Archytam? [...] Cur ipse **Pythagoras** et **Aegyptum** lustravit et **Persarum magos** adiit? Cur tantas regiones barbarorum pedibus obiit, tot **maria transmisit**? Cur haec eadem Democritus? Qui – vere falsone, quaerere mittimus – dicitur oculis se privasse; certe, ut quam minime animus a cogitationibus abduceretur, **patrimonium neglexit**, agros deseruit incultos, quid quaerens aliud nisi vitam beatam?

Gdyby bowiem [wiedza filozofów] tak nie postępowała [tj. nie zapewniała szczęśliwego życia], to po cóż Platon odbył podróż do Egiptu, by od cudzoziemskich kapłanów uczyć się matematyki i astronomii? Dlaczego potem udał się do Tarentu, aby obcować z Archytasem? [...] Dlaczego sam Pitagoras i do Egiptu jeździł, i magów perskich odwiedził? Po cóż pieszo przewędrował tak rozległe krainy barbarzyńskie, po cóż przeplynał tyle mórz? Dlaczego toż samo czynił Demokryt, który rzekomo (prawda to czy nieprawda, nie chcę teraz dociekać) pozbawił się wzroku, a co pewne, zaniebował dziedzictwo i zostawił rolę nie uprawioną, by umysł jak najmniej odrywać od rozmyślań?

(przekład W. Kornatowski)

oraz *Tusc.* 4,19,44:

Ultimas terras lustrasse **Pythagoran** Democritum **Platonem** accepimus, ubi enim quicquid esset, quod disci posset, eo veniendum iudicaverunt.

Wiemy, że Pitagoras, Demokryt i Platon wędrowali do najdalszych krajów, uważając, że należy udawać się tam, gdzie tylko można się czegoś nauczyć.

(przekład J. Śmiga)

O Pitagorasie por. PETRARCA, *Fam.* 9,13,13 ⇔ |1581b|, s. 1028-1029:

Est et **peregrinatio** famosa Democriti **famosiorque Pythagorae**, qui semel domo egressus, numquam rediit veri flagrantior amore quam patriae „lustravitque [dziś: *lustravit ergo*] **Aegyptum** – ut ait Cicero [CIC.*Fin.* 5,29,87] – **Persarum Magos** adiit, tantas regiones barbarorum pedibus obiit, tot maria transmisit {t}it [druk: *transmittit*]”. Cuius peregrinationis extremum si quaeritur, **in Italiam** ipsam venit ibique reliquum vitae egit et quattuor ibi lustra [dziś: *vitae agens, quattuor lustra*] consumpsit.

Słynna jest także podróż Demokryta, a jeszcze słynniejsza – Pitagorasa, który raz wyruszywszy z domu, nigdy już tam nie powrócił, bardziej pałając miłością prawdy niżli ojczyzny; „zwiedził Egipt – jak powiada Cyceron – dotarł do perskich Magów, przemierzył pieszo tak rozległe kraje barbarzyńskie i wiele mórz przeplynał”. A gdy zapytać o kres jego podróży, to przybył właśnie do Italii i tu spędził resztę życia, a żył jeszcze cztery pięćdziesiąt lat.

Także źródła greckie, których nie znał Petrarka: DIOG.LAERT. 8,1,2 ⇔ |1566|, s. 328:

Cum autem esset iuvenis [*i.e.* Pythagoras] addiscendi studiosissimus, **patriam linquens** cunctis fere barbaris Graecisque mysteriis initiatus est. [...] In **Aegypto** quoque adyta ingressus est.

[...] jako człowiek młody i chciwy nauki, chciał poznać wszystkie greckie i barbarzyńskie misteria i w tym celu opuścił ojczyznę. [...] w Egipcie został wtajemniczony w misteria i tam się nauczył tajemnic dotyczących bogów.

(przekład W. Olszewski)

IAMBlich. *Vit. Pyth.* 3,16; 4,19 ⇒ |1556|, s. 1 (tekst łacińskiego przekładu parafrazuje grecki oryginał):

In Aegyptum transit, multo studio templa petit et terit. Nullum illustrem virum, nullum sapientem, nullum sacrificium, nullum denique locum praetermittens, ubi plus quicquam sese inventurum speraret. Sacerdotes visebat omnes. Duos et viginti per Aegyptum annos perstitit in adytis astronomorum et geometrarum. Et initiatus nequaquam obiter nec fortuito sacra [por. zaraz niżej, [4]] deorum omnia discebat, donec cum Cambyse captivus in Babylonem deducitur.

<Przybył do Egiptu.> odwiedził świątynie z wielką uwagą i pilnością, [...] nie pominął [...] żadnego z ludzi <znakomych, żadnego ze> znanych z mądrości ani możliwości wtajemniczenia we wszelkie misteria, ani też żadnego miejsca, o którym sądził, że przybywszy doń, znajdzie tam coś szczególnego i nadzwyczajnego. [...] odwiedził wszystkich kapłanów [...]. I tak spędził w Egipcie dwadzieścia dwa lata [...] w świątyniach przybytkach astronomów i geometrów. <A zatem wtajemniczony bynajmniej nie powierzchownie czy przypadkowo, studiował> wszelkie sprawy związane z kultem bogów, dopóki [...] <jako jeniec> nie został uprowadzony <z Kambysem> do Babilonu.

(przekład tekstu greckiego J. Gajda-Krynicka, zmiany dostosowujące objęto nawiasami kątowymi)

O Platonie por. PETRARCA, *Fam.* 9,13,13 ⇒ |1581b|, s. 1028:

Plato relicto Athenis, ubi – si dici fas est – pro terrestri quodam numine colebatur, Aegyptum primo, deinde Italiam circumvixit [dziś: *permeavit*]. At quantus [dziś: *Quantus*] labor homini sedere solito, sed per omnes viarum difficultates discendi cupiditate [dziś: *cupidine*] pro vehiculo utebatur.

Platon opuściwszy Ateny, gdzie – jeśli tak rzec się godzi – oddawano mu cześć niczym ziemskiemu bóstwu, udał się najpierw do Egiptu, a potem do Italii. Wielki to wysiłek dla człowieka, który przywykł do życia w jednym miejscu, wszelako w tej pełnej trudów podróży przemożna chęć uczenia się niosła go niczym powóz.

także DIOG.LAERT. 3,18 ⇒ |1566|, s. 121: „Ter autem navigavit in Siciliam” („Trzykrotnie odbył podróż morską na Sycylię [tj. w latach: 387, 367 i 361] [...]”; przekład W. Olszewski). Najstarsza wzmianka o podróży Platona na Sycylię pochodzi z listów filozofa; zob. np. PLAT.*Epist.* 3 316b: „Przybyłem do Syrakuz zaproszony przez Ciebie [tj. Dionizjosa Młodsze] i przez Diona” (przekład tu i dalej M. Maykowska); 7 326b: „Takie więc były moje przekonania, gdy przybyłem do Italii i na Sycylię, udając się tam po raz pierwszy”; 7 345d: „nie tyle powinienem mieć żal do Dionizjosa, ile raczej do samego siebie i tych, którzy mnie gwałtem zmusili po raz trzeci przepłynąć przez cieśnię Scylli [por. [6]] «żeby znowu przemierzać Charybdy [por. [6]] straszliwej toń zdradną» [HOM.*Od.* 12,428] [...]”.

Pitagoras (s. 42) i Platon (s. 43) otwierają listę najsłynniejszych peregrynantów w dziele szesnastowiecznego teoretyka podróży Hieronima Turlera; por. TURLER, *Peregr.* [1574], s. 41-51: lib. I, cap. VII: „Exempla summorum virorum, qui peregrinati sunt”; s. 55: „Cicero [CIC.*Tusc.* 4,19,44; *Fin.* 5,29,87] Platonis ac Pythagorae peregrinationes magnifice extollit”; także LIPSIUS, *Epist.*, centuria I: XXII ⇒ |1592|, s. 38:

Haec Platonis, haec Pythagorae, Democriti et aliorum sapientium mens fuit, qui relicta penu artium Graecia non ad cultos solum, sed ad barbaros peregrinati acri quodam cupidine discendi.

Taki był zamysł Platona, taki Pitagorasa, Demokryta i innych mędrców, którzy zostawiwszy Grecję, ten skarbiec sztuk, wiedzeni przemożnym pragnieniem uczenia się, podróżowali nie tylko do ludzi wykształconych, lecz także do barbarzyńców.

[4,2] *Pythagorae ... Platonis* – wzmianki o podróżach dwóch wielkich filozofów greckich, Pitagorasa (ok. 550-496 p.n.e.; gr. Πυθαγόρας ὁ Σάμιος [*Pythagóras ho Sámios*], łac. *Pythagoras Samius*) i Platona (428/427-348/347 p.n.e.; gr. Πλάτων [*Plátōn*], łac. *Plato*), zwłaszcza do miejsc będących w poczuciu Greków kolebką wiedzy i mądrości, przede wszystkim na Wschód i do Egiptu, były stałym elementem ich antycznych biografii.

[4,3] *Magos* – Magowie (staropers. *magu* – ‘ten, który ma moc’, gr. μάγος [*mágos*], łac. *magus*), pochodzące z Medii irańskie plemię, którego członkowie mieli w Persji wyłączny (dziedziczny) przywilej sprawowania urzędów kapłańskich. Zajmowali się obserwacją nieba i meteorologią, uznając, że istnieje związek między zjawiskami na niebie i ziemi; uchodzili za twórców astrologii.

[4,4] *Italos* – wedle autorów greckich działających w koloniach sycylijskich i południowoitalskich, m.in. piszącego w V w. p.n.e. Antiocha z Syrakuz, Italowie (*Italii*; tu: mieszkańcy Italii) mieli wywodzić się od herosa-eponima kraju, Italosa, i jego małżonki Leukarii, których córką była Rome (por. PLUT.*Rom.* 2,1). U Arystotelesa (ARIST.*Polit.* 1329b) Italos jest królem koczowniczych Ojnotrów (‘Ludzi z kraju wina’), których osiedlił w Italii i nadał im prawa. Z kolei według Tukidydesa (THUCYD. 6,2,4) Italos, król Sykulów, był ojcem eponima Sycylii, Sykelosa. Mity czynią z niego nawet syna Penelopy i Telegonosa. Por. także [6] oraz 6,14. W rzeczywistości Półwysep Apeniński od połowy II tysiąclecia p.n.e. zaczęli zaludniać Italikowie (*Italici*), plemiona indoeuropejskie, złożone z kilku zróżnicowanych grup (m.in. Latynów, Osków i Kampanów).

[4,5] *ut earum gentium ritus, leges, mores, sacra pernoscerent* – por. PETRARCA, *Fam.* 9,13,26-27 ⇒ |1581b|, s. 1029:

Boni villici est in avito rure consistere, telluris [dziś: *terre*] suae vim bonumque cognoscere [dziś: *vim bonumque mores et naturas aquarum atque arborum seminumque successus et oportunitates temporum et vicissitudines tempestatum, rastra denum et ligones, et aratra cognoscere*], contra nobiliter et in altum nitentius ingenii est [dziś: *At nobiliter inque altum nitentis animi est*] „multas terras et multorum mores hominum vidisse” [aluzja do HOM.*Od.* 1,3].

To powinność dobrego gospodarza: trwać na odziedziczonych włościach, poznać moc i bogactwo swej ziemi [dziś: moc swej ziemi, zachowania wołów, właściwości wód, rozwój drzew i nasion, korzyści związane z poszczególnymi porami roku i zmiany pogody, a wreszcie wsze lakię motyki i plugi]; a przeciwnie, obowiązkiem ducha szlachetniejszego i dążącego ku wznioślejszym celom „jest poznanie wielu krain i obyczajów wielu ludów”.

także LIPSIUS, *Epist.*, centuria I: XXII ⇒ [1592], s. 35, 36-37:

Humiles istae et plebeiae animae domi resident et adfixae sunt suae terrae, illa divinior est, quae caelum imitatur et gaudet motu. [...] Instituta enim illa varia **gentium, ritus moresque** hominum, formae civitatum incredibile est, ad iudicium et prudentiam quam potenter possint.

Dusze tamte, przyziemne i pospolite, tkwią w domu i do swej ziemi są przykute, ta zaś dusza, która naśladuje niebo i lubi być w ruchu, podobniejsza jest boskiej. [...] Aż trudno bowiem uwierzyć, jak wielkie znaczenie dla umiejętności wydawania przez nas sądów i dla naszej mądrości ma poznanie owych rozmaitych instytucji plemion, obrzędów i zwyczajów ludzi oraz ustrojów państw.

[4,6] *sacra* – por. 4,1 (cytat z Jamblicha).

[4,7] *Quid quod et Μουσας [Musas] idem Plato dictas putat ἀπὸ τοῦ μῶσθαί [apó tú mósthai]* – por. PLAT. *Cratyl.* 406a ⇒ [1578a], s. 406A:

Τὰς δὲ Μουσὰς τε καὶ ὅλας τὴν μουσικὴν ἀπὸ τοῦ μῶσθαί (ὡς εἶοικε) καὶ τῆς ζητήσεώς τε καὶ φιλοσοφίας τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπιωνόμασε.

Iam vero MUSAS universamque adeo MUSICAM ἀπὸ τοῦ μῶσθαί (id est ab investigando), a philosophici nimirum studii indagazione primi nominum institutores cognominarunt.

A muzy i wszystko, co ma związek z muzyką, dostało taką nazwę od czasownika μῶσθαί (szukać), badania oraz miłości do filozofii.

(przekład tekstu greckiego Z. Brzostowska)

Muzy zaś i wszelką w ogóle muzykę ci, którzy jako pierwsi nadawali imiona, nazwali słowem pochodzącym od μῶσθαί (tj. od szukania) i od pełnych pasji poszukiwań filozoficznych.

oraz [1578c], s. 137 („Index”): „Μουσὰς dictae a μῶσθαί, id est ab investigando”.

[4,8] *omnibus vestigiis omnia ubique scrutentur et inquirant* – por. *CIC.Att.* 2,7,2 ⇒ [1554], k. 26v: „eaeque etiam velim **omnibus vestigiis indagata** ad me afferas, cum venies” („Staraj się, proszę, dobrze to wysledzić, żebyś mógł, kiedy tu [tj. do Ancjum] przybędziesz, ustnie mi opowiedzieć”; przekład E. Rykaczewski).

[4,9] *vestigiiis* – jakkolwiek fakt ten może być przypadkowy, słowo *vestigium* (‘ślad [także niematerialny], odcisk stopy, krok’) jest najczęściej pojawiającym się w tekście listu rzeczownikiem; por. [4], [5], [6], [8], [9], [12]; trzykrotnie Reszka posłużył się też zwrotem *ponere vestigium*: [5], [8], [9]. Por. 5,3.

[4,10] *sensibus recreatio* – por. PETRARCA, *Fam.* 9,13,41 ⇒ [1581b], s. 1030:

Non haec properantis taedio [dziś: *aut tedio*] affecti animi signa sunt [dziś: *signa sunt animi*], vides ut Menandro more circumflectitur, quo et a pluribus locis adventus sui iucunditas sentiatur et generosa mens pluriformium rerum recreetur aspectibus.

Nie tak wygląda ten, kto gna w pośpiechu albo jest zdruzony; widzisz, jak powoli i okrężną drogą zmierza, i aby wiele miejsc radowało się jego przybyciem, i aby szlachetny umysł krzepił się widokiem tylu tak różnorodnych rzeczy.

[4,11] *multa videris, multa audieris* – por. *CIC.De orat.* 1,218:

[...] sit boni oratoris **multa auribus accepisse, multa vidisse**, multa animo et cogitatione, multa etiam legendo percucurrisse.

[...] niech zatem cechą dobrego mówcy będzie to, że słyszał o wielu rzeczach, wiele widział, wiele przebiegł w myślach i rozumowaniu, a także w lekturze.

(przekład B. Awianowicz)

oraz np. *Verr.* 2,1,78; *Vatin.* 30; *Att.* 3,13,2. Cytat z *De oratore* jest zlokalizowany bardzo blisko odwołania do Cicerona, które znajdujemy w [19]; por. 19,3.

[4,12] *sola et nuda* – por. *AUG.Civ.* 13,16,1:

[...] quia videlicet eius perfectam beatitudinem tunc illi [*i.e.* philosophi Platonici] fieri existimant, cum omni prorsus corpore exuta ad deum simplex et **sola, et quodammodo nuda** redierit.

Sądzą oni [tj. platonicy] mianowicie, iż doskonałe szczęście duszy następuje właśnie wtedy, kiedy całkowicie wyzuta z ciała, wraca do Boga z niczym nie złączona, sama i – by tak rzec – na ga.

(przekład W. Kornatowski)

Ponadto HILAR.PICT.*Trin.* 9,2 (= *PL* 10,282A): „ad implendas aures ignorantium **sola haec et nuda** memorantes”; LIPSIUS, *Epist.*, centuria I: XXII ⇒ [1592], s. 38:

Iam et alia ab oculis utilitas, qui hic tibi **soli et nudi** ad scientiam saepe duces.

Bywa też inny pożytek z oczu, które tu często jako jedne i jedyne są twymi przewodnikami na drodze ku wiedzy.

[4,13] *iudicium limant* – por. CIC.Fam. 7,33,2 ⇒ [1581], k. 111r: „Opus est huc limatulo et politulo [dziś: *polito*] tuo **iudicio**” („Trzeba nam tu twego trafnego i wytrawnego sądu”; przekład E. Rykaczewski).

[4,14] *Ego te ... prudentia superavero multum, ἐπεὶ πρότερος γενόμεν καὶ πλείονα οἶδα* [*epei próteros genómen kai pleiona oida*] – «*quoniam prior natus sum et plura vidi*» – HOM.II. 19,218-219 ⇒ [1561], s. 227,16-17:

[...] ἐγὼ δὲ κε σεῖο νοήματί κεν [dziś: *ye*] προβαλοίμην
πολλὸν, ἐπεὶ πρότερος γενόμεν καὶ πλείονα οἶδα.

[...] **ego v[er]o te prudentia superavero
multum, quoniam prior natus sum, et plura vidi.**

[...] rozważa jednak prześcigam zapewne
ciebie – zrodziłem się wcześniej i więcej niż ty doświadczyłem.

(przekład tekstu greckiego K. Jeżewska)

Wydaje się, że Reszka mógł skorzystać właśnie z cytowanego wyżej wydania Sebastiana Castalio, ponieważ inne edycje, np. Giphaniusa, Divusa i Valli (najbardziej odległa), przynoszą tekst w szczegółach nieco odmienny, zresztą tylko edycje Castalio i Giphaniusa są dwujęzyczne; por. edycję Giphaniusa ⇒ [1572], s. 696 (tekst grecki), 697 (tekst łaciński):

[...] ἐγὼ δὲ κε σεῖο νοήματί κεν προβαλοίμην
πολλὸν, ἐπεὶ πρότερος γενόμεν καὶ πλείονα οἶδα

[...] **ego autem te prudentia superavero
multum, quoniam prior natus sum et plura novi.**

Divusa ⇒ [1537], k. 215v:

[...] **ego autem te sapientia supero
multum, quoniam prior natus sum et plura vidi.**

oraz Valli ⇒ [1541], s. 365: „neque ego tibi parum sapientia, quippe qui senior sum et **plura novi**”.

Zob. też HOM.II. 21,440 (Posejdon do Apollona).

[4,15] *ait Ulysses ad Achillem* – scena wyrzeczenia się gniewu przez Achillesa rozgrywa się na zwołanym przez Pelidę zgromadzeniu, na wybrzeżu, opodal okrętów. Agamemnon obiecuje Achillesowi dary, a Odyseusz chytrze namawia ich obu do wydania uczty. Achilles rwie się do walki i odrzuca obie propozycje jako złożone w niestosownej porze. Na to odpowiada mu „przebiegły Odysej” (HOM.II. 19,216-220):

Synu Peleusa, Achillu najpotężniejszy z Achajów!
Jesteś ode mnie silniejszy i potężniejszy niemało
w rzucie swej włóczni, rozważa jednak prześcigam zapewne
ciebie – zrodziłem się wcześniej i więcej niż ty doświadczyłem.
Niechże więc serce twe ścierpi rozsądne moje przemowy.

(przekład K. Jeżewska)

[4,16] *Ulysses* – (także *Ulyxes/Ulixes*; pol. Ulisses) forma ta określana jest zwykle jako zlatynizowana postać imienia Odyseusza (Ὀδυσσεύς [*Odyssseús*]), utworzona prawdopodobnie od form dialektalnych (z nagłosem Ὀλ-/Ὀύλ- [OI-/UI-]), np. Ὀλισσεύς [*Olisseús*] czy Οὐλιξεύς [*Ulixseús*], dobrze poświadczonych w źródłach. Najstarszym literackim tekstem łacińskim, w którym pojawia się imię *Ulixes*, jest przekład *Odysei* autorstwa Liwiusza Andronika (2. połowa III w. p.n.e.); por. LIV.ANDRON., frg. 17 (= HOM.Od. 5,297) oraz frg. 26 (= HOM.Od. 10,64) (Guenther) [= frg. 16 oraz 25 (Lenchantin)]. Badacze dowodzą także, iż forma *Ulixes* trafiła do łaciny za pośrednictwem języka etruskiego.

Grecy, chcąc powiązać niegreckie imię *Odyssseús* ze słowem dającym sens, odsyłali do czasownika ὀδύσσομαι (*odyssomai* – ‘nienawidzę’) i na poparcie tej etymologii przywoływali słowa Ateny, pytającej ojca, za co tak gniewa się na Odyseusza (HOM.Od. 1,62), oraz słowa Autolykosa, którego poproszono o nadanie imienia wnukowi (ibidem, 19,406-409): „Przychodzę tu w gniewie [ὀδυσσάμενος – *odyssámenos*] [...], niech mu więc na imię będzie Odys, czyli gniewny [τῶ δ’ Ὀδυσεὺς ὄνομ’ ἔστω ἐπώνυμον]” (przekład J. Parandowski). Z kolei wedle średniowiecznej etymologii imię *Ulixes* miało się wywodzić od słów: ὄλων ξένος [*hólon ksénos*] – ‘obcy u wszystkich’.

[4,17] *quoniam prior natus sum* – różnica wieku między Odyseuszem i Achillem była swego czasu przedmiotem uczonych dociekań. Uważano, że Odyseusz był 10 lat starszy od Achillesa, a ich ojcowie Laertes i Peleus mieli być rówieśnikami, przy czym Peleus spłodził Achillesa w wieku lat 37, natomiast Laertes został ojcem Odysa w wieku lat 27.⁹² Swoje starszeństwo wobec Achillesa podkreślał także Agamemnon (HOM.II. 9,160).

[5]

[5,1] *sub hoc sole et in hoc solo* – por. ACIDALIUS, *Ian.quadr.* [1594], k. G₂v (w. 10(101)): „Procul orbe nostro, procul et **hoc sole et solo**” (Z dala od naszego świata, z dala i od tego słońca, i tej ziemi). Zob. także [9].

⁹² Por. np. P.L. Westmoreland, *Ancient Greek Beliefs*, San Ysidro CA 2006, s. 553.

[5,2] *ubi difficile est vel oculum flectere, vel ponere vestigium, quin Tibi ipsa, quae calcantur, sola summorum virorum rerumque maximarum memoriam repraesentent* – por. LIPSIUS, *Epist.*, centuria I: XXII ⇨ [1592], s. 39:

In ea [*i.e.* Italia] non **vestigium** usquam **pones**, non **oculum flectes**, quin monumentum aliquod premas aut **memoriam** usurpes ritus sive historiae priscae. [...] Quanti et quam arcani gaudii ista visio, cum non animo solum, sed paene **oculis** sese inferunt **manes illi magni** [por. 5,9] et **sola premi-mus pressa** toties ipsis.

Nie **postapisz** tam [tj. w Italii] **roku**, nie **obróćisz oczu**, byś nie natknął się na jakiś pomnik albo nie przywołał **na pamięć** jakiegoś zwyczaju czy dawnych dziejów. [...] Jakże wielką i tajemną radość daje ten widok, gdy nie tylko wyobraźni, lecz niemal samym oczom objawiają się owe potężne duchy, i gdy **stąpamy po ziemi**, na której tylekroć odciskały swój ślad ich stopy.

Także RESZKA, *Spongia* [1590], k. E₄r. „his nostris **oculis** obiectus [*i.e.* orbis] et his **calcatus vestigiis**” ([świat] jawiący się naszym **oczom** i naszymi **deptany stopami**).

Zachowanie lekcji druku *calcarunt* wymaga uznania, że podmiot tego orzeczenia pojawia się dopiero w następnym członie zdania złożonego, a przede wszystkim lekcja ta narusza paralelizm znaczeń zaimków: *ipsa sola* (‘już same ziemie’), *ipsa templa* (‘już same świątynie’), *ipso aspectu* (‘już samym widokiem’), bowiem wyrażenie *ipsa sola, quae calcarunt* należy rozumieć jako ‘te właśnie ziemie, które podeptali’.

[5,3] *ponere vestigium* – frazeologizm łaciński; por. CIC.*Fin.* 5,2,5; ponadto ERASMUS, *Adagia* 3950 (IV x 50: *Vestigium ponere*); RESZKA, *Epist. I* [1594], (*Oratio...*) s. 340 (cytat: 8,13); [XLV] s. 422: „quocumque **vestigium posueris**”; *Paraen.* [1596], s. 41 (p.); *Epist. II* [1598], [XXI] s. 159: „in cuius ego limine si vel **vestigium posuissem**”; oraz [8] i [9].

[5,4] *memoriam repraesentent* – por. CIC.*Sest.* 26:

Erat eodem tempore senatus in aede Concordiae, quod ipsum templum **repraesentabat memoriam** consulatus mei, cum flens universus ordo cincinnatum consulem orabat.

W tym czasie senat zebrał się w świątyni Zgody – a sam ten przybytek **przywoływał wspomnienie** mego konsulatu – i cały stan senatorski we łzach błagał konsula z ufrizonowanymi lokami.

[5,5] *saxa, montes, silvae, viae, flumina, lacus, pontes, ipsa adeo templa, theatra, sepulcra, rudera, parietinae sua quadam lingua, quod docet quodque delectet, loquuntur* – por. LIPSIUS, *Epist.*, centuria I: XXII ⇨ [1592], s. 39:

Iam coloniae illae veteres, iam **templa, theatra**, arcus, **sepulcra**, lapides, quem non et **doceant** mirifice, et **delectent**?

Owe dawne kolonie, **świątynie, teatry**, łuki triumfalne, **grobowce**, kamienie – komuż by one i **wiedzy** w cudowny sposób nie przysparzały i w kimże nie wzbudzały **zachwytu**?

[5,6] *rudera, parietinae* – por. RESZKA, *Atheism.* [1596], k. §§₆v: „per Sacrae Scripturae **ruinas**, per Symboli **parietinas**”.

[5,7] *Excitatur animus et – nescio quomodo – maior se ipso fit rerum sublimium aspectu* – por. LIPSIUS, *Epist.*, centuria I: XXII ⇨ [1592], s. 39:

Ut omittam etiam illud commodum, quod – **nescio quo modo** – attollatur et **grandior sese fiat animus aspectu** tot **sublimium** et grandium **rerum**.

By pominąć i tę korzyść, iż – w **pewien sposób** – na **widok tyłu wzniosłych i wspaniałych rzeczy**, **duch** ludzki **staje się** wznioślejszy i **wspanialszy**.

[5,8] *nescio quomodo* – to samo sformułowanie por. np. CIC.*Att.* 15,16a,1; ponadto RESZKA, *Diar.*, s. 38,14: „**nescio quae**”; *Spongia* [1590], k. H₄v: „**nescio quo nomine**”.

[5,9] *Inflammat visa cogitataque saepius aliena virtus et gloria incurrentibus in oculos magnis illis magnorum virorum manibus* – por. LIPSIUS, *Epist.*, centuria I: XXII ⇨ [1592], s. 39:

Quanti et quam arcani gaudii ista visio, cum non animo solum, sed paene **oculis** sese inferunt **manes illi magni** et **sola premi-mus pressa** [por. 5,2] toties ipsis. [...] Cupidinem verae **virtutis et gloriae** ingenerat **visa** toties **aliena gloria et virtus**.

Jakże wielką i tajemną radość daje ten widok, gdy nie tylko wyobraźni, lecz niemal samym **oczom** objawiają się **owe potężne duchy** i gdy **stąpamy po ziemi**, na której tylekroć odciskały swój ślad ich stopy. [...] **Cudza cnota i chwala** po wielekroć **ogładana** zaszczerpia pragnienie prawdziwej **chwały i cnoty**.

[5,10] *magnorum virorum* – por. np. SEN.*MI.Epist.* 18,5; 45,4; 64,9; 77,14; 102,2. 30; TAC.*Hist.* 2,61; VALMAX. 5,9,4.

[6]

[6,1] *Arabiae deserta* – por. LIV. 45,12,1 ⇨ [1588], s. 575,35: „per **deserta Arabiae**”.

[6,2] *monstrosam Libyam* – por. SAMBUCUS, *Embl.* [1564], s. 113 (w. 4-5):

*Partium της οἰκουμένης [tēs oikouménēs] symbola
Ad Hubertum Goltzium⁹³ antiquarium*

Africa monstrosa est semper habendo,
antea quod nemo viderat usquam.

*Symbola części świata zamieszkanego
Do Huberta Goltzjusa, miłośnika starożytności*

Osobliwa Afryka, bo zawsze ma to,
czego wcześniej nikt nigdy nie widział.

⁹³ Hubertus Goltzius (Hubert Goltz; 1526-1583).

Premia: *Ex Africa semper aliquid novi*, przytoczona przez Pliniusza Starszego (zob. niżej), a znana jako przysłowie już z pism Arystotelesa, została rozpowszechniona przez Erazma. Por. ARIST.*Hist.anim.* 606b ⇒ |1590], s. 564 (tekst łac.: F, tekst gr.: G):

Bestiae denique omnes [...] multiformiores in Africa [Ἰαλῶς δὲ τὰ μὲν ἀγρία [...] πολυμορφότατα δὲ τὰ ἐν τῇ Λιβύῃ]. Unde proverbio quodam dicitur: Semper aliquid novi Africam afferre [καὶ λέγεται δὲ τις παροιμία, ὅτι ἀεὶ φέρει τι Λιβύῃ καινόν]. Facit enim illius situs aquarum penuria, ut ferae eodem concurrant bibendi causa, quo quidem loco, etiam quae alienigenae sunt, coeunt et generant.

Na ogół zwierzęta dzikie [...] posiadają najróżnorodniejsze kształty w Libii. Nawet przysłowie mówi, że „Libia przynosi zawsze coś nowego”. W rzeczy samej, z powodu braku deszczów, jak się zdaje, spotykają się zwierzęta w miejscach, które mają wodę, i dokonują kopulacji, nawet gdy nie są tego samego gatunku [...].

(przekład greckiego tekstu Arystotelesa P. Siwek)

Gener.anim. 746b ⇒ |1590], s. 666 (tekst łac. i gr.: H):

Ad haec, quod de Africa in proverbio est, semper aliquid novi Africam afferre [λέγεται δὲ καὶ τὸ περὶ τῆς Λιβύης παροιμαζόμενον ὡς ἀεὶ τι τῆς Λιβύης τροφούσης καινόν], propterea dicitur, quod diversa etiam genera coeant. Nam ob aquae penuriam terrae illius, vel alienigena libidine copulantur, cum in loca paucissima rigua congregantur.

Mówią, że przysłowie kursujące o Libii: „Libia wydaje zawsze coś nowego”, opiera się na tym, że zwierzęta odmiennych gatunków łączą się płciowo; ponieważ wody jest tam bardzo mało, dlatego spotykają się wszystkie w tych nielicznych miejscach, w których są źródła, i tam łączą się, nawet gdy nie są tego samego gatunku.

(przekład tekstu greckiego P. Siwek)

PLIN.MA.NH 8,17,42 ⇒ |1554], s. 130,26-29:

Africa haec maxime spectat, inopia aquarum ad paucos amnes congregantib[us] se feris. Ideo multiformes ibi animalium partus, varie feminis cuiusque generis mares aut vi, aut voluptate miscente: unde etiam vulgare Graeciae dictum: „Semper aliquid novi Africam afferre”.

Doświadczają tego [tj. lwy lubieżności, kiedy się parzą] najbardziej w Afryce, tam bowiem dla braku wody gromadzą się dzikie zwierzęta nad nielicznymi rzekami. Stąd powstają tu różnokształtne płody zwierząt, gdyż samce i samice każdego gatunku gwałtem albo też z lubieżności mieszają się pomiędzy sobą. Stąd wyjaśnia się także przysłowie greckie: „Afryka zawsze coś nowego wydaje”.

(przekład J. Łukaszewicz)

ATHEN. 14,18 (623F) ⇒ |1514], s. 266,11; cytat z *Hiacynta* [*Hyákinthos*] Anaksilasa – ANAXIL. frg. 27 (Kassel-Austin):

ἡ μουσική δ' ὡσπερ Λιβύῃ, πρὸς τῶν θεῶν,
αἰεὶ τι καινόν καθ' ἐνιαυτὸν τίττει θηρίον
[dziś: θηρίον / τίττει].

Muzyka jest jak Libia – klnę się ja na bogów –
zawsze, każdego roku jakąś dziką bestię
rodzi.

(przekład K. Bartol)

oraz ibidem ⇒ |1583], s. 465:

Musica, ita me dii ament, ut **Libya** est^e,
novam semper feram quotannis parit.

[marg.:^eErasm. proverb. semper Africa novi aliquid apportat...]

Ponadto ERASMUS, *Adagia* 2610 ⇒ |1523], s. 667 (III VII 10: *Semper Africa novi aliquid apportat*) – tu przekład wiersza Anaksilasa:

Musica vero velut Africa per deos
semper aliquid novi quotannis parit.

Jako że w łacińskich wersjach, z wyjątkiem przekładu Atenajosa, pojawia się słowo *Africa*, a w tekstach greckich mowa o Libii, wydaje się, że tym razem Reszka miał w pamięci teksty greckie.

[6,3] *Scytharum* – Scytowie, irańskie ludy koczownicze pochodzenia indoeuropejskiego, od VIII w. p.n.e. zajmowali obszary na północ od Morza Czarnego, od IV w. p.n.e. tereny nad Dniestrem i dolnym Dunajem, a także na Krymie (Scytia obejmowała dzisiejszy Kazachstan, południową Rosję oraz Ukrainę); ostatecznie zostali pokonani przez Rzymian w I w. p.n.e. W dobie staropolskiej często identyfikowano Scytów z Tatarami, co nastąpiło już w wieku XV (Jan Długosz opisuje Tatarów i Litwinów słowami Justyna odnoszącymi się do Scytów i Partów; por. IUST. 2,1-5; 41,1-3), utrwalając się w stuleciu następnym. Zagadnienie to wiąże się z niezbyt precyzyjną definicją pojęcia „Scytia”, które Maciej z Miechowa odniósł do Sarmacji Azjatyckiej, zrównując jej mieszkańców ze Scytami. Uczynił to zapewne dlatego, by nie łączyć z owym barbarzyńskim ludem Polaków, co było wówczas w Europie dość powszechne. W poezji nowołacińskiej utożsamienie Scytów z Tatarami pojawia się np.:

— w pieśniach Jana Dantyszka; por. DANTYSZEK, *Carm.* XXIV 242:

Iam Moscis, iam saepe **Scythis**, iam saepe Valachis
perspectus vario portavit ab hoste tropaeum.

XXVIII 53: „Hi [*i.e.* Alani] toties Moscicos stravere **Scytasque** Getasque”, XXXV 2,145-150:

Et sibi, quos dicunt hoc nostro tempore Moscos,
foedere iunxerunt terribilesque **Scythas**,
qui gelidum Tanaim vastique Borysthenis undas
quique vel ex rapido Phasidis amne bibunt;
quidquid et est hominum, quibus indunt Tartara nomen,
in nos coeperunt hostica signa sequi.

XXXV 2,261-262:

Hi iam cum Moscis toties Dacisque, **Scythisque**,
cum Turcis etiam conservere manus.

— u Piotra Roizjusza; por. ROYSIUS, *Carm.* I 1,104-105:

me, quem **Scytha** quemque Valachus,
quem Moschus tremit.

— w elegiach Jana Kochanowskiego; por. KOCHANOWSKI, *Eleg.* I 1,34; I 5,16; II 7,44

— w utworze Melchiora Pudłowskiego; por. PUDLOVIUS, *Eleg.Tarn.*, „Encomion”, w. 17: „Hoc monstrant Moschae,
Valachique, **Scytaeque**”

— u Stanisława Orzechowskiego; por. np. ORZECZOWSKI, *Ann.* 2 [s. 39]:

Hoc enim anno **Scythae**. extremis Septemb[ribus] diebus, Russiam invadunt, praedas agunt ac omnia ferro ac igni vastant.

Tegoż samego bowiem roku Tatarzy na ostatku września Ruś najężdżają, rozbijają i wszystko mieczem i ogniem pustoszą.

(przekład M.Z.A. Włyński)

— u Szymona Szymonowica; por. np. SZYMONOWIC, *Aelin.* antistrophe III, w. 1 ⇔ [1589], k. A₄r: „atrox **Scythia**”; *Simon Simonides Leopoliensis (Stanisław Socolovio) s[alutem] p[lurimam]* [Lwów, 2 X 1589] (cyt. [za:] Bielowski, s. 112):

Scythae Podoliam atque Volyniam tanta feritate incursarunt, ut quidquid culti atque habitati usque erat, nihil prope-
modum non cineriferint.

Scytowie [sc. Tatarzy] spustoszyli Podole i Wołyń tak straszliwie, że wszystkie domostwa, wszystkie uprawy obrócili
w popiół.

— u Stanisława Reszki; por. RESZKA, *Epist. I* [1594], [X^oVIII] s. 162:

Scytharum belluinarum illam feritatem, qui soli propemodum olim contra Romanorum potentiam id ausi sunt, quod reliquarum nationum fugisset et reformidasset audacia, magnis tamen et memorabilibus praeliis aliquoties repressam, apud Oczakoviam et Visneveciam ingenti clade accepta magnopere diminutam, accepimus.

Dowiedzieliśmy się, że owa zwierzęca dzikość Scytów, którzy niegdyś jako jedyni odważyli się wystąpić przeciw rzymskiej potędze, czego inne ludy nie miały śmiałości uczynić i przed czym się wzdrażyły, tylekroć w licznych i słynnych potyczkach zahamowana, pod Oczakowem [np. VII 1497, XI 1528, 1552, 1557, 1558] i Wiśniowcem [28 IV 1512] po wielkiej klęsce znacznie została osłabiona.

oraz s. 337 (*Oratio...*): „**Scythas** indomitas praetereo”, s. 342: „**Scytharum** belluinarum feritatem”, s. 359: „**Scythas** immanes”; *Atheism.* [1596], s. 451 (p.): „Anno 1550. [...] caeremonias ecclesiasticas haud secus atque Turcus aliquis aut **Scytha** irridet”.

[6,4] *vastae Podoliae campos* – por. RESZKA, *Epist. I* [1594], [XXVII] s. 315: „vastissimos Podoliae Russiaeque **campos**”; *Atheism.* [1596], s. 456 (l.): „in **vasto campo**”; zob. także zaraz niżej, 6,5 (cytat z Wergiliusza).

[6,5] *Scyllas, Syrtes et Charybdes* – połączenie realnych miejsc uchodzących za niebezpieczne dla żeglarzy (Syrty) oraz takichże miejsc należących do świata mitu (siedziby morskich potworów, Scylli i Charybdy, lokalizowane zresztą przez starożytnych w rzeczywistej przestrzeni geograficznej); por. np.: VERG.*Aen.* 7,302-303 ⇔ [1575], s. 379: „Quid **Syrtes** aut **Scylla** mihi, quid vasta Charybdis / profuit?” („Cóż mi pomogły **Syrty**, co **Scylla** czy wielka **Charybda**?”; przekład I. Wieniewski [w. 300]); OV.*Rem.* 739-740 ⇔ [1555], s. 181: „Haec tibi sint **Syrtes**, haec Acrocerania vita, / hic vomit epotas dira **Charybdis** aquas”; *Pont.* 4,14,9: „in medias **Syrtes**, mediam mea vela **Charybdis** / mittite”; *Fast.* 4,499: „effugit et **Syrtes** et te, Zanclaea **Charybdis**”; SEN.MI.*Epist.* 31,9: „nec **Syrtes** tibi, nec **Scylla** aut **Charybdis** adeundae sunt”.

Scylla i Charybda pojawiają się również w przywoływanym już wielokrotnie liście Petrarcki do Filipa de Vitry (por. 7,1); por. także PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 43 ⇔ [1581a], s. 561:

[...] illa portenta multum formidata navigantibus, **Scylla et Charybdis**. **Scillam** saxus esse constat ad laevam, undis-
num, procellosum; **Charybdis** contra aquarum magnam quandam rapidamque vertiginem.

[...] osławione potwory budzące grozę marynarzy, Scylla i Charybda. Scylla, jak wiadomo, to skała po lewej, o którą rozbijają się z hukiem burzliwe fale; Charybda, naprzeciwno, to jakby wielki i rwący wir pochłaniający wody.

(przekład W. Olszaniec)

TURLER, *Peregr.* [1574], s. 14. Zob. ponadto 4,1 (cytat z *Listu VII* Platona).

[6,6] *Scyllas* – uogólnione imię potwora morskiego, Scylli/Skylli (gr. Σκύλλη [*Skýlle*], łac. *Scylla*), córki Hekate i Forkysa lub córki bogini Kratas ('Potężna'). Scylla czyhała na żeglarzy w Cieśninie Messyńskiej naprzeciw innego monstrum, Charybdy. Górna część jej ciała miała kształt kobiece, dolna składała się z sześciu wściekłych psów, które rozszarpały przepływających koło grotty potwora żeglarzy, jak to się stało z sześcioma towarzyszami Odyseusza. Tradycja rozmaicie przedstawia okoliczności, które sprawiły, że Scylla zmieniła się w straszliwego potwora, jednak zawsze w grę wchodziła zazdrość zdradzonego kochanka (Posejdona) lub rywalki (Kirke bądź Amfitryty). Scyllę miał zgładzić Herakles, ale Forkys przywrócił córkę do życia.

[6,7] *Syrtes* – Wielka i Mała Syrta, duże zatoki na północnym wybrzeżu Afryki, w starożytności cieszyły się złą sławą wśród żeglarzy, ponieważ obfitowały w mielizny i rafy oraz sąsiadowały z pustynią.

[6,8] *Charybdes* – uogólnione imię potwora morskiego, Charybdy (gr. Χάρυβδις [*Chárybdis*], łac. *Charybdis*), która żyła w skale Cieśniny Messyńskiej, naprzeciw grotty Scylli. Córka Ziemi i Posejdona, jeszcze mając ludzką postać, wyróżniała się wielką żarłocznością, co stało się przyczyną jej nieszczęścia, ukradła bowiem część stada Geryona, które pędził Herakles, za co Zeus raził ją piorunem i stracił do morza jako potwora. Charybda wchłaniała trzy razy dziennie wielkie ilości wody morskiej wraz z wszystkim, co się w niej znajdowało, czyli także z okrętami.

[6,9] *si Catonis cantherio hippoperis impositis* – por. SEN.MI.*Epist.* 87,9:

M. Cato Censorius [...] **cantherio** vehebat et **hipperis** quidem **inpositis**, ut secum utilia portaret.

Były cenzor Marek Kato [...] jeździł na wałachu, wkładając nań nawet swój torby podróże, aby mieć ze sobą potrzebne rzeczy.

(przekład W. Kornatowski)

W liście tym, zaczynającym się od słów: „Naufragium, antequam navem ascenderem, feci [...]” (Zostałem rozbitkiem, zanim wszedłem na statek), do którego aluzję czyni Reszka jeszcze dwukrotnie ([6] i [28]), Seneka pisze m.in. o bogactwie (rozumianym potocznie, a więc jako dobra materialne), zwracając uwagę, że w istocie człowiek potrzebuje bardzo niewiele i bardzo prostych rzeczy. Sytuacja rozbitka jest tu literacką przenośnią, jakkolwiek w 31 r., podczas podróży do Egiptu, filozof rzeczywiście uczestniczył w katastrofie morskiej, w której zginął jego wuj.

[6,10] *Catonis* – Marek Porcjusz Katon Starszy, zwany Cenzorem (*Marcus Porcius Cato Maior, Censorius*; 234-149 p.n.e., *cos.* 195), konsul, wódz, polityk, mówca i pisarz. Tradycyjnie uznawany był za zagorzałego zwolennika starorzemskich cnót i zwyczajów (*mores maiorum*), sprzeciwiającego się wpływowi kultury greckiej i zbytowi. Jako pierwszy pisarz rzymski tworzył wyłącznie po łacinie; z jego dzieł zachował się jedynie traktat *De agricultura* (O gospodarstwie wiejskim).

[6,11] *si vehiculo Seneciano insidentum, quod mulae trahentes exossatae ambulando tantum vivere se testantur* – por. SEN.MI.*Epist.* 87,4:

Vehiculum, in quod inpositus sum, rusticum est; **mulae vivere se ambulando testantur**; mulio exalceatus, non propter aetatem.

Pojazd, do którego wsiałem, to zwyczajny wóz chłopski. Mulice powolnym krokiem dają poznać, że jeszcze żyją. Poganiacz idzie boso – bynajmniej nie z powodu upału.

(przekład W. Kornatowski)

[6,12] *Seneciano* – Seneka Młodszy (*Lucius Annaeus Seneca Minor, Philosophus*; ok. 4 p.n.e. – 65 n.e., *cos.suff.* 55 lub 56), wychowawca cesarza Nerona (od 11 roku życia władcy), filozof stoicki i pisarz. *Epistulae morales ad Lucilium* (Listy moralne do Lucylisza; zbiór 124 listów podzielony na 20 ksiąg), z których zaczerpnięty został powyższy cytat, stanowią swoisty podręcznik etyki dedykowany przyjacielowi Seneki, także filozofowi, Lucyliuszowi Młodszemu.

[6,13] *in Italiam via est („Vituliam” rectius dixeris, ἰταλοὶ [italoi] enim veteri Graecorum lingua – Timaeo et Varrone testibus – „boves” seu „vituli” appellati sunt, quorum hic olim magna copia)* – por. VARR.*Rust.* 2,1,9 ⇒ |1581| i |1585|, s. 60: „Denique **Italia** [dziś: *non Italia*] **a vitulis**, ut scribit Piso [CALP.PISO, frg. 1 (*HRR*)]?” (Wreszcie, czy nazwa **Italii** nie wywodzi się, jak podaje Pizon, od słowa ‘**byczki**’?); 2,5,3 ⇒ |1581| i |1585|, s. 76:

Nam **bos** in pecuaria maxima debet esse auctoritate, praesertim in **Italia**, quae a **hubus** nomen habere sit existimata. Graecia enim antiqua – ut scribit **Timaeus** [TIMAE., *FGrHist* 566 F 42b] – tauros vocabant [dziś: *vocabat*] **ἰταλοῦς** [*italus*; dziś: *italos*], a quorum **multitudine** et pulchritudine et fetu **vitulorum Italiam** dixerunt. Alii scripserunt, quod e Sicilia Hercules persecutus sit eo nobilem taurum, ut diceretur [dziś: *qui diceretur*] „italus”.

Pośród trzody wołu należy się najwyższe miejsce, zwłaszcza w Italii, która, jak się uważa, od wołów otrzymała nazwę. Jak bowiem podaje Timajos, dawni Grecy mówili ἰταλοὶ na byki, a od wielkiej ich liczby, ich urody i obfitości potomstwa nazwali krainę Italiam. Jeszcze inni autorzy pisali, że Herkules dotarł tu z Sycylii, ścigając wspaniałego byka, którego nazywano italus.

oraz (wtórny wobec Warrona) GELL. 11,1,1 ⇒ |1566|, s. 358.

[6,14] *ἰταλοὶ – ἰταλός [italos] (ἑταλός) – ‘byk’, synonim słowa ταῦρος [tauros] (HSC.H. i 1078), wyraz rzadki; por. łac. vitulus; w języku Osków słowo Viteliū miało oznaczać ‘Italję’. Nazwę Italii od greckiego słowa ‘byk’ wywodzi również późniejszy od Warrona Dionizjos z Halikarnassu, powołując się jednak na żyjącego w V stuleciu p.n.e.*

greckiego historyka Hellanikosa z Mityleny; por. DIONYS.HALIC.*Antiquit.Rom.* 1,35,1-3 = HELLAN. LESB., *FGrHist* 4 F 111 (2-3) ⇒ [1561], s. 48:

Hellanicus autem ait Herculem Geryonis boves abigentem in Argos per Italiam, cum iuvenus quidam ab armento siliens peragrata universa ora tranavisset trans fretum in Siciliam, rogantem semper per obvios eius regionis homines, quae persequatur iuvenum, nuncubi eum [druk: cum] vidissent, illis Graecam linguam parum intelligentibus, sed patria voce vitulum indicantibus, quae etiam nunc id animal significat, appellasse totam regionem, quam iuvenus pertransivit, Vitaliam [grecki oryginał: Οὐτιουλίαν – *Uitulian*]. Temporis autem processu mutatum id vocabulum in praesentem formam mirum videri non debet, quando simile quiddam accidit multis etiam Graecis nominibus. Verumtamen sive, ut Antiochus ait [supra; ANTIOCH. SYR., *FGrHist* 555 F 4], a duce, quod fortasse verisimilius est, sive, ut Hellanicus opinatur, a tauro nomen hoc accepit, illud certe ex amborum autoritate liquet, quod Herculis aetate, aut paulo ante, sic nominata est, superiori vero tempore Graeci Hesperiam et Ausoniam eam vocabant, indigenae Saturniam, ut iam dictum est.

Hellanicos zaś powiada, że kiedy Herkules gnał przez Italię do Argos woły Geryona, a jeden z byczków odłączył się od stada i przewędrowawszy całe wybrzeże, przepłynął przez cieśninę na Sycylię, heros rozpytywał się wśród napotykanymi mieszkańcami tej okolicy, przez którą szedł ów byczek, czy gdzieś go nie widzieli, ci zaś, słabo rozumiejąc grekę, w swoim języku nazywali go vitulus [‘byczek’], które to słowo również dzisiaj oznacza owo zwierzę, a później całej krainie, przez którą przeszedł byczek, adał nazwę Vitalia. Nie należy się dziwić, że wraz z upływem czasu słowo to przeszło w obecną formę, skoro podobnie dzieje się z wieloma greckimi nazwami. Jednakowoż czy to, jak powiada Antioch, od woźdza, co wydaje się dość prawdopodobne, czy to, jak uważa Hellanikos, kraina otrzymała imię od byka, autorytet ich obu tego z pewnością dowodzi, że została tak nazwana w czasach Herkulesa albo nieco wcześniej, później bowiem Grecy zwali ją Hesperią i Auzonią, a rdzenni mieszkańcy – Saturnią, o czym już była mowa.

FEST.*Verb.sign.*, s.v. „Italia” (94,9-11 Lindsay) ⇒ [1502], k. XIV:

Italia dicta, quod magno vitulos [dziś: *italos*], hoc est **boves**, habeat. **Vituli** etenim ab Italis sunt dicti [dziś: *ab Italis italio sunt dicti*], Italia ab Italo rege. Eadem ab Attelio putatur appellata [dziś: *ab Atye Lydo Atya appellata*].

Italia – nazwana tak, bo ma wielkie vituli, tj. woły. Vituli wzięły bowiem swą nazwę od Italów. Italia – od króla Italośa. Uważa się, że mogła być także nazwana od imienia Atteliusa.

CASS.DIO, frg. 4,2 (Dindorf) = TZETZ.*Schol.Lycophr.* 1232 ⇒ [1546], s. 158:

[...] εἶτα ἀπὸ Ἰταλοῦ [dziś: *ἀπὸ Ἰταλοῦ τινός*], ἢ ἀφ’ ἑνὸς ταύρου τῶν Γηρουῶνου ἀγομένων παρὰ Ἡρακλέους [dziś: *Ἡρακλέους καὶ ἀποσκιρτήσαντος τῆς ἀγέλης*] καὶ ἀπὸ Ῥηγίου διανηξαμένου εἰς Σικελίαν [...] **Ἰταλία** ἢ χώρα ἐκλήθη **ἰταλὸν** γὰρ Τυρρηνοὶ τὸν ταῦρον καλοῦσιν.

Następnie [poprzednie nazwy Italii to: Argessa, Saturnia, Ausonia, Tyrrenia – *annot.edd.*] od Italośa albo od jednego z wołów Geryona, pędzonych przez Heraklesa – wół ten przepłynął z Region na Sycylię [...] – kraina ta nazwana została **Italia**, Tyrrenowie bowiem nazywają wołu italós.

[6,15] *Timaio* – Timajos z Tauromenion na Sycylii (ok. 350-250 p.n.e.; gr. Τίμαιος Ταυρομενίτης [*Timaios Tauromenites*], łac. *Timaeus Tauromenita*), obok zachowanego we fragmentach głównego dzieła *Ἱστορίαι* [*Historiai*] (Dzieje), jest autorem (niezachowanego) pisma *Ὀλυμπιονίκαι* [*Olympionikai*] (Zwycięzcy olimpijscy). Zasługą jego było przyjęcie datowania wydarzeń, którego podstawę stanowiły kolejne olimpiady (termin ten oznaczał w starożytności zarówno same igrzyska, jak i okres pomiędzy nimi). Datowanie to Timajos zestawiał z listami lokalnych urzędników i kapłanów, co pozwoliło mu na stworzenie swego rodzaju chronologii bezwzględnej.

[6,16] *Varrone* – Warron z Reate (116-27 p.n.e.; *Marcus Terentius Varro Reatinus*), rzymski uczoney i pisarz, erudyta, autor dzieł filologicznych, antykwarycznych i dydaktycznych. Z jego dorobku ocalał traktat *Rerum rusticarum libri* (O gospodarstwie wiejskim), obszernie wyimki dzieła *De lingua Latina* (O języku łacińskim) i wiele fragmentów pozostałych pism, w tym encyklopedii obejmującej całość dorobku kultury rzymskiej – *Antiquitates rerum humanarum et divinarum* (Starożytności ludzkie i boskie).

[6,17] *Silesia* – Śląsk, kraina historyczna w Europie środkowej, po śmierci Ludwika II Jagiellończyka w bitwie z Turkami pod Mohaczem (26 VIII 1526) wraz z całym Królestwem Czech dostała się pod panowanie Habsburgów (a konkretnie, w wyniku układów z Jagiellonami, Ferdynanda I Habsburga).

[6,18] *Moravia* – Morawy, kraina historyczna, od 1526 r. podlegała władzy Habsburgów (za życia Reszki monarchią habsburską władali kolejno: Ferdynand I, Maksymilian II i Rudolf II).

[6,19] *Austria, Styria, Carinthia* – szlak ten przemierzał Reszka osobiście, np. podczas podróży do Włoch wiosną 1586 r.; por. RESZKA, *Diar.*, s. 125-128. Dalsza droga przez Wenecję, Padwę, Ferrarę i Bolonię (zob. [7]-[8]) również została potwierdzona w *Diariuszu* (ibidem, s. 128-130).

[6,20] *Styria* – kraina historyczna (dziś większa jej część należy do Austrii, a tzw. Styria Dolna – do Słowenii), od 1278 r. pod panowaniem Habsburgów.

[6,21] *Carinthia* – Karyntia (dziś kraj związkowy Austrii), od 1335 r. pod panowaniem Habsburgów.

[6,22] *horridis rupibus* – por. VAL.FLACC. 3,108: „ac velut in medio **rupes** latet **horrida** ponto” (i jak pośrodku morza kryje się skała straszliwa).

[6,23] *Alpini Boreae* – por. RESZKA, *Epist. II* [1598], [XXIII] s. 167: „quem [*i.e.* amorem] nec **Alpini Boreae** ac ne Gallicae quidem {e}gelare [druk: ‘ocieplić’] nives poterunt” (której to [tj. miłości] nie będą mogły skuć lodem ani alpejskie Boreasze, ani galijskie śniegi); oraz [19].

[6,24] *Boreae* – Boreasz (gr. Βορέης/Βορέας [Borées/Boréas], łac. *Boreas*) był zgodnie z mitologią synem Eola i bogiem wiatru północnego, z czasem zaczęto traktować jego imię jako nazwę gwałtownego i zimnego wiatru wiejącego z północy.

[7]

[7,1] Francesco Petrarca (*Fam.* 9,13,31-32 ⇨ |1581b|, s. 1030) opisuje inną trasę (początkiem podróży jest Paryż): Mediolan, Brixia (Brescia), Werona, Padwa, Wenecja, Trivisium (Tarvisio), Akwileja, Rawenna, Ariminum (Rimini), Fanum (Fano), Peruzja i wreszcie Rzym, dalej Viterbo, Siena, Florencja i Bolonia, a następnie powrót do Mediolanu. W jego liście pojawia się także Eneas z Jezioro Awerneńskie (por. [10]), Scylla i Charybda ([6]), a nawet statek Argo ([28]).

[7,2] *Venetias videbis – mari supernatantem civitatem, urbium ocellum, Mercurii forum, emporiorum rosam, Adriatici dominam, divae Cypriae officinam, ad invidiam pulchram, felicem, opulentam* – por. LIPSIUS, *Epist.*, centuria I: XXII ⇨ |1592|, s. 44:

Quibus [*i.e.* Florentiae, Senis, Bononiae, Patavio] cum dies aliquot dederis, non pigebit in urbe **maris domina** (**Venetias** dico) lustranda ponere septimanas. Heu **ad invidiam pulchra, opulens, felix** urbs, minus tamen ad nostrum Genium, quia **Mercurio** amicior quam Minervae.

A skoro oddasz im [tj. Florencji, Sienie, Bolonii i Padwie] kilka dni, nie żal będzie całych tygodni, by zwiedzić panią morza – Wenecję. Ach, miasto, któremu tylko pozazdrościć można urody, bogactwa, pomyślności, mniej wszakże odpowiednie dla naszych upodobań, bardziej bowiem sprzyjające Merkuremu niż Minerwie.

[7,3] *supernatantem civitatem* – wł. *la città galleggiante* (‘pływające miasto’).

[7,4] *urbium ocellum* – por. CATULL. 31,1-2: „Paene insularum, Sirmio, insularumque / **ocelle**” („Sirmio, wysp perelko [tj. oczko, jako rzecz najdroższa – przyp. tłumaczki, A.Ś.] i półwyspów wszelkich”; przekład A. Świderkówna); *CIC.Att.* 16,6,2 ⇨ |1554|, k. 257v [nr listu: 5]: „Cur **ocellos** Italiae, villulas meas, non video?” („Czemu nie oglądam perel Italii, moich drogich will?”; przekład G. Pianko). Podobnie Lipsjusz w swojej korespondencji o Antwerpii, Amsterdamie i Lipsku.

Ponadto SZYMONOWIC, *Ioel* [w. 365] ⇨ |1593|, k. C₁v: „O terra, amoenitatum [por. 9,9; 15,9] **ocelle**” (O ziemi, perlo wśród rozkosznych miejsc), [w. 1016] ⇨ k. F₁v: „Sionque mons, **ocellus** iste collium” (i Syjon, owa perła pośród wzgórz); RESZKA, *Epist. I* |1594|, (*Oratio...*) s. 359: „hoc regnum Septemtrionis **ocellum**” (to królestwo, perła Północy); [XXXI] s. 366: „terram magnanimum Roxiadum Septemtrionumque **ocellum**, ut recte quidem vocas [SZYMONOWIC, *Aelin.* strophe I, w. 11 ⇨ |1589|, k. A₂v: «Septemtrionum **ocellum**»]” (ziemię, jak słusznie ją nazywasz, perłę dzielnej Rusi i perłę Północy); [XLIId] 408: „Datum Napoli, urbe omnium, quas Europa, orbis **ocellus**, aspicit, amoenissima” (Pisane w Neapolu, mieście najrozkoszniejszym spośród wszystkich, które Europa, perła świata, ogląda).

[7,5] *Mercurii forum, emporiorum rosam* – podczas pobytu w Wenecji we wrześniu 1584 r. Stanisław Reszka i jego podopieczny, młody Andrzej Batory, świeżo nominowany kardynał, dali się ponieść gorączce zakupów i podziwiali rzemieślników wytwarzających szkło na wysepce Murano; por. RESZKA, *Diar.*, s. 63,11 [11 IX 1584]:

Ill-mus D-nus [*i.e.* Andreas Bathoreus] summo mane cum D. Reschio habitu mutato per civitatem inter mercatorum cellas obambulabat, ut quod ei placeret, emeret. Pransum venit tardus ad S. Georgium.⁹⁴ A prandio profectus est Muranum et vitreorum vasorum conficiendorum artificium inspexit. Nos interea cum D. Reschio huc illuc per Venetias discurrendo, necessaria coemebamus.

O świcie Jaśnie Oświecony Pan, zmieniawszy odzienie, razem z panem Reszką chodził po mieście między kramami kupców i nabywał to, co mu się spodobało. Do św. Grzegorza na śniadanie przyszedł spóźniony. Po śniadaniu udał się na Murano i przypatrywał się, z jakim kunsztem wytwarza się tam szklane naczynia. Ja [te fragmenty *Diariusza* pisane są ręką Tomasza Tretera] tymczasem wraz z panem Reszką biegałem tu i tam po Wenecji, robiąc niezbędne zakupy.

[7,6] *Adriatici dominam* – por. „maris Adriatici dominatrix” (określenie Wenecji autorstwa Albert(in)a Mussato⁹⁵) oraz używane przez stulecia wyrażenia „domina maris” czy „regina maris Adriatici”. Republika Wenecja, której posiadłości rzeczywiście niemal otaczały Adriatyk, uważała ten akwen za swoje morze wewnętrzne i obszar swej jurysdykcji. Por. np. SANNAZARIUS, *Epigr.* lib. I (w. 1-2) ⇨ |1569|, s. 154:

De mirabili urbe Venetiis
Viderat Hadriacis Venetam Neptunus in undis
stare urbem et toto ponere iura mari
[...].

O Wenecji, mieście cudownym
Ujrzał Neptun, jak stoi wśród fal Adriatyku
Wenecja i nad morzem całym trzyma rząd
[...].⁹⁶

Także PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 11 ⇨ |1581a|, s. 557: „**dominam maris**” (o Genui).

⁹⁴ Opactwo benedyktyńskie S. Giorgio Maggiore, na wyspie tejże nazwy, gdzie zatrzymali się w Wenecji nasi podróżnicy; por. RESZKA, *Diar.* |1915|, s. 58,4 [4 IX 1584].

⁹⁵ Albertino Mussato (1261-1329), urodzony i wykształcony w Padwie – a więc na terytorium weneckim – polityk, łacińskojęzyczny poeta, dramatopisarz i historyk, pierwszy od czasów starożytnych *poeta laureatus*.

⁹⁶ Por. przekład autorstwa Benedykta Chmielowskiego (*Nowe Ateny albo Akademija wszelkiej scyjencji pełna...*, część wtóra, Lwów: Drukar-nia JKMcI Collegii Leopoliensis SL, 1746, s. 187): „Ujrzał w Morzu Adryi Neptun Wenecyją / stojącą i jej morską wielką potencyją / [...]”.

[7,7] *divae Cypriae officinam* – Afrodyta/Wenus (Cypryjka, gdyż w starożytności to Cypr stanowił główny ośrodek kultu bogini, którą, wedle mitu, przeniosły tam Zefiry, kiedy wyłoniła się z morskiej piany w pobliżu wyspy Kytery) należała, obok Dziewicy Maryi, do najważniejszych symboli Wenecji i zwłaszcza od połowy XVI w. była niemal wszechobecna w jej ikonografii i „mitografii” (*nb.* i Wenus, i Dziewica Maryja miały otaczać Wenecję opieką od jej początków: miasto powstało 25 III 421 r., a więc w święto Wniebowzięcia oraz w chwili, gdy – jak dowodzili astrologowie – położenie planety Wenus było szczególnie korzystne i zapowiadało wielką pomyślność). Wenus i Wenecję, jak starożytna bogini „wyłaniającą się z fal” (stąd popularność motywu *Anadyoméne* – ‘wychodzącej z morza’), łączyły nie tylko okoliczności narodzin i piękno, którego obie miały być ucieleśnieniem, ale też podobieństwo imion – potoczna etymologia wywodziła nazwę miasta od imienia bogini. Por. epigramat *De eadem urbe* (w. 1-4) niemieckiego humanisty Nikodema Frischlina;⁹⁷ cyt. [za:] REUSNERUS, *Ital.*, lib. II ⇒ |1585|, s. 42:

De eadem urbe

Aut Venus a Venetis sibi fecit amabile nomen,
aut Veneti Veneris nomen et omen habent.
Orta maris spuma fertur Venus et Venetorum
si videas urbem – creditur orta mari.

O tymże mieście

Albo Wenus od Wenecji imię wzięła wdzięczne,
albo to Wenecja ma imię Wenus i wdzięk.
Wyszła ponoć z piany morskiej Wenus, kto Wenecję
ujrzy – powie, że z morskich i ona wstała fal.

[7,8] *divae Cypriae* – por. HOR.*Carm.* 1,3,1: „**diva** potens **Cypri**” („władczyni **boska Cypru**”; przykład tu i niżej A. Lam), oraz 3,26,9: „o quae beatam **diva** tenes **Cyprum**” („o **pani**, która dzierżysz **Cypr** nadobny”).

[7,9] *ad invidiam* – frazeologizm łaciński; por. (zwykle w postaci: *usque ad invidiam* lub *ad invidiam usque*) SEN.*MI.Epist.* 120,21; PETRON.*Sat.* 11,1; VAL.*MAX.* 1,6,12; 2,2,5; 6,9 ext.,5; QUINT.*Declam.mi.* 333,6; ponadto RESZKA, *Epist. II* |1598|, [XLII] s. 323: „Italia, regio usque **ad invidiam felix**”.

[7,10] *civitatem ... togatam* – o Rzymianach por. SEN.*MI.Benef.* 3,26,1: „**togatam civitatem**”; VERG.*Aen.* 1,282 ⇒ |1575|, s. 168 [w. 286]: „Romanos, rerum dominos **gentemque togatam**” („**narodowi w togach**, moczarczom świata, Rzymianom”); przykład I. Wieniewski (= SUEP.*Aug.* 40,5 = MART.*Epigr.* 14,124 = PETRARCA, *Fam.* 1,4,3 ⇒ |1581b|, s. 574; *Invect.* 23 ⇒ |1581b|, s. 1080); GELL. 1,2,4 ⇒ |1566|, s. 5: „**gentemque omnem togatam**”. O mieszkańcach Wenecji por. MATTHEACIUS, *Via iur.univ.* |1591|, lib. I, cap. XXXVI: „De iure Venetorum et iurisdictione maris Adriatici”, 2, k. 70v: „Haec sane **togata Veneta gens**”.

Wenecjanie, zwłaszcza przedstawiciele magistratu, od czasu, kiedy porzucili strój orientalny, ubierali się w togi z szerokimi rękawami, podbijane w czasie zimy futrem. Togi różniły się kolorem w zależności od sprawowanego urzędu: purpurową nosili senatorowie, fioletową – członkowie Rady, czerwoną – członkowie Rady Dziesięciu i wielki kanclerz. Znaczniejsi mieszkańcy (np. adwokaci, medycy) ubierali się w togi czarne. Takie przywdziewali też prości duchowni, natomiast proboszczowie – togi błękitne. Por. VECCELLIO, *Hab.antich. modern.* |1590|, s. 106 (cap. „Habito ordinario et commune à tutta la nobiltà Venetiana”):

Possiamo senza dubio dire, che l'habito usato ordinariamente dalla nobiltà di Venetia sia l'antica **toga** Romana;

Ubiór, którego zwykle używała arystokracja wenecka, przypominał antyczną rzymską **toę**:

ilustracja na k. O₁v oraz s. 50, 65 (mowa o todze jako „antycznym” stroju Wenecjan).

[7,11] *vias caeruleas, equos ligneos* – por. PLAUT.*Rud.* 268-269 ⇒ |1577|, s. 662C (słowa Ptolemokracji, kapłanki Wenus, przed której świątynię zbłądziły wyrzucone na brzeg po katastrofie statku młode dziewczęta):

Nempe „**equo ligneo** per **vias caeruleas**
estis vectae”?

Więc „**na koniu z drzewa**
przyjechałyście tu do nas poprzez **sine szlaki**”?

(przekład G. Przychocki [w. 289-290])

Sformułowanie ujęte w cudzysłów komentatorzy⁹⁸ uznają za charakterystyczne dla języka tragedii i odsyłają do HOM.*Od.* 4,708-709 (Penelopa o Telemachu):

Po cóż mu było wsiadać na chyże okręty, te rumaki morza [*ἅλως ἵπποι* – *halós hippoi*], które wojowników noszą po wodnych rozłogach?

(przekład J. Parandowski)

a także do CATULL. 64,9: „volitantem flumine currum [*i.e.* Argo]” („by mknął jak rydwan po falach”; przykład A. Klęczar).

Ponadto RESZKA, *Epist. I* |1594|, s. [XX] 235:

[...] si [*i.e.* istas affanias mihi] obstruseris, eas ego **ligneo equo** impositas per **vias caeruleas** in illa oras extremaque sola terrarum ultimarum deportandas curabo, ubi mures ferrum rodunt, ubi cucurbitae volant, turdi non volant, ubi mortui boves vivos incurant homines.⁹⁹

⁹⁷ Nicodemus Frischlinus (Philipp Nicodemus Frischlin / Nikodemus; 1547-1590).

⁹⁸ Por. Plautus, *Rudens*, Text und Kommentar von F. Marx, Amsterdam 1959, s. 99-100.

⁹⁹ Por. RESZKA, *Spongia* |1590|, k. D₂v; *Epist. I* |1594|, [XXV] s. 269, [XXIX] s. 360 = PLAUT.*Asin.* 35: „ubi vivos homines mortui incurant boves”.

[...] jeśli będziesz [mi] tu wcisnął [te brednie], już ja się zatroszczę, żeby wsadzono je na drewnianego konia i siną drogą wywieziono na sam kraniec najdalszych ziem, gdzie myszy gryzą żelazo, dynie latają, drozdy nie latają, „gdzie to woły nieżywe żywych ludzi bodą”.

(przekład wiersu Plauta G. Przychocki [w. 35])

Szymonowicz na swoim egzemplarzu komedii Plauta, na s. 622, przy tym wierszu zanotował odniesienie do innego miejsca w *Odysei* (cyt. [za:] Szwarcówna, s. 103; por. także s. 43):

„Pari venustate Homerus humidus vias maris vocavit: Ω ξείνοι, τίνας ἐστέ; πῶθεν πλείθ' ὑγρὰ κέλευθα; nostris piscatoribus hodie quoque in usu est, ut soleant, naviculas equorum nomine compellere”. – Równie pięknie Homer mówił o wodnych szlakach morza: «Kim jesteście, przybysze, skąd płyniecie szlakami morskimi» [*Odysea* ks. 3 w. 71]. Nasi rybacy dziś także mają zwyczaj nazywać łodzie imieniem koni.

[7,12] *vias caeruleas* – por. *OV.Her.* 16,106 ⇨ [1555], s. 84 (Parys do Heleny): „**caerulea** peterem quin mea vota **via**” („musiałem wyruszyć naprzeciw moim pragnieniom lazurową drogą”; przekład W. Markowska).

[7,13] *equos ligneos* – w Wenecji Plautowe „konie z drzewa” to gondole.

[7,14] *mulli, dactyli, ostreae, conchyli* – por. analogiczne grupy słów oznaczających gatunki ryb i owoców morza np.: *PLAUT.Rud.* 297 (*ostreae, conchae*); *CIC.Div.* 2,33 (*ostreae, conchyli*); *OV.Fast.* 6,174 (*ostrea in conchis*); *PLIN.MA.NH*, np. 2,41,109 (*ostreae, conchyli*); 6,23,80; 9,14,40. 20,52. 54,107 (*ostrearum conchae*); 11,52,139; 31,44,95 (*ostreae, mulli*); *SEN.MI.Epist.* 95,28 (*ostreae, mulli*); *MART.Epigr.* 7,78,3 (*conchae, ostreae, mulli*); 9,14,3 (*mulli, ostreae*). Por. także 28,9. 27.

Ponadto RESZKA, *Epist. I* [1594], [XLV] s. 423-424:

Omitto mille alias gulae palatique illecebras: echinos, **mull**os, murices, **ostreas**, murenas, scaros, ab Octavio in mari Kampano [por. 9,1] tamquam in terra *fruges* [druk: *furges*] seminatas.

Pomijam tysiące innych pokus dla gardła i podniebienia: jeże morskie, barbaty, ślimaki, ostrzygi, mureny i morskie pagugi, które Oktawiusz jak owoce na ziemi porozsiewał w morzu Kampanii.

oraz *Epist. II* [1598], [XXV] s. 180: „**ostreas** quoque, **mull**os quoque et **conchas**”.

[7,15] *mulli* – *mullus* (gr. μύλλος [*mýllos*]; *Mullus barbatus* L. lub *Sciaena umbra* L.), barbata czerwonobroda należąca do rodziny barwenowatych (*Mullidae*) i spokrewniona z barweną (*Mullus surmuletus* L.), gatunek brzana morskiej, cenionej ryby jadalnej o wyjątkowo smacznym mięsie; zob. [28]. Por. np. *VARR.Rust.* 3,17,7 ⇨ [1585], s. 128 (cytat: 10,32).

[7,16] *dactyli* – *dactylus*, rodzaj jadalnego mięczaka; por. *PLIN.MA.NH* 9,87,184.

[8]

[8,1] *Inde vastum Patavium navigabis* – Padwa znajdowała się w tym czasie pod rządami Wenecji. Zależność, w jaką popadła w 1405 r., zakończyła się dopiero wraz z upadkiem Republiki Weneckiej (1797). Z Wenecji można było podróżować wówczas aż do samej Padwy drogą wodną (choć niejednokrotnie dopływno tylko gondolami do Fusiny i tam przesiadano się na wozy; por. RESZKA, *Diar.*, s. 63,12 [11 IX 1584]), która prowadziła rzeką Brentą, uchodzącą do laguny weneckiej w pobliżu miejscowości Fusina (w czasach Reszki: Lucefusina; ibidem), i dalej przez kanał zwany Piòvego, łączący Brentę z rzeką Bacchiglione. Przy kanale Piòvego od strony Padwy usytuowane były dwa porty: towarowy i pasażerski, z którego przez bramę Porta Portello wkraczało się do miasta. Kanał Piòvego przekopany został już w 1209 r. Do roku 1842, kiedy to wybudowano linię kolejową łączącą początkowo Padwę z Mestre, a później z Wenecją, z Padwy regularnie kursowały łodzie zwane *burchiello*, zabierające do 14 osób. Ta droga wodna miała kapitalne znaczenie dla gospodarki Wenecji oraz prowadzonej przez Republikę polityki, ponieważ sieć kanałów łączyła na Nizinie Padańskiej strategiczne miasta znajdujące się w sferze wpływów *Serenissimy*.

[8,2] *Patavium ... insignem quondam iuventutis et officii magistrum ... Ferrariam ... studiis et urbanitati {s} amicissimam Bononiam ... Florentiam ... Senas* – por. LIPSIUS, *Epist.*, centuria I: XXII ⇨ [1592], s. 44:

Quod si de oppido etiam quaeris, **Florentia** mihi aut **Senae** placeat, et magis istae. At iam in abitu et reversione **Bononiam** amicam studiis libens videbis et eadem laude **insigne Patavium**.

A jeśli i o miasto pytasz, to podoba mi się Florencja albo Siena, ta ostatnia nawet bardziej. Tymczasem już na odjeździe, w drodze powrotnej, zobaczysz Bolonie przyjazną naukom i Padwę, która tą samą cieszy się sławą.

Trasa Padwa – Ferrara – Bolonia – Florencja – Siena – Rzym liczy ponad 500 km.

[8,3] *iuventutis ... corruptelam* – por. *SEN.MI.Epist.* 104,28: „**iuventutis corruptela**” („znieprawianie młodzieży”; przekład W. Kornatowski); Seneka mówi tutaj o jednym z zarzutów, jakie Sokratesowi postawiło trzydziestu tyranów.

[8,4] *Senas salubres, senibus, ut scis, et valetudinariis olim exaedificatas* – por. IOANNES SARESBERIENSIS, *Polycrat.* 6,17¹⁰⁰ (= *PL* 199,613a) ⇨ [1513], k. CXCVIIr:

¹⁰⁰ Zob. C.E. Beneš, *Urban legends. Identity and the Classical Past in Northern Italy: 1250-1350*, University Park: Pennsylvania State University Press 2011, s. 98, 218, przyp. 55.

Nam quod urbem Senensium senibus suis et valetudinariis armentariisque construxerint [*i.e.* Galli Senones], non modo fides historiae, sed celebris traditio est, ex eo quidem validior, quod Senenses et lineamentis [druk: *liniamētis*] membrorum, venustate faciei et coloris gratia, moribus quoque ipsis [druk: *ipnis*] ad Gallos et Britones, a quibus originem contraxerunt, videntur accedere.

To bowiem, że miasto Sieneńczyków wzniesli [Galowie z plemienia Senonów] dla swych starców i chorych, a także dla pasterzy, nie tylko poświadczają dzieła historyczne, lecz istnieje też popularne – i dlatego tym godniejsze zresztą zaufania – przekonanie, że Sieneńczycy ze względu na proporcje członków, powabne oblicza i piękną karnację, a także z uwagi na swe obyczaje bardziej wydają się podobni do Galów i Brytonów, od których pochodzą.

[8,5] *Senas ... senibus* – trudna do oddania po polsku gra słów, wykorzystująca rdzeń *sen-* w nazwie miasta i słowie *senex* ('starzec'). Etymologię Sieny wywodzono także od: syna Remusa, Seniusa, legendarnego założyciela Sieny; etruskiego rodu *Saina*; rzymskiego rodu *Saenii* (miasto rzymskie, wzniesione w czasach Augusta na miejscu grodu etruskiego, nosiło nazwę *Saena Iulia*); słowa *senex* albo słowa *senere* ('być starym').

[8,6] *Romam ... septicollem, illam orbis dominam, illam urbium reginam* – por. PROP. 3,11,57: „septem urbs alta iugis, toto quae praesidet orbi” (miasto wyniosłe na siedmiu pagórkach, które całemu światu przewodzi); HIER. *Iovin.* 2,38,382-383 (= *PL* 23,352B): „Urbs potens, urbis orbis domina, urbs apostoli voce laudata [Rz 1,8] [...]” (Miasto potężne, miasto – pan świata, miasto sławione głosem apostołów).

Ponadto PETRARCA, *Fam.* 9,13,33. 37 ⇒ |1581b|, s. 1030:

[...] alias tandem rerum [dziś: *alias ita demum rerum*] caput et [dziś: *ac*] **dominam Romam** petet, quam quicumque non viderit [dziś: *vidit*], temere alias admiratur [...]. [...] videbit [dziś: *mirabitur*] **septem colles** unius muri ambitu circumclusos.

[...] a dalej wreszcie podąży do Rzymu, stolicy i pana świata; kto go nie widział, ten inne miasta doprawdy pochopnie podziwia [...]. [...] ujrzy siedem wzgórz otoczonych jednym kręgiem murów.

BRAUNIUS, *Civit. orb.* |1575|, k. 49: „**Roma**, urbs toto **orbe** celebranda, rerum **domina**” (Rzym, miasto godne chwały na całym świecie, pan świata); „Index”, k. ***v:

49. **ROMA**, nobilissima et bellicosissima Italiae urbs, **regina urbium** et totius **orbis** caput, quem pene totum sub sum imperium subegerat.

Rzym, najszlachetniejsze i najwaleczniejsze miasto Italii, król miast i stolica całego świata, który niemal w całości znalazł się w jego władaniu.

Określenia *orbis domina*, *urbium regina* (a także *caput mundi*) są stałym, topicznym elementem pochwał Rzymu; por. np. PETRARCA, *Invect.* 6 ⇒ |1581b|, s. 1069:

Roma vero, mundi caput, **urbium regina**, sedes imperii, arx fidei catholicae, fons omnium memorabilium exemplorum.

Rzym, stolica świata, król miast, siedziba władzy, twierdza wiary katolickiej, źródło wszelkich wzorów godnych zapamiętania.

Także KOCHANOWSKI, *Eleg.* III 4,53: „Illa deum sedes, **orbis** caput, aurea **Roma**”.

[8,7] *septicollem* – por. PRUD. *Peristeph.* 10,412-413: „cum puer Mavortius / fundaret arcem **septicollem** Romulus” („kiedy Romulus, syn Marsa, za łaską bogów / budował miasto zamczyste na siedmiu wzgórzach”; przekład M. Brożek); także VERG. *Aen.* 6,777-778. 781-783 ⇒ |1575|, s. 359 (Anchizes do Eneasza podczas spotkania w Podziemiu):

quin et avo comitem sese Mavortius addet
Romulus [...]
[...]
En huius, nate, auspiciis illa incluta Roma
imperium terris, animos aequabit Olympo,
septemque una sibi muro circumdabit arces.

Oto wnuk Numitora podeprze jego władanie,
Romulus, Marsów szczerp [...]
[...]
Hej, pod jego rządami, mój synu, Roma przesławna
świat swą mocą obejmie, Olimpu dosięgnie swą chwałą,
siedem otoczy wzgórz warownym murem [...].

(przekład I. Wieniewski [w. 776-777. 780-782])

HOR. *Carm. saec.* 7: „dis, quibus septem placere colles” („bogom, co siedem wzgórz umiłowali”; przekład A. Lam).

[8,8] *Christi vicarii* – jako tytuł papieski określenie „wikariusz Chrystusa” upowszechniło się za pontyfikatu Innocentego III (1198-1216), wcześniej papieże nazywali siebie „wikariuszami św. Piotra”. Słowo *vicarius* oznacza dosłownie ‘osobę działającą w zastępstwie, pełnomocnika’. Por. RESZKA, *Spongia* |1590|, k. F₁v, K₁r; *Epist. I* |1594|, (*Oratio...*) s. 338, 345, 355.

[8,9] *apostolorum praedicatione beatam, martyrum sanguine purpuream, confessorum testimonio gloriosam* – por. PETRARCA, *Fam.* 9,13,34-36 ⇒ |1581b|, s. 1030:

Ibi [*i.e.* Romae] [dziś: *Ibit per*] **apostolorum** limina et terram calcabit sacro **martyrum purpuream** cruore [dziś: *cruore purpuream*], videbit vel muliebri linteo [dziś: *linteo servatam*], vel in cunctarum ecclesiarum [dziś: *in ecclesiarum*] matris parietibus extantem [dziś: *extantem parietibus*] Domini [dziś: *dominici*] vultus effigiem. Videbit [dziś: *intuebitur*], ubi profugo Petro Christus occurrit et super praeduram silicem aeternum gentibus adoranda vestigia. Ingredietur in Sancta Sanctorum, locellum caelestis gratiae plenum. Vaticanum lustrabit [dziś: *scrutabitur*] et beatis ossibus exstructum Calixti specus, incunabula et circumcissionem Salvatoris aspiciet et Virginei lactis vasculum candore mirabili. Videbit [dziś: *cernet*] Agnetis annulum et divinitus extinctae [dziś: *et extinctae*] libidinis miraculum recognoscet [dziś: *cogitabit*]. Contemplabitur truncum Baptistae caput et Laurentii craticulam, et advectum aliunde Stephanum [dziś: *advectumque Stephanum aliunde*] unoque duos contentos hospitio. Videbit [dziś: *hospitio*] spectabit ubi in *crucem actus est Petrus*, ubi Pauli fuso sanguine dulcis aquae fontes eruperint [dziś: *eruperunt*], unde nato Domino fons olei descendit in Tiberim, ubi templi pulcherrimi fundamenta aestivae nivis inditio iacta sunt et ubi partu Virginis templa

fortissima corruerunt. Cernet lapidem infando Simonis cerebro maculatum [dziś: *corruerunt, ubi Simon celo lapsus saxum immeritum infamavit*]. Monstrabitur, ibi [dziś: *ostendetur ei*] Silvestri latibulum et visio Constantini, et dicta caelitus [dziś: *et dictata divinitus*] insanabilis morbi cura.

Tam przyjdzie do grobów apostolskich i stąpał będzie po ziemi purpurowej od świętej krwi męczenników; ujrzy wizerunek oblicza Pańskiego, czy to na kobiecej chuście widoczny, czy na ścianach matki wszystkich kościołów. Zobaczy miejsce, gdzie przed uciekającym Piotrem pojawił się Chrystus, i ślady na twardym kamieniu, które wiecznie czcić będą narody. Wejdzie do Świętej nad Świętymi, kapliczki pełnej łaski niebieskiej. Zwiedzi Watykan i katakumby Kaliksta, gdzie piętrzą się kości świętych, ujrzy kołyskę i ślady obrzezania Zbawiciela, i naczynko z cudownie białym mlekiem Dziewicy. Zobaczy pierścionek Agnieszki i zamyśli się nad cudem Bożą mocą sflumionego pożądanego. I, pogrążony w myślach, będzie się przypatrywał odciętej głowie Chrzciciela i rusztowi Wawrzyńca, i szczątkom Szczepana, sprowadzonego tu z innego miejsca, i im obydwu cieszącym się jednym miejscem spoczynku. Zobaczy miejsce, gdzie z przelanej krwi Pawła wytrysnęło źródło słodkiej wody, i to, z którego po narodzinach Pana wypłynął do Tybru strumień olejny, i to, gdzie położono fundamenty przepięknej świątyni, by upamiętnić śnieg, który spadł w lecie, i to, gdzie runęły najwarowniejsze świątynie, kiedy Dziewica rodziła. Ujrzy skałę zhańbioną tym, że spadła na nią szkaradna czaszka Szymona, pokażą mu kryjówkę Sylwestra i wizję Konstantyna, i sposób uleczenia nieuleczalnej choroby zesłany przez niebo.

Uznawszy, iż Reszka odwołuje się w swoim omownym sformułowaniu do konkretnego listu Petrarcki i że Szymonowic doskonale pamięta jego treść, objaśniamy niektóre realia z listu włoskiego poety, jakkolwiek nie pojawiają się one bezpośrednio w tekście listu Reszki:

apostolorum limina – najpóźniej w II w. rzymscy chrześcijanie utożsamili skromny grób na cmentarzu watykańskim z miejscem pochówku św. Piotra, ok. 160 r. ozdobili je pomnikiem (*aedicula*), a pod koniec II w. zaczęto także wskazywać grób św. Pawła apostoła przy *via Ostia*. Zgodnie z tradycją ciało św. Piotra ma spoczywać 6 m pod ołtarzem głównym Bazyliki św. Piotra (jej budowę rozpoczęto w 1506 r.). Termin *visitatio ad limina apostolorum* ('odwiedziny progów/grobów apostołów') oznacza regulowane prawem kościelnym zobowiązanie biskupów do nawiedzania co 5 lat grobów apostołów Piotra i Pawła oraz przedstawienia papieżowi sprawozdania o stanie diecezji.

muliebri linteo... exstantem Domini vultus effigiem – mowa o chuście św. Weroniki (por. łac. *vera* – 'prawdziwa' i gr. εἰκών [εἰκόν] – 'obraz'), pierwotnie przechowywanej w kappadockim mieście Kamulia, w 574 r. przeniesionej do Konstantynopola, a w roku 705 przekazanej przez patriarchę do Rzymu na ręce papieża Jana VII. Chustę w kaplicy św. Weroniki na Watykanie widzieli i opisywali m.in. Petrarca i Dante. W 1208 r. papież wprowadził zwyczaj dorocznej procesji ulicami Rzymu z cudownym wizerunkiem. Oryginał miał zostać wywieziony z miasta podczas Sacco di Roma (1527), a w Bazylice św. Piotra pozostała kopia.

cunctarum ecclesiarum matris – „Matką i Głową Wszystkich Kościołów Miasta i Świata” nazywa się Bazylikę św. Jana na Lateranie (Arcibasilica di San Giovanni in Laterano).

Videbit, ubi profugo Petro Christus occurrit – zob. 8,13.

super praeduram silicem aeternum gentibus adoranda vestigia – na miejscu spotkania Jezusa ze św. Piotrem pojawiły się odcisnięte w kamieniu ślady stóp Zbawiciela. Kopia owego kamienia przechowywana jest w kościele Domine Quo Vadis (zob. 8,13), a oryginał znajduje się w pobliskiej Bazylice św. Sebastiana za Murami (Basilica di San Sebastiano Fuori le Mura). Jest to prawdopodobnie *ex voto* starożytnych jeszcze, pogańskich, pielgrzymów ofiarowane bóstwu *Rediculus* (miał być jednym z larów, bóstwem 'powrotu': *redire* – 'wracać'), którego świątynia, dedykowana ok. 65 r. p.n.e., znajdowała się niedaleko dzisiejszego kościoła Domine Quo Vadis.

Sancta Sanctorum – ('Święte Świętych') prywatna kaplica papieży pw. św. Wawrzyńca, jedyna ocalała z dawnego pałacu patriarchalnego na Lateranie. Jej wystrój, być może w partiach malarskich dzieło kręgu Ci mabue, pochodzi z czasów papieża Mikołaja III Orsiniego (1277-1281), kiedy to wewnątrz umieszczono napis: „Non est in toto sanctorum orbe locus” (Nie ma w świecie całym bardziej świętego miejsca), gdyż stanowiła główny skarbiec relikwii w Rzymie.¹⁰¹

Calixti – św. Kalikst, papież (217-222), najprawdopodobniej zginął w zamieszkach za rządów Aleksandra Sewera, ale apokryficzne *Acta Sancti Calixti* głoszą, że został zamordowany i wrzucony do studni, nad którą później, po wydobywaniu nocą szczątków przez kapłana Asteriusa, wzniesiono Bazylikę Najświętszej Maryi Panny na Zatybrzu (Basilica di Santa Maria in Trastevere). Zbudował katakumby przy *via Appia*, gdzie pochowano 8 papieży i około 500 000 chrześcijan.

incunabula et circumcissionem Salvatoris aspiciet et Virginei lactis vasculum – relikwię „obrzezka” Pańskiego przechowywano razem z fragmentami żłóbka i flakonikiem zawierającym mleko Maryi wśród świętości w laterańskiej kaplicy *Sancta Sanctorum*.

Agnētis annulum et divinitus exstinctae libidinis miraculum – św. Agnieszka, dziewica i męczennica, została ścięta mieczem podczas prześladowań w czasach cesarza Dioklecjana, w 304 lub 305 r. Według jednej z wersji legendy całkowicie obnażona dziewczyna została wystawiona na spojrzania tłumu, ale za sprawą cudu miała się wówczas okryć płaszczem włosów. Pierścień świętej, jaki otrzymała ona od Syna Bożego, był symbolicznym znakiem zaręczyn z Chrystusem, a relikwię tę przechowywano w Kolonii, u ojców augustianów.

truncum Baptistae caput – relikwia głowy św. Jana Chrzciciela znajduje się w Bazylice mniejszej pw. św. Sylwestra *in Capite*.

Laurentii craticulam – św. Wawrzyniec, diakon i męczennik, zginął na *via Tiburtina* podczas prześladowań za czasów cesarza Waleriana, 10 sierpnia 256 r., przypiekany na rozżarzonym do czerwoności ruszcie.

advectum aliunde Stephanum unoque duos contentos hospitio – św. Stefan (Szczepan), pierwszy męczennik (*protomartyr*), został ukamienowany ok. 36 r. przez Żydów w Jerozolimie. W 560 r. szczątki świętego dotarły do Rzymu, gdzie umieszczono je w Bazylice św. Wawrzyńca za Murami (Basilica di San Lorenzo Fuori le Mura); legenda mówi, że kiedy składano relikwie św. Szczepana obok relikwii św. Wawrzyńca, ten przesunął się nieco w bok, robiąc nowemu męczennikowi miejsce.

Pauli fuso sanguine dulcis aquae fontes eruperint – św. Pawła ścięto w Rzymie (ok. 62-68) za rządów cesarza Nerona, a według tradycji egzekucji dokonano za Bramą Ostyjską. Zgodnie z legendą głowa świętego trzykrotnie odbiła się od ziemi i w tych miejscach wytrysnęły trzy źródła. Tam, gdzie św. Lucyna pochowała ciało (św. Paweł miał zostać ścięty ok. 3 km od tego miejsca), wzniesiono Bazylikę św. Pawła za Murami (Basilica di San Paolo Fuori le Mura).

unde nato Domino fons olei descendit in Tiberim – mowa o Bazylice Najświętszej Maryi Panny na Zatybrzu, ufundowanej przez papieża Kaliksta. Kościół wybudowano nad miejscem, z którego na krótko przed narodzinami Jezusa trysnęła oliwa i przez cały dzień sphywała do Tybru.

templi pulcherrimi fundamenta aestivae nivis inditio iacta sunt – chodzi o Bazylikę Matki Boskiej Większej (Santa Maria Maggiore), którą – zgodnie z legendą – wzniesiono w miejscu, jakie we śnie Maryja wskazała papieżowi Liberiuszowi nocą z 4 na 5 VIII 352 r., mówiąc, że kościół należy wznieść tam, gdzie następnego dnia spadnie śnieg.

¹⁰¹ Por. A. Litwornia, *W Rzymie zwyciężonym Rzym niezwykłym. Spory o Wieczne Miasto (1575-1630)*, Warszawa 2003, s. 177, przyp. 15 („Studia Staropolskie. Series Nova”, t. III(LIX)).

lapidem infando Simonis cerebro maculatum – apokryficzne *Acta Petri* opowiadają o mistycznym pojedynku, jaki stoczyli między sobą w Rzymie Szymon Mag (por. Dz 8,9-13. 18-24; od jego imienia wywodzi się termin „symonia”) i św. Piotr: Szymon miał za pomocą magii udać śmierć i zmartwychwstać przed obliczem Nerona, wyśmiewając tym samym doktrynę chrześcijańską, w końcu zapragnął wniebowstąpienia i kiedy unoszony był w górę przez złe anioły, Piotr wezwaniem imienia Chrystusa zmusił je do upuszczenia gnostyka, który roztrzaskał się i zabił.

Silvestri latibulum ... et dicta caelitus insanabilis morbi cura – wedle legendy (w rzeczywistości Konstantyna Wielkiego na łożu śmierci ochrzcił Euzebiusz z Nikomedii) Konstantyn chciał poślubić drugą żonę i zapytał o zgodę Sylwestra, papieża (314-335) i późniejszego świętego. Sylwester odmówił, wzywając niebios na świadka. Konstantyn zagroził mu, a Sylwester, nie chcąc ulec, zbiegł do lasu. Niedługo później Konstantyn zachorował i kiedy już zwątpił, że odzyska zdrowie, we śnie otrzymał nakaz, by wezwać papieża. Wysłał zatem do jaskini oddział ludzi, których Sylwester szybko ochrzcił, po dokonaniu u nich oczach kilku cudów. Następnie tamci przywieźli go przed oblicze Konstantyna, którego także ochrzcił. W miejscu kryjówki Sylwestra wzniesiono Bazylikę mniejszą św. Sylwestra i św. Marcina w Monti (Basilica dei Santi Silvestro e Martino ai Monti).

visio Constantini – chodzi o znak, jaki oczom władcy i jego żołnierzy miał się ukazać na niebie w dzień przed bitwą z Maksencjuszem przy Moście Mulwijskim (28 X 312 r.), a był to krzyż z napisem: „w tym znaku zwyciężysz” (gr. ἐν τούτῳ νικά [en touto nika], łac. *In hoc signo vinces*). Zastanawiającego się nad tym symbolem Konstantyna zastała noc. Podczas snu zobaczył Chrystusa, dlatego rozkazał na wzór niebieskiego znaku uczynić proporzec bojowy i od tego czasu *labarum*, czyli sztandar naczelnego wodza, stał się symbolem chrześcijańskich cesarzy Rzymu: na długim drzewcu, zwieńczonym złotym wieńcem laurowym z chryzmą, czyli monogramem Chrystusa, umieszczano poręczne ramię, tworząc w ten sposób znak krzyża. Chryzma skomponowana została z liter X (*chi*) oraz P (*rho*); tj. dwóch pierwszych liter ze słowa XPISTOS [Christós] w ten sposób, aby litera P przechodziła przez środek litery X. Na poprzecznym ramieniu zawieszano drogoceńną tkaninę (gr. ὀθόνη [othone], łac. *vexillum*).

[8,10] *apostolorum praedicatione beatam* – mowa prawdopodobnie o Liście św. Pawła do Rzymian, który różni się od innych Pawłowych pism osobistym tonem (Rz 1,8-9; 15,28).

[8,11] *confessorum* – wyznawca (*confessor*) to we wczesnym Kościele chrześcijanin, który stanąwszy przed sądem, wyznał wiarę, ale nie poniósł męczeństwa. Jeśli wyznawca został umęczony, przechodził do kategorii męczenników (*martyres*) i rosło prawdopodobieństwo, że jego imię uwieczni *Depositio martyrum* (Wykaz dni złożenia do grobu męczenników), najstarszy wykaz dni liturgicznych wspomnień męczenników czczonych w Rzymie, zachowany w *Chronografie z 354 r.* lub w innych źródłach pisanych. Imiona wyznawców miały natomiast niewielką szansę, by przetrwać do naszych czasów.

Por. RESZKA, *Hosii vita*, s. 348-349:

Deus bone, quot in Ecclesia Dei sidera, quot doctores, quot **martyres**, quot **confessores** ἀπὸ μηχανῆς [apó mechanés] – quod aiunt – in omnibus orbis partibus eluxerunt.

O dobry Boże, ile w Kościele Bożym gwiazd, ilu doktorów, ilu męczenników, ilu wyznawców niespodziewanie, jak się mówi, we wszystkich częściach świata zajaśniało.

(przekład J.A. Kalinowska)

Epist. I |1594|, (*Oratio...*) s. 345:

His itaque regibus, imo his **martyribus** et **confessoribus**, imo his **apostolis** et virginibus in hanc lucem editus rex Sigismundus.

Od tych zatem władców, od tych męczenników i wyznawców, tych apostolów i dziewic pochodzący król Zygmunt.

[8,12] *partem benedictionis reputant* – pielgrzym, który przybywa do Rzymu, obcując ze świętością, sam dostępuje uświęcenia.

Por. PETRARCA, *Fam.* 9,13,33 ⇔ |1581b|, s. 1030):

[...] alias tandem [dziś: *alias ita demum*] rerum caput et dominam Romam [por. 8,6] petet, quam quicumque non viderit [dziś: *vidit*], temere alias admiratur, cuius urbis aspectus, ut interdum speciosior foret, P[opoluli] R[omani] fortuna praestabat, ut vero numquam salutatio iubilus annus efficiet.

[...] a dalej wreszcie podąży do Rzymu, stolicy i pana świata; kto go nie widział, ten inne miasta doprawdy pochopnie podziwia; za sprawą pomyślnego losu Ludu Rzymskiego wygląd tego miasta bywał niekiedy okazalszy, wszelako rok jubileuszowy¹⁰² sprawi, iż nigdy nie okaże się bardziej zbawienny.

W zakresie frazeologii RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XXII] s. 239:

Sed tenere me tamen non possum, quin me Tibi in eam partem aperiā, quod istam ita luculentam Tui amoris testificationem in praecipua **benedictionis partem reputo** [...].

Lecz nie potrafię się powstrzymać, bym nie wyjawiał Tobie i tego, że to jakże przekonujące świadectwo Twojej miłości poczytuję za szczególne błogosławieństwo.

Por. 8,13 (cytat z listu Reszki).

[8,13] *Stetisse – ait Hieronymus – ubi steterunt pedes Domini, pars fidei est* – por. HIER.*Epist.* 47,2,211 (= *PL* 22,493):

Certe si consortia nostra displicuerint, adorasse, **ubi steterunt pedes Domini, pars fidei est**, et quasi recentia nativitatē et crucis ac passionis vidisse vestigia.

A choćby nawet nie podobało się wam moje towarzystwo, to i tak pokłonić się tam, gdzie stały nogi Pańskie, i widzieć jakby świeże ślady narodzenia, krzyża i męki, jest obowiązkiem wiary.

(przekład J. Czuj)

Por. także Ps 132(131),7: „adorabimus in loco, **ubi steterunt pedes eius**”.

¹⁰² Tj. 1350 r., drugi z kolei Rok Święty.

Dotyczące Ziemi Świętej słowa Hieronima tu odnoszą się do kościoła (dziś: Santa Maria in Palmis lub kościół Domine Quo Vadis), który stoi w pobliżu skrzyżowania starożytnych dróg, *via Appia* i *via Ardeatina*, w miejscu, gdzie św. Piotrowi, na prośbę współwyznawców opuszczającemu Rzym, miał ukazać się Chrystus. Zdarzenie to zostało opisane w apokryfach Nowego Testamentu, a także XXI liście św. Ambrożego oraz łacińskiej adaptacji *Wojny żydowskiej* Józefa Flawiusza – *De excidio Hierosolymitano* Pseudo-Hegezypa. Jego kluczowym elementem jest pytanie, które Piotr zadaje Chrystusowi: „Panie, dokąd idziesz?” (w starochrześcijańskich tekstach łacińskich pojawia się ono najczęściej w wersji: „Domine, quo vadis?”, ale również: „Domine, quo venis?”, „Domine, quo pergis?”). Najdawniejsza pewna wzmianka o znajdującym się przy Drodze Appijskiej kościele *Sancta Maria*, nazywanym także Domine Quo Vadis, pochodzi z bulli papieża Grzegorza VII (koniec XI w.). Miejsce spotkania apostoła z Chrystusem wskazuje też słynny średniowieczny opis Rzymu *Mirabilia urbis Romae* (Cuda miasta Rzymu) 12: „foris portam Appiam [...], ubi Dominus apparuit Petro dicenti: «Domine, quo vadis?»” (za Bramą Apijską [...], gdzie Pan ukazał się Piotrowi pytającemu: „Panie, dokąd idziesz?”).¹⁰³ Petrarca wspomina o tym miejscu – w bardzo podobnych słowach – w listach, w których pisze o Rzymie: do Filipa de Vitry (por. 8,9) oraz do Giovanniego Colonna (PETRARCA, *Fam.* 6,2,13: „[...] hic Christus profugo vicario fuit obvius”; „Tu Chrystus ukazał się swojemu uciekającemu namiestnikowi”; przekład W. Olszaniec).

Materialny ślad sceny, jaka rozegrała się na *via Appia*, stanowić ma odcisk stóp Chrystusa widniejący na marmurowej płycie. Reszka, który „śląd” i „stąpanie po śladach”, także – lub raczej: przede wszystkim – w sensie niemetaforycznym, uczynił ważnym motywem swego listu (por. 4,9), mógł mieć na myśli również ów pokazywany w kościele Domine Quo Vadis odcisk. Niewątpliwie to nim pisze Petrarca do Giovanniego Colonna, tłumacząc, czym jest Rzym dla chrześcijanina; por. PETRARCA, *Fam.* 2,9,28:

[...] quam dulce tamen est cristiano animo urbem cernere celi instar in terris [...], videre verendam populis Salvatoris imaginem et in saxo durissimo eternum gentibus adoranda vestigia, ubi ad litteram luce clarius impletum cernitur illud Ysaie: „Et veniet ad te curvi filii eorum, qui humiliaverunt te, et adorabunt vestigia pedum tuorum omnes, qui detrahebant tibi”.

[...] jakże wszak słodko oczami chrześcijanina patrzeć na miasto, co jest jak niebo na ziemi [...], ujrzeć postać Zbawiciela, którą czcić będą ludy, i ślady jego stóp odcisnięte w najtwardszej skale, które na wieki uwielbią narody, tu gdzie bez cienia wątpliwości można się przekonać, iż co do słowa ziściło się proroctwo Izajasza [Iz 60,14]: „I przyjdą do ciebie, zgarbiwszy się, synowie onych, którzy cię poniżali, i będą czynić modłę śladom nóg twoich wszyscy, którzy się z ciebie pośmiewali”.

(cytat ze Starego Testamentu za tzw. Biblią Leopoldy, k. 642)

Także RESZKA, *Epist. I* [1594], (*Oratio...*) s. 340: „**partem** quendam **pietatis et sanctitatis existimans** [por. 8,12] in his locis **vestigia posuisse, ubi steterunt pedes Domini**” (uznając za przejaw pobożności i świętości **pozostawienie śladu w tych miejscach, gdzie stały stopy Pana**); zob. 5,3.

[8,14] *Dignus Roma locus, quo deus omnis eat* – OV.*Fast.* 4,270 ⇒ [1582], s. 96.

[9]

[9,1] *per felicem Campaniam* – por. STRAB. 5,4,3 ⇒ [1587], s. 167: „Super hoc litus universa est sita **Campania**, omnium planitierum **felicissima** [εὐδαιμονέστατον – *eudaimonéstaton*]” (Powyżej tego wybrzeża [tj. wybrzeża Morza Tyrreńskiego, czyli w głębi ładu] leży cała **Kampania**, ze wszystkich równin najszcześniejsza [tj. najurodzajniejsza, najżyźniejsza]); PLIN.MA.*NH* 3,5,60, 5,61-62 ⇒ [1554], s. 38,42-39,5:

Hinc **felix** illa **Campania** est, ab [dziś: *Campania, ab...*] [...]; dalszy ciąg cytatu: 20,2]. In ora Savo fluvius, Vulturum oppidum cum amne, **Liternum** [por. 10,6.8], **Cumae** [16,2] Chalcidensium, **Misenum** [10,1.2.21; 19,9], **portus Baiarum** [10,10.12; 15,8; 20,9], **Bauli** [11,11.13], **lacus Lucrinus** [26,18] et **Avernus** [10,4], iuxta quem Cimmerium oppidum quondam, dein **Puteoli** [10,20] colonia Dicaearchea dicti, postque Phlegraei campi, **Acherusia palus** [21,3.4] Cumis vicina, litore autem **Neapolis** [9,3.4], Chalcidensium et ipsa, **Parthenope** [9,5.9] a tumulo Sirenis appellata [9,5], **Herculanum** [10,13.14] [dziś: *Herculaneum*], **Pompei** [10,13] haud procul spectante [dziś: *spectato*] monte **Vesuvio** [20,16] [...], **Surrentum cum promunturio Minervae** [11,6.7], **Sirenum** quondam **sede** [9,6; 11,6.7.17; 22,9.10].

Tu zaczyna się owa **szczęśliwa Kampania**. [...] Nad wybrzeżem płynie rzeka Sawo, miasto Vulturum z rzeką tegoż nazwiska, **Liternum**, **Kumę** założone od Chalcydensów, **Mizenum**, **port Baje**, **Baule**, **jezioro Lukrynus** i **Avernus**, nad którym stało niegdyś miasto Cymmeryjum, dalej **Puteoli**, nazwane Osadą Dycearchską, a potem Pola Flegryjskie, **Bagno Acheruzyjskie** w sąsiedztwie Kumy, nad brzegiem zaś leży, założone także od Chalcydensów, miasto **Neapolis**, od grobu jednej syreny **Parthenope** nazwane, **Herkulanium**, **Pompeii**, w bliskości góry **Wezuwiusza** [...], **Surrentum z przylądkiem Minerwy**, siedliskiem niegdyś **Syren**.

(przekład tu i niżej J. Łukaszewicz)

oraz 3,5,40 (s. 36,44-45):

Qualiter **Campaniae** ora per se **felix**que illa ac beata **amoenitas** [por. 9,9; 15,9], ut palam sit uno in loco gaudentis opus esse naturae?

W jakiz sposób uwielbiać mam wybrzeża **Kampanii**, owę **szczęśliwą**, **blogą** okolicę, aby okazać, że ona jest dziełem przyrodzenia, które kraj ten jedynie dla rozkoszy swojej utworzyło?

¹⁰³ Cyt. [za:] *Mirabilia Romae, e codicibus Vaticanis emendata*, edidit G. Parthey, accedit ichnographia Romae..., Berolini 1869, s. 12.

Także FLOR. 1,11,3-6 [= I 16] ⇒ [1567], s. 31:

Omnium non modo Italiae, sed toto orbe terrarum pulcherrima **Campaniae** plaga est. Nihil mollius caelo: denique bis floribus vernat. Nihil uberius solo [por. 5,1 i 9]: ideo Liberi Cererisque certamen [20,2. 4] dicitur. Nihil hospitalius mari: hic illi nobiles portus Caieta, Misenus, et tepentes [dziś: *Misenus, tepentes*] fontibus Baiae, Lucrinus et Avernus, quaedam maris fœcia [mag: *foetia*] [dziś: *otia*]. Hic amicti vitibus montes Gaurus, Falernus, Massicus et pulcherrimus omnium Vesuvius, Aetnaei ignis imitator. Urbes ad mare: Formiae, Cumae, Puteoli, Neapolis, Herculaneum, Pompei et ipsa caput urbium Capua, quondam inter tres maximas Romam Carthaginemque numerata.

Spośród wszystkich okolic nie tylko Italii, lecz całego świata najpiękniejsza jest Kampania. Nie ma nigdzie łagodniejszego klimatu: przeto dwa razy w roku zakwita wiosna. Nie ma żyzniejszej ziemi: dlatego zwie się terenem współzawodnictwa Bakchusa i Cerery. Nie ma gościnniejszego morza: tutaj leżą sławne porty, jak Kajeta, Mizenus i Baje z ciepłymi źródłami, jeziora Lukrinus i Awernus, niczym ciche przystanie morskie. Tutaj wznoszą się oplecione winną latoroślą góry: Gaurus, Falernus, Massicus i najwspanialsza z wszystkich – Wezuwiusz, ziejąca ogniem jak Etna. Nad morzem znajdują się miasta: Formie, Kumy, Puteoli, Neapol, Herkulaneum, Pompeje, ich stolica Kapua, zaliczana niegdyś – razem z Rzymem i Kartaginą – do trzech największych miast.

(przekład I. Lewandowski, ze zmianą)

Ponadto TURLER, *Peregr.* [1574], lib. II, s. 70: „describam totum eum tractum agri Neapolitani, quem proprio nomine **Campaniam felicem** vocant” (opiszę całą tę część ziemi neapolitańskiej, którą określają mianem Kampanii szczęśliwej).

Kampania (łac. i wł. *Campania*), kraina historyczna w południowej Italii, sąsiadująca m.in. z Lacjum i Apulią. Skolonizowana przez Greków z Eubei, stanowiła pierwotnie część Wielkiej Grecji (*Magna Graecia*). Jej główne miasta to Kapua, połączona z Rzymem Drogą Appijską (*via Appia*) w końcu IV w. p.n.e., i Neapol. Stanowiła centrum cywilizacji hellenistycznej na Półwyspie Apenińskim. Dla żyznych ziem, obfitości oliwy i doskonałych win Rzymianie określali ją mianem *Campania felix* (‘szczęśliwy kraj’; por. *campus* – ‘pole, błonie, równina’).

[9,2] *plus – ut ille ait – unguenti ferentem, quam ceterae provinciae olei* – por. PLIN.MA.NH 18,29,111 ⇒ [1554], s. 320,22-23: „unde vulgo dictum, **plus apud Campanos unguenti, quam apud ceteros olei fieri**”; ponadto ERASMUS, *Adagia* 1145 ⇒ [1523], s. 355-356 (II II 45):

Plus apud Campanos unguenti, quam apud ceteros olei fit

Plinius *Naturalis historiae* libro decimo octavo, capite undecimo [PLIN.MA.NH 18,29,109-111] „In Campania [por. 9,1] tamen – inquit – laudatissimus campus est. Montibus subiacet nimborum [PLIN.: in *Campania* tamen laudatissima. Campus est subiacens montibus nimborum], totis quidem XL mil[ia] pas[suum] planitie. Gratia terrae eius [PLIN.: *Terra eius*], ut profinus soli natura dicatur, pulverea summa, inferior bibula et pumicis fistulans vice, montium quoque culpa in bonum cedit, crebros enim imbres percolat atque transmittit, nec diluit aut madore volvit propter faci[li]tatem [druk: *facilitatem*] culturae. Eadem acceptum umorem nullis fontibus reddit, sed temperat et concoquens intra se vice suci continet. Seritur toto anno: panico semel, bis farre. Et tamen vere segetes, quae interquievere, fundunt rosam, odoratiorem sativa, adeo terra non cessat parere. Unde vulgo dictum **plus apud Campanos unguenti quam apud ceteros olei fieri**. Quantum autem universas terras campus circumcampanus [PLIN.: *Campanus*] antecedit, tantum ipsum pars eius, quae Laboriae vocatur, quem Phlegraeum Graeci appellant”. Hactenus Plinius. Si cui placebit adagium ad allegoriam trahere, poterit accommodari vel in regionem, vel in hominem adeo ceteris antecellentem, ut apud hunc maior sit exquisitarum rerum copia quam apud alios mediocrium aut vulgarium.

Więcej Kampanczykowie robią maści niż inne kraje oleju

Plinius w XVIII księdze *Historii naturalnej* powiada: „Atoli w Kampanii najlepsze znajduje się pole. Leży u stóp spowitych chmurami gór, na płaszczyźnie wynoszącej całkiem 40 000 kroków. Cechy tej ziemi – by opisać najpierw naturę gruntu – są następujące: jest z wierzchu pyłowata, spodem dziurkowata jak pumeks i łatwo nasiąkająca, a nawet same złe własności gór wychodzą jej na dobre. Częste deszcze przecedza i przepuszcza, a jednak nie powinna ani zmięknąć, ani też rozmoknąć, aby ją łatwo uprawiać można. Przyjętą w siebie wilgoć nie oddaje żadnymi źródłami, ale ją zatrzymuje w sobie, nadaje jej pewną temperaturę i trawi ją jako sok pożywny. Obsiewa się przez cały rok: raz berem,¹⁰⁴ dwa razy zbożem *far*. A przecież na wiosnę na wypoczętym polu rośnie róża wonniejsza od ogrodowej, tak dalece ziemia ta nie ustawa rodzić. Stąd też mówią pospolicie: Kampanczykowie robią więcej maści niż inne kraje oleju. O ile zaś pole kampankie przewyższa wszystkie inne pola, o tyle najlepszą jest z części jego ta, która się Laboryjskim, a u Greków Flegryjskim Polem zowie”. Tyle Plinius. Jeśli zechce ktoś potraktować to *adagium* jako alegorię, może zastosować je wobec krainy lub człowieka górującego nad innymi tak dalece, że tego, co wyborne, ma on więcej niżli tego, co przeciętne albo i pospolite.

(fragment Pliniusza w przekładzie J. Łukaszewicza, ze zmianami dostosowującymi do tekstu Erazma)

także STRAB. 5,4,3 ⇒ [1587], s. 168: „Nec minus **olei** ferax est [*i.e.* Campania]” (W nie mniejszym stopniu [Kampania] obfituje w oliwie).

[9,3] *Neapolim pervenies* – por. LIPSIUS, *Epist.*, centuria I: XXII ⇒ [1592], s. 44:

Loca igitur illa [*i.e.* Romam], monumenta ac rudera, „campos, ubi Troia fuit”, [VERG.*Aen.* 3,11] cum lustratus satis et veneratus fueris, **Neapolim** mihi abi et paulisper inside illam nobilem, illam cultam, illam amoenam [por. 7,4; 9,9].

Kiedy już zatem, pełen podziwu, zwiedzisz [Rzym], pomniki i ruiny, „pola, gdzie była Troja”, masz mi jechać do Neapolu i tam choć czas jakiś pozostać – w tym mieście szlachetnym, mieście wytwornym, mieście powabnym.

Ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 38-39 ⇒ [1581a], s. 560; RESZKA, *Epist. I* [1594], [XLI**b**] s. 408 (cytat: 7,4); [XLV] s. 420 (cytat: 9,9).

[9,4] *Neapolim* – Neapol (Νεάπολις [*Neápolis*] – ‘Nowe Miasto’), stolicę Kampanii położoną nad Zatoką Neapolitańską u podnóża Wezuwiusza, założyli w VIII w. p.n.e. koloniści z Kum.

¹⁰⁴ Roślina zbożowa podobna do pola; *Setaria italica* (L.).

[9,5] *Parthenopes tumulo claram Nympharum sedem* – w pobliżu Neapolu starożytni (STRAB. 5,4,7; PLIN. *MA.NH* 3,5,62) sytuowali grób (gr. *μνήμα* [*mnéma*], łac. *tumulus*) syreny Partenope (Παρθενόπη [*Parthenópe*] – ‘Dziwiczny Głos’); por. 9,9. Nimfy, o których mowa w liście, to właśnie siostry (najczęściej wymieniano trzy, o różnych imionach) Partenope, Syreny (zob. [22]). Sycylia i południowa Italia, zwłaszcza Neapol i Surrentum (por. 11,6), były miejscem ich szczególnego kultu. Poeci rzymscy nazwą Partenope określali sam Neapol. Zob. ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 39 ⇒ |1581a|, s. 560:

Hanc dulcem vocat [*i.e.* Vergilius] [VERG.*Georg.* 4,563-564 – cytat: 19,3] ille **Parthenopem**, id enim est aliud de nomine conditicis civitatis nomen.

Nazywa [Wergiliusz] Neapol „słodką Parthenope”, bo jest to druga nazwa miasta pochodząca od imienia jego założycielki.

(przekład W. Olszaniec)

oraz VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, lib. 6 ⇒ |1559|, s. 137,18-19 (cytat: 9,9).

[9,6] *Nympharum sedem* – por. RESZKA, *Epist. II* |1598|, [VII] s. 110: „**Nympharum** Sirenarumque **sedes**” oraz niżej, 12,13 (cytat z listu XLV).

[9,7] *Volupiae* – Wolupia (*Volupia*), bogini rozkoszy, utożsamiana z córką Kupidyna i Psyche, zwaną *Voluptas* lub *Volupta*, miała swoją kapliczkę nieopodal rzymskiej bramy zwanej *Romanula* przy *via Nova*; por. VARR.*Ling.Lat.* 5,34,164; wzmianka o Wolupii: RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XXVII] s. 329.

[9,8] *sole soloque* – por. 5,1.

[9,9] *Narro Tibi: situs amoenitate, maris Cratere, collium corona, insularum crebritate, promunturiorum aspectu – plane primam* – por. VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, lib. 6 ⇒ |1559|, s. 136,23-24; 137,17-19:

Campaniae [por. 9,1] tractus tribus constat sinibus: ad Sinuessam, ad Misenum [10,2], ad Neapolim [9,4], quem **Cratera** ex forma dicunt.

Sequitur Neapolis in sinu locata, quem ex similitudine **Cratera** Strabo [STRAB. 5,4,8] vocat, originem et ipsa a Cumaeis et Chalcidensibus habet, prius Parthenope dicta a Sirenis sepulcro [9,5; 11,17; 22,10].

Wybrzeże Kampanii składa się z trzech zatok: przy Sinuessie, przy Mizenum, przy Neapolu – tę ze względu na kształt nazywają Kraterem.

Dalej znajduje się Neapol, położony nad zatoką, którą Strabon – ze względu na podobieństwo – nazywa Kraterem, sam zaś Neapol został założony przez mieszkańców Kum oraz Chalkis i najpierw od grobu Syren nazywany był Partenopa.

TURLER, *Peregr.* |1574|, lib. II, s. 70:

Attingam igitur hoc secundo libro ea, quae in agro Neapolitano visu digna sunt, quod vix aliud locus sit Christianae religionis, ut ego quidem arbitror, in universa Europa nostra salubritate aëris, **situ, amoenitate**, copia rerum et polita hominum cultura par huic et aequalis.

W drugiej oto księdze zajmę się tym, co godzi się zobaczyć na ziemi neapolitańskiej, której – w moim przynajmniej mniemaniu – w całej naszej Europie żadne chyba inne miejsce, gdzie żyją chrześcijanie, nie dostaje i nie dorównuje zdrowym klimatem, położeniem, urodą, bogactwem i ogładą mieszkańców.

RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XLV] s. 420-421:

Neapolim perveni [por. 9,3], cuius unius urbis **amoenitate** ita valde recreatus sum [...]. **Narro Tibi** [9,10] [...].

Przybyłem do Neapolu, którego to miasta, jedyne w swoim rodzaju, uroda tak wielkie zrobiła na mnie wrażenie [...]. Powiadam Ci [...].

[LV<D>] s. 721[własc. 513] – 514:

Neapolim si veneris, praedico Tibi, statim dolebis. Quid? Quod iam dudum non veneris. Ipsa Te **situs amoenitas, maris Crater, collium corona, promunturium aspectus, insularum crebritas**, urbis elegantia recreabit. [...] Te exspecto [por. [29]].

Skoro tylko przybędziesz do Neapolu, powiadam Ci, zaraz się zasmucisz. Czym? Żeś nie przyjechał wcześniej. Uroda okolicy, zatoka morska zwana Kraterem, łańcuch gór, widok z przylądka, mnogość wysepek, wytworność miasta – wszystko to wywrze na tobie wrażenie. [...] Czekam na ciebie.

[9,10] *Narro Tibi* – frazeologizm łaciński; por. np. CIC.*Att.* 15,16a,1; ponadto RESZKA, *Spongia* |1590|, k. B₃r, E₁r, G₄r; *Ministrom.* |1591|, s. 155; *Epist. I* |1594|, s. 327, 367: „**Narro Tibi**, Simonidae”, 369, 393, 418, 421, 424, 438, 442, 468, 475, 514, 728[własc. 520]; *Epist. II* |1598|, s. 52, 93, 107, 124, 136, 145, 155, 159, 170, 177, 216, 242, 246, 254, 283, 328: „**narro vobis**”; *Atheism.* |1596|, k. §§₄v; oraz [28].

[9,11] *maris Cratere* – Krater (gr. *Κρατήρ* [*Kratér*], łac. *Crater*) to, zgodnie z przekazem Strabona (STRAB. 5,4,8), nazwa nadana przez Greków dzisiejszej Zatoce Neapolitańskiej; spośród autorów łacińskich posłużył się nią Cyceron (CIC.*Att.* 2,8,2). Eratostenes (STRAB. 1,2,12) określał ten akwen mianem Zatoki Kumańskiej (*Κύμαιος κόλπος* [*Kýmaios kólpos*]), Appian (APP.*Civ.* 5,81,344) – Zatoki powyżej¹⁰⁵ Kum (*κόλπος ὁ ὑπὲρ Κύμης* [*kólpos ho hypér Kýmes*]). U pisarzy łacińskich najczęściej pojawia się określenie: Zatoka Puteolańska (*sinus Puteolanus*);

¹⁰⁵ Appian pisze o flocie nadpływającej od strony Etrurii, a więc od północy, dlatego Zatokę Kumańską sytuuje „powyżej” Kum.

por. PLIN.MA.NH 3,6,82; MELA 2,70; SUET.Aug. 98,1. W języku greckim słowo krater oznaczało duże naczynie służące do mieszania wina z wodą, które Zatoka swoim kształtem przypominała.

[9,12] *locis porro suburbanis ... et ipsius etiam – ut gentilitas putabat – diis immortalibus amicum* – por. RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XLV] s. 421:

Narro Tibi [por. 9,10], *Campaniam* [por. 9,1] totam campos posses dicere Elyseos, *suburbia* – Hesperidum hortos, ipsam *porro* civitatem [*i.e.* Neapolim] *deorum* domicilium *immortalium* [CIC.Nat.deor. 2,6,17].

Powiadam Ci, całą Kampanię mógłbyś nazwać Polami Elizejskimi, przedmieścia [Neapolu] – ogrodem Hesperyd, a z kolei samo miasto – siedzibą bogów nieśmiertelnych.

[9,13] *nullum enim extra civitatem ponere vestigium poteris, quin in magnos alicuius semidei manes incurras* – podobna refleksja por. LUCAN. 9,973 ⇒ |1551|, s. 293: „**nullum** est sine nomine saxum” („Żaden kamień nie jest tam bez nazwy”; przykład M. Brożek); mowa o ruinach Troi.

[9,14] *semidei manes* – por. LUCAN. 9,5-11 ⇒ |1551|, s. 255-256:

qua niger astriferis conecitur axibus aër
quodque patet terras inter lunaeque meatus,
semidei manes habitant, quos i gnea virtus
innocuos vita patientes aetheris imi
fecit et aeternos animam collegit in orbes:
non illuc auro positi nec thure sepulti
perveniunt. [...]

Bo gdzie się z gwiazdonośnymi biegunami spleta
ciemne powietrze, przestrzeń między ziemią a sferą księżycy,
many mieszkają półbogie; gorące ich męstwo po życiu bez winy
wytzymałymi je czyni na dolną sferę eteru,
gromadząc dusze w wiecznego świata kręgach,
dokąd nie dojdą pochowani w złocie czy w kadzidłach.

(przekład M. Brożek [w. 5-10])

Por. ponadto SZYMONOWIC, *Flag.Livor.* |1588|, k. A₃r: *Ode I*, w. 55, oraz k. E₄r: *Ode XV*, w. 4 – „**semideos**”.

[10]

[10,1] *Aeneam ... vel in Miseno* – por. VERG.Aen. 6,232-235 ⇒ |1575|, s. 333:

At pius **Aeneas** ingenti mole sepulcrum
imponit suaque arma viro remumque tubamque
monte sub aërio, qui nunc **Misenus** ab illo
dicitur aeternumque tenet per saecula nomen.

Wówczas pobożny Eneas usypał wielką mogiłę,
broń na niej złożył zmarłego i jego wiosło, i trąbę,
u wyniosłej stóp góry; a ta od imienia Mizena
zwie się do dzisiaj Mizenus i miano to nosi wieczyście.

(przekład I. Wieniewski [w. 233-236])

Wersy 234-235 Reszka przytacza niżej, w akapicie [19].

[10,2] *in Miseno* – Mizenum/Mizenus (gr. Μισσηνών [*Misenón*], łac. *Misenum/Misenus*; dziś: wł. Miseno), miasto i zakończony wzniesieniem przylądek na północnym wybrzeżu Zatoki Neapolitańskiej. Według pohomerowej tradycji greckiej jego eponimem był jeden z towarzyszy Odyseusza (STRAB. 1,2,18). W *Eneidzie* (VERG.Aen. 3,171-174) Mizenus, syn Eola, to druh Eneasza, wspaniały trębacz, który swą grą na muszli ośmielił się rzucić wyzwanie bogom; Tryton ukarał zuchwałego rywala, wciągając go w morskie głębinę. Por. [19] oraz 19,9.

[10,3] *vel ad lacum Avernum umbram Anchisis, patris sui, quaerentem* – por. VERG.Aen. 5,731-733 ⇒ |1575|, s. 317:

Ditis tamen ante
infernans accede domos et **Averna** per alta
congressus pete, nate, meos. [...]

Lecz najpierw w pałace
wstąp podziemne Plutona przez głębie przepastne Avernu,
żeby spotkać się ze mną, mój synu. [...]

(przekład I. Wieniewski [w. 723-725])

Wypowiadający te słowa cień ojca ukazał się Eneaszi w pobliżu Drepanum na Sycylii, gdzie Anchizes zmarł i gdzie Eneas odprawił ku jego czci igrzyska; spotkanie i rozmowa z Anchizesem w Podziemiu: VERG.Aen. 6,679-899.

[10,4] *ad lacum Avernum* – Jezioro Awerneńskie (gr. Ἄορνος λίμνη [*Aornos limne*], łac. *Lacus Avernus*; dziś: wł. Lago d' Averno), położone w Kampanii, ok. 4 km na północny zachód od Puteolów, wypełnia krater wulkanu o obwodzie ok. 2 km i głębokości 60 m. Starożytni wierzyli, iż znajdowało się tam zejście do Podziemi; por. VERG.Aen. 6,126-127 ⇒ |1575|, s. 328:

[...] facilis descensus **Averni** [dziś: *Averno*]:
noctes atque dies patet atri ianua Ditis.

Nietrudno jest zstąpić w podziemie.
Nocą i dniem jest otwarty Plutona mroczny przybytek.

(przekład I. Wieniewski [w. 128-129])

Nazwę wywodzi się od greckiego słowa ἄορνος [*áornos*] – ‘bez ptaków’, ponieważ wszelkie ptaki, które tamtędy przelatywały, padały martwe od trujących wyciewów. Na brzegu jeziora lokowano groty Sybilli Kumańskiej, miało ono też połączenie z Kumami przez podziemny tunel, zwany tunelem Kokcejusza (por. 10,15). Por. także 10,12.

Ponadto VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, lib. 6 ⇒ |1559|, s. 136,48: „Hic et [...] **Avernus**”; TURLER, *Peregr.* |1574|, lib. II, s. 74-76: **Lacus Averni**.

[10,5] *vel cum Sibylla colloquentem* – por. VERG.Aen. 6,42-155. 258-263. 317-332. Sybilla Kumańska, nie kapłanka, lecz wieszczka (takie jest właśnie znaczenie greckiego słowa σίβυλλα [*sibylla*]) z wyroczni Apollona

w greckiej kolonii w Kumach (por. 16,2), w *Eneidzie* nosząca imię Deifobe, miała – wedle rzymskiej tradycji – wyjawić Eneaszowi, jak dostać się do Podziemia, a także sprzedać jednemu z królów Rzymu, Tarkwiniuszowi Staremu lub Tarkwiniuszowi Pyszemu, księgi z przepowiedniami (tzw. Księgi Sybillińskie), przechowywane później w świątyni Jowisza na Kapitolu.

Ponadto VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, lib. 6 ⇒ |1559|, s. 136,49: „[...] cum antro **Sibyllae**”.

[10,6] *Scipionem – Linternis* – por. LIV. 38,52,1. 53,8. 56,3-4 (o miejscu pochówku); 45,38,7; STRAB. 5,4,4 ⇒ |1587|, s. 168:

Linternum, ubi sepulcrum est **Scipionis**, eius, qui primus est Africanus usurpatus, ibi enim vitae extrema tempora transegit omnia ob inimicitias cum quibusdam ipsi intercedentibus reipublicae tractatione.

Linternum, gdzie znajduje się grób **Scypiona**, tego, który jako pierwszy nazwany został Afrykańskim, tam bowiem [w Linternum], spędził ostatnie lata życia, porzuciwszy sprawy rzeczypolitej z powodu wrogich stosunków z pewnymi ludźmi, którzy byli mu przeciwni.

SEN.MI.*Epist.* 51,11 (cytat: 10,10); CASS.DIO 19,63,1; 38,26,3.

Por. ponadto PETRARCA, *Fam.* 5,4,9 ⇒ |1581b|, s. 642-643:

Scipio autem Africanus, vir incomparabilis et cui in virtute omnia, nullum cum voluptate commercium, consilio reliquae vitae simillimo, non tam ex alto prospicere [dziś: *despicere*] [por. 10,10 (cytat z listu Petrarce)], quam prorsus non aspicere decrevit hunc locum suis artibus adversum, extra prospectum igitur secessit et **Linterni** quam **Baiis** [15,8] habitare maluit, quam villulam hinc non abesse scio, nilque avidius spectassem, si quo duce in loca tanto habitatore nobilia penetrare potuissem.

Także **Scypion** Afrykański, człowiek znakomity, dla którego cnota była wszystkim i który przez całe życie nie chciał mieć do czynienia z przyjemnością, postanowił nie tylko nie oglądać z góry, lecz w ogóle nie oglądać tego miejsca, tak przeciwnego jego obyczajom. Oddalił się zatem i wolał mieszkać w **Linternum** niż w **Bajach**. Jego mała willa znajduje się niedaleko stąd; niczego nie obejrzałbym chętniej, gdyby tylko jakiś przewodnik mógł zaprowadzić mnie do miejsca, które uświetnił taki mieszkaniec.

(przekład W. Olszaniec)

VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, lib. 6 ⇒ |1559|, s. 136,43-44: „**Linternum Scipionis** villa notissima” (w **Linternum** słynna posiadłość **Scypiona**). Grobowiec i willę Scypiona opisał Seneka Młodszy (SEN.MI.*Epist.* 86,1-5. 8. 11-12).

[10,7] *Scipionem – Scypion Afrykański Starszy (Publius Cornelius Scipio Africanus Maior; 235-183 p.n.e., cos. 204 i 194), pogromca Hannibala.*

[10,8] *Linternis* – właściwie (l.poj.) Li(n)ternum (gr. Λίτερνον [*Liternon*], łac. *Li(n)ternum*; dziś: wł. Torre di Patria), miasto w Kampanii, leżące na wybrzeżu pomiędzy Kumami a ujściem rzeki Volturnus. Scypion Afrykański Starszy, po wytoczeniu mu w 184 r. procesu o korupcję, wycofał się z życia publicznego i udał na dobrowolne wygnanie właśnie do Linternum, gdzie zmarł rok później. Użycie liczby mnogiej przez Reszkę można potraktować jako żartobliwy zabieg stylistyczny albo uogólnienie wynikające z faktu, że przymiotnik *Linternus* odnosił się również do bagnistego jeziora (*palus Linterna*; STAT.*Silv.* 4,3,66; SIL.ITAL. 7,278) oraz rzeki *Linternus* (LIV. 32,29,3). Por. 10,31.

[10,9] *Iulium Caesarem – in portu Baiano ... Syllam et Tarquinium – Puteolis ... Lucullum ... ad Pausilypi piscinas; Hannibalem – Capuae; ... Pollium Vedionem ... in Pausilypo* – por. RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XLV] s. 421:

Hinc imminent **Capraeae**, ubi **Tyberius** [por. 11,18; 26,5. 6], hinc **Baiiae** [15,8], ubi **Lucullus**, hinc **Puteolanum** [10,20], ubi **Pollio**, ab altera parte **Capua**, ubi **Hannibal**.

Tu wznoszą się **Kapreje**, gdzie **Tyberiusz**, tu **Baje**, gdzie **Lukullus**, tu **Puteolanum**, gdzie **Pollion**, a z drugiej strony – **Kapua**, gdzie **Hannibal**.

[10,10] *Iulium Caesarem – in portu Baiano* – Reszka, może nieprzypadkowo, połączył tu dwie informacje ze źródeł antycznych: jedną o willi Juliusza Cezara wzniesionej przy drodze z Baj do Mizenum oraz drugą – o budowie Portu Julijskiego (por. 10,12) w czasach Oktawiana, kiedy dyktator już nie żył. Por. SEN.MI. *Epist.* 51,11:

Literni honestius **Scipio** [por. 10,6] quam **Bais** [15,8] exulabat: ruina eiusmodi non est tam molliter conlocanda. Illi quoque [...], **Gaius Marius** [10,21. 22] et Cn[aeus] **Pompeius** [10,13] et **Caesar**, exstruxerunt quidem villas in regione **Baiana**, sed illas inposuerunt summis iugis montium: videbatur hoc magis militare, ex edito speculari late longeque subiecta. Aspice [*i.e.* mi Lucili], quam positionem elegerint, quibus aedificia excitaverint locis et qualia: scies non villas esse sed castra.

Scypio zaszczytniej spędził okres wygnania w **Linternum** niż w **Bajach**. W upadku swym nie mógł osiedlać się pośród takich rozkoszy. Także i tamci, [...] a więc **Gajus Mariusz**, **Gnejus Pompejusz** i **Gajus Cezar**, wzniesli, co prawda, dwory wiejskie w **okoлицy Baj**, lecz umieścili je na najwyższych grzbietach górskich. Zdawało im się, że będzie to bardziej po wojskowemu, jeśli z wysoka szeroko i daleko przepatrywać będą wszystko, co leży poniżej. Popatrz tylko [mój **Lucyliusz**¹⁰⁶], jakie położenie obrali, w jakich miejscach i jakie to budowle wzniesli, a zrozumiesz, że były to nie domy wiejskie, lecz warownie.

(przekład W. Kornatowski)

TAC.*Ann.* 14,9:

[...] levem tumulum accepit [*i.e.* Agrippina Minor, mater Neronis], viam Miseni propter et villam **Caesaris** dictatoris, quae subiectos sinus editissima prospectat.

¹⁰⁶ Lucyliusz Młodszy (ur. 6 r. p.n.e.), adresat listów Seneki.

[...] otrzymała [Agyppina Młodsza, matka Nerona] mały nagrobek przy drodze Mizeńskiej w pobliżu willi dyktatora Cezara, która – bardzo wysoko położona – daleki ma widok na rozpostartą w dole zatokę morską.

(przekład S. Hammer)

Ponadto PETRARCA, *Fam.* 5,4,8 ⇒ |1581b|, s. 642:

Ideoque et Marius [por. 10,21.22], natura vir asperior, et Pompeius [10,13], et Caesar, et humanis [dziś: *Caesar, humanis*] moribus altiores, in montibus aedificasse laudantur. Unde, quod decuit [dziś: *quod viros decuit*], non immersi, sed subducti effeminentibus animos munditiis nauticum strepitum et Baianas ex alto despicerent voluptates.

Dlatego mówi się, że Mariusz, z natury bardziej szorstki, a także Pompejusz i Cezar, którzy górowali obyczajami nad innymi, wybudowali swoje domy na wzgórzach, dzięki czemu, jak przystało na prawdziwych mężów, nie pogrążyli się w osłabiających ducha rozkoszach, lecz odsunęli się od nich i patrzyli z góry na nadmorski zgiełk i przyjemności Baj.

(przekład W. Olszaniec)

W owej willi Cezara 10 lipca 138 r. zmarł cesarz Hadrian.

[10,11] *Iulium Caesarem* – Gajusz Juliusz Cezar (*Gaius Iulius Caesar*; 100-44 p.n.e., *cos.* 59, 48, 46, 45, 44), wielki wódz, mąż stanu, mówca i pisarz; zdobywca Galii Zaalpejskiej. Jego dzieła: *Commentarii de bello Gallico* (Pamiętniki o wojnie galijskiej) i *Commentarii de bello civili* (Pamiętniki o wojnie domowej) należą do arcydzieł prozy łacińskiej.

[10,12] *in portu Baiano* – Port Julijski (*Portus Iulius*), zbudowany przez Marka Wipsanusza Agryppę (*Marcus Vipsanius Agrippa*; 62-12 p.n.e.) w latach 37-36, był macierzystą bazą zachodniej floty imperium. Agryppa połączył kanałem Jezioro Awerneńskie z pobliskim Jeziorem Lukryńskim, a Jezioro Lukryńskie z dzisiejszą Zatoką Neapolitańską (por. 26,18). W ten sposób stworzone zostały doskonałe warunki do szkolenia załóg okrętów, jednak dokładny charakter rozwiązań technicznych i zakres prac pozostaje niejasny. Rozwiązania konstrukcyjne portu starożytni uważali za wielkie osiągnięcie myśli inżynierskiej. Nazwa odwołuje się nie do osoby Juliusza Cezara, lecz Oktawiana, późniejszego cesarza Augusta, wnuka siostry Juliusza Cezara i jego adoptowanego – a więc przyjętego do rodu Juliuszów na mocy testamentu – syna. Agryppa, zięć Oktawiana, należał do jego najbliższych współpracowników i przyjaciół. Por. SUET.*Aug.* 16,1 ⇒ |1527|, s. 22:

[...] donec navibus ex integro fabricatis ac XX servorum milibus manumissis et ad remum datis **portum Iulium apud Baias** [por. 15,8] immisso in Lucrinum [26,18] et Avernum lacum [10,4] mari effecit [*i.e.* Octavianus].

Aż wreszcie wybudował Oktawian nowe statki, dwadzieścia tysięcy niewolników wyzwolił i przydzielił do wiosel, w pobliżu Baj urządził Port Julijski, wpuściwszy morze do Jeziora Lukryńskiego i Awerneńskiego.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

Zob. ponadto STRAB. 5,4,5; CASS.DIO 48,50,1-4. Port Julijski pojawia się także w poezji augustowskiej; por. VERG.*Georg.* 2,161-163; HOR.*Ars* 63-65. Serwiusz (SERV.*ad Georg.* 2,161 ⇒ |1561|, kol. 223B-C), komentator dzieł Wergilego, objaśniając ustęp z *Georgik*, w którym poeta mówi o Jeziorze Lukryńskim, porcie i nowych wałach, przypisuje podjęcie prac inżynierskich w tamtej okolicy (na grobli oddzielającej Jezioro Lukryńskie od morza) Juliuszowi Cezarowi. Równocześnie Serwiusz podaje inne objaśnienie, stwierdzając, że to Agryppa był pomysłodawcą uczynienia portu z Jeziora Lukryńskiego, ale cała sława z przedsięwzięcia przypadła Augustowi, ponieważ port wziął nazwę od rodu władcy.

Tym tropem podąża Petrarca; por. PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 35 ⇒ |1581a|, s. 560:

Hic angulus et Lucrinum habet et undam illam Iuliam atque aequor indignans, quorum et poeta recordatus est, dum *Georgicum* scriberet opus [dziś: *Georgica scriberet*], a [dziś: *opus autem a*] Iulio exstructum, ab Augusto Caesare immutatum [...].

W tej okolicy znajduje się też jezioro Lukryńskie, a także Port Julijski i wzburzone odmęty, o których wspominał poeta w *Georgikach*, dzieło rozpoczęte przez Juliusza, a przebudowane przez cesarza Augusta [...].

(przekład tu i niżej W. Olszaniec)

oraz *Fam.* 5,4,5 ⇒ |1581b|, s. 642: „et Iulii Caesaris iniectum pelago frenum” („i tamę narzuconą morzu przez Juliusza Cezara”). Ponadto VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, lib. 6 ⇒ |1559|, s. 137,1-3: „His annis cum Averni lacum [druk: *lucum*] succideret Agrippa concisaque usque ad Cumas subterranea fossa [...]” (W tych latach, kiedy Agryppa odciął Jezioro Awerneńskie i przekopany został podziemny kanał aż do Kum [...]); TURLER, *Peregr.* |1574|, lib. II, s. 70-71: **Portus Baianus**; oraz 15,8 i 9.

[10,13] *Pompeium* – *in Herculeano* – Reszka prawdopodobnie pomylił tu imię Gnejusza Pompejusza Wielkiego (*Gnaeus Pompeius Magnus*; 106-48 p.n.e., *cos.* 70, 55, 52) z nazwą miejscowości Pompeje, co może wynikać z faktu, że nazwy obu zniszczonych podczas wybuchu Wezuwiusza miast, Herkulanum (*Herculaneum*) i Pompejów (*Pompeii*), często występują w źródłach obok siebie, a w przytoczonych cytatach pogrubione słowa można błędnie zrozumieć jako ‘Herkulanum Pompejusza’; por. PLIN.MA.*NH* 3,5,62: „**Herculanium** [dziś: *Herculaneum*], **Pompeii**” (kontekst por. 9,1); FLOR. 1,11,6: „**Herculaneum, Pompei**” (kontekst por. 9,1); por. ponadto SEN.MI.*Nat.quaest.* 6,26,4; PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 40 (|1581a|, s. 560). Nie udało się odnaleźć w źródłach informacji łączącej Pompejusza z Herkulanum.

[10,14] *Herculeano* – Herkulanum (gr. Ἡράκλειον [*Herákleion*], łac. *Herculaneum*; dziś: wł. *Ercolano*), miasto w Kampanii, u podnóży Wezuwiusza, wraz z Pompejami i Stabiami zniszczone podczas wybuchu wulkanu w 79 r.

Nieściskość Reszki; powinno być: *Herculaneo* (za tekstami Seneki, Florusa i Pliniusza Starszego: por. SEN.MI. *Nat. quaest.* 6,26,4 ⇒ np. |1593|, s. 346,47; FLOR. 1,11,6 ⇒ |1567|, s. 31; w PLIN.MA.NH 3,5,62 obowiązywała wówczas lekcja *Herculanium* ⇒ np. |1554|, s. 39,3), ale w obu tomach listów spotykamy formę przymiotnika z przestawką (RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XXIV] s. 245: „**Herculeana** balnea”; [XXIX] s. 360/361: „nodum **Herculeanum**”; [XLV] s. 423: „**ficus Herculeanas**”; *Epist. II* |1598|, [V] s. 93): „**Herculeanum**” [nazwa miejscowości]), dlatego nie dokonano poprawki. Forma *Herculeanus* („Herculeanus et fatalis scyphus”) pojawia się także w innych dziełach z epoki. Spotykamy ją – z powołaniem się na list Seneki (SEN.MI. *Epist.* 83,24) – w komentarzach Filipa Beroalda do żywotu cesarza Klaudiusza autorstwa Swetoniusza (SUET. *Claud.* 32,1), jakkolwiek wydania *Listów Seneki* przynoszą formę *Herculaneus* (np. |1593|, s. 129); por.: *Commentationes conditae a Philippo Beroaldo in Suetonium Tranquillum...*, (Venetiis 1560), k. CCXVIIIr; *Gaii Suetonii Tranquilli «Duodecim caesares»...*, Lugduni 1548, s. 495; zob. też *Dictionarium Germanico-Latinum, priori Latino-Germanico vice versa respondens, in usum et gratiam litterariae pubis concinnatum, Petro Dasypodio auctore...*, Antverpiae 1569, k. Aa₄r: s.v. „Sterck ot starck”; oraz OGR 6,6 ⇒ |1579|, s. 29:

[...] secundum quod Plautus [PLAUT. *Truc.* 562] in „partem” inquit „Herculeaneam” [dziś: *Herculeaneam*], id est decimam.

[...] zgodnie z tym, co mówi Plaut, powiadając „część Herkulesowa”, to jest dziesiąta.

[10,15] *Neronem – ad fossam Cumanam* – por. PLIN.MA.NH 14,8,61 ⇒ |1554|, s. 243,19-20:

[...] [antea Caecubo erat generositas, quod intercidit] magis tamen **fossa Neronis**, quam a Baiano lacu Ostiam usque navigabilem incohaerant.

[...] najbardziej zaś [poszło w zapomnienie wino cekubskie] z przyczyny kanalu, który Nero od Jeziora Bajńskiego aż do Ostyi dla żeglugi bić zaczął.

(przekład J. Łukaszewicz)

TAC. *Ann.* 15,42:

[...] namque ab lacu Averno [por. 10,4] navigabilem **fossam** usque ad ostia Tiberina depressuros promiserant [*i.e.* magistrī et machinatores Severus et Celer] squalenti litore aut per montis adversos. [...] **Nero** tamen, ut erat incredibilium cupitor, effodere proxima Averno iuga conisus est; manentque vestigia inritae spei.

I tak przyrzekli [Sewerus i Celer, kierownicy prac i budowniczo wie z czasów Nerona] wykopać żeglowny kanał od Jeziora Awernyńskiego aż do ujścia Tybru wzdłuż pustynnego wybrzeża albo poprzez stojące w drodze góry. [...] Mimo to Neron, jako że był zwolennikiem niewiarogodnych przedsięwzięć, siłił się przekopać sąsiadujące z Awernem wzgórza i przetrwały dotąd ślady zawiedzionych jego nadziei.

(przekład S. Hammer)

SUET. *Nero* 31,3 ⇒ |1527|, s. 95:

Praeterea incohabat piscinam a Miseno [por. 10,2] ad Avernum lacum contectam porticibusque conclusam, quo quidquid totis Bais [15,8] calidarum esset, committeretur [dziś: *calidarum aquarum esset converteretur*]; **fossam** ab Averno Ostiam usque, ut navius nec tamen mari iretur, longitudinis per CLX miliaria [dziś: *centum sexaginta milia*], latitudinis, qua contrariae quinqueremes commearent.

Zaczął także urządzać basen pływacki, ciągnący się od Mizenum do Jeziora Awerneńskiego, kryty i otoczony portykami, dokąd miały być odprowadzane wszystkie źródła gorące z całych Baj. Również – kanal splayny od Jeziora Awerneńskiego aż do Ostii, żeby można było udać się do Ostii drogą wodną, a jednak nie morzem; długości stu sześćdziesięciu tysięcy kroków i takiej szerokości, aby pięciorzędowce, płynąc naprzeciw siebie, mogły się mijać.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

Ponadto PETRARCA, *Itiner. sepulcr.* 34 ⇒ |1581a|, s. 559-560:

Nam furoris alterius, quo **fossam** ab Averno usque Ostiam tanto terrarum spatio, per tot montes [...] nulla, nisi [dziś: *nulla, que noverim, nisi*] in litteris vestigia remanserunt.

Oprócz wzmianek w literaturze nie pozostał zaś żaden ślad innego szaleńczego przedsięwzięcia tego władcy [tj. Nerona] – kanalu, który, poprowadzony na znacznej odległości i przez wiele gór, miał połączyć jezioro Awerneńskie z Ostią [...].

(przekład W. Olszaniec)

Być może Reszka i tu skontaminował informacje o dwóch budowlach: kanale Nerona, łączącym Jezioro Awerneńskie z Ostiami (*Ostia*), oraz tzw. tunelu Kokcejusza, blisko kilometrowej długości podziemnej galerii łączącej Jezioro Awerneńskie z Kumami. Tunel, którym mogły przejeżdżać wozy, w latach 38-36 p.n.e. wybudował Lucjusz Kokcejusz Auktus (*Lucius Cocceius Auctus*; I w. p.n.e. / I w. n.e.), architekt pracujący dla Marka Agryppy. Projekt był częścią planu zmieniającego Jezioro Awerneńskie w Port Julijski (por. 10,12). W XVI w. tunel zwano „grotą Pace”, ponieważ kapitan Pietro de Pace wykorzystał go (1508-1509) podczas płądrowania ruin Kum. Używany przez 19 stuleci, został zniszczony podczas II wojny światowej (1940 r.).

[10,16] *Neronem* – Neron (*Lucius Domitius Ahenobarbus*, jako władca: *Tiberius Claudius Nero Drusus Germanicus Caesar*; 15 XII 37 – 9 VI 68, panował w latach: 54-68), cesarz rzymski z dynastii julijsko-klaudyjskiej.

[10,17] *Syllam et Tarquinium – Puteolis* – jakkolwiek nic nie wiemy o związkach Tarkwiniusza z Puteolami (por. 10,20), por. jednak bliskie sąsiedztwo słów w: TEXTOR, *Offic.* |1532|, k. CCIIIv („*Viri celebres mortui in aliena terra*” – Sławni mężowie, którzy zmarli w obcej ziemi): „**Tarquinius Cumis** [por. 16,2], **Sylla Puteolis**

expirarunt” (Tarkwiniusz w Kumach, a Sulla w Puteolach wyzionęli ducha). Co do Sulli zaś, to po trzech latach sprawowania dyktatury wycofał się z życia politycznego (79 r.) i osiadł w swoim majątku w Puteolach, gdzie zmarł rok później; por. PLUT.*Sull.* 37,3; VAL.MAX. 9,3,8.

[10,18] *Syllum* – Lucjusz Korneliusz Sulla (*Lucius Cornelius Sulla Felix*; ok. 138-78 p.n.e., *cos.* 88, *dict.* 82-79), wódz i polityk, przywódca stronnictwa optymatów, dyktator.

[10,19] *Tarquinius* – Reszka mógł tu mieć na myśli Tarkwiniusza Pysznego (*Lucius Tarquinius Superbus*; VI/V w.), ostatniego z rzymskich królów (miał panować w latach: 535-509 p.n.e.), ale zmarł on na wygnaniu nie w Puteolach, lecz w Kumach; por. CIC.*Tusc.* 3,12,27; LIV. 2,21,5-6; ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 30 ⇒ |1581a|, s. 559:

Simul et ad laevam cuius [dziś: *levam Cumas*] colle humili *Sibyllae* patriam [por. 10,5] videbis, ubi **Tarquinius** Superbus regno pulsus tandemque Tuscorum et Latinorum destitutus auxiliis exul obiit.

Równocześnie po lewej ujrzysz na niewielkim wzgórzu Kume, ojczyznę *Sybilla*, gdzie zmarł na wygnaniu *Tarkwiniusz* Pyszny, pozbawiony tronu i pomocy Etrusków i Latynów.

(przekład W. Olszaniec, z poprawką)

Inny Tarkwiniusz, Lucjusz Tarkwiniusz Kollatynus (*Lucius Tarquinius Collatinus*; VI w. p.n.e.), kuzyn króla, jeden z dwóch pierwszych konsulów republiki, jako że pochodził ze zniechęconego rodu Tarkwiniuszów, dobrowolnie ustąpił z urzędu (LIV. 1,38,57-60; 2,2), ale z kolei on i jego zwolennicy osiedli w Lawinium.

[10,20] *Puteolis* – Puteole (łac. *Puteoli*; dziś: wł. Pozzuoli), miasto położone nad Zatoką Neapolitańską, na zachód od Neapolu, na tzw. Polach Flegrejskich (*Campi Flegrei*), to dawna grecka kolonia Dikajarchia (Δικαιαρχία [*Dikaiarchia*]), skolonizowana następnie przez Rzymian w 194 r. p.n.e. Nazwę swoją zawdzięcza wydobywającym się w okolicach wyziewom siarkowym (*puteo* – ‘gnić, butwieć, cuchnąć’) albo tamtejszym zagłębieniom wulkanicznym (*putei* – ‘studnie’, a zatem *Puteoli* – ‘Studzienki’); por. także 22,1.

Por. VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, lib. 6 ⇒ |1559|, s. 137,7: „**Puteoli** prius Dicearchea [...] dicta [...]”; TURLER, *Peregr.* |1574|, lib. II, s. 80-89: **Puteolis**.

[10,21] *Marium* – *ad caput Miseni* – okazała i pełna przepychu (PLUT.*Mar.* 34,2-5) willa Gajusza Mariusza miała znajdować się na szczycie przylądka Mizenus (*Miseni promunturium*; zob. 10,2. 10 – cytaty z listów Seneki i Petrarki oraz 19,9): z jednej strony rozciągał się z niej widok na Sycylię, z drugiej – na Morze Tyrreńskie (PHAEDR. 2,5,8-10). Poprzednio właścicielem willi (*Castellum Lucullanum*) był Lucjusz Licyniusz Lukullus (TAC.*Ann.* 6,50; por. 10,29), a po kilkudziesięciu latach zmarł tu jej nowy posiadacz (PHAEDR., *loc. cit.*), cesarz Tyberiusz (16 III 37 r. n.e.; SUET.*Tib.* 73,1). Kilka wieków później willę Lukullusa Odoaker wyznaczył Romulusowi Augustulusowi na miejsce pobytu, złożywszy ostatniego rzymskiego cesarza z tronu w 476 r.

[10,22] *Marium* – Gajusz Mariusz (*Gaius Marius*; 156-86 p.n.e.; *cos.* 107, 104-101, 86), wódz i polityk rzymski, przywódca stronnictwa popularów, siedmiokrotny konsul; rywal i przeciwnik Sulli.

[10,23] *Octavium Augustum* – *in Octaviano vel in ipsa Neapoli quinquennale certamen gymnicum spectantem* – por. SUET.*Aug.* 98,5 ⇒ |1527|, s. 43:

Mox **Neapolim** traiecit quamquam etiam tum infirmis intestinis morbo variante; tamen et **quinquennale certamen gymnicum** honori suo institutum perspectavit [...].

Wkrótce przeprawił się do **Neapolu**, chociaż niezupełnie jeszcze zdrów na żołądek, czując się to lepiej, to gorzej. Jednak zaszczycił swą obecnością przez cały czas trwania zawody gimnastyczne, odbywające się co cztery lata ku jego czci [...].

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska, z poprawką)

STRAB. 5,4,7 ⇒ |1587|, s. 170:

Plurima tamen ibi [*i.e.* Neapoli] Graecorum institutionum supersunt vestigia [...], hoc tempore sacrum **quinquennale certamen** musicum et **gymnicum** per aliquot dies agitur, ludis Graecorum nobilissimis aemulum.

Wszelako pozostały tam [tj. w Neapolu] liczne ślady greckich obyczajów [...], w tym świątecznym czasie trwały przez kilka dni zawody muzyczne i sportowe, odbywające się co cztery lata, które dorównywały najświetniejszym greckim igrzyskom.

Ponadto VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, lib. 6 ⇒ |1559|, s. 137,19-20:

Quinquennale hic [*i.e.* Neapoli] **gymnicum** et musicum **certamen** iubente oraculo celebratum.

Z polecenia wyroczni urządzano tu [tj. w Neapolu] raz na cztery lata zawody sportowe i muzyczne.

[10,24] *Octavium Augustum* – Oktawian August (*Gaius Octavius*, po adopcji *Gaius Iulius Caesar Octavianus*; 63 p.n.e. – 14 n.e.), wnuk siostry Juliusza Cezara, pierwszy cesarz rzymski, założyciel dynastii julijsko-klaudyjskiej. Zapoczątkował nowy okres w dziejach Rzymu – pryncypat, skupiając najwyższą władzę w swoim ręku (został wówczas obdarzony przydomkiem *Augustus* – ‘Czcigodny, Boski’), a jednocześnie zachowując pozory ustroju republikańskiego. Jego poczynaniom towarzyszyła zręczna propaganda, kształtująca obraz władcy jako odnowiciela Rzymu, obrońcy tradycyjnych wartości, moralności i religii rzymskiej, opiekuna rodziny, gwaranta pokoju (*pax Romana*) i dobrobytu, mecenas sztuki.

Nieścisłość Reszki; powinno być: *Octavianum*, jako że do momentu adopcji przez Cezara (w latach 63-44) przyszły władca imperium nosił imiona *Gaius Octavius*; po adopcji (w latach 44-27) – *Gaius Iulius Caesar*

Octavianus, a sufiks (-i)ānus dodawany do imienia przysługiwał osobom wprowadzonym do nowego rodu przez adopcję; natomiast uchwałą senatu otrzymał przydomek *Augustus* (posługiwał się nim w latach 27 p.n.e. – 14 n.e.). Zatem skoro *Augustus*, to już *Octavianus*, a nie *Octavius*. Chronologia imion przyjmowanych przez Oktawiana Augusta obejmuje jeszcze dwie daty: w roku 42 p.n.e., kiedy Juliusz Cezar dostąpił deifikacji, Oktawian przybrał sobie określenie *Divi Filius* ('Syn Boskiego'), zatem jego pełne imię brzmiało *Gaius Iulius Caesar Divi Filius*; z kolei w roku 38 zastąpił imię (*praenomen*) *Gaius* oraz imię rodowe *Iulius* tytułem *Imperator*, podkreślając w ten sposób swe dokonania militarne, nazywał się przeto *Imperator Caesar Divi Filius*. Ostatecznie więc po roku 27 p.n.e. jego imienna tytulatura brzmiała: *Imperator Caesar Divi Filius Augustus*.

[10,25] in *Octaviano* – nazwa Oktawianum (*Octavianum*) nie występuje w zachowanych antycznych tekstach łacińskich. Spośród miejscowości położonych w okolicach Neapolu z osobą Oktawiana Augusta związana jest przede wszystkim Nola (por. 10,37), gdzie cesarz zmarł 19 VIII 14 r. n.e., wedle świadectwa autorów starożytnych w tym samym domu i w tej samej sypialni, w której zakończył życie jego ojciec (*Gaius Octavius*; ok. 100-59 p.n.e.); por. TAC.*Ann.* 1,5. 9:

Ut cumque se ea res habuit, vix dum ingressus Illyricum Tiberius properis matris litteris accitit; neque satis conpertum est, spirantem adhuc Augustum apud urbem Nola in exanimem repperit. [...] Multus hinc ipso de Augusto sermo, plerisque vana mirantibus, quod idem dies accepti quondam imperii princeps et vitae supremus, quod Nola in domo et cubiculo, in quo pater eius Octavius, vitam finivisset.

Jakkolwiek się rzecz miała, ledwo Tyberiusz stanął w Ilirii, już go nagłą list matki do powrotu wezwał i nie jest dostatecznie wiadome, czy żywego jeszcze Augusta albo już zmarłego w Noli zastał. [...] To dało pobudkę do licznych rozmów o samym Augustie, przy czym tłum błahym dziwował się rzeczom: że ten sam dzień był pierwszym dniem objęcia niegdyś przez niego rządów, a zarazem ostatnim dniem życia; że zakończył żywot w Noli, w tym samym domu i pokoju, co jego ojciec Oktawiusz.

(przekład S. Hammer)

SUET.*Aug.* 100,1 ⇔ [1527], s. 43-44:

Obiit in cubiculo eodem, quo pater Octavius, duobus Sextis, Pompeio et Appuleio, coss. decimoquarto Kalen(das) [druk: calen.] Septembris [dziś: cons. XIII. Kal. Septemb.] hora diei nona, LXX et VI aetatis anno, diebus V et XXX minus.

Umarł w tym samym pokoju, w którym ojciec Oktawiusz, za konsulatu dwu Sekstusów: Pompejusza i Appulejusza, na 14 dni przed kalendami września [tj. 19 VIII 14 r.], o godzinie dziewiątej we dnie, mając lat siedemdziesiąt sześć bez trzydziestu pięciu dni.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

oraz CASS.DIO 56,29,2.

Siedemnastowieczne słowniki geograficzne w haśle „Octavianum” powołują się na Pirro Ligoria (ok. 1513-1583), wybitnego architekta, malarza, projektanta ogrodów, znawcę antyku (jego prace *Il libro delle antichità* oraz *XXX libri delle antichità* pozostają w manuskryptach); por. HOLSTENIUS, *Annot.TG Ortelii* [1666], s. 133:

OCTAVIANUM, villa Octavii imperatoris sub Vesavo [sic!] monte, 5. m[ille] p[assuum] Neapoli et 7. ab urbe Nola, ubi etiam mortuus est. Adhuc vulgo *Octaviano*. Haec P[etrus] Ligori[us] – puto, ex coniectura, sed satis probabili.

Oktawianum, posiadłość cesarza Oktawiusza pod górą Wezuwiusz, 5000 kroków od Neapolu i 7000 od miasta Nola, gdzie władca zmarł. Dotąd pospolicie zwana *Octaviano*. Tyle mówi Piotr Ligoriusz – jak sędzę na podstawie domysłu, lecz dość prawdopodobnego.

oraz niemal to samo, również z powołaniem się na Ligoria w: BAUDRAND, *Geogr.* [1681], s. 44 (s.v. „Octavianum”). Od roku 1933 nazwę Ottaviano (wcześniej Ottaiano) nosi miejscowość położona w pobliżu Wezuwiusza, 20 km na wschód od Neapolu, identyfikowana jako starożytne *Octavianum* – posiadłość rodu ojca Oktawiana Augusta (*latifundium* albo *praedium Octavium*).

[10,26] *quinquennale certamen* – tak jak grecki termin πεντετηρίς [*penteteris*] łaciński zwrot oznacza zawody odbywane się raz na 4 lata; zob. np. CIC.*De orat.* 3,127, gdzie przymiotnik ten odnosi się do igrzysk olimpijskich.

[10,27] *Lucullum, togatum illum Xerxem – vel ad Euploeas, vel ad Pausilypi piscinas* – por. PLIN.MA.NH 9,80,170 ⇔ [1554], s. 166,8-9:

Lucullus exciso etiam monte iuxta Neapolim, maiore impendio quam villam exaedificaverat, euripum et maria admisit, qua de causa Magnus Pompeius **Xerxen togatum** eum appellabat. Tricies ipsius **piscinae** a [dziś: XL HS e piscina ea] defuncto illo venire pisces.

Lukullus przekopał nawet górę blisko Neapolu, z większym nakładem od tego, jakim włość wybudował, i kanał od morza wyprowadził; z tego powodu Pompeusz Wielki nazywał go Kserksesem rzymskim. Po śmierci jego sprzedano z tych sadzawek ryb za 3 000 000 [dziś: 4 000 000] sestercyjów.

(przekład J. Lukaszewicz, ze zmianą)

VELL.PATERC. 2,33,4:

[...] et **Lucullus**, summus alioqui vir, profusae huius in aedificiis convictibusque et apparatus luxuriae primus auctor fuit, quem ob iniectas moles mari et receptum suffossis montibus in terras mare haud infacete Magnus Pompeius **Xerxen togatum** vocare adseverat.

Lukullus natomiast, skądinąd mąż wielkich zalet, zapoczątkował rozpowszechniony dziś przepych w budownictwie, ucztach i sprzętach domowych. Między innymi sypał groble w morzu i przekopując góry, wpuszczał wody morskie w głąb łądu; stąd też Pompejusz Wielki z dużą dozą dowcipu zwykł go nazywać Kserksesem w todze.

(przekład E. Zwolski)

Z kolei Plutarch przypisuje autorstwo tego określenia nie Pompejuszowi, lecz Kwintusowi Eliuszowi Tuberonowi (*Quintus Aelius Tubero*; *cos.* 11 r. p.n.e.); por. PLUT.*Luc.* 39,3 ⇒ [1580], k. 158rA:

Iam illa in ora maris et apud Neapolin aedificia, cum exhausta inferne terra colles pensiles effecisset cursusque in mari et piscosos transitus aedibus suis circumduxisset, habitationes in mari exstruxisset, ut inspe xit Tubero Stoicus, **Xerxem** eum [*i.e.* Lucullum] **togatum** nominavit.

Gdy stoik Tuberon zobaczył założenia nadmorskie koło Neapolu, wzgórze wiszące dzięki wielkim wykopom, oczka z wodą morską, kanały rybne obiegające rezydencje i wille wzniesione na morzu, nazwał go [tj. Lukullusa] Kserksesem w todze.

(przekład L. Trzcionkowski)

[10,28] *Lucullum ... ad Pausilypi piscinas* – por. PONTANUS, *Bell.Neap.*, liber 6 ⇒ [1509], k. G₇v:

Secundum mariti mam vero oram quaedam etiamnum visuntur monumenta **Luculli piscinarum**, qui locus Lucullianus hodie quoque dicitur. [...] Sunt geminae etiam cryptae [SEN.ML.*Epist.* 57,1: „crypta Neapolitana”] perforato monte **Pausilypo** [por. 10,32] [...].

A wzdłuż brzegu morza ciągle jeszcze są widoczne pozostałości rybnych stawów Lukullusa, które to miejsce i dzisiaj nazywa się lukullańskim. [...] W [pełnym naturalnych] zagłębieniach Pauzylipie znajdują się także dwa korytarze.

Ponadto TURLER, *Peregr.* [1574], lib. II, s. 91-93: *Mons Pausilypi*; RESZKA, *Epist. I* [1594], [XLV] s. 422: „ad **piscosos Pausilypi radices**”.

[10,29] *Lucullum* – Lucjusz Licyniusz Lukullus (*Lucius Licinius Lucullus*; 117-56 p.n.e.), rzymski wódz i polityk, był jednym z najbogatszych Rzymian swoich czasów, mecenasem sztuk i nauk, wykwinnym smakoszem („lukullusowe uczyty”). Miał dwie posiadłości w okolicach Neapolu: jedną na przylądku Mizenus, a drugą w niezidentyfikowanym bliżej miejscu. Żadne źródło starożytne nie potwierdza natomiast, że można utożsamiać willę Lukullusa ze znajdującą się na wzniesieniu Pauzylipum posiadłością Wediusza Polliona (por. 10,32. 40).

[10,30] *Xerxes* – Kserkses I (staroperski: *Xšayāršā*, zmodernizowany: *Ahashverosh*; 519-465 p.n.e.), król Persów (485-465), przygotowując się do wyprawy na Grecję, wznosił mosty na Hellesponcie w ten sposób, że połączył okręty burtami i zabudował pokłady pomostem, przekopał także kanał na przylądku Atos. Gdy burza zniszczyła ów most, Kserkses kazał wymierzyć morzu trzysta batów, symbolicznie zakuć je w kajdany i napiętnować; por. HDT 7,35 ([1502], k. NN₄r). Por. także 24,4.

[10,31] *ad Euploas* – Euploja/Euplea (gr. *Εὐπλοία* [*Eiploia*], łac. *Euploea*; dziś: wł. Gajola) to mała wysepka (Reszka używa jej nazwy w liczbie mnogiej; por. 10,8) w pobliżu Neapolu; por. STAT.*Silv.* 2,2,79; 3,1,149. Jej miano oznacza ‘szczęśliwą żeglugę’ (*εὖ* [*eú*] – ‘pomyślnie’, *πλέω* [*pléo*] – ‘żeglugę’). Por. także 11,15 (cytat ze Stacjusza). Nie udało się odnaleźć w źródłach informacji łączącej Lukullusa z Euploją.

[10,32] *ad Pausilypi piscinas* – Pauzylipum (gr. *Παυσίλυπον* [*Pausilypon*], łac. *Pausilypum*; dziś: wł. Posillipo) to wzniesienie między Neapolem a Puteolami, na zachodnim krańcu Zatoki Neapolitańskiej, które Grecy nazwali ‘miejszem wolnym od trosk’ (*παύσις* [*paúsis*] – ‘odpoczynek’, *λύπη* [*lype*] – ‘troska, kłopot’). Znajdowała się tu wspaniała willa Wediusza Polliona (por. 10,40), którą ten w testamencie przekazał Oktawianowi Augustowi (PLIN.MA.*NH* 9,78,167; CASS.DIO 54,23,1-6). Od strony Neapolu sąsiadowała z Pauzylipum nadmorska willa Lukullusa (zw. *Neapolitanum*), usytuowana na sztucznych platformach z tarasami widokowymi. Niewątpliwie Lukullus był tu prekursorem, jednak w następnym pokoleniu coraz częściej założenia architektoniczne wyzywały naturę. Oczka czy też stawy rybne (*piscinae*) stały się w I w. p.n.e. niezwykle modne. Por. VARR.*Rust.* 3,17,7-9 (autor powołuje się na słynnego mówcę, Kwintusa Hortensjusza Hortalusa; 114-50 p.n.e.) ⇒ [1585], s. 128:

Celerius voluntate Hortensii ex equili educeres redarias, ut tibi haberes, mulas, quam e piscina barbatum **mullum** [por. 7,15]. At, inquit ille [*i.e.* Quintus Axius] [dziś: *Atque, ille inquit*], non minor cura eius erat [dziś: *erat eius*] de aegrotis piscibus, quam de minus valentibus servis. Itaque minus laborabat, ne servus [dziś: *servos*] aeger, quam aquam frigidam [dziś: *aeger aquam frigidam, quam ut recentem*] biberent sui pisces. Etenim hac incuria laborare aiebat M[arcum] Lucullum et [dziś: *ac*] piscinas eius despiciebat, quod aestuaria idonea non haberet, ac in residem aquam et locis [dziś: *ac reside aqua in locis*] pestilentibus habitarent pisces eius. Contra ad Neapolim L[ucius] **Lucullus** [por. 10,29] [dziś: *L. Lucullum*], posteaquam perfodisset montem ac maritima flumina [dziś: *ac maritimum flumen*] immisisset in piscinas, quae reciprocae [dziś: *qui reciprocæ*] fluerent ipse [dziś: *ipsa e*], Neptuno non cederet de piscatu. Factum esse enim, ut amatos [dziś: *amicos*] pisces suos videatur propter aestus eduxisse in loca frigidiora, ut Appuli solent pecuarii facere, quod propter calores [dziś: *qui per calles*] in montes Sabinos pecus ducunt. In Baiano [por. 15,8] autem [dziś: *autem aedificans*] tanta ardebat cura, ut architecto permisisset vel ut suam pecuniam consumeret, dummodo perduceret specus e piscinis in mare obiectaculo, quo [dziś: *obiecta mole, qua*] aestus bis cottidie ab exorta luna ad proximam novam introire ac redire rursus in mare posset ac refrigerare piscinas.

Hortensjusz prędzej by się zgodził, żebyś wyprowadził ze stajni mulice, które mógłbyś sobie wziąć za darmo, niż pozwoliłby zabrać ze stawu rybnego brzańę. – A przy tym – powiada tamten [tj. Kwintus Aksjusz, ziomek Warrona] – bardziej się troszczył o swoje chore ryby niż o chorych niewolników: mniej martwił się tym, czy chory niewolnik nie napił się zimnej wody, niż tym, czy jego ryby piły świeżą wodę. Twierdził bowiem, że Marek Lukullus [tj. brat Lucjusza] prowadzi <hოდowlę> niedbale, i z pogardą odnosił się do jego stawów rybnych, dlatego że nie ma stosownych sadzawek na ryby nad morzem i trzyma swoje ryby w zamulonej wodzie w niezdrowych okolicach; odwrotnie Lucjusz Lukullus, który w hodowli

ryb nie ustępuje Neptunowi, skoro nawet przekopał w pobliżu Neapolu górę i skierował do stawów rybnych nurt morski, ażeby ryby mogły pływać tam i z powrotem. Można przypuszczać, że zrobił to na skutek upałów – zapędził swoje ukochane ryby w chłodniejsze miejsca, jak to zwykle robią apulijscy pasterze bydła, którzy po górskich ścieżkach pędzą stada w Góry Sabińskie. Budując zaś w okolicach Bajów, pochłonięty był tak bardzo jedną tylko sprawą, że pozwolił architektowi, aby ten wydawał pieniądze, jakby były własne, byleby tylko przekopał łączący stawy rybne z morzem kanał z tamą, którą dwukrotnie w ciągu dnia od nowiu do nowiu mógłby docierać przyływ i odpływ morza i ochładzać stawy rybne.

(przekład I. Mikołajczyk)

Ponadto VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, lib. 6 ⇒ [1559], s. 137,13: „**Pausilypum** promunturium prope **Neapolim** locus **amoenissimus** [por. 9,9; 15,9] [...]”.

[10,33] *Hannibalem – Capuae* – po zadaniu Rzymianom druzgocącej klęski w bitwie pod Kannami (2 VIII 216) podczas II wojny punickiej Hannibal (*Hannibal Barca*; ok. 247-182 p.n.e.) przez kolejne lata walczył w Italii i przeciągał na swoją stronę rzymskich sprzymierzeńców. Ostatecznie tylko kilka miast poparło Kartagińczyka, w tym Kapua, w której wojska kartagińskie obrały sobie leże zimowe. Na przełomie 212/211 r. Rzymianie oblegli miasto i otoczyli je podwójnym pierścieniem wałów. Gdy Hannibalowi nie udało się przebić, pozostawił część wojsk, a sam z resztą żołnierzy ruszył na Rzym (*Hannibal ante portas!*), chcąc tym manewrem zmusić przeciwnika do opuszczenia pozycji wokół miasta, kiedy jednak to nie nastąpiło, powrócił pod mury Kapui, bezskutecznie atakując rzymskie umocnienia. Brak sukcesów w walkach pod Kapuą spowodował odwrót Hannibala do Lukanii. Osamotnieni obrońcy zimą 211 r. ostatecznie skapitulowali przed Rzymianami. Mieszkańcy Kapui znani byli ze zniewieściałości i rozwiazłego trybu życia (*otia Capuana*), co Liwiusz (LIV. 26,4-6) uznał wręcz za przyczynę opieszałości Hannibala w dalszych walkach; por. także POLYB. 9,4-7.

[10,34] *Capuae* – Kapua (gr. Καπύη [*Kapyē*], łac. *Capua*; dziś: wł. S. Maria di Capua Vetere), główne miasto Kampanii, położone nad rzeką Volturnus.

[10,35] *Marcellum – Nolae* – Marcellus podczas II wojny punickiej trzykrotnie obronił Nolę (lata: 216, 215, 214) i południową Kampanię; por. LIV. 23,14,5 *sqq.*; PLUT.*Marc.* 10,1-2; 11,2-5; 12,3-4.

[10,36] *Marcellum* – Marek Klaudiusz Marcellus (*Marcus Claudius Marcellus*; 268-208 p.n.e., *cos.* 222, 215, 214, 210, 208), polityk i wódz rzymski, zwany *Gladius Romae* (‘Mieczem Rzymu’). Brał udział w I (264-241 p.n.e.) i II (218-202) wojnie punickiej; m.in. w roku 213 obległ Syrakuzy, które zdobył szturmem w 212 (wówczas to przez rzymskiego legionistę zabity został Archimedes, kierujący zresztą pracami inżynierskimi podczas obrony miasta).

[10,37] *Nolae* – Nola (gr. Νόλα [*Nóla*], łac. *Nola*; dziś: wł. Nola), miasto w Kampanii, położone na równinie między podnóżem Wezuwiusza a Apeninami, na południowy wschód od Kapui. Po raz ostatni w literaturze starożytnej o Noli wspomina się w związku ze śmiercią Oktawiana Augusta.

[10,38] *Fabium Max(imum) – in collibus Campanis* – zob. POLYB. 3,92,1-7 ⇒ [1549], s. 111:

His itaque rationibus motus Hannibal exercitum Samnio per angustias Eribiani **collis** deducit, castra ad Vulturnum anem ponit, qui dictos campos dividit. [...] **Fabius** per paucos dies celerius solito motis castris festinare se ad prohibendam a populationibus **Campaniam** [por. 9,1] simulabat, ut vero Falerno appropinquavit, tantummodo in iugis montis ostendit exercitum, ne socii reliquisset eum castra existimarent; in aequum vero educere copias noluit.

Hannibal, kierując się takim rozumowaniem [tj. by czekać na Rzymian na otoczonej górami i morzem równinie kapuańskiej, do której z wnętrza kraju prowadzą tylko trzy przesmyki], przeprowadził wojsko z Samnium przez wąwóz opodal **Pagórka** Erybiańskiego, po czym rozbił obóz nad rzeką Wulturnus, która rozdzielała wspomniane regiony. **Fabiusz**, przez kilka dni szybciej niż zwykle zakładając i zwijając obóz, udawał, że śpieszy się, by zapobiec pustoszeniu **Kampanii**, a skoro zbliżył się do Falernum [tj. do *Falernus ager*, górzystej okolicy u stóp góry Massikus], tylko pokazywał na zboczach gór wojsko, aby sprzymierzeńcy nie myśleli, że opuścił obóz; za wszelką cenę nie chciał sprowadzić wojska na równinę.

[10,39] *Fabium Max(imum)* – Fabiusz Maksymus Werrukosus (*Quintus Fabius Maximus Verrucosus, Cunctator*; 275-201 p.n.e., *cos.* 233, 228, 215, 214, 209), wódz, pięciokrotny konsul i dwukrotny dyktator. Nazywano go *Scutum Romae* (‘Tarczą Rzymu’), natomiast z powodu taktyki defensywnej, jaką stosował w walkach z Hannibalem w czasie II wojny punickiej, a polegającej na unikaniu bezpośredniego starcia z nieprzyjacielem, dzięki czemu osłabiał siły przeciwnika, nie ponosząc strat, zyskał przydomek *Cunctator* (‘Zwlekający’).

[10,40] *Pollium Vedionem, homines ad murenas damnantem – in Pausilypo* – por. SEN.*MI.Ira* 3,40,2-4:

[...] quemadmodum fecit [*i.e.* iram comminuit] divus Augustus, cum cenaret apud **Vedium Pollionem**. Fregerat unus ex servis eius crustallinum; rapi eum **Vedius** iussit, ne vulgari quidem more periturum: **murenis** obici iubebatur, quas ingentis in piscina continebat. Quis non hoc illum putaret luxuriae causa facere? Saevitia erat. Evasit e manibus puer et confugit ad Caesaris pedes, nihil aliud petiturus, quam ut aliter periret, ne esca fieret. Motus est novitate crudelitatis Caesar et illum quidem mitti, crustallina autem omnia coram se frangi iussit complerique piscinam. Fuit Caesar sic castigandus amicus; bene usus est viribus suis: „E convivio rapi homines imperas et novi generis poenis lancinari? Si calix tuus fractus est, viscera hominis distrahentur? Tantum tibi placebis, ut ibi aliquem duci iubeas, ubi Caesar est?”.

[...] podobnie jak to uczynił [tj. powściągnął gniew] boski August, gdy był na biesiadzie u **Wediusza Polliona**. Jeden z jego niewolników stłukł naczynek z kryształ. **Wediusz** rozkazał prowadzić go na stracenie, przy czym niewolnik nie miał zginąć nawet zwyczajną śmiercią: kazał go rzucić na pożarcie **murenom**, których ogromne sztuki hodował w swych stawach. Kto by nie pomyślał, że czyni tak z wybujałej fantazji? Jednakże było to okrucieństwo! Wyrwał się z rąk niewolnik i uciekł, rzucając się do nóg Cezara, chcąc o to tylko go prosić, aby przynajmniej zginął w inny sposób, a nie stał się żerem. Wzburzył się Cezar niesłychanym rodzajem okrucieństwa i kazał go zostawić w spokoju, ale wszystkie naczynia z kryształu polecił potłuc w swej obecności w kawałki i napełnić nimi staw rybny. W ten sposób musiał ukarać Cezara swego przyjaciela i uczynił właściwy użytek ze swej potęgi i władzy. „Jak to tak? – mówił. – Każesz prosto z biesiady gwałtem wlec

ludzi na śmierć i szarpać na sztuki niespotykanego rodzaju torturą? Jeżeli puchar twój stłukł się, to zaraz trzeba człowiekowi rozrywać wnętrzności? Śmiesz aż na tyle sobie pozwalać, abyś rozkazywał prowadzić kogoś na stracenie, i to w miejscu, w którym przebywa Cezar?”

(przekład tu i niżej L. Joachimowicz)

Clem. 1,18,2 ⇒ |1581|, s. 341:

Quis non **Vedium Pollionem** peius oderat, quam servi sui, quod **murenas** sanguine humano saginabat [...].

Kto bardziej mógł nienawidzić **Wediusza Polliona** niż jego niewolnicy, z tego powodu, że krwią ludzką tuczył **mureny** [...].

CASS.DIO 54,23,1-6 (|1559|, s. 700-701); także PLIN.MA.NH 9,78,167 ⇒ |1554|, s. 165,40-43:

Pausylipum [por. 10,32] villa est **Campaniae** [9,1] haud procul Neapoli; in ea in Caesaris piscinis a **Pollione Vedio** coniectum pisce sexagensimum post annum exspirasse scribit Annaeus Seneca [fig. 6 (Bouillet)], duobus aliis aequalibus eius ex eodem genere etiam tunc viventibus.

Pausylipum jest włość w **Kampanii** niedaleko Neapolu; w niej, jak **Anneusz Seneka** pisze, wsadzona do rybnika cesarza od **Polliona Wedyjusza** ryba zdechła po sześćdziesiątym roku, a dwie inne, równiennie jej z tegoż samego gatunku, jeszcze wtenczas żyły.

(przekład J. Łukaszewicz)

oraz TAC.*Ann.* 1,10,5; TERT.*Pall.* 5,6 (PL 2,1048B).

[10,41] *Pollium Vedionem* – omyłka Reszki polegająca na przestawieniu członów imienia, co pociągnęło za sobą również zmianę deklinacji. W innych listach znajdujemy imię to, a dokładnie jeden jego element, w formie poprawnej; por. RESZKA, *Epist. I* |1594|, s. 421: „hinc Puteolanum, ubi **Pollio**”; *Epist. II* |1598|, s. 186: „**Pollio** pisce sexagenarium [i.e. sepe] sepelivit”.

Publiusz **Wediusz Pollion** (*Publius Vedius Pollio*; † 15 r. p.n.e.), syn wyzwolénca, ekwita i przyjaciel cesarza **Augusta**, który wyznaczył go do reorganizacji prowincji **Azji** (lata: 27-25). **Wediusz Pollion** odznaczał się niezwykłym, nawet jak na rzymskie zwyczaje, okrucieństwem wobec niewolników. Przytoczoną wyżej anegdotę często wykorzystywano w antyku w dyskusjach na temat moralności i zaangażowania władcy w sprawy poddanych.

[10,42] *alios – alibi* – por. RESZKA, *Diar.*, s. 40,12: „*alia alii*”; *Spongia* |1590|, k. K₂v: „*alii alibi*”; *Ministrom.* |1591|, s. 150: „*sic alii alios*”; *Epist. I* |1594|, [XXXII] s. 369: „*alii aliud*”; *Epist. II* |1598|, [VI] s. 104: „*alio [...]* *alios*”, [XXV] s. 185: „**Alibi aliorum**”, [XXXVIII] s. 280: „*Alii alii*”; *MANUTIUS PAULUS, Epist.* |1571|, lib. I, s. 18: „*alii alia*”.

[11]

[11,1] *infra dignitatem* – zwrot ten stał się frazeologizmem dopiero w czasach poklasycznych; znalazł np. stałe miejsce w kolejnych wydaniach *De linguae Latinae elegantia libri sex* Lorenzo Valli (*editio princeps* 1471), czy wykorzystującym traktat Valli dzieło **Johannesa Godscalca** *Latini sermonis observationes per ordinem alphabeticum digestae* (1536 *sqq.*), wreszcie w *Latinae linguae progymnasmata, sive prima exercitamenta / primae studiorum exercitationes* **Simona Verepaeusa** (1572 *sqq.*). W zachowanej literaturze rzymskiej pojawia się tylko u **Quintyliana** (*QUINT.Inst.* 8,2,2).

[11,2] *Saturnum – in vicin[i]o Latio latentem* – por. *VERG.Aen.* 8,319-323 ⇒ |1575|, s. 413 [w. 318-322]:

Primus ab aethero venit **Saturnus** Olympo
arma Iovis fugiens et regnis exsul adeptis.
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
composuit legesque dedit, **Latium**que vocari
maluit, his quoniam **latuisset** tutus in oris.

Pierwszy tu **Saturn** zawitał z niebiańskich wyżyn Olimpu,
przed Jowiszową uchodząc prawicą zbrojną, wygnaniec.
On osiedlił tu plemię niesforne, wśród gór rozproszone,
prawa mu nadał i kraj obdarzył **Lacjum** imieniem,¹⁰⁷
gdzie bezpieczne schronienie dla szczepu znalazł w tych stronach.

(przekład I. Wieniewski [w. 317-321])

OV.Fast. 1,235-238 ⇒ |1582|, s. 9:

Hac ego **Saturnum** memini tellure receptum
caelitibus regnis a Iove pulsus erat.
Inde diu genti mansit Saturnia nomen,
dicta quoque est **Latium** terra **latente** deo.

Ta ziemia, pomnę, niegdyś przyjęła **Saturna**,
kiedy z królestwa niebian Jowisz go wygnał precz.
Jej lud Saturnowego imię nosił długo,
Ukryciem też ją zwano, bo na niej **skrył się** bóg.

oraz *MINUC.FEL.Oct.* 21 ⇒ |1560|, s. 52-53:

Itaque latebram suam, quod tuto **latuisset**, vocari maluit **Latium**.

I tak swoją kryjówkę, jako że bezpiecznie w niej się **schował**, postanowił [**Saturn**] nazwać **Latium** [‘**Ukrycie**’].

[11,3] *Saturnum* – **Saturn** (*Saturnus*), italskie bóstwo rolnicze, bardzo wczesnie utożsamiony został z greckim **Kronosem**. Zgodnie z tą identyfikacją rzymska poezja epoki augustowskiej panowanie **Saturna** w **Lacjum** przedstawia jako wiek złoty (*aurea aetas*), jednocześnie przypisując **Saturnowi** dzieło ucywilizowania mieszkańców tej krainy: to on uczynił z nich wspólnotę, jemu zawdzięczają umiejętność uprawy ziemi i prawo. Por. także *VARR.Ling.Lat.* 5,10,57 ⇒ |1581|, lib. IV, s. 17:

¹⁰⁷ Przepis tłumacza: „«Lacjum imieniem» – nazwę «Latium» łączy poeta z łac. «latere» – «kryć się»”.

Idem principes [*i.e.* dei: Caelum et Terra] in **Latium Saturnus** et Ops.

W **Lacjum** tymiż pierwszymi [tj. bogami: Niebem i Ziemią] są **Saturn** i Ops.

[11,4] *in vicin{f}io Latio* – Lacjum (*Latium*), kraina w środkowo-zachodniej części Półwyspu Apenińskiego, nad Morzem Tyrreńskim, w starożytności zamieszkiwana była przez plemię Latynów. Za rządów Oktawiana Augusta tzw. *Latium Vetus* (‘Lacjum Dawne’, rozciągające się między Tybrem i Anio na północnym zachodzie i północy, pasmami górskimi należącymi do Antyapenińców na wschodzie oraz Przylądkiem Cyrcejskim na południu), *Latium Adiectum* (‘Lacjum Dodane’, obejmujące tereny na wschód i południe od *Latium Vetus*; por. PLIN.MA.NH. 3,5,56) oraz Kampania stworzyły jeden z czternastu regionów, na jakie podzielona została Italia. Por. PLIN.MA.NH. 3,5,59-60 ⇒ |1554|, s. 38,40-44:

Ultra fuit oppidum Pirae, colonia [dziś: *est colonia*] Minturnae, Liri amne divisa, Glanico [dziś: *Clani olim*] appellato, oppidum Sinuessa [dziś: *Sinuessa*], extremum in Adiecto **Latium**, quam quidam Sinopen dixere vocitatum. Hinc **felix** illa **Campania** [por. 9,1] est, ab [dziś: *Campania, ab*] hoc sinu incipiunt vitiferi colles [...].

Dalej stało miasto Pyre, osada Minturne, którą rzeka Lirys, inaczej Glanis zwana, przerzyna, miasto Synuessa, ostatnie w Przybyłej do **Lacjumu** ziemi miasto, które dawniej nazywać się także miało Synope. Tu zaczyna się owa **szczęśliwa Kampania**. Od tej zatoki wznoszą się winną macicą okryte wzgórki [...].

(przekład J. Łukaszewicz, z uzupełnieniem)

[11,5] *in ... Latio latentem* – (*lateo* – ‘ukrywam się’) etymologię słowa *Latium*, podobną do tej podjętej lub stworzonej przez Wergiliusza (por. 11,2), powtarza jego komentator Serwiusz (SERV.*ad Aen.* 1,6 ⇒ |1561|, kol. 375C): „**Latium** autem dictum est, quod illic **Saturnus latuerit**” (*Latium* [‘**Ukrycie**’] zwie się tak dlatego, że tutaj **ukrywał się Saturn**) i przypisuje ją Warronowi (SERV.*ad Aen.* 8,322 ⇒ |1561|, kol. 1310B):

Varro autem **Latium** dici putat, quod **latet** Italia inter praecipitia Alpium et Apennini.

Warron zaś uważa, iż *Latium* [‘**Ukrycie**’] nazywa się tak dlatego, że **ukrywa się** Italia między stromymi zboczami Alp i Apeninu.

Sam Warron wywodzi nazwę Lacjum od nazwy plemienia zamieszkującego tę krainę (VARR.*Ling.Lat.* 5,5,32). Por. także s. 39.

[11,6] *Minervam – in Surrentino promunturio* – por. OV.*Met.* 15,709-712 ⇒ |1579|, s. 482:

Inde legit [*i.e.* deus] **Capreas** [por. 11,18] **promunturiumque Minervae**
et **Surrentino** *generosos* [druk: *generosas*] palmite colles
Herculeamque urbem Stabiasque et in otia natam
Parthenopen [9,5] et ab hac Cumaeae templa **Sibyllae** [10,5].

Stamtąd pośpieszył [tj. bóg Eskulap] ku **Kaprei** i **przylądkowi Minerwy**, ku wzgórzom bogatym w **surrentyńska** winorośl, ku miastu Herkulesa, Stabiom i **Partenope** stworzonej do wypoczynku, a dalej do świątyni kumejskiej **Sybilli**.

(przekład S. Stabryka, ze zmianami)

PLIN.MA.NH. 3,5,62 ⇒ |1554|, s. 39,5: „**Surrentum cum promunturio Minervae, Sirenum** quondam **sede**” (przekład: 9,1; por. 9,5; 11,17; 22,10); SEN.MI.*Epist.* 77,2:

Cum intravere **Capreas** et **promunturium** ex quo „alta procelloso speculatur vertice **Pallas**” [incerti auctoris, frg. 43 (Buechner)].

[...] kiedy dopłyną do **Kaprei** i do **przylądka**, skąd z góry, gdzie burze wciąż goszczą, patrzy na morze **Pallada**.

(przekład W. Kornatowski)

STAT.*Silv.* 2,2,1-2 (poeta mówi o surrentyńskiej posiadłości swego przyjaciela, Polliusza Feliksa):

Est [*i.e.* celsa villa] inter notos **Sirenum** nomine muros
saxaque Tyrhenaee templis onerata **Minervae**.

Jest [wyniosła willa] między murami z **Syren** imienia znanymi
i skałami obciążonymi świątynią **Minerwy** Tyrreńskiej.

(przekład M. Brożek)

oraz STRAB. 5,4,8 ⇒ |1587|, s. 171:

Pompeiis contiguum est **Surrentum** Campanorum, unde prominet Athenaeum seu **Minervae promunturium**, quod alii Prenussum vocant. Eo in **promunturio** fanum est **Minervae** ab Ulysse conditum.

W sąsiedztwie Pompejów znajduje się kampańskie **Surrentum**, z którego wysuwa się w morze Ateneum, czyli **Przylądek Minerwy**, nazywany też Prenussum. Na **przylądku** tym jest świątynia **Minerwy** wzniesiona przez Ulissesa.

[11,7] *Surrentino promunturio* – półwysep Sorrento oddziela Zatokę Neapolitańską od zatoki Salerno (*Sinus Paestanus*); leży naprzeciw wyspy Capri. Przylądek Minerwy (dziś: wł. Capo della Minerva / Punta della Campanella) zwany był Przylądkiem Syren (*Promunturium Sirensarum*; por. 9,5; 11,17; 22,10) lub właśnie Przylądkiem Surrentyńskim (*Promunturium Surrentinum*).

[11,8] *Plutonem, Proserpinam* – Prozerpina (gr. Πρoσερπίνα [*Proserpina*], łac. *Proserpina*), córka Cerery (por. 20,4) – w mitach greckich parę tę stanowiły Persefona i Demeter – oraz jej stryj i małżonek Pluton (gr. Πλοῦτων [*Pluton*], łac. *Pluto*), utożsamiany z Hadesem, to królewska para sprawująca rządy w Podziemiu.

[11,9] *Minoem, Rhadamanthum* – Minos i Radamantys, dwaj bracia pochodzący z Krety, synowie Zeusa i Europy, jako mądrzy i sprawiedliwi władcy zostali sędziami zmarłych; por. np. VERG.*Aen.* 6,432-433. 566-569; a także 21,23. 24.

[11,10] *ad lacum Avernum* – o Jeziorze Awerneńskim jako jednym z wejść do Podziemi zob. 10,4.

[11,11] *Herculem – in Vacculo vel ad montem Baulum, vel in Pompeiano armenta pascentem* – por. SIL.ITAL. 12,156: „et *Herculeos* videt [*i.e.* Hannibal] ipso in litore *Baulos*” (i *Herkulejskie* widzi [Hannibal] na samym brzegu *Baule*); SYMM., frg. 2,1-4 (Baehrens; Blänsdorf) [= *Epist.* 1,1,4]:

Huc deus Alcides stabulanda **armenta** coegit
eruta Geryonae de lare tergimini.
Inde recens aetas corrupta **boaulia Baulos**
nuncupat occulto nominis indicio.

Tutaj boski Alcya wwiódł do zagród **stada**,
co z domu Geryona o trzech ciałach skradł.
A obecny wiek błędnie **Zgrodami zagrody**,
zapomniawszy znaczenia nazwy starej, zwie.

oraz SERV.*ad Aen.* 7,662 ⇒ |1561|, kol. 1232B-C:

Veniens autem **Hercules** de Hispania per **Campaniam** [por. 9,1] in quadam **Campaniae** civitate pompam triumphi sui exhibuit: unde **Pompei** dicitur civitas. Postea iuxta **Baias** [15,8] caulam bobus fecit et eam saepsit: qui locus **Boaulia** dictus hodieque **Boaule** dicitur [dziś: *dictus est, nam hodie Bauli vocatur*].

Herkules zaś, w drodze z Hiszpanii przechodząc przez **Kampanię**, w jednym z miast **kampańskich** urządził sobie *pompam triumphi* [‘pochód triumfalny’], i dlatego miasto owo nosi nazwę **Pompei** [‘Pochody’]. Następnie w pobliżu **Baj** zbudował dla wołów zagrodę i otoczył ją plotem: miejsce to nazwane zostało **Boaulia** [‘Zagroda’] i dziś nosi nazwę **Boaule**.

Por. gr. βούς [*boús*] – ‘wół’, αὐλή [*aulé*] – ‘zagroda dla bydła’, łac. *caula boum*.

[11,12] *in Vacculo* – Wakkulum (*Vacculum*), miejscowość w pobliżu Baj, nosząca również nazwę mówiącą (*vacca* – ‘krowa’).

[11,13] *ad montem Baulum* – Baule (gr. Βαῦλοι [*Baúloi*], łac. *Bauli*), miejscowość w Kampanii, na zachód od Neapolu, pomiędzy Mizenum a Bajami, tradycyjnie identyfikowana ze współczesnym Bacoli.

[11,14] *in Pompeiano* – Pompeje (łac. *Pompeii*; dziś: wł. Pompei), miejscowość nad rzeką Samus (dziś: wł. Samo), na południowy wschód od Neapolu, w 79 r. n.e. zniszczona przez wybuch znajdującego się w odległości 8 km Wezuwiusza. Reszka posłużył się tu nazwą jednej z posiadłości Cyncerona (zob. niżej, 15,6) lub odwołał do określenia *Pompeianum [municipium]* (por. PLIN.MA.NH 2,51,137), „gubiąc” – jak to mu się zdarza (por. niżej, 21,21 oraz 28,19. 22) – rzeczownik; por. [10].

[11,15] *Nymphas – in Nysita* – por. STAT.*Silv.* 3,1,144-149 ⇒ |1502|, k. e₁r-v:

ipsae puniceis virides **Nereides** antris
exsiliunt ultro et scopulis [dziś: *ultro, scopulis*] umentibus haerent,
nec pudet occulte nudas spectare palaestras.
Spectat et Icario nemorosus palmite Gaurus,
silvaque quae fixam pelago **Nesida** coronat,
et placidus Limon omenque **Euplea** [por. 10,31] [dziś: *Euploea*] carinis.

[...] Same **Nereidy** zielone z grot pumekswych
wynurzają się tutaj i siadają na skałach wilgotnych,
nie wstydząc się oglądać z daleka nagich zawodników.
Przygląda się im też Gaurus¹⁰⁸ ikaryjską zakrzewion winnicą,
i las wieńczący **Nezyde** zakorzenioną w głębinie,
i Limon¹⁰⁹ łagodny, i **Euploja** – znak dla korabi pomyślny.

(przekład M. Brożek)

oraz 2,2,78.

[11,16] *Nysita* – właściwie Nezyda (łac. *Nesis, -idos*; dziś: wł. Nisida; por. gr. νησίς, -ῖδος [*nesis, -idos*] – ‘wysepka’), mała wysepka (pow. ok. 0,5 km², wys. 105 m) w Zatoce Neapolitańskiej (obecnie połączona groblą z lądem), leżąca naprzeciwko Pauzylipum, pomiędzy Neapolem a Puteolami, na wschód od Mizenum.

Niedokładność Reszki (może pod wpływem języka włoskiego?): łacińska nazwa (por. STAT.*Silv.* 3,1,144-149 – np. |1502|, k. e₁v) została przez niego potraktowana jak rzeczownik I (*Nysita, -ae*), a nie III deklinacji (*Nesis, -idos*); w innym liście spotykamy tę samą formę (RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XLV] s. 421): „**Nysita**”.

[11,17] *Sirenes – in Capreis* – por. SERV.*ad Aen.* 5,864 ⇒ |1561|, kol. 985C:

Sirenes [por. 9,5; 22,10] secundum fabulam tres, in parte [dziś: *parte*] virgines fuerunt, in parte [dziś: *parte*] volucres, Acheloi fluminis et Calliopes Musae filiae: harum una voce, altera tibiis, alia lyra canebat; et primo iuxta Pelorum, post **in Capreis** insula [dziś: *insulis*] habitaverunt, quae illectos suo cantu in naufragia deducebant.

Według legendy były trzy **syreny**, pół dziewice pół ptaki, córki boga rzeki Acheloosa i nimfy Kalliope. Jedna z nich śpiewała, druga grała na flecie, trzecia na lirze; najpierw mieszkaly w pobliżu przylądka Pelorus, potem na **Kaprejach**; one to żeglarczy zwabionych swoim śpiewem przywozidyły do zguby.

PLIN.MA.NH 3,5,62 ⇒ |1554|, s. 39,5: „Surrentum cum promunturio Minervae, **Sirenum** quondam sede” (przekład: 9,1); MELA 2,69; STAT.*Silv.* 2,2,1 (cytat: 11,6); OV.*Met.* 15,709 (cytat: 11,6); SEN.MI.*Epist.* 77,2 (cytat: 11,6).

[11,18] *Capreis* – Kapreje (gr. Καπρέαι [*Kapréai*], łac. *Capreae*; dziś: wł. Capri, pol. Capri), sąsiadująca z Ischią i Procida wysepka na Morzu Tyrreńskim naprzeciwko Przylądka Surrentyńskiego (zob. 11,7) i Puteolów

¹⁰⁸ Krater położony na wschód od Kum, na Polach Flegrejskich, o wysokości 331 m (dziś: wł. Monte Gauro/Barbaro); w tamszych winnicach rozdziło się dobre wino.

¹⁰⁹ Limon (por. Λειμών [*leimón*] – ‘łąka, błonie’) to inna posiadłość Wediusza Polliona, położona po przeciwnej stronie Zatoki Neapolitańskiej, tj. koło Mizenum. Jak się przypuszcza, Wediusz dzięki usytuowaniu tej willi mógł lepiej doglądać swoich interesów w Puteolach.

(10,20), na którą Oktawian August wymienił Enarię, a cesarz Tyberiusz spędził na niej ostatnie lata życia (zob. 20,9 oraz 26,4). Tradycyjną etymologię wywodzi się od greckiego słowa κάπρος [kápros] ('dzik, dzika świnia'), łacińskiego *capra* ('koza') lub *caprea* ('dzika koza'), wreszcie od etruskiego wyrazu oznaczającego 'skalisty'.

[12]

[12,1] *quia cessator esse non soles* – por. CIC.Fam. 9,17,4 ⇒ |1581|, k. 137v:

Haec tibi antea non rescripsi, **non quo cessator esse solem**, praesertim in litteris, sed cum explorati nihil haberem, nec tibi sollicitudinem ex dubitatione mea, nec spem ex affirmatione adferre volui.

Teraz ci dopiero to odpisuję, nie żebym zwykł ociagać się, mianowicie [tj. zwłaszcza] w pisaniu listów, lecz że nie mając nic pewnego, ani niespokojności powątpiewaniem, ani nadziei upewnieniem sprawić ci nie chciałem.

(przekład E. Rykaczewski)

[12,2] *Plinii manes in Pomponiano, ad Vesuvii radices, consulemus* – mowa o Pliniuszu Starszym (*Gaius Plinius Secundus, Maior*; 23-79), erudycie i pisarzu rzymskim, który zginął w następstwie erupcji Wezuwiusza. Jako dowódca floty przebywał w Mizenum, gdy siostra, matka Pliniusza Młodsze (on to na prośbę historyka Tacyta opisał szczegółowo wybuch wulkanu oraz śmierć swego wuja), zawiadomiła go o zdumiewającym zjawisku – dziwnie wyglądającej chmurze niezwykle wielkości (PLIN.MI.Epist. 6,16,4). Pliniusz chciał płynąć w kierunku owej chmury, ale gdy nadszedł list z błaganiem o pomoc od „przerażonej niebezpieczeństwem Rektyny, żony Taska” (lub, jak znajdujemy w innych rękopisach, Kaska), ostatecznie ruszył w stronę Pompejów. Ponieważ jednak linia brzegowa zmieniła kształt i nie mógł już tam się dostać, rozkazał sternikowi, by skręcił „do Pomponiana”, do Stabiów (łac. *Stabiae*; dziś: wł. Castellamare di Stabia); por. PLIN.MI.Epist. 6,16,12. 14 ⇒ |1514|, k. LVIIIr:

„Fortis – inquit [*i.e.* Plinius Maior] – fortuna iuvat: **Pomponianum** pete!”. Stabiis erat [*i.e.* Pomponianus] [...]. [...] Excitatus procedit, seque **Pomponiano** ceterisque, qui pervigilaverant [*dziś: pervigilaverant*], reddit.

[...] zawołał [tj. Pliniusz Starszy]: „Śmiałych los wspomaga! – Kieruj do Pomponiana!”. [...] był w Stabiach [tj. Pomponianus] [...]. [...] Zbudzono go; wyszedł i zbliżył się do Pomponiana i innych, którzy cały ten czas czuwali.

(przekład L. Winniczuk)

[12,3] *in Pomponiano* – błąd rzeczowy Reszki, który potraktował imię własne jako nazwę miejscowości (można by spodziewać się w tym miejscu *in Pompeis*, a właściwie: *in Stabiis*). Miejscowość *Pomponianum* nie istnieje, natomiast w liście Pliniusza Młodsze występuje „Pomponianus” (por. 12,2), postać różnie identyfikowana, m.in. jako *Gaius Tullius Capito Pomponianus Plotius Firmus, cos.suff.* 84.

[12,4] *Vesuvii* – por. TURLER, *Peregr.* |1574|, lib. II, s. 104-107: *Putei regales et mons Vesuvius cum aliis*. Por. także zapis niżej, [20] oraz 20,16.

[12,5] *quomodo quercus nostrae transformari queant in vites bonum vinum ferentes (quod fieri posse Magnus Albertus putabat)* – por. ALBERT.MAGN. *Vegetab.* lib. V, tract. I, capitul. VII: „De quinque modis transmutationis unius plantae in aliam” (O pięciu procesach, które prowadzą do przechodzenia jednego gatunku w inny gatunek; przekład A. Paszewski, par. 58 (s. 314 Meyer, Jessen) ⇒ |1517|, k. 148v (p.):

Sed tertius modus [*i.e.* transmutationis plantarum] omnibus est mirabilior modis; qui numquam in nostris habitationibus inventus est, nisi in terra, quae vocatur Alumnia [*dziś: Alvernia*], in qua praeciditur silva quercina et ramusculi **querci** infingunt in terram et exinde fiunt **vites ferentes bonum vinum**. Aliquando autem, loco praecisae arboris, per se recrescit vinea, **ferens bonum vinum**.

Wszelako trzeci sposób [przemiany jednej rośliny w drugą] osobliwszy jest od wszystkich pozostałych; na naszych terenach występuje jedynie w regionie noszącym nazwę Alumnia [*dziś: Alvernia*]; otóż wycina się tam las dębowy i wsadza do ziemi gałęzie dębu, a następnie pojawia się winna latorośl dająca dobre wino. Niekiedy zaś w miejscu wyciętego drzewa winna latorośl dająca dobre wino wyrasta sama.

Źródłem Alberta, jak wskazują wydawcy, mógł być Gervasius Tilberiensis (Gervase of Tilbury) i jego pochodzące z 1212 r. *Otia imperialia* (4,36,5).

[12,6] *transformari queant* – Albert Wielki w traktacie I w rozdziale VII księgi V swojego dzieła *De vegetabilibus et plantis* opisuje zjawisko transmutacji (*transmutatio*), czyli przechodzenia jednego gatunku w inny. Wymienia 5 procesów prowadzących do zmiany gatunku, m.in.: 1) przemiana nasion (tu opis przejścia *Siligo* w *Triticum* i odwrotnie; zob. 12,14); 3) wpływ sił kosmicznych (tu znalazł się przykład wyrastania winorośli z korzeni dębu).

[12,7] *Magnus Albertus* – św. Albert Wielki (*Albertus Magnus*; 1193 – 15 XI 1280), dominikanin, filozof i teolog, święty i Doktor Kościoła. Szczególnie zajmowały go nauki przyrodnicze, ogłosił liczne traktaty z dziedziny zoologii i biologii (m.in. *De animalibus*, *De motibus animalium*, *De nutrimento et nutribili*, *De sensu et sensato*, *De somno et vigilia*, *De natura et origine animae*, *De morte et vita*). W większości są to parafrazy pism Arystotelesa, jako że Albert za cel życia uznał napisanie komentarzy do wszystkich pism Arystotelesa, by przybliżyć je łacinnikom. W swoim długim życiu wiele podróżował (zgodnie z regułą zakonu – pieszo), dzięki czemu mógł zaznajomić się z florą i fauną Włoch północnych, Niemiec i Francji. Składające się z siedmiu ksiąg

dzieło *De vegetabilibus et plantis* powstało najprawdopodobniej po roku 1257. Księga V, którą przywołuje Reszka, jest w całości tzw. *digressio*, czyli zawiera rozważania własne Alberta. Zob. Paszewski, *passim*.

[12,8] *quomodo queant arborum culmina hordeum producere, quod in Moesia Antonini Pii tempore factum legimus* – por. *HAAnt.Pi.* 9,4¹¹⁰ ⇒ |1527|, s. 160-161: „**Hordeum in Moesia in culminibus arborum** natum est” („W Mezji na wierzchołkach drzew wyrósł jęczmień”; przekład H. Szelest). Było to jedno z dziwnych zjawisk i klęsk (*ostenta*), jakie nawiedziły imperium za rządów Antonina Piusa.

[12,9] *in Moesia* – Mezja (gr. Μοισία [*Moisia*], łac. *Moesia*), kraina położona na Półwyspie Bałkańskim na północ od Tracji, między górami Hemus, Istrem (Dunajem) i Morzem Czarnym, graniczyła z Macedonią, Tracją i Dacją (obejmowała dzisiejsze obszary Bułgarii i Serbii). Rzymska prowincja Mezja utworzona została w ostatnich latach panowania Oktawiana Augusta, natomiast cesarz Domicjan w 87 r. rozdzielił ją na: Mezę Górną (*Moesia Superior*) oraz Mezę Dolną (*Moesia Inferior*).

[12,10] *Antonini Pii* – Antoninus Pius (*Titus Aelius Caesar Antoninus*; 19 IX 86 – 7 III 161, panował w latach: 138-161), cesarz rzymski z dynastii Antoninów.

[12,11] *cur ... cur* ([12], [13], [15], [17 (*sexies*)], [18], [22 (*bis*)], [24 (*bis*)], [25], [26 (*bis*)]) – w łacińskiej wersji traktatu Plutarcha *Zagadnienia rzymskie* pytania rozpoczynają się od tego samego słowa; por. *PLUT. Quaest. Rom.*, *passim* ⇒ |1572a|, s. 554-604.

Niżej, w akapicie [18] („prodidit... fuit... ignoravit”), Reszka stosuje orzeczenia po tych samych pytajnikach, wprowadzających zdania zawisłe, nie w trybie łączącym (*modus coniunctivus*), jak wymaga tego klasyczna łacina, lecz oznajmującym (*modus indicativus*), co było częstą praktyką w łacinie średniowiecznej i renesansowej, a wcześniej zdarzało się np. u Plauta. Natomiast w akapitach [22] („intraverunt... volaverit... fingeant”) i [24] („voluit... dixerit”) znajdujemy oba tryby jednocześnie w tym samym zdaniu, co jest osobliwe. Dwaj wcześniejsi edytorzy listu, tj. Angelo Maria Durini i August Bielowski proponowali poprawki częściowo ujednolicające użycie trybów: [18] *fu<er>it*, [24] *volu<er>it*.

[12,12] *Ravennatenses* – Rawenna (*Ravenna*), miasto Umbrów i Etrusków, od czasów Augusta (wybudował *portus classis*) baza jednej z dwóch głównych flot Italii (obok Mizenum), od 402 r. rezydencja cesarzy zachodniorzymskich, od roku 765 do 1859 należała do Państwa Kościelnego (z półwieczną przerwą na panowanie Wenecji: 1449-1509).

[12,13] *Andreovienses* – Stanisław Reszka był opatem komendatoryjnym klasztoru cystersów w małopolskim Jędrzejowie (*Andreovia*). O rozmaitych swoich rozporządzeniach z tą funkcją związanych, a także o samym fakcie objęcia opactwa po śmierci Stanisława Białobrzeskiego, wspomina wielokrotnie w *Diariuszu*; zob. np. RESZKA, *Diar.*, s. 119,7. 25; 120,20. 27; 121,5; 122,15; 123,18. 19; 123-124,20; oraz rkps BJ 159, k. 39’; cyt. [za:] RESZKA, *Diar.*, s. 208, przyp. 1 (zakończenie listu do Wojciecha Baranowskiego):

Datum Roma 28 Mai 1588, ex hortis Farnesianis,¹¹¹ których mi Je. Mość książdz kardynał¹¹² do mieszkania i używania z chęci swej ofiarował i oddał, tak że mię teraz *lucundiori et amoeniori prospectu et mansione*¹¹³ żaden na świecie nie celuje, jeno Jędrzejów.

zob. także RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XLV] s. 434:

Et Simonidem nostrum omnium Charitum, Gratiarum [por. 1,12], Nympharum Syrenarumque [9,6; 22,10] nomine Neapolim [por. 9,4] invitabis. Nostrum enim nomen vix apud illum tantū, qui ne Andreoviam quidem.

I naszego Szymonowica w imieniu wszystkich Charyt, Gracji, Nimf i Syren zaprosz do Neapolu. Bo moja osoba tyle dla niego znaczy, że i do Jędrzejowa by nie przyjechał.¹¹⁴

[12,14] *quae sit illa regio ultra Alpes, in qua siligo [Triticum vulgare L.] post biennium convertitur in triticum [Triticum sativum L.]* – por. ALBERT.MAGN. *Vegetab.* lib. V, tract. I, capitul. VII, par. 54-55 (s. 312-313 Meyer, Jessen) ⇒ |1517|, k. 148v (p.):

Primus autem modus, qui est ex seminum transmutatione, est, sicut seminata **siligo** nobiliatur, et in 2 vel 3 anno mutat in triticum. Et e converso contigit, quod **triticum**, in quibusdam terris seminatum, degenerat et fit in 2 anno vel 3 **siligo**. Modus autem huius est paulativus [druk: *paulatinus*], quia paulatim **siligo** nobiliatur; in primo anno fit granum grossius et rubicundius, et in 2 anno, quod surgit de grano iam mutato seminato, fit iterum grossius et rubicundius, et ex illo seminato 3 anno fit **triticum**.

Z pierwszym sposobem, który polega na przemianie nasion, mamy do czynienia wtedy, gdy zasiana pszenica zostaje uszlachetniona i w drugim lub trzecim roku zmienia się w pszenicę szlachetną. I na odwrót, zdarza się, że pszenica szlachetna posiana na niektórych glebach wyrodnije i w drugim bądź trzecim roku staje się pszenica nieszlachetna. Ten sposób jest powolny, gdyż pszenicę uszlachetnia się wolno; w pierwszym roku ziarno staje się większe i dojrzalsze, w drugim

¹¹⁰ Wydanie tu i niżej przy cytatach z *HA* podajemy dlatego, że – jak się wydaje – Reszka mógł skorzystać z niego również, powołując się na Kasjusza Diona; por. 20,14.

¹¹¹ W Rzymie 28 V 1588, z Ogródów Farnezyjskich.

¹¹² Ippolito Aldobrandini, późniejszy papież Klemens VIII.

¹¹³ Przyjemniejszym i urokliwszym widokiem i miejscem przebywania.

¹¹⁴ Por. przekład tego samego fragmentu – H. Juszyński, *Dykcjonarz poetów polskich*, t. 2, Kraków 1820, s. 241: „W imieniu bogiń Wdzięków, Muz, nawet Syren, zaprosz Szymonowicza do Włoch, bo dla mnie i do Jędrzejowa może by nie przyjechał”. Passus ten wykorzystany został także jako motto IV we wstępie.

roku – ponieważ pochodzi od ziarna, które zasiane zostało już jako zmienione – staje się jeszcze większe i dojrzalsze, po czym z tego to zasianego w trzecim roku ziarna rodzi się pszenica szlachetna.

[12,15] *regio ultra Alpes* – Alwernia (*Alvernia/Arvernia*; nazwa pochodzi od galijskiego plemienia Arwernów), tj. Owernia (dziś: franc. Auvergne), kraina historyczna w środkowej Francji; por. 12,5. Pierwodruk oraz kilka koksów z tekstem traktatu Alberta przekazują formę: *Alumnia*.

[12,16] *siligo post biennium convertitur in triticum* – Albert uważał, że jeśli uprawa jest staranna, *siligo* przechodzi w *triticum*, natomiast jeśli zaniedbujemy pielęgnacji, *triticum* potrzebuje na zamianę w *siligo* 3 lat. Zob. Paszewski, s. 16:

Obserwacja Alberta jest najprawdopodobniej poprawna, ale interpretacja błędna. Przypuszczam, że materiał siewny średniowiecznego rolnika nie był dostatecznie oczyszczony. Wysiewał mniej lub bardziej pomieszaną populację. Zależnie od uprawy i warunków pewne gatunki opanowywały populację, wypierając inne. Mylił się, rzecz oczywista, doszukując się związków genetycznych między *Triticum* a *Siligo*. [...] Mogłoby wydawać się, że chodzi o przejście od form ozimych do jarych. Formy te można odróżnić tylko przy siewie na wiosnę.

Dalej Adam Paszewski zadaje pytanie, czy *siligo* jest żytem, czy też orkiszem, a może tylko odmianą pszenicy, i przywołuje cytaty z Katona Starszego (CATO MA.Agr. 35,1). Zauważa, na podstawie *Glossarium mediae et infimae Latinitatis* Charlesa du Cange'a oraz *Breviarium* Karola Wielkiego, że w ciągu wieków nazwa *siligo* zmieniła znaczenie i w czasach Alberta pod tym terminem rozumiano żyto; por. ibidem, s. 16-17:

Albert w księdze VI. trakt. II, rozdz. VII opisuje *Frumentum* (pszenicę) oraz *granum, quod dicitur spelta* (orkisz). Niestety, nigdzie bliżej nie zajmuje się *Siligo*, poza wyżej podanym miejscem w księdze V. W każdym bądź razie z tego cytatu wynika, że *Siligo* to nie *Triticum spelta* (orkisz); identyfikacja *Siligo* na podstawie tekstu *De vegetabilibus* nie jest możliwa.

Ponadto RESZKA, *Diar.*, s. 194,5:

Multa cum D[omino] Suchorzevio ordinavimus de re domestica. Inventarium praedii factum est. Donavi eidem unum brog **triticici** et unum avenae.

Wiele z panem Suchorzewskim ustaliliśmy w sprawach gospodarstwa. Sporządzony został spis trzody. Podarowałem mu jeden brog pszenicy i jeden owsa.

[12,17] *aut ubi raphanum adeo excrescat, ut infantium puerorum magnitudinem superet* – por. PLIN.MA.NH 19,26,83 ⇔ |1554|, s. 349,19-21:

Seri vult **raphanus** terra soluta, umida. Fimum odit palea contentus. Frigore adeo gaudet, **ut** in Germania **infantium puerorum magnitudinem** aequet.

Rzodkiew pragnie być sianą w ziemi pulchnej i wilgotnej. Nie cierpi mierzwy,¹¹⁵ przestaje na pruszu.¹¹⁶ Zimno plaży¹¹⁷ jej tak dalece. iz w Germanii równa się wielkością niemowlętom.

(przekład J. Lukaszewicz, ze zmianą)

[12,18] *raphanum ... rapae* – podobne zestawienie tych dwóch elementów por. CATO MA.Agr. 6,1; VARR. *Rust.* 1,23,7; COLUM. 11,3,59; PLIN.MA.NH 19,22,62, 31,98, 36,122, 60,184.

[12,19] *raphanum* – słowniki notują tylko formy w rodzaju męskim i żeńskim.

[12,20] *quadraginta libras ponderent* – tj. ok. 13 kg.

[13]

[13,1] *vitio vertat* – por. CIC.Fam. 7,6,1 ⇔ |1581|, k. 99r:

[...] ne sibi illae **vitio** [dziś: *vitio illae*] [*i.e.* matronae, quae Corinthum arcem habebant – Medae] **verterent**, quod abesset a patria.

[...] aby jej nie poczytywały [tj. niewiasty z Koryntu – Medei] za winę, że znajduje się z dala od ojczyzny.

(przekład G. Pianko)

oraz HOR.Sat. 1,6,85: „nec timuit, sibi ne **vitio** quis **verteret**” („i się nie lękał, by mu kto zarzucił”; przekład A. Lam).

[13,2] *septemtrionalibus populis, quos barbaros vocat, quod urorum cornibus binas urnas tenentibus bibant* – por. PLIN.MA.NH 11,45,126 ⇔ |1554|, s. 199,35-36:

Urorum cornibus barbari septemtrionales potant **urnasque binas** [dziś: *vinisque bina*] capitis unius cornua implent.

Zrogów turów pijają barbarzyńcy północni, a dwa wiadra wypełniają rogi jednej głowy.

(przekład J. Lukaszewicz, ze zmianami)

Ponadto RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XXVII] s. 321:

[...] non enim potest – nec etiam debet – a **septemtrionalibus populis** exigi exacta abstinentia aut illa difficilis et nimis accurata temperantiae ratio.

¹¹⁵ Tj. nawozu z gnijącej słomy, zawierającej długie włókna i łodygi zboża.

¹¹⁶ Tj. plewach, próchnie.

¹¹⁷ Tj. służby.

[...] nie można bowiem – ani nawet nie powinno się – od ludów północnych wymagać całkowitej wstrzeźliwości albo owego trudnego i zbyt ścisłego umiarkowania.

Por. także w akapicie [14] sformułowanie: „septemtrionales populi” oraz 14,1.

[13,3] *binas urnas* – tj. ok. 26 l.

[13,4] *Milo cadis, Phagus in mensa Vit{t}elliani plenis urceis tantum vini hauserit, quantum cetus marinus vasto non hausisset corpore* – por. HAAurel. 50,4 ⇒ |1527|, s. 390[właśc. 309]:

Erat quidem rarus [*i.e.* Aurelianus] in voluptatibus, sed miro modo mimis delectabatur, vehementissime autem delectatus est **Phagone** [*dziś: fagone*], qui usque eo multum comedit, ut uno die ante **mensam** eius aprum integrum, centum panes, vervecem et porcellum comederet, biberet autem infundibulo apposito plus orca.

Aurelianus rzadko oddawał się przyjemnościom – ale nad podziw zachwycał się aktorami mimicznymi, najbardziej zaś żarłokiem, który jadł tak dużo, że jednego dnia przed stołem Aureliana zjadł całego dzika, sto chlebów, barana i prosię, a wypił, posługując się lejkiem, przeszło beczkę.

(H. Szelest, z poprawką)

Powyższą anegdotę przytacza Erazm z Rotterdamu, tłumacząc metaforyczne określenie *edax currus* (ERASMUS, *Adagia* 1364 – II IV 64), z kolei w objaśnieniu powiedzenia *bovem in faucibus portat* (ibidem, 1210 – II III 10) jako przykład żarłoka wymienia Milona z Krotony i powołuje się m.in. na Atenajosa oraz Teodora Hierapolite, o którym ten pierwszy wspomina (zob. niżej). Fagona (Żarłoka) w parze z Milonem Krotoniatą zestawia również Agryppa z Nettesheim; por. AGRIPPA VON NETTESHEIM |1531|, *Incert.vanit.scient.* k. CXXXIII (cap. 89: „De re coquinaria”):

[...] praeterea, nihil actum est cibi et potus elegantia, nisi simul etiam adsit abundantia usque ad fastidium, et quae vel Herculem inebriet, qui eadem saepius navi et vehebatur, et portabat, ac cibi satietate Crotoniatam **Milonem et Aureliani Phagone**m expleat, quorum ille triginta panes una coena praeter reliquos cibos comedere solitus erat, alter uno die ante Aureliani caesaris **mensam** aprum integrum, centum panes, vervecem et porcellum devoravit, bibit autem in [sic!] infundibulo apposito plus orca.

A poza tym na nic wykwiństwo potraw i napojów, jeśli zarazem brak im obfitości aż do obrzydzenia, takiej, co to nasyciłaby i Herkulesa, który nieraz tą samą łodzią i płynął, i ją [tj. naczynie wielkich rozmiarów, z którego pijał] nosił, i co napełniłaby dostatkim jada Milona Krotoniatę i Aurelianowego Fagona; pierwszy z nich podczas jednej uczty miał zwyczaj zjadać – prócz innych dań – trzydzieści chlebów, drugi zaś jednego dnia pożarł przy stole cesarza Aureliana całego dzika, sto chlebów, barana i prosię, a wypił – w naczyniu do nalewania wina, które mu przyniesiono – więcej niż beczkę.

Także RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XXVII] s. 309:

Milo – ut ait Theodorus – 20 minas carniū, 20 panes, tres **vini cados** una cena helluatus est. De **Phago** scribit Vopiscus, quod **in mensa Vitelliani** [sic!] caes[aris] aprum silvestrem voravit, centum panes, vervecem unum et porcellum, et in gentibus praeterea **urceis tantum vini hausit, quantum cetus marinus vasto non hausisset corpore**.

Milon – jak powiada Teodorus – w swym nieumiarkowaniu podczas jednej uczty pochłoniął 20 min mięsa, 20 bochnów chleba i trzy kadzie wina. O Żarłoku pisze Wopiskus, że przy stole cesarza Witeliana pożarł dzika, 100 bochnów chleba, jednego barana i prosię, posługując się zaś wielkimi dzbanami, wypił tyle wina, ile nie wchłonąłby wieloryb do swego olbrzymiego cielska.

Ów *Theodorus*, którego wymienia Reszka, to Teodor Hierapolita (tu: THEOD.HIERAP., frg. *FHG* IV 513), wzmiankowany wyłącznie przez Atenajosa; por. ATHEN. 10,4 (412E-F) ⇒ |1556|, s. 167,10-12 (p.):

Milo etiam Crotoniates minas viginti carniū comedebat totidemque panium bibebatque tres choas **vini**, velut Theodorus Hierapolites in libro *De certaminibus* testatur.

oraz ibidem ⇒ |1583|, s. 308:

Milo Crotoniates, ut in libro *De certaminibus*, autor est Theodorus Hierapolites, viginti carnis libras et totidem panis edebat, congios autem **vini** tres bibebat.

Milon z Krotony, jak donosi Theodoros z Hierapolis w dziele *O zawodach sportowych*, zwykł jadać dwadzieścia min mięsa [tj. ok. 10 kg] i tyleż chleba i wypijać trzy dzbany (*chous*) wina [tj. ok. 8 l].

(przekład tekstu greckiego J. Daniełowicz)

[13,5] *Milo* – Milon (gr. Μίλων Κροτωνιάτης [*Milon Krotoniátēs*], łac. *Milo Crotoniata*; VI w. p.n.e.), legendarny siłacz z Krotony w Wielkiej Grecji, wielokrotny zwycięzca we wszystkich najważniejszych igrzyskach greckich (6-krotnie w olimpijskich i pytyjskich, 10-krotnie w istmijskich, 9-krotnie w nemejskich); pod jego wodzą Krotoniaci po długoletniej wojnie pokonali ostatecznie Sybarytów (510 r.). Reszka niesłusznie zalicza Milona do Rzymian („apud suos Romanos Milo”).

[13,6] *Phagus* – pochodzący z greki rzeczownik pospolicity *phago* (‘żarłok’) potraktowany został jako mówiące imię własne. I tu, i w innym liście Reszka błędnie odmienia to słowo wedle drugiej (*Phagus, -i*), nie zaś trzeciej deklinacji (*Phago, -onis*: za tekstem HAAurel. 50,4 ⇒ np. |1527|, s. 390[właśc. 308]); por. RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XXVII] s. 309: „De **Phago** scribit Vopiscus” (O Żarłoku pisze Wopiskus).

[13,7] *Vit{t}elliani* – błąd rzeczowy Reszki; powinno być: *Aureliani* (za wersją *Historia Augusta* i Erazma: por. HAAurel. 50,4 – np. |1527|, s. 390[właśc. 308]; ERASMUS, *Adagia* 1364 (II IV 64), ale w innym liście spotykamy

tę samą omyłkę; por. RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XXVII] s. 309: „in mensa **Vitelliani**”. Biografię Aureliana zachowaną w *Historia Augusta* pod imieniem Wopiska Reszka znał; por. *Epist. I* |1594|, [XLV] s. 429:

Quod profecto numquam futurum Aurelianus imperator credidisset, qui sericum ut aurum sua adhuc aetate, Vopisco teste [HAAurel. 46,1], pensabat.

W co [tj., że można wyprodukować wielkie ilości jedwabiu] oczywiście nigdy by nie uwierzył cesarz Aurelianus, który – jak poświadcza Wopiskus – w swoim czasie jedwab cenił na równi ze złotem.

Anegdota dotyczy zatem w istocie Lucjusza Domicjusza Aureliana (*Lucius Domitius Aurelianus*; 214 lub 215-275, panował w latach: 270-275), jednego z wybitniejszych cesarzy III stulecia; Reszka być może pomylił go z cesarzem Aulusem Witelliuszem (*Aulus Vitellius Germanicus*; panował przez kilka miesięcy w roku 69). Imię *Vitellianus* jest zresztą również poświadczane, m.in. na inskrypcjach.

[13,8] *cetus marinus* – po łacinie słowo *orca*, pojawiające się w anegdocie antycznej i u Agryppy z Nettesheim, oznacza zarówno ‘beczkę’ – i w tym sensie (zaczepniętym zresztą z podobieństwa do wyglądu zwierzęcia) użyte zostało przez Flawiusza Wopiska w żywocie cesarza Aureliana, jak i ‘gatunek wieloryba’ (PLIN.MA. NH 9,5,12) – i tak, błędnie, zrozumiał je Reszka, po czym oddał w dwóch swoich listach określeniem *cetus marinus*.

[13,9] *Nonne et hoc notissimum Romanos bibisse pateris, ab eo dictis, quod latius pateant? Varro testis* – Reszka przywołuje tu etymologię podaną przez Warrona, który rzeczownik *patera* (‘czara’) wywodzi od słowa *pateo* (w znaczeniu podstawowym: ‘stoję otworem, otwieram się’). Fragment dzieła Warrona jest w tym miejscu zepsuty i w wydaniach dzisiejszych przyjmuje odmienne brzmienie, choć edycje dawne przynosiły tekst jednolity; por. VARR.*Ling.Lat.* 5,26,122 ⇔ |1529|, s. 21 [= |1563|, s. 35; = |1581|, s. 31; = |1585|, s. 31]:

Praeterea in poculis erant **paterae**, eo, quod **pateant**, Latine ita **dictae**.

Poza tym wśród kielichów były czary, zwane tak [tj. *paterae*] po łacinie dlatego, że otwierają się szeroko [tj. *patent*].

Także MACR.*Satur.* 5,21,4; ISID.*Etym.* 20,5,2 (= PL 82,652).

[13,10] *testis* – por. HDT 4,29 ⇔ |1502|, k. HH₃r:

Μαοτυοῦεῖ δέ μου [dzis: μου] τῆ γυνώμη καὶ Ὀμήρου ἔπος ἐν Ὀδυσσηῖ ἔχον ᾧδε·

Przyświadcza również mojej opinii słowa Homera w *Odysei*, które tak brzmią [...].

(przekład S. Hammer)

PLAT.*Gorg.* 525d (32) ⇔ |1578a|, s. 525D: „[...] μαοτυοῦεῖ δὲ τούτοις καὶ Ὀμήρος / Illis quoque testimonium perhibet Homerus” („A przyświadcza temu także Homer”; przekład W. Witwicki); ponadto PETRARCA, *Rer.memor.* 1,10,7 ⇔ |1581a|, s. 394: „**testis** est mors”; SZYMONOWIC, *Aelin.* antistrophe IX, w. 4 ⇔ |1589|, k. C₁v: „**testis** illa nox”; RESZKA, *Ministrom.* |1591|, k. A₃v: „Aurifabro teste”, s. 153: „Beza teste”, s. 156: „**testis** est Theodoretus”; *Epist. I* |1594|, [XX] s. 224: „Strabo et Herodotus **testis**”, s. 230: „Lactantio teste”, s. 235: „Plauto teste”, [XXVI] s. 288: „Cedreno teste”; [XXXIII] s. 373: „Plinius **testis**”; *Atheism.* |1596|, s. 2 (p.): „Lactantio teste”, s. 4 (l.): „**testis** Aurifaber”, s. 28 (l.): „Aurifabro teste”, s. 444 (l.): „Athanasio teste”; *Paraen.* |1596|, s. 2 oraz 15 (l.): „Aurifabro teste”, 18 (l.): „Hieronymo teste”, 19 (l.): „propheta teste”, (p.): „Lactantio teste”, s. 28 (p.): „Ecclesiastico teste”, „eadem Scriptura teste”, s. 31 (l.): „**testis** sit mihi Anglia, **testis** Scotia, **testis** Flandria”; *Epist. II* |1598|, [XXV] s. 188: „**Testis** Plinius”, s. 206: „Afro illo magno teste”, s. 209: „**Testis** Ennius et pater Cratinus”.

[13,11] *Nonne ter tria pocula multiplicabant? Ausonius testis* – por. AUSON.*Griph.ter.num.* (Zagadka cyfry „trzy”), w. 1-3:

Ter bibe vel toties ternas, sic mystica lex est,
vel tria potanti, vel **ter tria multiplicanti**,
imparibus novies ternis contexere cubum.

Pij trzy lub trzykroć po trzy – oto prawo święte,
bo czy pijesz trzy razy, czy trzy trzykroć możysz,
sześcian z trójek nierównych¹¹⁸ spleć dziewięćkroć wziętych.¹¹⁹

Auzoniusza przytacza również znany Reszce Eobanus Hessus; por. HESSUS, *Gener.ebrios.* |1516|, k. B₃r-v. Niegdyś uważano, że o liczbie kielichów, które należy wypić za jednym razem (trzy – od liczby Gracji lub dziewięć – od liczby Muz), pisze również Horacy (HOR.*Carm.* 3,19,11-12: „tribus aut novem / miscentur cyathis pocula commodis”), natomiast wedle dzisiejszej interpretacji Horacy mówi o proporcji wina do wody („oto mieszać trzeba / miarą właściwą trzy lub dziewięć części wina”; przekład A. Lam). Por. także powiedzenie: „Aut ter bibendum, aut novies” (Pić trzeba razy trzy lub dziewięć). Erazm gromadzi w jednym haśle świadectwa Horacego i Auzoniusza; por. ERASMUS, *Adagia* 1201 (II III 1: *Aut quinque bibe, aut tres, aut ne quatuor*).

[13,12] *Ausonius* – Auzoniusz (*Decimus Magnus Ausonius*; ok. 310 – po 393, *cos.* 379), rzymski poeta i retor działający w Burdigali (dzis: fr. Bordeaux), typowy przedstawiciel schyłkowego okresu rzymskiej literatury. Ważną część jego twórczości stanowiły drobne utwory, także łacińsko-greckie, o różnorodnej, niekiedy błahej, tematyce, dedykowane przyjaciółom.

¹¹⁸ Tj. nieparzystych.

¹¹⁹ $3 \times 3 = 3^2 = 9$; 9 (czyli 3^2) $\times 3 = 3^3 = 27$.

[13,13] *Nonne amphora? Suetonius testis* – por. Suet. Tib. 42,2 ⇒ [1527], s. 54:

Ignotissimum quaesturae candidatum nobilissimis anteposuit ob epotam in convivio propinante [por. 13,27; 17,2] se vini **amphoram**.

Przy wyborze na kwestora pominął najznakomitszych kandydatów na korzyść zupełnie nieznanego, gdyż ten podczas uczy w odpowiedzi na jego toast wypił całą amforę wina.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska, ze zmianą)

Niżej, w akapicie [26], Reszka cytuje kolejne zdanie z tego passusu Swetoniusza; por. 26,10.

[13,14] *Suetonius* – Swetoniusz (*Gaius Suetonius Tranquillus*; ok. 69-122), historyk rzymski, przyjaciel Pliniusza Młodszego. Z różnorodnych pism historycznych, antykwarycznych i gramatycznych jego autorstwa w całości zachowało się tylko dzieło *De vita caesarum* (Żywoty cesarzy), tj. biografie władców od Cezara do Domicjana, jedyne ciągle źródło do dziejów cesarstwa I w., choć pełne anegdot i niemal pozbawione chronologii.

[13,15] *Nonne Graeco more, maioribus scilicet poculis? Cicero testis* – por. Cic. Verr. 2,26,66:

Fit sermo inter eos et invitatio, ut **Graeco more** biberetur; hortatur hospes, poscunt **maioribus poculis**, celebratur omnium sermone laetitiae convivium.

[...] wszczyną się rozmowa; zachęcają się pić po grecku. Gospodarz przyprasza; goście żądają większych pucharów; rozmową powszechną i wesołością ożywia się uczta.

(przekład E. Rykaczewski)

Cyceron opisuje zakończoną zamieszkami ucztę w domu Filodamosa, jaką ten obywatel Lampsakos podejmował Rubriusza, jednego z towarzyszy Rzymianina Werresa, który w istocie chciał pojąć córkę gospodarza.

[13,16] *Cicero* – Marek Tulliusz Cyceron (*Marcus Tullius Cicero*; 106-43 p.n.e., *cos.* 63), pochodzący z Arpinum polityk, pisarz, filozof, największy mówca rzymski. Po zawarciu paktu politycznego (tzw. II triumwiratu) przez Antoniusza, Lepidusa i Oktawiana padł ofiarą proskrypcji (por. 15,14. 15). Pozostawił bogatą spuściznę literacką: mowy (58), pisma retoryczne, filozoficzne i listy.

[13,17] *Nonne pro salute principum? Dio testis* – por. Cass. Dio 73,18,2 ⇒ [1592], s. 293:

Bibebat [*i.e.* Commodus] defessus in medio certamine capiebatque poculum vini dulcissimi refrigerati de manibus mulieris. Quo exhausto statim multitudo nosque omnes id, quod in conviviis dici solet, dicebamus magno clamore: **ζῆσαις** [*zéseias*], **vivas**.

Gdy [Kommodus] podczas pojedynku poczuł się wyczerpany, pił, biorąc z rąk służki puchar schłodzonego, bardzo słodkiego wina. A kiedy go opróżnił, tłum i my wszyscy krzyknęliśmy głośno słowa, które zwykle wypowiada się podczas uczy: „Na zdrowie!”.

[13,18] *Dio* – Kasjusz Dion (gr. Δίων ὁ Κάσσιος [*Dion ho Kássios*], łac. *Lucius Cassius Dio Cocceianus*; ok. 155-235, *cos. suff.* ok. 205, *cos.* 229), rzymski polityk i historyk. Napisał po grecku olbrzymią *Ρωμαϊκή ἱστορία* [*Rhomaiké historia*] (Historia rzymska), w 80 księgach, obejmującą dzieje od Eneasa do roku drugiego konsulatu autora. Mimo że zachowały się tylko księgi 36-54 (lata 68 p.n.e. – 10 n.e.), a pozostałe znamy jedynie ze streszczeń i fragmentów, dzieło Kasjusza Diona jest podstawowym źródłem do poznania historii końca republiki i wczesnego cesarstwa.

[13,19] *Nonne in gratiam absentium amicorum? Tibullus testis* – por. Tibull. 2,1,27-32:

Nunc mihi fumosos veteris proferte Falernos¹²⁰
consulis et Chio solvite vincla cado.
Vina diem celebrent: non festa luce madere
est rubor, errantes et male ferre pedes.
Sed „bene Messalam” sua quisque ad pocula dicat,
nomen et **absentis** singula verba sonent.

Teraz dajcie falerna, co pamięta stare
konsulaty, i lejcicie chijskie wina w czarę!
Winem my dzień święcimy i nie wstyd to zgoła,
jeśli w święto krok chwiejny, myśl winem wesoła.
Lecz pijmy, przyjaciele, za Messal¹²¹ zdrowie,
O **nieobecny** dzisiaj pamiętajmy w mowie.

(przekład A. Świderkówna)

[13,20] *Tibullus* – (*Albius Tibullus*; ok. 54-19 p.n.e.) autor elegii miłosnych. Nawiązania do jego poezji – nieprzeładowanej charakterystyczną dla rzymskich elegików erudycją, cechującej się natomiast swobodnym stylem oraz niestroniącej od sielankowych obrazów i motywów – znajdujemy u Jana Kochanowskiego i Andrzeja Krzyckiego.

[13,21] *Nonne tot cyathos, quot fuissent in amici nomine litterae? Martialis testis* – por. Mart. Epigr. 1,71 ⇒ [1588], s. 23 [LXXII]:

Naevia [dziś: *Laevia*] sex **cyathis**, septem Iustina bibatur,
quinque Lycas, Lyde quattuor, Ida tribus.
Omnis ab infuso numeretur **amica** Falerno,
et quia nulla venit, tu mihi, Somne, veni.

Pijmy: pięć **czarek** – Lewia, trzy niechaj ma Ida,
siedm Justyna, pięć Likas, cztery znowu Lida.
Ile liter, czar tyle niech każda dostanie;
lecz że żadna nie przyszła, przyjdź ty, Śnie, kochanie!

(przekład tu i niżej J. Czubek, ze zmianą¹²²)

oraz 8,50(51),21-26 ⇒ [1588], s. 149 [LI]:

Det numerum **cyathis** Instantis [dziś: *Instanti*] littera Rufi,
auctor enim tanti muneris ille mihi:

Liczbę Rufus Instany wyznaczy nam **czarek**,
bo od niego wspaniała pochodzi podarek.

¹²⁰ Gatunki wina wymienione w tym wierszu oraz w 13,29 zostały objaśnione na s. 146.

¹²¹ Marek Waleriusz Messala Korwin (*Marcus Valerius Messala Corvinus*; 64 p.n.e. – 8 n.e.), polityk rzymski, mówca i mecenas.

¹²² Zamiast błędnego: „cztery niechaj”, dajemy: „trzy niechaj”.

si Telethusa venit promissaque gaudia portat,
servabor dominae, Rufe, triente tuo;
si dubia est, septunce trahar; si fallit amantem,
ut iugulem curas, nomen utrumque bibam.

Jeśli na dobrą nocę przyjdzie Telezyna [sic!],
wypiję, by być trzeźwym, cztery czarki wina,
w razie wątpliwym siedem; gdy stracę nadzieję,
całym naraz nazwiskiem frasunek zaleję.

Ponadto HESSUS, *Gener. ebrios.* [1516], k. B₃r:

Veteres non solum ad mensuram, sed etiam ad numerum **litterarum nominum** eorum, quos amabant, bibere consuevisse accepimus. Tot enim exhauriebant pocula, quot cuiusque amate **nomen litterarum** elementa continebat. Quod **testatur Martialis** festivo epigrammate: [...]¹²³.

Wiadomo, że starożytni mieli zwyczaj pić nie tylko podług miary, lecz także liczby **liter** w **imionach** tych, których miłowali. Tyle bowiem spełniali kielichów, ile **liter** zawierało **imię** czyjeś ukochanej. **Poświadcza** to **Marcjalis** w dowcipnym epigramacie.

RESZKA, *Epist. I* [1594], [XLV] s. 429:

Sunt, qui istis omissis potandi modis imperatoribus [*i.e.* Alexi, Anacreonte et aliis], tot sumenda pocula putant, quot digiti sibi sunt in manu, alii – quot **amici**, alii – quot principis sui **nomen litteras** in se continet, alii – quot cuique carissimo vitae praecantur annos.

Są i tacy, którzy pomijają zalecenia tych, co podczas biesiady dowodzą picciem [tj. Aleksisa, Anakreonta i innych], uważając, iż tyle pucharów należy wychylić, ile ma się palców u rąk, drudzy – tyle, ilu **przyjaciół**, inni – tyle, ile **liter** ma **imię** ich władcy, a jeszcze inni – tyle, o ile lat proszą dla swoich ukochanych.

[13,22] *cyathos* – wyraz ten (gr. κύαθος [*kýathos*], łac. *cyathus*) oznacza rodzaj kubka z dużym uchem, o funkcji zbliżonej do dzisiejszej chochli lub czerpaka, a co za tym idzie, także miarkę wina. By uzyskać do picia wino słabe, mieszano trzy miarki (*cyathi*) wina z dziewięcioma miarkami wody, by sporządzić wino mocne, proporcję odwracano. *Cyathus* miał objętość ok. 0,045 l, a zatem w kraterze służącym do mieszania przygotowywano jednorazowo ok. 0,5 l wina.

[13,23] *Martialis* – Marcjalis (*Marcus Valerius Martialis*; ok. 40-104), epigramatyk rzymski. Jego twórczość obejmuje 15 ksiąg epigramów: *Epigrammaton libri* (Księgi epigramów) w 12 księgach – utwory o rozmaitej treści, m.in. satyryczne, nagrobne, konsolacyjne, pochwalne, erotyczne; 13. księga zatytułowana *Xenia* (Upominki) – 127 wierszyków umieszczanych na upominkach przesyłanych w czasie Saturnaliów (z niej pochodzi fragment przytoczony przez Reszkę niżej, [28]; por. 28,11); 14. księga zatytułowana *Aphophoreta* (Gościńce) – 223 drobne wiersze dołączane do drobiazgow rozlosowywanych w czasie uczt; w odrębnym *Spectaculorum liber* (Księga widowisk) znalazły się wiersze związane z igrzyskami, jakimi uczczono otwarcie amfiteatru Flawiuszów.

[13,24] *Athenaeus testis, qui hoc genus vocat* „*ἐν κύκλω* {ς} *πίνειν* [*en kýklo pinein*]” – por. ATHEN. 11,111 (503F-504A) ⇒ [1514], s. 106,2-8:¹²⁴

Τοσαῦτα εἰπὼν ὁ Πλούταρχος καὶ ὑπὸ πάντων κροταλισθεὶς ἤτησε φιάλην, ἀφ’ ἧς σπείσας ταῖς Μούσαις καὶ τῇ τούτου Μνημοσύνη μνηρὶ προὔπινε [por. 13,27] [dziś: προὔπιε] πᾶσι φιλοτησίαν. ἐπειπὼν [PIND.OL. 7,1-3]:

φιάλαν ἄς εἴ τις ἀφνειᾶς [dziś: ἀφνεᾶς] ἀπὸ χειρὸς ἑλῶν
ἔνδον ἀμπέλου καχλάζοισαν δαρήσεται [dziś: ἀρῶσῶ]
[dziś: ἀρῶσεται],

οὐ μόνον νεανία γαμβρῶ προπίνων, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς φιλάτοις ἔδωκε τῷ παιδί περιοσβεῖν ἐν κύκλω κελεύσας, τὸ κύκλω πίνειν τοῦτ’ εἶναι λέγων, παρατιθέμενος Μενάνδρου ἐκ *Περινθίας* [MENAN., frg. 397 (Kaibel) = *Perinth.* 4 (Amott)]:

οὐδε μίαν [dziś: οὐδεμίαν] ἠ γράυς ὄλας
κύλικα παρήκεν, ἀλλὰ πίνει τὴν κύκλω.

καὶ πάλιν ἐκ *Θεοφορουμένης* [MENAN., frg. 224 (Kaibel) = *Theoph.* 3 (Amott)]:

καὶ ταχὺ πάλιν [dziś: πάλιν] τὸ πρῶτον περιοσβεῖ ποτήριον
αὐτοῖς ἀκράτου.

To powiedział Plutarch [z Aleksandrii, uczestnik biesiady, gramatyk, imiennik erudyty z Cheronei – *annot.edd.*]. Oklaskiwany przez wszystkich zażądał fiالي, a ulawszy z niej na ofiarę Muzom i Mnemosyne, ich matce, wznosił na cześć wszystkich toast przyjaźni, a potem, dodawszy:

Jak ktoś w swoją dłoń można weźmie piękny kielich,
w którym sok winorośli pieni się obficie,
i śle go w darze,

nie tylko „panu młodemu na zdrowie”, ale i wszystkim drogim przyjaciołom, dał [fiالę] służącemu i rozkazał, by „puścił ją **wkoło**”. Objasnił też, że oznacza to „**picie w kole**”. Zacytował też słowa Menandra z *Dziewczyny w Perinthos*:

Bo stara nie przepuści ni jednej kolejki,
lecz popija z pucharu, co **kraży** przy stole,

i potem z *Natchnionej*:

i szybko
pierwszy kielich **wokoło** puścił im przy stole
niezmieszanego wina.

(przekład K. Bartol)

¹²³ Dalej MART. *Epigr.* 1,71 z lekcjami: *Naevi* [sic!] – dziś: *Laevia*; *Lydas* – dziś: *Lycas*.

¹²⁴ W pierwodruku niektóre wersy poezji nie zostały wydzielone lub podzielono je inaczej, idziemy w tej kwestii za wydaniem dzisiejszym.

[13,25] *Athenaeus* – Atenajos z egipskiego Naukratis (gr. Ἀθήναιος Ναυκρατίτης [*Athénaios Naukratítēs*], łac. *Athenaeus Naucratis*; koniec II w.), pisarz grecki, autor obszernego, encyklopedycznego dzieła w 15 księgach, zatytułowanego *Δειπνοσοφισταί* [*Deipnosophistai*] (Sofiści przy uczcie / Uczta mędrców). Wzorowane na „uczta” Platona, Ksenofonta i Plutarcha, ma ono formę rozmowy prowadzonej w domu bogatego Rzymianina przez przedstawicieli różnych zawodów (filozofów, filologów, lekarzy retorów i muzyków). Tematy są wprawdzie błahe, ale zakres dzieła świadczy o imponującym odczytaniu Atenajosa, który cytuje ok. 1250 autorów, ponad 1000 tytułów sztuk oraz 10 000 wersów poezji, w większości nieznanymi nam z innych źródeł.

[13,26] ἐν κύκλω[ς] πίνειν – polonizacja (dosłownie: ‘przy [takim] picciu, kiedy puchar krąży w koło’); właściwie powinno być τὸ κύκλω πινεῖν (por. ATHEN. 11,111 (503F-504A) ⇒ |1514|, s. 106,5).

[13,27] *Nomme propinabant? Homerus testis* – por. PLUT.*Sept.sap.conv.* 156E ⇒ |1572S|, s. 271-272:

[...] ἐπεὶ τὰς γε προπόσεις αὐτὰς (ἔφη [i.e. Μνησίφίλος – *Mnesifilos*, jeden z uczestników biesiady]), πυνθάνομαι λέγειν τοῖς παλαιοῖς, ἐν δεινόν (ὡς Ὅμηρος ἔφη) καὶ μετρητὸν ἐκάστου πίνοντος, εἴτα ὡσπερ Αἴας μερίδας μεταδιδόντος αὐτῶ πλησίον.

|1572a|, s. 365,35-366,3 (przytoczenie w cudzysłowie ostrokatnym, w którym za ówczesnym łacińskim przekładem Plutarcha cytujemy Homera, nie ma odpowiednika ani w dawnym, ani w dzisiejszym greckim tekście Plutarcha; tłumaczenie tych fraz odpowiada zacytowanemu zaraz poniżej fragmentowi HOM.*Il.* 4,261-262):

«Namque ubi se vino forsan Achivi [marg.: *Iliad.* 4,261] / largius invitant, plenus scyphus est tibi semper». Alioqui teneo apud antiquos moris fuisse, ut [marg.: *Modus bibendi*] **propinarent** invicem certaue, ut apud **Homerum** est, mensura biberent per ordinem, quomodo Ajax partes carnis ei, qui iuxta adsidebat, obtulit.

¹²⁵ Twierzę zresztą, że [marg.: Sposób picia] starożytni mieli zwyczaj **przepijając do siebie nawzajem** i – jak to widzimy u Homera – pili po kolei pewną odmierzoną ilość wina, niczym wtedy, gdy Ajas¹²⁶ oddał porcję mięsniwa siedzącemu obok towarzyszowi.

Por. także |1573|, s. 551,18-19. Wydanie nam współczesne podaje ów oryginalny (po grecku) fragment Plutarcha w brzmieniu znacznie różniącym się od wersji, jakie znajdujemy w edycjach dawniejszych (m.in. brak imienia Ajasa: „κρέως Pat[on] αἴας Ω quod Αἴας interpret. edd.vett.”); zresztą miejsce to zostało opatrzone komentarzem: „locus corruptus nec certa ratione restituendus” (miejsce uszkodzone, nie do odtworzenia w sposób pewny), a ponadto niewolne jest od koniektur (np. „οἶνον ‘δαυτῶν’”), w starym druku zamiast δαυτῶν mamy δεινόν).

Por. HOM.*Il.* 4,261-263 (słowa Agamemnona do Idomeneusa):

εἶπερ γὰρ τ' ἄλλοι γε κάρη κομῶντες Ἀχαιοὶ
δαυτῶν πίνωσιν, σὸν δὲ πλεῖον δέπας αἰεὶ
ἔστηχ', ὡς περ ἔμοι, τίθειν ὅτε θυμὸς ἀνώγει.

bowiem gdy porcję swą wszyscy o bujnych włosach Danaje
dawno wypili, twój puchar wciąż pełny stoi przed tobą,
tak jak i mój, byśmy mogli pić, kiedy dusza zapagnie.

(przekład K. Jeżewska)

Homer nie mówi wprawdzie o przepijaniu, czego zresztą nie sugeruje również Plutarch, ale wydaje się, że i ten passus mógł zainspirować Reszkę. Por. także [17] oraz 17,2.

[13,28] *Homerus* – Homer (gr. Ὅμηρος [*Hómēros*], łac. *Homerus*; VIII w. p.n.e.), poeta epicki, autor dwóch najdawniejszych eposów kultury europejskiej: *Ἰλιάς* [*Iliás*] (Iliada) i *Ὀδύσσεια* [*Odýsseia*] (Odyseja). W starożytności przypisywano mu także inne utwory: *Ὀμηρικοὶ ὕμνοι* [*Homerikoi hýmnoi*] (Hymny homeryckie), poematy heroikomiczne – *Ἔργα* [*Erga*] (Wojna mysio-żabia (por. 17,6) i *Μαργιτίτης* [*Margítēs*] (Głuptak). Na temat ojczyzny Homera por. 16,5; cyt. z *Batrachomyomachii*: [17], por. też 17,6. 7.

[13,29] *Nomme cum nive? Martialis testis* – por. MART.*Epigr.* 9,2,5-6 ⇒ |1588|, s. 158 [III]:

Incensura **nives** dominae Setina liquantur,
nos bibimus torti [dziś: *Corsi*] pulla venena cadi.

Dla niej [tj. kochanki] ogniste wino **śniegiem** ochładzane,
nam jadowitej lury podaje się dzbanek.

(przekład S. Kolodziejczyk)

9,22,8 ⇒ |1588|, s. 161 [XXIII]: „et faciant nigras nostra Falerna **nives**” („lub **śnieg** mi od falerna ciemnych smug nabiera!”; przekład tu i niżej J. Czubek); 12,17,5-6 ⇒ |1588|, s. 229:

Ebria Setino fit saepe et saepe Falerno,
nec nisi post [dziś: *per*] **niveam** Caecuba potat aquam.

Setynem się zalewa lub falernem raczy,
na cekuba **bez śniegu** nawet nie popatrzy.

[14]

[14,1] *septemtrionales populi cerevisia vel – ut ille vocat – hordeaceo vino temulenti non semper in tergum cadant, quod ille scriptum reliquit, sed in omnem partem: ante, retro, proni, supini, ad dextram, ad laevam – sine discrimine – labantur* – por. ATHEN. 10,67 (447A-B) ⇒ |1583|, s. 333:

Ceterum, ut scribit Aristoteles [ARIST., frg. 106 (Rose) = 671 (Gigon)] libro *De temulentia*, **vino ex hordeo confecto**, quod pinum vocant, **in tergum temulenti decidunt**. Eius haec est oratio: „At peculiare quidpiam contigit in **vino ex hordeo confecto**, quod πίνον [*pinon*] nuncupant. Reliquis enim potionum generibus, quae inebriant, **temulenti in omnem partem labantur: dextram, sinistram, proni, supini**, at pino poti supini tantum et in posteriora reclinantur”.

¹²⁵ Przekład tekstu łacińskiego.

¹²⁶ W rzeczywistości Homer mówi o Odysuszu; por. HOM.*Od.* 8,475-476.

oraz ibidem ⇒ |1556], s. 181,4-9 (1.):

Sed, ut ait Aristoteles in libro *De ebrietate*, qui **vinum hordeaceum** bibunt, **in tergum cadunt**, quod vinum pinum vocitant hoc pacto; peculiare, i[d] praeterea, quod accidit, circa pini vocati ebrietates, ab aliis siquidem ebrii **in omnes** corporis **partes** concidunt, nam in **dextram** sinistramque **cadunt**, **pronique** et **supini**, soli vero ii, qui ex pino sunt ebrii, retrorsum supinique cadunt.

Jednakże, jak mówi Arystoteles w rozprawie *O pijaństwie*, na plecy upadają pijący wino jęczmienne, które zwą piwem (*pinon*). Arystoteles mówi: „Ale rzecz szczególna zdarza się przy konsumpcji napoju z jęczmienia, tak zwanego piwa (*pinon*). W przypadku pozostałych napojów¹²⁷ osoby mocno podchmielone upadają na wszystkie strony: i na lewy bok, i na prawy, i na twarz, i na plecy. Jedynie ci, którzy upili się piwem, padają do tyłu i leżą na wznak”.

(przekład tekstu greckiego J. Danilewicz, ze zmianą dostosowującą)

1,61 (34B) ⇒ |1583], s. 26:

Aristoteles [ibidem] scribit, eos, qui **vinum temulentum** sunt, in faciem pronos vergere, qui vero zytho, in caput **resupinari**, quia, ut nimio vino caput gravatur, sic zytho veterosum sit ac somnolentum.

Arystoteles mówi z kolei, że ci, którzy upijają się winem – upadają na twarz, ci, którzy wypili dużo piwa – przewracają się do tyłu. Od wina głowa robi się ciężka,¹²⁸ napój z jęczmienia – usypia.

(przekład tekstu greckiego K. Bartoń, ze zmianą dostosowującą)

Inaczej w wydaniu |1556], s. 45: „Scribit Aristoteles ebrios in faciem ferri, at hordeaceum obdormire facit”.

O dzikich (*gens effrena virorum*) Scytach, którzy raczą się naśladowującym wino napojem z jęczmienia i kwaśnych owoców jarzębiny, pisał też Wergiliusz (VERG. *Georg.* 3,379-383). Por. ponadto RHODIGINUS, *Lect. antiqu.* |1542], s. 264-265 (lib. VII, cap. XXVI):

Obiter id enotabimus, mirum esse quod in libro *De ebrietate* Aristoteles [ibidem] prodit: **Vino hordeaceo temulentos** retrorsum modo decumbere ac **supinos**, quod in aliis haudquaquam fit. Vinum id genus vocat Philosophus inibi *pinon*, id est τὸ πίνων [tò pìnon].

Przy okazji zauważmy osobliwe zjawisko, o którym informuje Arystoteles w księdze *O pijaństwie*: ludzie upici winem jęczmiennym upadają do tyłu na wznak, co nie zdarza się w innych przypadkach. Wino tego rodzaju nazywa Filozof *pinon*, czyli τὸ πίνων.

O tym, że Reszka znał encyklopedię Rodigina, świadczy wzmianka w innym liście; por. RESZKA, *Epist. I* |1594], [XXV] s. 272: „Habentur in hoc genere [*i.e.* de venatione] non pauca apud Caelium Rhodiginum” (Niemą wiadomości na ten temat [tj. łowiectwa] znajduje się u Celiusza Rodigina).

[14,2] *ille* – tj. znany nam autor starożytny, czyli Atenajos lub raczej (por. 14,3) Arystoteles przytoczony przez Atenajosa.

[14,3] *multiscio philosopho* – mowa o Arystotelesie.

[14,4] *cur matutinam urinam calidam pedibus instillatam et infelix appositum lolium prodesse podagricis putavit* – por. PLIN. *MA.NH* 28,19,69 ⇒ |1554], s. 498,30-31:

Hostanes [dziś: *Osthanes*] contra mala medicamenta omnia promisit auxiliari [dziś: *auxiliari promisit*] **matutinis horis** suam [dziś: *matutinis suam*] cuique **instillatam in pedem**.

Osthanes¹²⁹ zaleca urynę przeciw wszelkim czarom; należy ją w tym celu w rannych godzinach na nogi upuszczać sobie.

(przekład J. Łukasiewicz)

Ponadto AGRIPPA VON NETTESHEIM |1533], *Occult. phil.*, s. LX (lib. 1, cap. 51):

De certis observationibus, admirandas virtutes producentibus

[...] ferunt contra omnia mala medicamenta auxiliari suam cuique **urinam matutinis horis instillatam in pedem**.

O pewnych regulach, pomocnych w osiągnięciu godnych podziwu cnót

[...] utrzymują, że – inaczej niż wszelkie nieskuteczne leki – pomocna jest każdemu jego własna uryna upuszczona ranną porą na nogi.

RESZKA, *Epist. I* |1594], [XXXIV] s. 383:

Risum quoque mihi, quia falsum probavi, Plinius movet referens ex Hostanis cuiusdam sententia **urinam** cuique suam **in pedem matutinis horis instillatam** malo auxiliari.

Śmiech we mnie budzi także Pliniusz – bom sam się przekonał, że to nieprawda – kiedy przytacza opinię niejakiego Hostanensa, że własna uryna upuszczona ranną porą na nogi pomaga w chorobie.

[14,5] *infelix ... lolium* [*Lolium temulentum* L. – ‘zycica roczna’] – to samo sformułowanie zob. VERG. *Ecl.* 5,37; *Georg.* 1,154.

¹²⁷ Po grecku: τῶν ... μεθυστικῶν [*tón methystikón*] – „środków odurzających”.

¹²⁸ Po grecku: ὁ μὲν γὰρ οἶνος καρβαρικὸς [*ho mén gár oínos karebarikós*] – „wino powoduje ból głowy”.

¹²⁹ Mag perski (V w. p.n.e.), towarzyszył Kserksesowi podczas najazdu na Grecję.

[14,6] *podagricis* – Stanisław Reszka często i przez całe lata skarżył się na tę dolegliwość, która w końcu przyczyniła się do jego śmierci; por. np. RESZKA, *Diar.*, s. 21,23 [23 II 1584]: „Male coepi habere ex pede” (Źle się poczułem z powodu bólu nogi); s. 22,27 [27 II 1584]: „Ego in vineam secessi cum dolore pedis” (z bolącą nogą oddaliłem się do winnicy); *Epist. I* [1594], [XLI<I>] s. 405: „**podagram** praetereo nec verba, nec medicos timentem” (pominę podagrę, która nie boi się ani zakłęb, ani lekarzy), s. 407-408:

Vis **podagrae** remittit; Baiarum [por. 15,8] forte et Puteolani [10,20], et Vesuvii [20,16], quem ad Te scribens prospicio, et Pausilypi [10,32] amoenitate [9,9; 15,9] ad humanitatem revocata.

Podagra ustąpiła; być może złagodniała pod wpływem uroku Bajów, Puteolów, Wezuwiusza, na którego spoglądam, pisząc do ciebie, i Paazylipu.

oraz [L<I>] s. 480; [LII<I>] s. 488; [LV<I>] s. 721[własc. 513]; niemal cały list poświęcony podagrze: [XXXIV] s. 375-381; ponadto s. 419, 430-433, 435-436, 439/440, 442, 526; *Epist. II* [1598], s. 93, 100, 107, 109-111, 114, 127, 133, 141, 145.

[14,7] *cur ceterae arbores omnes floreat, sola ficus non floreat* – por. PLIN.MA.NH 16,51,118 ⇒ [1554], s. 274,15-17:

[...] **ficus sola ex omnium arborum** fetu maturitatis causa medicatur, iam quidem ex portentis, quoniam maiora sunt pretia, praeposteris.

Pośród wszystkich drzew sam tylko owoc drzewa figowego można sztucznym sposobem zrobić dojrzałym; mamy bowiem dziwny przesąd nadawania większej wartości owocom niewczesnym.

(przekład J. Łukaszewicz, ze zmianą)

W pytaniu, jakie Reszka chciałby zadać Pliniuszowi, który połączenia *ficus sola* używa bez związku z kwitnięciem drzewa figowego, pobrzmiwa być może również frazeologia biblijna; zob. Ha 3,17-18 (modlitwa błagalna proroka Habakuka, na wzór lamentacji):

Ficus enim non florebit et non erit germen in vineis. Mentietur opus olivae et arva non adherent cibum. [...] Ego autem in Domino gaudebo, exultabo in Deo Iesu meo.

Abowiem figa nie zakwitnie ani będzie owocu na winnicach. Omyli oliwne drzewo w użytku i role nie przyniosą pokarmu. [...] Ale ja będę się w Panie radował i będę się wesołił w Bódze Jezusie moim.

(przekład tu i dalej za tzw. Biblią Leopoldy, k. 560r)

Lk 21,29-30 (fragment bezpośrednio poprzedzający zapowiedź powtórnego przyjścia Syna Człowieczego):

[...] et dixit illis similitudinem: videte ficulneam et **omnes arbores** – cum producunt iam ex se fructum, scitis, quoniam prope est aestas.

I powiedział im podobieństwo: Patrzcie na figowe drzewo i na wszystkie drzewa, gdy już z siebie podawają owoc, wiecie, iż już blisko lato.

(k. 654v)

Sprawa niekwitnienia figi ma swój wymiar botaniczny. Otóż na drzewie figowym (*Ficus carica* L.) w fazie kwitnienia – co jest wyjątkiem w świecie roślin – nie pojawiają się płatki okwiatu. Do kwitnienia dochodzi wewnątrz rozrośniętej osi kwiatostanu (potocznie nazywanej owocem figi), a kwiatów drzewa figowego po prostu nie widać; jedząc figę, wyczuwamy je jako twarde pesteczki.

[15]

[15,1] *flos orationis* – por. CIC.*Brut.* 66:

Iam vero *Origines* eius [*i.e.* Catonis Maioris] quem **florem** aut quod lumen eloquentiae non habent?

A czy jego [tj. Katona Starszego] *Początkom* brakuje jakichkolwiek ozdób bądź blasku sztuki przemawiania?

(przekład Magdalena Nowak)

[15,2] *gemmata verba* – por. ARETINUS [1475], *Phalar.epist.*, k.tyt. verso, w. 1-2:

Carmelitani Brixiensis, poetae, ad Lectorem carmen

Karmelity z Brescii, poety, wiersz do Czytelnika

Hunc precor atque precor, Lector studiose, libellum
perlege, qui passim gemmea verba refert.

Czytaj, proszę i błagam, pilny Czytelniku,
dziełko, co klejnotami raz po raz błyska słów.

[15,3] *in domo sua Rabiriana* – por. CIC.*Att.* 1,6,1 ⇒ [1554], k. 4r [nr listu: 5]:

Domum Rabirianam Neapoli, quam tu iam dimensam et exaedificatam animo habebas, M[arcus] Fonteius emit HS CCCLXXX. Id te scire volui, si quid forte ea res ad cogitationes tuas pertinet.

Dom Rabiriusza w Neapolu, coś go już w myśli rozmierzył i przebudował, M[arek] Fonteusz kupił za 130 000 sesterców, o czym chciałem cię uwiadomić, na przypadek, gdybyś jeszcze o tym kupnie myślał.

(przekład E. Rykaczewski)

Posiadłość Rabiriusza pod Neapolem, której zakup rozważał Attyk, o czym świadczy zacytowana wyżej wzmianka, Reszka błędnie traktuje jako własność samego Cycyrona. Być może sformułowanie to powstało również pod

wplywem tytułu słynnej mowy Cyncerona *De domo sua ad pontifices oratio* (przekład dawniejszy: Mowa za swym domem) do kapłanów; dzisiejszy: Mowa w sprawie odzyskania majątku wygłoszona przed kolegium pontyfików).

[15,4] *Rabiriana* – Gajusz Rabiriusz (*Gaius Rabirius*; 2. połowa II – I w. p.n.e.), senator rzymski, w 63 r. oskarżony o udział w popełnionym 37 lat wcześniej zabójstwie trybuna ludowego Lucjusza Appulejusza Saturnina. Jednym z dwóch obrońców Rabiriusza był Cynceron, który 10 lat później bronił również jego adoptowanego syna, bankiera Gajusza Rabiriusza Postumusa, w procesie o nadużycia finansowe (mowa *Pro G[ai]o Rabirio Postumo*).

[15,5] *in villa Neapolitana, quam Silius Italicus ipso mortuo emerat, vel in Baiis* – por. MART.Epigr. 11,48 ⇒ |1588|, s. 214 [XLIX]:

Silius haec magni celebrat monumenta Maronis,
iugera facundi qui Ciceronis habet.
Heredem domi numque sui tumulique larisque [dziś: *tumulive larisve*]
non alium mallet nec Maro nec Cicero.

Tym pomnikiem cześć Syli Wergilemu składa;
wieś mówcy Cyncerona on także posiada.
I Arpin, i Wergili bardziejby nikomu
nie życzyli dziedzictwa: ten grobu, ów domu.

(przekład J. Czubeł)

PLIN.MI.Epist. 3,7,1. 6. 8 ⇒ |1514|, k. XXVr-v:

Modo nuntiat est **Silius Italicus in Neapolitano** suo inedia vitam finisse [dziś: *finisse vitam*]. Causa mortis valetudo. [...] Novissime ita suadentibus annis ab urbe secessit seque in Campania [por. 9,1] tenuit [...]. Plureis isdem in locis **villas** possidebat adamatisque novis priores neglegebat. Multum ubique librorum, multum statuarum, multum imaginum, quas non habebat modo, verum etiam venerabatur, Vergili ante omnes, cuius natalem religiosius quam suum celebrabat, Neapoli maxime, ubi monumentum eius adire ut templum solebat.

Otrzymałem właśnie wiadomość, że Syliusz Italikus zmarł śmiercią głodową w swojej posiadłości pod Neapolem. Przyczyną takiej decyzji była choroba. [...] W ostatnich latach opuścił Rzym, zdecydował tak ze względu na swój wiek – osiadł w Kampanii [...]. W tej samej okolicy posiadał większą ilość willi, a kiedy upodobał sobie nowe, poprzednie zaniedbywał. Pełno tam wszędzie książek, pełno posągów, portretów, które cenił nie tylko jako własność, lecz wprost otaczał je czcią. Przede wszystkim – portret Wergiliusza, którego rocznicę urodzin obchodził z większym nabożeństwem niż swój dzień urodzin, zwłaszcza w Neapolu, gdzie do grobu poety dochodził tak, jakby wchodził do świątyni.

(przekład L. Winniczuk, ze zmianami)

[15,6] *vel in villa Neapolitana ... vel in Baiis* – Cynceron miał w okolicach Neapolu trzy posiadłości:

1) nad Jeziorem Lukryńskim, którą nazywał „kumańską” (*Cumana*); por. CIC.Att. 15,1a,1:

Heri dederam ad te litteras exiens e Puteolano deverteramque in Cumanum.

Wczoraj, wyjeżdżając z Puteolanum, wysłałem do ciebie list, po czym zatrzymałem się w Kumanum.

(przekład G. Pianko, ze zmianą)

2) między górą Gaurus a Puteolami, którą nazywał „puteolańską” (*Puteolanum*); por. PLIN.MA.NH 31,3,6 ⇒ |1554|, s. 546,10-12:

Digna [dziś: *dignum*] memoratu villa est ab Averno lacu [por. 10,4] Puteolos tendentibus imposita litori, celebrata porticu ac nemore, quam et vocabat M[arcus] Cicero Academiam ab exemplo Athenarum, ibi compositis voluminibus eiusdem nominis.

Godną jest uwagi włość ta; leży przy drodze prowadzącej od Jeziora Awerneńskiego do Puteoli, na brzegach, i słynie portykiem i lasami, którą Cicero, naśladując przykład Aten, Akademią swoją nazywał (napisawszy w tym miejscu księgi pod tymże samym tytułem¹³⁰).

(przekład J. Łukaszewicz)

3) w pobliżu Pompejów, którą nazywał „pompejańską” (*Pompeianum*); por. CIC.Fam. 7,3,1 ⇒ |1581|, k. 96v („cum in Pompeianum vesperi venissem” – „kiedy wieczorem do Pompejanum przybyłem”; tu i niżej przekład E. Rykaczewski, ze zmianą); 7,4 ⇒ |1581|, k. 98v („[...] in Cumanum veni [...]”. In Pompeianum statim cogito” – „Przyjechałem do Kumanum [...] i myślę zaraz do Pompejanum pojechać”); Att. 1,20,1 ⇒ |1554|, k. 19v [nr listu: 18] („cum e [dziś: *e*] Pompeiano me Romam recepissem” – „Kiedy [...] z Pompejanum do Rzymu wróciłem”). Por. także wyżej, 11,14.

[15,7] *Silius Italicus* – Syliusz Italikus (*Tiberius Catus Asconius Silius Italicus*; ok. 28-101), rzymski poeta epicki, autor jednego z najdłuższych poematów łacińskich, liczącego 12 000 wersów eposu historycznego *Punica* (Opowieść o wojnie punickiej), nabył willę podziwianego przez siebie Cyncerona oraz posiadłość pod Neapolem, na terenie której znajdował się grób uwielbianego przez Italika Wergiliusza (nawiedzał wcześniej ów grób na długo przed Petrarą i Boccacim); por. 18,1. Zmarł w tuskulańskiej willi Cyncerona, czego dowodzi inskrypcja (CIL 14.2653: „D(is) M(anibus) Crescenti Sili Italici collegium salutarem [sic!]”) odnaleziona właśnie w Tusculum w 1882 r., upamiętniająca Krescensa, wyzwolénca Syliusza Italika. Tusculanum (*Tusculanum*), ulubiona posiadłość Cyncerona, znajdowała się opodal miejscowości Tusculum (*Tusculum*), ok. 20 km na południowy wschód od Rzymu (prawdopodobnie w pobliżu dzisiejszej miejscowości Grottaferrata, na wzgórzu delle Ginestre).

[15,8] *Baiis* – Baję (gr. Βαῖαι [Baiai], łac. *Baiae*; dziś: wł. Baia), miasto (obecnie większa jego część na skutek aktywności sejsmicznej terenu znalazła się pod wodą) w Kampanii, na północnym wybrzeżu Zatoki Neapolitańskiej, 16 km na zachód od Neapolu, 4 km od Kum (zwano je także *Aquae Cumanae*, jako że było zależne od

¹³⁰ Tj. *Academicorum libri* (Rozprawy akademickie).

Kum); zgodnie z tradycją wzięło nazwę do Bajosa, sternika Odysa. W tym kurorcie pod koniec okresu republiki wypoczywali i wznosili swoje letnie rezydencje bogaci Rzymianie (m.in. Cezar), a w okresie cesarstwa także władcy (Neron; cesarz Hadrian umarł w Bajach 10 VII 138 r.). Miejsce znane było z cudownych widoków, delikatnego klimatu, bujnej roślinności i ciepłych źródeł siarkowych; por. HOR.*Epist.* 1,1,83, PROP. 3,18,2. Zawsze słynęło także z rozpusty swoich gości: Propercjusz martwił się, że jego Cyntia jest tam wystawiona na niebezpieczeństwa (PROP. 1,2), Owidiusz przestrzegał, że wbrew renomie może jednak szkodzić na serce (OV.*Ars* 1,255-258), a Marcjalis (MART.*Epigr.* 1,62,6) o jednej z kobiet powiedział, iż pojechała do Bajów jako Penelopa, a wróciła jako Helena.

[15,9] *de quibus Ovidius*: „Nullus in orbe locus Baiis praelucet amoenis” – błąd rzeczowy Reszki co do osoby autora i brzmienia fragmentu (*locus* zamiast *sinus*); por. HOR.*Epist.* 1,1,83 – np. [1566], k. 107r:

Nullus in orbe sinus Baiis praelucet amoenis [por. 9,9].

Ach, Baje, nie masz miłszej zatoki dla oka!

(przekład J. Sękowski)

Zob. jednak OV.*Fast.* 4,574 ⇨ [1582], s. 107:

praeteritus Cereri [por. 20,4] nullus in orbe locus.

żadnego miejsca na świecie Ceres nie pominęła.

Nastąpiła tu zatem, jak się wydaje, kontaminacja dwóch fragmentów.

Ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 34 ⇨ [1581a], s. 559:

Intra Misenum [por. 10,2] Baiae sunt, ab illic sepulto Baio quondam socio Ulyssis appellatae, situ longe amoenissimo, ut non immerito hibernae Romanorum deliciae videantur fuisse.

Na terenie Misenum znajdują się Baje, nazwane tak od imienia Bajosa, towarzysza Odyseusza, który został tu pochowany, nader urokliwie położone: zasłużenie były ulubionym miejscem zimowego pobytu Rzymian.

(przekład W. Olszaniec)

VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, lib. 6 ⇨ [1559], s. 136,46-48; 137,5:

Post hoc [i.e. Misenum] Baiarum portus [por. 10,12], a Baio, Ulyssis socio, illic sepulto. Silius [por. 15,7] „Ore Giganteo sedes Ithacensia [dziś: Ithacensia] Bai” [SIL.ITAL. 8,539], ubi et lacus erat, et aquae calidae, amoenissimus Romanorum secessus.

Apud Baias amoenitas illa praedicata et secessus Romanorum [...].

Dalej [tj. za Misenum] znajduje się port Bajów, nazwany tak od Baiosa, towarzysza Ulissesa, tam pochowanego. Siliusz: „[płonący] [SIL.ITAL. 8,538: ardens] ogniem z gardzieli Giganta dom itackiego Bajosa”, gdzie było i jezioro, i ciepłe źródła – najrozkoszniejsze ustronie Rzymian.

Baje – owa wspomniana wyżej rozkosz, i ustronie Rzymian [...].

oraz REUSNERUS, *Ital.*, lib. II ⇨ [1585], s. 287: cytaty z Horacego (HOR.*Epist.* 1,1,83-93) i Owidiusza (OV.*Ars* 1,255-258) pojawiają się tu w bezpośrednim sąsiedztwie.

[15,10] *somnium Scipionis* – tzw. *Sen Scypiona* to końcowa część Cyceronowego dialogu *De republica* (O rzezypospolitej). Utwór, którego akcja toczy się w 129 r. p.n.e. w ogrodach Scypiona Młodszeo, liczył sześć ksiąg; ich fragmenty znane z cytatów przekazanych przez autorów antycznych, a także z odkrytego w 1. połowie XIX w. palimpsestu zawierającego większe partie dialogu. W całości przetrwał jedynie *Sen Scypiona*, a to dzięki komentarzowi napisanemu w IV w. przez Makrobiusza (*Commentarii in «Somnium Scipionis»*). Scypion Młodszy relacjonuje tu sen, w którym jego przybrany dziad, Scypion Starszy, oraz ojciec, Emiliusz Paulus, opisują żywo, jaki wiodą w niebie dusze ludzi zasłużonych dla ojczyzny.

[15,11] *Scipionis* – Scypion Afrykański Młodszy (*Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor*; 185-129 p.n.e., *cos.* 147, 134); w roku 146, podczas III wojny punickiej, zdobył i doszczętnie zburzył Kartaginę. Przez adopcję do rodu Korneliuszów został wnukiem wspomnianego wyżej (por. 10,7) przez Reszkę Scypiona Starszego.

[15,12] *somniumne fuerit an insomnium, an visio, an oraculum, an phantasma* – por. MACR.*Somn.* 1,3,2 ⇨ [1526], k. 4vH-5rA:

[marg.: *Quinque somniorum genera*] Omnium, quae videre sibi dormientes videntur, quinque sunt principales et diversitates et nomina. Aut enim est ὄνειρος [ónēiros] secundum Graecos, quod Latini *somnium* vocant; aut est ὄραμα [hórāma], quod *visio* recte appellatur; aut est χρηματισμός [chrematismós], quod *oraculum* nuncupatur; aut est ἐνύπνιον [enýpnion], quod *insomnium* dicitur; aut est φάντασμα [fántasma], quod Cicero (quoties opus hoc nomine fuit) *visum* vocavit.

[marg.: Pięć rodzajów snów] Wszystko to, co ludziom ponoć ukazuje się we śnie, podzielić można na pięć grup osobno nazwanych. Wyróżnia się bowiem ὄνειρος, po grecku, co po łacinie nazywa się *somnium* [‘sen’], i ὄραμα, co słusznie tłumaczy się jako *visio* [‘wizja’], jest dalej χρηματισμός, czyli *oraculum* [‘wyróżnia’], ἐνύπνιον określane jako *insomnium* [‘widzenie’] oraz φάντασμα, co Cyceron (ilekroć musiał użyć tego terminu) oddawał jako *visum* [‘zjawia’].

(przekład T. Sapota)

ALCHERUS, *Spirit.anim.* 25:

Omnium, quae sibi videre videntur dormientes, quinque sunt genera; videlicet: **oraculum, visio, somnium, insomnium et phantasma.**

Wszystko to, co ludzie – jak im się zdaje – widzą, kiedy śpią, występuje w pięciu rodzajach; są to mianowicie: wyróżnia, wizja, sen, widzenie oraz zjawia.

Słowa Alcherusa/Augustyna powtarza HUGO A SANCTO VICTORE, *Anim.*, cap. „De **oraculo, visione somni, insomnio et phantasmate**, et quibusdam aliis dormientibus accidere solitis apparitionibus” (PL 177,165) (O wyroczeni, wizji sennej, widzeniu i zjawie, i o pewnych innych przywidzeniach, które zwykle przytrafiają się śpiącym); zob. ponadto IOANNES SARESBERIENSIS, *Polycrat.* 2,15 (= PL 199,429a) ⇒ |1513|, k. XXXVIIIv:

Sunt autem multae species **somniorum** et multiplices causae et variae figurae, et significationes. Aut enim **insomnium**, aut **phantasma**, aut **somnium**, aut **oraculum**, aut **visio** est.

Wiele jest rodzajów snów, wielokrotnie są ich przyczyny, rozmaite postaci i znaczenia. Jest bowiem i widzenie, i zjawia, i sen, i wyroczenia, i wizja.¹³¹

Fragm. Alcherusa/Augustyna powtarza także ALBERT.MAGN.*Philos.paup.*, pars V: „De anima”, cap. XVII: „De somno et vigilia”.

[15,13] *an geminae portae somni, an earum altera – cornea*, „*altera – candenti perfecta nitens elephanto*” – por. VERG.*Aen.* 6,893-896 ⇒ |1575|, s. 364:

Sunt **geminae Somni portae**, quarum **altera** fertur **cornea**, qua veris facilis datur exitus umbris, **altera candenti perfecta nitens elephanto**, sed falsa ad caelum mittunt insomnia Manes.

Dwie są bramy, co zwą się bramami Sn. I, jak mówią, poprzez jedną, rogową, jest wyjście dla cieni prawdziwych, druga zaś świetną lśni bielą słoniowej kości i tędy duchy upiorne podziemia ślą złudne senne widziadła.

(przekład I. Wieniewski)

Opis ten wzorowany jest na HOM.*Od.* 19,562-567:

Dwie są bowiem bramy zwiewnych snów: jedna z rogu, druga z kości słoniowej. Te, które przechodzą przez rżniętą kość słoniową, są zaniósłone i niosą czcze słowa, te zaś, co wychodzą z drzwi rogowych, wróżą prawdę temu, kto ze śmiertelnych je zobaczy.

(przekład J. Parandowski)

Także MACR.*Somn.* 1,3,20 ⇒ |1526|, k. 5vH:

Hoc velamen cum in quiete ad verum usque aciem introsipientis [dziś: *aciem animae introsipientis*] admittit, de cornu creditur, cuius ista natura est, ut tenuatum visui pervisum sit; cum autem a vero hebetat ac repellit obtutum, ebur putatur, cuius corpus ita natura densatum est, ut ad quamvis extremitatem tenuitatis crassum [dziś: *erasum*] nullo visu ad ulteriora tendente penetretur.

Ta zasłona, jeśli we śnie aż do poziomu prawdy przepuszcza wzrok zagląającego [dziś: *zagląjącej duszy*], uchodzi za rogową, bo przytarty róg staje się przejrzysty dla spojrzenia. Jeśli zaś stępia i odpycha wzrok od widoku prawdy, jest – jak się twierdzi – z kości słoniowej, tak z natury gęstej, że chociażby jej grubość była jak najmniejsza [dziś: *wyszlifowana była najcieniej, jak można*], żadne spojrzenie przez nią do środka nie przeniknie.

(przekład T. Sapota)

O „bramach snów” – tej zrobionej z rogu, przez którą przechodzą sny „prawdziwe”, ziszczające się (greckie słowa: κέρασ [kéras] – ‘róg’ oraz κραίνω [kraíno] – ‘wykonuję, spełniam’, brzmia podobnie), oraz drugiej, z kości słoniowej, przeznaczonej dla snów fałszywych (znowu gra słów: ἐλέφας [eléphas] – ‘kość słoniowa’ i ἐλεφαίρομαι [elepháirōmai] – ‘łudzę’), wspomina w poemacie Homera Penelopa w rozmowie z nierozpoznanym Odysusem, nie wiedząc, że jej sen o dwudziestu gęsiach zabitych przez orła (i głosem Odysa tłumaczącego sens tego zdarzenia) jest zapowiedzią powrotu męża i ukarania zalotników (cytat por. nieco wyżej). Wergiliusz wymienia obie bramy, kończąc opis pobytu Eneasza w Podziemiu; fakt, iż bohater, usłyszawszy od Anchizesa zapowiedź wielkiej (i prawdziwej) przyszłości swojego ludu, wraca do świata żywych przez wrota z kości słoniowej, jest przez komentatorów poety, poczynając od Serwiusza, interpretowany rozmaicie.

[15,14] *cur orationes suas non combusserit potius salutem promittente Antonio* – por. SEN.MA.*Suas.* 6,14 ⇒ |1581|, s. 672B:

Alia suasoria pro Cicerone. Deliberat Cicero, an **promittente salutem** [dziś: *salutem promittente*] **Antonio orationes suas comburat**.

Inna mowa doradczą w sprawie Cyclerona. Cycleron rozważa, czy ma spalić swoje mowy, gdyby Antoniusz obiecał mu [za to] ocalenie”.

Suas. 7, proemium ⇒ |1581|, s. 674E (*Suas.* 6):

Alia suasoria ad Ciceronem pertinens. Deliberat Cicero, an scripta sua comburat, **promittente Antonio incolumitatem**, si fecisset.

Inna mowa doradczą dotyczącą Cyclerona. Cycleron rozważa, czy ma spalić swoje pisma, jeśli Antoniusz obieca mu nietykalność pod warunkiem, że to uczyni.

Marek Antoniusz (*Marcus Antonius*; 83-30 p.n.e., *cos.* 44) po zabójstwie Cezara walczył o władzę nie tylko z republikanami, ale i z Oktawianem, głównym spadkobiercą dyktatora. Przez całą wiosnę i lato 44 r. wzajemnie się szachowano, przechodząc z obozu do obozu i zmieniając sojuszników. Wrogość Antoniusza wobec Cyclerona,

¹³¹ Bezpośrednio przed tym passusem, na tej samej karcie starego druku (= PL 199,428d), John z Salisbury, również posiłkując się dziełem Makrobiusza, opisuje dwie bramy snu; por. 15,13 (cytat z Makrobiusza).

najpierw przeciwnika Cezara i obrońcy republiki, a potem polityka popierającego Oktawiana, przypieczętowały mowy Arpinaty nazwane *Filipikami*. Określeniem tym mówca nawiązywał do słynnych wystąpień Demostene-sa przeciwko Filipowi II Macedońskiemu. Ciceron wygłaszał swoje mowy między początkiem września 44 a końcem kwietnia 43 r. Bezpośrednią przyczyną śmierci mówcy stała się – zgodnie z tradycyjną opinią (IUV. 10,125) – druga, tzw. boska *Filipika* (*divina Philippica*). Wystąpienia Arpinaty sprawiły, iż Rzymianie coraz przychylniej zaczęli traktować Oktawiana, Antoniusza zaś na mocy uchwały senatu uznano za wroga państwa. Ostatecznie jednak Oktawian, ku ogromnemu rozczarowaniu Cicerona, sprzymierzył się z Antoniuszem i Mar-kiem Emiliuszem Lepidusem, zawiązując II triumwirat (lata: 43-30). Na początku listopada na liście pierwszych dwunastu proskrybowanych znalazł się m.in. Ciceron: Oktawian zdecydował się poświęcić swego zwolennika, Lepidus skazał na śmierć brata, Antoniusz – wuja. Osoby proskrybowane, jako ludzi wyjętych spod prawa, mógł zabić każdy. Ciceron zginął w końcu 43 r., miesiąc po oficjalnym ogłoszeniu proskrypcji, opodal swej willi w Ka-jecie.¹³² Kilka dni później zginął także jego brat Kwintus oraz bratanek, Kwintus Młodszy.

[15,15] *quam caput praecidendum a se defenso Popilio ... dederit* – por. LIV., *per.* 120 ⇒ |1588|, s. 601:

[...] cuius [dziś: *huius*] [i.e. Ciceronis] occisi a **Popillio**, legionario milite, cum haberet annos LXIII, **caput** quoque cum manu dextra [dziś: *dextra manu*] in rostris [por. 26,9] positum est.

Ten [tj. Ciceron] został zabity przez żołnierza legionowego Popiliusza, mając lat sześćdziesiąt trzy, a głowę jego i pra-wą rękę wystawiono na mównicy publicznej.

(przekład M. Brożek)

oraz frg. 59 (Weissenborn, Mueller) (ex libro CXX; = SEN.MA.*Suas.* 6,17 ⇒ |1581|, s. 672D):

Prominenti ex lectica praebentique innotam cervicem **caput praecisum est**.

Wychylającemu się z lektyki i bez ruchu nadstawiającemu kark ucięto głowę.

Szczegółowiej okoliczności śmierci mówcy opisują: Waleriusz Maksymus (VAL.MAX. 5,3,4), podkreślając, że jako obrońca Popiliusza w trudnej sprawie oddał niegdyś Ciceron swemu zabójcy wielką przysługę, oraz Appian (APP.*Civ.* 4,19,73 – 20,83) i Kasjusz Dion (CASS.DIO 47,11,1-2), który mówi o przekłuciu języka Cicerona szpil-ką przez Fulwię, ówczesną małżonkę Antoniusza. Por. także PLUT.*Cic.* 48,1-49,2 (⇒ |1580|, k. 264rC-D):

Interim percussores superveniunt Herennius, centurio, et **Popilius**, tribunus militum, quem olim de paterna caede pos-tulatum **defenderat** Cicero, cum ministris. Cum autem fores clausas invenirent iisque efractis, neque intus reperiretur Ci-cero et scire se, ubi esset, reliqui negarent, ferunt adolescentem quendam Philologum nomine, libertum Quinti et a Cicerone in bonis litteris educatum, Popilio indicasse lecticam per silvestres et umbrosas ambulationes ad mare deferri. Is ergo pau-cis comitatus ad exitum occurrit. Herennio cursim per ambulationes properante sensit rem Cicero famulosque deponere lec-ticam iussit; ipse more suo laeva mentum tangens, immoto vultu in percussores intuitus est, squalore oppletus et coma pro-fusa, facie ob solitudines confecta, ita ut plerique necante eum Herennio ora velaverint sua. Iugulatus est autem, collum ex lectica protendens, animum aetatis agens sexagesimum et quartum. **Caput** eius et manus, quibus orationes in Antonium *Philippicas* scripserat, iussu huius amputavit Herennius. Quae cum essent Romam allata, Antonius, qui tum forte comitia habebat, audita re et visis membris exclamavit: „Finitis iam esse proscriptiones” ac pro rostris poni manus **caputque** Cice-ronis iussit, horrendum Romanis spectaculum, non enim Ciceronis se videre faciem, sed imaginem animi Antonii putabant.

W owej chwili [tj., gdy służy nieśli go w lektyce nad morze] nadeszli oprawcy: setnik Herenniusz i trybun wojskowy Popiliusz, którego Ciceron obronił niegdyś w procesie o ojco-bójstwo, a z nim grupa pomocników. Zastawszy drzwi domu zamknięte, wyłamali je, ale Cicerona już tam nie było. Służba mówiła, że nie wie, gdzie pan przebywa. Dopiero jakiś mło-dy człowiek imieniem Filologus, wychowanek i uczeń Cicerona, a wyzwolenciec brata Ciceronowego Kwintusa, powie-dział trybunowi, że służba poniosła go w lektyce przez park ścieżkami. Widząc go, Ciceron kazał służbie przystanąć i trzy-mając się lewą ręką za brodę, bo taki miał zwyczaj, wzrokiem niewzruszonym spojrzął na siepaczy. Twarz miał zarośniętą, okrytą kurzem i ściągniętą od trosk, tak że w chwili, gdy Herenniusz zadał mu cios śmiertelny, prawie wszyscy zamknęli oczy. Z lektyki podał szyć pod miecz i tak został zabity – w sześćdziesiątym czwartym roku życia. Zgodnie z rozkazem Antoniusza oprawcy obcięli mu następnie głowę i ręce. Ręce za to, że pisał nimi *Filipiki*. Tak bowiem sam Ciceron zaty-tułował swe mowy przeciw Antoniuszowi i do dziś dnia woluminy te noszą nazwę *Filipik*. Odciętą głowę i ręce Cicerona zanie-siono do Rzymu. Antoniusz zajęty był wtedy przeprowadzaniem wyborów. Usłyszawszy o śmierci Cicerona i ujrzaw-szy na własne oczy jego szczątki, zawołał: „Teraz już koniec proskrypcjom”; głowę i ręce zabitego kazał złożyć na mównicy. Widok ich przejął Rzymian zimnym dreszczem. Wszyscy mieli wrażenie, że patrzą nie na twarz Cicerona, lecz na obraz duszy samego Antoniusza.

(przekład tekstu greckiego K. Kumaniecki)

Ponadto PETRARCA, *Rer.memor.* 2,17,8-9 („De ingenio. M[arcus] T[ullius] Cicero” [dziś: „De ingenio et eloquentia. Romana [exemplar]”) ⇒ |1581a|, s. 410:

Sed – o pietas! – eloquium illud tam multis salutiferum auctori [dziś: *auctori suo*] pestilens ac funestum fuit. Nempe cum adversus efferatam libidinem M[arci] Antonii triumviri plurima liberius dixisset scriptisque mandasset, iussu eius occisus [dziś: *occisus est*], truncata [dziś: *trunca*], qua scripserat, manu, **capite** [dziś: *et capite*], quo illa dictaverat, **amputato**. Quod cum in rostra reportatum esset, ad illud intuendum non minorem cursum [dziś: *concursum*] populi lacrimantis fuisse legimus „quam ad au-diendum” esse consueverat. Haec oratoris mors, at *Philippica* ipsa non moritur, id enim est libri nomen, sed aeternum vic-tura gravissimisque vulnerib[us] repercutiens Antonium et famam eius interimit et mortem Ciceronis ulciscitur.

¹³² Do dziś w położonej 8 km na północny wschód od Kajety miejscowości Formia (antyczne *Formiae*), przy Drodze Appijskiej, pokazuje się 24-metrową wieżę identyfikowaną jako grób mówcy.

Lecz – gdzieś, o sprawiedliwości! – kunszt słowa, który tak wielu ocalił, temu, kto nim władał, przyniósł nieszczęście i zgubę. Bo kiedy w mowie i w piśmie wystąpił przeciw nieokielznanym żądom triumwira Antoniusza – a powiedział wiele i bez obsłonek – z jego rozkazu został zabity; ręka, którą pisał – odrąbana, głowa, co słowa owe podsuwała – ucięta. A gdy zamieszono ją na mównicę, zbiegł się, by ją oglądać, tłum szlochającego ludu nie mniejszy niżli ten, co gromadził się zwykle, by jej słuchać. Tak umarł mówca, nie umierają wszakże *Filipiki* (bo taki jest tytuł dzieła), lecz mając żyć wiecznie i najsrożej raniąc Antoniusza, odbierają mu dobre imię i mszczą śmierć Cyncerona.

[15,16] *Popilio* – Gajusz Popiliusz Lenas (*Gaius Popilius // Popillius Laenas / Laena*; I w. p.n.e.), z Picenum, trybun wojskowy, wykonawca uzgodnionej przez triumwirów egzekucji na Cynceronie, za co miał otrzymać od Antoniusza sumę większą od umówionej zapłaty (APP.Civ. 4,20,79). Według Plutarcha (por. 15,15) samej egzekucji dokonał centurion Herenniusz.

[15,17] *cum tanto doctorum dolore* – por. wyżej słowa Petrarki (15,15). I Petrarka, i Reszka mogli mieć w pamięci cytowane przez Senekę Starszego (SEN.MA.Suas. 6-7), a pochodzące z dzieł różnych twórców – historyków, mówców i poetów – opisy śmierci Cyncerona oraz wypadków, jakie nastąpiły tuż po niej, a także reakcji ludu rzymskiego na te wydarzenia. Jeden z takich opisów, zawarty w poemacie Komeliusza Sewera, epika z czasów augustowskich, Seneka poprzedza następującym stwierdzeniem (SEN.MA.Suas. 6,25): „Nemo tamen ex tot disertissimis viris melius Ciceronis mortem deploravit quam Severus Comelius” (Spośród tylu najwymowniejszych mężów nikt wszakże lepiej nie opłakał śmierci Cyncerona niżli Komeliusz Sewer).

[16]

[16,1] *Homerum in Cumis invenies* – w kampańskich Kumach można było spotkać jedynie Homerowych bohaterów (Eneasz), natomiast za ojczyznę Poety uchodziła – pośród innych miejscowości – Kyme eolska, położona na wybrzeżu Azji Mniejszej (nieco na południe od wyspy Lesbos), pomiędzy Eleą i Fokają, nad Zatoką Eleacką. Najpewniej jednak Reszka nie nakłada na siebie tych dwóch nazw, lecz po prostu wspomina o Kumach kampańskich jako wejściu do Podziemia.

[16,2] *Cumis* – Kumy (gr. Κύμη/Koūμαι/Kύμα [Kýme/Kúmai/Kýma], łac. *Cumae*; dziś: wł. Cuma), nadmorskie miasto w Kampanii położone na wzgórzu Gaurus, na północ od przylądka Mizenum, ok. 16 km na północny zachód od Neapolu, najstarsza grecka kolonia w Italii (należąca do terytorium tzw. Wielkiej Grecji), założona ok. 740 r. przez mieszkańców Chalkis na Eubei, którzy do akcji kolonizacyjnej doprosili innych Eubejczyków. Dzięki dogodnemu położeniu mieszkańcy szybko się wzbogacili, a miasto stało się metropolią okolicznych kolonii (Dikajarchii, Palajopolis, Neapolis i sycylijskich Zankli). Okres największego rozkwitu Kum przypada na lata 700-500 p.n.e., w drugiej połowie IV w. p.n.e. miasto znalazło się pod panowaniem Rzymu. Por. TURLER, *Peregr.* [1574], lib. II, s. 77-80: *Cumae*, oraz 10,5.

[16,3] *qua patria quibusque parentibus natus sit, quod – praeterquam Apioni grammatico – nulli adhuc mortalium revelasse memoratur, ea tamen lege, ne cuiquam secretum sibi creditum patefaceret* – por. PLIN.MA.NH 30,6,18 ⇨ [1554], s. 533,6-10:

[...] adulescentibus nobis visus **Apion grammaticae artis** prodiderit cynocephalian herbam, quae in Aegypto vocaretur osirites [dziś: *osiriitis*], divinam et contra omnia veneficia, sed si ea [dziś: *si tota*] erueretur, statim eum, qui eruisset, mori, seque evocasse umbras ad percontandum [dziś: *percunctandum*] **Homerum, qua** [dziś: *quanam*] **patria quibusque parentibus genitus esset**, non tamen ausus profiteri, quid sibi respondisse diceret.

[...] w młodości naszej znali[śmy] **Apiona gramatyka**, który napisał, że roślina *cynocephalia*, zwana w Egipcie *osirites*, jest boską i służy przeciw wszelkim truciznom, ale że wyrwijając ją całą, umiera natychmiast ten, co ją wyrzywa, że sam przyzywał cienie dla wywiedzenia się o Homerze, który by kraj był jego ojczyzną, z jakich by rodziców był zrodzony; nie śmiał przecież powiedzieć, co mu odpowiedziały.

(przekład J. Lukaszewicz, ze zmianą)

[16,4] *Apioni grammatico* – Apion (gr. Ἀπίων [Apion], łac. *Apion*; 20 p.n.e. – 45-48 n.e.), grecko-egipski gramatyk, sofist i komentator Homera. Urodził się w Oazie Siwa, studiował w Aleksandrii, za rządów cesarza Klaudiusza nauczał w Rzymie retoryki. Napisał wiele prac, z których żadna się nie zachowała (opowiadanie o Androklosie i lwie pochodzi z jego dzieła Αἰγυπτιακά [Aigyptiaká] (Cuda Egiptu); por. GELL. 5,14); to on był adresatem pisma *Contra Apionem* (Przeciwko Apionowi) autorstwa Józefa Flawiusza.

[16,5] *septem ... de eius nativitate contententibus urbibus* – o Poetę spór toczyło siedem miast, które wymienił w swoim epigramacie (istnieją dwie jego wersje) Antypater z Sydonu (gr. Ἀντίπατρος Σιδώνιος [Antipatros Sidónios], łac. *Antipater Sidonensis*; koniec II w. p.n.e.); por. AP 16,297, 298 ⇨ [1566], s. 366:

Ἑπτὰ ἐριδιμαίνουσι πόλεις διὰ ῥίζαν Ὀμήρου,
Κύμη, Σμύρνα, Χίος, Κολοφών, Πύλος, Ἄργος, Ἀθήναι.

Ἑπτὰ πόλεις μάθοναν σοφὴν διὰ ῥίζαν Ὀμήρου,
Σμύρνα, Χίος, Κολοφών, Ἰθάκη, Πύλος, Ἄργος, Ἀθήναι.

Siedem miast się spierało o ród poety Homera:
Smyrna, Ateny i Chios, Pylos, Argos, Kolofon, Itaka.

(przekład T. Sinko, ze zmianą kolejności nazw miast)

Na temat ojczyzny Homera trwała wśród starożytnych dyskusja, którą zbierają m.in. rozmaite żywoty Homera; por. „*Homeriká*”, s. 21-117.

[16,6] *illud ... aenigma, quod in Chalcide ad Amphidamantis, poetae celeberrimi, exsequias proposuit* – Amfidamas, ojciec Ganyktora, fundatora igrzysk pogrzebowych ku jego czci, był zapewne postacią historyczną. Jak opowiada Pejsandros w Plutarchowym dialogu, król Amfidamas miał zginąć podczas pierwszego znanego konfliktu w pohomeryckiej Grecji, czyli tzw. wojny lelantyjskiej (datowanej między 710 a 650 p.n.e., jakkolwiek sama historyczność wojny nie jest pewna), którą Chalkis i Eretria toczyły na równinie rozciągającej się pomiędzy oboma miastami w dolinie rzeki Lelas, nie był więc „znakomitym poetą”, ale Reszka mógł pobeżnie przeczytać ten fragment; por. PLUT.*Sept.sap.conv.* 153F ⇒ |1572a|, s. 360,30-33:

Chalcidem ad Amphidamantis exsequias convenisse **poetas**, quorum tum inter sapientes maxime vigeat gloria.

Na uroczystości pogrzebowe ku czci Amfidamasa przybyli do Chalkis poeci, którzy spośród mędrców cieszyli się wówczas największą sławą.

albo: |1573|, s. 549,16-17:

Accipimus enim **ad Amphidamantis exsequias** sapientum eius saeculi **Chalcidem clarissimos** **poetas** convenisse.

Dowiadujemy się bowiem, że na uroczystości pogrzebowe ku czci Amfidamasa przybyli do Chalkis poeci spośród mędrców tych czasów **najznakomitsi**.

Mowa tu o słynnym konkursie, do którego mieli stanąć dwaj najwięksi poeci epiccy: Homer i Hezjod. Opowiada o nim dziełko po polsku zatytułowane: *O Homerze i Hezjodzie, o ich pochodzeniu i współzawodnictwie* (*Περὶ Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου καὶ τοῦ γένους καὶ ἀγῶνος αὐτῶν* [*Peri Homéru kai Hesiódu kai tú génuś kai agónos autón*], *Certamen Homeri et Hesiodi*), a powszechnie znane jako *Certamen*. Powstało pomiędzy rokiem 138 a końcem II w. n.e. Jego tekst znany jest z jedyne go rękopisu z XIV stulecia (*Laurentianus Graecus* 56,1). Najprawdopodobniej w 1553 r. Henri Estienne sporządził zeń kopię, która jako *Codex Vossianus Graecus* Qu 18 znajduje się obecnie w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Lejdzie, a dla Estienne’a stała się podstawą przygotowanej przezeń *editio princeps*, wydanej w 1573 r. pod skróconym tytułem: *Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου ἀγῶν* [*Homéru kai Hesiódu ágon*]. Wszelkie informacje o *Certamen* podajemy za komentarzem Włodzimierza Appela („*Homeriká*”, s. 25 oraz 47, przyp. 33).

[16,7] *Chalcide* – Chalkis/Chalkida (gr. Χαλκίς [*Chalkís*], łac. *Chalcis*; śrdw. wł. Negroponte, dziś: katharewusa – Chalkis, współczesna greka – Chalkida), główne miasto (i port) na wyspie Eubei, nad cieśniną Euripos.

[16,8] *Musa, mihi memora, quae nam numquam ante fuerunt / postque futura haud sunt ...* – por. PLUT.*Sept.sap.conv.* 153F-154A ⇒ |1573|, s. 549,21-27:

Ac posuit, ut author est Lesches, Homerus:

**Musa, mihi memora, quae nam numquam ante fuerunt
postque futura haud sunt.**

Respondit Hesiodus ex tempore:

Cum Iovis ad tumulum sonipes contrivit equorum
par celeres currus palmae causa properantum.

Jak podaje Lesches,¹³³ Homer wyrzekł [takie oto słowa]:

Muzo, opowiedz mi o tym co nigdy się nie zdarzyło
i co się w przyszłości nie zdarzy...

Odpowiedział zaraz Hezjod:

Kiedy u grobu Jowisza para koni o dźwięcznych kopytach
rydwan prędko zdruzgocze w boju o wieniec zwycięstwa.

W edycji Xylandra kluczowy dwuwiersz brzmi zupełnie inaczej ⇒ |1572a|, s. 361,5-6:

Musa, mihi refer haec, quae nec prius evenerunt,
nec post evenient.

Natomiast w *CERTAMEN* (8) (|1573, s. 4-5|) to Hezjod poddaje trudny temat, a Homer udziela trafnej odpowiedzi.

Homer improwizuje, zadając zagadkę typu ἀπορον [*áporon*] (‘coś niewykonalnego’; por. ἀπορία [*aporía*] – ‘trudność’), przeciwnik jednak doskonale sobie radzi, ponieważ igrzyska pogrzebowe ku czci nieśmiertelnego Zeusa nie odbyły się ani nie odbędą się nigdy (por. „*Homeriká*”, s. 49, przyp. 38).

[17]

[17,1] *cur immenso risu cum ceteris diis riserit potius, quam doluerit, Iuppiter, videns filiam suam Venerem in amplexu Martis dormientem, prudentis Vulcani vinculis circumfusos risuique deorum propinatos* – opowieść aojda Demodoka, którego pieśni słuchał Odyseusz u Feaków; por. HOM.*Od.* 8,266-369, szczególnie: w. 274-

¹³³ Lesches z Lesbos (fl. 660 p.n.e.), autor eposu cyklicznego *Ἰλιάς μικρά* [*Iliás mikrá*] (Mała Iliada).

-275 ⇒ |1561|, s. 69,35-36: „cudit autem **vincula** / infracta, insoluta” („i kuł więzy niezłomne, nierozzerwalne”; przekład tekstu greckiego tu i niżej J. Parandowski); w. 295-297 ⇒ s. 70,1-3 (w starym druku prozatorski przekład zapisano stycznie):

huic a[utem] gratum visum est **dormitare**.
Illi v[er]o in lectulum ut conscenderunt, **dormierunt, vincula** a[utem]
fabrefacta **circumfundebatur prudentis Vulcani**.

[...] a jej zdało się rzeczą upragnioną spać z nim razem. Weszli do łoża i legli, a wtedy splęły więzy przemysłnego Hefajstosa.

w. 326-327 ⇒ s. 70,32-33:

immensus autem **risus** excitatus est **diis** beatis
artes inspicientibus **prudentis Vulcani**.

[...] i nieugaszony śmiech podniósł się na widok sztuki przemysłnego Hefajstosa.

w. 340 ⇒ s. 70,46: „**vincula** quidem ter tot infinita **circumfusa** essent” („I niechby więzy były jeszcze trzykroć mocniejsze [właśc. oplatające], niezliczone”); w. 343 ⇒ s. 70,49: „**risus** a[utem] excitatus est immortalibus **diis**” („zaśmiali się nieśmiertelni bogowie”).

[17,2] *risuique deorum propinatos* – por. TER.*Eun.* 1086-1087 ⇒ |1538|, s. 146 (pasożyt Gnaton przy boku żołnierza Trazona do dwóch młodzieńców, braci Chereasza i Fedriasza):

at ego pro istoc [...]
hunc comedendum et **deridendum** vobis **propino** [por. 13,27] [dziś: *vobis propino et deridendum*].

A ja wam za to podaję żołnierza na tacy,¹³⁴ żebyście na jego koszt się najedli i jego kosztem zabawili.

(przekład E. Skwara)

DONAT.*Comm.Ter. ad loc.* ⇒ |1538|, s. 150: „Propino.] Facete sic dixit ut parasitus et ut qui de convivio loque-retur” (Przepijam. Powiedział tak żartobliwie jako pasożyt i jako ten, kto mówi o uczcie). O przepijaniu mowa także w akapicie [13].

[17,3] *ex Iovis cerebro armata nata sit Minerva* – według niektórych wersji mitu, gdy matka Ateny, Metis, była brzemienna, Zeus połknął ją, by nie sprawdziła się przepowiednia, że następnym dzieckiem Metis będzie syn, który odbierze ojcu władzę. Kiedy nadszedł czas porodu, z głowy Zeusa, którą otworzył biegły w kowal-skiej sztuce Hefajstos, wyskoczyła z okrzykiem wojennym na ustach uzbrojona dziewczyna – bogini Atena. Ze scholiów do Apolloniosa z Rodos dowiadujemy się, że pierwszą wzmiankę o urodzonej w zbroi bogini poczynił w zaginionym dziś utworze Stezychor (STES., frg. 76 (Kleine)); por. *SCHOL.APOLL.RHOD.* (4,1310) ⇒ |1546|, k. 241v (nr 81); zob. ponadto *HOM.Hymn.* 28 ⇒ |1561|, s. 263,40-264,3.

[17,4] *armata ... Minerva* – najczęściej spotykane określenie Ateny/Minerwy we wszelkiego rodzaju daw-nych kompendiach, słownikach lub objaśnieniach do edycji.

[17,5] *cur Apollo cum ceteris diis beatis non interfuerit in nuptiis Achillis* – to zdanie i następne należy do pytań typu *áporon*, na wzór przywołanego wyżej *Certamen* (por. 16,6 i 8), ponieważ Achilles nigdy się nie ożenił. Swego syna Neoptolemosa spółdził z Dejdameją, córką Lykomedesa, króla Skyros, gdy w dziewczęcym przebraniu, pod imieniem Pyrry, ukrywał się na wyspie pośród córek władcy (w ten sposób Tetyda, matka Achillesa, chciała uchronić syna przed udziałem w wojnie trojańskiej). O weselu Achillesa i Dejdamei „legalizującym” ich zwią-zek mówi Bion ze Smyrny (gr. Βίων Σμυρναίος [*Bion Smyrnaíos*], łac. *Bion Smyrnaeus*; fl. 100 p.n.e.) w tytule nie-dokończonego utworu *Ἐπιθαλάμιος Ἀχιλλέως καὶ Δειδάμειας* [*Epithalámios Achilleos kaí Deidameías*] (Pieśń na wese-le Achillesa i Dejdamei, *Epithalamium Achillis et Deidamiae*).

[17,6] *cur mures equestres copias contra ranas non eduxerunt* – aluzja do najpóźniejszego z Homerowych apokryfów, heroikomicznego poematu *Βατραχομυομαχία* [*Batrachomyomachia*] (Wojna mysio-żabia), którego datowanie jest wielce niepewne (I w. p.n.e. / I w. n.e. ?). Dziełko, liczące zaledwie 303 heksametry, tak udatnie naś-laduje styl Homera, że uchodziło za utwór samego poety, szybko też stało się tekstem szkolnym, a przy tym bardzo popularnym, o czym świadczy ogromna liczba (jakkolwiek skażonych interpolacjami) rękopisów. Por. „*Homeriká*”, s. 138-140, tekst przekładu: s. 246-257. Myszy wypowiadają wojnę żabom, po tym jak jedna z nich, przewożąc mysz na grzbiecie przez wodę, zanurkowała ze strachu przed wężem, a pasażerka utonęła. Nad losami dwudniowej wojny zastanawia się zgromadzenie bogów. Bohaterowie toczą pojedynki. Ostatecznie zwy-cięstwo odnoszą żaby, którym z pomocą przyszły raki.

[17,7] *non comedant raphanos, caules, cucurbitas betasque virides* – por. *BATRACH.* 53-54 ⇒ |1561|, s. 227,34-35 (żabie Nadmigębie [*Physignathos*] przedstawia swój ród i obyczaje mysz Zwędziokruszek [*Psicharpaks*]):

Non comedo raphanos, non caules, non cucurbitas,
non betis viridibus pascor neque apiis.

Rzodkwi jednak nie jadam ni dyni, ani kapusty,
również buraki o liściach zielonych omijam i seler.

(przekład tekstu greckiego W. Appe)

¹³⁴ Przyp. tłumaczki: „dosł. «przepijam go do was»; zwrot używany w kontekście uczty, dokładniej – wznoszenia toastu”. Cała linijka w przekładzie dosłownym: „przepijam do was tego, którego należy pożyć i wydrwić”.

[17,8] *huic Soli non oculos tantum, sed et aures tribuat, nec tantum intuentem, sed omnia etiam faciat exaudientem* – por. HOM.II. 3,277 ⇒ |1561|, s. 34,20: „**solque, qui omnia videt et omnia audit**” („ty, który wszystko dostrzegasz i słyszysz wszystko, ty, Słońce”; przekład tekstu greckiego K. Jeżewska); Od. 11,109 ⇒ ibidem, s. 98,40: „**Solis, qui omnia videt et omnia audit**” (przekład tekstu greckiego tu i niżej J. Parandowski) oraz 12,323 ⇒ s. 114,26: „**Solis, qui omnia inspicit et omnia audit**” („Heliosa, który wszystko widzi i wszystko słyszy”). Greckim odpowiednikiem rzymskiego bóstwa *Sol* (Słońce) jest *Helios*.

[18]

[18,1] *Vergilium quoque in colle Pausilypo curae maerorisque experte convenire poteris* – jakkolwiek Reszka bawi się tu etymologią nazwy Pauzylipu (zob. wyżej, 10,32), robiąc aluzję do bukolicznej twórczości Wergiliusza, trudno nie przypuszczać, że odwołuje się także do tzw. grobu Wergiliusza (według tradycji poeta – który zmarł w Brundyzjum 1 VIII 19 r. p.n.e. – poprosił, by jego ciało pogrzebano pod Neapolem, przy drodze do Puteolów) znajdującego się na wzgórzu opodal Neapolu, w tunelu o długości ok. 700 m, szerokości ok. 4-6 m, który zbudowano w epoce Augusta, by połączyć Neapol z Pauzylipum i Bajami. Wcześniej ustawiony był tu trójnóg Apollona. Kiedy poetę zaczęto czcić jako herosa, jego grób stał się celem pielgrzymek (*nb.* jednym z głównych motywów pierwszych polskich podróży do Neapolu było uwielbienie dla Wergilego i chęć nawiedzenia miejsca jego pochówku). Miejsce to odwiedzili m.in. Petrarca i Boccaccio. Później wzniesiono tu kościół pw. Santa Maria di Piedigrotta, by zneutralizować pogański charakter kultu. Na grobie Wergiliusza umieszczono napis, który miał ułożyć sam poeta; por. np. VSD 36 ⇒ |1561|, β₂r:

Translata igitur iussu Augusti eius ossa, prout statuerat, Neapolim fuere sepultaque via Puteolana intra lapidem secundum, suoque sepulcro id distichon, quod fecerat inscriptum est:

Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope [por. 9,5], cecini pascua, rura, duces.

Na rozkaz więc Augusta kości jego, tak jak polecił, przeniesione zostały do Neapolu i pogrzebane przy Drodze Puteolańskiej, mniej niż dwie mile [od Rzymu], na grobie zaś zapisano taki oto dwuwiersz, ułożony przez samego poetę:

Mantui syna, w Kalabrii śmierć mnie zabrała, dziś domem
mym Partenopa. Śpiewałem łąki, zasiewy i bój.

Ponadto 15,5 oraz RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XLV] s. 422:

Hinc imminet, quem aequae ut Vesevum [por. 20,16] ad Te scribens prospicio, totus fructificus, totus ambrosius undisque cinctus piscosis, **curaeque maerorisque expers Pausilypus** [10,32].

Dalej – a piszę do Ciebie, mając widok i na niego, i na Wezuwiusza – wznosi się Pauzylip: cały w owocach, cały rozkoszny, otoczony wodami pełnymi ryb, nieznający troski ni smutku.

[18,2] *Vergilium* – Wergiliusz (*Publius Vergilius Maro*; 70-19 p.n.e.), poeta rzymski, związany z dworem cesarza Oktawiana Augusta. Jego dzieła, inspirowane sielankami Teokryta, *Eclogae/Bucolica* (Eklogi/Bukoliki; 10 utworów), poemat dydaktyczny *Georgica* (Georgiki; w 4 księgach) oraz *Aeneis* (Eneida), wzorowana na *Iliadzie i Odysei* epopeja narodowa Rzymian, w 12 księgach przedstawiająca tułaczkę Eneasza po zburzeniu Troi oraz jego osiedlenie się w Lacjum, nade wszystko jednak ukazująca chwałę i potęgę Rzymu oraz rodu Juliuszów (od Eneasza i jego syna Askaniusza-Julusa do Juliusza Cezara i Oktawiana Augusta), bardzo szybko stały się w Rzymie lekturą szkolną, a także wzorem i źródłem inspiracji nie tylko dla poetów; nie inaczej było w epokach późniejszych. Por. także zapis imienia poety niżej, [24], oraz 24,12.

[18,3] *Romanos, rerum dominos* – to samo wyrażenie por. RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XXVI] s. 300; także VERG.*Aen.* 1,282 (= SUET.*Aug.* 40,5 [cytat: 7,10]; = MART.*Epigr.* 14,124 [cytat: 7,10]).

[18,4] *Aeneasne pius an Sinon Sisyphius Troiam infelicem prodidit* – negatywny wizerunek Eneasza-zdrajcy ojczyzny, popularny w literaturze średniowiecznej Europy (por. np. romans rycerski *Le Roman de Troie* Benoît de Sainte-Maure [† 1173]), opierał się głównie na dwóch utworach przedstawiających odmienną od Homerowej wersję mitu trojańskiego, które pojawiły się w późnej starożytności jako łacińskie przekłady tekstów greckich i które do XV w. uważano za wiarygodne relacje na temat wojny trojańskiej (wiarygodne, bo przedstawione przez „naocznych świadków” i – w przeciwieństwie do Wergiliuszowej *Eneidy* oraz praktycznie nieczytanych na Zachodzie poematów Homera – będące dziełami historycznymi, nie zaś poetyckimi). Chodzi tu o *Ephemeridos belli Troiani libri* (Dziennik wojny trojańskiej), utwór zachowany pod imieniem Diktysa Kreteńczyka, oraz *De excidio Troiae historia* (Opowieść o upadku Troi), spisana rzekomo przez Daresa z Frygii. W dziełku Diktysa Eneasza jest sojusznikiem skonfliktowanego z Priamem Antenora (którego *nb.* już po opuszczeniu Troi przez Greków usiłuje pozbawić władzy królewskiej, ofiarowanej Antenorowi przez zdobywców); por. np. DICT. CRET. 4,22 ⇒ |1578|, s. 198:

Postquam finem loquendi fecit [*i.e.* Antenor], postulat, uti, quoniam a senibus legatus pacis missus esset, darent ex suo nomine [dziś: *darent de suo numero*], cum quis super tali negotio dissertaret [dziś: *disceptaret*]. Electique Agamemnon, Idomeneus, Ulysses atque Diomedes, qui secreti [dziś: *secreti*] ab aliis proditorem componunt. Praeterea placet, uti **Aeneae**, si permanere vellet in fide [dziś: *in fide vellet*], pars praedae et domus universa eius incolumis, ipsi autem Antenori dimidium bonorum Priami regnumque uni filiorum eius, quem elegisset, concederetur.

Zakończywszy przemowę, domaga się [Antenor] – wszak starszyzna trojańska wysłała go na rozmowy o zawarciu pokoju – aby Grecy wyłonili spośród siebie tych, którzy będą w tej sprawie pertraktować. Wybrani zostali: Agamemnon, Idomeneus, Ulisses i Diomedes; oni to w tajemnicy przed innymi obmyślają zdradę. Między innymi postanawiają i to, że Eneas, jeśli nadal zechce okazywać im lojalność, będzie miał udział w łupach, a rodzina jego nie poniesie żadnego uszczerbku; Antenorowi ofiarowują połowę bogactw Priama, jednemu zaś z jego synów – sam Antenor go wybierze – władzę królewską.

W relacji Daresa Antenor przekonuje do zdrady – w zamian za ocalenie – kilku Trojan, wśród nich Eneasza, wraz z którym krytycznej nocy otwiera przed Grekami Skajską Bramę; por. np. DAR.PHRYG. 39-41 ⇒ [1578], s. 222-223:

[...] dicens [*i.e.* Antenor Aeneae et caeteris coniurationis sociis] patriam esse prodendam [dziś: *prodendam esse patriam*] et sibi suisque cavendum esse, ad Agamemnonem de his rebus aliquem esse mittendum [dziś: *de his aliquem mittendum esse*] [...]. [...] **Sinon** ad Troiam proficiscitur et [...] signo dato **Sinon** vocem **Aeneae** et Antenoris [dziś: *Aeneae et Anchisae et Antenoris*] audiendo confirmatus Agamemnoni renuntiat. Tunc placitum est omnibus fidem dari foedere firmari iureiurando stringi eo pacto, ut si oppidum proxima nocte tradidissent Antenori, **Aeneae**, Ucalegoni, Polydamanti Doloni nec non liberis, coniugibus, propinquis, amicis suisque omnibus fides servaretur et sua causa omnia sibi liceat habere [dziś: *Tunc placitum est omnibus, ut fides daretur et iureiurando confirmaretur Antenori, Aeneae, Ucalegoni, Polydamanti, Doloni suisque parentibus, liberis coniugibusque et consanguineis [sic!], propinquis et amicis, qui una coniurassent, omnibus fidem praestari suaque omnia sacra et bona incolumia habere liceat*]. [...] Polydamas in oppidum redit, rem peractam denuntiat [dziś: *facta renuntiat*], dicit Antenori et **Aeneae** ceterisque, quibus placitum erat [dziś: *quibuscum actum erat*], ut suos omnes adducant et noctu [dziś: *omnes ad Scaeam portam adducant, noctu*] Scaeam portam aperiant, lumen ostendant, exercitum inducant [dziś: *introducant*]. Antenor et **Aeneas** noctu ad portam praesto fuere, Neoptolemum susceperunt, exercitui portam reserare, lumen ostendere, fugam praesidio sibi suisque omnibus praevidere [dziś: *fugae praesidium sibi et suis omnibus, ut esset, providerunt*].

Powiedział [tj. Antenor do Eneasza i pozostałych spiskowców], że muszą zdradzić ojczyznę i uratować siebie oraz swych najbliższych [...]. [...] Sinon idzie do Troi, podaje hasło, usłyszawszy zaś odzew, wypowiedziany głosami Eneasza i Antenora [dziś: Eneasza, Anchizesa i Antenora], i upewniwszy się co do lojalności spiskowców, wraca do swoich i relacjonuje sprawę Agamemnonowi. Wówczas wszyscy postanawiają przysiąc, że jeśli następnej nocy miasto zostanie wydane, Grecy dochowają zobowiązań wobec Antenora, Ukalegona, Polydamasa, Eneasza i Dolona [dziś: Antenora, Eneasza, Ukalegona, Polydamasa i Dolona] oraz ich rodziców, a także dzieci, żon, krewnych, przyjaciół i wszystkich bliskich tych, którzy uczestniczą w spisku, i że wolno im będzie zachować cały ich majątek [...]. Polydamas wraca do miasta i opowiada o tym, co zdziałał; Antenorowi, Eneaszi oraz pozostałym spiskowcom nakazuje zgromadzić swoich ludzi w tej części miasta, [dziś: *zgromadzić swoich ludzi pod Skajską Bramą*] otworzyć nocą Skajską Bramę, zapalić pochodnie, wprowadzić greckie wojsko. Antenor i Eneas czekali nocą w pobliżu bramy, wpuścili Neoptolemosa, otworzyli przed wojskiem bramę, dali znak zapaloną pochodnią, sobie i swoim ludziom zapewnili możliwość ucieczki.

W *Iliadzie*, która przedstawia Eneasza, postać drugoplanową, jako dzielnego i miłego bogom wojownika, dwukrotnie ocalonego przez nich od śmierci w boju (HOM.*Il.* 5,311-346 – Afrodyta i Fojbos Apollon; 20,293-308, 318-340 – Posejdon), padają słowa sugerujące wzajemną niechęć i rywalizację między rodem Priama i Hektora a rodem Anchizesa i Eneasza; por. HOM.*Il.* 13,460-461:

[...] gdyż wciąż na Pryjama ten [tj. Eneas] zżymał się, że szanowany nie był dość, chociaż wśród mężów był jednym z najszlachetniejszych.

(tu i dalej przekład K. Jeżewska)

20,178-186 (Achilles do Eneasza):

Czemuż ty, z cizby wyszedłszy, daleko tak, Eneaszu, stajesz przede mną? Czy dusza do walki ze mną cię nagli w oczekiwaniu, że będziesz Trojanom, jeźdźcom wybornym, godnie jak Pryjam królował? A przecież choćbyś mnie zabił, Pryjam nagrody ci takiej zaszczytnej w ręce nie odda. Synów ma własnych, rozważny jest, wszakże nie ma źle w głowie. Myślisz, że może z królewskich dóbr ziemię lepszą od innych dadzą ci, piękną, byś ogród miał do uprawy i pole, jeśli mnie zgładzisz? Niełatwo, myślę, osiągnąć to będzie.

Pogląd, że to zdrada ojczyzny, nie zaś okazywane bogom posłuszeństwo, ocaliła Eneasza i jego najbliższych, miał wyrazić po raz pierwszy grecki historyk Menekrates z Ksantos, na którego powołuje się Dionizjos z Halikarnasu (DIONYS.HALIC.*Antiquit.Rom.* 1,48,3 = MENEKR.XANTH. *FGrHist* 769 F 3). Rzymskie dziełko z czasów cesarstwa przekazuje informację, iż Lutacjusz Katulus (polityk i autor pism historycznych) powiada, że nie tylko Antenor, lecz i sam Eneas był zdrajcą ojczyzny; zob. OGR 9,2 ⇒ [1579], s. 30-31:

At vero Lutatius [LUTAT., frg., incerta [1] (Krause)] non modo Antenorem, sed et iam ipsum **Aeneam** proditorem patriae fuisse tradit.

Tymczasem Lutacjusz przekazuje, że nie tylko Antenor, lecz i sam Eneas był zdrajcą ojczyzny.

Także np. SEN.MI.*Benef.* 6,36,1:

Quis pius dicet **Aenean**, si patriam capi voluerit, ut captivitate patrem eripiat?

Kto by nazwał Eneasza pobożnym, gdyby ten bohater pragnął ujarzżenia swej ojczyzny po to, aby mógł wyrwać ojca z niewoli?

(przekład L. Joachimowicz)

oraz SERV.*ad Aen.* 1,242 ([1561], kol. 436C-437A); ponadto NEANDER, *Exposit.Tryphiod.* [ad v. 55] ⇒ [1559], s. 85:

De eo palladio dixerat Antenor, qui **Troiam** cum **Aenea prodidit** Graecis, quod Troia capi non posset, dum ea statua in templo Minervae servaretur. Ideoque noctu inde a se ablatam Diomedei ac Ulyssi auferendam tradidit Antenor. Dictys lib[ro] 5. Ovid[ius] 5. *Fastor[orum]* et lib[ro] 13. *Metamorph[seon]*. Virg[ilius] *Aeneid[os]* 2.

O tymże palladionie [tj. posągu Ateny] powiedział Antenor, który wraz z Eneaszem wydał Grekom Troje, a mianowicie, że dopóki posąg ten znajduje się w świątyni Ateny, Troja nie zostanie zdobyta. I dlatego Antenor posąg, który zabrał stamtąd nocą, przekazał Diomedesowi i Odysowi, aby go uwięzili. [...]

[18,5] *Aeneasne pius* – stały epitet Eneasza w *Eneidzie*; por. np. VERG.*Aen.* 1,220. 305. 378; 4,393; 5,26. 286 *sqq.*

[18,6] *Sinon Sisyphius* – Sinon, niewspomniany przez Homera w żadnym z eposów, był szpiegiem pozostawionym przez Greków na wybrzeżu, który dał się pojmać Trojanom, skłonił ich do wprowadzenia w mury miasta drewnianego konia, wypuścił zamkniętych w nim wojowników achajskich oraz dał znak ogniowy okrętom greckim ukrytym za wysepką Tenedos; por. VERG.*Aen.* 2,57-198. Uchodził za syna Syzyfa lub Ajsimosa; por. SERV.*ad Aen.* 2,79 ⇒ |1561|, kol. 560B:

Autolyucus quidam fuit fur [...]; hic habuit liberos: Sisyphum [dziś: *Aesimum*], unde natus est **Sinon**, et Autoliam [dziś: *Anticliam*], unde Ulysses, consobrini ergo sunt.

Pewien Autolykos był złodziejem [...]; miał on dzieci: Syzyfa [dziś: Ajsimosa], ojca Sinona, i Autolię [dziś: Antikleję], matkę Ulissesa, są zatem kuzynami.

[18,7] *Troiam infelicem* – por. VERG.*Aen.* 9,786: „**infelicis patriae**” (o ojczyźnie Teukrów-Trojan); OV.*Trist.* 4,3,75 ⇒ |1582|, s. 382: „Hectora quis nosset, felix si **Troia** fuisset?” (Gdybyż Troja była szczęśliwa, kto znalazłby Hektora?).

[18,8] *Troiam* – Troja (gr. Τροία [*Troia*], łac. *Troia*), miasto w Troadzie, na północno-zachodnim wybrzeżu Azji Mniejszej, położone między rzekami Skamander i Simoejs; na otaczającej ją równinie przez 10 lat rozgrywała się wojna trojańska. Por. także 20,7.

[18,9] *cur Iuno ... Aeneae ... ita fuit inimica* – por. VERG.*Aen.* 1,3-4 ⇒ |1575|, s. 154 [w. 7-8]:

[...] multum ille et terris iactatus et alto
vi superum, et saevae [dziś: *superum, saevae*] memorem **Iunonis ob iram**.

[...] A z bogów wyroku i mściwej Junony
gniewem ści gany, srodze się błąkał po lądach i morzach.
(przekład I. Wieniewski)

Co do trybu czasownika *fuit* por. 12,11.

[18,10] *tam superstitiosos cultores* – por. LACT.*Div.inst.* 4,28,11 (= PL 6,537B):

Nimirum religio veri **cultus** est, superstitio falsi. [...] Sed quia deorum **cultores** religiosos se putant, cum sint **superstitiosi**, nec religionem possunt a superstitione discernere [...].

Zaiste religia jest wyznawaniem prawdy, zabobon zaś fałszu. [...] Lecz ponieważ wyznawcy bogów uważają się za religijnych, chociaż są zabobonni, nie potrafią odróżnić religii od zabobonu.

Por. także definicję terminu *superstitiosus*: CIC.*Nat.deor.* 2,28,72.

[19]

[19,1] *Heliconem* – Helikon (gr. Ἑλικών [*Helikón*], łac. *Helicon*), masyw górski w Beocji, między jeziorem Kopais a Zatoką Koryncką. Na jego obszarze znajdowały się poświęcone Muzom źródła: Hippokrene (na stoku) i Aganippe (u podnóża) oraz świątynia Apollona i świątynia Muz, zaś z położonej w Dolinie Muz Askry pochodził Hezjod, który w poemacie *Teogonia* opisał, jak Muzy spotkane na zboczach Helikonu pasowały go na poetę (HES.*Theog.* 22-34). Wierzono, że woda ze źródeł bijących na Helikonie daje natchnienie, a sam Helikon stał się synonimem miejsca, gdzie tworzy się poezję.

[19,2] *sine stilo et pugillaribus* – por. PLIN.*Mi.Epist.* 1,6,1 (Pliniusz relacjonuje Tacytowi swój pobyt na polowaniu, kiedy to, mimo iż zajęty był rozmyślaniami i pisaniem, upolował – bo wpadły w sidła – trzy dziki) ⇒ |1514|, k. IIIr:

Erant [dziś: *erat*] in proximo non venabulum aut lancea, sed **stilus et pugillares**.

[...] nigdzie w pobliżu nie było ani oszczepu, ani włóczni, był tylko rylec i tabliczki.

(przekład tu i niżej L. Winniczuk)

oraz *Epist.* 7,27,7 (anegdota o filozofie Atenodorosie, który zamieszkał w Atenach w domu, gdzie straszyla nocna zjawia): „poscit **pugillares, stilum, lumen**” („[kazał sobie] podać tabliczki, rylec i światło”); APUL.*Met.* 6,25 (autor ubolewa, że nie może zanotować opowiadki pewnej staruszki o Kupidynie i Psyche):

[...] sed astans ego non procul, dolebam mehercules, quod **pugillares et stilum** non habebam, qui tam bellam fabellam praenotarem.

[...] ja zaśię, com tam stał nieopodal, żałowałem, dalibóg, że nie miałem rylca i tabliczek, żeby tak uroczą bajeczkę sobie zapisać.

(przekład E. Jędrkiewicz)

Ponadto RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XX] s. 236:

Nil porro sic obvium, nil in oculis, nil ad manus, nil ad latus, nil ad dextram, nil ad sinistram, ut Musae [...], libri, **stili**, **pugillares**.

Nic zgoła, nic w pogotowiu, nic w zasięgu wzroku, nic pod bokiem i nic pod ręką – ani pod prawą, ani pod lewą – nic takiego jak Muza [tj. natchnienie] [...], książka, rylec, tabliczki.

oraz [XLV] s. 420: „[...] et **stilum et pugillares** ad manum in curru semper habui” ([...] w powozie zawsze miałem pod ręką i rylec, i tabliczki).

[19,3] *hominem otiosum viderimus* – Wergiliusz, autor *Georgik* i *Eklog*, jako *homo otiosus* sam siebie przeciwstawia okrytemu chwałą wojennych zwycięstw Oktawianowi; zob. VERG. *Georg.* 4,563-564 ⇔ |1575|, s. 153:

illo Vergilium me tempore dulcis alebat <u>Parthenope</u> [por. 9,5] studiis florentem ignobilis otii .	słodka też <u>Partenope</u> mnie, Wergilego, karmiła, gdym nie szukając chwały, błogim się cieszył <u>spokoje</u> m.
---	---

Ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 39 ⇔ |1581a|, s. 560:

Hic [*i.e.* Neapoli] se carmen [dziś: *carmen illud*] georgicum scripsisse, hic se ignobili studio [dziś: *otio*] floruisse, ut iucundissime memorat [dziś: *floruisse verecundissime memorat*].

Tu, jak z rozkoszą wspomina, napisał *Georgiki*, tu oddawał się z powodzeniem zamiłowaniami nieprzynoszącym wojennej chwały.

Tłumaczenie tekstu w dzisiejszym brzmieniu: „Tu napisał sławne *Georgiki*, tu, jak wstydliwie wspomina, cieszył się niechlubną bezczynnością” (przekład W. Olszaniec).

Także CIC. *De orat.* 1,219:

[...] quo [*i.e.* philosophiae] in studio **hominum** quoque ingeniosissimorum **otiosorumque** totas aetates **vide**mus esse contritas.

W dążeniu do jej [tj. filozofii] zgłębienia, jak widzimy, ludzie o najtęższych umysłach i mający bardzo wiele czasu wolnego¹³⁵ stawili całe swoje życie.

(przekład B. Awianowicz)

Por. również 4,11.

[19,4] *cum et «Bucolica», quae scripsit, et «Georgica», et «Eneida» paulo plus ultra octoaginta sex milia et quadringentos pedes contineant, immo et ipsius Homeri tam «Ilias», quam «Odyssea» vix excedant centum septuaginta pedum milia supra trecentos* – nie wiemy, skąd Reszka zaczerpnął te liczby. W każdym razie w edycjach dzisiejszych *Eklogi* mają 829 wersów, *Georgiki* – 2188, *Eneida* – 9896; *Eneida* ma jednak tylko 9843 wersów pełnych (6 x 9843 = 59 058 stóp) i 53 wersy niepełne różnej długości (w sumie 131 stóp), czyli utwory Wergiliusza mają łącznie: 6 x (829 + 2188) + 59 058 + 131 = 77 291 stóp. *Iliada* liczy 15 693 wersów, a *Odyseja* – 12 110, czyli łącznie: 6 x (15 693 + 12 110) = 166 818 stóp. Zatem w przypadku dzieł Wergiliusza Reszka podał sumę o 9109 stóp większą (86 400 – 77 291), a w przypadku dzieł Homera o 3482 stopy większą (170 300 – 166 818), co przekłada się odpowiednio na mniej więcej 1518 wersów Wergiliusza (to niemal dwie księgi!) i 580 wersów Homera. Z całą pewnością możemy stwierdzić, że wczesne wydania nie mogły zawierać aż tylu dodatkowych heksametrów. Z badań edycji siedemnastowiecznych, już numerowanych, wynika, że np. *Iliada* była o 10 wersów krótsza niż dzisiaj, natomiast *Odyseja* – o 4 (zresztą wersy te obecnie uwzględnia się w numeracji, choć niejednokrotnie zostają ujęte w nawiasy kwadratowe). Reszka zaokrągliła podawane przez siebie liczby wersów starożytnych poematów do setek, być może zatem w istocie nie zależy mu na ustaleniu rzeczywistej ilości, lecz operuje przypadkowymi liczbami mającymi oznaczać „bardzo wiele”. Może to być żartobliwe nawiązanie do filologicznych zabaw humanistów albo podanie w wątpliwość sensu takich działań, jak liczenie stóp i linijek w antycznych poematach.

[19,5] «*Eneida*» – edytorzy uznali to słowo za wyłom w systemie językowym listu, tj. za wtępoty polski, rezygnując tym samym z poprawki: *Aeneis*, jaka byłaby konieczna, aby błędną tu formę akuzatywu zamienić na nominatywus. Zapis druku: *Aeneida* jest formą polską, jakkolwiek zachowującą w nagłosie łańciskowy dyftong *ae*. Por. analogiczne przykłady słów pochodzenia obcego oddawanych częściowo w grafii łańciskowej, natomiast odmienianych wedle systemu języka polskiego lub mających polską końcówkę, lub wymagających w wersji nieistniejącej w łacinie dodatkowej sylaby, np.:

- Mikołaj Rej, *Kupiec, to jest Kształt a podobieństwo Sądu Bożego Ostatecznego*, Królewiec: [A. Augezdecki], 1549: *appellować* || *appelować* || *apellować*, *doctorowie*;
- Mikołaj Kochanowski, *Rotule do synów swych*, Kraków: drukarnia Łazarzowa, 1585: *tyrannowie*, *Zephirus*, *Aquilo*;
- Mikołaj Sęp Szarzyński, *Pieśń VI. O Strusie, który zabito na Rastawicy od Tatarów Roku Pańskiego <1571>*, [w:] *Herby rycerstwa polskiego na pięcioro ksiąg rozdzielone przez Bartosza Paprockiego...*, Kraków: drukarnia M. Garwolczyka, 1584: *Aemilius* (= *Emilijus*);
- Erazm Otwinowski, *Sprawy albo Historyje znacznych niewiast*, [Kraków: A. Rodecki, 1589]: *allegują*.

Grafie identyczną jak w liście Reszki spotykamy w tytule: *Vergilii Aeneida, to jest O Aeneaszu trojańskim ksiąg dwanaście, przekładania Andr[zeja] Kochanowskiego*, Kraków: drukarnia Łazarzowa, 1590.

¹³⁵ Tj. niezaangażowani w sprawy np. publiczne, lecz mogący poświęcić się rozmyślaniom, lekturze itp.

Reszka niekiedy wtrącał polskie słowa; por. np.

Diar.:

- s. 159,16: „Tota nocte pulsabatur *na trwogę*”;
- s. 175,1: „et promisit D[ominus] Cancellarius [tj. Jan Zamoyski – tu i niżej *annot.edd.* za wydawcą *Diariusza*], *ze mu przyiazny dotrzyma*”;
- s. 181,27: „Acclamatum est ab omnibus: *Vymię Boze! Vymię Boze!*”;
- s. 187,3: „unus enim tantum *pacholik* sive servitor periisse postea cognitus est”, „Interrupt Cancellarius: *Mow co inszego*”;
- s. 190,4: „Equo vehebatur *byskup kozacky*, ita enim vocabant ep-pum Kyioviensem Voroniecky [tj. Jakuba Woronieckiego]”;
- s. 194,5: „Donavi [...] unum *brog* tritici et unum avenae. Accepi a Luczicky *urzędniko* florenos 100 [...]”;
- s. 209,4: „Scripsi in Poloniam [...] D[ominus] *biecky* [tj. Mikołaj Firlej, kasztelan biecki], D[ominus] *podlasky* [tj. Marcin Leśniowski, kasztelan podlaski]”;

Atheism. |1596|:

- s. 8 (l.): „iniquos aestimatores (*szaczunkarze* vocat [tj. Marcin Czechowic])”;

Paraen. |1596|:

- s. 45 (p.): „Ubi forte, ut nostri loquuntur, *Kopcze*, ubi *Naroznik*, ubi *Vvstreth*, ubi *Odurot* (haec enim sola verba ex omni oeconomia [...])?”.

Oczywiście można też przyjąć, że Reszka popełnił błąd i pod wpływem sąsiadujących ze sobą słów „*Bucolica*”, „*Georgica*” oraz *scripsit* omyłkowo użył akuzatiwu (deklinacji greckiej), wydaje się wszakże, że i na taką omyłkę wpływ miała właśnie polszczyzna.

[19,6] *exemplum ... sub Alpino Borea natum*: „*Mille boves pascunt vitulorum milia centum, / musca super vitulum quemlibet una sedet*” – wymienione tu zwierzęta mają razem 1 004 000 nóg, tyleż zatem stóp liczy cały dystych. Por. ZWINGER, *Theatr.vit.hum.* |1572|, lib. VII, s. 980:

Eobanus Hessus, inter Germanos poetas neotericos primus, cum Sinapio certamen iniit, uter eorum distichon plurimum pedum extempore facere posset. Et amicus quidam hexametrum protulit, Eobanus vero sic coepit:

**Mille boves pascunt vitulorum milia centum:
musca super vitulum quemlibet una sedet.**

Sic victor abiit, quod nihil referre diceret, metricine pedes an ζωτικοί [*zoitikoí*] intelligerentur.

Eobanus Hessus, wśród niemieckich neoteryków pierwszy, stanął do zawodów z Sinapiusem¹³⁶ o to, który z nich potrafi ułożyć naprędce dwuwiersz o większej liczbie stóp. Przyjaciel przedstawił heksametr, Eobanus zaś zaczął tak: [...] I tym sposobem odszedł jako zwycięzca, mówiąc, że bez znaczenia jest, jakie stopy mamy na myśli: należące do metrum czy do zwierząt.

Ten sam dwuwiersz – określony jako „*illud multitudine pedum memorabile*” (godny pamiętania z uwagi na liczbę stóp) znalazł się także w przypisywanym niekiedy Hesusowi dziełku *De generibus ebriosorum et ebrietate vitanda* (HESSUS, *Gener.ebrios.* |1516|, k. A4r). Już nie pod nazwiskiem Hesususa, ale jako znany sobie utwór („*antea mihi notum*”) przytacza obie linijki Friedrich Taubman(n),¹³⁷ nieco młodszy od Reszki niemiecki filolog i *poeta laureatus* (1593), słynący talentem improwizatorskim i upodobaniem do poetyckich zabaw, opisując w liście do Georga Specknera¹³⁸ analogiczny pojedynek, w którym sam brał udział jeszcze jako student; *nb.* Taubmannowi udało się przewyższyć osiągnięcie Hesususa, bowiem na pierwszą linijkę odpowiedział: „*Mille vorant equites cancrorum milia centum*” (Tysiąc jeźdźców pożera sto tysięcy raków), a jako że jeździec to człowiek na koniu, razem mają zatem aż 6 nóg; na drugą: „*una columba sedet quemlibet ante pedem*” (przed każdą nogą siedzi gołąbka); por. H.L. Schmitt, *Narratio de Friderico Taubmanno adulescente*, Weilburgi 1868, s. 11. O tym, że Reszka mógł znać dziełko *De generibus ebriosorum...*, może świadczyć zapis w *Diariuszu*; por. RESZKA, *Diar.*, s. 144,7: „*Scripsi sermonem ad fratres Andreiovienses de vitanda ebrietate bene longum*” (Braciom w Jędrzejowie napisałem dość długie kazanie o konieczności unikania pijaństwa).

[19,7] *sub Alpino Borea natum* – (dosłownie: ‘zrodzony pod alpejskim Boreaszem’) tzn. że dystych ma nieitałską proveniencję. Por. wyżej, [6].

[19,8] *monte sub aërio, qui nunc Misenus ab illo / dicitur aeternumque tenet per saecula nomen* – VERG.*Aen.* 6,234-235 (szerszy cytat: 10,1; por. 10,2).

[19,9] *Misenum, Aeneanum tibicinem, dulci canentem syringa* – Misenus, trębacz Eneasza, nie grywał oczywiście na syrindze, instrumencie pasterzy; żartobliwa zamiana żołnierskiej trąby na pasterską piszczałkę jest, jak się wydaje, konsekwencją zamysłu Reszki ukazania Wergiliusza w całym tym fragmencie jako *homo otiosus*. Dodajmy na marginesie, że słowa: *SYRINGA AUDIEMUS* są jedynymi, jakie drukarz wyróżnił wersalikami w tekście listu.

O Misenusie, trębaczu frygijskim wspomnianym przez Wergilego, pisze także PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 31 ⇒ |1581a|, s. 559 (zob. również 10,2 oraz 20,18); także VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, lib. 6 ⇒ |1559|, s. 136,45-46: „*Deinde Misenum ab Aeneae socio promunturium [...]*” (Następnie Misenum, przylądek nazwany od imienia druha Eneasza).

[19,10] *syringa* – syringa (σύνκλιξ [*syriksis*]), zwana była także fletnią Pana, jako że wedle mitu to właśnie bóg Pan sporządził ów instrument z trzciny, w którą przemieniła się uciekająca przed nim nimfa Syriksis.

¹³⁶ *Iohannes Sinapius* (Johann Senf; 1505-1560), niemiecki filolog hellenista i lekarz.

¹³⁷ *Friedricus Taubman(n)us* (1565-1613).

¹³⁸ *Georgius Specnerus* (2. połowa XVI w.).

Cała ta kraina [tj. Ziemia Trudu] [...] była niegdyś częścią **Kampanii**; obie te nazwy [tj. Ziemia Trudu i Kampania] pochodzą od jej szczególnej urodzajności.¹⁴⁰ Z tego powodu w **sporze Cerery i Liberą** nie wskazano zwycięzcy.

(przekład W. Olszaniec)

Także VERG.*Georg.* 1,7: „**Liber** et alma **Ceres**”.

[20,3] **Liberi Patris** – **Liber Pater**, italskie bóstwo płodności i wina, z czasem powszechnie utożsamiane z Dionizosem (łączono jego imię ‘Wolny’ z jednym z przydomków Dionizosa: *Λυαίος* – ‘Oswobodziciel’); Rzymianie czcili go razem z Liberą i Cererą (por. 20,4). Por. SZYMONOWIC, *Flag.Livor.* [1588], k. E₃v: *Ode XV*, w. 10: „**Libero Patri**”; także niżej, [22], oraz 22,6.

[20,4] **Cerere** – Cerera (*Ceres*), italsko-rzymska bogini urodzajów, wegetacji i płodności, identyfikowana z Demeter.

[20,5] **vastos Gigantes** – por. MANIL. 1,421-422 – [1551], s. 151:

[...] **vastos** cum Terra **Giganteis** [dziś: *Gigantas*]
in caelum furibunda tulit. [...]

[...] **olbrzymich** gdy Ziemia **Gigantów**
przeciw niebu, rozgniewana, zwróciła. [...]

Por. także związek frazeologiczny w języku włoskim: *vasti giganti* oraz niżej, 20,10 (cytat z PLUT.*Alex.fortun.*).

[20,6] **Iliacas patris Aeneae naves** – por. VERG.*Aen.* 4,46 ⇒ [1575], s. 259: „[i.e. dis auspibus et Iunone secunda] huc [dziś: *hunc*] cursum **Iliacas** vento tenuisse **carinas**” („wiatrem na szlaki ku nam skierowały [tj. bogów pomoc i łaska Junony] **trojańskie okręty**”; przekład tu i niżej I. Wieniewski [w. 45]); 4,537-538 ⇒ [1561], kol. 859/860A (rozterki Dydony): „[w. 534: En, quid ago?] **Iliacas** igitur **classis** atque ultima Teucrum / iussa sequar?” („[w. 529: Cóż ja mam począć?] Ruszyć za **Trojan statkami**, by wszelkie rozkazy ich spełniać?” [w. 532]); 5,606-607 ⇒ [1561], kol. 959/960C:

Irim de caelo misit Saturnia Iuno
Iliacam ad **classem** ventosque aspirat eunti.

Iuno, latorośl Saturna, posłała z niebios Irydę
do **okrętów trojańskich** i wiatr jej przydała pomyślny. [w. 600-601]

[20,7] **Iliacas** – Ilion (Ἴλιον [*Ílion*]) to nazwa Troi, w mitologii wywodzona od imienia Ilosa, prawnuka założyciela miasta, Dardanosa. Por. 18,8.

[20,8] **patris Aeneae** – **pater Aeneas** to stałe określenie Eneasza; por. np. VERG.*Aen.* 5,827; FLOR. 1,1,4 [= I 1]; SERV.*ad Aen.* 7,51 ([1561], kol. 1143C).

[20,9] **Aenariam** (*Graecis Pithecusam, nunc Hischiam dictam*) ... *Typhoei, centicipitis Gigantis, Iovis icti fulmine, nobilitatam insulam* – Ischia, wulkaniczna wyspa na Morzu Tyrreńskim, leży na północnym skraju Zatoki Neapolitańskiej. Jako Pitekuzy (gr. Πιθηκοῦσαι [*Pithekoisai*], łac. *Pithecusae*) była jednym z najstarszych i zarazem najdalej wysuniętym na północ miejscem osadnictwa greckiego na zachodzie. Rzymianie nazywali ją Enarią (*Aenaria*). U Wergiliusza (VERG.*Aen.* 9,716) pojawia się nazwa *Inarime*, utworzona przez poetę być może pod wpływem Homera (HOM.*Il.* 2,782-783: „wychłostał kraj w krąg **Tyfoną** / w skalnej Arimie [*εἰν Ἀριμῖος* – *ein Arimios*], gdzie **Tyfon**, jak mówią, ma swoją dziedzinę”; przekład K. Jeżewska). Za Wergiliuszem powtarzają ją także inni autorzy, np. Owidiusz, jakkolwiek u niego Pitekuzy oraz *Inarime* to dwie różne wyspy; por. OV.*Met.* 14,89-90. Według Strabona (STRAB. 13,627) nazwa wyspy wywodzi się od słowa ‘małpa’ (gr. πῖθηκος [*pithekos*], etrusk. *arimos*). Inną etymologię, od słowa πῖθος [*pitθος*] (‘duży dzban, gliniana stągiew, kadź na wino’), podaje Pliniusz Starszy; por. PLIN.*MA.NH* 3,6,82 ⇒ [1554], s. 40,48-49:

Aenaria ipsa a statione [dziś: *Aenaria a statione*] navium Aeneae, Homero Inarime dicta, **Graecis Pithecusa** [dziś: *dicta, Pithecusa*], non a simiarum multitudine, ut aliqui existimavere, sed a figlinis doliariorum [dziś: *doliorum*].

Enaryją zaś samę nazwano tak od stanowisk w tym miejscu okrętów Eneasza; Homer zowie ją *Inaryme*, **Grecy Piteku-sa**, nie od mnóstwa małp (jak niektórzy mniemali), lecz od naczyń garncarskich.

(przekład J. Łukaszewicz)

SIL.*ITAL.* 8,538-542:

[videres illic, quos legere] **Misenus** [por. 10,2] et ardens
ore **Giganteo** sedes Ithacesia Bai.
Non Prochyte, non ardentem sortita **Typhoea**
Inarime [... aberat].

[mógłbyś tam ujrzeć tych, których wybrał] **Mizenus** i płonący
ogniem z gardzieli **Giganta** dom itackiego Bajosa.
Ni Prochyty, ni losem **Tyfonowi** oddanej
Inarimy [nie brakło].

Ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 29 ⇒ [1581a], s. 559:

Ipsa sed in oculis erit maxime [dziś: *erit Inarime*], quae se obviam dabit, insula poetarum nota praeconio, Isclam moderni vocitant, sub qua a **Iove** ob vinctum [dziś: *Iovis edicto obrutum*] **Typheum gigante**m fama est.

Ale najlepiej będzie widoczna wyspa, która pojawi się zaraz naprzeciw, rozslawiona przez poetów, dziś zwana Ischia [dziś: Za to ujrzysz przed sobą Inarimę, wyspę rozslawioną przez poetów, dziś zwaną Ischia]. Pod nią, jak głosi podanie, pogrzebany został z rozkazu **Jowisza gigant Tyfeus**.

(przekład W. Olszaniec, pierwsze zdanie ze zmianami uwzględniającymi współczesne Reszce brzmienie tekstu)

VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, lib. 6 ⇒ [1559], s. 143,38-41:

Aenaria eidem [i.e. Plinio] a statione navium Aeneae, ab Homero Inarime dicta, a **Graecis Pithecusa**, non a simiarum multitudine, ut aliqui putant, sed a figlinis doliorum, hodie vero **Ischiam** vocant, puto ex robore munimento loci.

¹⁴⁰ Por. *labor* – ‘praca, trud, wysiłek’, *campus* – ‘pole, błonie, równina’.

Jak czytamy u tego samego [tj. Pliniusza] – Enaria nazywana była od postoju okrętów Eneasza, Homer zwał ją Inarime, Grecy – Pitekusa, nie od mnogości małp, jak niektórzy sądzą, lecz od glinianych naczyń, dzisiaj zaś zwą ją Ischia, jak uważam – z powodu potężnej osłony tego miejsca.

oraz RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XLV] s. 421:

Eam [i.e. Procitam] porro – ne quis umquam inturbet – Aenaria (Hischiam vocant), feracissima praestat insula, Typhoei [druk: *Typhaei*] quondam centicipitis Gigantis Iovis icti fulmine nobilitata sepultura.

Przewyższa ją [tj. Procytę] – i niech nikt ni gdy ich nie myli – Enaria (nazywana Ischia), wyspa nadzwyczaj urodzajna, przesławne miejsce pochówku Tyfeusa, stugłowego Giganta, którego Zeus raził piorunem.

Nazwa (*H*)Ischia po raz pierwszy pojawiła się w liście papieża Leona II do Karola Wielkiego (813 r.) w formie *Iscla* (z *insula* – ‘wyspa’).¹⁴¹ Ta wulkaniczna wyspa (dziś: wł. Ischia) w Zatoce Neapolitańskiej należy do archipelagu Wysp Flegrejskich.

Szymonowic na swoim egzemplarzu *Eneidy* zanotował m.in., że „Gigantes Aetna obrutos esse [...]” („Giganci zostali przywaleni Etną?”; cyt. i przykład [za]: Szwarcówna, s. 91).

[20,10] *Typhoei, centicipitis Gigantis* – por. PIND.*Ol.* 4,6-10 ⇒ |1560|, s. 37:

Sed, o Saturni fili,¹⁴² qui Aetnam habitas (onus ventosum centicipitis Typhonis validi).

Lecz ty, Kronosa synu, co Ajtnę zamieszkujesz,
ów owiewany wichrami ciężar
na stugłowym olbrzymie Tyfonie.

(przekład tekstu greckiego M. Brożek [1•1])

Pyth. 1,15-16 ⇒ |1560|, s. 113:

Quique in horrendo Tartaro iacet deorum hostis, Typhoeus centiceps.

Lęka się i ów, co w mrokach
leży Tartaru, niebian wróg,
Tyfon stugłowy...

(przekład tekstu greckiego S. Srebrny [w. 29-31])

oraz AESCHYL.*Prom.* 353-354 ⇒ |1559|, s. 127 (skierowane do Okeanosa słowa Prometeusza, który uzala się nad losem przeciwnika Zeusa, mówiąc, że widział):

[...] monstrum bellicum
et centicipitem illum vi subiugantem alios,
Martium Typhona, qui omnib[us] rebellavit diis.

[...] dziwo straszne, Tyfona stugłowego, wroga
pokonanego mocą... Wszystki m się przeciwił
bogom.

(przekład tekstu greckiego S. Srebrny [w. 362-364])

Z kolei w łacińskim przekładzie komedii Arystofanesa, autorstwa Andreasa Divusa, fraza brzmi inaczej niż u Reszki, choć i ten antyczny *passus* mógł pamiętać polski epistolograf; por. ARISTOPH.*Nub.* 336 ⇒ |1542|, s. 63: „centum capitum Typhonis”. O stugłowym Tyfonie mowa także w greckim tekście Nonnos; por. NONN.*Dionys.* 2,623-624 ⇒ |1569|, s. 47,19-20.

Pomyłka Reszki, jako że Tyfeus nie był jednym z Gigantów (por. 20,11), czyli dzieci Ziemi zrodzonych z krwi Uranosa, niejednokrotnie natomiast występuje w literaturze antycznej w ich towarzystwie; por. np. EURIP.*Herc.fur.* 1271-1272 (kwestia Heraklesa) ⇒ |1562|, s. 622C:

ποιῶς ποτ' ἢ λέοντας ἢ τρισωμάτων
Τυφῶνας ἢ Γίγαντας [...]

Quales autem leones aut tricornepores
Typhones aut Gigantes [...]

Czym nie pokonał lwów albo Tyfona
z potrójnym cielskiem, Gigantów?

(przekład tekstu greckiego J. Łanowski)

PLUT.*Superst.* 171D ⇒ |1572S|, s. 298 // |1572a|, s. 392,21:

[...] εἰ δὲ Τυφῶνές τινες ἢ Γίγαντες ἤρχον ἡμῶν τοὺς θεοὺς ἐκβαλόντες, ποίαις ἂν ἤδοντο θυσίαις ἢ τίνας ἄλλας ἱεραργίας ἀπῆχον;

Quod si Typhones aliqui aut Gigantes diis profligatis nobis imperarent, putasne alia eos sacrificia aliosve ritus fuisse desideraturos?

Czy nie sądzisz, że gdyby rozkazywali nam – pokonawszy bogów – jacyś Tyfonowie albo Giganci, życzyliby sobie innych ofiar i obrzędów?

¹⁴¹ Por. *Bibliotheca Rerum Germanicarum*, edidit Ph. Jaffé, t. IV: *Monumenta Carolina*, Berolini 1867, II. *Leonis III epistolae*: 6. *Leo III papa Carolo I imperatori nuntiat Lampadasam, Pontias, Isclam-maiorem insulas a Mauris direptas esse*, s. 324 (812, Aug. 26): „[...] ingressi sunt [i.e. Mauri] in insulam, quae dicitur Iscla maiore, non longe a neapolitana urbe miliaria 30, in qua familia et peculia Neapolitanorum non parva invenerunt” („[...] wkroczyli [tj. Maurowie] na wyspę zwaną *Iscla maior*, położoną w odległości nie większej niż 30 000 kroków od Neapolu, na której znaleźli niemało dobytku Neapolitańczyków).

¹⁴² Oda poświęcona jest Psaumisowi z Kamaryny, olimpijnikowi, zwycięzcy w wyścigach rydwanów podczas 82 igrzysk (452 r. p.n.e.).

oraz *Alex.fortun.* 341E ⇒ |1572S|, s. 608 // |1572a|, s. 452,9-10:

[...] ποίους γὰρ Τυφῶνας ἢ πελωρίους γίγαντας οὐκ ἀνέστησεν ἀνταγωνιστὰς ἐπ' αὐτόν [Τύχη];

Quos enim Typhones aut vastissimos [por. 20,5] Gigantes non in eum excitavit [*i.e.* Fortuna]?

Jakich bowiem Tyfonów czy potwornych gigantów nie wzbudziła [tj. Tyche/Fortuna] jako jego przeciwników?

(przekład K. Nawotka)

Tyfeusa nazywa gigantem Petrarca (cytat: 20,9), u którego określenie to może odnosić się nie tyle do genealogii mitologicznej, co do rozmiarów potwora.

[20,11] *Typhoei* – Tyfeusz(z)¹⁴³/Tyfon (gr. Τυφών/Τυφωεύς [*Tyfón/Tyfoeús*]; łac. *Typhon/Typhoeus*) był – według jednej z wersji mitu – najmłodszym synem Ziemi (Gai) i Podziemia (Tartaru). Olbrzymi pół człowiek, pół zwierzę głową sięgał gwiazd, a wyciągniętymi ramionami – krańców świata, u rąk zamiast palców wyrastało mu sto smoczyczych łbów, od pasa w dół ciało spowijały żmije. Kiedy zaatakował niebian, wszyscy bogowie, z wyjątkiem Zeusa i Ateny, uciekli do Egiptu i zamienili się w zwierzęta. Zeus, gdy starli się wręcz, powalił Tyfona na górze Kasjon (na granicy Egiptu i Arabii) swoim sierpem, ale lekko ranny potwór wyszarpnął bogu broń, po-przecinał mięśnie nóg i ramion, po czym złożył go, bezwładnego, w grocie Korczyrejskiej w Cylicji. Mięśnie Zeusa, które Tyfon zostawił pod strażą smoczycy Delfyne, udało się wykraść Hermesowi i Panowi. Kiedy tylko bóg odzyskał siły, ruszył w pościg za potworem. Ten przez górę Nysę, Trację i Cieśninę Sycylijską uciekł na wyspę i tu został przywalony Etną, zaś według innych wersji całą Sycylią (np. *OV.Met.* 5,346-353; por. też 20,10 [cytat z ody olimpijskiej Pindara]) lub wyspą Enarią/Inarime/Pitekuzą/Ischią (por. 20,9 [cytat z Petrarcki], 20,12 [cytat z Wergiliusza i Lukana]). Tyfon był ojcem wielu potworów, m.in. Hydry lernejskiej i Chimery.

[20,12] *Typhoei ... nobilitatam insulam* – por. *VERG.Aen.* 9,715-716 ⇒ |1575|, s. 457:

tum sonitu Prochyta alta tremuit durumque cubile
Inarime Iovis imperiis imposta Typhoeo.

Drży wysepka Prochyta w posadach, drży innej złom skalny,
który z rozkazu Jowisza przywalił giganta Tyfeja.

(przekład I. Wieniewski [w. 706-707])

oraz *LUCAN.* 5,100-101 ⇒ |1551|, s. 125:

[...] Campana [por. 9,1] fremens ceu saxa vaporat
conditus Inarimes aeterna mole Typhoeus.

albo jak grzmotem i głazem zionący w Kampanii
Inarymy ciężarem wiecznym przywalony Tyfoej.

(przekład M. Brożek)

[20,13] *icti fulmine* – frazeologizm łaciński; por. np. *NAEV.trag.* [*Danae*] 10: „quae quondam **fulmine icti** Iuppiter”; *VARR.Antiquit.rer.div.*, frg. 53 (Merkel); *LUCR.* 5,1125; *CIC.Div.* 2,45; *LIV.* 21,62,4; *PLIN.MA.NH* 37,11,31; *QUINT.Declam.mi.* 274,3, 6 (bis); *AUG.Civ.* 3,17,2; także 26,19.

[20,14] *circa Vesevum interdiu et noctu oberrantes videbimus* – por. *CASS.DIO* 66,21,1, 22,1 ⇒ |1527|, s. 145-146:

*Conflagratio Vesevii montis*¹⁴⁴ ex *Dione Georgio Merula Alexandrino interprete*

[...] Viri multi atque magni humanam omnem naturam excedentes, quales Gigantes scribuntur, partim in monte, partim in finitima regione per urbes **interdiu** atque **noctu** per terram **oberrantes** et in aëre percurrentes **videbantur**.

Opis wybuchu Wezuwiusza, zaczerpnięty z Diona, w przekładzie Giorgia Meruli Aleksandryjczyka

[...] Widziano [podczas erupcji Wezuwiusza w 79 r.] wielu olbrzymich mężów, pod każdym względem przewyższających człowieka, zwanych zaś Gigantami, którzy na samej górze i w jej okolicy dniem i nocą krążyli, wedrując po ziemi i pędząc w powietrzu.

Także *LIV.* 1,47,1 ⇒ |1588|, s. 17,26: „nec nocte nec **interdiu**”.

[20,15] *Vesevum ... videbimus* – por. *PETRARCA, Itiner.sepulcr.* 40 ⇒ |1581a|, s. 560:

Hinc tandem digresso biceps aderit **Vesaevus**, vulgo Summa monti nomen, et ipse flammas eructare [*dziś: eructare*] solitus.

Po wypłynięciu z Neapolu zobaczysz Wezuwiusz o dwóch szczytach (zwany potocznie „Somma”), który zwykle wyrzuca płomienie.

(przekład W. Olszaniec)

[20,16] *Vesevum* – forma *Vesevus* funkcjonowała od czasów starożytnych obok formy *Vesuvius* (także *Vesae-vus/Vesevus/Vesbius/Vesvius*). Obie spotkamy w korespondencji (zob. wyżej, [12]: *Vesuvii*, druk: *Ve[suuij]*); por. *RESZKA, Epist. I* [1594], [XXVI] s. 279, 286; [XLV] s. 421, 422 (cytat: 18,1) – różne przypadki formy *Vesevus* (druk: *Vesueus, Veseui, Veseuo, Veseuum*); [XLIX] 450; *Epist. II* [1598], [XXV] s. 200, 201, 203 – forma *Vesuvii* (druk: *Ve[suuij]*). Ponadto *VOLATERRANUS, Comm.urb.*, lib. 6 ⇒ |1559|, s. 137,40: „**Vesuvius** seu **Vesevus** [...]”.

[20,17] *Libitinae* – Libityna (*Libitina*), rzymska bogini pogrzebów (imię wywodzi się prawdopodobnie od czasownika *libare* – ‘wylewać płynną ofiarę’), utożsamiana z Prozerpiną (por. 11,8).

[20,18] *Miseni ad Misenum inspiciemus exsequias: pyram pinguem taedis et robore secto, frondes atras, ferules cupressos, arma, ahena, latices, purpuras, feretra, faces aversas, tura, dapes, crateres, olivas, flammas, undas, vina, cineres, ossa, denique et favillas cado tectas aheno* – por. *VERG.Aen.* 6,212-229 ⇒ |1575|, s. 331-332:

¹⁴³ Występujące obok siebie samogłoski *o* i *e* interpretowano jako dwugłoskę *oe*, wymawianą jako *e*, stąd od dawna utrwalona polska forma Tyfeusz/Tyfeusz; por. także s. 52 [20].

¹⁴⁴ Por. *SUET.Tit.* 8,3: „conflagratio Vesuvii montis in Campania”.

Nec minus interea **Misenum** in litore Teucri
 flebant et cineri ingrato suprema ferebant.
 Principio **pinguem taedis et robore secto**
 ingentem struxere **pyram**, cui **frondibus atris**
 intextunt latera et **ferales** ante **cupressos**
 constituunt, decorantque super fulgentibus **armis**.
 Pars calidos **latices** et **ahena** undantia flammis
 expediunt corpusque lavant frigentis et unguunt [dziś: *ungunt*].
 Fit gemitus. Tum membra toro defleta reponunt
purpureasque super vestis, velamina nota,
 coniciunt. Pars ingenti subiere **pheretro**,
 triste ministerium, et subiectam more parentum
aversi tenuere **facem**. Congesta cremantur
thurea dona, **dapes**, fuso **crateres olivo**.
 Postquam collapsi **cineres** et **flamma** quievit,
 reliquias **vino** et bibulam lavere **favillam**,
ossaque lecta **cado** **textit** Chorineus [dziś: *Corynaeus*] **aheno**.
 Idem ter socios pura circumtulit **unda**,
 spargens rore levi et ramo felicis olivae,
 lustravitque viros dixitque novissima verba.

Ale tymczasem Trojanie na morskim brzegu z lamentem
 marnym popiołom **Mizena** ostatnią część oddawali.
 Wzniesli nasampierw ze **sosem** **żywicznych** i **bierwion** **debowych**
stos ogromny, a w boki mu w krąg powtykali **gałęzie**
czarne, z przodu zaś rząd ustawili **cyprysów** **żałobnych**.
 Wreszcie stosu sam szczyt ozdobili **zbroją** błyszczącą.
 Wodę w **spiżowych kotłach** na ogniu grzeją, by wrzała,
 za czym myją nią zwłoki stygnące i maszczą oliwą.
 Jęk się rozlega. Wśród płaczu składają ciało na marach,
 na nim szaty **szkarłatne** i te, które nosił codziennie.
 Inni podnoszą **mary** ogromne, w smutnej posłudze
 kładą na stosie i przodków zwyczajem **twarz odwróciwszy**,
 z żagwią podchodzą. Już płoną przeliczne dary ofiarne,
żywność, **kadzidło** i **czasze**, co z nich wylano **oliwę**.
 Gdy się zapadły **popioły** i wraz przygasły **plomienie**,
winem resztki zaleli, co wsiątko w chłonące je **zgliścza**.
Kości zaś zebrał Korynej **do urny** i **przykrył ją wiekiem**.
 Potem trzy razy wszystkich obchodził z **wodą** źródlaną,
 lekko ich skrapiał gałązką oliwki owoce rodzącej,
 by ich oczyścić sakralnie, i wyrzekł słowa pożegnania.

(przekład I. Wieniewski [w. 213-232])

[20,19] *Miseni ad Misenum* – por. RESZKA, *Epist. II* |1598|, [XXV] s. 187:

Notum est, qua ratione Aeneas **Misenum** in **Miseno** [por. 10,2; 19,9], quem prospectamus, sepelivit.

Wiadomo, w jaki to sposób w **Mizenum**, na które spoglądam z daleka, pochował Eneasza **Mizena**.

[21]

[21,1] *et labyrinthum, et Daedalum volantem ad Centumcellas* – zgodnie z mitologiczną trasą ucieczki Dedala z Krety, kiedy Ikar spadł w pobliżu wyspy Samos do morza zwanego potem Ikaryjskim, jego ojciec poleciał do italskich Kum, a następnie ukrywał się w Kamikos na Sycylii u króla Kokkalosa. W *Eneidzie* czytamy, że na „kumejskim akropolu” (VERG.*Aen.* 6,17: „Chalcidicaque... arce” – ‘na chalcydyskim wzgórzu’, jako że kolonię założyli osadnicy z Chalkis wraz z innymi Eubejczykami; por. 16,2 i 7), tj. wzgórzu będącym ośrodkiem miasta, wznosił Apollinowi świątynię, wyobrażając na jej wrotach wiele scen ze swego życia, m.in. budowę „krętego Labiryntu” i pomoc udzieloną Tezeuszowi, którego „ślepym krokiem” w korytarzach labiryntu kierowała podpowiedziana przez Dedala nić (w ten sposób budowniczy labiryntu stał się też tym, który „rozwikłał zagadkę splecionej budowli”; VERG.*Aen.* 6,29-30 [w przekładzie Wieniewskiego kolejno: w. 27, 30, 29]); por. VERG.*Aen.* 6,14-33; SERV.*ad Aen.* 6,14 ⇒ |1561|, kol. 993C:

Daedalus vero primo Sardiniam (ut dicit Sallustius [SALLUST.*Hist.* 2, frg. 6-8 [Maurenbrecher]]), post delatus est **Cumas** [por. 16,2] et templo Apollini condito in foribus [dziś: *condito sacratisque ei alis in foribus*] haec universa depinxit.

Dedal, jak twierdzi Sallustiusz, najpierw dotarł na Sycylię, a potem do **Kum**; wznosił tam Apollinowi świątynię [dziś: oraz złożył w ofierze swe skrzydła], a na drzwiach przedstawił wszystkie te wydarzenia.

Także SIL.*ITAL.* 12,85 *sqq.*

Natomiast labirynt, o którym wspomina tu Reszka, to najprawdopodobniej cysterny zbudowane w I w. p.n.e., znane pod włoską nazwą Cento Camerelle lub Carcere di Nerone. Ten system wodny należał do wzniesionej w Bajach willi mówcy Hortensjusza Hortalusa lub do willi Juliusza Cezara (por. 10,10). Kompleks składa się z dwóch niezależnych poziomów (rozmieszczonych w odległości 6 m jeden nad drugim), wybranych w skale tufowej zawieszonych ponad powierzchnią morza. Poziom górny ma cztery równoległe korytarze, zwieńczone wspaniałymi sklepieniami, a wiele tuneli i przejść, które tworzą galerie dolnego poziomu, przecinając się pod kątem prostym, otwiera się w kierunku morza. Por. TURLER, *Peregr.* |1574|, lib. II, s. 72-73:

Centumcellae. [...] Qui locus [...] sic dictus, quod nihil aliud praeter cameras vel cellulas in se contineat una subinde in alias ducente. [...] Erat praeterea adeo intricatum propter similitudinem cellularum, ut non sine causa quidam putarint olim **labyrinthum** fuisse, e quorum numero est Antonius de Russis Calaber,¹⁴⁵ quem tamen existimo forma potius commotum, ut ita sentiret, quam aliis circumstantiis. Leander Bononiensis putat fuisse cisternam,¹⁴⁶ seu locum, in quo aqua servabatur apud veteres.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Znamy tylko postać wymienioną w testamentie z roku 1560 (f. 54 i 56) jako świadek: „Antoninus [sic!] De Russis, utriusque iuris doctor”; por. <http://contraomniaracalmuto.blogspot.com/2013/06/ultima-parte-della-corrispondenza-del.html> [dostęp: 02.07.2013].

¹⁴⁶ Por. LEANDER, *Descrit. Ital.*, |1550|, s. 159: „Vero è ch'io credo che tanto edificio fusse fatto per una conserva d'acqua dolce” (Wierzę zaiste, iż budynek ten przeznaczony był do przechowywania słodkiej wody).

¹⁴⁷ Wygląda na to, że Turler korzysta tu (i w innych fragmentach; por. np. u Ficharda s. 74-83: rozdz. „Neapolis”, 83-86: „Puteolum”, 86-96: „Portus Baianus”) z opisu Johanna Ficharda. Rękopis z lat 1536/1537, zatytułowany *Italia*, wydał potomek autora, Johann Carl von Fichard, we „Frankfurtisches Archiv für ältere deutsche Litteratur und Geschichte” 3(1815), s. 86-88:

Item deinceps in concameratum quoddam aedificium venit, mire structum, multis cameris, una in alias subinde dimittente, distinctum. Quaelibet fere camera interior quattuor habet portas in coniunctas cameras dimittentes. Vocant totum le **Camarellae**.

[...]

Ex hoc loco [*i.e.* ubi olim domus Luculli] egressi ducti sumus ad le **cente camarelle**, qui locus ad alterum teli iactum ex opposito huius piscinae [*i.e.* Piscinae Mirabilis] videtur. [...] Nam est pluribus transitibus (ut ita dicam) distinctum aedificium, quod est tam intricatum

Sto Komnat. [...] Miejsce to [...] zostało tak nazwane, ponieważ nie znajduje się w nim nic innego, jak tylko pokoje albo niewielkie komnaty, przy czym jedna prowadzi do drugiej. [...] Ponadto podobieństwo pomieszczeń czyniło tę budowlę tak zagmatwaną, że nie bez racji sądzili niektórzy, iż był to niegdyś labirynt. Tak uważał Antoniusz de Russis Kalabryczyk, który – moim zdaniem – sugerował się raczej kształtem tego miejsca aniżeli innymi względami. Leander Bolończyk sądzi, że była to cysterna, czyli miejsce, w którym starożytni gromadzili wodę.

ibidem, s. 88:

Non longe ab illo [*i.e.* amphitheatro] est aliud aedificium concameratum mirae artis ac structurae multis cellulis distinctum, una subinde in alias ducente. Habent enim singulae cellulae portas IIII, per quas in coniunctas et vicinas itur, unde suspicor olim labirynthum fuisse; Itali vocant „le camerelle”.

Nieopodal [amfiteatru] znajduje się inna budowla pokryta sklepieniem o nadzwyczaj kunsztownej konstrukcji, podzielona na wiele małych komnat, przy czym każda prowadzi do kolejnych. Każda z komnat ma bowiem czworo drzwi, przez które wchodzi się do sąsiednich pomieszczeń, dlatego też, jak podejrzewam, był to kiedyś labirynt; Włosi nazywają tę budowlę „le camerelle [‘komnatki’]”.

ORTELIUS, *Thesaur.geogr.* [1587], k. v₂r:

LUCULLI Horti, apud Baias, quorum memoria est apud Tacitum¹⁴⁸ et Plutarchum,¹⁴⁹ eo in loco erant, quem hodie vulgo Cento Camerelle vocant. Ferd[inandus] Lofredus.¹⁵⁰

Leżące w pobliżu Baj Ogrody Lukullusa, o których wspominają i Tacyt, i Plutarch, znajdowały się w tym miejscu, które dzisiaj zwie się potocznie Cento Camerelle. Ferdynand Lofredus.

[21,2] *Centumcellas* – nazwa łacińska (dosłownie: ‘Sto Komnat’; wł. *Cento Camerelle* – ‘Sto Małych Komnat’) może być mylona z miejscowością *Centumcellae* (dziś: wł. *Civitavecchia* – ‘Stare Miasto’), portowym miastem nad Morzem Tyrreńskim, położonym 80 km na północny zachód od Rzymu, znanym ze wzmianki u Pliniusza Młodszeo (PLIN.MI.*Epist.* 6,31,1). Budowla o takiej samej nazwie należała także do kompleksu Willi Hadriana w Tivoli.

[21,3] *paludem Acherusiam* – por. PLIN.MA.NH 3,5,61: „Acherusia palus Cumis (por. 16,2) vicina” (jezioro Acheruzja w pobliżu Kum); SIL.ITAL. 12,126-128:

Hinc vicina palus (fama est Acherontis ad undas pandere iter) caecas stagnante voragine fauces laxat [...].

A pobliskie jezioro – w Acherontu fale ponoć wiedzie – otwiera czelusć ciemną w bagnistej otchłani [...].

Ponadto VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, lib. 6 ⇒ [1559], s. 136,48: „Acherusia palus”.

[21,4] *Acherusiam* – jezioro Acheruzja (gr. Ἀχέρουσία λίμνη [*Acherusia limne*], łac. *Acherusia palus*; dziś: wł. Lago di Fusaro) to niewielki zbiornik wodny, utworzony w kraterze wulkanu, znajdujący się pomiędzy przylądkiem Mizenus a Kumami, oddzielony od morza tylko piaszczystą wydumą. Koloniści z Wielkiej Grecji identyfikowali Acheruzję z Jeziorem Awerneńskim, gdzie lokowano zejście do Podziemi, dlatego przypuszcza się, że okolicy tej miano nadali Grecy z Kum. Zresztą nazwę Acheruzja nosiły w starożytności wszelkie jeziora lub bagna (tak jak nazwę Acheront – rzeki), które, jak wierzono, mają połączenie ze światem podziemnym (por. ἄχος [*áchos*] – ‘cierpienie, ból, smutek’).

[21,5] *Cerberum tricipitem* – stały epitet psa Podziemia; por. CIC.*Tusc.* 1,5,10; 2,22,8 (= CIC., frg. 34,41 [Blänsdorf], przekład ustępu *Trachinek* Sofoklesa); SEN.MI.*Oed.* 581; HYG. 32,1, 79,3, 151,1; ponadto RESZKA, *Spongia* [1590], k. G₁v.

perplexumque variis sui similibus cameris, ut non immerito quidam putent labirynthum fuisse ausintque ita nominare, quorum in numero est Antoninus [sic!] de Russis iureconsultus Calaber, qui mihi ex Roma Neapolim usque gratissimus comes fuit, homo omnium litterarum doctissimus. Sed puto eos similitudinem potius quam rem ipsam dicere. Haec loca commemorat et Petrarca lib[ro] II epistoliarum ad Sulmonensem Barbatum [por. PETRARCA, *Fam.*5,4 oraz 10,6, 10] [...], quem, ut ea secum inviset, hortatur. Puto et Pontanum [zob. 10,28] alitubi earum mentionem fecisse.

Następnie dociera się do pewnej pokrytej sklepieniem budowli o niezwyklej kształcie, podzielonej na wiele pomieszczeń, z jednego zaś wchodzi się do innych. Każde pomieszczenie wewnętrzne ma czworo drzwi prowadzących do sąsiednich pokojów. Całość nazywają Camarelle [wł. ‘Komnatki’].

[...]
Stamtąd [gdzie był niegdyś dom Lukullusa] przychodzimy do cente camarelle [wł. ‘sto komnatek’], które to miejsce leży naprzeciwko owej Cysterny [*Piscina Mirabilis*] w odległości dwóch strzałów z łuku. [...] tę budowlę podzieloną na wiele (że tak powiem) przejść; za sprawą niemałej liczby podobnych do siebie pomieszczeń jest ona tak skomplikowana i zagmatwana, że nie bez racji niektórzy sądzą, iż był to labirynt, i nie wahają się tak jej właśnie nazywać, a jest wśród nich Antoninus de Russis, prawnik kalabryjski – on to, człowiek wszechstronnie wykształcony, w drodze z Rzymu do Neapolu był mi nawdzięczniejszym towarzyszem. Uważam wszakże, że mówiąc tak, ludzie ci mają na myśli raczej podobieństwo niż rzeczywiste przeznaczenie budowli. O miejscach tych wspomina także Petrarca w drugiej księdze listów, w liście do Barbata z Sulmony [...], zachęcając, by wraz z nim je odwiedził. Jak mniemam, również Pontanus gdzieś o nich poczynił wzmiankę.

Por. <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/fichard1815/0090?sid=72d490bcf6078ab680aa181212d829b3> [dostęp: 02.07.2013].

¹⁴⁸ Historyk mówi o rzymskich, nie bajskańskich, ogrodach Lukullusa; por. np. TAC.*Ann.* 11,32. 37.

¹⁴⁹ Plutarch napomyka ogólnie o ogrodach lukullańskich, nie o Bajach; por. PLUT.*Luc.* 39,2.

¹⁵⁰ Por. LOFFREDO, *Antich.Pozz.*, [1580], k. C₁v-C₂v: cap. XXIII „Della villa di L. Lucullo, di Piscina mirabile et delle Cento camerelle, che sono in Baia”.

[21,6] *Ditis moenia* – por. VERG.*Aen.* 6,540-543 ⇒ |1575|, s. 347 (słowa Sybilli):

Hic locus est, partes ubi se via findit in ambas:
dextera, quae **Ditis** magni sub **moenia** tendit,
hac iter Elysium nobis; at laeva malorum
exercet poenas et ad impia Tartara mittit.

W miejscu jesteśmy, gdzie droga rozwidła się; tutaj na prawo
wiedzie do murów pałacu wielkiego władcy podziemia,
tędy nam iść do Elizjum; na lewo zasię jest Tartar
niełitościwy, gdzie źli za swe zbrodnie cierpią pokutę.

(przekład I. Wieniewski)

Ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 31 ⇒ |1581a|, s. 559: „[...] ibi sint Avernus [por. 10,4] atque Acheron, Tartarea nomina, ibi **Ditis** ostia” („[...] znajdują się tam Avernus i Acheron, rzeki o piekielnych nazwach; tam też wrota Disa”, przekład W. Olszaniec).

[21,7] *Ditis* – *Dis Pater* (dosłownie: ‘Bogaty Ojciec’; por. *dives* – ‘bogaty’), władca Podziemi, identyfikowany z Hadesem/Plutonem.

[21,8] *et eburneam portam* – por. VERG.*Aen.* 6,897-898 ⇒ |1575|, s. 364:

His ubi [dziś: *ibi*] tum natum Anchises unaque Sibyllam [por. 10,s]
prosequitur dictis **porta**que emittit eburna.

Do tej bramy [tj. z kości słoniowej] Anchizes, ostatnie słowa wyrzekłszy,
syna z Sybillą prowadzi i tędy oboje wychodzą.

(przekład I. Wieniewski)

Por. 15,13.

[21,9] *et auricomas ilices* – por. VERG.*Aen.* 6,140-141 (słowa Sybilli) ⇒ |1575|, s. 329:

Sed non ante datur telluris operta subire
auricomos quam quis decerpserit arbore fetus.

Lecz nie dane nikomu w tajemne zstąpić podziemie,
zanim wpierv złotolistnej nie zerwie z drzewa gałązki.

(przekład tu i niżej I. Wieniewski [w. 141-142])

ibidem, 6,208-209 ⇒ |1575|, s. 331 (w przekładzie: 209-210):

talis erat species **auri frondentis** opaca
ilice, sic leni crepitabat brattea vento.

tak błyszczało listowie, którego blaszki złociste
drżały na debie, szeleszcząc, gdy wietrzyk łagodny je muskał.

[21,10] *et ferreos Eumenidum thalamos* – por. VERG.*Aen.* 6,279-280 ⇒ |1575|, s. 335:

[...] mortiferumque adverso in limine Bellum,
ferreique Eumenidum thalami et Discordia demens.

Na przeciwległym zaś krańcu Hadesu Wojna mordercza,
Furii żelazne komnaty i szaleł jęta Niezgoda.

(przekład I. Wieniewski [w. 280-281])

Wergiliusz opisuje tu podziemne królestwo Disa, używając na określenie komnat czy łóż Eumenid epitetu, który sprawia komentatorom niemały kłopot, podobnie jak lokalizacja miejsca, gdzie przebywają. Niekiedy odsyłają oni do poezji późniejszej; zob. OV.*Met.* 4,453 (⇒ |1579|, s. 118: „carceris ante fores clausas adamante sedebant [i.e. Furiae]”) – „Przed drzwiami więzienia zamkniętymi na kłódki diamentowe [tj. bardzo twarde¹⁵¹] siedziały [Furie]”; przekład A. Kamińska) oraz CLAUD.*Proserp.* 3,389-390 („dant tenebrae Manesque locum plantisque resultant / Tartara ferratis” – rozstępują się Many i piekiel ciemności, / stóp żelaznych odgłosem głębia Tartaru rozbrzmiewa [o Megajrze]). Jednak w najwcześniejszej poezji greckiej żelazo symbolizuje brak litości; zob. np. HOM.*Od.* 5,190-191: „Duch mój jest prawy i w piersiach mam serce nie z żelaza [θυμὸς... σιδήρεος – *thymós sidéreos*], ale miłosieme” (przekład J. Parandowski); HES.*Theog.* 764-765: „drugi [tj. Śmierć, syn Nocy] żelazne ma serce [σιδηρέη... κραδίη – *siderée kradíē*], spiżową w piersi swej duszę / bezlitosną” (przekład J. Łanowski).

[21,11] *Eumenidum* – Eumenidy (Εὐμενίδες [*Eumenides*] – ‘Łaskawe, Życzliwe’, dosłownie: ‘dobrze (*eu-*) usposobione’) to jedno z eufemistycznych określeń Erynii, chtonicznych bóstw wymierzających karę tym, którzy swymi uczynkami zburzyli „naturalny porządek rzeczy” (zabójcom, zwłaszcza rodziców, krzywoprzysięzcom, ludziom naruszającym prawa błagalników czy zasady gościnności); uosabiały kłętwe rzuconą przez ofiarę. To właśnie owa kłętwa budziła do działania przebywające w Tartarze boginie, które prześladowały zbrodniarzy jeszcze za ich życia, zsyłając szaleństwo i wszelkie nieszczęścia, np. brak potomstwa (dlatego też uważano Erynii za bóstwa losu). Wyobrazano je jako skrzydlate kobiety o brzydkich twarzach, z wijącymi się wokół głów i ramion wężami. W mitologii Erynii są często potomstwem Gai (Ziemi), zrodzonym z krwi okaleczonego przez syna Uranosa (choć np. w *Eneidzie*, do której odwołuje się Reszka, ich matką jest Noc; por. VERG.*Aen.* 12,845-848). Rzymskim odpowiednikiem Erynii były Furie (*Dirae*). Por. także 21,22.

[21,12] *Centauros stabulantes, et Scyllas bifformes, et Briareos centumgeminos, et Lernas stridentes, et armatas Chimaeras Gorgonesque Harpyiasque* – por. VERG.*Aen.* 6,285-289 ⇒ |1575|, s. 336 (dalszy ciąg opisu podziemnego królestwa Disa):

Multaque praeterea variarum monstra ferarum,
Centauri in foribus **stabulant Scyllaeque bifformes**
et centumgeminus Briareus ac belua **Lernae**
horrendum **stridens**, flammisque **armata Chimaera**,
Gorgones Harpyiaequae et forma tricornis umbrae.

¹⁵¹ Słowo *adamas* znaczy też ‘bardzo twarde żelazo’.

Są tam także gromady przeróżnych stworów okropnych, wzięte u bramy Hadesu Centaury [dosłownie: ‘Centaury stojące jak w stajni u żłobów’] i Scylle dwukształtne, sturamienny Br[yl]jarej i sroga hydra lernejska, groźnie rycząca, a dalej Chimera, co zienie płomieniem [dosłownie: ‘zbrojna w płomienie’], Harpie, Gorgony i cień Geryona o cielsku potrójnym.

(przekład I. Wieniewski [w. 286-290])

Por. też inspirowane *Eneidą* opisy Podziemia w utworach Stacjusza: *STAT.Theb.* 4,525-535; *Silv.* 5,3,277-281.

[21,13] *Centauros* – Centaury (gr. Κένταυροι [*Kéntauroi*], łac. *Centauri*), pół ludzie pół konie, istoty o dzikich obyczajach, agresywne i pożądliwe. Mitologia przekazała nam również zgoła odmienny obraz centaura w osobie mądrego Chejrona, wychowawcy m.in. Asklepiosa, Jazona i Achilleasa.

[21,14] *Briareos centumgeminos* – Briareos (gr. Βριάρεως [*Briáreos*], łac. *Briareus*), syn Uranosa i Gai, jeden z trzech hekatonchejrów (‘sturękich’), wedle najbardziej rozpowszechnionej wersji walczył po stronie Olimpijczyków przeciw Tytanom, a potem pilnował Tytanów w Tartarze.

[21,15] *Lernas* – Hydra lernejska (gr. Λερναία Ὕδρα [*Lernaia Hýdra*], łac. *Hydra Lernaea*), wielogłowy potwór, córka Echidny i Tyfona, pustoszyła bagienne okolice wokół miasta Lerna w Argolidzie na Peloponezie. Przynajmniej Lerna oznacza nagromadzenie nieszczęść; zob. STRAB. 8,6,8: „Λέρονη κακῶν [*Lérne kakón*]”; ERASMUS, *Adagia* 227 (I III 27: *Lerna malorum*).

[21,16] *Chimaeras* – Chimera (gr. Χίμαιρα [*Chimaira*], łac. *Chimaera* – ‘Koza’), zięjący płomieniami potwór o lwim ciele, wężowym ogonie i koziej głowie (lub o ogonie węża, głowie lwa i tułowiu kozy). Została pokonana przez Bellerofonta walczącego przeciw niej na Pegazie.

[21,17] *Gorgonesque* – Homer wymienia w *Odyssei* (HOM.*Od.* 11,633-635) tylko jedną Gorgonę (gr. Γοργώ(ν) [*Gorgó(n)*], łac. *Gorgo*) – potwora, którego strasznej głowy nie chce zobaczyć Odyseusz, opuszczając królestwo Persefony; w *Teogonii* Hezjoda (HES.*Theog.* 276) występują już trzy siostry: Sthenno, Euryale i Meduza. Przedstawiano je jako potężne, skrzydlate kobiety o dużych okrągłych twarzach, szeroko otwartych oczach, szerokich ustach i rozdętych nozdrzach, z wywieszonym językiem i kłami zamiast zębów, a nawet z brodą; na ich głowach kłębiły się węże. Spojrzenie Gorgony zamieniało w kamień. Głowę jedynej śmiertelnej Gorgony, zabitej przez Perseusza Meduzy, umieściła na swej tarczy bogini Atena.

[21,18] *Harpuriasque* – Harpie (gr. Ἄρπυιαι [*Hárpyiai*], łac. *Harpylae*; dosłownie: ‘Porywaczki’, por. ἄρπάζειν [*harpázein*] – ‘porywać’), personifikacje wichury i burzy, pół kobiety pół ptaki, prześladowały m.in. trackiego króla Fineusa (za to, że zdradził tajemnice bogów lub oślepił własnych synów), porywając sprzed jego ust wszelki pokarm, a jeśli nie zdołały pochwycić jedzenia – zanieczyszczały je własnymi odchodami.

[21,19] *et illum terribili squallore Charontem, cui plurima mento canities inculta iacet* – por. VERG.*Aen.* 6,298-301 ⇒ |1575|, s. 336-337:

Portitor has horrendus aquas et flumina servat
terribili squalore Charon, cui plurima mento
canities inculta iacet, stant lumina flamma,
sordidus ex umeris nodo dependet amictus.

Charon straszliwy, obmierzły w swym brudzie, tam jest przewoźnikiem,
stróżem tych rzek; skudłana mu broda w siwych kosmykach
leży na piersi, a oczy płomienne goreją bez ruchu;
brudna opończa, spięta na węzeł, zwisa mu z barków.

(przekład I. Wieniewski [w. 299-302])

[21,20] *Charontem* – Charon (gr. Χάρων [*Cháron*], łac. *Charon*), starzec-przewoźnik zmarłych; za obola wkładanego zmarłym do ust przewoził ich przez podziemną rzekę Styks.

[21,21] *et succinctam Tisiphonem* – por. VERG.*Aen.* 6,554-556 ⇒ |1575|, s. 348:

[...] stat ferrea turris ad auras,
Tisiphoneque sedens palla **succincta** cruenta
vestibulum insomnis [dziś: *exsomnis*] servat noctesque diesque.

Żelazna tam baszta się wznosi wysoko,
w progu przedsionka czuwa i nocą, i dniem Tyzyfone,
Furia okrutna, siedząc bezsennie w szacie [dosłownie: ‘opasana szatą / odziana w szate’] skrwawionej.

(przekład I. Wieniewski)

Reszka „zgubił”, użyty przez Wergiliusza, rzeczownik *palla*, oznaczający długą, często haftowaną wierzchnią suknię kobiet rzymskich, będącą odpowiednikiem męskiej togi. Przykłady pomijania rzeczowników por. także wyżej, 11,14, oraz niżej, 28,19. 22.

[21,22] *Tisiphonem* – Tyzifona/Tejsifone (gr. Τεισιφώνη [*Teisifōne*], łac. *Tisiphone*), jedna z trzech Erynii (por. 21,11). Pierwotnie ich liczba była nieokreślona, później autorzy antyczni obok Tejsifone wymieniają Alekto i Megajrę.

[21,23] *Minoem, vitas et crimina discentem* – por. VERG.*Aen.* 6,432-433 ⇒ |1575|, s. 342:

quaesitor **Minos** urnam movet; ille silentum
conciliumque [dziś: *consiliumque*] vocat **vitasque et crimina discit**.

Sędzia Minos potrząsa losami ich [tj. dusz dzieci zmarłych w niemowlęctwie i ludzi niewinnie skazanych] w urnie, zwołuje cienie milczące i bada żywoty i winy umarłych.

(przekład I. Wieniewski)

[21,24] *Minoem ... Rhadamanthem* – bracia Minos (gr. Μίνως [*Minos*], łac. *Minos*) i Radamantys (gr. Ραδάμανθυς [*Rhadámanthys*], łac. *Rhadamanthu(y/o)s*), śmiertelni synowie Europy i Zeusa, sądzili w Podziemiu dusze zmarłych. Jako trzeci sędzia towarzyszył im inny syn Zeusa (i Ajginy) – Ajakos, wedle *Biblioteki Pseudo-Apollodora* (Ps.-APOLLOD. 3,159) „najpobożniejszy ze wszystkich [tj. wszystkich Greków]”. Wszyscy oni byli na ziemi sprawiedliwymi władcami-prawodawcami.

[21,25] *Gnossiumque Rhadamanthem* – por. VERG.*Aen.* 6,566-567 ⇒ |1575|, s. 348:

Gnosius [druk: *Cnosius*] haec **Rhadamantus** habet durissima regna
castigatque auditque dolos [...].

Tu **Radamantys** z **Knossosu** sprawuje rządy okrutne,
bada i karze zbrodniarzy [...].

(przekład I. Wieniewski)

Forma *Rhadamanthem*, odmieniona tu wedle innej deklinacji niż w akapicie [11], tj. wedle deklinacji trzeciej (od Nom. *Rhadamas*), znajduje potwierdzenie tylko w: PLAUT.*Trin.* 928 (|1577|, s. 743B: „illum reliqui ad Rhadamanthem”), choć niektórzy czytają w tym miejscu *Rhadamam* lub *Rhadaman*.

[21,26] *Gnossiumque* – (dosłownie: ‘knossyjskiego’) Knossos (gr. Κ(Γ)νωσ(σ)ός [*K(G)nos(s)ós*], łac. *C(G)nos(s)os*), główne miasto na Krecie, u podnóża góry Idy.

[22]

[22,1] *ubi sua scripsit Herodianus «Symposia»* – por. STEPH.BYZ., s.v. „Δικαίωρχεῖα” [*Dikaiárcheia*] (230,19 sqq. Meineke) ⇒ |1568|, kol. 108,45-48:

ΔΙΚΑΙΑΡΧΕΙΑ, πόλις Ἰταλίας. Ταύτην δὲ φασὶ κεκληθῆσθαι Ποτιόλους, ἐν τῷ Συμπόσιον ὁ Ἡρωδιανὸς ἔγραψε. Πότια δὲ τὰ φρέατα καλοῦσι Ῥωμαῖοι.

Dikajarcheja, miasto w Italii, które nazywano Potiolami; tam Herodianus napisał Uczte. Rzymianie zaś studnie nazywają *potia*.¹⁵²

Informację o tym, że w Puteolach Herodian napisał *Uczte*, przekazał wyłącznie Stefan z Bizancjum. Jedyne edycje sprzed 1594 r., tj. zarówno *editio princeps* Alda Manucjusza Starszego (Venetiis 1502), jak wydanie Xylandra z 1568, zawierają tylko tekst grecki, co potwierdza, że Reszka znał grekę (dwujęzyczna edycja amsterdamska, przygotowana przez Thomasa de Pinedo, pojawiła się dopiero w roku 1678).

[22,2] *Herodianus* – Eliusz Herodian (gr. Αἴλιος Ἡρωδιανός [*Ailios Herodianós*], łac. *Aelius Herodianus*; ok. 180-250), gramatyk grecki, urodził się w Aleksandrii, działał w Rzymie w czasach Marka Aureliusza. Jego głównym dziełem, niezachowanym co prawda w całości, lecz w bardzo obszernych wyciągach, była *Καθολικὴ προσῳδία* [*Katholiké prosodia*] (Ogólna nauka o akcencie). Z niej pochodzi zresztą przytoczone wyżej hasło Stefana z Bizancjum (HEROD.*Cath.prosod.* 277,39-40 [Lentz]): „Δικαίωρχεῖα πόλις Ἰταλίας, ἣ ἐκέκλητο Ποτιόλοι. Πότια δὲ τὰ φρέατα καλοῦσι Ῥωμαῖοι, ὀλήρη δὲ τὸ ὄζειν. Δυσὸδη γὰρ τὰ φρέατα εἶχε” [...], a *olere* znaczy ‘cuchnąć’. [Dikajarcheja] miała bowiem cuchnące studnie]. W całości zachowały się tylko dwa pisma Herodiana: *Περὶ μονήρου λέξεως* [*Peri monérou lékseos*] (O wyrazach izolowanych) i *Φιλέταιρος* [*Philétairos*] (Dobry kolega; sp.), ale ponieważ był często cytowany i szeroko komentowany, można przynajmniej częściowo zrekonstruować jego naukę.

Treść *Uczty* pozostaje nieznaną. Reszka, jak można się domyślać, zakłada, że dzieło to przypominało *Quaestiones conviviales* Plutarcha (por. 12,11).

[22,3] *cur in aedem Herculis nec canes umquam, nec muscae intraverunt* – por. PLIN.MA.NH 10,41,79 ⇒ |1554|, s. 175,19-20:

Romae in aedem Herculis in foro Boario nec muscae, nec canes intrant.

W Rzymie do świątyni Herkulesa na Rynku Wołowym nie wchodzi ani muchy, ani psy.

(przekład J. Lukaszewicz)

PLUT.*Quaest.Rom.* 285E-F ⇒ |1572a|, s. 593,25-37:

Cur in sacrificio Herculis nullus alius deus nominatur neque intra saepimenta canis conspicitur? Sic enim tradit Varro [VARR.*Antiquit.rer.div.*, frg. 13,1 (Merkel)]. An ideo alium deum non nominant, quia semideus censetur Hercules? Aut quia adhuc inter homines degenti Euander aram posuit et victimam obtulit? Id enim nonnulli tradunt. Omnium autem animalium nullum infestius habuit Hercules cane. Hic enim ei plurimum negotii identidem exhibuit. Et Cerberus canis fuit. Ac praeter omnia cum Licymnii filium Oeonum canis causa interfecissent Hippocoontidae coactus pugnam committere, cum alios sociorum multos tum Iphiclum amisit.

Dlaczego podczas składania ofiar Herkulesowi nie wypowiada się imienia żadnego innego boga ani wewnątrz ogrodzenia otaczającego ołtarz ofiarny nie zobaczy się psa? Tak bowiem podaje Warron. Czy z tej przyczyny nie sławi się innego bóstwa, że Herkules uważany jest za półboga? Dlatego, że Ewander wznosił ołtarz i złożył ofiarę Herkulesowi, gdy ten jeszcze żył wśród ludzi? Tak bowiem podają pewni autorzy. Spośród wszystkich zwierząt żadnego nie miał Herkules w takiej nienawiści jak psa. Ten bowiem częstokroć przysporzył mu wiele kłopotu. Wszak i Cerber był psem.¹⁵³ A przede wszystkim z tej to przyczyny nienawidził Herkules psów, że kiedy Ojonos, syn Likymnios, z powodu psa [którego w obronie własnej zabił kamieniem – *annot.edd.*] poniósł śmierć z rąk synów Hippokoona, Herkules musiał stoczyć walkę, w której stracił i Ifiklesa [tj. swego brata], i wielu innych druhów.

¹⁵² Właściwie *putei*; por. 10,20.

¹⁵³ W greckim oryginale Plutarcha oprócz Cerbera wspomniany jest jeszcze Orthos, dwugłowy pies Geryona; por. PLUT.*Quaest.Rom.* 285E.

oraz SOLIN. 1,11 ⇒ |1572], s. 33,4-5:

Nam divinitus illo **neque canibus, neque muscis** [dziś: *neque muscis illo neque canibus*] **ingressus est**. Etenim cum viscerationem sacrificolis daret, Myagrūm [dziś: *Myiagramm*]¹⁵⁴ deum dicitur imprecatus, clavam vero in aditu reliquisse, cuius olfactum [dziś: *olfactu*] refugerunt canes; id usque nunc durat.

Z woli bożej **nie mają tam wstępu ani muchy, ani psy**. Herkules bowiem, jak powiadają, rozdając uczestnikom obrzędu wnętrzości zwierząt ofiarnych, wezwał imienia boga Myagrusa [dziś: *Myiagrusa*], u wejścia pozostawił zaś maczugę, a psy, poczuwszy jej zapach, uciekły; i tak się dzieje do dnia dzisiejszego.

Ponadto CHARTARIUS |1581|, *Imag.deor.*, s. 235:

Apud Plinium lib[ro] X legitur Romae **in aedem Herculis** in foro Boario **nec muscas, nec canes intrasse**. Hos quidem aut quod clavam foribus appositam subolfacerent, aut quod magno ab Hercule odio habiti feruntur, ob causas a Plutarcho in *Problematis* allatas, cum scilicet redderet, cur **canes** eius templum **non ingrederentur**. Illas vero, quod – ut in fabulis narratur – cum in Olympia rem divinam faceret Hercules et **muscae** illi valde molestae essent, Iovem orasse ferunt atque ita **muscae** omnes ultra Alpheum amnem evolavere, quare ab eo tempore Elienses Iovem Apomyion, hoc est **muscas** abigentes, coluere. Licet aliqui putent, non Iovem, sed Myiagram (qui et Myiodes dicitur) **muscas** ab Hercule abegisse. Huic deo cum alicubi in Graecia rem sacram facerent, **muscae** omnes extra regionem avolabant.

U Pliniusza w księdze X czytamy, że **do świątyni Herkulesa** na Forum Boarium w Rzymie **nie wchodziły ani muchy, ani psy**. Te ostatnie albo dlatego, że wyczuły niegdyś pozostawioną pod drzwiami maczugę, albo dlatego, iż miał je Herkules w wielkiej nienawiści z powodów, które w *Rzeczach rzymskich* przytacza Plutarch, wyjaśniając, czemu **psy nie miały wstępu** do świątyni Herkulesa. Te pierwsze zaś, gdyż – jak opowiada się w baśniach – Herkules, kiedy składał w Olimpii ofiary, a **muchy** były bardzo uciążliwe, pomodlił się do Jowisza i wszystkie **muchy** uleciały za rzekę Alfejos, dlatego od tej pory mieszkańcy Elidy czcili Jowisza z przydomkiem Apomyjos, co znaczy ‘odpędzający **muchy**’. Choć niektórzy sądzą, że **muchy** odpędził od Herkulesa nie Jowisz, lecz Myjagrus (nazywany też Myjodesem). Gdziekolwiek w Grecji składało się ofiarę temu właśnie bogu, wszystkie **muchy** odlatywały poza ową okolicę.

Co do trybu czasownika *intraverunt* por. 12,11.

[22,4] *quomodo Archytae Tarentini lignea columba volaverit* – por. GELL. 10,12,9-10 ⇒ |1566], s. 331:

Sed id, quod **Archytam** Pythagoricum commentum esse atque fecisse traditur, neque minus admirabile, neque tamen vanum aequè videri debet. Nam et plerique nobilium Graecorum et Favorinus philosophus, memoriarum veterum exsequentiissimus, affirmatissime scripserunt simulacrum **columbae e ligno ab Archyta** ratione quadam disciplinaque mechanica factum volasse; ita erat scilicet libramentis suspensum et aura spiritus inclusa atque occulta concitum. Libet hercle super re tam abhorrenti a fide ipsius Favorini [FAVOR., frg. 62 [incertae sedis] (Marres) – frg. 93 (Barigazzi)] verba ponere:

Ἀρχύτας Ταραντίνος, φιλόσοφος ἄμα καὶ [dziś: *τὰ ἄλλα καὶ*] μηχανικός ὧν ἐποίησε, **περισσότεράν ξυλίνην πετομένην**, ἣτις εἶποτε καθήσειεν [dziś: *πετομένην ὅποτε καθίσειεν*], οὐδέ τί ἀνίστατο. Μέχρι γὰρ τοῦτου [*** w dzisiejszych edycjach luka w tekście].

Natomiast to, co – jak powiadają – wymyślił i zrealizował **Archytas** Pitagorejczyk, należy uważać za nie mniej cudowne, ale nie tak całkiem absurdalne. Nie tylko bowiem wielu wybitnych Greków, ale również i filozof Favorinus, niezwykle sumienny badacz tradycji starożytnej, z całą mocą potwierdził, że **model gołębia – wykonany przez Archytasa z drewna** w sposób zgodny z prawidłami mechaniki – latał; utrzymywał mianowicie równowagę dzięki ciężarkom, a poruszało go zamknięty i ukryty w jego wnętrzu strumień powietrza. Wolę przytoczyć słowa samego Favorinusa o tej niesamowitej historii:

Archytas z Tarentu, filozof, który był zarazem mechanikiem, **zrobił z drewna latającego gołębia**. Kiedy tylko ten lądował, już się nie podnosił. Bowiem do tej chwili...

(przekład M. Bielewicz)

Ponadto ERASMUS, *Adagia* 1644 (II VII 44: *Archytae crepitaculum*).

Co do trybu czasownika *volaverit* por. 12,11.

[22,5] *Archytae Tarentini* – Archytas z Tarentu (Ἀρχύτας ὁ Ταραντίνος [*Archytas Tarantinos*]), łac. *Archytas Tarantinus*; 1. połowa IV w. p.n.e.), współczesny Platonowi filozof pitagorejski, matematyk i mechanik. Tarent był kolonią Sparty w Wielkiej Grecji.

[22,6] *cur olim Neapolitani Apollinem imberbem, Liberum Patrem barbata senilique facie tota Campania fingebant, cum idem sit Liber Pater et Apollo* – por. MACR. *Satur.* 1,18,1, 6-10 ⇒ |1526], k. 63vG-H – 64rA-B:

Liberum quoque Patrem eum ipsum esse deum quem Solem¹⁵⁵

Haec, quae de **Apolline** diximus, possunt etiam de **Libero** dicta existimari. Nam Aristoteles [ARIST., frg. 5 (Rose), *Aristoteles pseudepigraphus*, s. 616-617], qui *Theologumina* [dziś: *Theologumena*] scripsit, **Apollinem et Liberum Patrem unum eundemque deum esse** [...]. [...] idem Euripides [EURIP. *Lycymn.*, frg. 480 (*TRGF*)] in *Licinio* [dziś: *Licymnio*] **Apollinem Liberumque unum eundemque deum esse** significans scribit [...]. Sed licet illo prius asserto eundem esse **Apollinem** ac solem edoctoque postea ipsum esse **Liberum patrem**, qui **Apollo** est, nulla ex his dubitatio fit [dziś: *sit*] Solem ac **Liberum patrem** eiusdem numinis habendum; absolute tamen hoc argumentis liquidioribus astruetur. In sacris enim haec religiosi arcani observatio tenetur, ut cum sol [dziś: *ut sol*], cum in supero, id est in diurno, hemisphaerio est, **Apollo** vocitetur, cum in infero, id est nocturno, Dionysius, qui est **Liber Pater**, habeatur. Item **Liberi Patris** simulacra partim puerili aetate, partim iuvenis fingunt, praeterea **barbata specie, senili** quoque, uti Graeci eius, quem Bacchepaeon [druk: *Bacchapaean*] [dziś: *Bassarea*], item quem Brissea [dziś: *Brissea*] appellant et – ut in **Campania** [por. 9,1] **Neapolitani** – celebrant Ebona [dziś: *Hebona*] cognominantes. Hae autem aetatum

¹⁵⁴ *Myagrus* (μύαγρος [*myagros*] – ‘myszołap’) to jeden z przydomków Zeusa i Heraklesa. Natomiast dziesięcioletni wydawca proponuje lekcję *Myiagrus* (μυίαγρος [*myiagros*] – ‘muchołap’).

¹⁵⁵ Tytuł rozdziału pochodzi od szesnastowiecznego wydawcy.

[druk: *aetatem*] diversitates ad solem referuntur, ut parvulus videatur hyemali solstitio [...]. Exinde autem procedentibus augmentis aequinoctio vernali similiter atque adulescentis adipiscitur vires figuraque iuvenis ornatur. Postea eius aetas statuitur [dziś: *statuitur eius aetas*] plenissima effigie barbae solstitio aestivo, quo tempore summum sui consequitur augmentum. Exinde per diminutiones veluti senescenti quarta forma deus figuratur.

Liber Pater jest tym samym bogiem co Słońce

To, co powiedzieliśmy o Apollinie, można też odnieść do Libera. Wszak Arystoteles, autor dzieła *Theologumina*, głosi, że Apollin i Ojciec Liber to ten sam, jeden bóg [...]. [...] podobnie Eurypides w *Licymiuszu* utożsamiał Apollina i Libera [...]. Ale skoro wcześniej dowiodłem, że Apollo jest słońcem, a następnie, że Ojciec Liber jest Apollinem, nie można mieć wątpliwości, że także Słońce i Ojca Libera należy traktować jako wcielenia tego samego bóstwa; wyjaśnię to jednak na jeszcze dobitniejszych przykładach. Podczas obrzędów przestrzega się tajemnicy kultowej, która nakazuje nazywać słońce znajdujące się w górnej, to znaczy w dziennej hemisferze, Apollinem. Gdy jest w dolnej, to znaczy nocnej, traktuje się je jako Dionizosa, czyli Ojca Libera. Co więcej, niektóre wizerunki Ojca Libera dotyczą jego dzieciństwa, niektóre wieku młodzieńczego, są poza tym takie, na których jest brodaty albo stary, na przykład czczony przez Greków pod przydomkami jako Bakchepean lub Brisseus, albo przez Neapolitańczyków w Kampanii jako Ebon [‘Młody, Młodzieńczy’]. Te różnice wieku odnoszą się do przemian słońca, bo podczas przesilenia zimowego przypomina ono małe dziecko [...]. Potem, wraz z postępującym wydłużaniem się dnia, podczas równonocy wiosennej, nabiera sił chłopca i zyskuje młodą postać. Wraz z nadejściem przesilenia letniego osiąga wiek dojrzały i pojawia się u niego broda, a jest to okres największego wzrostu. Później, gdy dni stają się krótsze, bóg ukazywany jest w czwartym swym kształcie, jak ktoś u zmierzchu życia.

(przekład T. Sapota, ze zmianami dostosowującymi)

Por. także 20,3.

O tożsamości Apollona/Apollina i Dionizosa/Libera mógł też Reszka czytać u Serwiusza (*nb.* odwołującego się i do myśli neoplatonickiej, jak Makrobiusz, i do koncepcji stoickich); por. SERV. *ad Ecl.* 5,66 ⇔ [1561], kol. 60A-B:

Sed constat secundum Porphyrii librum, quem *Solem* appellavit,¹⁵⁶ triplicem esse **Apollinis** potestatem et eundem esse *Solem* apud superos, **Liberum Patrem** in terris, **Apollinem** apud inferos.

Lecz, jak wiadomo z dzieła Porfiriusza pod tytułem *Słońce*, moc Apollina jest trojaka i tym samym bóstwem jest Słońce u niebian, Ojciec Liber na ziemi i Apollo w Podziemiu.

ad Georg. 1,5 ⇔ [1561], kol. 118B:

Unde eundem *Solem*, eundem **Liberum**, eundem **Apollinem** vocant [*i.e.* stoici]; item Lunam, eandem Dianam, eandem **Cererem** [por. 20,4], eandem Inunem, eandem **Proserpinam** [1,1,8] dicunt – secundum quos pro Sole et Luna **Liberum** et **Cererem** invocavit [*i.e.* Vergilius].

Dlatego też [tj. na mocy przekonania, iż istnieje tylko jeden bóg i tylko jedna bogini] tego samego boga nazywają [stolicy] Słońcem, Liberem, Apollinem, a tę samą boginię – Dianą, Cerera, Junoną, Prozerpina – zgodnie z ich koncepcją [Wergiliusz] zwrócił się tu do Libera i Cerery zamiast do Słońca i Księżycy.

oraz *ad Aen.* 3,93 ⇔ [1561], kol. 687C: „Ipse [*i.e.* **APOLLO**] enim est et Sol, et **Liber Pater** [...]” (On sam bowiem [tj. APOLLO] jest też i Słońcem, i Ojcem Liberem [...]).

Co do trybu czasownika *fingebant* por. 12,11.

[22,7] *Apollinem imberbem* – Apollona/Apollina tradycyjnie wyobrażano jako pięknego młodzieńca bez zarostu (jakkolwiek w zachowanej antycznej ikonografii znaleźć można wizerunki brodatego boga). Autorzy starożytni zwracali uwagę na paradoksalny fakt, że młodzieńczy Apollon/Apollin jest ojcem Asklepiosa/Eskulapa, który przedstawiany był jako dojrzały, brodaty mężczyzna; por. CIC. *Nat. deor.* 3,83: „**pater** [*i.e.* Aesculapi, *scil.* Apollo] **imberbis**”; VAL. MAX. 1,1 ext.,3: „patrem [Aesculapi] **Apollinem imberbem**”; LACT. *Div. inst.* 2,4,18: „**APOLLO**... **imberbis**”; ponadto GYRALDUS, *Hist. di. gent.* [1565], s. 193,31-34 (Syntagma VII, „**APOLLO**, Aesculapius et Musae”): „quod ipse [*i.e.* Apollo] **imberbis** esset”; s. 287,41-43 (Syntagma X, „Hebe”):

Sed vir doctus Alciatus [ALCIATUS, C (*Ni iuventam*), w. 1-2] hanc deam [*i.e.* Heben/Iuventatem [sic!]] in suis *Emblemat[ibus]* duobus his deis **Apolline** et **Baccho** effinxit hoc hexasticho:

Natus uterque Iovis, tener atque **imberbis** uterque,
quem Latona tulit, quem tulit et Semele.

Lecz uczony mąż Alciatus, posługując się postaciami tych dwóch bogów, Apollina i Bakcha, odmalował w swoich *Emblemat*ach tę boginię w poniżym sześciowierszu:

Z Jowisza obaj zrodzeni, bez brody i młodzi są obaj,
tego powiła Latona, synem Semele zaś ten.

Zob. także żartobliwe nawiązanie do stereotypowego wizerunku brodatego lekarza – RESZKA, *Epist. I* [1594], [XXXIV] s. 379:

[...] nisi forte dicamus **imberbem Apollinem** ex medico deum factum non esse dignatum podagrae medicinam quaerere.

[...] chyba że powiedzielibyśmy, iż pozbawiony zarostu Apollin, co z medyka stał się bogiem, nie raczył szukać lekarstwa na podagrę.

¹⁵⁶ Uczni domyślają się tu zaginionego dzieła Porfiriusza *Περὶ Θεῶν ὀνομάτων* [*Peri theion onomaton*] (O imionach bogów), które prawdopodobnie było także źródłem dla Makrobiusza (*Satur.* 1,18,1); por. W. A. Baehrens, *Studia Serviana ad literas Graecas atque Latinas pertinentia*, Gent 1917, s. 52 („Werken uitgegeven van wege 's Rijks Universiteits te Gent”, nr 1).

[22,8] *Liberum Patrem barbata senilique facie tota Campania fingebant* – spotykane w Kampanii przedstawienia Dionizosa/Libera Reszka charakteryzuje jednoznacznie jako wizerunki brodatego starca, wzmacniając tym samym humorystyczny wydźwięk stawianego Herodianowi pytania, tymczasem kampański Liber Hebon, o którym wspomina Makrobiusz (por. 22,6), wyobrażany był – zgodnie ze swym imieniem – jako młodzieniec z brodą. W opinii dzisiejszych badaczy jego kult, znany tylko z Kampanii, pojawił się za czasów Oktawiana Augusta na fali ożywienia neapolitańskiego (kampańskiego) hellenizmu; por. G.W. Bowersock, *The Barbarism of the Greeks*, „Harvard Studies in Classical Philology” 97(1995; druk 1998), s. 3-14. Por. ponadto GYRALDUS, *Hist.di.gent.* [1565], s. 231-250 (Syntagma VIII, „Bacchus, Dionysius, alii”), gdzie w obszernym wykładzie na temat Bakchusa/Dionizosa/Libera przywołana została starożytna grecka inskrypcja poświęcona „bogowi Hebonowi” (ibidem, 242,55-243,1) oraz fragment poematu (ibidem, 243,2-11) Giovanniego Giovianno Pontana sławiący młodego („annis florens” – ‘w kwiecie wieku’) i pięknego Hebona, którego czci miasto Neapol (PONTANUS, *Urania*: „De Hebone deo”, 1,512-520 ⇒ [1514], k. 12r). W czasach Reszki (a także później) za Dionizosa-Hebona uważano byka z ludzką twarzą widniejącego na rewersach antycznych monet z Neapolu.

[22,9] *quid Sirenes cantare sint solitae* – por. Suet. *Tib.* 70,3 ⇒ [1527], s. 60:

[...] nam et grammaticos, quod genus hominum praecipue, ut diximus, appetebat [*i.e.* Tiberius], eiusmodi fere questionibus experiebatur, quae mater Hecubae, quod Achilli nomen inter virgines fuisset, **quid Sirenes cantare sint solitae**.

Oto na przykład filologom, którą to kategorię ludzi, jak już powyżej wspomniałem, szczególnie lubił [tj. cesarz Tyberiusz], takie mniej więcej zadawał pytania: „Jak się zwała matka Hekuby? Jakie miał imię Achilles, gdy przebywał wśród dziewcząt [por. 17,5]? Jaka pieśń zwykły śpiewać syreny? [...]”

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

[22,10] *Sirenes* – Syreny (gr. Σειρήνες [*Seirénes*], łac. *Sirenes*), dwa morskie bóstwa, hybrydowe monstra o ciele ptaka i ludzkiej twarzy, obdarzone zdolnością czarującego śpiewu; swoim głosem zwodziły żeglarzy, sprowadzając ich okręty na rafy. Uosabiają z jednej strony siłę pieśni i muzyki, a z drugiej – erotyzm uwodzenia. Znane są głównie z epizodu z Odyseuszem, który w drodze powrotnej na Itakę przepływał obok ich wyspy (lokalizowanej najczęściej u wybrzeży południowej Italii, koło półwyspu Sorrento – zob. 9,5; 11,6. 7).

[22,11] *num veris lacrimis Iulii Caesaris equi necem domini sui fle[verint]* – por. Suet. *Iul.* 81,2 ⇒ [1527], s. 17:

Proximis diebus [*scil.* ante mortem] **equorum** greges, quos in traiciendo Rubicone flumine [*dziś: Rubiconi flumini*] consecrarat ac vagos et sine custode dimiserat, comperit pertinacissime pabulo abstinere ubertimque **fle**re.

W ostatnich dniach [przed śmiercią] dowiedział się Cezar, że stada koni, które w czasie przeprawy przez Rubikon słu-bował poświęcić bogu tej rzeki i puścił na wolność bez żadnego dozoru, teraz uparcie nie chcą przyjmować paszy i rzewnie płaczą.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

Obraz koni oplakujących śmierć swego pana (zwłaszcza poniesioną w boju) pojawia się już u Homera opisującego rozpacz Achillesowych koni, Baliosa i Ksanthosa, po śmierci bohatera; por. HOM. *Il.* 17,426-440; VERG. *Aen.* 11,89-90 ⇒ [1575], s. 497:

Post bellator equus positus insignibus Aethon
it lacrimans guttisque umectat grandibus ora.

Eton, rumak bojowy, na końcu stąpa orszaku;
zdjęto zeń rząd, a wielkie łzy spływają mu z oczu.

(przekład I. Wieniewski [w. 88-89])

oraz m.in. PLIN. *MA.NH* 8,64,157 ⇒ [1554], s. 141,43-44:

Idem [*i.e.* equi] praesagiunt pugnam et amissos lugent dominos lacrimasque [*dziś: lacrimas*] interdum desiderio fundunt.

Przewidują one też wojnę i żalują poległych panów swoich, a niekiedy łzy z tęsknoty za nimi wylewają.

(przekład J. Łukaszewicz)

SOLIN. 45,12-13 ⇒ [1572], s. 206,5: „Affectum equinum lacrimae probant” (Tego, że konie czują, dowodzą ich łzy); ISID. *Etym.* 12,1 ⇒ [1577], kol. 283,19-22:

Interfectis vel morientibus dominis multi lacrimas effundunt [*dziś: fundunt*]. Solius equi est [*dziś: Solum enim equum*] propter hominem lacrimari [*dziś: lacrimare*] et doloris affectum sentire.

Wiele z nich zalewa się łzami po tym, jak umierają lub zostają zabici ich panowie. Oprócz człowieka bowiem jedynie koń płacze i zna uczucie bólu.

Reszka przeprowadził się przez Rubikon i oglądał miejsce, gdzie rzekę przekroczył Cezar; por. RESZKA, *Diar.*, s. 46,14.

[23]

[23,1] *an ... Gallienus imperator donare venatorem corona potuerit, quod taurum ingentem decies in harenam e cavea perductum decies ferire non potuerit, taurum dicens toties non ferire difficile esse* – por. HAG. *Gall.duo* 12,2-5 ⇒ [1527], s. 277:

Fuit [i.e. Gallienus] praeterea idem ingeniosissimus, cuius ostendentia acumen [dziś: *ostendendi acumin[his scilicet]*] pauca libet ponere. Nam cum **taurum ingentem in harenam** misisset exissetque ad eum **feriendum venator neque perductum** [dziś: *productum*] **decies potuisset** occidere, **coronam venatori misit**, mussantibus quoque [dziś: *mussan[c]ribusque*] cunctis, quid rei esset, quod homo ineptissimus coronaretur, ille per curionem **dici** iussit: „**Taurum toties non ferire difficile est**”.

Galienus był ponadto człowiekiem niezwykle dowcipnym; dla wykazania tego dowcipu niech mi wolno będzie przytoczyć kilka przykładów. Kiedy raz kazał wypuścić na arenę wielkiego byka i myśliwy, który miał go zabić, nie mógł tego dokonać, choćby byka wyprowadzano dziesięć razy. Galienus posłał myśliwemu wieniec; gdy wszyscy szemrali, pytając, czemu tego niezaradnego głupca obdarzono wieńcem, kazał powiedzieć przez naczelnika kurii: „Trudno jest tyle razy nie zabić byka”.

(przekład H. Szelest, ze zmianą)

[23,2] *gladiatorum* – pokazy walk gladiatorów, które początkowo uświetniały obrzędy pogrzebowe na cześć zmarłego, pod koniec okresu republiki straciły swój rytualny charakter, stając się przede wszystkim bardzo popularną rozrywką. W Rzymie odbywały się najczęściej na *Forum Boarium* (Rynku Wolim), a później także na *Forum Romanum* (Rynek Rzymskim). Miejsce walki wysypywano piaskiem (*harena* – stąd dzisiejsza „arena”), który miał wchłaniać lejącą się krew. Pierwszy amfiteatr, czyli budowla przeznaczona specjalnie do walk gladiatorów, stanęła w 29 r. p.n.e.

[23,3] *secutorum* – gladiatorzy ciężkozbrojni (*secutores*), dosłownie: ‘ścigający’ (od *sequor* – ‘idę w ślad, postępuję za kimś’); zob. np. Suet. *Cal.* 30,3; IUV. 8,210; *HACO* 15,8; ponadto Lipsius, *Saturn. serm.* [1585], s. 97 (cap. VII: „*Reditio ad gladiatores. De generibus eorum et discrimine. De secutoribus* primo, causa nominis, ratione pugnandi et armis”); Reszka, *Epist. II* [1598], [XXV] s. 210:

Hic Samnites, hic retiarii, hic andabatae, hic essedarii, hic **secutores**.¹⁵⁷

Tu samniti, tu sieciarze, tu andabaci, tu walczący na wozach, tu gladiatorzy ciężkozbrojni.

Owi ciężkozbrojni gladiatorzy najczęściej walczyli z „siecierzami/siatnikami” (*retiarii*). Byli wyposażeni w krótki miecz (*gladius*) lub pugiń (pugio) i drewnianą tarczę legionisty (*scutum*), skórzaną lub metalową osłonę (*manica*) prawego ramienia dzierżącego miecz oraz gładki (uniemożliwiający zrzućnięcie sieci), zamknięty (miał tylko dwa małe otwory na oczy) hełm i nagołennik (*ocrea*), zwykle tylko na lewej nodze. *Secutor* powinien zwyciężyć po jak najkrótszej walce, bo inaczej groziło mu szybkie wyczerpanie z powodu ciężaru uzbrojenia i omdlenie na skutek niemożności nabrania oddechu.

[23,4] *venatorum* – tzw. łowczowie/myśliwi (*venatores*) specjalizowali się w polowaniu na dzikie zwierzęta, a nie w walce z nimi, w czym celowali gladiatorzy zwani *bestiarii*.

[23,5] *Gallieni* – cesarz rzymski Gallien (*Publius Licinius Egnatius Gallienus*; ok. 218-268, panował w latach: 253-268).

[23,6] *e cavea* – *cavea* (właściwie: ‘miejsce zamknięte ze wszystkich stron, miejsce ogrodzone’) oznacza tutaj podziemne pomieszczenia w amfiteatrze, w których przetrzymywano zwierzęta przed walką. Terminem tym określano także widownię.

[23,7] *an impostura dici debeat, quod in negotiatorem impostorem ad leones uxoris rogatu damnatum, quod illi gemmas vitreas magno pretio vendidisset, pro leone medio theatro caponem ex cavea emisit, nil aliud rem ridiculam mirantibus respondens quam „imposturam fecit, imposturam passus est”, ac ita impunitum dimisit* – por. *HA Gall. duo* 12,5 ⇒ [1527], s. 277:

Idem, cum quidam **gemmas vitreas** pro veris **vendidisset** eius **uxori** atque illa re prodita vindicari vellet, surripi quasi **ad leonem** venditorem iussit. Deinde **cavea** [dziś: *e cavea*] **caponem emittit mirantibusque** cunctis **rem** tam **ridiculam** per curionem dici iussit: „**Imposturam fecit et passus est**”. Deinde **negotiatorem dimisit**.

Gdy jakiś kupiec sprzedał żonie Galiena drogie kamienie ze szkła zamiast prawdziwych, a ona, gdy rzecz wyszła na jaw, chciała, by go ukarano, Galienus kazał porwać sprzedawcę pod pozorem, że zostanie zrzucony lwu na pożarcie, po czym poleciał wypuścić z zagrody koguta; ponieważ wszystkich zdziwiła ta komedia, poleciał oznajmić przez naczelnika kurii: „Dopuścił się oszustwa i sam go doświadczył”. Następnie kupca uwolnił.

(przekład H. Szelest, ze zmianą)

[23,8] *Licebit in eodem theatro diversa peregrinaque chorear(um) et saltationum genera inspicere: Cretenses, Ionicas, Laconicas, Doricas, tragicas, comicas, Baeticas, Batavicas, Numidicas, satyricas, Mauritanas, parthenias, comos, tetracomos, Calabrisimos* – por. POLLUX 4,14,99-105 ⇒ [1541], s. 192-194 (cap. XIV: „*De speciebus saltationis*” – O rodzajach tańca):

Species vero **saltationum**: concinnitas **tragica**, cordaces **comicae**, militaris, **satyrica**, saltationes armatae. [...] Erat et **comus** saltationis species et **tetracomus** – Herculi sacer et militaris. [...] Et **saltatio** φαλλικόν [*fallikón*] in honorem Bacchi, et victorialis Herculi, et **colabrisimos** – Thracia saltatio et Carica, sed et haec armata erat. [...] Sed dipodia **saltatio Laconica** est. [...] Bibasis vero **Laconica** quaedam **saltatio** erat, cui et bravia praeposita erant, non iuvenibus modo, sed et virginibus. [...] **Ionicum** vero Dianae saliebant, imprimis Siculi. [...] Erant etiam **saltationes** quaedam **Laconicae** de Malea, quibus Sileni inerant, et post hos **Satyri** circulatim saltantes. [...] **Tetracomus** autem **saltationis** species, ignoro, num Atheniensium **tetracomis** conveniat [...].

¹⁵⁷ *Samnites* – ‘samniti’, tj. gladiatorzy ciężkozbrojni, walczący bronią samnicką w hełmie z pióropuszem; *retiarii* – ‘siecierz’, tj. gladiatorzy zarzucający na głowę przeciwnika sieć i usiłujący przebić go trzymanym w lewej ręce trójzębem; *andabatae* – ‘andabaci’, tj. gladiatorzy walczący w hełmie pozbawionym otworów na oczy.

Rodzaje tańców: wytorny taniec tragiczny, komiczne kordaksy, taniec wojenny, satyrowy, tańce w zbroi. [...] Był też rodzaj tańca o nazwie swawolny korowód, i korowód poczwórny – taniec wojenny na cześć Herkulesa. [...] I taniec zwany fallikiem ku czci Bakchusa, i zwyczajni taniec Herkulesa, i kolabryzak – taniec tracki i karyjski, a i ten tańczono w zbroi. [...] Ale dypodia jest tańcem lakońskim. [...] Bibasis zaś był to jakiś taniec lakoński, za który dawano nagrody, nie tylko młodzieńcom, lecz także pannom. [...] Z kolei jonika tańczyli ku czci Diany przede wszystkim Sycylijczycy. [...] Były też jakieś tańce lakońskie z przylądka Malea, w których uczestniczyli Sylenowie, a po nich Satyrowie, tańcząc w koło. [...] Co do rodzaju tańca zwanego poczwórnym swawolnym korowodem, to nie wiem, czy jest on podobny do poczwórnych komosów u Ateńczyków [...].

Także ATHEN. 14,9 (618C) oraz 14,27 (631D). W wydaniu Natalego dei Conti mamy tę samą nazwę tańca, co u Reszki; zob. ATHEN. 14,27 (631D) ⇒ |1556|, s. 258,2 (p.): „Calabrimus” (a nie „colabrimus” jak u Polluksa). Podobnie w opartych na Atenajosie wykazach tańców; zob. NIGER, *Obson.appet.* |1532|, s. 312: „Calabrimos” (bezpośrednio wyżej autor wylicza rodzaje ciastek, których spis Reszka zamieścił na drugiej z dołączonych do egzemplarza druku kartek; por. niżej. 28,20-24) oraz MERCURIALIS, *Art.gymn.* 2,6 ⇒ |1569|, k. 37r B: „calabrimus” (to samo w wydaniu z 1577 r., k. 65D).

[24]

[24,1] *mare inter Baianas et Puteolanas moles, 3600 passuum ponte ... in Appiae viae formam a Caligula silice stratum* – por. SUET.*Cal.* 19,1 ⇒ |1527|, s. 66:

Novum praeterea atque inauditum genus spectacula excogitavit. Nam **Baiarum** medium intervallum et **Puteolanas** [dziś: *Puteolanas*] **moles, trium milium et sescentorum** fere **passuum ponte** [dziś: *passuum spatium, ponte*] coniunxit contractis undique onerariis navibus et ordine duplici ad ancoras collocatis superiectoque aggere terreno [dziś: *superiectoque terreno*] ac directo **in Appiae viae formam**.

Oprócz tego wymyślił nowy i niespotykany dotychczas rodzaj widowiska. Oto przestrzeń między Bajami aż do moło w Puteolach, licząca około trzech tysięcy sześciuset kroków, połączył mostem. Ściągnął na ten cel zewsząd okręty transportowe, ustawił je podwójnym rzędem, umocowane na kotwicach, kazał nasypać na nie ziemi i urządzić zupełnie na wzór drogi Apijskiej.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

Ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 36 ⇒ |1581a|, s. 560:

Contra Misenum [por. 10,2] et Baias [15,8] Puteolae [10,20] tribus aut quattuor passuum milibus procul apparent. Hoc maris intervallum Gaius, quartus Rom[anorum] imp[erator] [dziś: *Romanorum quartus imperator*], pessimus [dziś: *pessimorum*] vero post Neronem primus, per inanem sumptuosamque iactantiam terrestre [dziś: *terrestri*] ponte connexuit, quem ipse idem equestri primum habitu, mox triumphantis in morem, magno procerum comitatu faustoque [dziś: *faustaque*] plusquam caesareo permeavit.

Naprzeciwko Misenum i Baj, w odległości trzech lub czterech mil, wylania się Pozzuoli. Gajusz, czwarty z cesarzy rzymskich i najgorszy po Neronie, z próżnej pychy i zamiłowania do zbytku połączył przestrzeń między Pozzuoli i Bajami mostem usypanym z ziemi, przez który sam przejechał konno najpierw w stroju jeźdźcy, potem zaś jak tryumfator, w otoczeniu tłumu znakomitych obywateli i z przepychem bardziej niż cesarskim.

(przekład tu i niżej W. Olszaniec, ze zmianą)

oraz *Fam.* 5,4,5 ⇒ |1581b|, s. 642: „[...] Gaii Caligulae superbum olim, nunc obrutum undis iter” („[...] niegdyś sławną, a dziś przykrytą falami drogę Gajusza Kaliguli”).

[24,2] *3600 passuum* – tj. ok. 5328 m = 5,3 km; krok (*passus*) liczył ok. 1,48 m.

[24,3] *ad Xerxis imitationem, qui Hellespontum, sinu Baiano angustiolem, contabulaverat* – por. SUET.*Cal.* 19,3 ⇒ |1527|, s. 66:

Scio plerosque existimasse talem a Gaio pontem excogitatum aemulatione Xerxis, qui non sine admiratione aliquanto angustiolem Hellespontum contabulaverit.

Wiem, że wielu przypuszczało, jakoby taki most wymyślił Gajusz, aby zaćmić Kserksesa, który wzbudził podziw, przezucając drewniany most przez nieco węższy przecięz Hellespont.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska, ze zmianą)

Por. 10,30.

[24,4] *Hellespontum* – Hellespont (gr. Ἑλλήσποντος [*Helléspon̄tos*], łac. *Hellespontus*; dziś: gr. Δαρδανέλλια [*Dardanéllia*], tur. Çanakkale Boğazi, pol. Dardanele), długa (ok. 120 km) cieśnina między wybrzeżem Azji Mniejszej a obecnym Półwyspem Gallipoli (dawniej: Chersones Tracki), łącząca Morze Egejskie z Propontydą; jej szerokość wynosi od 1,3 do 18,5 km. Nazwa oznacza dosłownie: ‘Morze Helle’ i została nadana na pamiątkę po siostrze Friksosa, która zsunęła się z grzbietu barana o złotym runie, kiedy rodzeństwo uciekało przed macochą do Kolchidy.

[24,5] *a Caligula* – Kaligula (*Gaius Iulius Caesar Caligula*; 31 VIII 12 – 24 I 41, panował w latach: 37-41), cesarz rzymski z dynastii julijsko-klaudyjskiej. Od roku 31 towarzyszył Tyberiuszowi na Capri. Tradycja uczyniła zeń, podobnie jak z Nerona, władcę szalonego i okrutnego.

[24,6] *post decursum phalerato equo pontem* – por. SUET.*Cal.* 19,2 ⇒ |1527|, s. 66:

Per hunc **pontem** ultro citro commeavit biduo continenti, primo die **phalerato equo** insignisque quercica [dziś: *quercica*] corona et securi et caetra [dziś: *corona et caetra*] et gladio aureaque chlamyde, postridie quadrigario habitu curriculoque biuigi famosorum equorum [...].

Po tym moście przejeżdżał się w tę i tamtą stronę przez dwa dni bez przerwy. Pierwszego dnia na koniu w bogatej uprzęży, sam strojny w wieniec dębowy, topór, małą tarczę, miecz i chlamidę ze złotogłowiu. Dnia następnego ubrany za woźnicę kwadrygi prowadził rydwan, zaprzężony w dwa sławne rumaki.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska, z uzupełnieniem wedle dawnego brzmienia tekstu)

Por. także 24,1 (cytat z Petrarcki).

[24,7] *deiectosque de eo spectatores* – por. SUET.Cal. 32,1 ⇒ |1527|, s. 69:

Puteolis [por. 10,20] *dedicatione pontis, quem excogitatum ab eo significavimus* [SUET.Cal. 19,1; zob. 24,1], *cum multos e litore invitasset ad se, repente omnes praecipitavit, quosdam gubernacula apprehendentes contis remisque detrusit in mare.*

W Puteolach podczas poświęcenia mostu jego własnego pomysłu (o czym wspomniałem) najpierw zaprosił do siebie liczną publiczność z wybrzeża, potem nagle wszystkich kazał zrzucić w morze. Niektórych czepiających się steru spychano do morza na jego rozkaz drągami i wiosłami.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

[24,8] *aut canticum desaltantem, aut aurigantem* – por. SUET.Cal. 54,1-2 ⇒ |1527|, s. 74:

Thrax [dziś: *Thraex*] et auriga [i.e. Caligula], idem cantor atque saltator, battuebat pugnatoriis armis, aurigabat exstructo plurifariam circo; canendi ac saltandi voluptate ita efferebatur [...]. Saltabat autem nonnumquam etiam noctu [...], deinde repente magno tibiarum et scabellorum crepitu cum palla tunicaque talari prosiluit ac desaltato cantico abiit.

Był z niego [tj. z Kaliguli] i gladiator tracki, i woźnica, i śpiewak, i tancerz, fechtował się orężem bojowym, powoził w cyrkach wznoszonych [dla niego] w wielu miejscowościach, szczególnie jednak lubił śpiewać i tańczyć. [...] Tańczył nieraz także nocą. [...] i nagle wśród ogłuszającego hałasu fletni i rytmicznego przytupywania drewnianych sa ndałów orkiestrantów wyskoczył na scenę w płaszczu i w tunice do stóp, wykonał taniec przy wtórze śpiewu i znikł.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

[24,9] *reorum defensiones meditantem* – por. SUET.Cal. 53,2 ⇒ |1527|, s. 74:

Solebat etiam prosperis oratorum actionibus rescribere et magnorum in senatu reorum accusationes defensionesque meditari [...].

Układał również odpowiedzi na udane przemówienia krasomówców oraz obmyślał obrony lub oskarżenia znaczących osobistości sądzonych w senacie. [...]

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

[24,10] *animo quietiore* – por. zwrot *quieto animo* używany przez Cycerona; np. CIC.Sull. 26; Rosc.Q. 43; Tusc. 2,1,1; Fin. 2,8,25.

Por. także sam frazeologizm (bez nawiązań tematycznych) w edycji Xylandra: PLUT.*Tranquil.anim.* 465D ⇒ |1572b|, s. 308,37: „animo quietiore [εὐθυμοτέρας – *euthymotéras*]”; w wydaniu Crusierusa fraza ta, zresztą bliższa znaczeniem tekstowi oryginału, brzmi ⇒ |1573|, s. 90,21: „maiore tranquillitate”.

[24,11] *Homeri et Virgilio carmina, et Livii historiam voluit abolere* – por. SUET.Cal. 34,2 ⇒ |1527|, s. 70:

Cogitavit etiam de Homeri carminibus abolendis, cur enim sibi non licere dicens, quod Platoni licuisset, qui eum e civitate, quam constituebat, eiecerit? Sed et Vergilii, et Titi Livii [dziś: *Vergili[i] ac Livii*] scripta et imagines paulum affuit, quin ex omnibus bibliothecis amoverit [dziś: *amoveret*], quorum alterum ut nullius ingenii minimeque doctrinae, alterum ut verbum in historia neglegentemque carpebat.

Nosił się nawet z zamiarem zniszczenia poematów Homera, mówiąc: „Dlaczegoż nie mogę pozwolić sobie na to, co było wolno Platonowi, który usunął Homera ze swego idealnego państwa?”. O mało nie usunął ze wszystkich bibliotek dzieł i wizerunków Wergiliusza i Tytusa Liwiusza. Pierwszemu z nich zarzucał, iż nie ma żadnego talentu, zaś wiedzę ni-
kłą, drugiemu – że jest gadatliwym i niedbałym dziejopisem.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

Co do trybu czasownika *voluit* por. 12,11.

[24,12] *Virgilio* – por. zapis wyżej, [18]. Począwszy od Średniowiecza, dość często zamiast *Vergilius* stosowano formę *Virgilius* (najwcześniejsze jej użycie poświadcza grecka inskrypcja honoryfikacyjna z V w., poświęcona poecie Klaudianowi; CIL 6.1710 = ILS 1.2949), która – w myśl błędnych etymologii – miała pochodzić od słowa *virgo* (‘dziewica’) i dowodzić przypisywanej poecie skromności, lub od słowa *virga* (‘gałązka, różdżka’), a to z uwagi na przekonanie o magicznych zdolnościach Wergiliusza.

[24,13] *Senecae doctissimi scripta harenam esse sine calce dixerit* – por. SUET.Cal. 53,2 ⇒ |1527|, s. 74:

Peroraturus stricturum se lucubrationis suae telum minabatur, lenius comptiusque scribendi genus adeo contemnens, ut Senecam tum maxime placentem „commissions meras” componere et „harenam esse sine calce” diceret.

Mając przemawiać publicznie, groźnie zapowiadał, że „wyrzelił pocisk swej nocnej pracy”. Gardził stylem wyszukany i ozdobny. Mawiał o Senecie, który wówczas największym cieszył się powodzeniem, iż tworzy on tylko „same napuszone mowy” i że jego pisma „są tylko piaskiem bez wapna”.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

Ponadto ERASMUS, *Adagia* 1257 (II III 57: *Harena sine calce*); *nb.* wyrażoną przez cesarza ocenę stylu Seneki uważa Erazm za słuszną.

Co do trybu czasownika *dixerit* por. 12,11.

[25]

[25,1] *Domitianum ad At{t}ellam videbimus* – błąd rzeczowy Reszki, Domicjan nie przebywał bowiem w Atelli, lecz w *Albanum*, swojej willi opodal Alby (dziś: wł. Albano), miasta w Lacjum, na wschodnim brzegu Jeziora Albańskiego; por. TAC.*Agric.* 45,1; IUUV. 4,61, 100, 145; PLIN.MI.*Epist.* 4,11,6; SUET.*Dom.* 4,4, 19,1; CASS.DIO 66,3,4. 9,4; 67,1,2 itp. Może zatem należałoby w tym miejscu czytać: *Albanum*, co daje się łatwo wyprowadzić z widniejącej w druku błędnej formy *Attallam* (*tt* → *lb*, *ll* → *n*, *a* → *u*), taką też nazwę siedziby Domicjana przekazują teksty starożytne, jednakże ponieważ w rejonie opisywanym przez autora znajdowała się Atella, zdecydowano się przyjąć tę formę.

Latem 29 r. przez cztery dni Wergiliusz na zmianę z Mecenasem (kiedy poecie już nadwyreżał się głos) miał tu czytać *Georgiki* Oktawianowi, który wracając ze Wschodu po zwycięstwie nad Antoniuszem, zatrzymał się wówczas w Atelli na kuracji (VSD 27 ⇒ |1561|, k. β₁v). Niewykluczone więc, że Reszka, mając w pamięci obecność jakiegoś cesarza w Atelli, bezwiednie połączył nazwę tej miejscowości z osobą innego władcy.

[25,2] *Domitianum* – Domicjan (*Titus Flavius Domitianus*; 24 X 51 – 18 IX 96, panował w latach: 81-96), cesarz rzymski z dynastii Flawiuszów. Odnosił sukcesy militarne i podjął pierwsze prace przy budowie limesu, czyli systemu umocnień granicznych, kontynuowane potem przez wiele pokoleń.

[25,3] *cur devictis Sarmatis lauream modo Capitolino Iovi rettulit, cum tamen Sarmatae legionem eius cum legato simul ad internecionem deleverint* – por. SUET.*Dom.* 6,1 ⇒ |1527|, s. 125:

Expeditiones partim sponte susceperat, partim necessario: sponte in Cattsos, necessario unam in Sarmatas legione cum legato simul caesa; in Dacos duas, primam Oppio Sabino consulari oppresso, secundam Cornelio Fusco praefecto cohortium praetorianarum, cui belli summam commiserat. De Cattis Dacisque post varia proelia duplicem triumphum (druk: *triumplum*) egit, de Sarmatis lauream modo Capitolino Iovi rettulit.

Wyprawy wojenne podejmował częściowo z własnej ochoty, częściowo z konieczności. Z własnej ochoty podjął wyprawę przeciw Chattom. Z konieczności – jedną przeciw Sarmatom, gdyż wycięli mu cały legion razem z legatem, dwie przeciw Dakom. Pierwszą wyprawę przeciw Dakom podjął na skutek klęski Opiusza Sabina, byłego konsula, drugą na skutek klęski Korneliusza Fуска, dowódcy kohorty pretorianów, któremu powierzono dowództwo naczelne w tej wojnie. Po różnych zmiennych kolejach wojny mógł wreszcie Domicjan święcić podwójny triumf: z powodu wygranej z Chattami [83 r. – tu i dalej *annot.edd.*] i Dakami [89 r.]. Z powodu zwycięstwa nad Sarmatami [92 r.] złożył tylko wieniec wawrzynowy Jowiszowi Kapitołińskiemu.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

Także EUTROP.*Brev.urb.cond.* 7,23.

devictis Sarmatis – lekcja druku ('po zwycięstwie nad Sarmatami / zwyciężywszy Sarmatów'), którą zdecydowałyśmy się zachować w edycji, daje wprawdzie sens, ale frazeologia języka łacińskiego uprawomocnia także poprawkę: *de victis Sarmatis* ('z powodu zwycięstwa nad Sarmatami').

[25,4] *Sarmatis* – chodzi tu o jedno z koczowniczych plemion sarmackich – Jazygów (łac. *Iazyges*, także *Sarmatae Iazyges* – 'sarmaccy Jazygowie'), którzy w połowie I w. n.e. znad dolnego Dunaju (trzy dekady wcześniej tu lokuje ich Owidiusz; por. np. OV.*Pont.* 4,7,9-10) przesunęli się na zachód, na wschodnie tereny Wielkiej Niziny Węgierskiej, wypierając stamtąd Daków (PLIN.MA.*NH.* 4,80) i stając się zagrożeniem przede wszystkim dla rzymskiej prowincji Pannonii. Jazygowie wchodzili w aliansy z germańskimi Swebami znad środkowego Dunaju, przez których w 92 r. zostali wciągnięci w konflikt z Rzymem (na temat jego przyczyn por. CASS.DIO 67,5[*post* 12!],2), określane w źródłach jako *bellum Sarmaticum et Suebicum* lub *bellum Pannonicum*.

To właśnie opisywani przez autorów starożytnych Sarmaci mieli dostarczyć antycznego rodowodu – w epoce Renesansu nie mniej ważnego niż biblijny – ludom środkowej i wschodniej Europy, a więc także Polakom czy szerzej: mieszkańcom Rzeczypospolitej. Wypracowanie tej genealogii ułatwiła publikacja drukiem w 2. połowie XV w. m.in. dzieł Klaudiusza Ptolemeusza i *Germanii* Tacyta, opisujących krainy spoza grecko-rzymskiej cywilizacji. Ziemię między Wisłą a Donem przedstawiał jako Sarmację europejską Maciej Miechowita w słynnej pracy *Tractatus de duabus Sarmatiis, Asiana et Europiana, et de contentis in eis* (Cracoviae 1517; Opis Sarmacji Azjatyckiej i Europejskiej oraz tego, co się w nich znajduje). W czasach Reszki przekonanie o sarmackim pochodzeniu Słowian i Polaków upowszechniały dzieła dobre mu znanego Marcina Kromera, przede wszystkim *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* (Basileae 1555; tytuł przekładu Marcina Błażowskiego: *O sprawach, dziejach i wszystkich innych potocznościach koronnych polskich ksiąg XXX*), Alessandra Guagniniego (Aleksandra Gwagnina) – *Sarmatae Europaeae descriptio* (Spira 1578; tytuł przekładu Marcina Paszkowskiego: *Kronika Sarmacji europejskiej*; utwór ten jako własny wymienia Maciej Strykowski, którego Guagnini był dowódcą) czy Stanisława Sarnickiego *Annales, sive De origine et rebus gestis Polonorum et Lituorum[sic!] libri octo* ([Kraków] 1587; Roczniki, czyli o pochodzeniu i sprawach Polaków oraz Litwinów ksiąg osiem).

[25,5] *lauream modo Capitolino Iovi* – przybytek Jowisza na Kapitolu, będący również miejscem kultu Junony i Minerwy, od czasu swego powstania w końcu VI w. p.n.e. stanowił najważniejszą rzymską budowlę sakralną. Na temat lauru jako znaku zwycięstwa militarnego por. np. PLIN.MA.*NH.* 15,40,133-134 ⇒ |1554|, s. 263,1-3:

Romanis praecipue laetitiae victoriarumque nuntia additur [*i.e.* laurus] litteris et militum lanceis pilisque. Fasces imperatorum decorat. Ex iis in gremio Iovis optimi maximi deponitur, quoties laetitiam nova victoria attulit.

Rzymianom szczególnie zwiastuje [tj. laur] radość i zwycięstwo obwiniony około listów albo przywiązany do pik i dzid żołnierzy. Zdobi on *fasces* imperatorów. Z tych składanych bywa na łonie Najlepszego i Największego Jowisza, ilekroć nowe zwycięstwo radość wzniesia.

(przekład J. Łukaszewicz)

Złożenie wawrzynów w świątyni Jowisza na Wzgórzu Kapitołińskim, do którego to aktu ograniczył się Domicjan, rezygnując z procesji triumfalnej, kończyło całą uroczystość triumfu. Przychylny cesarzowi Stacjusz przedstawia ten fakt jako wyraz powściągliwości władcy w przyznawaniu sobie zaszczytów; por. *STAT.Silv.* 3,3,167-171:

[...] Haut mirum, ductor placidissime, quando haec est, quae victis parcentia foedera Cattis quaeque suum Dacis donat clementia montem, quae modo Marcomanos post horrida bella vagosque Sauromatas Latio non est dignata triumpho.

I nic w tym dziwnego, skoro ta twoja łaskawość, najłagodniejszy władco, i Kattom podbitym dała przystępne warunki przymierza, i Dakom darowała ich górę, i nie uznała za godnych triumfu rzymskiego niedawno pobitych w strasznej wojnie ni Markomanów, ni koczujących Sarmatów.

(przekład M. Brożek [w. 166-171])

por. także *MART.Epigr.* 8,15,5-6 ⇒ |1588|, s. 142:

hos quoque secretos memoravit Roma triumphos, nec minor ista tuae laurea pacis erit [dziś: erat].

O tych triumfach cichych Rzym też opowiadał, od innych nie będzie gorszy wieniec pokoju twój.

Fakt, iż Domicjan nie odbył triumfu, zdaniem dzisiejszych historyków może świadczyć o tym, iż cesarz myślał o ponownym podjęciu walki z plemionami znad Dolnego Dunaju.

[25,6] *Sarmatae legionem eius cum legato simul ad internecionem deleverint* – najprawdopodobniej mowa tu o *Legio XXI Rapax* ('Drapieżnica', dosłownie: '[jak drapieżny ptak] chwytająca [zdobyczą]'), której źródła antyczne, odnoszące się do epoki późniejszej niż panowanie cesarza Domicjana, już nie wymieniają; por. *CASS.DIO* 67,5[post 12!],2.

[25,7] *ad internecionem deleverint* – por. *LIV.* 9,45,17 ⇒ |1588|, s. 169,46-47: „nomenque Aequorum prope **ad internecionem deletum**” („i plemię [tj. Ekwów] prawie zupełnie zaginęło”; przekład A. Kościółek).

[25,8] *sagittas ... quarum praecipuo studio tenebatur* – por. *SUET.Dom.* 19,1 ⇒ |1527|, s. 129-130:

[...] armorum nullo, **sagittarum vel praecipuo studio tenebatur.**

Nie lubił szermierki, natomiast bardzo chętnie strzelał z łuku.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

[25,9] *patriae Tuae more* – późniejsza wzmianka o Mazowszu wskazywałaby, że nie chodzi o Ruś, miejsce urodzenia Szymonowica, lecz właśnie o Mazowsze – ojcem poety był Szymon z Brzeziny (leżących na południowo-zachodnim Mazowszu).

[25,10] *ut palmam dextrae manus pueri procul stantis pro scopulo dispansam non laedat, sed per intervalla digitorum nulla secuta laesione missas sagittas penetrare faciat* – por. *SUET.Dom.* 19,1 ⇒ |1527|, s. 130:

Nonnumquam in **pueri procul stantis** praebentisque **pro scopulo dispansam dextrae manus palmam sagittas** tanta arte daret, ut omnes **per intervalla digitorum** innocue evaderent.

Niekiedy kazał młodemu niewolnikowi stanąć z dala i nadstawić dłoń prawej ręki, szeroko rozwartą, jako cel, i tak zręcznie wypuszczał strzały, że wszystkie przechodziły nieszkodliwie między palcami.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

[25,11] *ardentem candelam ceream, supra frontem stantis pueri applicatam, iacto iaculo exstinguat, quod nostris catholicissimis Masovitis sollemne esse non ignoras illo – quo, scis – tempore* – edytorkom nie udało się odnaleźć źródła, które by wspominało o podobnym zwyczaju.

[25,12] *nostris catholicissimis Masovitis* – szlachta mazowiecka/mazurska uchodziła za bezprzykładnie wierną katolicyzmowi. Sformułowanie nie jest, oczywiście, ironiczne, co najwyżej żartobliwe; por. to samo określenie, tym razem wyrażające pochwałę, w polemicznym utworze Reszki, *Spongia* |1590|, k. I₂v:

[...] et quicquid illud est, quod de pace religionis apud Warszawiam interregni tempore scriptum est, sanctum esse iubes. At nos dicimus, illam, quam vos confoederationem vocatis, magis iratorum hominum studia, quam constans senatus consilium fuisse. An non audivisti, qui contra illam orthodoxorum strepitus, qui ecclesiasticorum fremitus, quae **Masoviorum catholicissimorum** protestationes et denuntiationes exstiterunt?

[...] a czymkolwiek jest to, co podczas bezkrólestwa postanowiono pod Warszawą w sprawie pokoju między wyznacznymi, ty chcesz, aby było święte. My tymczasem powiadamy, że owa – jak ją nazywacie – konfederacja była raczej wynikiem gorączkowych dążeń rozgniewanych ludzi, nie zaś niewzruszonym postanowieniem senatu. Czyś nie słyszał, jaki przeciw niej podniósł się krzyk prawosławnych, jaka wrzawa ludzi Kościoła, jakie protesty i oskarżenia wysuwane przez Mazowszan, arcyprawowiernych katolików?

Reszka, podkreślając ortodoksyjność wiary Mazowszan, jednocześnie przypisuje im upodobanie do niezwykłych, pogańskich w swej proveniencji, rozrywek.

[25,13] *non ignoras* – frazeologizm łaciński; por. np. *CIC.Ac. I* 1,6; *Fin.* 3,1,3; *Fam.* 1,9,12; 2,4,1; 3,8,5.

[25,14] *illo – quo, scis – tempore* – nie wiemy, do jakich okoliczności, a więc i do jakiego czasu, odwołuje się autor. Zob. ponadto RESZKA, *Epist. I* [1594], [XLV] s. 420: „Relicta patria **illo – quo, scis – tempore**”.

[26]

[26,1] *animus discendo* – por. AUG.*Immort.anim.* 5,7:

Namque aut secundum corporis passiones, aut secundum suas, **anima** dicitur immutari. Secundum corporis, ut per aetates, per morbos, per dolores, labores, offensiones, per voluptates. Secundum suas autem, ut cupiendo, laetando, metuendo, aegrescendo, studendo, **discendo**.

Mówi się bowiem o zmianach duchy albo ze względu na doznania ciała, albo ze względu na doznania jej samej. Doznania ciała takie, jak wiek, choroby, bóle, prace, dolegliwości, rozkosze. Doznania duszy – jak pragnienie, radość, strach, utrapienie, zapał, uczenie się.

(przekład M. Tomaszewski, ze zmianą)

[26,2] *oculi spectando ... dolebunt* – por. PLAUT.*Men.* 882-883 ⇔ [1577], s. 449D:

Lumbi sedendo **oculique** [dziś: *oculi*] **spectando dolent**,
manendo medicum, dum se ex opere recipiat.

Lędźwie boła z siedzenia, oczy od patrzenia,
gdy czekam na lekarza, aż wróci z zajęcia.

(przekład G. Przychocki [w. 899-900])

Słowa te wypowiada Teść (*Senex*) Menechma I (*Menaechmus*), który sprowadza do zięcia lekarza. Frazę, choć zmodyfikowaną w drugiej części, powtórzył potem Ausoniusz; por. AUSON.*Lud.sept.sap.* 131.

[26,3] *pedes ambulando* – por. AUG.*Trin.* 11,6,10: „requiem **pedis** esse in **ambulando**” (stopy odpoczywają podczas chodzenia); IACOBUS VITRIACENSIS, *Serm.ferial.* 15 (s. 105f):

Cras hora matutina domino meo adhuc dormiente ad me in hortum istum exhibis et super **pedes** et manus **ambulando**, ut te equitare possim, incurvaberis.

Jutro ranną porą, gdy małżonek mój będzie jeszcze spał, wyjdiesz do mnie do tego ogrodu i poruszając się na rękach i na nogach, schylisz tak, abym mogła dotrzeć do ciebie jak konia.

oraz *Serm.dominic.* [1575], s. 530: „Ipse enim [*i.e.* Deus] [...] fecerat miracula in mari fluctus eius compescendo et siccis **pedibus** super illud **ambulando**” (Albowiem on sam [tj. Bóg] czynił cuda na morzu, kiedy uciszył jego fale i przeszedł po nim suchymi stopami); AGRIPPA VON NETTESHEIM, *Occult.phil.* [1533], s. LXII (lib. 1, cap. 52): „Saturnus enim hominem indicat [...] confricantem **pedes ambulando**” (Saturn [tj. planeta] oznacza człowieka, który ściera stopy, chodząc).

[26,4] *ad otiosas Te Capreas quietis causa mittam* – por. SUET.*Aug.* 98,1 ⇔ [1527], s. 43:

Tunc **Campaniae** [por. 9,1] ora proximisque insulis circuitis [*i.e.* Octavianus Augustus] **Caprearum** [11,18] quoque secessui quadriduum impendit remississimo **ad otium** et ad omnem comitatem animo.

W tym czasie odwiedził [Oktawian August] brzegi Kampanii i najbliższe wyspy. Spędził również cztery dni w ustrojni u wyspy Kapri, oddając się beztrudnie wypoczynkowi i rozrywkom wszelkiego rodzaju.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

Oktawian August zamienił się z Neapolem na wyspy: oddał mieszkańcom miasta Enarię w zamian za Capri; por. SUET.*Aug.* 92,2.

[26,5] *Capreas ... ubi Tiberium, contemptissimae inertiae principem* – por. TAC.*Hist.* 1,6:

Invalidum senem [Galbam – tu i dalej *annot.edd.*] Titus Vinus [*cos.* 69] et Cornelius Laco [prefekt kohort pretoriańskich, *praefectus praetorium*], alter deterrimus mortalium, alter ignavissimus, odio flagitiorum oneratum **contemptu inertiae** destruebant.

Tytus Winusz i Korneliusz Lakon, z których jeden był najniegodziwszym, drugi najgłupszym z ludzi, już to obarczali tego bezsilnego starca [tj. Galbę] nienawiścią, jaką wzbudzały ich zbrodnie, już też podkopywali jego powagę wzgardą, jaką żywiono dla ich bezzynności.

(przekład S. Hammer)

Ponadto PETRARCA, *Itinerar.sepulcr.* 40 ⇔ [1581a], s. 560:

Hinc ad dextram **Capreae** [por. 11,18] insula linquitur, asperrimis rupibus circumsaepa, secessus infamis senilium **Tyberii** voluptatum et officina saevitiae.

W tym miejscu z prawej mija się wyspę Capri, otoczoną stromymi skałami, schronienie starczych żądz niesławnego Tyberiusza i kuźnię okrucieństwa.

(przekład W. Olszaniec)

[26,6] *Apraxopolim ab Augusto vocatas* – por. SUET.*Aug.* 98,4 ⇔ [1527], s. 43:

Vicinam **Capreis** [por. 11,18] insulam **ἀπραγοπόλιτιν** [*apragopolim*] [dziś: *Apragopolim*] appellabat a desidia secedentium illuc e comitatu suo.

Wyspę sąsiadującą z Kapri nazwał Apragopolis z powodu leniwego trybu życia swych dworaków tam zamieszkałych.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

[26,7] *Apraxopolim* – zarówno ta nazwa, jak i Swetoniuszowa *Apragopolis* pochodzą od czasownika ἀπρακτέω [*apraktéo*] – ‘jestem beczynny’ oraz związanego z nim rzeczownika ἀπραξία [*apraksía*] – ‘beczynność, wypoczynek’. Forma *Reszki* pojawia się u jeszcze jednego autora; zob. VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, lib. 6, [1559], s. 143,41-42: „[...] *Capreae* [por. 11,18], quam **Apraxopolim** Augustus vocare solebat ob *amoenitatis* [por. 9,9; 15,9] recessum *inertem*” ([...] *Kapreje*, które August miał zwyczaj nazywać *Apraksopolis*, bo to rozkoszne ustronie zachęcało do *beczynności* [por. 26,5]). I Volaterranus, i *Reszka* nadają to miano wyspie *Capri*, a nie – jak August u Swetoniusza – wyspie sąsiedniej (dzisiejsze: *Ischia? Nisida? Procida?*). Komentatorzy sądzą, że wyspę bezpośrednio sąsiadującą z *Capri* mogło na skutek ruchów sejsmicznych przykryć morze lub że w istocie chodziło o część samej *Capri*, np. *Anacapri* lub *Villę Monacone*.

Także RESZKA, *Epist. II* [1598], [XI] s. 125:

Ab aula vero, ad quam vocas [*i.e.* Christophorus Varsevicius], et ambitione iam dudum abhorreo; prompta res est ad scelus posse multum in aula. **Απραξόπολιν** [*Apraksópolin*] [druk: *Απραξοτωλιν*] prospecto, ubi nullus ἀλλοτρώσαλλος¹⁵⁸ [*allopósallos*], sed umbra, quies, otium et amica Musis solitudo.

Od dworu, na który mnie wzywasz [mowa o Krzysztofie Warszewickim], i od intryg już od dawna stronię; wpływy na dworze stwarzają łatwą sposobność do występku. Wypatruję *Apraksopolis* (‘Miasta Beczynności’), gdzie nikt nie sprzyja raz jednemu, raz drugiemu, a tylko cię, spokój, odpoczynek i przyjaciółka *Muz* – samotność.

[26,8] *Tiberium* – Tyberiusz (*Tiberius Iulius Caesar*; 16 XI 42 p.n.e. – 16 III 37, panował w latach: 14-37), cesarz rzymski z dynastii julijsko-klaudyjskiej. Był pasierbem Oktawiana Augusta, усыnowionym (4 r. n.e.) przez cesarza po śmierci jego własnych wnuków (zob. 26,13). Obejmując władzę, liczył 50 lat. Od roku 26 n.e. pędził pustelniczy żywot na *Capri*, stamtąd kierując państwem. Dobrane przez *Reszkę* fragmenty źródeł starożytnych ukazują Tyberiusza jako dziwaka i gnuśnego cesarza, tymczasem z tych samych źródeł wyłania się również obraz wybitnego wodza, władcy sprawnego i dbającego o finanse państwa.

[26,9] *garririque omnia ... quae solent subrostrarii* – rzeczownik *subrostrani/subrostrarii* pojawia się w zachowanej literaturze rzymskiej jedynie w liście Marka Celiusza Rufusa do Cyncerona, w zdaniu, w którym Celiusz mówi o fałszywych pogłoskach na temat śmierci *Arpinaty* (*CIC.Fam.* 8,1,4):

Te a[nte] d[iem] VIII Kal[endas] Iun[ii] **subrostrani** (quod illorum capiti sit!) dissiparant perisse. Urbe ac foro toto maximus rumor fuit te a Q[uinto] Pompeio in itinere occisum.

Gawiedź podrostrąńska rozsiała o tobie 24 maja pogłoskę (co niech spadnie na jej głowę!), która wkrótce rozeszła się po forum i całym Rzymie, żeś zginął, że Kw. Pompejusz zabił cię w drodze.

(przekład E. Rykaczewski)

Wyraz ten znaczy dosłownie: ‘[ludzie] spod rostry’. Łaciński rzeczownik (*n plur.*) *rostra* oznaczał mównicę na *Forum Romanum* (czyli głównym placu Rzymu, gdzie skupiało się życie polityczne miasta), ozdobioną dziobami okrętów (*rostrum* – ‘dziób, pysk’), które Rzymianie zdobyli w bitwie z Wolskami pod *Ancjum* (338 r. p.n.e.).

subrostrarii – forma druku jest dopuszczalna, dlatego – mimo że w ówczesnych edycjach listów Cyncerona (por. np. ⇒ [1562], s. 215; [1581], k. 112r) obowiązywała odmianka *subrostrani* – zdecydowano się ją pozostawić, nie wprowadzając poprawki; oczywiście o błąd w odczytaniu rękopisu listu wyjątkowo tutaj łatwo (*n* → *ri*).

[26,10] *utrum in eius bibliotheca exstet adhuc Aselii Sabini dialogus, HS ducentis ab eo emptus, in quo boleti et ficedulae, et ostreae, et turdi certamen induxit* – por. *SUET.Tib.* 42,2 ⇒ [1527], s. 54:

Asellio Sabino H-S [dziś: *sestertia*] **ducenta** donavit **pro dialogo, in quo boleti et ficedulae, et ostreae, et turdi certamen induxerat.**

Aseliuszowi Sabinowi darował dwieście tysięcy sestercjów za napisanie dialogu, w którym ów przedstawił spór boro-wika, figojadki.¹⁵⁹ ostrygi i kwiczoła.

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

Wyżej, w akapicie [13], *Reszka* cytuje poprzednie zdanie z tekstu Swetoniusza; por. 13,13.

[26,11] *Aselii Sabini* – *Azeliusz Sabinus* (*Asellius Sabinus*; *PIR*² A 1213) to autor znany wyłącznie z tej wzmianki w Swetoniuszowym żywocie cesarza Tyberiusza, jakkolwiek niektórzy utożsamiają go z *Azylluszem* (*Asillius*), który – jak dowiadujemy się z listu Oktawiana Augusta do wnuczki *Agryppiny Starszej* (por. 29,1) – miał opiekować się małym *Gajuszem Kaligulą* podczas jego podróży do matki (*SUET.Cal.* 8,4), lub z retorem *Azylluszem Sabinusem* (*Asilius Sabinus*), najwdzięczniejszym wśród retorów wesółkiem („venustissimus inter rhetoras scurra”), o którym wspomina *Seneka Starszy* (*SEN.MA.Suas.* 2,12).

[26,12] *HS* – tożsame z *IIS*; w ten sposób Rzymianie zapisywali „2 i pół”: *H = II = duo* (‘dwa’), *S = semis* (‘pół’), co można też było ująć jako „trzy/trzeci bez połowy” albo „pół do trzech / do trzeciego” (ułamek zwłaszcza w rachunkach pieniężnych umieszczano przed liczbą, którą o ten właśnie ułamek należało pomniejszyć; por. także pol. „półtrzecia”), dlatego też pieniądź (*nummus*) o wartości 2½ asa nosił nazwę „trzeci bez połowy / półtrzecia”, czyli

¹⁵⁸ Epitet *Marsa*; por. *HOM.II.* 5,831, 889.

¹⁵⁹ Nazwa rodzajowa *ficedula* obejmuje wiele gatunków ptaków z rodziny mucholówkowatych (*Muscicapidae*), których nie należy mylić z figojadami z rodziny wilg, ponieważ nie występują one w Europie. W okolicach *Wezuwiusza* na przelotach pojawia się np. mniejsza od wróbla mucholówka żałobna (*Ficedula hypoleuca*). *Ficedula*-figojadka jest też identyfikowana z piegżą (*Sylvia curruca curruca*), ptakiem z rodziny pokrzewkowatych (*Sylviidae*).

sestertius (z *semis tertius*, scil. *nummus*, gdyż forma *sestertius* jest przymiotnikiem), zapisywano zaś tę nazwę symbolem *HS*. Suma, którą podaje Swetoniusz, czyli *sestertia ducenta*, to nie 200, lecz 200 000 sesterców: łaciński rzeczownik *sestertium* oznaczał ‘tysiąc sesterców’.

[26,13] *eiusdem Tiberii lyricum carmen, quod inscripsit «De Iulii Caesaris morte conquestio»* – por. *SUET.Tib. 70,2* ⇨ [1527], s. 60:

Composuit et **carmen lyricum**, cuius est titulus *Conquestio de Iulii Caesaris morte* [dziś: *de morte L[ucii] Caesaris*].

Ułożył także utwór liryczny, który nosi tytuł *Skarga po śmierci Juliusza Cezara*.

Por. ponadto inne edycje z lekcją *conquisitio* (‘wyszukiwanie, śledzenie, badanie’) zamiast *conquestio* (‘żalenie się, skarga’) oraz tą samą lekcją *I./Iulii* zamiast *L.*: ⇨ [1508], k. 81r: „Composuit et carmen lyricum, cuius est titulus *Conquisitio de I[ulii] Caesaris morte*” (Napisał również utwór liryczny, którego tytuł brzmi: *Badanie śmierci Juliusza Cezara*); [1548], s. 355: „Composuit et carmen lyricum, cuius est titulus *Conquisitio de Iulii Caesaris morte*” oraz komentarz Filipa Beroalda – ibidem, 29-32 (p.):

De Iulii Caesaris morte.] **Iulium Caesarem** dictatorem significat, de cuius interitu Tyberius carmine lyrico conquirebat, cur scilicet fuisset interfectus et a quibus, et a quot, et alia hoc genus.

O śmierci Juliusza Cezara.] „Juliusz Cezar” oznacza dyktatora, którego okoliczności zgonu badał Tyberiusz w wierszu lirycznym, dlaczego mianowicie został zamordowany i przez kogo, ilu było zabójców oraz inne sprawy tego rodzaju.

Natomiast wydania Pulmannusa (*SUET.Tib. 70,2* ⇨ [1574], s. 160) i Torrentiusa¹⁶⁰ (*SUET.Tib. 70,2* ⇨ [1591], s. 189) przynoszą lekcję obowiązującą dzisiaj: „Composuit et carmen lyricum, cuius est titulus *Conquestio de L[ucii] Caesaris morte*”. Zob. także PULMANNUS, *Annot.* [1574], s. 18:

LXX. *Conquestio de L[ucii] Caesaris morte* lego, ut nepotis Augusti, Lucii Caesaris, deploratam ab eo mortem carmine putemus. Turneb[us] lib[ro] xiiii, cap[ite] xvii. *Conquisitio de L[ucii] Caesaris* N. S., *Conquisitio de I[ulii] Caesaris* R., *Conquisitio de Iulii Caesaris* A.¹⁶¹

LXX. Czytam: *Skarga po śmierci Lucjusza Cezara*, jako że uważamy, iż w utworze tym opłakał on śmierć wnuka Augusta, Lucjusza Cezara. Turnebus w księdze XIV, w rozdziale XVII: [...]

oraz TORRENTIUS, *Comm.* [1578], s. 275:

CONQUESTIO DE L[UCII] CAESARIS MORTE. Recte sic Pulmannus, Turnebi auctoritatem secutus, sic enim et nostri meliores cod[ices]. Dico L[ucii] Caesaris. Pro **conquestio** etiam *conquisitio* habent MS omnes, sed **conquestionis** vocabulo etiam Cic[ero] usus est¹⁶² et verisimile est Tiberium in Augusti gratiam mortem filii eius deplorassee. Quamquam si quis **Iulii** malit, nolim contentiose agere, cur enim non Gaii etiam mortem luxit, cum eodem tempore ambo extincti sint et quidem Gaius prior?¹⁶³ Aug. cap. LXV [SUET.Aug. 65,1].

ŻALE PO ŚMIERCI LUCJUSZA CEZARA. Ma rację Pulmannus, idąc za autorytetem Turnebusa, tak bowiem podają i nasze lepsze kodeksy. Opowiadam się za odczytaniem *L[ucii] Caesaris*. Również zamiast *conquestio* wszystkie rękopisy mają słowo *conquisitio*, wszelako słowem *conquestio* posłużył się i Cynceron, jest też wielce prawdopodobne, że Tyberiusz z wdzięczności wobec Augusta opłakiwał śmierć jego syna. Jakkolwiek, jeśli ktoś woli odczytanie „Juliusz”, nie zamierzam się spierać, dlaczego bowiem nie miałby opłakiwać także zgonu Gajusza, skoro w tym samym czasie obaj ponieśli śmierć, a Gajusz nawet wcześniej? [...]

¹⁶⁰ Zob. TORRENTIUS, *Comm.* [1578], k. A₂r-v = *Praef.* [1591], k. A₂v.

¹⁶¹ Zob. PULMANNUS, *Annot.* [1574], „Notae librorum, quibus usi sumus” (Zastosowane przez nas oznaczenia ksiąg), k. d₆v:

[...] N. – *Alvarii Nomii, medici non vulgari doctrina et prudentia, codex membraneus*; R. – *Iacobi Susii, viri clariss[imi] et doctiss[imi], liber Romae impressus anno MCCCCLXX*; A. – *Aldi Manutii exemplar, quod ab Egnatio emendatum ex eius officina prodiit anno MDXXI*; S. – *Roberti Stephani Suetonius, ex vetustissimo exemplari emendator multis in locis anno MDXLIII Parisiis excusus*.

[...] N. – Alwariusa Nonniosa, lekarza niepospolitej wiedzy i roztropności, kodeks pergaminowy; R. – Jakuba Susjusza, przesławnego i najuczestniejszego męża, księga wydrukowana w Rzymie w roku 1470; A. – egzemplarz Alda Manucjusza, ten, poprawiony przez Egnacjusza, wyszedł z jego [tj. Alda] drukarni w roku 1521; S. – Swetoniusz Roberta Stefanusa, odbity w Paryżu w roku 1543 z najstarszego egzemplarza i w wielu miejscach znacznie poprawiony.

¹⁶² Najczęściej w *De inventione*; por. np. *CIC.Inv.* 1,55,106:

Conquestio est oratio auditorum misericordiam captans. In hac primum animum auditoris mitem et misericordem conficere oportet, quo facilius conquestione commoveri possit.

Użalenie się stanowi część mowy, przez którą zamierzamy pozyskać litość słuchaczy. W tym celu powinno się najprzód serca słuchaczy nastroić do łagodności i miłosierdzia, ażeby je użalenie nasze tym łatwiej zdołało rozrzewnić.

(przekład E. Rykaczewski)

Słowo to zostało także kilkakrotnie użyte w podręczniku retoryki, z którego korzystał Cynceron; por. *RHET.HERENN.* 3,25:

In conquestione utemur voce depressa, inclinatio sono, crebris intervallis, longis spatiis, magnis commutationibus.

Użalając się, będziemy posługiwać się głosem przytłumionym, zniżając wysokość dźwięku, stosując częste przerwy, na długo zawierając głos i znacząco różniąc ton.

¹⁶³ Mówiąc o Juliuszu, Torrentius ma na myśli nie Juliusza Cezara, dyktatora, lecz usynowionego wnuka Augusta (*SUET.Aug.* 64,1). Urodził się on jako Gajusz Wipsanisz Agryppa (*Gaius Vipsanius Agrippa*), po adopcji otrzymał imiona: Gajusz Juliusz Cezar Wipsanianus (*Gaius Iulius Caesar Vipsanianus*).

A zatem – powtórzona za niektórymi dawnymi wydaniem – odmienna wersja, jako że w istocie Tyberiusz poświęcił swoje dzieło nie Juliuszowi Cezarowi, dyktatorowi, lecz wnukowi Oktawiana Augusta, młodszemu synowi jego córki Julii i Marka Wipsanusza Agryppy, Lucjuszowi Cezarowi (*Lucius Vipsianus*, po adopcji: *Lucius Iulius Caesar*; 17 p.n.e. – 2 n.e.). Zarówno Lucjusz, jak i jego brat Gajusz zostali adoptowani przez Oktawiana Augusta, który wychowywał ich na swoich następców (Suet.*Aug.* 64,2-3). Podczas podróży do Hiszpanii Lucjusz zmarł nagle w Massalii, a 18 miesięcy (ibidem, 65,1) później na Wschodzie zmarł Gajusz, w wyniku czego August musiał adoptować trzeciego wnuka, Agryppę Postumusa, oraz swego pasierba Tyberiusza (syna Liwii i Tyberiusza Klaudiusza Nerona). Agryppa Postumus, uznany za obłąkanego, został zgładzony natychmiast po śmierci Augusta, toteż gdy ogłaszano zgon cesarza, jedynym jego następcą był Tyberiusz.

[26,14] *quae causae tam insolitae legis fuerunt, ut ieiuni homines biberent potusque vini cibos antecederet* – por. PLIN.MA.NH 14,28,143 ⇒ [1554], s. 250,18-20:

Tib[erio] Claudio principe ante hos annos XL institutum, **ut ieiuni biberent potusque vini antecederet cibos**, externis et hoc artibus ac medicorum placitis novitate aliqua [dziś: *semper aliqua*] sese commendantium.

Za panowania cesarza [Tyberiusza – *annot.edd.*] Klaudyjusza przed 40 laty był obyczaj pić na czczo i stawiać wino wcześniej niż potrawy; był to zagraniczny zwyczaj pochwalony od niektórych lekarzy, chcących się nowymi zdaniami w medycynie wstawić.

(przekład J. Łukaszewicz, ze zmianą)

SEN.MI.*Epist.* 122,6 ⇒ [1593], s. 192,21-22:

[...] non videntur tibi contra naturam vivere, qui **ieiuni bibunt**, qui **vinum** recipiunt inanibus venis et ad **cibum** ebrii transeunt?

Czyż nie wydaje ci się, że wbrew naturze wiodą życie tacy, którzy piją na czczo, którzy wpuszczają wino do pustych żył i pijani przechodzą do jedzenia?

(przekład W. Kornatowski, ze zmianą)

[26,15] *quo praecipue meri genere – Tarentinum enim ut „generosum acetum et nobilem vappam” oderat – in sua delectabatur iuventute* – por. PLIN.MA.NH 14,8,64 ⇒ [1554], s. 243,30-32:

Tiberius Caesar dicebat consensisse medicos, ut nobilitatem Surrentino darent, alioquin esse **generosum acetum**; G[aius] Caesar, qui successit illi, **nobilem vappam**.

Cesar Tyberjusz mawiał, iż lekarze zmówili się na to, aby surrentyńskiemu winu wziętość nadać, gdyż zresztą jest ono tylko wybornym octem. Kajusz Cezar, który po nim nastąpił, nazwał je wyborną vappą (*vappa* – wino zwietrzałe).

(przekład tu i niżej J. Łukaszewicz)

ale zob. także 14,4,39 ⇒ ibidem, s. 241,17-18:

Nec non **Tarentinum** [dziś: *Surrentinum*] genus aliqui fecere [dziś: *genus fecere aliqui*] praedulci uva.

Niektórzy posiadają także gatunek tarentyński, mający bardzo słodkie jagody.

Błędy Reszki co do miejsca pochodzenia wina („tarentyńskie” zamiast – zgodnie ze źródłem – „surrentyńskiego”) oraz co do faktu, że to nie Tyberiusz, lecz Kaligula uznawał ten gatunek wina za „zacyjny kwas” (*nobilem vappam*).

[26,16] *Tarentinum* – za wydaniem (zarówno dawnymi, jak i dzisiejszymi) należałoby czytać: *Surrentinum* (por. PLIN.MA.NH 14,8,64 ⇒ np. [1554], s. 243,31; [1582], s. 204,14), jednak ze względu na inne miejsce w tekście Pliniusza (por. PLIN.MA.NH 14,4,39 – np. [1554], s. 241,17; [1582], s. 202,29: „Tarentinum”) oraz pojawianie się nazwy Tarentu w pracach na temat gatunków wina (por. PRAEFECTUS, *Vin.gener.nat.* [1559], k. 10v: „Tarentinum” oraz „Index”, k. a₅r: s.v. „Vinum Tarentinum”) zdecydowano się pozostawić wersję druku.

[26,17] *cur vitrum solidum et argenti instar flexibile ad lacum Lucrinum trucidato inventore et ipsa etiam dissipata fornace parari vetaverit* – por. PLIN.MA.NH 36,66,195 ⇒ [1554], s. 643,22-24:

Ferunt Tiberio principe excogitato **vitri** temperamentum [dziś: *temperamento*], ut **flexibile** [dziś: *flexile*] esset et totam [dziś: *esset, totam*] officinam artificis eius abolitam, ne aeris, **argenti**, auri metallis pretia detraherentur, eaque fama crebrior diu quam certior fuit.

Powiadają, że za panowania cesarza Tyberiusza wynaleziono kompozycją szkła, które było giętkie, ale zburzono całą oficynę artysty, ażeby przez to miedź, śrebro i złoto na wartości nie straciło; wieść ta była przez długi czas niepotwierdzona, choć rozpowszechniona.

(przekład J. Łukaszewicz, ze zmianą)

CASS.DIO 57,21,7 ⇒ [1559], s. 798:

Atque is [*i.e.* architectus quidam] rursus ad principem accedens supplexque factus vitreum poculum consulto abiecit fractumque manibus rursus refecit, sperans eo se veniam impetraturum, verum pecari ob id iussus est.

Ion to [pewien architekt] zbliżył się zaraz do władcy i padłszy na kolana, rozmyślnie rzucił szklane naczynie, po czym rozbite własnoręcznie naprawił w nadziei, że dzięki temu zyska przebaczenie, wszelako z tego właśnie powodu został skazany na śmierć.

Jakkolwiek w szesnastowiecznych wydaniach *Satyrikonu* Petroniusza (np. *Petronii Arbitri Massiliensis «Satyrici» fragmenta restituta et aucta, e bibliotheca Iohannis Sambuci*, Antverpiae: officina Ch. Plantini, 1565; *Petronii Arbitri «Satyricon»*, Lugduni: I. Tornaesius, 1575) brak fragmentu zawierającego tę anegdotę, przywrócenie go to tekstu antycznego dzieła postulował Janus Dousa Ojciec, powołując się na Izydora i Johna z Salisbury; zob. DOUSA, *Praecid.* [1535], s. 178-180 (tekst odpowiada treścią fragmentowi: PETRON.*Sat.* 51,1-6):

Memi nit et Isidorus lib[ro] XVI cap[ite] XV his verbis [ISID.*Etym.* 16,15,6 ⇒ [1577], koł. 394,20-35]:

Fertur autem sub Tiberio caesare quendam artificem excogitasse vitri temperamentum, ut flexibile esset et ductile. Qui dum (f[olio] cum) admissus esset [ISID.: *fuisset*] ad caesarem, porrexit phialam caesari. Quam ille indignatus in pavimentum proiecit. Artifex autem sustulit phialam de pavimento, quae complicaverat se tamquam vas aeneum, deinde malleum de sinu protulit et phialam correxit. Hoc facto caesar dixit artificem: „Numquid (lego: *Numquis*) alius scit hanc condituram vitrorum?” Postquam ille iurans negavit alterum hoc scire, iussit eum caesar decollari, ne, dum hoc cognitum fieret, aurum pro luto haberetur et omnium metallorum pretia abstraherentur. [ISID.: ...abstraherentur. Re vera, quia si vasa vitrea non frangerentur, meliora essent quam aurum et argentum.]

[...]

Apud Petronium Trimalchio refert fabrum fuisse, qui vitrea vasa faceret tenacitatis tantae, ut non magis, quam aurea vel argentea frangerentur. Cum ergo phialam huiusmodi de vitro purissimo et solo, ut putabat, dignam caesare fabricasset, cum munere suo caesarem adiens admissus est. Laudata est species muneris, commendata manus artificis, acceptata est devotio donantis. Faber vero, ut admirationem intuentium verteret in stuporem et sibi plenius gratiam conciliaret imperatoris, petitam de manu caesaris phialam recepit eamque validius proiecit in pavimentum in tanto impetu, ut nec solidissima et constantissima aeris materia maneret illaesa. Caesar autem ad haec non magis stupuit, quam expavit. At ille de terra sustulit phialam, quae quidem non fracta erat, sed collisa ac si aeris substantia vitri speciem induisset. Deinde martiolium (lege: *marculum*) de sinu proferens, vitrum correxit aptissime et tamquam collisum vas aeneum crebris ictibus reparavit. Quo facto se caelum Iovis tenere arbitratum est, eo quod familiaritatem caesaris et admirationem omnium se promeruisse credebat. Sed secus accidit. Quaesivit enim caesar, an alius sciret hanc condituram vitrorum. Quod cum negaret, eum decollari praecipit imperator, dicens, quia si hoc artificium innotesceret, aurum et argentum vilescerent quasi lutum.

W ten sposób pisze też Izydor w księdze XVI, rozdziale XV:

Powiadają, że za cesarza Tyberiusza pewien rzemieślnik wymyślił taki rodzaj szkła, które było gietkie i ciągliwe. Ten, kiedy (na karcie: cum) został dopuszczony do cesarza, pokazał mu czarę, którą rozgniewany władca cisnął na posadzkę. Rzemieślnik podniósł z podłogi czarę, która pogięła się niczym miedziane naczynie, następnie wyjął z zanadru młotek i naprawił czarę. Wtedy to cesarz zapytał rzemieślnika: „Czyż (czytam: *Numquis*) nikt inny nie zna tego sposobu wyrabiania szkła?”. A kiedy ten, przysięgając, potwierdził, że nikt nie zna, cesarz rozkazał ściąć mu głowę, ażeby złoto nie stało się tylko tyle warte, co glina, a wszystkie metale okazałyby się bezwartościowe, gdyby poznało się metode. [Izydor: W istocie, gdyby naczynia szklane nie tłukły się, byłoby cenniejsze niż złoto i srebro.]

[... Następnie Dousa komentuje różnice lekcji u kilku autorów, po czym powołując się na Johna z Salisbury, przytacza passus z *Ucty Trymalchiona*; por. IOANNES SARESBERIENSIS, *Polyerat.* 4,5 ⇒ [1513], k. CXVIIIr-v.]

U Petroniusza opowiada Trymalchion, iż był rzemieślnik, który robił szklane naczynia tak wytrzymałe, że ich trwałość dorównywała trwałości złota i srebra. I kiedy zrobił taką czarę z najczystszej szkła, godną – jak mu się wydawało – cesarza, udał się ze swoim darem do władcy i został dopuszczony przed jego oblicze. Dar pochwalono, doceniono rękę rzemieślnika, z uznaniem przyjęto gest ofiarodawcy. Rzemieślnik zaś, chcąc, by ci, którzy patrzyli z podziwem, aż oniemieli, i by tym większą zaskarbić sobie wdzięczność władcy, wziął z rąk cesarza czarę i z tak wielką mocą cisnął ją o posadzkę, że nie wytrzymałby tego nawet najtrwalszy i najtwardszy spiż. Cesarz tyleż oniemiał, ile się przeraził. A ten podniósł z ziemi czarę, która nawet nie pękła, lecz uderzona zachowała swą postać, jakby była ze spiżu. Następnie, dobywszy z zanadru młotek (czytaj: *marculum*), nadzwyczaj zrećnie naprawił naczynie i wieloma uderzeniami młotka wyprostował je, tak jakby to było zgniecione spiżowe naczynie. Uczyniwszy to, myślał, że złapał Jowisza niebieskiego za nogi, był bowiem przekonany, że zyskał sobie zażyłość z cesarzem i podziw wszystkich. Lecz stało się inaczej. Zapytał bowiem władca, czy ten sposób wyrabiania szkła zna ktoś inny. A kiedy rzemieślnik zaprzeczył, cesarz natychmiast kazał go ściąć, utrzymując, że złoto i srebro byłoby tyle warte, co glina, gdyby rozpowszechnił się ten wynalazek.

Wzmianka Reszki o Jeziorze Lukryńskim wiąże się prawdopodobnie z passusem z dzieła Pliniusza Starszego, gdzie mowa o tym, że biały piasek, niesiony przez rzekę Volturnus, a nadający się do wyrobu szkła, występuje na plażach między Kumami a Liternum (w dawnych wydaniach zamiast *Liternum* jest *Lucrinum*); por. PLIN.MA.NH 36,26,194 ⇒ [1582], s. 513,19.

vetaverit (transliteracja druku: *vetauerit*) – błędna forma, powinno być: *vetuerit* (*vet{a}uerit*); Reszka zastosował w odmianie czasownika *veto*, należącego do pierwszej koniugacji, temat *perfectum* kończący się na *-vi*, zamiast na *-ui*).

[26,18] *lacum Lucrinum* – Jezioro Lukryńskie (gr. Λοκρῖνος κόλπος [*Lokrinos kólpos*], łac. *lacus Lucrinus*; dziś: wł. Lago Lucrino), słonowodne (właściwie laguna), usytuowane w najgłębszym miejscu pomiędzy Puteolami a Bajami, stanowiło pierwotnie część Zatoki Kumańskiej (*sinus Cumanus*), później zostało od niej oddzielone naturalną piaszczystą groblą długości 8 stadiów (ok. 1421 m); jej budowę tradycyjnie przypisywano Heraklesowi (tzw. *via Heraclea/Herculea*). Równie wąska przestrzeń dzieli je od Jeziora Awernńskiego, którego wody (ze względu na pochodzenie) mają jednak zupełnie inny charakter (obecnie zbiorniki oddziela Monte Nuoro, góra, która powstała w ciągu dwóch dni podczas erupcji wulkanu w 1538 r., kiedy też większa część jeziora została zasypana, choć ślady Portu Julijskiego i grobli Herkulesa do dziś widoczne są pod powierzchnią wody). Jezioro Lukryńskie obfitowało w wiele gatunków morskich, przybrzeżnych ryb, w ostrygi i ślimaki; por. np. HOR.*Epod.* 2,49, *Sat.* 2,4,32; PETRON.*Sat.* 119; SEN.MI.*Epist.* 78,23; MART.*Epigr.* 3,60,3. Wspomina się o nim także w związku z budowanym przez Agryppę Portem Julijskim (zob. 10,12). Ponadto VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, lib. 6 ⇒ [1559], s. 136,49: „**Lucrinus**”.

[26,19] *cur tonante caelo lauro coronabatur* – por. PLIN.MA.NH 15,40,135 ⇒ [1554], s. 263,11-14:

Laurus quidem manifesto abdicat ignes crepitu et quadam detestatione, interaneorum etiam vitia et nervorum ligno torquente. **Tiberium** principem **tonante caelo coronari** ea solitum ferunt contra fulminum metus.

Laur bowiem trzaskaniem swoim pokazuje, że ognia nienawidzi, a nawet nim niejako gardzi; zażyty uśmierza bóle wnętrzości i nerw. Mówią, że cesarz Tyberyjusz podczas grzmotów zwykł się być wieńczyć laurowymi gałęziami dla zabezpieczenia się przeciw piorunom.

(przekład J. Łukaszewicz)

Ponadto MATTHIOLUS, *Comm.Dioscor.* [1558], cap. XC: „Laurus”, s. 97,51-53:

[...] haec tamen sola arbor fulmine non percutitur, nisi in futurae calamitatis prodigium, ac ne quidem domus, in quibus adsint eius rami, de caelo tangantur, pro certo creditur. Proinde **Tiberius** caesar fulminibus perterritus **tonante caelo lauro coronabatur**.

[...] uważa się powszechnie, że jedynie tego drzewa nie razi grom, chyba że ma to być zapowiedzią przyszłego nieszczęścia, a nawet w domy, w których umieszczono jego gałęzie, nie uderza piorun. I dlatego cesarz Tyberijusz, lękając się piorunów, kiedy niebo grzmiało, przywdziewał wieniec laurowy.

PORTA, *Mag.natur.* [1560], k. 9r:

Laurus et ficus e caelo non tanguntur, nec vituli marini tergus, nec hyaenae pellis, nec alba vitis, quare nautae iis vela muniunt, ne fulmine icta [por. 20,13] deflagrent et decidant; hoc Octavius se muniebat Augustus, **lauro Tiberius** caesar, quam pro corona gestabat, ne tonitru afflarentur, non enim solum fulminis impetum evadunt, sed adversam fulminis ictum retorquentem naturam habent [...].

Wawrzynu i figi nie razi piorun, ani też grzbietu fokii, ani skóry hieny, ani dzikiej winorośli, i dlatego żeglarze chronią nimi żagle, aby nie spłonęły i nie spadły z masztu od uderzenia pioruna; Oktawiusz August, by nie ściągnąć pioruna, zabezpieczał się dzikim winem, a cesarz Tyberijusz – wawrzynem, który nosił jako wieniec; obie bowiem te rośliny nie tylko nie są narażone na gwałtowność pioruna, lecz także wykazują zdolność odwracania uderzeń piorunów [...].

[26,20] *aut in tondendo capite servaret interlunia* – por. PLIN.MA.NH 16,75,194 ⇒ [1554], s. 280,48: „Tiberius idem [dziś: *item*] et **in capillo tondendo servavit interlunia**” („Tenże sam Tyberyjusz stosował się także w strzyżeniu włosów do nowiów”; przekład J. Łukaszewicz).

[26,21] *nocte illuni* – frazeologizm łaciński; por. PLIN.MI.Epist. 6,20,14; SIL.ITAL. 15,616; APUL.Met. 4,18,2.

[26,22] *aut nullas, aut ineptas, aut luxuriosas, aut ridiculas res ... agente* – por. HAGall.duo 10,1 ⇒ [1527], s. 276:

Gallieno et Saturnino coss. Odenatus, rex Palmyrenorum, optinuit totius orientis imperium, idcirco praecipue, quod se fortibus factis dignum tantae maiestatis infulis declaravit, Gallieno **aut nullas, aut luxuriosas, aut ineptas et ridiculas res agente**.

Za konsulatu Galiena i Saturnina [tj. w 264 r.] król Palmiry, Odenatus,¹⁶⁴ głównie dlatego uzyskał władzę nad całym Wschodem, że męstwem swoim dowiódł, iż zasługuje na oznaki takiej godności; Gallienus bowiem albo nic nie robił, albo robił rzeczy wyuzdane, bezsensowne lub śmieszne.

(przekład H. Szelest)

A zatem Reszka zastosował wobec cesarza Tyberiusza określenia, jakimi w źródle łacińskim opisany został cesarz Gallienus (por. 23,2).

[27]

[27,1] *quamque multarum rerum abditarum efficiemur gnarures* – por. PLAUT.Most. 100 ⇒ [1577], s. 371D (jedna z postaci komedii zwraca się do widzów): „simul **gnarureis** vos volo esse hanc **rem** mecum” („Pragnę, byście równo ze mną to wszystko wiedzieli”; przekład G. Przychocki [w. 96]).

[27,2] *nec illud amplius putidum nobis occinas*: „*Mirum est, quam sum occupatus*” – por. CIC.Att. 1,14,1 ⇒ [1554], k. 8v [nr listu: 12]:

Vereor, ne **putidum** sit scribere ad te, **quam sim occupatus**, sed tamen ita distinebar, ut vix huic tantulae epistolae tempus habuerim atque id ereptum e summis occupationibus.

Boję się, aby ci się nie wydało niesmaczne moje pisanie o tym, jak jestem zajęty; ale, doprawdy, tak jestem rozrywany, że z trudnością znalazłem czas na napisanie tego króciutkiego listu, i to musiałem go urwać najważniejszym zajęciom.

(przekład G. Pianko)

PLIN.MI.Epist. 2,2,2 ⇒ [1514], k. XIIr:

Non sum auditurus „non eram Romae” vel „occupator eram”; illud enim nec di sinant, ut „infirmior”.

Nie mam zamiaru wysłuchiwać: „Nie było mnie w Rzymie” ani „Byłem nader zajęty”, a już niechaj bogowie bronią – „Niezbyt dobrze się czułem”.

(przekład L. Winniczuk)

Ponadto RESZKA, *Epist. I* [1594], [LII<I>] s. 487:

Sed **putidum** illud forte verbum dices: „**Mirum est, quam sim occupatus**”. Apage! Nullum tempus uni verbo angustum est.

Może wypowiedz to niesmaczne zdanie: „Doprawdy, trudno sobie wyobrazić, jakże jestem zajęty”. Dajże spokój! Na jedno słowo czas zawsze się znajdzie.

Zob. także 28,18.

¹⁶⁴ Lucius Septimius Od(a)enat(h)us († 267).

[27,3] *ego tam invisio verbo lumbos defractos curabo* – por. PLAUT.*Stich.* 188-192 ⇒ [1577], s. 701B:

nunc repererunt iam ei verbo vicarium
(nihil quidem hercle verbum [dziś: *verbumst*] ac vilissimum):
„Vocem te ad cenam, nisi egomet cenem foris”.
Ei hercle ego **verbo lumbos defractos** velim,
ni vere perierit, si cenassit domi.

Teraz zaś w zamian za to inne wynaleźli
powiedzenie, dalibóg, podłe, nic niewarte:
„Prosiłbym cię na obiad, gdybym sam dziś nie jadł
poza domem”. Dalibóg, chciałbym kości strząskąć
takiemu powiedzeniu, by ten nie miał kłamstwa
na sumieniu, jeżeli – jadł swój obiad w domu.

(przekład G. Przychocki [w. 219-224])

Ponadto RESZKA, *Spongia* [1590], k. D_{4v}: „Aliter enim si diceres, verbis ego tuis **lumbos defractos** optarem”
(Gdybyś bowiem powiedział inaczej, chciałbym słowom twoim połamać kości); *Epist. II* [1598], [XI] s. 124:

Peregrinationibus Tuis, quas memoras, iam dudum ego **lumbos defractos** optavi, tum, quod Te patria, tum, quod litteris Tuis ego carebam, cui dolori ne Aesculapius quidem ferre medicinam potuisset.

Podróżom, o których wspominasz, już od dawna chciałem kości połamać, i dlatego, że ojczyźnie ciebie, i dlatego, że mnie Twoich listów brakowało, a bólu tego nie mógłby uleczyć nawet Eskulap.

oraz [XVI] s. 141: „**lumbos illis defractos** cuperem”.

[28]

[28,1] *mentis et frontis apertae* – por. LIPSIUS, *Epist.*, centuria I: XXII ⇒ [1592], s. 42:

In Italia tota tria haec mihi serva: **frons** tibi **aperta**, lingua parca, **mens** clausa.

W Italii masz mi bezwzględnie przestrzegać tych trzech zasad: miej otwartość wypisaną na twarzy, bądź oszczędny w słowach, umysł twój niechaj pozostanie zamknięty.

Powiedzenie to stało się przysłowiowe, a zalecenia obowiązywały zwłaszcza w dyplomacji.

Także PHAEDR. 4,2,5-7:

Non semper ea sunt, quae videntur; decipit
frons prima multos, rara **mens** intellegit,
quod interiore condidit cura angulo.

Rzecz jest nie zawsze tym, czym się wydaje,
fasada zwodzi, a skryty sens bajek
nie każdy znajdzie, gdy się w wersach chowa.

(przekład J. Skwara)

[28,2] *et in superciliis animi partem habitare* – por. PLIN.MA.NH 11,51,138 ⇒ [1554], s. 200,35-39:

Facies homini tantum, ceteris os aut rostra. **Frons** [por. 28,1] et aliis, sed homini tantum tristitiae, hilaritatis, clementiae, severitatis index. In ascensu eius **supercilia** homini et pariter et alterne [dziś: *alterna*] mobilia. Et in iis [dziś: *in his*] **pars animi**: negamus [dziś: *his negamus*], annuimus. Haec maxime indicant fastum. Superbia aliubi conceptaculum, sed hic sedem habet; in corde nascitur, huc subit, hic pendet. Nihil altius simul abruptiusque invenit in corpore, ubi solitaria esset.

Sam tylko człowiek ma twarz, inne mają pyski albo dzioby. Czoło mają i inne zwierzęta, ale u człowieka tylko jest ono skazówką smutku, wesołości, łagodności, surowości. Na nim człowiek ma brwi, razem i na przemian ruchome, i w nich także znajduje się część duszy. Nimi zaprzeczamy, pozwalamy. One nade wszystko wskazują pychę. Hardość poczyna się wprawdzie gdzie indziej, ale tu ma siedlisko. Rodzi się w sercu, tu się dostaje i tu zawisa. Nie znajduje bowiem na ciele wyższego i przepaściestszego siedliska, gdzie by samotną była.

(przekład J. Łukaszewicz, ze zmianami dostosowującymi)

[28,3] *Fumum Tua causa maiorem vicinia non videbit. Mensa Tibi ponetur sobria... non ave Phasiana..., non bibli libri mullo, non acipensere toto empto patrimonio... et – si integram famem attuleris – ovum apponetur, sed neque lectos exspectabis eburneos – culcitra in terra et Tu in culcitra* – zob. RESZKA, *Epist. II* [1598], [XXXIII] s. 248-249:

Si tamen, quod cupio, veneris, **maiorem, crede mihi** [por. 2,9], **Tua causa fumum vicinia non videbit: mensa ponetur sobria, non ave Phasiana** aut multi aeris **acipensere**, aut **bilibri mullo** superba, sed – **si tamen integram famem attuleris** – quod in tuo Belgio Iamocius medicus¹⁶⁵ Hoiu suo¹⁶⁶ [dalej następuje ośmiowersowy cytat o incipicie: „Ponam Neronis Itali praesegmina / elixa, tincta sale, herbulis [...]”]. Sed **nec eburnei lecti, culcitra in terra et Tu in culcitra** [28,30. 31].

Jeśli jednak, czego pragnę, przyjedziesz, z Twojego powodu wierz mi, sąsiedzi nie ujrzą gestszego dymu: stół skromny stanie, nie będzie się pysznił bażantem ani kosztownym jesiotrem, ani dwufuntowa barbata, lecz – jeśli prawdziwie zgłodniały się zjawisz – to, jak pisał w Twojej Belgii Iamocius medyk do swojego Hojusa, „Dam [...]”. Lecz nie będzie sof biesiadnych z kości słoniowej, tylko poduszka na ziemi, a Ty na poduszce.

[28,4] *Fumum Tua causa maiorem vicinia non videbit* – por. LIPSIUS, *Epist.*, centuria I: XXVII ⇒ [1592] s. 49:

Sed hospitium quidem vobis (ita iubeo) apud me erit, familiare scilicet et **sobrium** [por. 28,4], nec propter vos **maiorem fumum vicinia videbit**.

Lecz czeka was (tak chcę) u mnie gościna, oczywiście przyjacielska i skromna, ani też z waszego powodu sąsiedzi nie ujrzą gestszego dymu.

¹⁶⁵ Frédéric Jamot († ok. 1609), francuski humanista, lekarz i pindaryzujący poeta. Mieszkał w Béthune, mieście, które w XVI w. było pod władzą Habsburgów, więc stanowiło część katolickich Niderlandów – stąd mowa o Belgii.

¹⁶⁶ Andreas Hoius (1551-1635), niderlandzki humanista, wielbiciel i korespondent Lipsjusza.

[28,5] *Mensa Tibi ponetur sobria, frugalis* – por. np. MAFFEUS, *Hist.Ind.* [1589], s. 490: „**Sobria et frugalis erat mensa**”; PRAETORIUS, *Princip.admin.* [1594], lib. IV: „De principis temperantia”, w. 27 (k. F₄v): „**frugalis tum mensa**”; w. 42 (k. G₁r): „**sobria frugalis** [...] gaudia vitae”; także PLIN.MI.*Epist.* 3,12,1 ⇨ [1514], k. XXIXr: „Veniam ad cenam, sed iam nunc paciscor, sit expedita, sit parca [...]” („Przyjdę na obiad, lecz z góry stawiam warunek: ma być bez skrępowania i skromny”; przekład L. Winniczuk); ponadto KOCHANOWSKI, *Fraszki*, III 14,8-14:

Do poetów

A jeśli u Chirona cni bohaterowie
Przymowali za wdzięczne wieczerzą uboga,
Bo tam wszytka cześć była mleko z świnią nogą:
Nie gardźcie i wy tym, co dom ubogi niesie,
Bo jako Chiron takżeć i ja mieszkam w lesie.
Będzie ser, będzie szoldra, będą wonne śliwy;
Każećcie li też zagrać, i na tom ja chciwy.

RESZKA, *Epist. I* [1594], [XXVII] s. 305: „sane **frugali sobriaque** Veneta civitate” (w tej całkiem skromnej i powściągliwej Wenecji).

[28,6] *qualis oblato solet, non invitato, hospiti* – por. PLIN.MA.NH *prae*f. 8 ⇨ [1554], k. A₄r:

Sed haec ego mihi nunc patrocina ademi nuncupatione [*i.e.* caesaris Vespasiani], quoniam plurimum interest [*dziś: refert*], sortiatur aliquis iudicem an eligat, multumque apparatus interest apud **invitatum hospitem et oblatum**.

Ale prawo to odjąłem teraz sam sobie przypisaniem dzieła twojej [tj. cesarza Wespazjana] opiece, albowiem na tym najwięcej zależy, czy kto losem sędziego otrzyma, czy też obiera, i wielka jest różnica między przygotowaniem dla proszzonego gościa a dla nawijającego się.

(przekład J. Łukaszewicz)

Także PETRONIUS *REDIVIVUS* 2,16: „magis quam **oblato hospiti** deferendum sit **invitato**” (wystawniej niż gościa przygodnego należy podjąć gościa zaproszonego). Dwa manuskrypty dzieła znajdują się w Watykanie (*Vatican. Ottoboni lat. 426* oraz *lat. 72*), a jeden, sporządzony w XIV lub XV w., w Bibliotece Jagiellońskiej (BJ 1758); por. «*Petronius Redivivus*» et *Helias Tripolanensis...*, *op.cit.* [„Wykaz skrótów”, s.v. „PETRONIUS *REDIVIVUS*”], s. 41-43.

Ponadto BECICHEMUS, *Plin.praelect.* [1519], s. lviii:

Eadem est ratio de iudice fortuito et electo, quae est de **invitato hospite et oblato**, nam aliquis incurreret in suspicionem sordium, si **invitato hospiti mensam** latam non apponeret, sed apud eum, qui casu quodam offertur, excusatur, utpote improviso deprehensus. [...] Vide epistolam Plinii ad Avitum [PLIN.MI.*Epist.* 2,6] et discite, quam redarguendi sint, qui **invitados** secum ad cenam non **mensa**, sed cibis discernunt sibi et quibusdam meliores, aliis peiores apponendo.

Tak się ma sędzia przypadkowy do sędziego z wyboru jak gość, którego się zaprasza, do gościa przygodnego, bo przecież naraziłby się na podejrzenie o sknerstwo ten, kto nie przygotowuje obfitego stołu dla gościa zaproszonego, natomiast jako osoba zaskoczona zyskałby usprawiedliwienie przed tym, kto zjawił się przypadkiem. [...] Zajrzyj do listu, który Pliniusz napisał do Awitusa, i przekonaj się, jak godni potępienia są ci, którzy różnice między gośćmi zaproszonymi na ucztę zaznaczają nie ich miejscem przy stole, lecz za pomocą potraw, kładąc przed sobą i niektórymi spośród biesiadników lepsze, a przed innymi gorsze dania.

[28,7] *post quam non magnae reliquiae* – por. CIC.*Fam.* 9,16,8 ⇨ [1581], k. 136v:

Nec tamen eas cenas quaero, ut **magnae reliquiae** fiant; quod erit, magnificum sit et lautum.

Nie wymagam wreszcie takiej wieczerzy, z której by wiele jadła pozostało, ale co będzie dane, niech będzie wyszukane i smacznie przyprawione.

(przekład E. Rykaczewski)

[28,8] *vix et lavandae manus* – por. SEN.MI.*Epist.* 83,6:

Panis deinde siccus et sine mensa prandium, post quod non sunt **lavandae manus**.

Po kąpieli zajadam, nie siadając do stołu, suchy chleb stanowiący me śniadanie, po którym nie potrzeba myć rąk.

(przekład W. Kornatowski)

oraz TAC.*Ann.* 15,45 (krótki opis śmierci Seneki, nawiązujący do tego listu).

Ponadto RESZKA, *Epist. I* [1594], [XXVII] s. 305: „Cenae erant, post quas non erant **lavandae manus**” (Zdarzały się takie ucztę, po których nie trzeba było umyć rąk), [XXXVIII] 394: „cibos, post quos non erant **lavandae manus**” (potrawy, po których nie trzeba było myć rąk).

[28,9] *non ave ... ovum apponetur* – por. podobną argumentację w: PLIN.MI.*Epist.* 1,15,1-3 ⇨ [1514], k. VIIr:

Heus tu, promittis ad cenam, nec venis! Dicitur ius: ad assem impendium reddes, nec id modicum. Paratae erant lactuae singulae, cochleae ternae, **ova** bina, halica cum mulso et nive (nam hanc quoque computabis, immo hanc in primis, quae periit in ferculo), olivulae Baeticae [*dziś: olivae, betacei*], cucurbitae, bulbi, alia mille non minus lauta. [...] At tu apud nescio quem ostrea [por. 7,14], vulvas, echinos Gaditanos [*dziś: echinos, Gaditanas*] maluisti.

Oj, ty, obiecujesz, że przyjdiesz na obiad – i nie przychodzisz! Ogłasza się wyrok: co do asa zwrócisz mi koszty, i to miałaś! Przygotowano oto po jednej sałacie, po trzy ślimaki, po dwa jaika, kaszę z miodem i lodem (przede wszystkim lód

doliczysz, gdyż roztopia się w potrawie), oliwki betyckie [dziś: oliwki, buraczki], ogóreczki, cebulki i tysiąc innych dań – nie mniej wytrawnych! [...] A ty – nie wiadomo u kogo – wolałeś ostrzygi, świńskie macice, jeżowce z Gades [dziś: jeżowce, tancerki z Gades]...

(przekład L. Winniczuk, ze zmianami)

[28,10] *ave Phasiana* – łacińska nazwa *Phasiana avis* (*Phasianus colchicus* L.; starop. *fazyan*¹⁶⁷), dosłownie: ‘ptak fazyjski’, pochodzi od stanowiącej symboliczną granicę między Europą a Azją rzeki Fasis (gr. Φάσις [*Fásis*], łac. *Phasis*; dziś: gruz. Rioni), która przepływała przez Kolchidę po południowo-zachodnim zboczu Kaukazu i wpadała do Morza Czarnego. Bażanty zbierały się u ujścia Fasis, a zostały przywiezione do Europy przez Argonautów.

Por. KALLIMACH, *Epigr.* 90,10: „quamque prius Phasis impia novit **avem**” (i ptaka, co go pierwsza Fazis znała zbrodnicza); RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XXVII] s. 318: „prandia **Phasianis avibus** instruimus” (na śniadania podajemy bażanty) – autor krytykuje tu ogólnie zwyczaj duchowieństwa.

Nb. polskie słowo *bażant*, poprzez czeski i niemiecki, wywodzi się również od łac. *Phasianus*.

[28,11] *Argiva transportata carina* – por. MART.*Epigr.* 13,72: ⇒ |1530|, k. 214v = |1588|, s. 251 = |1559|, s. 368:

Phasianus [dziś: *Phasianae*]

Argiva [dziś: *Argoa*] primum sum **transportata carina**:
ante mihi notum nil nisi Phasis [por. 28,10] erat.

Bażant

Po raz pierwszy mnie tutaj łódź przywiozła argiwska,
a wcześniej tylko Fazis poznałam spośród rzek.

W wydaniu wcześniejszym (|1522|, k. 162v) lekcja *Argua* oraz wyjaśnienie: „Argua [...]. Argua carina: ab Argonautis, qui primi in ponto fuerunt”.

Także ISID.*Etym.* 12,7 ⇒ |1577|, kol. 306,59-307,1:

Phasianus a Phaside insula Graeciae, unde primum asportatus est, appellatus. Testatur id vetus distichon illud: [tu doładne przytoczenie MART.*Epigr.* 13,72, z lekcją *Argiva*].

Ptak fazyjski nazwany tak od Fazis, greckiej wyspy, skąd po raz pierwszy został przywieziony. Poświadcza to ów starożytny dwuwiersz: [...].

[28,12] *Argiva* – dosłownie: ‘argiwska’, tu: ‘grecka’. Dziś za *florilegium Thuaneum*¹⁶⁸ przyjmuje się w edycjach Marcialisa lekcję *Argoa*. Przymiotnik *Argous* (np. HOR.*Epod.* 16,57) jest tożsamy z *Argolicus* (np. VERG.*Aen.* 2,177), a ten z przymiotnikiem *Argivus* będącym synonimem określenia *Graecus* (np. VERG.*Aen.* 2,254). Z kolei okręt Argo zawdzięcza nazwę:

1) albo budowniczemu, tj. Argosowi (Ἄργος [*Árgos*]), synowi Arestora, konstruktorowi okrętu Argo i uczestnikowi wyprawy po złote runo;

2) albo swojej prędkości (ἄργός [*argós*] – ‘szybki’);

3) albo Argiwom – por. ENN.*Sc.*: *Medea exul* 250-252 (Vahlen) / 212-214 (Jocelyn) (250-251 [V.] / 212-213 [J.] = CIC.*Tusc.* 1,20,45; 250-252 [V.] / 212-214 [J.] = rhetor incertus: *RHET.HERENN.* 2,34):

Argo, quia Argivi in ea, delecti viri,
vecti petebant pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliae, per dolum.

Argo, bo na niej argiwsy wybrani płynęli mężowie,
by kolchidzkiego barana runo złote podstępem
zagarnąć, bo taki rozkaz Pelias władca im wydał.

Passus z *Rozmów tuskulańskich* przytacza w swoim liście także Petrarca (PETRARCA, *Fam.* 9,13,29). Etymologia Enniusza, będąca prawdopodobnie jego pomysłem (najbliższa jest grecka fraza Hegezandra, autora żyjącego w III stuleciu p.n.e.: „że w mieście Argos została zbudowana”, cytowana w: *EM*, s.v. „Ἄργώ” oraz w: TZETZ.*Schol.Lycophr.* 883), daje sens tylko wówczas, jeśli „Argiwiowie” nie oznaczają ‘mężczyzn z peloponeskiego Argos’, ale właśnie ‘Greków z wieku herosów’; zob. ENN.*Trag.* 23 (Vahlen: *Achilles*) / 330 (Jocelyn: *incerta*); PLAUT.*Amph.* 208; ponadto STEPHANUS, *Thes.ling.Lat.* [1740], s. 251; *The Tragedies of Ennius, op.cit.* [„Wykaz skrótów”, s.v. „ENN.”], s. 353-354.

[28,13] *non rhombo patenti, non bilibri mullo, non acipensere toto empto patrimonio* – por. MART.*Epigr.* 3,45 ⇒ |1588|, s. 55:

Fugerit an mensas Phoebus [dziś: *an Phoebus mensas*] cenamque Thyestae
ignoro: fugimus nos, Li gurine, tuam.
Illa quidem lauta est dapibusque instructa superbis,
sed nihil omnino te recitante placet.
Nolo mihi ponas **rhombos mullumve** [por. 7,14, 15] **bilibrem**,
nec volo boletos, ostrea [por. 7,14] nolo: tace.

Czy Feb uciekł z biesiady Tyesta, nie wiedzieć:
to pewna, że na twojej nie mogę wysiedzieć.
Jest wspaniała, podziwiam obfitość zastawy,
cóż, kiedy czytasz! Przez to smak tracą potrawy.
Co mi po pięknej fladrze, olbrzymiej barwieniu,
z grzybków, z ostrzygi kwitują: proszę o milczenie.

(przekład tu i niżej J. Czubek)

ibidem, 11,49,9-10 ⇒ |1588|, s. 214 [L] (w przekładzie nr 50):

Nunc ut emam grandemve lupum **mullumve bilibrem**,
indixit cenam dives amica tibi.

na obiad się bogata przyjaciółka mwawia:
któż szczukę, kto barwę dwufuntową sprawią?

MACR.*Satur.* 3,16,9 ⇒ |1526|, k. 83vH:

¹⁶⁷ KNAPSKI, *Thesaur.* [1621], s. 175, s.v.: „Fazyan, bażant, Phasiana fe[minimum] [...]”.

¹⁶⁸ Tj. *Codex Parisinus Lat.* 8071, spisany w IX/X w., od roku 1615 własność Jacquesa-Auguste’a de Thou (*Iacobus Thuanus*; 1553-1617).

Sed ut minus miremur **acpenserem** gravi pretio taxari solitum, Asinius Celer, vir consularis¹⁶⁹ (ut idem Sammonicus [PLIN.MA.NH 9,31,67] refert), **mullum** unum septem milibus nummum mercatus est.¹⁷⁰ In qua re luxuriam illius saeculi eo magis licet aestimare, quod Plinius Secundus [marg.: *Libr[o] 9 calp[ite] 17*] [PLIN.MA.NH 9,30,64] temporibus suis negat facile **mullum** reperitum, qui **duas** pondo **libras** excederet.

Ale żeby nas nie dziwiła wysoka cena **jesiotra**, dodam, że Azyniusz Celer, były konsul (wedle Sammonika) kupił jedną **barwene** za siedem tysięcy sesterców. A tym bardziej może nas oszołomić zbytek tamtej epoki, jeśli weźmiemy pod uwagę zdanie Pliniusza Starszego, że za jego czasów trudno było znaleźć **barwene**, która by ważyła więcej niż **dwie libry**.

(przekład T. Sapota)

Także HOR.*Sat.* 2,2,33-34: „laudās, insane, **trilibrem mullum**” („chwalisz **trzyfuntową barwene**”; przekład A. Lam); 2,46-49 (cytat: 28,15); IUV. 4,15-16:

Mullum sex milibus emit [*i.e.* Crispinus¹⁷¹],
aequantem sane paribus sestertia **libris**.

Wydał [Kryspinus] sześć tysięcy
na **rybę** – równo waży z **pieniędzmi** mniej więcej.

(przekład J. Sękowski)

[28,14] *rhombos* – owa znacznych rozmiarów flądra (*Pleuronectes rhombus* L.) bywa identyfikowana z nagładem (*Scophthalmus rhombus* L.), rybą z rodziny flądrowatych, występującą m.in. w Morzu Śródziemnym i osiągnącą wagę ok. 8 kg, oraz z turbotem (*Scophthalmus maximus* L. = *Rhombus maximus* L. (1758)), rybą flądroskształtną z rodziny *Scophthalmidae*.

[28,15] *non acpensere toto empto patrimonio* – por. HOR.*Sat.* 2,2,46-49 ⇔ [1566], k. 54v:

[...] haud ita pridem
Galloni praeconis erat **acpensere** mensa
infamis. Quid, tum [*dziś: tunc*] **rhombos** [por. 28,13.14] minus aequor alebat?
Tutus erat **rhombus** [...].

[...] niedawno
woźny Galloniusz wydał przyjęcie marne, bo
z **jesiotrem**. Cóż? Czy **flader** mniej wydał ocean?
Bezpieczna była **flądra** [...].

(przekład A. Lam)

O bohaterze anegdoty, lubiącym zbytek woźnym (*praeco*) Publiusz Galloniusz (II w. p.n.e.; prawdopodobnie współczesny Scypionowi Młodszemu), który wprowadził w Rzymie modę na przyrządzanie jesiotra, oraz szczegóły o tej rybie, niezwykle drogiej, ale i uchodzącej wówczas za najsmaczniejszą, zob. LAMBINUS, *Comm.* [1566], k. 57r. O zmiennym powodzeniu, jakim cieszył się jesiotr w Rzymie, od wielkiej wartości w czasach II wojny punickiej, przez brak popytu w czasach Pliniusza Starszego, po ponowne zainteresowanie za panowania Sewerów, zob. też MACR.*Satur.* 3,16,1-9¹⁷² (u Makrobiusza błędnie mowa o Pliniuszu Młodszym i rządach Trajana).

Także CIC.*Fin.* 2,8,24 (wiersz autorstwa Leliusza):

O Publi, o gurges, Galloni! Es homo miser [...].
Cenasti in vita numquam bene, cum omnia in ista
consumis squilla atque **acpensere** cum decimano.

O, Publiusz Gallonie, żarłoku! Nieszczęsnyś ty człowiek.
Nigdyś ty w życiu dobrze nie jadał, choć cały majątek
na raki morskie przetrwoniał, jak też na wielkie **jesiotry**.

(przekład W. Kornatowski)

oraz OV.*Halieu.* 134; MART.*Epiogr.* 13,91.

Ponadto RESZKA, *Epist. I* [1594], [XXVII] s. 308: „Gallonius scillam [‘krewetkę’] et **acpenserem toto emit patrimonio**”, s. 316: „[potrawy rzadkie i trudne do przyrządzenia] **toto empto patrimonio**”.

Por. również 28,13 (cytat z Makrobiusza).

[28,16] *cedride suco* – cytron (także cedrat; *Citrus medica* L.) to najstarsza roślina cytrusowa uprawiana w Europie (i jedyna, o której czytamy w antycznych źródłach greckich), hodowana także w Kampanii. Wykorzystuje się przede wszystkim grubą skórkę owoców cytronu: w celach leczniczych (olejek eteryczny wyciśnięty ze skórki ma m.in. działanie bakteriobójcze), a także spożywczych (skórkę można kandyzować, robić z niej konfitury, nalewki etc.). Pochodzące z języka greckiego słowa: *citrus/citrum* (oznaczające cytron, ale i tuje, północnoafrykańskie drzewo z rodziny cyprysowatych, wykorzystywane przez starożytnych Rzymian do wyrobu mebli oraz innych przedmiotów) i *cedrus* (‘cedr’, ale i ‘jałowiec’; por. gr. *kédros* – ‘cedr’, *kedrís* – ‘owoc jałowca’), odnoszące się do roślin o intensywnym zapachu, mieszały się zarówno autorom starożytnym, jak i średniowiecznym. W języku włoskim rzeczownik *cedro* – który z języka uczonego trafił do języka ludowego – od najdawniejszych czasów określał i cedr, i drzewo cytronowe (oraz jego owoce).

W użytym przez Reszkę wyrażeniu na uwagę zasługuje przydawka: pochodzący z języka greckiego przymiotnik (*Nom.sing.*: *cedris*, *Gen.sing.*: *cedridis/cedridos*, *Abl.sing.*: *cedride*) tu określa rzeczownik rodzaju męskiego (*sucus*), tymczasem tego typu przymiotniki są zawsze żeńskie.

¹⁶⁹ Serwiusz Azyniusz Celer (*Servius Asinius Celer*; *cos.suff.* 38 n.e.).

¹⁷⁰ Sammonikus porusza tę kwestię być może w dziele *Res reconditae* (Sprawy tajemne); Pliniusz Starszy w przywołanym tekście mówi o cenie ośmiu tysięcy.

¹⁷¹ Ulubieniec Domicjana; por. RESZKA, *Epist. I* [1594], [XXVII] s. 308.

¹⁷² Dziewiętnastowieczny wydawca Makrobiusza (*ad loc.*) zauważa, że wszystkie kodeksy zgodnie podają *falsam* – jak ocenił – *scripturam*, tj. *accipenser*, czyli taką grafie, jaką znajdujemy przed dokonaniem transkrypcji w druku Reszki.

Por. także podobieństwo frazeologiczne i fonetyczne (choć autorzy mówią w istocie o olejku z cedru; np. medyczną pracę Kwintusa Serena Sammonika Reszka, ze względu na swoje podagryczne dolegliwości, mógł znać): PLIN.MA. *NH* 24,11,17-18 ⇨ [1554], s. 432,5: „cedri sucus”; SEREN.SAMMON.*Lib. medicinal.* 131-132 ⇨ [1528], k. 5r: „cedri de cortice sucus”.

Ponadto RESZKA, *Epist. I* [1594], [XLV] s. 423:

Omitto multa istiusmodi [*i.e.* ficus, nuces pineas, castaneas avellanas, iuglandes] saccharo macerata, illos **cedrides** rosaceosque **sucos**, acerbissimarum faebrium dulcissima levamenta.

Pominę wiele tego rodzaju owoców [tj. figi, orzeszki piniowe, orzechy laskowe, żółędzie] zmiekkanych w cukrze, owe sropy cytronowe i różane, najśłodsze pociechy w najstraszniejszych gorączkach.

[28,17] *leucophago* – por. MURMELLIUS, *Dict.* [1528], s. 161 („De cibi generibus”):

Leucophagum, quidam cibus albus, qui fit ex carnibus gallinarum, *ein gestoses, zatuka*.

Leucophagum, rodzaj białej potrawy, przygotowywanej z mięsa kurzego [...].

Jest to drugie wydanie słownika Murmelliusa, pierwsze ukazało się w 1526 r., a trzecie w 1533, wszystkie u Hieronima Wietora. Także BARTHOLOMAEUS BYDGOSTIENSIS, *Słown.*, s. 57: s.v. „Leucophagum”:

Leucophagum,¹⁷³ quidam cibus albus, qui fit ex carnibus gallinarum, *zatuka*.¹⁷⁴

PLATINA, *Honest.volup.* [1541], lib. VI, [cap. 41], s. 264-265:

CIBARIA ALBA. Cibarium album, quod aptius **leucophagum** dicent, hoc modo pro 12. convivis condies: amygdalarum libras 2., per noctem aqua maceratas ac depilatas, in mortario bene tundes, inspergendo modicum aquae, ne oleum faciant. Deinde capi pectus exossatum in eodem mortario conteres indesque excavatum panem, agresta prius aut iure macro remolilitum. *Gingiberis praeterea unciam ac saccari selibram addes miscebisque haec omnia simul, mixtaque per excretorium farinaceum in ollam mundam transmittes. Efferveat deinde in carbonibus, lento igne facies cochlearique saepe agitabis, ne seriae adhaereat. Coctum ubi fuerit, aquae rosaceae uncias tres infundes. Ad mensamque aut in patinis, ubi caro fuerit, aut seorsum, sed minoribus, mittes. Quod si in capos fundere institueris, quo lautius videatur, mali punici grana superinspergito. At vero si in duplicem condituram divisum voles, partem vitello ovi ac croco, simul cum modico agrestae confuso, colorabis (quam quidem a colore „genestinae” appello); reliquam partem, quae alba est, ita convivis, ut dixi, appones.*

BIAŁE POTRAWY. Białą potrawę – stosownie zwać ją będzie *leucophagum* – przygotujesz dla 12 biesiadników w ten sposób: 2 funty migdałów, przez noc wymoczonych w wodzie i obranych ze skórki, utłucz starannie w móżdzierzu, skrapiając je nieco wodą, by nie wytworzyła się oliwa. Następnie w tym samym móżdzierzu utrzyj wyluzowaną pierś kapłona, dodając miąższ chleba, rozmiękczony wcześniej w soku z agresty¹⁷⁵ lub w chudym rosole. Dodaj też uncję imbiru oraz pół funta cukru i wymieszaj to wszystko, a wymieszane – przetrzuj przez bardzo drobne sito¹⁷⁶ do czystego garnka. Niech się gotuje potem na węglach, na wolnym ogniu, ty zaś mieszaj często łyżką, by potrawa nie przywarła do naczynia. Gdy już się ugotuje, wlej trzy uncje wody różanej. Na stół podawaj albo na półmiskach z mięsem, albo osobno, lecz na mniejszych talerzach. Jeśli zaś postanowisz ułożyć potrawę na kapłonach, by dzięki temu wydawała się wytworniejsza, posyp ją pestkami granatu. Gdybyś wszakże zechciał podzielić ją na dwie części, jedną z nich możesz zabarwić żółtkiem jaja i szafranem z dodatkiem niewielkiej ilości soku z agresty (ja nazywam to, od koloru właśnie, „żółcieniem”); druga, białą, podaj biesiadnikom tak, jak opisałem wyżej.

ibidem, lib. X, s. 350; VIVES, *Ling.Lat.exercit.* [1541], s. 102 („Convivium”):

Hoc loco existimo pultes [por. 28,28] et ptisanas venturas in tempore, **leucophagum**, similaginem, amygdalum, orizam, vermiculos – edat quisque ex quibus volet.

Mam tu na myśli polentę¹⁷⁷ i kaszę jęczmienną pojawiające się sezonowo, białą potrawę, mąkę pszenną, migdał, ryż, ślimaki – niech każdy je, co woli.

VEGA, *Ars meden.* [1564], lib. III, cap. XIII: „De lactis defectu”, s. 583:

Praestantissimus [*i.e.* ad lac augendum] autem cibus est, qui a nobis „cibus albus” dicitur, ex gallinarum pectoribus elixis, cum farina orizae, lacte et saccharo confectus; Hispani frequentem habent, in mensis divitum. [...] Valent etiam amygdalae dulces, uvae passae, et amygdalatum optimum est.

Najskuteczniejsza [tj. w nasileniu laktacji] jest potrawa, przez nas zwana „białą potrawą”, sporządzona z gotowanych piersi kurzych, mąki ryżowej, mleka i cukru; popularna u Hiszpanów, spotykana na stołach bogaczy. [...] Pomocne są także słodkie migdały, rodzynki, a najlepsze jest mleczko migdałowe.

Z „białą potrawą” łączono także fragment *Satyr menippejskich* Marka Terencjusza Warrona (brzmienie dzisiejsze – VARR.*Sat.*: *Eumenides*, frg. 18 (Riese): „de Albuci subus Athenis?”), w ówczesnych wydaniach odczytywany rozmaicie: por. [1564], s. 315 (*Eudaemonibus*): „dealbu cibus labus Athenis. [...] *cum fortasse pro «albu labus» reponendum sit «attelabus»*”; [1568], k. 258r (*ex Eudaemonib[us]*) // [1591], s. 20 (*Eumenides*): „de albu cibus labus Athenis”.

¹⁷³ Przyp. wydawcy: „W rkp. mylnie *leucophagum*”.

¹⁷⁴ Zob. A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1993, s.v. „zatuka”: „‘potrawa z kur’ (duszone mięso), r. 1527, od *tkania*; cerk. *istukan*, ‘bałwan’, itd.”. Powyższa etymologia jest jednak tylko jedną z możliwych, inne odwołują się do podobieństwa brzmienia i budowy wyrazu: od *tkać*, *tkanie* (w znaczeniu ‘wpychać’); od *tuk*, tj. ‘tłuszczyć’ (także ‘szpik’), który ma jasny kolor; od słów *tuczyć*, *tuczyć się*, których znaczenie nie uległo zmianie. Niemieckie *ein gestoses (gestosen?)* znaczy tyle, co ‘utłuczone’ (*plur.*; słowo nie występuje we współczesnym języku).

¹⁷⁵ Por. wł. *agresta*, *agresto* – ‘dzikie wino’.

¹⁷⁶ Dosłownie: sito do mąki.

¹⁷⁷ Tj. potrawę z mąki kasztanowej.

Potrawa, nazwana przez Reszkę z grecka (słowo nieklasyczne) λευκόφαγον [*leukófagon*] (łac. *leucophagum* / *albus cibus* / *esus albus*; por. λευκός [*leukós*] – ‘biały’ i φάγω [*fágo*] – ‘jem’), to rodzaj puddingu, leguminy (ale słowo ‘legumina’ w znaczeniu notowanym dopiero od XIX w.; por. „Zasady wydania”, s. 42) bądź budyniu, którego składnikami są najczęściej: mleko lub śmietanka, żelatyna (od XVII w.), skrobia i migdały, zwykle podawanego na zimno – można go porównać z dzisiejszym amerykańskim *puddingiem* waniliowym, kremem bawarskim, włoską *panna cotta* czy hawajską *haupia* z mleka kokosowego, najbardziej przypomina ją jednak turecki deser zwany *tavuk göğsü*. Natomiast średniowieczna „biała potrawa” zwykle przygotowywana była z kapłonów lub kurczaków (w Wielkim Poście zastępowano je rybami), mleka lub mleczka migdałowego, ryżu oraz cukru i uchodziła za najwłaściwszy pokarm dla chorego. Wbrew nazwie nierzadko barwiono ją na żółto szafranem, na zielono – ziołami lub na brązowo – przyprawą z drzewa sandałowego, a niekiedy stosowano dwa kontrastowe kolory. Pochodzenie deseru nie jest znane, ale przypuszcza się, że ma związek ze sprowadzeniem przez Arabów do wczesnośredniowiecznej Europy ryżu i migdałów. „Biała potrawa” należała do dań wykwinnych. Różne warianty przepisów i sposobów jej przyrządzania znajdujemy w bardzo wielu krajach, a odmianki nazw także w języku katalońskim, portugalskim czy flamandzkim, natomiast nazwy w głównych językach europejskich są kalkami ze starofrancuskiego *blanc mangier* – por. np. franc. *blanc-manger*, ang. *blancmage*, niem. *Blanc manger* / *Mandelsulz*).¹⁷⁸

[28,18] *limoniaco pultario ... amygdalina placenta ... struthaea, cotonea* – wymienione tu potrawy znalazły się w słynnym opisie wystawnej uczyty weselnej, zamieszczonym przez Ermolao Barbaro młodszego (*Hermolaus Barbarus*; 1453/4-1493), weneckiego polityka, ale przede wszystkim wybitnego filologa (m.in. wydawcy dzieł Arystotelesa i Pliniusza Starszego), w liście do Pietra Cary; por. POLITIANUS, *Epist.* XLIII [15 V 1488] ⇒ [1539], s. 444-445:

Hermolaus Barbarus Petro Carae, iureconsulto et oratori facundissimo, s[alutem] d[icit]

Duxit uxorem clarus bello et pace vir Trivulcius¹⁷⁹ Neapolitanam praenobili familia.¹⁸⁰ Invitatus sum ad convivium, imo ad pontificiam et adipalem coenam. At ego, ad epulas primas satur, spectator potius quam conviva fui. Credo gratum fore vel Tibi, vel posteris, si ferula quam brevissime descripsero, non ut Macrobius apud nostros, nec ut apud Graecos Athenaeus – iustus voluminibus, sed ut *occupatus* [por. 27,2] homo et ad epistolae mensuram. Primum, aqua manibus data – non ut apud nos stantibus, sed accumbentibus – utique rosacea. Tum illati pugillares ex nucleis pineis et saccharo pastilli, item *placenta* nucleis *amygdalis* et saccharo confectae, *quos vulgo Martios panes vocamus*. Secundum: fertum, altiles asparagi. Tertium: pulpulae, ita enim popinae appellant et iecuscula. Quartum: caro doreadis tosta. Quintum: capitula iunicum vitulorumve una cum pellibus elixa. Sextum: capi, gallinarum columborumque pulli, *bubuleis* [28,27] comitati linguis et petasonibus, ac sumine; omnibus elixis, addito *limoniaceae pultario*, sic enim cupediarii Mediolanenses vocant, quam nostri sermiacam. Septimum: haedus integer tostus, in singulas singuli capides [druk: *capidas*], cum iure, quod ex amaribus cerasis, sive – ut quidam malunt appellare – laurocerasis condimenti vice fungitur. Octavum: turtures, perdices, *phasiani* [28,10], coturnices, *turdi*, *ficedulae* [26,10] et omnino plurimi generis avitia, molliter et studiose tosta; colymbades olivae condimenti loco appositae. Nonum: gallus gallinaceus saccharo incoctus et aspergine rosacea madefactus, singulis convivis singuli patinis argenteis, ut et cetera quoque vascula. Decimum: porcellus integer tostus, in singula singuli cratera iusculento quodam liquore perfusa [druk: *perfusi*]. Undecimum: pavi tosti, pro condimento leucophaeon ius, immo ferrugineum et *iecinoribus* [druk: *iecinoribus*] pistis, et aromate preciosi generis, ad portionem et symmetriam additum; Hispani (...) ¹⁸¹ appellant. Duodecimum: tortus orbis ex ovo, lacte, salvia, polline saccharo; „salvium” vocamus. Tertiumdecimum: *struthaea*, *cotonea* ex saccharo. Quartumdecimum [...]. Quintumdecimum [...]. Vale. Mediolani. Idibus Maiis Mcccclxxxviii.

Ermolao Barbaro Piotrowi Cara, prawnikowi i wielce wymownemu oratorowi, pozdrowienie

Trivulzio, człowiek, który zdobył sławę i na wojnie, i w czasach pokoju, pojął za żonę Neapolitankę ze świetnego rodu. Zaproszono mnie na bankiet, a raczej na ucztę godną papieża – tak była ona wystawna. Ja wszakże, syty już po pierwszych daniach, nie tyle biesiadnikiem tam byłem, ile widzem. Sądzę, że i Tobie, i przysłym pokoleniom sprawi przyjemność, jeśli opiszę pokrótce potrawy; nie jak Makrobiusz u nas czy u Greków Atenajos – w niezliczonych i opasłych księgach, lecz jak człek *zpracowany* i nie przekraczając zwykłych rozmiarów listu. Na początku – przy czym nie wówczas, kiedy goście stali, jak to u nas bywa, lecz gdy już zasiedli do stołu – podano wodę do obmycia rąk, ale nie zwykłą, lecz różaną. Potem wniesiono tabliczki z orzechów piniowych¹⁸² i cukrowe pastylki, a także placuszki z migdałów i cukru, *pospolicie zwane „chlebkami marcowymi”*.¹⁸³ Na drugie danie: olbrzymie szparagi. Na trzecie: mięseczko, tak bowiem kucharze nazywają wątróbki. Na czwarte: pieczone mięso łani. Na piąte: lby jałówek i byczków ugotowane wraz ze skórą.¹⁸⁴ Na szóste: kapłony, kurczęta i młode gołąbki oraz *wołowe* ozory i udźce, a także wymiona; wszystko to ugotowane i przyrządzone z dodatkiem „cytrusowego garnca”,¹⁸⁵ tak bowiem mediolańscy kucharze nazywają to, co u naszych nosi miano *sermiaca*. Na siódme: koziół upieczony w całości, każdemu podany na osobnym, głębokim półmisku, z polewką, którą sporządza się z gorzkich wiśni lub – jak inni wolą mówić – z laurowiśni, służącą za przyprawę. Na ósme: turkawki, kuropatwy, *bazanty*, przepiórki, *kwiczoły*, *figojadki* i ptactwo wszelkich innych gatunków, upieczone starannie do miękkości; jako przyprawę podano zaś marynowane oliwki. Na dziewiąte był: kogut, ugotowany w cukrze, w zalewie z wody różanej, każdemu biesiadnikowi podawany na oddzielnym srebrnym – tak jak i pozostałe naczynia – talerzu. Na dziesiąte: prosię pieczone w całości, każdemu podane w osobnej wazie, z dodatkiem jakiegoś rzadkiego sosu. Na jedenaste: pieczone

¹⁷⁸ Źródło: Wikipedia, The Free Encyclopedia, dostęp: 10 V 2013.

¹⁷⁹ Gian Giacomo Trivulzio, zw. Wielki (ok. 1440-1518), mediolański arystokrata i kondotier, w czasie wojen włoskich działał w służbie królów Francji.

¹⁸⁰ Beatrice D’Avalos d’Aquino.

¹⁸¹ Luka w tekście we wszystkich wydaniach.

¹⁸² Tj. nugaty.

¹⁸³ Mowa o marcepanach.

¹⁸⁴ Chodzi o głowiznę.

¹⁸⁵ Tj. konfitury z cytrusów lub sosu czy zalewy z cytrusów, zwanej po wł. także *la cedronata*; por. 28,16.

prawie, w sosie białym oraz w sosie ciemnym z utartych wątróbek, o wspaniałym zapachu, dodanym proporcjonalnie i równomiernie; Hiszpanie nazywają go <...>. Na dwunaste: okrągły placek z jaj, mleka, szałwi, mąki i cukru, przez nas nazywany „szałwiowym”. Na trzynaste: [jabłka „wróbelki” oraz pigwy w cukrze. Na czternaste [...]. Na piętnaste [...]. Żegnaj. W Mediolanie. 15 maja 1488.

Por. także inne wydania, np. POLITIANUS, *Epist.* [1512], k. XCIIr; [1517], k. CCXViv-CCXVIIr; [1553], s. 198-199.

[28,19] *struthea, cotonea* – Reszka pominął rzeczownik *mala* (‘jabłka, owoce’), którego przydawkami są określenia *struthea* i *cotonea*; por. podobne pominięcia tego rzeczownika: PLAUT.*Pers.* 87; PLIN.MA.NH 15,10,38, 23,54,103; oraz przykłady „zgubienia” innych rzeczowników w edytowanym liście Reszki: wyżej – 11,14; 21,21; niżej – 28,22.

(*Malum strutheum* i (*malum*) *cothoneum* to odmiany pigwy (*Pyrus Cydonia* L., *Cydonia oblonga* Mill.), różniące się wielkością owoców (por. στρουθός [*struthós*] – ‘wróbel’). Jak dowodzi poniższy tekst Katona, pigwy znane były Rzymianom już przed II wojną punicką. Szczegółowe rozróżnienia gatunków znajdujemy w dziele współczesnego Reszce uczonego botanika Jeana Bauhina, jakkolwiek jego *Historia plantarum* została po raz pierwszy opublikowana w latach 1650-1651; por. BAUHINUS, *Hist.plant.* [1650], s. 27 (p.) – 35 (l.): lib. I, cap. III: „De malo cotonea”.

Por. CATO MA.*Agr.* 7,3-4 ⇒ [1543], k. 11r:

Poma: mala **struthea, cotonea**, scantiana, quiriniana, item alia conditiva, mala mustea et punica [...], item alia genera quamplurima serito [dziś: *quam plurima poteris serito*] aut inserito.

Wyhoduj z siewki lub zaszczep jak najwięcej drzew owocowych wszelkiego rodzaju, jako to: jabłka wróbelki,¹⁸⁶ pigwy odmiany *scantiana* i *quiriniana*, a także inne, które dobrze się przechowują, jabłka moszczowe i punickie.¹⁸⁷

(przekład J. Loś [7,3])

Drzewa owocowe: pigwy odmian *struthea*, skantiańska i kwiriniańska, a także inne odmiany przeznaczone na przechowanie, jabłonie rodzące winne jabłka i drzewa granatu [...], a ponadto sadź lub szczep jak najwięcej innych odmian.

(przekład I. Mikołajczyk)

ibidem, 133,2 ⇒ [1543], k. 33r:

Ficum, oleam, malum punicum, mala **struthea, cotonea** [dziś: *struthea, cotonia*] aliaque mala omnia [...], haec omnia genera a capitibus propagari eximique ad hunc modum oportebit.

Drzewa figowe, oliwne, granaty, pigwy szlachetne, dzikie i wszelkie inne jabłonie [...] – wszystkie te drzewa należy w ten sposób rozmnażać z odrośli piennych i wykopywać [...].

(przekład J. Loś)

Te wszystkie drzewa: figowiec, oliwkę, drzewo granatu, pigwy odmiany struthea, pigwy oraz wszystkie inne odmiany jabłoni [...] trzeba będzie rozmnażać z wierzchołków i wykopać w ten sposób [...].

(przekład I. Mikołajczyk)

ibidem, 143,3 ⇒ [1543], k. 35v:

Pira arida, sorba, ficos, uvas passas, sorba in sapa et pira, et uvas in doliis, et mala **struthea**, uvas in vinaciis et in ruceis in terra obrutas [...] habeat [...].

Niech przechowuje zapas z suszonych gruszek, jarzębin, fig, rodzynek, jarzębiny w moszczu, a gruszek i winogron w kadziach, a także i pigwy. Niech przechowuje winne jagody w wycieczkach z winogron i w dzbanach przysypanych ziemią.

(przekład J. Loś)

Niech ma suszone gruszki, jarzębiny, figi, rodzyńki, jarzębiny zalane gotowanym moszczem winnym (*sapa*), gruszki i winogrona w pojemnikach (*dolia*), pigwy odmiany struthea i winne grona w wycieczkach winogronowych w dzbanach zakopanych w ziemi [...].

(przekład I. Mikołajczyk)

VARR.*Rust.* 1,59,1 ⇒ [1585], s. 52:

De pomis conditiva, mala **struthea, cotonea**, scantiana, quiriniana, orbiculara [dziś: *scaudiana, orbiculata*] et quae antea „mustea” vocabant, nunc „melimela” apellant, haec omnia in loco arido et frigido supra paleas posita servari recte putant.

Panuje słuszne przekonanie, że z owoców przeznaczonych na przechowanie, odmiany takie jak jabłka wróbelki,¹⁸⁸ pigwy pospolite, jabłka skantiańskie, kwiriniańskie [dziś: jabłka Skaudiusza], okrągłe i te, które kiedyś nazywano „winnymi”, a dziś otrzymały nazwę „miodowe”, umieszczone w suchym i chłodnym miejscu na plewach przetrwają w doskonałym stanie.

(przekład tu i niżej I. Mikołajczyk)

ibidem, 1,59,3 ⇒ [1585], s. 52-53:

In oporothece [dziś: *oporotheca*] mala manere putant satis commode, alii in tabulis in opere marmorato, alii substrata palea vel etiam floccis, mala punica demissis suis furculis [dziś: *surculis*] in dolio harenae, mala **cotonea struthea** in pensilibus iunctis; contra in sapa condita manere pira anciana sementiva [...].

¹⁸⁶ Przyp. tłumacza: „może to rajskie jabłuszka”.

¹⁸⁷ Przyp. tłumacza: „granaty”.

¹⁸⁸ Przyp. tłumacza: „Gatunek pigwy. Po raz pierwszy pojawia się u Katona (*Agr.cult.* 7,3)”.

Jedni uważają, że owoce w przechowalni wystarczająco dobrze przechowują się, gdy umieści się je na półkach pokrytych warstwą marmurowego tynku, inni – gdy położy się je na plewach lub też na kosmykach wełny, granaty wetknie widelkami [dziś: ogonkami] do kadzi z piaskiem, pigwy pospolite i jabłka wróbelki zawiesi [w koszykach z sitowia],¹⁸⁹ gruszki anicjańskie i późnojesienne umieści w przegotowanym winie.

oraz PLIN.MA.NH 15,10,38.

Por. także obfite i żartobliwe wyliczenie gatunków owoców, które rodzi Kampania i których tysiące zwisają z każdego ogrodzenia i każdego drzewa – RESZKA, *Epist. I* [1594], [XLV] s. 423:

Hic illa [i.e. Campania – por. 9,1] producit mala Punica, mala Persica, mala cotonea, mala granata, aurea de omni muro deque omni arbore mille pendentia mala, struthea, scantiana, quiriniana, cythrea [28,16], mustea [...].

Pigwy jako symbol prostoty i skromności, a zarazem przeciwieństwa luksusu, a więc w funkcji podobnej jak w liście Reszki, pojawiają się w rzymskiej poezji; por. PROP. 3,13,27-30:

Felix agrestum quondam pacata iuventus,
divitiae quorum messis et arbor erant!
Illis munus erat decussa Cydonia¹⁹⁰ ramo
et dare puniceis plena canistra rubis.

Szczęśliwa niegdyś była wieśniacza młodź cicha,
której bogactwem drzewa i zboża zżęte z pól!
Z gałęzi rwana pigwa za dar wystarczyła
i purpurowych malin po brzezi pełny kosz.

[28,20] *Alexandrina pancrapa* – por. ATHEN. 14,58 (648B) ⇒ |1556|, s. 266,11-15 (l.):

Vocatam apud Alexandrinos pancarpium nominavit Harpocraton Mendesius in libro *De placentis*. Sunt autem itria contusa et cum melle cocta atque post coctionem in sphaerae modum composita, pertenui carta ligantur, quo consistant.

ibidem ⇒ |1583|, s. 482:

Harpocratium vero Mendesius libro *De placentis* apud Alexandrinos quendam ait nominari pancarpium^x [marg.: ‘*Omniun seminum congeriem*’]. Ibidem contrita^y [marg.: ‘*ἴτρεα*’] liba, cocta cum melle et post cocturam in globosas pilas formata et congesta, tenui papyro colligari, ut cohaereant, nec dissolvantur.

Harpokraton z Mendes w utworze *O ciastkach* [ciastko] zwane w Aleksandrii pankarpia [przypis: ‘rodzaj tutti frutti’] [...] nazywa. To rodzaj cienkiego pokruszonego ciasta gotowanego z miodem. Po ugotowaniu formuje się kuleczki, które zawija się w cienki papirus, by się trzymały razem.

(przekład tekstu greckiego, uzupełnienia oraz przypisy, tu i niżej, K. Bartol)

Ponadto NIGER, *Obson.appet.* [1532], s. 312: „Pancrapa placenta est apud Alexandreos” (Aleksandryjczycy mają placek o nazwie „pankapra”).

Reszka zapisał rzeczownik pancarpia (‘wszelki owoc’), jaki pojawia się u Atenajosa, w błędnej zapewne formie pancrapa, która różni się od występującej w dziele Stefana Nigra – również błędnej – formy pancrapa.

[28,21] mustacia sesamata – por. ATHEN. 14,57 (647D) ⇒ |1556|, s. 265,32-35 (p.):

Mustacia ex mulso, mustacia sesamata, crustum purium, gosgloanium, Paulianum.

[...] placki (moustakia) z winem i miodem, placki sezamowe, kloustron pourion [przypis: ‘być może placki pszeniczne’], gosloanion [przypis: mów i o nich Katon w *O rolnictwie* 77], Paulinianon [przypis: ‘dosłownie: «Pawłowe»’].

w wydaniu |1583|, s. 482, części zdania z interesującym nas zwrotem brak. Ponadto NIGER, *Obson.appet.* [1532], s. 312:

Mustacia ex mulso, Mustacia sesamata, Clustron purion, Gosgloanion, Paulianon.

Reszka potraktował sformułowanie mustacia sesamata jako należące do ciągu żeńskich nazw przymiotnikowych (*fem.sing.Abl.*), tymczasem forma σισαμᾶτα [sesamata], występująca jedynie w przytoczonym wyżej tekście Atenajosa, to liczba mnoga rodzaju nijakiego (*neutr.plur.Nom.*). Zresztą formę użytą w łacińskim przekładzie Atenajosa można zinterpretować tak, jak uczynił to Reszka.

[28,22] amorbitae Sicula – por. ATHEN. 14,56 (646E) ⇒ |1556|, s. 265,3 (p.): „Amorbites placenta genus est apud Siculos”; ibidem ⇒ |1583|, s. 481: „Amorbites placenta genus apud Siculos” („AMORBITES (amorbitae) – rodzaj ciastka u Sycylijczyków”); NIGER, *Obson.appet.* [1532], s. 311: „Amorbites placenta species apud Siculos” („Pastuszki” to rodzaj ciastek u Sycylijczyków). Rzeczownik amorbitae jest rodzaju męskiego (*sing. ἀμορβίτης* [amorbitae]), Reszka jednak – jak już wspominałyśmy – traktuje cały ten szereg wyrazów jako rzeczowniki i przymiotniki rodzaju żeńskiego, a tu zakłada też w domyśle słowo placenta (*sing.fem.Abl.*), zatem sformułowanie amorbitae Sicula możemy odczytać dosłownie jako: Sicula [placenta] amorbitae – ‘sycylijski placek, mianowicie amorbitae’. Inne przykłady „zgubienia” rzeczownika por. wyżej, 11,14; 21,21; 28,19.

[28,23] glycina Cretensi – por. ATHEN. 14,53 (645D) ⇒ |1556|, s. 265,6-8 (l.):

Glycinas placenta, quae cum passo ac melle fit apud Cretenses, ut in *Linguis* asserit Seleucus [SELEUC., fig. 44 (Müller)].

¹⁸⁹ Przyp. tłumacza: „L. Storr-Best (o.c.) proponuje w miejsce zepsutego tekstu: *in pensilibus iunctis*, koniekturę: *in pensilibus iunctis*, którą przyjmujemy. Jest ona o tyle uzasadniona, że u Kolumelli (*R.r.*, 10,306) koszyki z sitowia nazywają się *iunctis*”.

¹⁹⁰ Por. μηλα Κυδωνία [mela Kydonia] – dosł. ‘jabłka kydońskie’, tj. pigwa pochodząca z Kydonii, miasta na północno-zachodnim wybrzeżu Krety (dziś: Chania), łac. *malum Cydonium* = *malum cotoneum*.

ibidem ⇒ [1583], s. 480:

Glycinas apud Cretenses paratur ex oleo et passo, ut ait Seleucus in *Linguis*.

GLYKINAS (*glykinas*) [przypis: „γλυκίνας – *glykinas*, ‘słodczyzek’”] – ciastko na bazie winnego syropu i oliwy, [rozpowszechnione] na Krecie, jak podaje Seleukos w *Glosach*.

Ponadto NIGER, *Obson.appet.* [1532], s. 310:

Glycinas placenta est apud Cretense[i]s, dulci et oleo constat, ut in *Linguis* refert Seleucus.

Kreteńczycy mają ciastko o nazwie „glycinas”, słodkie i przygotowywane na oliwie, jak mówi w *Glosach* Seleukos.

[28,24] *Chrysippus* in «*Artocopico*» me[*minit*]: *terentinone*, *crasianone*, *sacellione*, *clustrone*, [et h]is *similibus illecebris* – por. NIGER, *Obson.appet.* [1532], s. 311:

[marg.: *Genera placentarium*] **Chrysippus** Tyaneus in eo libro, qui *Artocopicus* inscribitur, species ac genera placentarium haec refert: **Terentinon**, **Crasianon**, **Sacellion**, **Clustron**, Iulianon, Apicinon, Canopica, Perlucidon, Cappadocion, Hedybia, Marypton, Plicion, Guttaton, Montianon.

Chrysippos z Tyany w dziele zatytułowanym *Wypiek ciasta* wymienia te oto rodzaje ciastek [...].

Także ATHEN. 14,57 (647C) ⇒ [1556], s. 265,26-31 (p.):

Scribit in *Panifice* inscripto **Chrysippus** Tyaneus [CHRYSIPP., frg. 2 (García Lázaro)] has esse **placentalium** species ac genera: **Tarentinum**, **Crasianum**, **Siculum**, **Clustrum**, Iulianum, Apicianum, Canopica, Perlucidum, Cappadocicum, Hedylium, Maryptum, Plicium, Guttatum, Montianum.

ibidem ⇒ [1583], s. 482:

Chrysippus Tyaneus in *Opificio⁸ panario* [marg.: ἐν τῷ Ἀρτοκοπικῷ] species generaque placentalium haec recenset: **Tarentinam**, **Crasianam**, Siculam, **Cloustron**, Hedybia, Marypton, Plicium, Glouttaton, Pourion, Gosgloanion, Paulianum.

Chrysippos z Tyany w utworze zatytułowanym *Wypiek ciasta* odnotowuje następujące rodzaje ciastek: *terentinon*, *krasianon*, *toutianon* [przypis: „trzy wymienione tu nazwy utworzone zostały najprawdopodobniej od imion własnych, być może wynalzców poszczególnych odmian”], sabskie *kloustron*, juliańskie, apiejuszki, z Kanopos, *perloukidon* [przypis: „lac. «przezrocyste»”], z Kappadocji, *hedybia* [przypis: „dosłownie: «osładzające życie»”], *marypton*, *plikion*, *gouttaton* [przypis: „być może nazwa ta nawiązuje do łacińskiego słowa *gutta* – «kropla»”] i *montianon*.

Tuż za spisem ciasteczek w dziele Nigra wyliczone zostają rodzaje tańców, które Reszka wymienił na pierwszej z dołączonych kartek; por. wyżej, 23,8.

[28,25] *assa bubala* ... – *si integram famem attuleris* – *ovum apponetur* – por. CIC.*Fam.* 9,20,1 ⇒ [1581], k. 138v:

Me autem a te ut scurras velitem malis oneratum esse non moleste tuli; illud doleo, in ista loca venire me, ut constitueram, non potuisse: habuisses enim non hospitem, sed contubernalem. At quem virum! Non eum, quem tu es solitus promulsi conficere; **integram famem ad ovum affero**; ita [dziś: *itaque*] usque ad **assum vitellinum** [dziś: *vitulinum*] opera perducitur.

Nie obraziłem się, że – jak lekkozbrojnego blazna – obrzuciłeś mnie pociskami kpin; ubolewam zaś, że nie mogłem przyjechać w wasze okolice, jak sobie postanowiłem: miałbyś bowiem nie gościa, lecz domownika. I to jakiego! Już nie tego, któregoś zwykle nasycił przekąską; **teraz jestem głodny od początku obiadu** [dosłownie: ‘od jajek’ – *annot.edd.*], tak że dzielnie się spisuję aż do **pieczonej cieleciny**.

(przekład G. Pianko)

Jest to jeden z kilkunastu listów (*Fam.* 9,15-26), których adresatem był Lucjusz Papiriusz Petus, neapolitański przyjaciel Akwinaty. Ciceron z humorem, ale i z goryczą wspominał w nich o wykwinnych ucztach, na jakie zapraszali go młodzi cezarianie (własny zięć, Publiusz Korneliusz Dolabella, i Aulus Hircejusz) w zamian za udzielanie im lekcji wymowy.

[28,26] *assa bubala* – por. PLAUT.*Curc.* 366-368 ⇒ [1577], s. 202A:

Atque aliud prius obrudamus, pernam, sumen, glandium,
haec sunt ventri [dziś: *ventris*] stabilimenta, panem [m przekreślone; dziś: *pane*] et **assa bubula**,
poculum grande, aula magna, ut sat [dziś: *sati*] consilia suppetant.

I by przedtem coś połączyć, jak szynkę,
czy podgardle, albo wymię – to jest dobry „podkład”!
Chleba, **wołu pieczonego**, potem wielki kufel,
wielki garnek – wtedy w głowie jest dosyć pomysłów.

(przekład G. Przychocki [w. 437-440])

Słowa te wypowiada pieczeniaryz Kurkuljo (*Curculio*) do młodzieńca Fedromusa (*Phaedromus*).

Ponadto VIVES, *Ling.Lat.exercit.* [1541], s. 102 („Convivium”):

Idcirco sapiunt **populi septemtrionales** [por. 13,2], quibus illa [*i.e. sinapis* – ‘gorczyca’] est magno usui, praecipue cibis crassis et duris addita, ut **bubulae**, et salsamentis.

Dlatego raczej mają **ludy północne**, które często używają gorczycy, zwłaszcza dodając ją do potraw tłustych i ciężkich, jak **te z wołowiny**, i do solonych ryb.

oraz RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XXVII] s. 306: „Alii pane tantum et **assa bubala**, ut acres olim Sarmatae” (Inni chleb tylko i pieczoną wołowinę, jak niegdyś jadałi dzicy Sarmaci); 323: „Ventris stabilimenta panem – ut ait Plautus – et **assam bubalam** putabant”.

Wydania Plauta z epoki (zarówno |1577|, s. 202A, jak i |1581|, s. 177) oraz drugi tom listów (RESZKA, *Epist. II* |1598|, s. 179-180: „Gallum et anserem, et bubulam”) mają poprawną formę *bubula*. Ponieważ trzy inne fragmenty z korespondencji również przynoszą zapis *bubala* (*Epist. I* |1594|, s. 306: „assa bubala”, s. 323: „assam bubalam”, s. 382: „assamque... bubalam”), a wiemy ponadto, że formy *bubulus* i *bubalus* mieszały się humanistom (w pierwszym wydaniu *Adagiów* Erazma (1508) *bubalus* w znaczeniu ‘wołowy’ występuje w przyśłowia 1003, 1018, 1113 – 3 razy, 1018 – 2 razy, 1675 – 1 raz, tymczasem w następnych wydaniach jest już *bubulus*), postanowiono utrzymać błędny zapis autorski.

Szymonowicz we własnym egzemplarzu komedii Plauta (zob. 7,11) na s. 202 zanotował (cyt. [za:] Szwarcówna, s. 102, por. też s. 44): „Nostri vocant: stawinoga chlieb”.

[28,27] *et porcina subrancida* – por. CIC.*Pis.* 67 (o podłych ucztach u Pizona¹⁹¹): „[...] exstructa mensa non *conchyliis* [por. 7,14] aut *piscibus*, sed multa **carne subrancida**” („[...] stół zastawiony nie ostrygami i rybami, ale przytechlę mięsem”; przekład E. Rykaczewski).

[28,28] *instructa. Rapae, holus, pultes cenam* – por. GELL. 2,24,9 ⇨ |1566|, s. 99: „**cenamque ita**, ut lex Licinia¹⁹² sanxisset, pomis **holeribusque instructam**” („obiad, zgodnie z prawem Licyniusza, miał składać się z owoców i jarzyn”; przekład M. Bielewicz).

Ponadto VIVES, *Ling.Lat.exercit.* |1541|, s. 20 („Refectio scholastica”):

Prandium: **holus** coctivum vel **pultes** [por. 28,17 (cytat z Vivesa)] in pultariis, aliquid pulmentarii carniū, **rapae** modo, modo brassicae [...].

Śniadanie: gotowana jarzyna albo polenta w garnkach, kawałek mięsa, trochę rzepy, trochę kapusty [...].

RESZKA, *Epist. II* |1598|, [XXV] s. 179-180: „Gallum et anserem, et **bubulam** [por. 28,26], **rapas** quoque, **holus** quoque [...]” (Kogut, gąska, wołowina, rzepa, także i jarzyna).

[28,29] *neque lectos expectabis eburneos* – łożo z kości słoniowej jest symbolem luksusu i bogactwa, a w Biblii również zepsucia; por. Am 6,4: „qui dormitis in **lectis eburneis** et lascivitis in stratis vestris” („Którzy śpicie na łożach słoniowych i bujacie w pościelach waszych”; przekład za tzw. Biblią Leopolity, k. 551r); HOR.*Sat.* 2,6,102-103: „rubro ubi cocco / tincta super **lectos** canderet vestis **eburnos**” („gdzie lśnił szkarłatem / kobierzec nad łożami ze słoniowej kości”; przekład A. Lam); PROP. 2,13,21: „nec mihi tunc fulcro sternatur **lectus eburno**” („niech łoża na nogach z kości słoniowej mi nie ścielą”; przekład M. Brożek); SUET.*Iul.* 84,1 ⇨ |1527|, s. 18: „**lectus eburneus** auro ac purpura stratus” („łożo z kości słoniowej, pokryte złotem i purpurą”; przekład J. Niemirska-Pliszczyńska); AUG.*Enarr.in Ps* 33,14 (= *PL* 36,316): „qui [*i.e.* dives iniquus] et exspiravit in **lectis eburneis**” (wyzionął [tj. zły bogacz] ducha na łożu z kości słoniowej); 33,15 (= *PL* 36,316): „Et ille dives ideo fuit, quia habebat **lectum eburneum**” (A ów dlatego był tak bogaty, bo miał łożo z kości słoniowej); 75,9 (= *PL* 36,963): „in somnis vidit se iacere in **lecto eburneo** vel aureo et in plumis altius exstructis” (widzi we śnie, jak spoczywa w łożu z kości słoniowej albo w złotym łożu, na wysoko ułożonych piernatach).

[28,30] *culcitra in terra et Tu in culcitra* – por. SEN.*MI.Epist.* 87,1-2 ⇨ |1593|, s. 134,51-56:

Interim hoc me iter docuit, quam multa haberemus supervacua et quam facile iudicio possemus contemnere [*dziś: deponere*] quae, si quando necessitas abstulit, non sentimus ablata. Cum paucissimis servis, quos unum capere vehiculum potuit, sine ullis rebus, nisi quae corpore nostro continebantur, ego et Maximus¹⁹³ meus biduum iam beatissimum agimus. **Culcitra** [*dziś: Culcita*] **in terra** iacet, ego **in culcitra** [*dziś: culcita*]; ex duabus penulis altera stragulum, altera opertorium facta est.

Tymczasem podróż nauczyła mnie, jak wiele mamy rzeczy zbędnych i jak łatwo także w myślach naszych mogliśmy wyrzec się wszystkiego, czego braku nie odczuwamy wtedy, kiedy odbierze nam się to przemocą. Z niewielu bardzo niewolnikami, których mógł pomieścić jeden wóz, bez żadnych rzeczy oprócz tego, cośmy mieli na sobie, ja i mój drogi Maksymus spędzamy jak najprzyjemniej już drugi dzień. Materac leży na ziemi, a ja na materacu. Z dwóch płaszczy jeden służy mi za posłanie, a drugi za okrycie.

(przekład W. Kornatowski)

Ponadto RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XLVI] s. 436: „**culcitra in terra et ego in culcitra**”.

[28,31] *culcitra* (bis) – formę, jaką znajdujemy w druku (por. także RESZKA, *Epist. I* |1594|, [XLV] s. 419: „culcitra”, [XLVI] s. 436: „culcitra” (bis)) i dawnych wydaniach (por. SEN.*MI.Epist.* 87,2 – np. |1557|, s. 201; = |1581|, s. 197A; = |1593|, s. 134,55), potępiały szesnastowieczne opracowania zasad ortografii; por. np. ALDUS IUN., *Epit.ort.* |1575|, s. 57:

CULCITA non [druk: *aon*] CULCITRA scribendum ex antiquissimorum librorum auctoritate et ex Cypriano¹⁹⁴ Veronensi maiusculis litteris ante mille annos perscripto, quem librum¹⁹⁵ a canonicis Veronensibus sibi dono datum praestantissimus

¹⁹¹ Lucjusz Kalpurniusz Pizon (*Lucius Calpurnius Piso Caesoninus*; *cos.* 58 p.n.e.).

¹⁹² Mowa o *lex Licinia sumptuaria* (103 p.n.e.), prawdopodobnie jednej z ustaw przeciwko zbytkowi uchwalonych na wniosek Licyniusza Muciana (*Publius Licinius Crassus Dives Mucianus*; † 87, *cos.* 97); zob. GELL. 2,24,7-10; MACR.*Satur.* 3,17,9.

¹⁹³ Maksymus Cezeniusz (*Maximus Caeseni*), były konsul, przyjaciel Seneki.

¹⁹⁴ Tj. św. Cyprian (*Thascius Caecilius Cyprianus*; ok. 200-258).

¹⁹⁵ Zaginiony kodeks (V) z Werony, który Latino Latini wykorzystał w swojej edycji pism Cypriana – Romae: P. Manutius, Aldi f[ilius], 1563.

cardinalis Carolus Borromaeus, Pii IV Pont(ificis) Max(imi) sororis filius, in sua elegantissima bibliotheca, antiquis et optimis libris referta, asservandum curat.

Należy pisać CULCITA, a nie CULCITRA, do czego upoważniają najstarsze księgi oraz przed tysiącem lat spisany majuskułą weroneński kodeks Cypriana, którą to księgę, ofiarowaną w darze przez kanoników z Werony, troskliwie przechowuje w swej wybornej bibliotece, wypełnionej najznakomitszymi starożytnymi dziełami, najdosłójniejszy kardynał Karol Bormeusz, siostrzeniec papieża Piusa IV.

[29]

[29,1] *Dabis igitur operam, ut venias* – por. SUET.*Cal.* 8,4 ⇔ [1527], s. 63 (Oktawian August zwraca się do swojej wnuczki, Agryppiny Starszej; por. 26,11):

Valebis, mea Agrippina, et **dabis operam, ut valens pervenias** ad Germanicum tuum.

Żegnaj, moja Agryppino, i staraj się w zdrowiu zajechać do swego Germanika [tj. męża].

(przekład J. Niemirska-Pliszczyńska)

[29,2] *Te exspecto* – ten sam zwrot por. RESZKA, *Epist. I* [1594], [LVL] s. 514 (cytat: 9,9); *Epist. II* [1598], [XXXIV] s. 256.

[29,3] *Vale!* – dosłownie: ‘bądź / bywaj zdrow’; formuła, którą Rzymianie kończyli listy.

[29,4] *Kalend(is) April(is) 1594* – tj. 1 IV 1594 r., w piątek. Zwykle Reszka, tak jak kardynał Hozjusz, pisał i wysyłał listy w każdą niemal sobotę, co uzależnione było zapewne od kursowania poczty; por. RESZKA, *Diar.*, s. 15,17; 20,18; 21,25; 22,3; 23,10; 26,24; 27,31; 28,7 *sqq.*; Kalinowska, 1992, s. XI.

April(is) – uzupełnienie edytek (za Bielowskim). Zgodnie z klasyczną składnią należałoby czytać: *Kalendis April(ibus)*, jednak postanowiono respektować obyczaj pisarski autora, zgodny w tym wypadku z uzusem średniowiecznym; por. RESZKA, *Epist. I* [1594], s. 45, 52, 111, 147, 156, 238, 242, 302, 400, 402, 408, 412, 418, 434, 441, 443, 479, 481, 488, 724[właśc. 516]).

Wymienione w 13,19 i 13,29 gatunki wina (alfabetycznie):

[*vinum*] *Caecubum* – bardzo dobre gatunkowo wino, pite przy uroczystych okazjach; winorośle uprawiano na *Caecubus ager*, w Lacjum, na wybrzeżu Morza Tyrreńskiego;

[*vinum*] *Chium* – z wyspy Chios na Morzu Egejskim; amfory z okresu hellenistycznego z charakterystycznym emblematem sfinksa znajduwane są w Galii na zachodzie, Górnym Egipcie na południu oraz obszarach dzisiejszej Ukrainy na wschodzie; wino to określano początkowo winem czarnym, a dopiero z czasem – czerwonym; zawsze było drogie i świadczyło o zamożności gospodarza; w Rzymie w I w. p.n.e. pojawiało się niezwykle rzadko i używano go także do celów medycznych, potem, w okresie cesarstwa, stało się bardziej dostępne;

[*vinum*] *Corsum* – poza epigramatami Marcjalisa nigdzie niewzmiankowane wino z Korsyki; treść wiersza może sugerować, iż jest to „wino znikąd”, a więc bardzo liche;

[*vinum*] *Falernum* – białe wino o dużej zawartości alkoholu (ok. 15%), wymagające leżakowania (nie mniej niż 10 lat, najlepiej 15-20 lat), pochodziło z winnic na *Falernus ager* w Kampanii, u stóp góry *Massicus*;

[*vinum*] *Setinum* – wyborne wino ze wzgórz wokół Setii (dziś: wł. Sezze), leżącej na pograniczu Lacjum i Kampanii, 65 km na południe od Rzymu, 10 km od wybrzeża, wychwalane także przez Juwenalisa i Cyserona, ulubione wino cesarza Augusta.

Indeks nazw własnych

Indeks obejmuje wszelkie nazwy własne i odimienne pojawiające się w łacińskim tekście listu. Podwójny ukośnik oddziela formę oryginału od tłumaczenia. W nawiasie okrągłym podano oryginalne nazwisko lub nazwę w pełnym brzmieniu, także uwagi dodatkowe; w kwadratowym – dodatki spoza tekstu oryginału ułatwiające identyfikację postaci i jej uszeregowanie alfabetyczne. Dla ułatwienia od niemal wszystkich określeń polskich użytych w przekładzie strzałka (→) odsyła do formy łacińskiej. Szczegółowych objaśnień należy poszukiwać przy lokalizacji rejestrującej pierwsze wystąpienie hasła.

Rzymianie, z wyjątkiem autorów, zostali uszeregowani według *nomen gentile* (nazwisko rodowe, stojące na drugim miejscu), np. Scypiona Młodszego – gdzie *Publius* (Publiusz) to *praenomen* (imię); *Cornelius* (Korneliusz) to *nomen gentile* (nazwisko rodowe), a *Scipio* (Scypion) to *cognomen* (przydomek) – należy szukać pod hasłem *Cornelius*.

Skróty:

bibl. – postać biblijna
(bis) – hasło pojawia się w akapicie dwukrotnie
cieśn. – cieśnina
g. – góry
j. – jezioro
kr. – kraina, kraj

m. – miasto
mit. – postać mityczna
przyl. – przylądek
rz. – rzeka
w. – wyspa
zat. – zatoka

A*CHERUSIA* // Acheruzja, j. ...[21]
ACHILLES // Achilles, mit. ...[4], [17]
ADRIATICUM [*Mare*] // Adriatyk...[7]
AEGYPTI // Egipcjanie...[4]
AEGYPTUS // Egipt, kr. ...[6]
AENARIA // Enaria, w. (dziś: Ischia)...[20]
    HISCHIA // Ischia (nazwa współczesna Reszce)...[20]
    PITHECUSA // Pitekusa (nazwa nadana przez Greków)...[20]
AENEAS // Eneas, mit. ...[10], [18(bis)], [19], [20]
    AENEANUS TIBICEN // trębacz Eneasowy (tj. Mizenus)...[19]
ALBERTUS MAGNUS // Albert Wielki, św. ...[12]
[*Alexandria*] // [Aleksandria], m.
    ALEXANDRINA PANCRAPA // aleksandryjska pankrapka...[28]
ALPES // Alpy, g. ...[12]
    ALPINI BOREAE // alpejskie boreasze...[6]
    ALPINUS BOREAS // zza Alp...[19]
AMPHIDAMAS // Amfidamas...[16]
ANCHISES // Anchizes, mit. ...[10]
[*Andreovia*] // [Jędrzejów], m.
    ANDREOVIENSES PINUS // sosny jędrzejowskie...[12]
ANTONIUS, [*Marcus*] // [Marek] Antoniusz (*Marcus Antonius*)...[15]
APION // Apion...[16]
APOLLO // Apollin, mit. ...[17], [22(bis)]
APPIA VIA // Droga Appijska...[24]
Apraxopolis → *Capreae*
ARABIA // Arabia, kr. ...[6]
ARCHYTAS TARENTINUS // Archytas z Tarentu (*Archytas Tarantinos*)...[22]
[*Argo*], okręt Argonatów
    ARGIVA CARINA // argiwska (tj. grecka) łódź...[28]
    «*Artocopicum*» → *Chrysippus*
    ASELIUS SABINUS // Azeliusz Sabinus...[26]
ATELLA // Atella, m. ...[25]
ATHENAEUS // Atenajos (*Athénaios Naukratites*)...[13]
Augustus → *Octavius Augustus*
[*Aurelianus*] // [Aurelian] → *Vitellianus*
AUSONIUS // Auzoniusz (*Decimus Magnus Ausonius*)...[13]
AUSTRIA // Austria, kr. ...[6]
AVERNUS LACUS // Jezioro Awerneńskie...[10], [11]

B*aetica*] // [Betyka], kr.
    BAETICAE CHOREAE ET SALTATIONES // betyckie płąsy i tańce...[23]
BAIAE // Baje, m. ...[15(bis)]
    BAIANAE MOLES // molo w Bajach...[24]
    BAIANUS PORTUS // port w Bajach...[10]
    BAIANUS SINUS // zatoka w Bajach...[24]
[*Batavia*] // [Batawia], kr.
    BATAVICAE CHOREAE ET SALTATIONES // batawskie płąsy i tańce...[23]
BAULUS MONS // Baulus, g. ...[11]
[Betyka] → [*Baetica*]
boginie wdzięku → *Gratiae*

BONONIA // Bolonia, m. ...[8]
Boreas, *Boreae* → *Alpes*
BRIAREI // Briareosowie, mit. ...[21]
«*Bucolica*» → *Vergilius*
Byczkownia → *Italia*

[*Calabria*] // [Kalabria], kr.
    CALABRISMI // [taniec] kalabryjski...[23]
CALIGULA // Kaligula (*Caius Iulius Caesar Caligula*)...[24]
CAMPANIA // Kampania, kr. ...[9], [20], [22]
    CAMPANI COLLES // wzgórze Kampanii...[10]
CAPRAE // Kapreje (dziś: Capri), w. ...[11], [26(bis)]
    APRAXOPOLIS // Apraksopolis...[26]
CAPUA // Kapua, m. ...[10]
CARINTHIA // Karyntia, kr. ...[6]
[*Cassius*] *DIO* // [Kassjusz] Dion (*Kássios Díon*)...[13]
Cato [*Maior*] → [*Porcius*] *Cato* [*Maior*]
CENTAURI // Centaury, mit. ...[21]
CENTUMCELLAE // Sto Komnat (kompleks cystern)...[21]
CERBERUS // Cerber, mit. ...[21]
[*Cerealia*] // [Cerealia], święto
    CEREALES CENAE // Cerealiów obżarstwo...[1]
CERES // Cerera, mit. ...[20]
Cezar → *Iulius Caesar*
CHALCIS // Chalkida, m. ...[16]
CHARON // Charon, mit. ...[21]
CHARYBDES // Charybdy, mit. ...[6]
CHIMAERAE // Chimery, mit. ...[21]
CHRISTIANI // chrześcijanie...[8]
CHRYSIPPUS // Chryzyp...[28]
    «*ARTOCOPICUM*» // «*Śłodkie wypieki*»...[28]
CICERO // Cyceron (*Marcus Tullius Cicero*)...[13], [15]
[*Claudius*] *MARCELLUS* // [Klaudiusz] Marcellus (*Marcus Claudius Marcellus*)...[10]
[*Cornelius*]
    [*Cornelius*] *Scipio* [*Maior*] // [Korneliusz] Scypion [Starszy] (*Publius Cornelius Scipio, Africanus, Maior*)...[10]
    [*Cornelius*] *SCIPIO* [*Minor*] // [Korneliusz] Scypion [Młodszy] (*Publius Cornelius Scipio, Aemilianus, Africanus, Minor*)...[15]
    [*Cornelius*] *SYLLA* // [Korneliusz] Sulla (*Lucius Cornelius Sulla Felix*)...[10]
CRATER // Krater, zat. (dziś: Zatoka Neapolitańska)...[9]
[*Creta*] // [Kreta], w.
    CRETENSES CHOREAE ET SALTATIONES // kreteńskie płąsy i tańce...[23]
    CRETENSIS GLYCINA // kreteńska glicyna...[28]
CUMAE // Kumy, m. ...[16], [21]
    CUMANA FOSSA // kanał kumejski...[10]
    Cumana Sibylla → *Sibylla*
Cyceron → *Cicero*
Cypria → [*Venus*]

DAEDALUS // Dedal, mit. ...[21]
 «De Iulii Caesaris morte conquestio» → *Tiberius*
 Dio → [Cassius] *Dio*
 DIONYSIA // Dionizjów [pijaństwo]...[1]
 DIS // Dis, mit. ...[21]
 DOMITIANUS // Domicjan (*Titus Flavius Domitianus*)...[25]
 [Doris] // [Doryda], kr.
 DORICAE CHOREAE ET SALTATIONES // doryckie pąsy i tańce
 ...[23]

Egipcjanie → *Aegypti*
 Egipt → *Aegyptus*
 Enaria → *Aenaria*
 Eneas → *Aeneas*
 «Eneida» → *Vergilius*
 ethnicus ille → [Ovidius]
 EUMENIDES // Eumenidy, mit. ...[21]
 EUPLOEAE // Euploje, w. ...[10]

FABIUS MAXIMUS // Fabiusz Maksym (*Quintus Fabius Maximus Verrucosus Cunctator*)...[10]
 [Fazis] → [Phasis]
 fazyjski → [Phasis]
 FERRARIA // Ferrara, m. ...[8]
 CIRCUMPADANA // otoczona wodami Padu...[8]
 FLORENTIA // Florencja, m. ...[8]

GALLIENUS // Gallien (*Publius Licinius Egnatius Gallienus*)...[23]
 «Georgica» → *Vergilius*
 GIGANTES // Giganci, mit. ...[20]
 GIGAS // Gigant...[20]
 Gnossius → *Rhadamanthus*
 GORGONES // Gorgony, mit. ...[21]
 Gracje → *Gratae*
 GRAECI // Grecy...[6], [20]
 GRAECO MORE // na sposób grecki...[13]
 GRAECIA // Grecja...[4]
 GRATIAE // Gracje (tj. boginie wdzięku), mit. ...[1]
 Grecja → *Graecia*
 grecki → *Graeci*
 Grecy → *Graeci*

HANNIBAL // Hannibal (*Hannibal Barca*)...[10]
 HARPYIAE // Harpie, mit. ...[21]
 HELICON // Helikon, g. ...[19]
 HELLESPOINTUS // Hellespont, cieśn. ...[24]
 HERCULEANUM // Herkuleanum (dziś: Herkulanum), m. ...[10]
 HERCULES // Herkules, mit. ...[11], [22]
 HERODIANUS // Herodian (*Alios Herodianós*)...[22]
 «SYMPOSIA» // «Biesiady»...[22]
 HIERONYMUS // Hieronim, św. (*Sophronius Eusebius Hieronymus Stridonensis*)...[8]
 Hischia → *Aenaria*
 HOMERUS // Homer (*Hómeros*)...[13], [16], [19], [24]
 «ILIAS» // «Iliada» (*Iliás*)...[19]
 «ODYSSEA» // «Odyseja» (*Odyssseia*)...[19]
 [Hydry] lernejskie → *Lernae*

Iliacae naves → *Troia*
 «Ilias» → *Homerus*
 IOEL // Joel, bibl. ...[1]
 [Ionia] // [Jonia], kr.
 IONICAE CHOREAE ET SALTATIONES // jońskie pąsy i tańce ...[23]
 Ischia → *Aenaria*
 ITALI // Italowie...[4]
 ITALIA // Italia, kr. ...[6(bis)], [7]
 VITULIA // Byczkownia...[6]
 IULIUS CAESAR // Juliusz Cezar (*Gaius Iulius Caesar*)...[10], [22]
 → *Tiberius*
 IUNO // Junona, mit. ...[18]
 IUPPITER // Jowisz, mit. ...[17(bis)], [18(bis)], [19(bis)], [20]
 IUPPITER CAPITOLINUS // Jowisz Kapitoński...[25]
 ΖΕὺς [Zeús] // Jowisz...[19]

Jędrzejów → *Andreovia*
 Joel → *Ioel*
 Ionica → [Ionia]
 Jowisz (Kapitoński) → *Iuppiter*
 Juliusz Cezar → *Iulius Caesar*
 Junona → *Iuno*

Kalabryjski taniec → [Calabria]
 Kaligula → *Caligula*
 Kampania → *Campania*
 Kapitoński → *Iuppiter*
 Kapreje → *Caprae*
 Kapua → *Capua*
 Karyntia → *Carinthia*
 [Kassjusz] Dion → [Cassius] *Dio*
 Katon [Starszy] → [Porcius] *Cato [Maior]*
 [Klaudiusz] Marcellus → [Claudius] *Marcellus*
 Knossos (właśc. knossyjski) → *Rhadamanthus*
 [Korneliusz] Scypion [Młodszy] → [Cornelius] *Scipio [Minor]*
 [Korneliusz] Scypion [Starszy] → [Cornelius] *Scipio [Maior]*
 [Korneliusz] Sulla → [Cornelius] *Sylla*
 Krater → *Crater*
 kreteński → [Creta]
 Kserkses → *Xerxes*
 kumejski → [Cumae]
 [Kumy] → [Cumae]

Laconia] // [Lakonia], kr.
 LACONICAE CHOREAE ET SALTATIONES // lakońskie pąsy i tańce
 ...[23]
 LATIUM // Lacjum, kr. ...[11]
 LEOPOLIS // Lwów, m. ...[12]
 Lernae // [Hydry] lernejskie, mit. ...[21]
 Liber Pater // Ojciec Liber, mit. ...[20], [22(bis)]
 Libitina // Libityna, mit. ...[20]
 Libya // Libia, kr. ...[6]
 [Licinius] Lucullus // [Licyniusz] Lukullus (*Lucius Licinius Lucullus*)
 ...[10]
 Linterni // Linterny, m. ...[10]
 Livius // Liwiusz (*Titus Livius*)...[24]
 Lucrinus lacus // Jezioro Lukryńskie...[26]
 Lucullus → [Licinius] *Lucullus*
 Lwów → *Leopolis*

Marcellus → [Claudius] *Marcellus*
 Marius // Mariusz (*Gaius Marius*)...[10]
 Mars // Mars, mit. ...[17]
 Martialis // Marcjalis (*Marcus Valerius Martialis*)...[13(bis)]
 Masoviti // Mazowszanie...[25]
 [Mauritania] // [Mauretania], kr.
 MAURITANAE CHOREAE ET SALTATIONES // mauretańskie pąsy
 i tańce...[23]
 Mercurius // Merkury, mit. ...[7]
 Mezja → *Moesia*
 Milo // Milon (*Milon Krotoniátes*)...[13]
 MINERVA // Minerwa, mit. ...[11], [17]
 MINOS // Minos, mit. ...[11], [21]
 MISENUM / MISENUS // Mizenum / Mizenus, m. i przyl. ...[10(bis)],
 [19], [20]
 MISENUS // Mizenus (trębacz Eneasza), mit. ...[19], [20]
 → *Aeneas*
 MOESIA // Mezja, kr. ...[12]
 MORAVIA // Morawy, kr. ...[6]
 Morze Adriatyckie → *Adriaticum [Mare]*
 MUSAE, ΜΟΥΣΑΙ [Músaí] // Muzy, mit. ...[3], [4], [6], [15]
 MUSA // Muza...[16]

NEAPOLIS // Neapol, m. ...[9], [10], [29]
 NEAPOLITANA VILLA // willa neapolitańska...[15]
 NEAPOLITANI // Neapolitańczycy...[22]
 NERO // Neron (*Tiberius Claudius Nero Drusus Germanicus Caesar*)
 ...[10]
 [Nesis] → *Nysita*

Nimfy → *Nymphae*
NOLA // Nola, m. ...[10]
[Numidia] // [Numidia], kr.
NUMIDICAE CHOREAE ET SALTATIONES // numidyjskie płąsy
 i tańce ...[23]
NYPHAE // Nimfy, mit. ...[9], [11]
NYSITA // Nyzyta (właśc.: *Nesis* // Nezyda; dziś: Nisida), w. ...[11]

O*CTAVIANUM* // Oktawianum, lutyfundium...[10]
(OCTAVIUS) AUGUSTUS // Oktawiusz August (właśc. *Octavianus*
 // Oktawian) (*Gaius Iulius Caesar Octavianus*)...[10], [26]
 Odyszeusz → *Ulysses*
 «*Odyssea*» → *Homerus*
 Ojciec Liber → *Liber Pater*
 Oktawianum → *Octavianum*
 Oktawiusz August → (*Octavius*) *Augustus*
OVIDIUS // Owidiusz (*Publius Ovidius Naso*)...[15]
ETHNICUS ILLE // ów poganin...[8]

[Pad] → *Ferraria*
 Padwa → *Patavium*
PARTHENOPE // Partenopa, mit. ...[9]
PATAVIUM // Padwa, m. ...[8]
PAUSILYPUM // Pauzylipum, wzniesienie...[10(bis)], [18]
PERSAE // Persowie...[4]
PHAGUS // Zarlók...[13]
[Phasis] // [Fazis], rz.
PHASIANA AVIS // ptak fazyjski...[28]
 Pitagoras → *Pythagoras*
Pithecus → *Aenaria*
PLATO // Platon...[4(bis)]
PLINIUS [Maior] // Pliniusz [Starszy] (*Gaius Plinius Secundus, Maior*) ...[12]
PLUTO // Pluton, mit. ...[11]
PODOLIA // Podole, kr. ...[6]
POLLIVS VEDIO // Polliusz Wedion (właśc. *Publius Vedius Pollio*
 // Wediusz Pollion)...[10]
[Pompeii] // [Pompeje], m.
POMPEIANUS [ager] // [pole] pompejańskie...[11]
POMPEIUS // Pompejusz (*Gnaeus Pompeius Magnus*)...[10]
POMPONIANUM // Pomponianum (właśc.: *Tascius Pomponianus*
 // Tascjusz Pomponian), m. ...[12]
POPILIUS // Popiliusz (*Gaius Popilius Laenas*)...[15]
[Porcius] CATO [Maior] // [Porcjusz] Katon [Starszy] (*Marcus Porcius Cato, Maior, Censorius*)...[6]
PROSERPINA // Prozerpina, mit. ...[11]
PUTEOLI // Puteole, m. ...[10], [22]
PUTEOLANAE MOLES // molo w Puteolach...[24]
PYTHAGORAS // Pitagoras...[4]

[Rabirius] // [Rabiriusz] (*Gaius Rabirius Postumus*)
RABIRIANA DOMUS // dom Rabiriuszowy...[15]
[Ravenna] // Rawenna, m.
RAVENNATENSES PINUS // sosny rawennateńskie...[12]
RHADAMANTHUS // Radamantys, mit. ...[11]
RHADAMAS GNOSSIUS // Radamantys z Knossos...[21]
ROMA // Rzym, m. ...[8(bis)]
ROMANI // Rzymianie...[13(bis)], [18(bis)]
 Rozkosz → *Voluptas*
 Rzym → *Roma*
 Rzymianie → *Romani*

Sabinus *Aselius* → *Aselius Sabinus*
SARMATAE // Sarmaci...[25(bis)]
SATURNUS // Saturn, mit. ...[11]
Scipio [Maior] → [*Cornelius*] *Scipio [Maior]*
Scipio [Minor] → [*Cornelius*] *Scipio [Minor]*
SCYLLAE // Scylla, mit. ...[6], [21]
 Scypion [Młodszy] → [*Cornelius*] *Scipio [Minor]*
 Scypion [Starszy] → [*Cornelius*] *Scipio [Maior]*
SCYTHAE // Scytowie (tj. Tatarzy)...[6]
SENAE // Siena, m. ...[8]
SENECA [Minor] // Seneka [Młodszy] (*Lucius Annaeus Seneca, Minor, Philosophus*)...[24]
SENECIANUM VEHICULUM // Seneki wóz...[6]

SIBYLLA // Sybilla, mit. ...[10]
SIBYLLA CUMANA // Sybilla Kumańska...[19]
[Sicilia] // [Sycylia], w.
SICULA [placenta] AMORBITAE // sycylijski amorbitek...[28]
 Siena → *Senae*
Silesia // Śląsk, kr. ...[6]
SILIUS ITALICUS // Sylizusz Italik (*Tiberius Catus Asconius Silius Italicus*)...[15]
SIMONIDES SIMON // Szymonowicz Szymon...[1], [3]
SINON SISYPHIUS // Sinon, krewniak Syzyfa, mit. ...[18]
SIRENES // Syreny, mit. ...[11], [22]
 Słońce → *Sol*
SOL // Słońce, mit. ...[17]
 Sto Komnat → *Centumcellae*
STYRIA // Styria, kr. ...[6]
SUETONIUS // Swetoniusz (*Gaius Suetonius Tranquillus*)...[13]
 Sulla → [*Cornelius*] *Sylla*
SURRENTINUM PROMONTORIUM // Przylądek Surrentyński, przyl.
 ...[11]
 Swetoniusz → *Suetonius*
 Sybilla → *Sibylla*
 Sylizusz Italik → *Silius Italicus*
 Sylla → [*Cornelius*] *Sylla*
 «*Symposia*» → *Herodianus*
 Syreny → *Sirenes*
SYRITES // Syrty, zat. ...[6]
 Syzyf → *Sinon Sisyphius*
 Szymonowicz Szymon → *Simonides Simon*

Śląsk → *Silesia*
[Tarentum] // [Tarent], m.
TARENTINUM MERUM // tarentyńskie wino...[26]
Tarentinus → *Archytas*
TARQUINIUS // Tarkwiniusz...[10]
[Tascius Pomponianus] → *Pomponianum*
 Tatarzy → *Scythae*
TIBERIUS // Tyberiusz (*Tiberius Iulius Caesar*)...[26(bis)]
 «*DE IULII CAESARIS MORTE CONQUESTIO*» // «*Zale nad śmiercią Juliusza Cezara*»...[26]
TIBULLUS // Tibullus (*Albius Tibullus*)...[13]
TIMAEUS // Timajos (*Timaeus Tauromenita*)...[6]
TISYPHONE // Tyzyfona, mit. ...[21]
TROIA // Troja, m. ...[18]
ILIACAE NAVES // trojańskie statki...[20]
 Tyberiusz → *Tiberius*
TYPHOEUS // Tyfeus, mit. ...[20]
 Tyzyfona → *Tisiphone*

ULYSSES // Ulisses, mit. ...[4]

VACCULUM // Wakkulum, m. ...[11]
VARRO // Warron (*Marcus Terentius Varro Reatinus*)...[6], [13]
Vedius Pollio → *Pollius Vedio*
VENETIAE // Wenecja, m. ...[7]
VENUS // Wenus, mit. ...[17], [18]
CYPRIA [diva] // Cypryjka boska...[7]
VERGILIUS / VIRGILIUS // Wergiliusz (*Publius Vergilius Maro*)...
 [18], [24]
 «*BUCOLICA*» // «*Bukoliki*»...[19]
 «*ENEIDA*»...[19]
 «*GEORGICA*» // «*Georgiki*»...[19]
VESUVIUS / VESEVUS // Wezuwiusz, g. ...[12], [20]
VITELLIANUS // Witellian (właśc.: Aurelian – *Lucius Domitius Aurelianus*)...[13]
Vitulia → *Italia*
VOLUPIA // Rozkosz, mit. ...[9]
VULCANUS // Wulkan, mit. ...[17]

Wakkulum → *Vacculum*
 Warron → *Varro*
 Wediusz Pollion → *Pollius Vedio*
 Wenecja → *Venetiae*
 Wenus → *Venus*

Wergiliusz → *Vergilius*
 Wezuwiusz → *Vesuvius*
 Witellian → *Vitellianus*
 [Wolupia] → *Volupia*
 Wulkan → *Vulcanus*

X*ERXES* // Kserkses...[10], [24]

Z*AMOISCIUS* [*Joannes*] // Zamoyski Jan...[1]
 [*Zamoscium*] // [Zamość], m.
ZAMOISCIANA REPOTIA // zamojskie poprawiny...[1]
 [Zatoka Neapolitańska] → *Crater*
 Ζεύς [*Zeús*] → *Iuppiter*

Żarłok → *Phagus*

Indeks lokalizacji oraz miejsc cytowanych

Czcionką pogrubioną zaznaczono lokalizacje, do których znajdujemy bezpośrednie nawiązania w tekście listu, zwykłą czcionką – filiacje odleglejsze oraz wszelkiego rodzaju odwołania bądź ślady lektury. Cyfra w nawiasie kwadratowym oznacza numer akapitu, cyfra po przecinku – kolejność objaśnienia w obrębie akapitu. Literka (*f*) sygnalizuje frazeologizm łaciński.

W liście doliczyliśmy się ok. 340 similiów antycznych, 130 odwołań do autorów średniowiecznych i nowożytnych (statystyka obejmuje poszczególne fragmenty np. listu 9,13 Petrarcki, a nie list jednokrotnie odnotowany jako całość), 4 filiacji biblijnych oraz 23 frazeologizmów i utartych zwrotów łacińskich; sformułowania z listu LV autor co najmniej 76 razy wykorzystał ponownie w innych swoich listach i dziełach ogłoszonych drukiem. Odsyłamy także do „Indeksu miejsc cytowanych”, gdzie starano się unaocznic strukturę i wykorzystanie filiacji.

- ACIDALIUS**, *Ian. quadr.*, k. **G₂v**...[5,1]
AESCHYL., frg. **628a**...[2,5 (bis)]
Prom. **353-354**...[20,10]
AESOP. **108**...[2,4]
AGRIPPA VON NETTESHEIM
Incert. vanit. scient., k. **CXXXIII**...[13,4]
Occult. phil., s. **LX**...[14,4]; **LXII**...[26,3]
ALBERT MAGN.
Philos. paup. **V, XVII**...[15,12]
Vegetab. **V, I, VII 54-55**...[12,14]; **58**...[12,5]
ALCHERUS, *Spirit. anim.* **25**...[15,12]
ALCIATUS, **C 1-2**...[22,7]
Aldus zob. **MANUTIUS ALDUS IUN.**
ANAXIL. frg. **27**...[6,2]
ANTIOCH. SYR., F 4...[6,14]
AP 16,297. 298...[16,5]
APOLLOD. zob. **Ps.-APOLLOD.**
APOLL. RHOD. *Arg.* **2,1083-1087**...[2,10]
APP. Civ. 4,19,73 – 20,83...[15,15. 16]; 4,20,79...[15,16]; 5,81,344...[9,11]
APUL. Met. 4,18,2 (*f*)...[26,21]; **6,25**...[19,2]
ARETINUS, *Phalar. epist.*, k. tyt. *verso*, w. **1-2**...[15,2]
ARIST., frg. **5**...[22,6]; **106**...[14,1]
Gener. anim. **746b**...[6,2]
Hist. anim. **606b**...[6,2]
Polit. 1329b...[4,4]
ARISTOPH. Nub. 336...[20,10]
ATHEN. **1,61** (34B)...[14,1]; **10,4** (412E-F)...[13,4]; **67** (447A-B)...[14,1]; **11,111** (503F-504A)...[13,24. 26]; **14,9** (618C)...[23,8]; **18** (623F)...[6,2]; **27** (631D)...[23,8]; **53** (645D)...[28,23]; **56** (646E)...[28,22]; **57** (647C-D)...[28,21. 24]; **58** (648B)...[28,20]
AUG.
Civ. 3,17,2 (*f*)...[20,13]; **13,16,1**...[4,12]
Enarr. in Ps **33,14. 15; 75,9**...[28,29]
Immort. anim. **5,7**...[26,1]
Trin. 11,6,10...[26,3]
AUSON.
Griph. ter. num. **1-3**...[13,11]
Lud. sept. sap. **131**...[26,2]
- BARTHOLOMAEUS BYDGOSTIENSIS**, *Stown.*, s. **57**...[28,17]
BATRACH. **53-54**...[17,7]
BAUDRAND, *Geogr.*, s. 44...[10,25]
BAUHINUS, *Hist. plant.*, s. 27-35...[28,19]
BECICHEMUS, *Plin. praelect.*, s. **lviii**...[28,6]
BRAUNIUS, *Civit. orb.*, k. 49, k. *****v**...[8,6]
- CALEPINUS**, *Dict.*, s. v. „domus”...[2,4. 5]
CALP. PISO, frg. **1**...[6,13]
CASS. DIO, frg. 4,2...[6,14]; 19,63,1...[10,6]; 38,26,3...[10,6]; 47,11,1-2...[15,15]; 48,50,1-4...[10,12]; 54,23,1-6...[10,32. 40]; 56,29,2...[10,25]; **57,21,7**...[26,17]; **66,3,4. 9,4**...[25,1]; **21,1. 22,1**...[20,14]; 67,1,2...[25,1]; 5,2...[25,4. 6]; **73,18,2**...[13,17]
CATO MA. Agr. 6,1...[12,18]; **7,3-4**...[28,19]; 35,1...[12,16]; **133,2; 143,3**...[28,19]
CATULL. 31,1-2...[7,4]; 64,9...[7,11]
CHARTARIUS, *Imag. deor.*, s. **235**...[22,3]
- CHRYSIPP.**, frg. 2...[28,24]
CIC.
Ac. 1,1,6 (*f*)...[25,13]
Brut. 66...[15,1]
De orat. **1,218**...[4,11]; **219**...[19,3]; 3,127...[10,26]
Div. 2,33...[7,14]; 45 (*f*)...[20,13]
Epistulae
Att. **1,6,1**...[15,3]; **14,1**...[27,2]; 20,1...[15,6]; **2,7,2**...[4,8]; **4**...[2,10]; 8,2...[9,11]; 3,13,2...[4,11]; 5,10,1 (*f*)...[2,9]; **12,3,1**...[1,1]; 15,1a,1...[15,6]; 16a,1...[2,5] oraz (*f*) [5,8] i [9,10]; 16,6,2...[7,4]
Fam. 1,9,12 (*f*)...[25,13]; 2,4,1 (*f*)...[25,13]; 3,8,5 (*f*)...[25,13]; 4,5,4 (*f*)...[2,9]; 7,3,1...[15,6]; 6,1 (*f*)...[13,1]; 7,4...[15,6]; **33,2**...[4,13]; 8,1,4...[26,9]; **9,15-26. 16**...[28,25]; **16,8**...[28,7]; **17,4**...[12,1]; 18...[28,25]; **20,1**...[28,25]
Q. fr. **3,3,4**...[2,8]
Fin. 2,8,24...[28,15]; 25 (*f*)...[24,10]; 3,1,3 (*f*)...[25,13]; 5,2,5 (*f*)...[5,3]; 29,87...[4,1 (ter)]
Lig. **35**...[1,10]
Nat. deor. 2,6,17...[9,12]; 28,72...[18,10]; **3,83**...[22,7]
Pis. **67**...[28,27]
Rosc. Q. 43 (*f*)...[24,10]
Sest. **26**...[5,4]
Sull. 26 (*f*)...[24,10]
Tusc. **1,5,10**...[21,5]; 20,45...[28,12]; **2,1,1** (*f*)...[24,10]; **19,45**...[2,3]; **22,8** (= **CIC.**, frg. 34,41)...[21,5]; 3,12,27...[10,19]; 4,44...[4,1 (bis)]
Vatin. 30...[4,11]
Verr. 2,1,78...[4,11]; **26,66**...[13,15]; **3,45,106**...[19,14]
CIL 6.1710...[24,12]; 14.2653...[15,7]
CLAUD.
(Carm. 17) Paneg. cons. Manl. Theod. 1...[1,13]
Proserp. 3,389-390...[21,10]
CLEM. ALEX. Strom. **6,2,7,6-8**...[2,5. 6]; **18,7**...[19,15]
Cochanovius zob. **KOCHANOWSKI**
COLUM. 1,7,4 (*f*)...[1,11]; [29]; 11,3,59...[12,18]
CURT. 7,3,10 (*f*)...[1,11]; [29]
- DANTYSZEK**, *Carm.* XXIV 242, XXVIII 53, XXXV 2,145-150. 261-262...[6,3]
DAR. PHRYG. 39-41...[18,4]
DICT. CRET. 4,22...[18,4]; lib[ro] 5...[18,4]
DIOG. LAERT. 3,18...[4,1]; 8,1,2...[4,1]
DIONYS. HALIC. Antiquit. Rom. 1,35,1-3...[6,14]; 48,3...[18,4]
- EM**, s. v. „Ἀργώ”...[28,12]
ENN.
Sc.: Medea exul 250-252...[28,12]
Trag. 23...[28,12]
ERASMUS
Adagia 227 (I m 27)...[21,15]; **1145** (II n 45)...[9,2]; 1201 (II m 1)...[13,11]; **1210** (II m 10); 1257 (II m 57)...[24,13]; 1364 (II iv 64)...[13,4. 7]; 1644 (II vii 44)...[22,4]; **2238** (III m 38)...[2,4. 5]; 2610 (III vii 10)...[6,2]; **2844** (III ix 44)...[2,5]; **3950** (IV x 50) (*f*)...[5,3]
Inst. princip. Christ., k. **d₄r**...[1,13]

EURIP., frg. **480**...[22,6], **793**...[2,5 (bis)]

Herc.fur. 1271-1272...[20,10]

Med. **516-519**...[19,15]

EUTROP.*Brev.urb.cond.* 7,23...[25,3]

FABER, *Orat.funobr.Maxim.*, k. **d₂v**...[1,10]

FEST.*Verb.sign.*, s.v. „Italia”...[6,14]

FLOR. **1,1,4**...[20,8]; **11,3-6** [= I 16]...[9,1], [10,13-14], [20,2]

GELL. 1,2,4...[7,10]; **2,24**,7-10. **9**...[28,28]; 5,14...[16,4]; **10,12,9-10**...[22,4]; **11,1,1**...[6,13]

GYRALDUS, *Hist.di.gent.*, s. **193,31-34**...[22,7]; 231-250; 242,55-243,1. 2-11...[22,7]; **287,41-43**...[22,7]

HA

Ant.Pi. **9,4**...[12,8]

Aurel. **50,4**...[13,4. 6. 7]

Co 15,8...[23,3]

Gall.duo **10,1**...[26,22]; **12,2-5**...[23,1. 7]

HDT 4,29...[13,10]

HELLAN.LESB., F 111 (2-3)...[6,14]

HERENN. 2,34...[28,12]

HEROD.*Cath.prosod.* 277,39-40...[22,2]

HES.

Op. 365...[2,5]

Theog. 22-34...[19,1], 276...[21,17], 764-765...[21,10]

HESSUS, *Gener.ebrios.*, k. **A₄r**...[19,6], k. **B₃r-v**...[13,11. 21]

HIER.

Epist. **47,2,211**...[8,13]

Iovin. **2,38,382-383**...[8,6]

HILAR.PICT. *Trin.* **9,2**...[4,12]

HOLSTENIUS, *Annot.TG Ortelii*, s. 133...[10,25]

HOM.

Hymn. 28...[17,3]

Il. 2,782-783...[20,9]; **3,277**...[17,8]; 4,261-262...[13,27]; 5,311-346...[18,4]. 831. 889...[26,7]; 9,160...[4,17]; 13,460-461...[18,4]; **19,216-220**...[4,15]. **218-219**...[4,14]; 20,178-186. 293-308. 318-340...[18,4]; 21,440...[4,14]

Od. 1,3...[4,5]; 3,313-314...[2,5]; 4,708-709...[7,11]; 5,190-191...[21,10]. 297...[4,16]; 8,266-369 (szczególnie **274-275**. **295-297**. **326-327**. **340**. **343**)...[17,1]. 475-476...[13,27]; 10,64...[4,16]; **11,109**...[17,8]. 633-635...[21,17]; **12,323**...[17,8]; 17,426-440...[22,11]; **19,562-567**...[15,13]

HOR.

Ars 63-65...[10,12]

Carm. **1,3,1**...[7,8]; **3,19,11-12**...[13,11], **26,9**...[7,8]

Carm.saec. 7...[8,7]

Epist. **1,1,83**...[15,8. 9]. 83-93...[15,9]

Epod. **2,1-3**...[2,11]. 49...[26,18]; 16,57...[28,12]

Sat. 1,6,85 (f)...[13,1]; **2,2,33-34**...[28,13]. **46-49**...[28,13. 15]. 4,32...[26,18]. **6,102-103**...[28,29]

HSCH. i 1078...[6,14]

HUGO A SANCTO VICTORE, *Anim.* (= *PL* **177,165**)...[15,12]

HYG. **32,1**; **79,3**; **151,1**...[21,5]

IACOBUS VITRIACENSIS

Serm.dominic., s. 530...[26,3]

Serm.ferial. 15...[26,3]

IAMBLICH.*Vit.Pyth.* 3,16; 4,19...[4,1]

ILS 1.2949...[24,12]

IOANNES SARESBERIENSIS, *Polycrat.* **2,15**...[15,12]; **6,17**...[8,4]

ISID.*Etym.* 12,1...[22,11]. **7**...[28,11]; 20,5,2...[13,9]

IUST. 2,1-5; 41,1-3...[6,3]

IUV. 4,15-16...[28,13]. 61. 100. 145...[25,1]; 8,210...[23,3]; 10,125...[15,14]

KALLIMACH, Epigr. 90,10...[28,10]

KOCHANOWSKI

Eleg. I 1,34...[6,3]; 5,16...[6,3]; II 7,44...[6,3]; III 4,53...[8,6]

Fraszki III **14,8-14**...[28,5]

Pieśni II 12,13-16...[1,13]

LACT.*Div.inst.* **2,4,18**...[22,7]; **4,28,11**...[18,10]

LAMBINUS, *Comm.*, k. 57r...[28,15]

LIPSIUS

Epist., centuria I: XXII, s. **38**...[4,1. 12], 35...[4,5], **36-37** [4,5], **39**...[5,2. 5. 7. 9], **42**...[28,1], **44**...[7,2], [8,2], [9,3]; XXVII, s. **49**...[28,4]

Saturn.serm., s. 97...[23,3]

LIV. 1,38,57-60...[10,19], **47,1**...[20,14]; 2,2...[10,19], 21,5-6...[10,19], 62,4 (f)...[20,13]; 9,45,17 (f)...[25,7]; 23,14,5nn...[10,35]; 26,4-6...[10,33]; 32,29,3...[10,8]; 38,52,1, 53,8, 56,3-4... [10,6]; **45,12,1**...[6,1], 38,7...[10,6]; *per.* **120**...[15,15]

frg. **59**...[15,15]

LIV.ANDRON., frg. 17, 26 [= frg. 16, 25]...[4,16]

LUCAN. 5,100-101...[20,12]; **9,5-11**...[9,14]. 973...[9,13]

LUCR. 5,1125 (f)...[20,13]

LUTAT., frg., incerta [1]...[18,4]

MACR.

Satur. **1,18,1**. **6-10**...[22,6]; **3,16,1-9**...[28,13. 15]; 3,17,9...[28,28]; 5,21,4...[13,9]

Somm. **1,3,2**...[15,12]. 20...[15,13]

MAFFEUS, *Hist.Ind.*, s. **490**...[28,5]

MANIL. **1,421-422**...[20,5]

MANUTIUS ALDUS IUN.

Epit.ort., s. 57...[28,31]

MANUTIUS PAULUS

Epist., s. 5 (f)...[2,9], 18...[10,42]

MART.*Epigr.* **1,3,4** (f)...[2,9], 62,6...[15,8], **71**...[13,21]; **3,45**...[28,13], 60,3...[26,18]; 7,78,3...[7,14]; **8,15,5-6**...[25,5], **50(51),21-26**...[13,21]; **9,2,5-6**...[13,29], 14,3...[7,14], **22,8**...[13,29]; **11,48**...[15,5], **49,9-10**...[28,13]; **12,17,5-6**...[13,29]; **13,7,2**...[28,11], 91...[28,15]; 14,124...[7,10], [18,3]

MATTHEACIUS, *Via iur.univ.*, k. 70v...[7,10]

MATTHIOLUS, *Comm.Dioscor.*, s. **97,51-53**...[26,19]

MELA 2,69...[11,17]. 70...[9,11]. 100 (f)...[1,11], [29]

MENAN., frg. **132**...[2,5. 6], 224, **397**...[13,24]

MENECEXANTH., *FGrHist* 769 F 3...[18,4]

MERCURIALIS, *Art.gymm.* 2,6...[23,8]

MIASKOWSKI, *Zbiór rytmów*. II. XXIX., w. 1-3...tytuł (2)

MINUC.FEL.*Oct.* **21**...[11,2]

MURMELLIUS, *Dict.*, s. **161**...[28,17]

NAEV.*trag.* [*Danae*] 10 (f)...[20,13]

NEANDER, *Exposit.Tryphiod.*, s. 85...[18,4]

NIGER, *Obson.appet.*, s. 310...[28,23]; 311...[28,24]; 312...[23,8], [28,20]

NONN.*Dionys.* 2,623-624...[20,10]

OGR 6,6...[10,14]; 9,2...[18,4]

OLAUS MAGNUS, *Hist.gent.Septentr.* 16,53...[2,3]

ORTELIUS, *Thesaur.geogr.*, k. v₂r...[21,1]

ORZECZOWSKI, *Ann.* 2...[6,3]

OV.

Am. 1,8,62 (f)...[2,9]

Ars 1,255-258...[15,8]

Fast. **1,235-238**...[11,2]; **4,270**...[8,14]. **499**...[6,5]. **574**...[15,9]; 5. *Fastor[um]*...[18,4]; 6,174...[7,14]

Halieu. 134...[28,15]

Her. 4,1-2...[1,2]; 16,106...[7,12]

Met. 4,453...[21,10]; 5,346-353...[20,12], lib[ro] 13. *Metamorph[oseon]*...[18,4]; 14,89-90...[20,9]; **15,709-712**...[11,6. 17]

Pont. **4,7,9-10**...[25,4], **14,9**...[6,5]

Rem. **739-740**...[6,5]

Trist. **4,3,75**...[18,7], **10,121-122**...[3,4]

PETRARCA

Africa 2,396...[19,16]

Fam. 1,4,3...[7,10]; **5,4,5**...[10,12], [24,1]. 8...[10,10]. **9**...[10,6]; **9,13,13**...[4,1 (bis)]. **26-27**...[4,5]. 29...[28,12]. 31-32...[7,1]. **33**...[8,6. 12]. **34-36**...[8,9]. **37**...[8,6]. **41**...[4,10]. 42 (f)...[2,9]

Invect. **6**...[8,6]; 23...[7,10]

Itiner.sepulcr. 11...[7,6]; **29**...[20,9]; 30...[10,19], [19,11]; 31...[19,9], [21,6]; **34**...[10,15], [15,9]; 35...[10,12]; 36...[24,1]; 38-39...[9,3.5], [19,3]; **40**...[10,13], [20,2.15], [26,5]; **43**...[6,5]
Res.memor. **1,10**...[13,10]; 2,17,8-9...[15,15]
 PETRON.Sat. 11,1 (f)...[7,9]; 46,8 (f)...[2,9]; **51,1-6**...[26,17]; 119...[26,18]
 PETRONIUS REDIVIVUS **2,16**...[28,6]
 PHAEDR. 2,5,8-10...[10,21]; 4,2,5-7...[28,1]
 PIND.
Ol. **4,6-10**...[20,10]; **7,1-3**...[13,24], 54-57...[19,12]. **55**...[19,12.13]
Pyth. **1,15-16**...[20,10]
 PIR² A 1213...[26,11]
 PLAT.
Cratyl. **406a**...[4,7]
Epist. 3 316b; 7 326b. 345d...[4,1]
Gorg. 525d...[13,10]
 PLATINA, *Honest.volup.*, s. **264-265**...[28,17]
 PLAUT.
Amph. 208...[28,12], **648-653**...[1,13]
Asin. 35...[7,11]
Curc. **366-368**...[28,26], **479**...[2,6]
Men. **882**...[26,2]
Most. **100**...[27,1]
Pers. 87...[28,19]
Poen. **133-134**...[1,12]
Rud. **268-269**...[7,11], 297...[7,14]
Stich. **188-192**...[27,3]
Trin. 928...[21,25]
Truc. 562...[10,14]
 PLIN.MA.NH, *praef.* **8**...[28,6]; 2,41,109...[7,14]; **3,5,40**...[9,1]. 56...[11,3]. **59-60**...[9,1], [11,3.4], [20,2]. **61-62**...[9,1.5], [10,13.14], [11,6.17], [21,3], 6,82...[9,11], [20,9]; 4,80...[25,4]; 6,23,80...[7,14]; 8,17,42...[6,2], 64,157...[22,11]; **9,5,12**...[13,8], 14,40, 20,52...[7,14], 30,64, 31,67...[28,13], 54,107...[7,14], **78,167**...[10,32.40], **80,170**...[10,27], 87,184...[7,16]; **10,41,79**...[22,3]; **11,45,126**...[13,2], **51,138**...[28,2], 52,139...[7,14]; 14,3,10 (f)...[1,11], [29], 4,39...[26,15.16], **8,61**...[10,15]. **64**...[26,15.16], **28,143**...[26,14]; 15,10,38...[28,19], **40,133-134**...[25,5]. **135**...[26,19]; **16,51,118**...[14,7], **75,194**...[26,20]; 18,29,109-111...[9,2], **29,111**...[9,2]; **19,22,62**...[12,18], **26,83**...[12,17], 31,98, 36,122, 60,184...[12,18]; 23,54,103...[28,19]; 24,11,17-18...[28,16]; **28,19,69**...[14,4]; **30,6,18**...[16,3]; 31,3,6...[15,6], 44,95...[7,14]; **36,66,195**...[26,17]; 37,1,1,31 (f)...[20,13]
 PLIN.MLEpist. **1,6,1**...[19,2]; 15,1-3...[28,9]; 2,2,2...[27,2]. 6...[28,6]; **3,7,1. 6. 8**...[15,5], 12,1...[28,5]; 4,11,6...[25,1]; 6,16,4. **12. 14**...[12,2], 20,14 (f)...[26,21], 31,1...[21,2]; **7,27,7**...[19,2]
 PLUT.
Moralia
Alex.fortun. 341E...[20,10]
Coh.ira 464C...[1,5]
Quaest.Rom., **passim**...12,11 oraz [13], [15], [17], [18], [22], [24], [25], [26]; **285E-F**...[22,3]
Sept.sap.conv. **153F-154A**...[16,6.8]; **156E**...[13,27]
Superst. 171D...[20,10]
Tranquil.anim. **465D**...[24,10]
Tuend.sanit. 132E...[1,5]
Vitae paralellae
Cic. **48,1-49,2**...[15,15]
Luc. **39,3**...[10,27]
Mar. 34,2-5...[10,21]
Marc. 10,1-2; 11,2-5; 12,3-4...[10,35]
Rom. 2,1...[4,4]
Sull. 37,3...[10,17]
 POLITIANUS, *Epist.* **XLIII**...[28,18]
 POLLUX **4,14,99-105**...[23,8]
 POLYB. **3,92,1-7**...[10,38]; 9,4-7...[10,33]
 PONTANUS
Bell.Neap., k. G_{7v}...[10,28]
Urania 1,512-520...[22,8]
 PORTA, *Mag.natur.*, k. **9r**...[26,19]
 PRAEFECTUS, *Vin.gener.nat.*, k. a_{5r}, k. 10v...[26,16]
 PRAETORIUS, *Princip.admin.*, k. **F_{4v}**, k. **G_{1r}**...[28,5]
 PROP. 1,2...[15,8]; **2,13,21**...[28,29]; **3,1,24**...[3,4], 11,57...[8,6], 13,27-30...[28,19], 18,2...[15,8]

PRUD.*Peristeph.* 10,412-413...[8,7]
 Ps.-APOLLOD. 3,159...[21,24]
 PUDLOVIUS, *Eleg.Tam.*., w. 17...[6,3]
 PULMANNUS, *Annot.*, s. 18, k. d_{6v}...[26,13]

QUINT.

Declam.mi. 274,3. 6 (bis) (f)...[20,13]; 333,6 (f)...[7,9]
Inst. 8,2,2...[11,1]

RESZKA

Atheism., k. ¶_{5v} i ¶_{6v} (f)...[2,9]; k. ¶_{8v} (f)...[2,1]; k. §§_{4v} (f)...[9,10]; k. §§_{6v}...[5,6]; s. 2 (p.)...[13,10]; **4** (l.) i (f)...[2,1], [13,10]; 8 (l.)...[19,5]; 21 (p.) (f)...[2,9]; 28 (l.)...[13,10]; 444 (l.)...[13,10]; 447 (p.) (f)...[2,1]; 451 (p.)...[6,3]; **456** (l.)...[6,4]

Diar., s. 15,17; 20,18...[29,4]; 21,23...[14,6]. 25...[29,4]; 22,3...[29,4]. 27...[14,6]; 23,10; 26,24; 27,31; 28,7...[29,4]; 38,14 (f)...[5,8]; 40,12...[10,42]; 46,14...[22,11]; 63,11...[7,5]. 12...[8,1]; 119,7. 25; 120,20. 27; 121,5; 122,15; 123,18. 19; 123-124,20...[12,13]; 125-128, 128-130...[6,19]; 144,7...[19,6]; 159,16; 175,1; 181,27; 187,3; 190,4...[19,5]; 194,5...[12,16], [19,5]; 209,4...[19,5]

Epistulae

Epist. I, [VII] s. **110**...[9,6]; [cX>VIII] s. 162...[6,3]; [XX] s. 219 i 229 (f)...[2,9], **224** i 230...[13,10], **235**...[7,11], [13,10] oraz (f)...[2,1], **236**...[19,2]; [XXII] s. **239**...[8,12]; [XXIV] s. 245...[10,14] i (f)...[2,9]; [XXV] s. 269...[7,11], 272...[14,1]; [XXVI] s. 279, 286...[20,16], 288...[13,10], **300**...[18,3]; [XXVII] s. **305**...[28,5.8], **306**...[28,26], **308**...[28,13.15], **309**...[13,4.6.7], **315**...[6,4], **316**...[28,15], **317**...[1,4], **318**...[28,10], **321**...[13,3], **323**...[28,26], 327 (f)...[2,9], [9,10], 329...[9,7]; (*Oratio*...) s. 337...[6,3], 338...[8,8], **340**...[8,13] oraz (f)...[5,3], 342...[6,3], **345**...[8,8.11], 355...[8,8], 359...[6,3], [7,4]; [XXIX] s. 360...[7,11], 360/361...[10,14], 361 (f)...[2,9]; [XXXI] s. 366...[7,4], 367 (f)...[9,10]; [XXXII] s. 369...[10,42] i (f)...[9,10]; [XXXIII] s. **373**...[13,10], [19,12.13]; [XXXIV] s. 375-381...[14,6], **379**...[2,3], [22,7], 381 (f)...[2,9], **383** oraz (f)...[2,9], [14,4]; [XXXVI] s. 387 (f)...[2,9]; [XXXVII] s. 392 (f)...[2,9], 393 (f)...[9,10]; [XXXVIII] s. **394**...[28,8], **395**...[2,8]; [XLIc] s. 405...[14,6], **407**...[2,8], 407-408...[7,4], [9,3], [14,6]; [XLIV] s. 418 (f)...[9,10]; [XLV] s. 419...[14,6], [28,31], **420-421**...[9,3.9.12], [10,9], [11,16], [19,2], [20,9.16], [25,14] oraz (f)...[9,10], **422**...[10,28], [18,1], [20,16] oraz (f)...[2,9], [5,3], **423-424**...[7,14], [10,14], [28,16.19] oraz (f)...[9,10], **427**...[1,5], 429...[13,7.21], 430-433...[14,6], 434...[12,13]; [XLVI] s. 435-**436**...[14,6], [28,30.31]; [XLVII] s. **437**...[1,1] oraz (f)...[2,9], 438 (f)...[9,10], 439/440...[14,6]; [XLVIII] s. 442 (f)...[9,10], [14,6]; [XLIX] s. 450...[20,16], 468 (f)...[9,10], 469 (f)...[2,9]; [cL] s. 475 (f)...[9,10]; [Lc] s. 480...[14,6]; [LIIc] s. **487**...[27,2], 488...[14,6]; [LVc] s. 511 (f)...[2,9], **513-514**...[9,9], [14,6] oraz (f)...[9,10], [29,2]; [LVIc] s. 520 (f)...[9,10], 526...[14,6]

Epist. II, [I] s. **1**...[2,8]; [II] s. 52 (f)...[9,10]; [V] s. 93...[10,14], [14,6] oraz (f)...[9,10]; [VI] s. 100...[14,6], 101 (f)...[2,9], 104...[10,42], 106 (f)...[2,9], 107...[14,6] i (f)...[9,10]; [VII] s. 109-111, 114...[14,6]; [XI] s. **124**...[27,3] i (f)...[9,10], **125**...[26,7] i (f)...[2,9], 127...[14,6]; [XIII] s. 133...[14,6]; [XIV] s. 136 (f)...[9,10]; [XVI] s. **141**...[2,8], [14,6], [27,3]; [XVIII] s. 145...[14,6] i (f)...[9,10]; [XX] s. 155 (f)...[9,10]; [XXI] s. 159 (f)...[5,3], [9,10]; [XXIII] s. **167**...[6,23], 170 (f)...[2,9], [9,10]; [XXV] s. 177 (f)...[9,10], **179-180**...[7,14], [28,28], 185...[10,42], **187**...[20,19], **188**...[13,10], 200, 201, 203...[20,16], 206, **209**...[13,10], **210**...[23,3]; [XXVII] s. 216 (f)...[9,10]; [XXXIII] s. 242 (f)...[9,10], 246 (f)...[9,10], 248 (f)...[2,9 (bis)], 248-249...[28,3]; [XXXIV] s. 254 (f)...[9,10], **255**...[3,1], 255-256 (f)...[2,9], [29,2];

[XXXVIII] s. 280...[10,42], 283 (f)...[9,10]; [XLII]
s. **323**...[7,9], 328 (f)...[9,10], **329**...[1,11] i (f)...[2,9]
rkps BJ 159, k. 39'...[12,13]
Hosii vita, s. **348-349**...[8,11]
Ministrom., k. A_{3v}...[13,10]; s. 150...[10,42], 153...[13,10], 155
(f)...[9,10], **156**...[13,10]
Paraen., s. 2 i 15 (l)...[13,10], 18 (l), 19 (l. i p.)...[13,10], 28
(p.)...[13,10], **31** (l) i (f)...[2,9], [13,10]; **41** (p.)...[1,11]
i (f)...[5,3]; 45 (p.)...[19,5]; 46 (l) (f)...[2,9]; **47** (p.)...[1,11]
Spongia, k. B_{3r} (f)...[9,10], k. B_{4v} (f)...[2,9], k. C_{4r} (f)...
[2,9], k. D_{1v} (f)...[2,9], k. D_{2v}...[7,11], k. D_{4v}...[27,3]
i (f)...[2,9], k. E_{1r} (f)...[9,10], k. E_{4r}...[5,2], k. F_{1v}...[8,8],
k. G_{1v}...[21,5] i (f)...[2,9], k. G_{4r} (f)...[9,10], k. H_{2v} (f)
...[2,9], k. H_{4v} (f)...[5,8], k. I_{1v} (f)...[2,9], k. I_{2v}...[25,12],
k. I_{3r} (f)...[2,9], k. K_{1r}...[8,8], k. K_{2v}...[10,42], k. K_{3r} (f)...[2,9]
REUSNERUS, lib. II, s. 42...[7,7]
RHODIGINUS, *Lect. antiqu.*, s. **264-265**...[14,1]
ROYSIUS, *Carm.* I 1,104-105...[6,3]

SALLUST.*Hist.* 2, frg. 6-8...[21,1]
SAMBUCUS, *Embl.*, s. 113...[6,2]
SANNAZARIUS, *Epigr.* lib. I (w. 1-2), s. 154...[7,6]
SCALIGER I.C., *Poet.*, s. **91A2**...[1,13]
SCHOLAPOLLRHOD. (4,1310)...[17,3]
SELEUC., frg. 44...[28,23]
SEN.MA.*Suas.* 2,12...[26,11]; **6,14**...[15,14]. **17**...[15,15]
SEN.MI.
Benef. **3,26,1**...[7,10]; 6,36,1...[18,4]
Clem. **1,18,2**...[10,40]
Dialogorum libri duodecim
Ira **3,40,2-4**...[10,40]
Vit.beat. 9,4...[1,13]
Epist. 18,5 (f)...[5,10]; **31,9**...[6,5]; 45,4 (f)...[5,10]; **51,11**
...[10,6.10]; **55,7**...[3,3]; 57,1...[10,28]; 64,9 (f)...[5,10];
77,2...[11,6.17]. 14 (f)...[5,10]; 78,23...[26,18]; 81,19...
[1,13]; **83,6**...[28,8]. 24...[10,14]; 85,41...[23,6]; 86,1-5.
8. 11-12...[10,6]; **87,1-2**...[28,30. 31]. **4**...[6,11]. **9**...[6,9];
95,28...[7,14]; 102,2. 30 (f)...[5,10]; **104,28**...[8,3]; 120,21
(f)...[7,9]; **122,6**...[26,14]
Nat.quaest. 6,26,4...[10,13.14]
Tragoediae
Oed. **581**...[21,5]
SEREN.SAMMON.*Lib.medicinal.* 131-132...[28,16]
SERV.
ad Aen. **1,6**...[11,5]. 242...[18,4]; 2,79...[18,6]; **3,93**...[22,6];
5,864...[11,17]; 6,14...[21,1]; **7,51**...[20,8]. **662**...[11,11];
8,322...[11,5]
ad Ecl. **5,66**...[22,6]
ad Georg. **1,5**...[22,6]; 2,161...[10,12]
SIL.ITAL. 7,278...[10,8]; **8,538-542**...[15,9], [20,9]; **12,85**nn. ...
[21,1]. 126-128...[21,3]. **156**...[11,11]; **13,663**...[1,13]; 15,616
(f)...[26,21]
SOLIN. **1,11**...[22,3]; 45,12-13...[22,11]
SOPH., frg. **636**...[2,10]. **848**...[2,5]
STAROWOLSKI, *Script.hekaton.*, s. 222...tytuł (2)
STAT.
Silv. **2,2,1-2**...[11,6.17], 2,78...[11,15], 2,79...[10,31]; **3,1,144-**
149...[10,31], [11,15.16], 3,167-171...[25,5]; 4,3,66
...[10,8]; 5,3,277-281...[21,12]
Theb. 4,525-535...[21,12]
STEPHANUS, *Thes.ling.Lat.*, s. 251...[28,12]
STEPH.BYZ., s.v. „Δικαίολογία” (**230,19**nn.)...[22,1]
STES., frg. 76...[17,3]
STOB. **3,39,14**...[2,5]
STRAB. 1,2,12...[9,11]. 18...[10,2]; **5,4,3**...[9,1. 2], **4,4**...[10,6]. 5
...[10,12]. **7**...[9,5], [10,23]. **8**...[9,11], [11,6]; 8,6,8...[21,15];
13,627...[20,9]
SUET.
Aug. **16,1**...[10,12]; 40,5...[7,10], [18,3]; 64,2-3...[26,13]; 65,1...
[26,13]; 92,2...[26,4]; **98,1**...[9,11], [26,4]. 4...[26,6]. **5**...
[10,23]; 100,1...[10,25]
Cal. **8,4**...[26,11], [29,1]; **19,1**...[24,1]. **2**...[24,6]. **3**...[24,3];
30,3...[23,3]; **32,1**...[24,7]; **34,2**...[24,11]; **53,2**...[24,9.13];
54,1-2...[24,8]

Claud. 32,1...[10,14]
Dom. 4,4...[25,1]; **6,1**...[25,3]; **19,1**...[25,1. 8. 10]
Iul. **44,4**...[20,1]; **81,2**...[22,11]; **84,1**...[28,29]
Nero 11,2...[23,6]; **31,3**...[10,15]
Tib. **42,2**...[13,13], [26,10]; **70,2**...[26,13]. **3**...[22,9]; 73,1...
[10,21]
Tit. 8,3...[20,14]
SYMM., frg. **2,1-4**...[11,11]
SZYMONOWIC
Aelin., antistr. III 1...[6,3]; antistr. **IX 4**...[13,10]
Flag.Livor. k. A_{3r}...[9,14], k. C_{1v}...[1,12], k. E_{3v}...[20,3], k. E_{4r}
...[9,14]
Ioel, [w. 365] k. C_{1v}, [w. 1016] k. F_{1v}...[7,4]
list do Stanisława Sokolowskiego [Lwów, 2 X 1589]...[6,3]

TAC.

Agric. 45,1...[25,1]
Ann. 1,5. 9...[10,25], 10,5...[10,40]; 6,50...[10,21]; 14,9...
[10,10]; **15,42**...[10,15]. 45...[28,8]
Hist. **1,6**...[26,5]; 2,61 (f)...[5,10]
TER.*Eun.* 1086-**1087**...[17,2]
TERT.*Pall.* 5,6...[10,40]
Testamentum
Vetus
Ps **132(131),7**...[8,13]
Iz 60,14...[8,13]
Ha **3,17-18**...[14,7]
Am **6,4**...[28,29]
Novum
Łk **21,29-30**...[14,7]
Rz 1,8...[8,6]. 8-9...[8,10]; 15,28...[8,10]
TEXTOR, *Offic.*, k. C**CHIV**...[10,17]
THEOD.HIERAP., *FHG IV 513*...[13,4]
THUCYD. 6,2,4...[4,4]
TIBULL. **2,1,27-32**...[13,19]
TIMAE., *FGrHist* 566 F 42b...[6,13]
TORRENTIUS
Comm., k. A_{3r-v}...[26,13]; s. 275...[26,13]
Praef., k. A_{2v}...[26,13]
TURLER, *Peregr.*, s. 41-51...[4,1], **55**...[4,1], **70**...[9,9], **70-71**
...[10,12], **72-73**...[21,1], **74-76**...[10,3], **77-80**...[16,2], **80-**
89...[10,20], **88**...[21,1], **91-93**...[10,28], **104-107**...[12,4]
TZETZ.*Lycophr.* 883...[28,12], 1232...[6,14]

VALFLACC. 3,108...[6,22]

VAL.MAX. **1,1 ext.,3**...[22,7], 6,12 (f)...[7,9]; 2,2,5 (f)...[7,9];
5,3,4...[15,15], 9,4 (f)...[5,10]; 6,9 ext.5 (f)...[7,9]; 9,3,8...[10,17]
VARR.
Antiquit.rer.div., frg. 13,1...[22,3], 53 (f)...[20,13]
Ling.Lat. **5,5,32**...[11,5], **26,122**...[13,9], **10,57**...[11,3], 34,164
...[9,7]
Rust. 1,23,7...[12,18], **59,1. 3**...[28,19]; **2,1,9. 5,3**...[6,13];
3,17,7-9...[7,15; 10,32]
Sat., frg. 18...[28,17]
VECELLIO, s. 50, 65, 106...[7,10]
VEGA, *Ars meden.*, s. **583**...[28,17]
VELLPATERC. **2,33,4**...[10,27]
VERG.
Aen. 1,3-4...[18,9]. 220...[18,5]. 282...[7,10], [18,3]. 305. 378
...[18,5]; *Aeneid[os]* 2...[18,4]. 57-198...[18,6]. 177. 254...
[28,12]; 3,11...[9,3]. 171-174...[10,2]. 379-383...[14,1];
4,46...[20,6]. **340-341**...[2,7]. 393...[18,5]. 537-538...
[20,6]; 5,26...[18,5]. 286...[18,5]. 606-607...[20,6]. **731-**
733...[10,3]. **827**...[20,8]; 6,14-33. 17. 29-30...[21,1]. 42-
155...[10,5]. 126-127...[10,4]. **140-141. 208-209**...[21,9].
212-229...[20,18]. **232-235**...[10,1], [19,8]. 249-251...
[21,11]. 258-263...[10,5]. **279-280**...[21,10]. **285-289**...
[21,12]. **298-301**...[21,19]. 317-332...[10,5]. **432-433**...
[11,9]. [21,23]. **540-543**...[21,6]. **554-556**...[21,21]. **566-**
567...[21,25]. 566-569...[11,6]. 679-899...[10,3]. 777-
778. 781-783...[8,7]. **893-896**...[15,13]. **897-898**...[21,8];
7,302...[6,5]; **8,319-323**...[11,2]; **9,715-716**...[20,9.12].
786...[18,7]; 11,89-90...[22,11]; 12,845-848...[21,11]

Ecl. **5,37**...[14,5]

Georg. **1,7**...[20,2]. **154**...[14,5]; 2,161-163...[10,12]; **4,563-564**...[9,5], [19,3]

VIVES, *Ling.Lat.exercit.*, s. **20**...[28,28], **102**...[28,17. 26]

VOLATERRANUS, *Commurb.* **136,23-24**...[9,9]. 43-44...[10,6]. 45-46...[19,9]. 46-48...[15,9], [10,4], [21,3]. 49...[10,5], [26,18]; **137,1-3**...[10,12]. 5...[15,9]. 7...[10,20]. 13...[10,32]. 17-19...[9,5. 9]. 19-20...[10,23]. 40...[20,16]; **143,38-41**...[20,9]. 41-42...[26,7]

VSD 36...[18,1]

ZWINGER, *Theatr.vit.hum.*, s. **980**...[19,6]

*Hectori meo*¹⁹⁶
A.

---

¹⁹⁶ *Vide* HOM.II. 6,429-430.